Published in
Constantinople, Turkey

6 NOV 2011

«Թառեամակից Մատենաշար» ՎԱՂԻՆԱԿ Ս. ԲԻՒՐԱՏ ԹԻՒ 13

891.99
Շ-63

ԱՐՄԷՆ ՇԻՏԱՆԵԱՆ

ԱԻԱԶԱԿԱՊԵՏԸ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՎԷՊ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԵՂԱՓՈՂԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Տպագրիչ Հրատարակիչ Վաղինակ Ս. Բիւրատ

Կ. Պոլիս Սուլթան Համամ Մօտ Թաղը Թիւ 31

1913

4018

س. آغوپيان كتبجي
LIBRAIRIE S. AGOPIAN
Tchakmakdjilar N. 20
ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈՓԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒՆ

15 JUL 2013

4760Ր

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Աւազակապեցը» վէպը՝ զուտ Ազգային ժամանակակից կեանքէ քաղած եմ, եղերական դրուագն է այն՝ Մեծ Մարդուն, որ Երկրզի արիւնոտ դպեակին մէջ ապրող նիւաղատիպ բռնակալի մը ձեռքով եւ անոր ի՛սկ ճերկայութեանը կ՚խաչուեցաւ...:

Այն Մեծ Մարդը — յեղնեռու հրամանատարն եւ հարկմանուցներու կատծեցեալ Ֆաֆիրը — կ՚աւրուագծէ ազատութեան ձգտումներով տոգորուած ՀԱՅՐ եւ կը մարմնաւորէ իր մէջ յեղափոխութեան նուիրական գաղափարը:

— Ա՛ն, — Հայ ցեղին անընկճելի ոգին, — բռնակալներու անարգ ու ոճիրներով լի սեմերէն ներս կը ժայթքէ, ուրուականի՛ մը պէս, վրէժի անաւոր փոթորիկ մը եւ երբեմն ալ կը պատկերացնէ երկնային առաքեալի մը խորհրդաւոր կերպարանքը...:

ԱՐՄԷՆ ՇԻՏԱ ԵԱՆ

567-2002

ԱՐՄԷՆ ՇԻՏԱՆԵԱՆ

ԱԻԱԶԱԿԱՊԵՏԸ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԿՈՏՈՐԱԾԷՆ ԵՐԿՈՒ ՏԱՐԻ ԾՏԳԸ

A. DEVEJIAN LIBRARY
NEW YORK
Ա. ՏԷՎԷՋԵԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆ

Երբը նոր ծագած էր չղթայ լեռներու վրայ, որոնք վաղնայ ծովուն հարաւակողմը կը տարածուին։ Երկինքը պայծառ էր։ Գարունը սիրած էր իր գեղեցկութիւնը չորս դին։

Այդ պահուն, ապառաժի մը տակ մարդ մը կանգ կ'առնէր։ Ցիսուեն անցած, բարձրահասակ, ոսկրուտ, թիկնեղ ու յաղթանդամ կ'երեւար։ Այն ու վէստ ձագ կառ մ'ունէր, որուն խոշոչումները կը մթնային կարծես։

թեթէ զուարճութիւն մըն էր։ Բայց հիմա՛կ... ո՜հ, հիմակ գթալի էր տեսարանը։ Կենդանութիւնը մարած էր և ամենուն դէմքին վրայ երկիւղալի ստուեր մը կը նշմարուէր։

Ձը կեցա՛ւ... արագ արագ դուրս եկաւ ներքին չուկայէն ու նպարավաճառներու բաժինը մտաւ։ Պահիկ մըն ալ այդ կորովի մարդերու նկարագիրը դիտեց։

Ո՛չ, կորովը չէր մնացեր այդ յաղթանդամ մարդերու նկարագրին մէջ։ Ծառայի մը պէս կեցած էին իրենց գործին դլուխը։

— Տիո՛ւր բան է աս... նկատեց անձանօթ մարդն ինքնիրեն։ Կարծես թէ կեանքը մեռած է այս քաղաքին մէջ... ու ես գերեզմաննոց կը գտնեմ։

Արցունքը լեցուեցաւ դէմքը ծածկող խոխ խոխ մօրուքին մէջ ու դառնացուց իր հոգին։

Ժամը չորսին կը ժամեներ։ Պարիսպին մեծ Դուռները դուրս նետուեցաւ ու Աւանց կոչուած արուարձանը գնաց։

ՁԱԽԱՁԱՐԸ

Անձանօթ մարդը, ֆաքիրի մը տարազով, բարձր ու ճաշակաւոր դուռի մ'առջին կանգ առաւ։ Դուռին քով կը կենար կուռնակի հասակով, արիւնաթոյր այտերով, ճաղատ ճակատով, հաստափոր ու յաղթանդամ ժարմնով թուրք մը։

— Մերնապա՛ւ, պէյ էֆէնտի, մրմնջեց մարդը՝ խոպոտ ու խորխրդաւոր չեչա մը դնելով իր ձայնին մէջ։

— Մերնապա՛ւ... պատասխանեց հաստափոր թուրքը խորին յարգանքով մը։ Հրամեցէ՛ք...։

Կարծեցեալ ֆաքիրը մտաւ, ձեռքը կուրծքին դրաւ ու խոնարհութիւն մը ըրաւ։

— Աստուած մեր բարով... հարցուց թուրքը հետաքրքրութեամբ մը լեցուած։

— Ինչ գիտնամ... յայն է աչխարհքս, պէյ էֆէնտի բաւական է որ ճամբայ մը ունենամ, նկատել տուաւ անձանօթ մարդը, ֆաքիր մը գի՛տէ ուր երթա՛լը... անվերջ է իր միջոցը... Այսօր հոս... վաղը ուրիշ տեղ մը։

— Կը հաճի՞ս օր մը հիւր մնալ հոգիի, ընդհատեց թուրքը՝ համակրական ձեւով մը։

— Ձե՛մ մերժեր... որովհետեւ մարդուս խղճին բռնած բարութիւնը ոտնակոխ ընելը մեղք է։ Աստուած չէն պահէ ասանդ։

Ու թուրքին առաջնորդութեամբ սէլամլըքի մեծ դահլիճը մտաւ, որուն կարասիները նոր էին առնուած։

— Երկու ամիս չըկայ որ այս տունին տէրն եղած եմ, բսաւ թուրքը ժպտելով։

— Մաչալա՛հ... մրմնջեց անձանօթ մարդը։ Քանի՞ գնեցիք։

— Պա՛, դրամ չը տուի այնչա՛փ...։

—Հապա՞։

— Այս տունը կեավուրի մըն էր...։ Կրնամ ըսել թէ բոլոր արուարձանին մէջ միակ հարուստը կրնար նկատուիլ ան։ Տարի մը առաջ կառավարութիւնը բանտարկեց զինքը։ Ծանցանքը ծանր էր։ Ինչ ընէր... իմացած էր որ Վալի փաշային սիրականն էի, այն պատճառաւ զայնի կերպով ինձի դիմել պարտաւորուեցաւ։ Ես ձեռքէս եկածը չը խնայեցի և մահապարտու-

թեան պատիժը աքսորի փոխել տալու յաջողեցայ։ Եւ որովհետեւ մեծ գումար մը կաշառք կերցուցած էինք մինչեւ որ ազատուեցաւ, այդ գումարը վճարելու անկարող եղաւ ու տունը թողուց ինծի։

— Բարով վայելէ՛ք... մրմնջեց անծանօթ մարդը, որուն կերպարանքը մռայլ ստուերով մը ծածկուեցաւ սակայն։

— Էհ կեավուրին վատտակը մերն է բարեկա՛մս, ինչ ընենք, նկատել տուաւ Թուրքը։ Եթէ սանիկ չըլլայ կեավուրը մեր երեսը անգամ չը նայիր։ Կարելի է իմացած ես...ինչո՞ր ընկ չուզեցին։ Փա՛ռք Աստուծոյ, երկու տարի է որ ձան ձո՛ւն կարեցաւ ու տառած օձի պէս ուժ չէ մնացեր վրանին որ գլուխ բարձրացընէն։ Ըստ իս, սա ապտակը բաւական է սա կեավուրներուն մինչեւ հարիւր տարի։

— Աղէ՛կ.., թոթովեց անծանօթ մարդը խեղդելով իր մէջ գերագոյն ցաւի մը դառնութիւնը։

— կեավուր... վրայ բերաւ Թուրքը խորին սառնութեամբ մը։ Միշտ հանգիստ ապրելու չէ... իր տարցին մէջ աչքը մնալու չէ... եթէ ո՛չ կառավարութիւնը չը ճանչնար ու մեր օրէնքներուն գլուխ չը ծռեր։

— Այդչափ վնասակա՞ր ազգ մըն է, հարցուց անծանօթ մարդը՝ չը կրնալով ինքզինքը զսպել։

— Հա՛յ հայ... մինակ թէ, ինչպէս ըսի, գլուխը բարձին վրայ չենք թողուր։ Անասուններու պէս կ'աշխատուն ենք։ Իր վատտակը մենք կուտանք, իսկ քրիստոնէքը կը մնայ իրեն։

Անծանօթ մարդը, այդ կարծեցեալ խեղճ գաթիբը, ա՛լ չը խօսեցաւ։ Յայտնի կ'երեւար որ ներքին վրդովմունք մը կը չարչրկէր զինքը։ յայտնի կ'երեւար որ անզուսպ դառնութիւն մը կը լեցուներ իր հոգին։ Մէկ

խօսքով՝ յայտնի կ'երեւար որ կը տառապէր՝ վրէժխնդրութիւնով մը համակուած։

— Ան չէ՛, բարեկա՛մս, յարեց Թուրքը՝ խօսքը բոլորովին փոխելով, առաջին անգա՞մն է որ այս կողմերը կուգաս։

— Այո՛... գրեթէ առաջին անգամն է որ այս կողմերը կուգամ, պատասխանեց անծանօթ մարդը։

— Ինչ կ՚ը՞ր երկրացի ես։

— Հնդկաստանցի։

— Օ՛, չատ հեռու տեղէ մը կուգաս եղեր։ Աւա՛չ ճամբայ քալած ես մինչեւ հոս հասնելդ... չիտակը, տակաւ կուտայ ինծի։ Անկից ուղղա՛կի՞ եկար։

— Ո՛չ... ամիսի մը չափ Պարսկաստանի քաղաքներուն մէջ թափառեցայ։

— Պարսկաստանը չեմ տեսած, արդեօ՞ք գեղեցիկ քաղաքներ ունի՞։

— Ինութիւնը ամէն երկրի մէջ գեղեցիկ է, պէ՛յ էֆէնտի, մինակ թէ ժողովուրդը նկատի առնելու է։

— Կ'ըսեն թէ պարսիկ ժողովուրդը չատ յետադէմ վիճակի մէջ է, ճշմարի՞տ է։

— Մինչեւ հիմայ անցած երկիրներուս ժողովուրդները տարբեր վիճակ մը չունին։

— Գեղեցիկ քաղաքներ կա՞ն Պարսկաստանի մէջ։

— կան...

— Մզկիթնե՞ր։

— Այո՛։

— Աղքատասէ՞ր է ժողովուրդը։

— Աւելն տեղ։

— Ուրա՛խ եմ... Իսլամի պարտականութիւնն է աղքատը սիրել ու ձեռքէն եկածը չը խնայել անոր օգնութեան համար։

Երկար առն խօսելէ ետքը, մեծափոր Թուրքը

խնդրեց որ անձանօթ մարդը պարտէզն իջնէր իրեն հետ, որուն տարածութիւնը մինչեւ ծովը կը հասնէր։

— Կը փափագի՛մ... մրմնջեց անձանօթ մարդը։

Ու Թուրքին հետեւելով տունին ետին գտնուող պարտէզը մտաւ։

Հինաւուց ծառերով չրջապատուած, ընպարձակ ու հեչտալի էր պարտէզին տեսարանը։ Մէկ կողմը այգի, մէկ կողմը՝ պտղատու ծառեր ու բանջարեղէնի ածուներ, իսկ միւս կողմը ցորենի արտեր կ'երեւային։ Մէջտեղէն լայն ու աւազով ծածկուած ուղի մը կար, որուն երկու քովերը նռնիի, եղեւնիի, հացի, բարտի, ուռենի և ուրիշ ծառեր անկուած էին։ Այդ գեղեցիկ ծառուղին կ'երկննար մինչեւ ծովը, ուր սահմանակէ, բայց ամուր կերպով կառուցուած նաւամատոյց մը կը գտնուէր։

— Հիմակ աս ծառուղիէն անցնելով նաւամատոյցը պիտի երթանք, նկատել տուաւ Թուրքը։ Թէ որ նաւավարնիս հոն է, կը նստինք նաւը և ծովուն վրայ քիչ մը աոնն կը չրջագայինք։ Կը սիրե՞ս ծովը։

— Ե՞ս, թոթովեց անձանօթ մարդը։

— Այո՛, դուն։

— Իրաւ որ աչխարհքիս էջ ամենէն սիրած տեսարանս ծովն է... ինչպէ՞ս կը սիրեմ։

— Լաւ ուրե՛մն, հիմակ փափաքդ կը լեցունեմ, բարեկա՛մս,, ըսաւ մեծափոր Թուրքն ու սկսաւ արագ արագ յառաջանալ։

Մեծ եղաւ ուրախութիւնը, երբ հեռուէն նաւին կայմերը նշմարեց։ Հեռուստար բարձր ձայնով մը մրմնջեց...

— Նաւակը հոն է...։

Արդարեւ նաւակը խարսխուած էր ծովուն բաց տեղը, իսկ նաւավարը քնացած էր ու կը խոկար։

— Միրէ՛, ձայնեց Թուրքը խրոխտ ու հրամայական ձայնով մը։

Նաւավարը, որուն Միրէ անուն տուած էր Թուրքը, չուտով մը վեր ցատքեց տեղէն ու կեցաւ սիրով առջին։

Ծերունի էր նաւավարը, գրեթէ վաթսունն անցած էր. սակայն իր արեւխաչ կերպարանքին վրայ կորովի ու մանգամայն կամքի գերագոյն խորհրդաւորութիւն մը կը ճառագայթէր։ Կարճ էր հասակով, նիհար բայց չափազանց ոսկրուտ։ Ծնօտը ծածկող մօրուքը խիւս եղած էր, ճերմակնկերը դեղնած էին։ Ճակտին կնճիռներն ակօսացած ու գալարուն էին։

— Հայտէ՛ Միրէ, պատրաստէ՛ նաւակդ ու պտըտցունելու տար մեզ, հրամայեց Թուրքը։

Միրէ անմիջապէս նաւակին խարիսխը քակեց ու մօտեցուց նաւամատոյցին՝ ճարպիկ ու անվախ չարժուժմամբ մը։

Երկու հիւրերը նաւակին մէջ մտան ու սկսան խորհրդակցիլ։

Միրէ բացաւ առագաստը հովին դէմ ու նստեցաւ ղեկին քով։

Վերջալոյսի տաքն էր. ծովը հանդարտ կ'երեւար ու ծալ ծալ ալիքները նաւակին զարնուելով տխուր յանկերգ մը կը յօրինէին։

Ծերունի նաւավարը սկսած էր խորին ուչադրութեան առնել իր սիրով քով նստող անձանօթ մարդուն կերպարանքը, անոր աչքերը, անոր ձայնը, անոր կազմուածքը, վերջապէս՝ անոր դէմքին ամբողջ արտայայտութիւնը։ Ու քանի կը դիտէր, հոգին աւելի կը ճնշուէր, ա՜հ, իր սիրտը աւելի կը լեցուէր։ Ջևռքերն աւելի կը դողային և կը զգար թէ ներքին ձայն մը կը խղդուէր իր մէջ։

Այնքան յափշտակուած էր, այնքա՜ն ինքնիրմէ և-

ված էր որ նաւին ո՛ւր երթալը չէր տեսներ ու չէր գիտեր թէ ղեկը ձեռքէն խոյ տուած էր։ Հետեւաբար, ծովուն աւելի խորերը քաշուիր էր նաւը, ուսկից դաշնալու համար օդը հակառակ հոսանք մը պիտի հանէր նաւին դէմ։

— Ինչ ըրիր, Միրէ, աս ո՛ւր տարիր նաւակդ, նկատել տուաւ իր տէրը՝ գրեթէ երկիւղով մը համակուած։

— Անհոգ եղէ՛ք, պէյ էֆէ՛նտի, պատասխանեց Միքէ։ Բան մը չը կայ... աւելի հեռուները գացինք։

— Պիտի կրնա՞ս հովին դէմ մաքառիլ։

— Կը փորձե՛մ... չեչտեց Միրէ դողդղալով։

Ու սկսաւ առագաստներու չուանները քակել։

Մէկ ակնթարթի մէջ առագաստը վար իջեցուց ու կայմին վրայ կապեց։ Ցետոյ ձեռքն առաւ խոշոր թիերը ու բոլոր ուժով մաքառեցաւ հովին ու անոր յարուցած ալիքներուն դէմ։

Բայց ո՛հ. փուճ տեղ բոլոր ուժով կը մաքառէր... հովը կը սաստկանար ու ալիքները հետզհետէ ահեղ կերպարանք պէս զարհուրելի գահավէժներ կը բարձրանային։

— Միրէ՛... թոթովեց պէյը խղդուած ձայնով մը, բայց չկրցաւ չարունակել։

— Մի՛ վախնաք... կանչեցի՛ք Աստուած, պէյ էֆէ՛նտի, ընդհատեց, Միրէ։

— Կամաց կամաց արեւը ծածկած էր Սպանայլուան ետին ու չորս կողմը թանձր սուսեր մը կ՚իջնար։

— Ձի՛ք վախնար, հարցուց Միրքէ՝ անծանօթ հիւրին։

— Ը՞ս... չեչտեց անծանօթ մարդը՝ ժպտալով։

— Այս, պո՛ւն։

— Ասկի՞ց պիտի վախնամ... սա այ քի՛ն, սա ծովէ՛ն թէ պիչերատան սուսկիներէն։ Ես միայն Աստուծմէ կը վախնամ ու անոր ձայնէն կը խռովիմ։ Ծովը չը կրնար կարիլ մ՚ալիք նետել մեր վրայ, և թէ Աստուած հրաման տուած չէ անոր։

Ցաքիրին այս առարկութիւնները չը կրցան սփոփել աչխարհքին երջանկութիւնը վայելող Թուրքը, որուն աչքը փոխանակ երկինքը դառնալու, իր վրայ խուժող ալիքը կը դիտէր։

— Ա՛խ, չը գիտես... սա ծովուն մէջ, չաս տեղ, խութեր կան, դողդղայ Թուրքը։ Աստուած մի արասցէ նաւակը հանդիպակու ըլլայ այդ խութերէն մէկուն, ա՛լ կտրուած ենք։

Բայց Միրէ չէր յոգնած... հետեւաբար չէր յուսահատած։ Թիերը կը քաչէր ու ալեկոծեալ ծովուն դէմ կը կռուէր դերագոյն ճիգով մը։

Ամրողջ վեց ժամ մաքառելէ ետքը ծերունի նաւավարը յոգնած էր հովին հոսանքը իրեն նպաստաւոր կողմը դարձնելու։ Ա՛լ վախ մը չունէր։ Ուստի բացաւ առագաստը ու մէկ երկու ժամէն նաւամատոյցը հասաւ։

— Միրէ՛... ես կէս մարդ կարեցայ, մրմնջեց Թուրքը՝ սարսռալով։ Բանէ՛ ձեռքս... քալելու կարողութիւն չ՚ունիմ։

Միրէ դուրս նետուեցաւ նաւակէն ու երկու հիւրերը նաւամատոյց հանեց։

— Ես կ՚երթամ հանդչելու Միրէ՛, իսկ դուն բարեկամս Թուումէն առաջնորդէ և ըսէ՛ մշակներուն որ կերակուր տան իրեն, հրամայեց Թուրքն ու բաժնուեցաւ առնէն մեծ դուռնէն։

Միրէ ուրախութենէն չը կրցաւ բառ մը արտասանել։ Օ՛հ, երջանիկ էր, որովհետեւ իր հոգւոյն չարչրկուած սիրտ կարեկնար յագեցուներ։

Ուստի յարգանքով մը առաջնորդեց այդ ֆաքիրը առնին մէկ անկիւնը չինուած Թաումէն, որ հիւ-

բանտի տեղ կը ծառայէր և սովորաբար անծանօթները յատկացած էր։

Երբ անծանօթ հիւրը հանգստացաւ ու կերակուրը վերջացուց. ծերունի նաւավարը՝ տկրնալով իր հետաքրքրութիւնը զսպել, մօտեցաւ ու դողդոջուն ձայնով մը հարցուց։

— Ինչ ալ ես դուն, բարեկա՛մս։

— Ես ֆաքիր մ'եմ... պատասխանեց անծանօթ մարդը՝ տարօրինակ ժպիտ մը տահեցնելով չրմռունքին վրայ։

— Աղէկ... գիտեմ որ ֆաքիր մըն ես ատ չէ հարցուցածս։

— Հապա՞ ինչ կը հարցունես։

— Ինչ ազգի պատկանիդ։

— Իմ...։

— Այո՛։

— Գիտե՞ս թէ ֆաքիրը չը պատկանիր ոչ մէկ ազգի։

— Ինչպէ՞ս... հարկա՛ւ հայրդ ու մայրդ ազգի մը կը պատկանէին։

— Իրա՛ւ է... բայց հայրս ալ ֆաքիր մըն էր...

— Բնիկ ո՞ր երկրէն ես.

— Զեմ գիտե՛ր... մրմնջեց անծանօթ մարդը գըրեթէ խղդուած ձայնով մը ու չը կրցաւ արցունքը զսպել։

Ու մեքենաբար ոտքի ելլելով, մօտեցաւ ծերունի նաւավարին, բռնեց անոր երկու ձեռքերն և մրմնջեց։

— Միրօ Ախպա՛ր..., միթէ չը ճանչցար զիս։

— Աւազակապե՛տ... գոչեց ծերունին ու դողդողալով գրկեց անոր յաղթմարմինը։ Բայց ա՛նանց... Աստուա՛ծ իմ...։

Ֆաքիրը, որուն Աւազակապետ անունը տուած էր

նաւավարը. հառաչանք մը հանեց բերնէն ու թոթովեց։

— Միքելի Միրօ ախպար, ատենը չէ մէկիկ մէկիկ կեանքիս պատմութիւնն ընել... հիմա քանի մը տեղեկութիւններ, տա՛ր ինծի։ Նախ, ինչպէ՞ս եղած է որ այս հրէշ մարդուն քով ծառայութեան մտած ես և ինչպէ՞ս կրցայ որ յաջողած ես քու ազգութիւնդ ծածկելու. յետոյ. ո՞ւր է Սիրվարդ, ո՞ւր է Տէր Օհան. ո՛ւր է Վազգէնի մայրը...։

Միրօ ախպար լեցուած էր ու հոգւոյն դառնութիւնը թափելու համար սկսաւ հեծկլտալ և արտասուել։

— Կը պատասխա՛նեմ, Աւազակապե՛տ, թող որ արցունքը պարպուի հոգիէս, մրմնջեց Միրօ ախպար. ա՛խ, գիտնայի՛ր թէ որչա՛փ կոտրտացայ քեզ, որչա՛փ մտածեցի քու մասիդ և որչա՛փ տաւն լացի։ Ու հիմակ որ դէմս կը գտնուիս, հիմակ որ գրկիս մէջ ես, կը ճանչնամ հրաշկայ Աւազակապետը, կը կարծեմ թէ աչքիս կ'երեւիս ու երազ մըն է որ կը խարէ զիս։

— Ո՛չ Միրօ ախպար երազ մը չէ... Իրաւ է որ քու գրկիդ մէջ Աւազակապետը կը գտնուի, որուն քայլերը քսան և չորս տարիներէ ի վեր Աստուած կ'առաջնորդէ։

Միրօ ախպար սրբեց արցունքները ու մրմնջեց.

— Կոտորածէն ետքը կորսնցուցի ձեզ։ Փուճ տեղ. ուր երթալնիդ իմանալ ուզեցի, բայց չը յաջողեցայ։ Միւնոյն ատեն սիրտ չըրի որ արտասահմանն անցնելի մոռնալով նախ սիրական աղջիկիս գերեզմանն ու վանականն չըրիմը։ Թո՛ղ մեռնիմ... սակայն այն պայտելի հողին վրայ մեռնիմ ուր թափուած է անոնց արիւնը։ Եւ որպէսզի կատարեալ անդի չը տամ, յանձն առի նաւավարութեան մանել տաճկաց մարդուն տունը։ Ներ-

պատակս երկուքը էր, երբ այս գարշելի սեմերէն ներս մըտայ։ Նախ որ կ'ուզէի թշուառ ու աքսորանքի դատապարտուած հայու մը վրէժը լուծել. յետոյ՝ անոր օրուան հացի կարօտ մնացած ընտանիքին ծառայութիւն մը մատուցանել։

— Ի՞նչ կերպով... ընդհատեց Աւազակապետը՝ խորին հետաքրքրութեամբ մը։

— Մարիկ ըրէ՛, ասկից ութը ամիս առաջ բանտարկուեցայ, որովհետեւ մուրացկանի հագուստով համարձակեր էի քաղաքը մտնել, չարաւնակեց Մերօ ախպար։ Բանտին մէջ ծանօթացայ այս հոյակապ պատնէշին տիրոջ, որ յիսունն անցած հայ մըն էր. Եւ երթալով այնքա՛ն մտերմացանք իրարու որ սիրտս եկաւ իր թշուառ կեանքին պատմութիւնն ընել ու յայտնել թէ՝ «Ախտին կից եղող չէնքին տակ, երկու հատ սիւներու մէջտեղ ցլուզ(*) մ'ոակի թաղած եմ, որ ընտանիքիս ու երկու անչափահաս աղջիկներուս ամբողջ ապագան է։» Այս գաղտնիքին յայտնութենէն ամիս մ'ետքը՝ յանկարծ աքսորուելու հրաման մ'եկաւ ու առանց սպասելու, պէնկազի ըսուած տեղը ղրկեցին։ Ես երեք ամիս ալ բանտը մնացի։ Վերջապէս երկար բարակ հարցաքննութիւն մ'անպարտ արձակեց զիս։ Զի համրերեցի... ուզակի հոս եկայ. բայց տեսայ որ այս գարշելի մարդը գրաւած էր անոր տունն ու կալուածները, առարկելով որ դրամ տուած էր իրեն ու օրինաւոր պարտամուրհակներ կային ձեռքը։ Ան տանն ուրիշ մար չկար, քնքշինքս փիւրա մը ձեւացուցի ու նաւավարի պաշտօն մ'ուզեցի անկից, իմանալով որ նաւավարը ճամբուած էր հայ ըլալուն համար։ Մարդը չը մերժեց, սակայն դրամը դուրս բերել անհնար եղաւ։

(*) Ցլուզ (հողէ ամաց մըն է, կլոր ակ)։

— Ի՞նչու համար, հարցուց Աւազակապետը։

— Անոր համար որ այդ չէնքը հարեմանոցին յատկացուած է։ Ո՞վ կրնայ անոր սեմէն ոտք ներս դնել։

— Խիստ լաւ. ո՞ւր կը բնակի հիմակ այդ աքսորուած մարդուն ընտանիքը։

— Մօտակայ գիւղ մը։

— Տեսակցութիւն ունեցա՞ծ ես այդ ընտանիքին հետ։

— Քանի մ'անգամ մինչեւ գիւղ գացի, սակայն չը համարձակեցայ տուներնին մտնել։ Ցետին ծայր չըքաւորութեան մէջ կ'ապրին անոր կինն ու երկու աղջիկները։

— Մարիկ ըրէ՛. Մերօ ախպա՛ր, դրամին գործը կարգադրելը դիւրին է։ Կրնայ քիչ մ'առաջուան հարցուփորձերուս պատասխանը։ Խօսէ՛... տեղեկութիւն մը ունի՞ս անոնց մասին։

— Սիրելի ընտանիքով հեռացած է. իսկ Տէր Օհան ալէկ վիճակ մը չունի։

— Պատճա՞ռը։

— Ի՛ ձերութեան օրերու մէջ քաչած տառապանքներն այլեւս ընկճած են զինքը։ Միշտ հիւանդ է։ Եկեղեցական պարտականութիւնը չը կրնար կատարել... Գալով վաղգէնի մօրը, լսեցի որ բանտարկուած է՝ խելքը կորսնցուցած վիճակի մէջ։ Ահա՛ քեզի սիրուր յուրեր...։

Աւազակապետը պահ մը լռեց։ Հոգեկան դառնութիւնը մեծցեալ սուսերի մը պէս պատկերացաւ անոր վէհ կերպարանքին վրայ ու ներքին ճիգ մը խեղդեց զինքը։ Նայեցաւ իր դէմը դանուող բարի մարդուն աչքին մէջ, ուր արցունքը լեցուած էր ու կը յորդէր, նայեցաւ անոր ալեւոր հասակին վրայ... Նայեցա՛ւ, այո՛, ու դողդղալով ըսաւ.

— Սիրելի՛ Մերօ, երախտապարտ եմ որ Ամենայարին

Աստուած առաջնորդեց իմ քայլերս ու ես՝ երկու տարուան տառապանքներէս ետքը, կը գտնեմ քեզ։ Հարկ չը կայ որ ըսեմ թէ՝ աջակցութիւններդ մի՛ խնայեր, հարկ չըկայ որ ըսեմ թէ՝ «մեր Սրազան ուխտը յիշէ...»։ Ո՛չ, աստնկ առաջարկութիւն մը չի պիտի ընեմ քեզի միայն թէ աչալուրջ ըլլանք։ Թշնամիին ուժը կը խորտակուի, երբ գիտանանք մեր քայլերուն ուր նետելը։ Ո՛հ, Միրօ՛, արիւնի այս երկիրը նեղ է մե՛զ՝ անոնց համար որ ընդունակ չեն գինուելու հայրենիքի նուիրական սեղանին վրայ։

Ու հսկայ Աւազակապետը պատուիրեց Միրօ ախպօր որ չարունակէր նաւավարի պաշտօնը, որովհետև ապագայ գործունէութեան չատ նպաստաւոր պիտի ըլլար։

Ծերունի նաւավարը մեքենաբար ոտքի ելաւ ու մրմնջեց։

— Անսարակո՛յս, յոգնած եմ։ Ա՛ռ այժմ գիշեր բարի՛... վաղը ժամանակ կունենանք խօսելու։

Ցետոյ կամացուկ մը Թառմայի դուռը գոցեց ու մեկնեցաւ։

Ցաքիրը, բոլորովին ինքնիրմէ ելած, ինկաւ անկողնին վրայ ու քնացաւ։

Սակայն ծերունի նաւավարը չը կրցաւ քնանալ։ Կը զգար թէ սիրտը կը ճմլուէր, կ'զգար թէ իր բովանդակ էութիւնը կը փշրուէր(*). կ'զգար թէ կը տառապէր, մէկ խօսքով կ'զգար թէ ներքին փղձում մը կը լեցուներ զինքը։

Ու փուճ տե՛ղ իր աղքատիկ խրճիթին մէջ ժամերով մտն նկաւ, փուճ տեղ ջանաց հոգւոյն ճնշումը փարատել. անօգուտ բա՛ն. կը դղրար, ինչպէս սաստիկ ջերմէ մը տառապող մարդ մը։

(*) Փուշ փուշ ըլլալ։

— Ո՛հ, բարի Աստուա՛ծս, կը մրմնջէր ինքնիրեն, արդեօ՞ք կը խաբուիմ... արդեօ՞ք պատրանքի մը ներքև կը գտնուիմ։ Երկու տարի ետքը. բայց ունենա՛մ այն սիրելի մարդու գիրկն իյնալո՛ւս... կոտորածի օրերէն երկու տարի ետքը՝ հայրենեաց այդ պաշտելի գինուորը գրկե՛մ... մէկ խօսքով՝ ազգին անձնուրաց ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՇՐՈՒՆԻՆ տեսնե՛մ այս վիճակին մէջ... արդարև, անհաւատալի բա՛ն է...։

Թշուառ ծերունին կը խռովուէր իր մտածումներուն մէջ ու կը կարծէր թէ Թառմէն քնացող հսկայ մարդը, ծպտեալ Ցաքիրը կը խլէին աչքէն։ Կուզէր անոր քովը երթալ... կուզէր ստուգել թէ՝ իր պաշտելի հիւրը հո՞ն էր...։ Հետեւաբար՝ քանի մ'անգամ իր խրճիթէն ելնելով մինչեւ Թառմայի դուռը մտեցաւ, դողդոջուն ձեռքը փականքին տղմակին տարաւ, կէս մը բացաւ, ներս մտաւ ու ականջ դրաւ...։

Օհ, Աւազակապետը հոն էր ու քաղցր քունի մը մէջ կը խաղար։

Այսպէս, բոլոր գիշերը լուսցուց ծերունի նաւավարը։

ԱՆՑՅԱԾԱՏԿ ԳԵՐԵԶՄԱՆ ՄԷՋ...

Լուսինը՝ բարձրացած էր երկնակամարին վրայ ու իր ժպտուն ցոլքերով կը լուսաւորէր Վանայ քաղքին մէկ ընդարձակ գերեզմանոցը։

Գիշերուան ժամը հինգին կը մօտենար։ Բոլոր արուարձաններու մէջ խոր լռութիւն մը կը տիրէր։

Գերեզմանոցը՝ նոճիներով ու հինաւուրց հսկայ ծա-

ակրով ծածկուած էր։ Ամեն պէս որ տեղ տեղ գրեթէ թանձրը սառուրի մը մէջ թաղուած էին չիրիմներն ու չէին նշմարուեր։

Ահա այդ մռայլ սառուրներուն մէջ բարձրահասակ մարդ մը կը թափառէր ու երբեմն ալ երկիւղալի զգուշութեամբ մը չորս դին կը նայէր՝ ականջ դնելով ամենափոքր չշուկի մը։

Այս մարդը մեր ծանօթ աւազակապետն էր։

Իր ֆաքիրներու յատուկ սարսափ խորհրդաւոր կերպարանք մը տուած էր իրեն։

— Ո՛հ, Բարի Աստուա՛ծ, մրմնջեց Աւազակապետն ինքնիրեն՝ գրեթէ յուսահատական ձայնով մը։ Ի՞նչու չեմ կրնար յիշել... ի՞նչու չեմ կրնար յիշել...։

Ու մտմտքուած սրտով մը սկսաւ յառաջանալ։

Ամրողջ ժամ մը թափառելէ ետքը, յանկարծ կանգ առաւ գերեզմանոցին մէկ անկիւնը, կանանչ խոտերու ներքեւ անյայտ եղած յայն չիրմի մը քով ու դողդողաց։

Ցեղոյ մեքենարար, ծունկի եկաւ, գլուխը խոնարհեցուց ու համրուրեց չիրմին ցօղաթուրմ հողը։

— Ահա՛ «Անյիշատակ գերեզման» մը... խոհեմեց Աւազակապետը՝ հոգւոյն դառնութենէն խեղդուած չեչաուլ մը։ Հոս կը հանգչի հայրենեաց հրեշտակը. հոս կը հանգչի ա՛յն անձնուրաց հոգին որուն համար պատմութիւնն ապագայ փառքը պիտի ըլլայ Հայ ազգին. մէկ խօսքով հոս կը յանգչի մեծ մարդ մը՝ մեծ գործունէութենէ մը եաքը։ Ո՛հ, այո՛, անյիշատակ է իր գերեզմանը... ապառաժի մը կարն անգամ չէ դրուած անոր վրայ։ Մաշեցուցիչ, կրանիթէ և թանկագին քարերով զարդարուած չիրիմներէն ալ չատ հեռու նետուած է այս գերեզմանը։ Քիչ առենուան մէջ հողին հաւասար եղած է ու միայն բնութիւնն է որ չէ պղտցեր իր վայրի ծաղիկները ու զարարները սիրով անոր հողին վրայ...։

Ու լուռ մարդը, թշուառութեան ու տառապանքներու ներքեւ գլուխը չը ծռող հակայ Աւազակապետը չը կրնալով ինքզինքը զսպել, փոքրիկ մանուկի մը պէս սկսաւ հեծկլտալ, յորդ արցունքներ թափել ու խեղդուած չեչտով մը բացագանչել։

— Տարաբա՛ղդ Վանեան... տարաբա՛ղդ Վանեան...

Նոճիներու մէջ, եղեւիններու մէջ ու հինաւուրց ծառերու մէջ արձագանգուեցաւ այս հառաչներով խըղդուած մրմունջը։

Աւազակապետը նորէն համրուրեց գերեզմանին հողը, նորէն կուրծքին վրայ սեղմեց այդ նուիրական չիչառակը, յետոյ ոտքի եկաւ ու թաւուտներու մէջէն յառաջանալով, ուղղակի Սկըբի կոչուած բլուրը բարձրացաւ, որ Այդեսանի արուարձանին վրայ կը նայի։

Լուսինը կամաց կամաց դէպի հորիզոնը կը հակէր։ Աստուածաշունչ ասպը ծագած էր ու գիշերուան խաւար բոստաններուը կը նօսրանային, լուրթ կապուտակ մշուշի մը պէս։

Աւազակապետը սպասեց, մինչեւ որ արեւը ծագեցաւ։

Այն ատեն, ձեռքն առաւ իր հասարակ գաւազանն ու ժամու քաղաքը տանող մեծ ուղին։

Երբ Հայկաձանք կոչուած արուարձանը հասաւ, պահ մը դողդողաց ու ակամայ չարժումով մը հառաչեց։ Ցեղոյ՝ մեծ ուղին խողնելով. յառաջացաւ ա՛յն փողոցն ուր չինուած էր իր հայրենի տունը։

Ագէ, քանդուած աւերակ մը եղած էր հօրենական օճախը։ Հիմերու քարերն անգամ քակեր տարեր էին։

Աւազակապետը՝ ձեռքին գաւազանին վրայ կէս մը չինած, դիտեց այդ աւերակին տեսարանը։

— Անխիղճ մարդիկ մրմնջեց ինքնիրեն։

Ու չկրնալով այդ ազնկատուր աւերակին վրայ երկար ատեն դալիլ, ետ դարձաւ ու չարունակեց իր ճամբան մինչև Աւանց: Բայց փոխանակ այն թուրքին ապարանքն երթալու, ուղղակի դէպի ծովը յառաջացաւ, ուր առագաստանաւերը չարուած էին իրարու քով: Այդը չորս կողմ յառնիչ նաքը, տեսաւ որ Միրօ ախպար փոքրիկ նաւը թիավարելով դէպի իր կողմը կուգար:

— Ամա՛ յաճախորդ մը առնելու, կուգա՛ս, Միր նկատել տուաւ երիտասարդ թուրք նաւավար մը: Նայէ՛, ձեռքէ չփախցունես...:

Միրօ ախպար, առանց ականջ կախելու իր պաշտօնակցին ըսածներուն, օրանք հեգնաթիւններ էին, նաւակը մօտեցուց նաւարանին ու յարգանքով մը ներս առաւ Աւազակապետը:

— Հա՛, քեզ նայիմ, Միրէ՛, յարից ուրիչ նաւավար մը, կրնաս ծովը նետել մարդուկը:

Բայց Միրօ ախպար հեռացուց նաւակը, ծովուն բացերը տարաւ ու առագաստը թող տուաւ նպաստաւոր քամիի մը առջին:

— Ա՛խ, երկու օր է չաս մտատանջութիւններ քաշեցի, Աւազակապե՛տ, մրմնջեց Միրօ ախպար: Ո՞ւր գացիր... ո՞ւր անցուցիր գիշերը:

— Ի՞նչու կը զարմանաս, տիրելի Միրօ ախպա՛ր, նկատել տուաւ Աւազակապետը: Միթէ՞ չես գիտեր թէ՝ ամէնէն ապահով, ամէնէն հանգիստ ու ամէնէն խաղաղիկ վայրը բնութեան ծոցն է ինծի համար: Աստ՛ր վրայ ալ պիտի մտածենք: Ա՛խ այս գիշերը վանականներն գերեզմանին քով անցուցի...:

— Վանականի՞ն... ընդհատեց Միրօ ախպար:

— Այ՛:

— Բայց ուսկի՞ց գիտէիր թէ վանականին գերեզ-

մանն ուր է, քանի որ քար մը անգամ չէ մնացած անոր վրայ և անյիշատակ մնացեալներու պէս մէկ անկիւնը թաղուած է:

Աւազակապետը պատմեց՝ թէ ինչպէ՛ս կատարածէն ետքը սերելի Լուսիային հետ յաջողեր էին գերեզմանոցը մտնել ու գիշերուան լռութեանը մէջ իրենց նուիրական ուխտը կատարել և թէ ինչպէ՛ս այսօր ալ բաղդին բերմամբ՝ յիշած էր երկու տարուան վայր մը...:

— Իրա՛ւ, Աւազակապե՛տ, ուր է Լուսիա... հարցուց Միրօ Ախպար դողդողալով:

— Լուսիա խումբի մը գլուխը կը գտնուի, Միրօ Ախպա՛ր, պատասխանեց Աւազակապետը: Ինչ ատենէն պիտի տեսնուինք, անոգ եղի՛ր:

— Ո՛հ, Աստուած առաջնորդէ՛ իր քայլերը... ընդհատեց ծերունի նաւավարը խորին յուզմունքով մը:

Նաւակը կր սուրար ծովին բարդ բարդ ալիքներուն մէջէն, եաին թողնելով վանայ բերդին այն գեղեցիկ տեսարանը, որ դարերէ ի վեր այդ երկրին պարծանք եղած է:

— Գնանե՛ս, Միրօ Ախպա՛ր, ո՞ւր կ'ուզես երթալ, նկատել տուաւ Աւազակապետը:

— Ո՞ւր... հարցուց Միրօ Ախպար:

— Սա Կատուց Անապատը:

— Հիմա՞կ:

— Այ՛, հիմակ... կարելի չէ՞:

— Ինչպէ՞ս կարելի չէ... միայն թէ...

Ի՞նչ կայ:

— Այդ հազուստը կասկածի տեղի պիտի տայ:

— Անհնարի՛ն:

— Հայ ըլլալը չի պիտի՞ յայտնես:

— Ո՛չ:

— Այն ատեն կը վատահիմ:

Ու տարբեր հարցուր մը չընելով, մեքենաբար ոտքի ելաւ, առագաստներն ուղղեց և չուառով հասնելու համար, թիավարել սկսաւ։

Կէս օրը ժամ մը անցած՝ նաւակը մտաւ կղզիին նաւամատոյցը։

— Երբ Աւազակապետը ցամաքը ելաւ ցած ձայնով մը ըսաւ։

— Միրօ Ախպա՛ր, դուն մի՛ սպասեր... գնա՛։

— Հապա՛ դուն, գոչեց Միրօ Ախպար։

— Կարելի է վաղը կը վերադառնամ։ Ա՛ռ այժմ մնաս-բարո՛վ։

— Երթաս-բարով, մրմնջեց Միրօ Ախպար ու հեռացուց նաւակը։

ՄՈՖՔԸ

Աւազակապետը, չորս դին պտտցնելով իր աչքերը, կամաց կամաց մօտեցաւ խուցերու մեծ դուռին քով և նստեցաւ։

Ամբողջ ժամ մը անցաւ, բայց մէկը չի տեսնուեցաւ։ Բոլոր կղզին խոր լռութեան մը մէջ թաղուած էր։

— Տէր Աստուա՛ծ... արդեօ՞ք մարդ չի բնակիր այս կղզիին մէջ, մրմնջեց Աւազակապետն ինքնիրեն։

Բայց հազիւ թէ խօսքը աւարտած էր, ահա թխագոյն վերարկու մը հագած, հասակ գոլեակ մը դրած, կարճահասակ և խիտ ու սեւ մօրուքով մարդ մը դուրս ելաւ մեծ դուռնէն։

Վանքին մարդը կեցաւ, ապուշ նայուածք մը նետեց Աւազակապետին վրայ ու ներս գնաց։

Քիչ յետոյ, բարձր հասակով, գերուկ, խաւ ու լայն մօրուքով, ծաղկաւեր կերպարանքով կրօնաւոր մը մտնցաւ Աւազակապետին ու հարցուց։

— Ի՞նչ ազգ ես։

Բայց երբ տեսաւ որ հայերէն չէր հասկնար ու ապուշի մը պէս իրեն կը նայէր, այն տեղն խուրքերէն լեզուով մը հարցուց։ «Ի՞նչ ազգ ես...»։

— Ե՞ս... մրմնջեց Աւազակապետը՝ կատարեալ պաղարիւնութեամբ մը։

— Այ՛։

— Ես Ֆաքիր մըն եմ։

— Ֆաքի՞ր։

— Ճիշտ է։

— Լա՛ւ, ի՞նչ ընելու եկած ես հոս։

— Կը թափառի՛մ...

Կրօնաւորը տարօրինակ նայուածք մը նետեց արեւին դէմ կէս մը փուռած վիճակի մը մէջ երկնցող Ֆաքիրին վրայ, ուշադրութեամբ դիտեց ու գլխի ակամայ շարժում մը ընելով, չարունակեց։

— Բայց, բարեկա՛մս հոս վանք մըն է... Ֆաքիր մը մարդերու մէջ կը թափառի։

— Կը սխալի՛ք... Ֆաքիր մը ամէն տեղ կրնայ մտնել, առարկեց Աւազակապետը։ Հոս աղօթատեղի մըն է... Ֆաքիր մը կրնայ աղօթել։

— Մահմետական մը չես...։

— Ի՞նչ կըլլայ... միթէ Մահմետական մը պէտք չ՚ունենար Աստուծոյ առներուն մէջ աղօթելու։

— Ճիշտ է։ Բայց Մահմետականները յատուկ աղօթատեղիներ ունին... անոնք մեր եկեղեցիներուն մէջ չեն աղօթեր։

— Սա պէտք է գիտնաք որ ֆաքիր մը այսպէս չի մտածեր... ատանկ նեղ հայեացքներ չունի։ Ֆաքիրի մը կրօնքը սահմանափակուած չէ... անոր իմաստասիրութիւնը լայն է. ազատ ու անկաշկանդ է։

Կրօնաւորը յափշտակուած էր։ Կը զգար թէ դէմը գտնուողը բարձր գաղափարի մը տէր մէկն էր, կրզգար թէ այդ Մահմետականի տարազը կրող ֆաքիրը հասարակ տէրվիշներուն չէր նմաներ...։

— Ի՞նչ է ձեր անունը, հարցուց կրօնաւորը այս անգամ խորին յարգանքով մը։

— Ան՛ունս, բառագանչեց Աւազակապետը։

— Այո՛։

— Ֆաքիր է։

— Ուրիշ անուն մը չունի՞ք։

— Ո՛չ։

— Ո՛ր երկրէն էք։

— Պարսկաստանէն։

Կը փափաքի՞ք մեռնիլ պատ մը ընկ մրմնջեց կրօնաւորը։

— Ամենա՛յն սիրով, պատասխանեց Աւազակապետն ու մեքենաբար ոտքի ելաւ։

Ու կրօնաւորը առաջնորդեց զինքը կղզիին հարաւակողմը գտնուղ հսկա վիթխարի ժիռ ապառաժներու մէջ, ուր մատուռ մը կար Ս. Աստուածածնին անունով։

— Նայի՛ր հոս, նկատել տուաւ Աւազակապետը։ Շատ զմայլելի է հովուն տեսարանը։

Բարձրադիր ու հանդարտ խոտերով չրջապատուած ժայռի մը վրայ նստեցան երկուքն ալ և պահ մը սկսան նայիլ անհուն ու հրաշագեղ ալիքներուն, որոնք իրարու հետևէ ժայռին կը զարնուէին։

Յետոյ, կրօնաւորը չը կրնալով իր հոգւոյն անզուսպ հետաքրքրութիւնը խեղդել, թոթովեց.

— Ահա՛ վերն Աստուած ու վարը մենք ենք, բարեկա՛մս, [ճիշտը խօսեցէ՛ք, դուք ֆաքիր մը չէ՛ք դուք տէրվիշներուն չ՛էք նմանիր... ըսէ՛ք յայտնեցէք ինծի ձեր ո՛վ ըլլալը։

Աւազակապետը չը պատասխանեց։ անոր լայն ճակատը մթնցաւ, աչքերը լեցուեցան ու դէմքին բովանդակ արտայայտութիւնը տառերով մը ծածկուեցաւ։

— Ինչու կը լռէք, յարեց կրօնաւորը։ Մի՛ կասկածիք, ես սեւ օձ մը չեմ ձեր դէմը...։

— Ինչպէս կ՛ըլլայ որ կասկածիք, իմ ֆաքիր վիճակէս, թոթովեց Աւազակապետը։

— Որովհետեւ այն հոգեկան արտայայտութիւնը, որ պատկերուած է ձեր կերպարանքին վրայ, ապացոյց է թէ այս վայրերը, աս ծովը, այս աւերակ աշխարհքը կապ մ՛ունին ձեր սրտին հետ... ապացոյց թէ դուք անոնք կը սիրէք և ձեր հոգին կը տառապի քայերուդ ներքև թափուած արիւնի վրայ նայելով։

Աւազակապետը դողդողալով ոտքի կեցաւ ու իր դէմը գտնուղ կրօնաւորին երեսը նայեցաւ և բառագանչեց հայերէն լեզուով։

— Այո՛, այս վայրերը, այս ծովը մէկ խօսքով՝ այս աւերակ աշխարհքը սրտիս հետ կապ մ՛ունին, որովհետեւ անոր վրայ թափուած արիւնն իմ եղբօրս արիւնն է...։

— Ա՜հ, գիտցայ որ դուք Մահմետական մը չէք, չեչտեց կրօնաւորը խղդուած ճիգով մը։ Բայց ինչու համար այդ տարազը ընտրած էք... մթին ուրիշ կերպով չէի՞ք կրնար ծպտուիլ։

— Հոգ չէ, այս տարազը միայն մարմինը կրնայ ծածկել, սակայն հոգիս անկաշկանդ է։

— Իրա՛ւ է, տակից բան մը չըլլար։ Ես ընկեր մը ունիմ. անիկա կը պատմէ թէ վարդապետ մը ինչե՛ր

ըրած է քանի մը տարիներ առաջ... մինչեւ որ կոտորածին զոհ գացեր է։

— Հո՞ս է ձեր բաժակը։

— Այո՛։

— Կը խնդրեմ, եթէ կարելի է, կանչեցէք հոս։

— Ամենայն սիրով, թոթովեց կրօնաւորն ու ժայռէն իջնելով արագ արագ հեռացաւ։

Աւազակապետը խորին մտածման մը մէջ թաղուեցաւ։ Ո՛վ էր արդեօք այդ անձը... ո՞ր վարդապետին համար խօսած էր։

Կը մտածէ՛ր...։

Կէս ժամ եւաքը կրօնաւորին հետ կարճահասակ, մօտ կերպարանքով, տժգոյն ու գունաւոր մօրուքով մարդ մը ժայռին վրայ եկան։

Աւազակապետը մէկէն ի մէկ ճանչցաւ։

Վանականին սիրելի Մոնթն էր ան։

— Նստեցէ՛ք, բաւ Աւազակապետը։

Կրօնաւորը ու Մոնթը նստեցան։

Մոնթը հայերէն խօսող այդ խորհրդաւոր ֆաքիրին կերպարանքը դիտեց, անոր ձայնին արտասանութիւնը նկատի առաւ, անոր յագթ կազմուածքը վերէն ի վար չափեց... բայց չը կրցաւ յիշել։

— Դուք վարդապետի մը մասին պատմութիւններ ըրած էք ձեր ընկերոջ, ընդհատեց Աւազակապետը, կը հաճիք յայտնելու թէ ինչ էր այդ վարդապետին անունը... ո՞ւր տեսած էք զինքը... և թէ ինչ առթիւ սպաննուած է։ Ի հարկէ, կը վատահիք ինձի, անանկ չէ՞։

Մոնթը տժգունեցաւ ու մէկէն ի մէկ չկրցաւ պատասխանել։ Հարցումը՝ զոր ուղղած էր այդ անծանօթ մարդը, խորհրդաւո՛ր ու սիանգամայն երկիւղա՛լի հարցում մըն էր։

— Մի՛ մտածէք, սիրելի բարեկա՛մս, յարեց Աւազակապետը։ Ձեր կեանքը վտանգներու չեմ ենթարկեր...։

— Ինչու ատանկ խօսքեր կ'ընէք, առարկեց Մոնթը։

Ու պատմեց թէ վարդապետին անունը Վանական էր, թէ մեծ գործեր ըրած էր Ցեղափոխութեան արիւնալի օրերու մէջ և թէ սպանեուած էր Վանի կոտորածին առթիւ։

Աւազակապետը հասկցաւ թէ այդ մռայլ կերպարանքով մարդը չէր փոխուած... դարձեալ առաջուան գաղանապատ ու սրիտասիրտ Մոնթն էր և կրնար գործել ամենայն անձնուիրութեամբ։

— Վանական ո՞ւր թաղուած է, հարցուց Աւազակապետը։

— Ա՛խ, անշուք տեղ մը. պատասխանեց Մոնթը։ Քարի մը կտորն անգամ չը կայ անոր հողին վրայ։ Թէ՛պէտև տարի մը առաջ աշխատանքի մահարձան մը դնելու, սակայն կառավարութիւնն իմացաւ ու անմիջապէս արգիլեց։ Հիմակ գերեզմանին քովէն անցնիլն անգամ կասկածելի է։

— Երթանք ընդհատեց կրօնաւորը։ Ճաշի ժամանակ է։ Դուք անօթի ըլլալու էք։

Աւազակապետը առարկութիւն մը չըրաւ. այլ հետեւեցաւ կրօնաւորին ու Մոնթին, որոնք փոխանակ մեծ դռնէն երթալու, պարտէզ մը մտան ու անկից խուց մը ապաստանեցան։

— Ասիկա իմ խուցս է, մրմնջեց Մոնթը։

— Սպասեցէ՛ք, ես հիմակ ճաշը կը պատրաստեմ ու հոս կը բերեմ, նկատեց առաւ կրօնաւորը ու գնաց։

— Զը յիշեցիք ո՛վ ըլլալը, անանկ չէ՞, թոթովեց Աւազակապետը։

— Ո՜հ, չէ՛, մրմնջեց Մոնթը։

— Ի՞նչու համար... միթէ՝ Վարագայ Վանքը գըտ-նուած միջոցիդ, չը տեսա՞ք դիս... չատ գիշերներ մի-ասին չը պառկեցա՞նք։

— Տէր Աստուա՛ծ... ո՜հ, այո՛, յիշեցի՛, յիշեցի՛... դուք Ներսէս Արծրունին էք։... դուք Աւազակապետն էք... բա՛յց ուսկի՞ց կուգաք... ո՞ւր էիք...։

— Ժամանակ չէ՛, սիրելի Մոնթո։ Աւելի աղէկ է յարմար առիթներու սպասել։ Բաւակա՛ն է որ գիրար գտանք, բաւակա՛ն է որ բազդը մեր քայլերը միևնոյն հոս առաջնորդեց։ Կը մնան մեր առջին աւելորդ աշխարհք մը ու նուիրական նպատակ մը։ Հոգ չէ՛, անյիշատակ գերեզման մը ունենանք... բայց վրէժխնդիր լուծած իմ-նանք մեր պաշտելի հողին գիրկը։

— Աւազակապետը խօսակցութիւնը ընդհատեց, ո-րովհետև բարի կրօնաւորը մեծկակ սկուտեղի մը մէջ թարմ պտուղներ դրած՝ ներս մտաւ։

— Կը ներէք որ ասքսուկ կերակուրներ չունինք, բարեկա՛մս. նկատել տուաւ կրօնաւորը։ Եթէ ատուտա ըլլար, պիտի կրնայի բան մը պատրաստել։

— Ո՜հ, բարեկամնե՛րս, ընդհատեց Աւազակապետը մի՛ նեղուիք... գիտցիք որ օր մ՛անօթի, օր մը կուշտ մարդուն համար չոր հացի կտորն անգամ չատ է։

— Ա՜խ, իրաւունք ունիք... ո՞վ գիտէ որչափ տա-ռապանքի օրեր անցուցած էք, վրայ բերաւ կրօնաւորը՝ մորմոքուած չեչտով մը։

Աւազակապետը ճաշեց։ Քետոյ Մոնթոյին ներքնատան-եակը մտաւ ու քիչ մ՛ատեն քնացաւ։

Երբ արթնցաւ, տեսաւ որ Մոնթոն ներքնատեղեակը մէկ անկիւնը կծկտուած՝ գինքը կը դիտէր։

— Ի՞նչու չէք կրնար քնանալ, մրմնջեց Մոնթոն։ Հազիւ ժամ մը եղաւ։

— Բաւակա՛ն է... մարդուս հանգիստ քունը մէկ

ժամ է, ուստի կեց Աւազակապետը։ Թողունք տեղիկա, ես ա՜խ գիշեր կուզեմ մեկնիլ...

— Մեկնի՞լ... յուզմանչեց Մոնթոն։

— Այո՛։

— Դէպի ո՞ր։

— Գաղաքը։

— Պէտք ունի՞ք ինծի։

— Ա՛ս ալժմ ո՛չ. սակայն երբ պէտք ունենամ, պատրաստո՞ւ էք։

— Ամենայն սիրով։

— Խնամ լա՛ւ. այդ մասին ա՛լ չը խօսինք ըսաւ Աւազակապետը։

Աջգարեւ. գիշերուան ժամը չորսին մօտ, Աւազա-կապետ Մոնթոյին առաջնորդութեամբ կզգիէն դուրս եկաւ փոքրիկ ու նէղ ճամբէ մը, որ ջուրով պատած էր և հազիւ կը նշմարուէր լուսնի փայփայուն չողերուն տակ։

— Աստուած քեզի հետ բլլա՛յ... մրմնջեց Մոնթոն աւ վերադարձաւ։

Աւազակապետը ծովափէն քիչ մը հեռու գտնուող ճամբուն վրայ եկաւ ու սկսաւ արագ արագ դէպի քա-ղաքը յառաջանալ։

Այգեստանի մէկ անկիւնը թաղին մէջ միայարկ տա-ծուկ, կէս մը փլիլած ու ցանկապատերը քայքայուած դիրքով. տուն մը կար, որուն աէրը Թուրք մըն էր։

Տունը երեսի վրայ մնացած էր, որովհետև աէրը նախկին վիճակին մէջ չէր գտնուէր, այլ հարուստ եղած էր ու ապարանք մ՛ունէր։

Աւազակապետը սիրելի դառնալով այդ թուրքին, խնդրած էր որ աւերակ տունն իր սեփականութեան տակ դնէր։

Թուրքը մերժած չէր։

Հետեւաբար Աւազակապետը՝ Մանթկի բաժնուելով՝ քաղաքը հատատուած էր երկու չարաթներէ ի վեր։

Ցերեկ առեն կը թափառէր քուրքերու թաղին մէջ, կը մուրար, ինքիրենն ալօթքներ կը մրմռար ու յետոյ պատի մը տակ կը նստէր։ Երկրորդ թուրք կիներէն կ'ընտրէր անոնցմէ այգ հակայ մարգուն հետ ու գուշակութիւններ կը հարցունէին։

Աւազակապետը ծանր, խորհրդաւոր ու լուրջ ձայնով մը ամէնուն պատասխան կու տար ու չատերուն ալ եռանկիւնաձեւ կաշիէ կաոր մը կը յանձնէր՝ վիզը կախելու համար։

Ամիս մը չանցած, Աւազակապետին համբաւը տարածուեցաւ ամբողջ թուրք արուարձանին մէջ։ Ալ ամէն մարդ խորին յարգանքով մը կ'անցնէր անոր քովէն։

Իրիկուն մը, վերջալուսի առեն, երբ Աւազակապետը իր բնակարանը կը վերադառնար, նչմարեց պատուաւ կին մը որ կը սպասէր աւերակ ցանկապատին մէկ անկիւնը։

Կինը միջահասակ էր և վերէն ի վար ծածկուած էր լայն փերաճէով մը։

— Որո՞ւ կը սպասես, Հանը՛մ, հարցուց Աւազակապետը՝ մօտենալով պատուին։

— Ներեցէ՛ք... ձեզի կը սպասեմ, պատասխանեց Թչուառ կինը կիսկատար թուրքերէնով մը։

— Ինծի՞։

— Այո՛։

— Բա՞ն մը ունիք յայտնելու։

— Ճիշտ է։

— Կարեւո՞ր է... չը՞ կրնար ըլլալ որ վաղուան ձեայ։

Ա՛չ... չը կրնար ըլլալ...

— Լաւ ուրեմն, հրամմեցէ՛ք ներս։

Կինը հետեւեցաւ Աւազակապետին, որ մութ ու խարխուլ որմնքալ սենեակ մը մտաւ։

— Ըսէ՛ք հիմակ, առաջարկեց Աւազակապետը, հոս ապահով տեղ է. մի՛ վախնաք։

— Աստուծոյ սիրուն ըլլայ, բարի փաքի՛ր վերջնջեց կինը, փերաճէն մէկդի նետելով. ահա՛ ձեր քաղդն եմ ինկեր... խոսեցէ՛ք ինծի, յայտնեցէ՛ք թէ ո՞ւր փախցուցին աղջիկս... հո՞ն է թէ օտար քաղաք մը տարին...

— Ձեմ հասկնար, Հանը՛մ, ի՛նչ ըսել կ'ուզէք... ձեր աղջիկը ո՞վ փախցուցած է։

— Մաիկ ըրէ՛ք, բարի փաքի՛ր, դիտեմ որ չէք մտաներ զիս, երբ յայտնեմ թէ հայ մըն եմ ես...

— Հա՛յ...

— Այո՛։

— Էյ, աղջիկդ փախցուցած են։

— Ճիշտ է։

— Ումէ՞ կը կասկածէք։

— Ա՛խ, թուրքերէ՛ն... թուրքերէ՛ն...։

— Լաւ՝ ի՞նչ կուզէք որ ընեմ։

— Գուշակութիւն մը բրէք... միայն դիտեցէք պատուոր ո՛ւր ըլլալը... այսչա՛փ։

Աւազակապետը դողդողաց... ի՛նչ ըսեր այգ հնոջ, ի՛նչ պատասխանէր։

Ձեռքը մեայլ ճակտին դրաւ, մտածեց ու վշտաբեկ ձայնով մը բսաւ.

Երկու օրէն նամբը հոս եկէք... ան ատեն որոշ գուշակութիւն մը պիտի կարենամ ընել։ Պէ՛տք է վերադարձնեմ ծայրէ ի ծայր քանի և մէկ անգամ կարդալ...

— Երախտապա՛րտ, եմ բարի ֆաքի՛ր, Թոթովեց կինը ու մեկնեցաւ։

Աւազակապետը բոլոր գիշերը չկրցաւ քնանալ։ Ինչ ընէր որ կարենար այդ փախցուած աղջկան հետքը գտնէր...

Երբ առաւօտ եղաւ, տապրակէն դուրս հանեց քանի մը գեղեցիկ ու փոքր սրուակներ և զանոնք ձեռքը բռնելով սկսաւ փողոցներու մէջ բացագանչել.

— Օ՛ հանրմներ. վար իջէ՛ք... ֆաքիրն եկաւ... առէ՛ք «Դրախտի ջուր» բերած է ձեզի։

Ու փլբաճէով կիները՝ չորս դիէն խռնուելան անոր չուրջը...։ Սրուակներուն կէսը գնուեցաւ։

Հետեւեալ օրը նորէն ձեռքէ ձեռք խլուեցան իր հրաշալի սրուակները։

Իրիկուան դէմ, երբ պատրաստուած էր իր բնակարանը վերադառնալու, փոքրիկ թուղթ տղեկ մը իրեն մօտեցաւ և խնդրեց որ տուներնին երթայ.

Աւազակապետը հետեւեցաւ տղեկին, որ ապարանքի մը դուռը բացաւ ու ներս տարաւ զինքը։

Ընդարձակ պատէզին վրայ կը բացուէր դահլիճին տանող դուռը։ Տղեկը այդ դուռնէն ալ մտաւ ու Աւազակապետը մեծ սրահ մը տեսնողեց։

— Սպասեցէ՛ք... հիմակ մեծ մայրս պիտի գայ, մրմնջեց տղեկը։

— Ախտ լա՛ւ, զաւակս, ես կը սպասեմ, Թո՛ղ գայ, բսաւ աւազակապետը։

Քիչ յետոյ յիսունը անցած, նիհարակազմ, հասակրեալ կնպարանքով, գեղանի ու մելամաղձոտ արտայայտութեամբ հասկցած կին մը մտաւ Աւազակապետին ու գլգանուշ ձայնով մը մրմնջեց.

— Բարի ֆաքի՛ր, լմայայ որ «Դրախտի ջուր» կը բաժնէք մեր բոլոր հաւատացեալներուն, այնպէ՞ս է։

— Ճշմարիտ է, մեծ հանը՛մ, Թոթովեց Աւազակապետը։ Ինչ ընեմ... ձեռքէս եկած բարութիւնը չեմ խնայեր։

Ողջ ըլլա՛ք... հարկա՛ւ ամենէն աւելի դուք կը զգաք մեր հաւատացեալներուն հոգեկան վիշտերը...

Ու մեծ-հանըմը խնդրեց որ քանի մը սրուակ յանձնէր իրեն։ Աւազակապետը զատեց քանի մը սրուակ ու ըսաւ։

— Առնք ուրիշ բանի մը համար չեն, եթէ ո՛չ հոգեկան տառապանքներու առեն քանի մը կաթիլ գործածելով հանդարտ քնանալ ու չը նեղուիլ...։ Ո՛հ մեծ-հանըմ, դիտցէ՛ք որ բնութեան ծաղիկներէն հաւաքուած հիւթ մըն է, որուն վրայ գիշերներ անցուցած եմ աղօթելով ու կարդալով։

Երբ Աւազակապետը կը խօսէր, սրահին վրայ բացուած սենեակներու դուռներէն մին կէս մը ճռաց ու կիսաբաց դուռին մէջ երկայնահասակ, սուրաթի, ժպտուն դիմագծերով սեւ վշտի մը նետքեւ ընկճուած արտայայտութեամբ մանկամարդ աղջիկ մը երեւցաւ, ու երկիւղալի նայուածքով մը ֆաքիրը դիտեց ու ներս քաշուեցաւ։

— Ըսէ՛ Նաէզարին, զաւա՛կս, նկատել տուաւ մեծ-հանըմը պատանիին ուղղելով իր խօսքը, Թո՛ղ գայ սրուակ մըն ալ ինքն առնէ. մի կնայր... ասիկա հաւատքով կ՛ըլլայ։

— Հարկա՛ւ, չեչաց Աւազակապետը։ Հաւատք չունեցողը չը կրնայր օգուտ մը տեսնել այս սրուակէն։

Պատանին ներս մտաւ ու քիչ յետոյ մեծ-հանըմին մօտենալով ըսաւ.

— Բայց անիկա չը հաւատար, ինչու կ՛ըսեիս որ պարապ տեղ արցունքներ կը թափէ։

— Չը հաւատար մի՞..., ինչ տեսակ միւսլիման է

ուրեմն, ընդհատեց Աւազակապետը կէս մը նեղացած ձայնով մը։

Գա՛... անիկա «միւսիւլման չէ որ...» չեչտեց պատանին առերեսութեամբ մը։

— Սուս... առանկ բաներ քեզի չ'իյնար... գոչեց մեծհանդրմ.

Ու Աւազակապետին դառնալով՝

Ըր խնդրեմ, բարի ֆաքի՛ր ս, եթէ կարելի է վաղն ալ եկէ՛ք, մրմնջեց։ Ա՛ս երկու տարիէ որ աչքերուս քունը փախած է ու ես ինա՛ւ հանգիստ չե՛մ։

— Գլխուս վրայ, մեծ հանրմ ինչո՛ւ չէ... արդէն պարագայ է ձեռքէս եկած բարեւթիւնը չը խնայել... Ես անձնուրաց մըն եմ... ա՛լ աչխարհքը ինձի համար բան մը չէ ու ես անկից իմ երջանկութիւնը չեմ սպասեր.... արովհետեւ տարիքս վաթսունի կը հասնի։ Գոնէ՝... ցուրտ հողի մը տակ մտնելէ առաջ, օգտակար բլա՛մ անոնց որ արցունքներ կը թափեն կը տառապին ու ինձի պէս ֆաքիրի մը պէտք ունին։ Երբէ՛ք, երբէ՛ք թող չը կարծեն թէ չան մը կը թևարդէ դէս... թէ դրամ վատնելու միջոց մը ընտրած եմ և թէ կ'ապրիմ տառնկով։ Ո՛վ որ կասկած մը ունենայ, պարզապէս իր խղճին դէմ կը դառնանէ։ Ո՛հ, առաքինի մեծ-հանրմս, թերեւս դուք չը գիտէք թէ ամենուն երջանկութեանն իր անձը նուիրող ֆաքիրն այսօր անանկ չէնքի մը մէջ կ'ապրի, ուր չունեցն անգամ կը սենկան մտնելու...։ Պատճառն ինչ է. ինչու ես կը տառապիմ, մինչդեռ ուրիշներու տառապանքը թեթեւցնելու համար ձեռքէս եկածը կ'ընեմ։ Պատճառն այն է որ մանկութենէս ի վեր ոչէկ օր մը չը տեսայ, պատճառն այն է որ բոլոռնդակ կեանքս վիշտերու մէջ անցուցի...։ Ու այսօր աւելի դառն է ինձի տեսնել երիտասարդ կեանքեր, որոնք դեռ չը բացուած վարդի կոկոնի մը պէս կը թոռմին կ'իյնան իրենց ճիւղին վրայ։ Հետեւաբար հանգիստ կ'ըլլայ խիղճը, եթէ ձեռքս երկնցունեմ ու կաթիլ մը ջուրի ծարաւով խամրած կոկոնը զուարթացունեմ։ Այս է իմ միակ նպատակս...այս է իմ ճամբուս որոնց մէջ նետուած եմ բոլոր ուժովս ու բոլոր անձնուիրութեամբս։ Անոնք որ կը հետաքրքնդի, երբեք չի պիտի զղջան։ Անոնք որ իմ դժուարութեանս վրայ կը նային, անպատճառ կը մխիթարուին։

Այսպէս, լեռան մարդը երկար խօսեցաւ ու մոգեց իր դէմ գտնուղ տարիքոտ կինն, որ չկրնալով ինքզինքը զսպել, սկսած էր յորթ արցունքներ թափել իր ազուր ծալի աչքերէն։

Ցնոյց տալի եղաւ, հուսկից ճնացած սրտակները ու միխեցաւ։

Եւ որովհետեւ ուշ ճնացած էր, սկսաւ արագ արագ յուսալանալ Աչգեստանի լայն ու գեղեցիկ ուղիէն։

Ժամը մէկն անցած՝ իր բնակարանը հասաւ ու տոպրակը մէկդի նետելով բացագանչեց.

— Ո՛հ. Աստուա՛ծ իմ, այս հրէշներու ապարանքին սեմերը արիւն ու սպիր կը հոտին... Սոսկալի բան է աս... ո՞վ կրնայ այս գոհերու հետքը գտնել։ Անպատճա՛ռ, անպատճա՛ռ հայ ազգիկ մըն էր քիչ առաջուան ազգիկը... մանուկը ճշմարտութիւնը խօսեցաւ։ Բայց ինչպէ՞ս ծանօթանալու է այդ վանդակապատ պատին հետ... անա՛ խնդիրը... անա զարհուրելի միջոց մը...։

Աւազակապետը, գրեթէ ընկճուա՛ծ, վշտաբեկ ու կարելէ՛ր վիճակի մը մէջ՝ ձեռքը հրատապ ճակտին դրաւ. ուսկից քրտինքի չիթեր կը հոսէին, երկար ատեն մտածեց, միջոցներ փնտռեց, տատապեցաւ, սակայն...

հնարը չկար։ Վանդակին թռչունը կաչկանդուած էր ու ինքը չէր կրնար անոր մօտենալ։

— Հարևմանո՜ց... չարունակեց Աւազակապետն ինքնիրեն. օ՜հ, այդ ատուերամա՜ծ, այդ զարհուրելի ու միանգամայն ապականուա՜ծ գահավէժը բարբարոս բըռնակալի մը պժգալի անարդայականութիւնն է որ տարբիներէ ի վեր կը մնայ սիրիներու ու անոյշ չարագործութեանց տակ ծածկուած... Մարդկային տարերքութեանց մէջ չիշատակուած դժոխքը՝ անոր քով բան մը չէ։ Հոն կ'ապրի իր կեանքին գիտակցութիւնը կորընցուցած էակ մը ու անոր դուռնէն ներս կը մտնէ ամէն գիշեր մարդասէրէ մը. մին կը դոզայ, կը ճմլուի, կը խամրի ու կը փճանայ, իսկ միւսը՝ կը հրճուի, կը զրօսնու և գազանի մը պէս կը թաղուի կ'իյնայ իր նոզկալի կիրքերուն մէջ...։

Աւազակապետը խօսնայ, արամաբանեց ու այն քան յուզուեցաւ այս եղերգական մտածումներու մէջ որ չը կրցաւ գիտնալ թէ ամրողջ գիշերն անցած է։

— Ա՜հ, գոչեց լեռան մարդը՝ տարօրինակ ձայնով մը, տա՜ս, առաւ եղած է ու ես չեմ իմացեր...։

Ու առանց սպասելու, առաւ հրաչալի սրուակները և փողոցը նետուեցաւ։

Այս անգամ ուղղակի մեծ հանըմին ապարանքը գնաց, որուն դռնապանը թոյլ տուաւ որ ներս մտնէ։

— Բարո՜վ. Աստուծոյ մա՛րդ... բարո՜վ... մրմնջեց մեծ-հանըմը ինդոլութենէն խեղդուելով եղած արտասանութեամբ մը։ Շնորհակալ եմ որ աչքս ճամբադ չը մնաց, եթէ ո՛չ չատ պիտի նեղուէի։ Եկո՛ւր, դահլիճը մտիր... չեմ ուզեր որ սրահը սպասես։ Մեր պարտականութիւնն է յարգանքով մը վերաբերուիլ ձեզի պէս առաքինի մարդերու հետ։

Աւազակապետը դահլիճ մտաւ, որուն կահ կարասիները զմայլելի էին։

Մեծ հանըմ՝ կէս մը ծածկուած էր մեսաքսայեա սեւ ժանեակէ քօղին ներքեւ, անոր ճիշտ դէմը նըստեցաւ։

— Երէկուընէ ի վեր մեծ փոփոխութիւն մը կայ վրաս, ըսաւ մեծ-հանըմ։ Կը զգամ թէ «Դրախտի Ջուր»ը չատ օգտակար պիտի ըլլայ ինծի։

— Բարի է... մրմնջեց Աւազակապետը։ Կը տեսնեմ որ դուք անսահման հաւատք ունիք...։ Ատուած հաւատացեալ մը չը թողուր իր տառապանքներուն մէջ։

— Հիմակ տա՛ր երկու սրուակ ալ, վրայ բերաւ մեծ-հանըմը։

— Անո՞ւաբ կ։

— Սրուակ մըն ալ հարեմս համար զատ՛։

— Բայց թոխովից Աւազակապետը։

— Ի՞նչ կայ։

— Հարեմդ համար զատելիք սրուակս ո՞վ պիտի առնէ։

— Ես պիտի առնեմ։

— Ախո՜ն... տեղիս անկարելի է։

— Պատճա՞ռը։

— Որովհետեւ այդ սրուակներուն թըլըսըմը կ'աւերուի, եթէ գործածողը ձեռքով չառնէ, Ձեր հարսը հոս չէ՛ մի՞թէ։

— Հոս է... բայց կը քաշուի։

— Ինչե՞... Օ՛, չատ ախուր բան, կարծեմ թէ ձերմակ մազերս ցոյց կուտան ի՛նչ վիճակի մէջ ըլլալս։ Ո՛չ թէ աղջկանս, այլ թոռանս տեղ կը համարուի ան։

— Իրա՛ւ է, թոխովից մեծ-հանըմ՝ դահլիճին մէջ բացուած դուռը բանալով։

— Նառէզա՛ր։ Նառէզա՛ր ձայնեց։

— Ինչ կայ, մեծ-հանըմ, պատասխանեց կանացի խզդուած ձայն մը։

— Հո՞դ ես, վրայ բերաւ մեծ-հանըմ։

Այո՛, չեչաց ձայնը։

— Շուտ դալիճը եկո՛ւր, հրամայեց մեծ-հանըմ։

Ու քիչ յետոյ ներս եկաւ աւչի օրուան մանկամարդ աղչիկը։

Ծածկուած էր թանկագին ու մետաքսէ փերաճէյի մը տակ, ճակտէն վար ձգած էր նուրբ ու թրթռուն քօղ մը, որուն փափուկ երեւոյթը կը ներդաշնակէր դէմքին աղուոր գթալի արտայայտութիւնը։

— Ա՛ռ սրուակ մը, Նաէլչա՛ր, պատուիրեց մեծ-հանըմը։ Քանի՛ օր է նեղութիւն մը ունիս վրադ զօրաժամէ առիկա՝ բան մը չի մնար։

— Ո՛չ, չեմ ուզեր... ինձի առանկ բաներ պէտք չեն... իմ սիրտս կը ցաւի, մրմնջեց Նաէլչար։

— Սի՛րտդ կը ցաւի... ընդհատեց Աւազակապետը։

— Այո՛։

— Ուրեմն ա՛ռ այս սրուակէն, չեչաց Աւազակապետը։ Տե՛ս, բիւրանը ամուր մը գոցուած է թուղթի կտորներով։ Երբ ցերեկ ըլլայ, քակէ այդ թուղթի կտորները, բա՛ց զանոնք ու նետէ՛ ջուրով լեցուած մաքուր, բայց լայն բերանով ամանի մը մէջ։

Ցետոյ երկու ժամ չափ թո՛ղ անցնի։ Թուղթի կտորները յետ մը կը թրչուին առանկով։ Այն ատեն խմէ այդ ջուրէն գաւաթ մը և անոր վրայ կամիլ մըն ալ սրուակէն առ բերանդ։ Գիտցած եղի՛ր որ կ'անցնի սրտիդ ցաւը... ա՛լ չես զգար ու պիտի օրնես զիս՝ քանի կեանք ունիս աշխարհիս մէջ։

— Նաէլչար չի կրնալով իր հոգին դառնացնող ձայնը յայտնել, ակամայ չարժուեցաւ մը ըրաւ ու «օ՜ֆ...» մը հանեց բերնէն։

— Մի՛ նեղուիր, աղչիկս. նկատեմ տուաւ Աւազակապետը։ Դեռ աշխարհքիս երանելի օրերուն մէջ, կ'ապրիս... դե՛ւ անոր սեմերու վրայ նոր ոտքդ դրած ես։ Նայէ՛, ինչդ կը պակսի...։ Պէտք չէ մթագնես կանքդ... անոր սուտերը թանձր է ու չուտով չի փարատիր։ Դիմանալու է կեանքի առանկ պզտիկ վիշտերու։ Ի՞նչ է որ սրտի ցաւը...։ Աստուած հեռու պահէ, անո՛նկ ցաւեր կան, որոնք ներս քաշուած են, խո՛ր, չատ խորը մտած են մարդուս մէջ... ու չեն արտայայտուիր։ Առո՛նք, այդ ցաւերն են որ դարմանը չունին, աղչի՛կս այդ ցաւերն են որ չեն մոռցուիր, մինչեւ որ մեր գլուխը հանգչելու դնենք ցուրտ հողին տակ։

Մանկամարդ կինը կեցած տեղը դողդողաց, ինչպէս կայծակէ մը զարնուած մէկը, ժժգունեցաւ ու գլուխը կախեց կուրծքին վրայ՝ ծածկելու համար իր մեծ աչքերու տակ արցունքները։ Ցետոյ մտածեցաւ այդ բարի մարդուն, որ սփոփել ուզած էր զինքը, յարգանքով մը ընդունեց սրուակը ու քաշուեցաւ իր սենեակը։

— Հարսերնիդ քաղաքացի՞ է, հարցուց Աւազակապետը։

— Ո՛չ պատասխանեց մեծ-հանըմ։

— Հապա՞։

— Բաղէշու քաղաքէն է։

— Շատո՞նց է որ ամուսնացած է։

— Ութը ամիս հազիւ կայ։

— Ո՛ւր է ամուսինը։

— Կառավարութեան կողմէ, պաշտօնով Մուսուլ գնաց։

— Ե՞րբ կուգայ։

— Աստուած գի՛տէ... թերեւս ամիսէ մը... անոր գալը յայտնի չէ։

— Զաւակդ է չէ՞։

— Ո՛չ...։ Ինէ եաքը կարգուած է ամուսինս ու անկէց եղած է այդ զաւակը։

— Փաչա՞ է։

— Այ՛ո՛... եւ վէզիրութեան ամենաբարձր աիտզոսը ունի։

— Ուրիշ կնիկ ալ ունի՞։

— Ունէր... բայց մեռաւ երկու ամիս առաջ։ Այն մանուկը, զոր տեսաք, անկից է։

— Փաչան չատ կը սիրէ՛ այս մանկամարդ կինը։

— կը սիրէ... միայն թէ...

— Ի՞նչ կայ։

— Անօգուտ է իր սէրը, որովհետեւ միշտ հիւանդկախ, տխուր ու մելամաղձոտ է իր կինը։

— Է՛հ, կը չակուի՛... սովորաբար մանկամարդ աղջիկները երբ կարգուին, տարիի մը չափ տխուր ու մելամաղձոտ կ՛ըլլան. յետոյ կը չակուին։

— Ա՛խ, ի՞նչ գիտնամ, բարի ֆաքի՛րս, Աստուած թո՛ղ բերնէդ լսէ։

Աւազակապետը նորէն լռեց։ Կարծես թէ անցեալ միջադէպ մը մտաբերել կուզէր, սակայն չէր յաջողակէր։ Հոգին կը ճնշուէր ու սիրտը չէր կրնար զսպել իր կրկաթի կուրծքի տակ։ Պահ մը դէմը կեցող այդ հաւատացեալ ու միամիտ պատուէրը դիտեց ծանր, բայց խորին նայուածքով մը։ Ո՛հ վասի մը բնակարանին մէջ կը գըտնուէր, ուր տակի չատ բայց բարեսիրտ էակ մը կար։

Ու մուտ աչքերը կուրծքին վրայ սեւեռելէն եաքը մրմնջեց խղդուած ձայնով մը.

— Ինձի նայեցէ՛ք, մեծ-հանը՛մըս, ես չատ ձախոր-

դութիւններ տեսած եմ՛ն երկար ու անվերջ ճամբուս վրայ, ու մանկութենէս ի վեր նետուած եմ, գիտեմ թէ մարդուս համար էական երջանկութիւն չկայ. գիտեմ թէ արցունքը ժպիտին սուրբն է. գիտեմ թէ կեանքը պարզապէս աներեւոյթ այխարհք մընէ և մանկանացուներս՝ գիտակցութիւններէ զուրկ թիթեռնիկներ, որոնք անհոգ ու անվիշտ կերպով կը հրճուին մահուան ու գերեզմանին քովերը... Մէկ խօսքով համոզուած եմ թէ կեանքը լոկ իղձ մըն է և իղձը՝ մարդուս ամենամեծ տառապանքը։ Ասով ըսել կուզեմ թէ՝ մանկամարդ կընոջ մը իղձը չարունակ վիշտեր կը ստեղծէ... ու վիշտն է որ մենակեաց, տխուր ու ապերջանիկ կ՛ընէ զանի իր լայանդակ երեւոյթներուն մէջ։ Արդեօ՞ք թափանցած էք անոր նկարագրին խորը... գիտե՞ք թէ՝ ուսկի՞ց կուգայ անոր ապերջանկութեան սուրբը... գիտե՛ք թէ ի՞նչ է անոր էութիւնը մթագնող երեւոյթը...։ Տարցուցա՛ծ էք թէ այս հրաշագեղ ապարանքին դուրս ի՞նչ սրտի կապ մը կայ իրեն համար, որուն կը ձգտի հոգւոյն ամբողջ ուժովը...։ Ըսէ՛ք նչմարած էք թէ ի՞նչու ժպիտը փոխուած է անոր աչքերուն մէջ զառն արցունքի մը. թէ ի՞նչու կը չարչարուի, առանց արտայայտելու... և թէ ի՞նչու կը տառապի։

Ապարանքին մեծ հանըմը զոզդզաց այս հարցումներուն հանդէպ ինչպէս ոճրագործ մը դատարանի մը մէջ։ Ի՞նչ ըսէր... ի՞նչպէս խոստովանէր։ Ծաքիրը վերքին վրայ դրած էր ձեռքը։

— Ըսա խա, նա՛խ վէրքը ճանչնալու է, չարունակեց աւազակապետը, յետոյ դարմանը գտնել դիւրին է։ Եւ ասիկա քննութեամբ կ՛ըլլայ։ Դուք, ամէն բանէ առաջ, մօտեցէ՛ք անոր մտածումներուն...։ Երբ թափանցէք այդ մտածումներուն խորը, ան ատեն վէրքը երեւան կ՛ելլէ,

— Ա՛խ անոգ՛ուա է... բառ մը բերնէն չը հանէր այդ մասին. բնդհատեց մեծ-հանըմ։

— Ուրեմն, «չար ոչխի» ևկած է, նկատել տալա Աւազակապետը՝ կատարեալ միամտութեամբ մը։

— Ձմարի՛ա է... ճշմարի՛տ է, մրմնջեց մեծ-հանըմը։

— Էհ, յուսահատելու բան չկայ, վրայ բերաւ Աւազակապետը։ Վաղը կուգամ և կը յայտնեմ ընելիքս։ Համակու հիմակ կրնամ մեկնիմ։ Մնաք բարով։

— Երթա՛ք բարով. թնթռուց մեծ-հանըմ ու հետևեցաւ Աւազակապետին մինչև ապակեզարդ դուռը։

Աւազակապետը լայն փողոցին մէջ անյայտ եղաւ, արագ արագ հեռանալով։

Մեծ-հանըմ ընկճուած էր, կը զգար թէ իր բովանդակ էութեան մէջ ցնցում մը կար. մէկ խօսքով՝ կը զգար թէ ներքին ձայն մը կը խղդուէր՝ մինչև իր կորզը։

Պահ մը մտն եկաւ մեծ դահլիճին մէջ... հայելիները մօտեցաւ... կան կարասները դիտեց ու յետոյ՝ ներքին սենեակի մը դուռը կամացուկ մը հրելով, ներս մտաւ։ Ներքնասենեակին երկու պատուհաններն ալ պոցուած էին։ առանց չշուկ մը հանելու վեր առաւ վարագոյրն ու բացաւ պատուհանները։ Թաւիշէ բազմոց մը կար, ինկաւ անոր վրայ ու սկսաւ մտածել։

Հազիւ կէս ժամ մը անցաւ, ներքնասենեակին դուռը ճռաց ծխնիին վրայ ու կէս մը բացուեցաւ։ Մեծ հանըմ գէպի դուռը դարձուց աչքերը և տեսաւ որ հակոզը հարան էր։

Եկո՛ւր, Նաւեզա՛ր։ մրմնջեց Մեծ-հանըմ գորովանքով մը՝ զոր երբէ՛ք ունեցած չէր։ Եկո՛ւր քովս նստիր...։ Հերի՛ք մտածելով օր անցունես։ Անցեալը հանէ՛ մոքէդ։

Նաւեզար չը կրցաւ պատասխանել։ Կուրծքին զարնուած հզնիկի մը պէս կնցած տեղը դողդողց ու աչքերը լեցուց դառն արցունքով մը։ Ապտակարդ բան էր այդ տեսարանն իրեն համար. այդ պատճառաւ չէր կարող հասկնալ թէ ձայնն ուրկից կուգար այնքան և թէ ինչ կար՝ այնքա՛ն տարօ, այնքա՛ն ներգործակ աւ այնքա՛ն զարմանալի այդ ձայնին մէջ։

— Նաւեզա՛ր... բացագանչեց մեծ-հանըմը։ Մի՛ զարմանար... ես գիտեմ թէ այս ապարանքին սեմերէն ոտքդ դրիր չը դրիր, ամէն օր, ամէն ժամ ու ամէն րոպէ արցունք խառնակիր կերած հոգիդ հետ. գիտեմ թէ վանդակի մը մէջ փակուած թռչունի մը պէս չարունակ կը ճչաս ու հառաչանքը քու հոգիդ եղած է. վերջապէս գիտեմ թէ այնարհքդ՝ մութ ու կեանքդ դառն է քեզի համար։ Մի՛ ծածկեր... դուն գերի մը կը նկատես այս տունին մէջ ինքզինքդ և ազիւ կես տար քու երջանկութիւնն եղող պերճանքներն ու գոհարները։ Մի՛ ծածկեր... համոզուած եմ թէ դուն փափաքելով չէ որ մեր կրօնքը ընդունած ես, փափաքելով չէ որ աղգութիւնդ ուրացած ես, փափաքելով չէ որ կինն եղած ես բարձրատոհմեան փաշայի մը ու ապրիս հարէմը մտած ես... ամենևին... մինչդեռ ամէն բան բանտութեան ներքին կատարուած է, անանկ չէ՞։

Նաւեզար, որուն ուղղուած էին այս ճշմարիտ բայց սարսռալի յայտնութիւնները, պահ մը չկրնաց ինքզինքը զսպել ու ծածկել իր հոգւոյն մէջ փոթորկուղ սառասանքը... սակայն անկարելի եղաւ. հետեւաբար սկսաւ հեծկլտալ ու արցունքներ թափել իր տղուոր սրտմոլի աչքերէն հեղեղի պէս։

Մեծ-հանըմը չը դիմացաւ։ Միքենաբար ոտքի կեցաւ՝ Նաւեզարին ձեռքը բռնելով իր դողդոջուն ձեռքերուն մէջ յարեց։

— Աստուած կայ, աղջի՛կս, յոյսդ մի՛ կարեր...։

— Ո՜հ, մեծ-հանըմ... Թոթ-վնց Նաւեզար ա՛յս-պիսի արտասանութեամբ մը, որուն մէջ իր հոգին կը հեզդուէր։ Ա՜հ, ասկէ եաքը յոյսս ի՞նչ բանի վրայ կրնամ դնել...։

— Դո՛ւն։

— Ա՛յ՛։

— Ապագայիդ վրայ, աղջիկս։

— Ապագա՜յ մի՞... ի՞նչ ապագայ կրնայ ունենալ իր հոգէն, իր ջուրէն, իր երկնքէն ու մանաւանդ իր սիրելիներէն զրկուած մէկը։ Ա՛ս ուրո՞ւն ամիս է որ գերեզմանի մէջ կ՛ապրիմ, մեծ-հանը՛մ...։

— Գիտե՛մ, բայց չէի համարձակեր հարցունել։ Հիմակ որ չեմ ուզեր ծածկես ինէ ամէն բան, յայտնէ թէ փաչան ուսկի՞ց բերած է քեզ և թէ ինչպէ՞ս եղած է որ անոր ձեռքն ինկած ես։

— Մեծ-հանը՛մ... կեանքիս պատմութիւնը տխուր է եւ ես չի պիտի կրնամ արտայայտել։

— Ինչու՞ համար... չէ՞ որ մարդուս վիշտերը ծածկուած վէրքերու կը նմանին։ Պէտք է ցոյց տալ անոր էն խորունկ տեղը...։ Նաւէզա՛ր սիրելի աղջի՛կս, գիտեմ թէ եկած օրէդ ի վեր անուշ աչք մը, անուշ ժպիտ մը չը տեսար իմ նկարագրիս մէջ. ընդհակառակը ներքին տեսլութիւն մը նշմարեցիր, այնպէս չէ՞։ Օ՜հ ըսեմ տուր պատճառը... մտիկ ըրէ՛։ Մինչեւ հիմակ փաչան իմ զաւակս է՝ կը կարծէիր... և գուցէ՛ ամէն աւուր կ՛անիծէիր զիս։ Բայց գիտցի՛ր որ փաչան իմ հարազատ զաւակս չէ և ես մանու չափ կ՛սիրեմ զինքը։

— Դուք կ՛սիրէ՞ք փաչան։

— Ա՛յ՛ բոլոր հոգւովս.

— Պատճառը՞։

— Պատճառն ա՛յն է որ իմ արիւնէս չէ ան։ Մանուկ իր ձեռքը աւելին անարգ ոճիրներու մէջ թաթխելով կը պատրաստէ կերած հացս։ Մտածէ՛ Նաւէզա՛ր, այս ապարանքը որքա՜ն անմեղներու թաչուած արիւնով կանգնուած է... մտածէ՛ թէ որքան անէծքներ կան անոր սեմերուն տակ։ Իրաւ է քու ազգիդ արիւնը չեմ կրեր երակներուս մէջ, բայց խիղճս ամէն աւուն կը տանջէ զիս, երբ զրկանքներու դատապարտուած մէկը տեսնեմ։ Օր եղած է, ուր ժամերով արցունք թափած եմ... օր եղած է, ուր կեանքը դառնացած է ինծի համար, երբ հազարներով անմեղ զիակներու վրայ աչքս կը յառէի։ Ա՜խ, աղջիկս, մարդուս սիրտը կը կտաւի թշուենի մը մահը տեսնելով, ո՞ւր կը մնայ արեան ճապաղիքներու մէջ տապլտկող մէկը նըշմարել ու անտարբեր ըլլալ... Ահա՛ թէ ինչո՞ւ կ՛տեսեմ փաչան, թէ ի՞նչու թոնաւոր է ինծի համար անոր հայը և թէ ինչու ես ալ տխուր եմ քեզի պէս։

Հառաչանքը խզդուեցաւ... ու մեծ-հանըմ չը կրցաւ չարունակել իր երկիւղալի յայտ անկեղծ յայտնութիւնները։

Նաւէզար անոր աչքերուն մէջ նայեցաւ ինչպէս թըշուառ մ՛իր գթութեան հրեշտակին կը նայի ...յետոյ... դողդղալով մրմնջեց։

— Ո՜հ, մեծ-հանը՛մ որքան բարի էք, որքան ազնիւ է ձեր սիրտը...։ Անհունապէս չնորհակալ եմ որ կը մխիթարէք զիս։ Իմ թշուառ ազգիս վրայ ունեցած ձեր գութը կը լեցնէ հոգիս։

— Մտիկ ըրէ, Նաւէզար, ընդհատեց մեծ հանըմ՝ իր թօշնած ու մեծ աչքերուն արցունքները սրբելով։ Մարդիկ խիղճ մը ունին, ըսի, և այդ խղճը Աստուծոյ ձայնն է։ Անոնք որ ոճիրներ կը գործեն, գիտցի՛ր որ խղճը խզդուած է իր էութեանը մէջ։ Երեք տարի է

որ կ. Պոլիսէն հոս փոխադրուած ենք։ Այս երեք տարուան մէջ տեսածներս ամենէն կատաղի գազաններն անգամ չեն ըներ և վայրենի աչխարհքներու մէջ տեղի չեն ունենար...։ Ի հարկ է, մէկիկ մէկիկ յայտնելու տեղն չէ. քանի որ իմ տեսածներուս աւելի զարհուրելին տեսած ես...։ Ըսելիքս ատ չէ, միայն թէ կ'ուզէի որ պատմես ինձի թէ ծնողքդ ո՞ղջ են...։

— Հայր չունիմ, մեծ-հանըմ, միայն ծերունի մայր մը ու փոքրիկ եղբայր մը ունիմ։ Փաչան, առանց գրթալու մօրս վրայ, ամէն միջոց գործածեց առնւանգելու զիս... բայց նախապէս չը յաջողեցաւ, որովհետեւ անոր չար դիտաւորութիւնը հասկցուելով՝ գիշեր տանն մօտակայ տան մը փախայ։ Ապահով էի։ Մէկը չէր գիտեր իմ տեղս։ Ամբողջ վեց ամիս մնացի։

— Ցնո՛յ... բացագանչեց մեծ-հանըմ.

— Ա՛խ, ինչ ըսեմ... վատի մը մատնութեամբ փաչային ձեռքն ինկայ։

— Հա՛յ էր մատնողը,

— Այո՛.

— Մօրդ հետս մը չը հասցո՞ւց փաչան։

— Չեմ գիտե՛ր... միայն թէ գիշերով աւանը չըղթայի տակ առնուեցաւ, առարկելով որ ֆօմիթաներ մըտած են, երկար խուզարկութիւններ կատարուեցան ու իրրեւ յանցաւոր մը ձերբակալեցին զիս։

— Ինչ յանցանք վերագրեցին քեզ,

— Իբրեւ թէ քաղաքին մէջ ֆօմիթաներ կան եղեր ու ես ալ ժամանակ մը անոնց մեղսակից եղած եմ։

— Բանտարկեցիր...

— Մ՛չ, ուղղակի քաղաքը տարին զիս ու փաչային ապարանքը պահեցին։ Խեղճ մայրս փուճ տեղ բանտին դուռներն իր արցունքներովը կը թրջէր... ա՛խ, կը խա-

բէին զինքը թէ ես «ներան եմ ու արդիլուած է ինձի մօտենալը»։ Երկու օրէն հոս փոխադրեցին անա՛ բոլորը.

— Մեծ-հանըմ սրտի անկեղծ կսկիծով մը մտիկ ըրաւ հարսին տխուր ու եղերգական պատմութիւնը. ու ըզգաց թէ հոգիէն անզուսպ սարսուռ մը անցաւ զգաց թէ գթութիւնը կը ճառագայթէր իր էութեան մէջ, ինչպէս երեքզրական հոսանք մը՝ ժանգոտ երկաթի մս խորը, մէկ խօսքով՝ զգաց թէ Նաւէզար վանդակի մը մէջ կաչկանդուած թռչուն մըն էր, որուն ազատութիւնը իր ձեռքն էր... իր գթութենէն, իր խիղճէն ու իր բարութենէն խախտում ունէր։ Ուստի, պահ մը վարանոտ չարժուում մը ըրաւ, երկիւղով մը նայուածքը չորս դին պտտցուց, չուշանի պէս ձերմակ ու քնքուշ ձեռքը աժգոյն բայց աղուոր ճակտին դրաւ, ինքնիր վրայ ճիգ մը ըրաւ ու բացագանչեց։

— Նաւէզա՛ր մտիկ ըրէ՛. քու տխուր կեանքդ հոգիս լեցուց ու կ'զգամ թէ ասկից ետքը չի պիտի կրնամ արցունքներդ տեսնել ու անզգայ մնալ։ Դո՛ւն խեղճ աղջի՛կս, գերուհի մըն ես ու ես՝ քու ոսկի վանդակիդ անզգայ ու անսիրտ հանդիսատեսը։ Մինչեւ հիմա քու երգելդ կ'սեցի, քու արցունքներդ տեսայ, և քու հառաչանքներդ դիտեցի՝ անտարբեր ու անգութ եղանակով մը... բայց ասկից ետքը չեմ կրնար չարունակել։ Նաւէզա՛ր, խիղճս կը թելադրէ զիս վտանգաւոր բայց արդար միջոցի մը դիմելու, արդեօ՞ք պիտի ընդունիս։

— Ինչ միջոցի, մեծ-հանըմ. դողդողաց Նաւէզար։

— Կուզեմ ազատել քեզ, դոչեց մեծհանըմ հոգեկան խղդուկ բայց գերազոյն ճիգով մը։

— Ազատէ՛լ զիս։

— Այո՛։

— Դո՞ւք։

— Այո, ես։

— Ինչպէս... միթէ՞ փաչայէն չէք վախնար։

— Փաչան կարող է կեանքիս երկիւղ պատճառել, բայց խղճիս ո՛չ։

— Մե՛ն, մեծ-հանը՛մս... Թողէ՛ք այդ զարհուրելի միջոցը. մի՛ դնէք ձեր կեանքը վտանգի մը մէջ որ անխուսափելի պիտի ըլլայ։

— Ամենևին... պէտք է որոշումս գործադրեմ, եթէ ո՛չ խղճիս տառապանքը վրաս պիտի ծանրանայ, և ես պիտի չկրնամ այս ապարանքին մէջ հանդարտ մը նալ։ Միայն թէ՛ յայտնէ ինծի յօժարութիւնդ... գուցէ չես ուզեր բաժնուիլ... գուցէ կ՛աչխատիս հետզհետէ վարժուելու...։ Առանց ծածկելու ճշմարտութիւնը խօսէ՛... ճեացեալը թո՛ղ ինծի...։

Նառէզար խղդուեցաւ.., իր բովանդակ էութեան մէջ երկիւղալի ցնցում մը կար՝ որ կը լայննար, կը գալարուէր ու փոթորկայոյզ կոհակներու պէս կուգէր՝ ներքին խռովք մը մղուած։ Ինչ կը պատասխանէր այն կնոջ՝ որ ամիսներով ատած էր վինքը, ամիսներով հեռու ճեացած էր իրմէն, և եթէ գթութեան բառ մ՛անգամ լսած չէր բերնէն։ կը մտածէր... ո՞ւսկից անցած էր այդ խիղճը՝ աւուր սրտին մէջէն դէպի հոգւոյն խորը, ո՞ւսկից անցած էր գթութեան այդ զօրեղ ու բարի ճառագայթն անոր խղճին մէջ, որ կը փղձկէր վինքը։ Իրապէս, անկեղծ արտայայտութիւն մըն էր, եթէ ո՛չ նենգաւոր դաս մը։ Երա՞զ էր այդ, եթէ ոչ իրականութիւնը։ Բարերար ձեռք մը չէ՞ր իր ազատութիւնը տուողը, եթէ ո՛չ խաւարի ոգի մը՝ որ յանկարծ խոյս պիտի տար իրմէն ա՛յնպիսի վտանգի մը մէջ առաջնորդելէն առքը ուսկից փրկուիլը բոլորովին անհնար պիտի ըլլար։

— Ինչու կը մտածես, ինչու կը ժժգունիս, ինչու կը դողաս, աղջի՛կս, վրայ բերաւ մեծ-հանրմ։ Գիտեմ, գուցէ կը կասկածիս առաջարկութենէս, գուցէ նենգաւոր դաւ մը կը նկատես բանտս ու գուցէ անկեղծութիւնս կը խռովեցուներ քեզ։ Անանկ չէ՛։ Բայց կերդնում խղճիս ու Աստուծոյ վրայ որ չեմ կեղծեր ու քու կեանքիդ գէմ ո և է դաւ մը պատրաստած չեմ։ Նպատակս է քու ազատութիւնդ... նպատակս է քու հոգի մէջ խառնուած արցունքը չը տեսնել... ահա՛ բոլորը։ Ըսէ՛, կ՛ընդունի՞ս։

— Ո՛հ, երախտապարտ եմ... մրմնջեց Նառէզար ու ինկաւ մեծ-հանրմի գրկաց մէջ՝ մօրը կարօտէն խըզդուած մանուկի մը պէս։

— Լաւ ուրեմն, այս վայրկեանէս կը խոստանամ քեզի ամէն միջոցներու դիմել...։ Քու ազատութիւնդ ապահով ձեռքի մը մէջ պիտի դնեմ։ Անհոգ եղիր ու գնա՛ հանգստացիր։

Նառէզար հաւատարեց մեծ-հանրմին ձեռքերն ու իր ննջասենեակը քաշուեցաւ։

Մեծ-հանրմ արեւնակը մտաւ և տեսաւ որ յայն ամանի մը մէջ ջուր լեցուած էր և թուղթի կտորներ կային ջուրին երեսը։ Հասկցաւ թէ ֆաքիրին թըլըսմին էր անիկայ։ Խորին ուշադրութեամբ թուղթի կտորները դիտելէ ետքը, ձեռքը ամանին մէջ երկնցուց ու պզտիկ թուղթ մը դուրս հանեց։ Երբ բացաւ այդ պզտիկ թերթը, չափազանց զարմացաւ գիրերուն տարօրինակութեանը վրայ։ Ո՛չ. մինչեւ անհատեն առանկ գրեր ուշնեցող նուսխաներ չէր տեսած։

— Ա՛խ աստուած իմ, բացագանչեց մեծ-հանրմ,

այս գրերը հայու գրերու կը նմանին: Ի՞նչպէս կ'ըլլայ այս... Ինչ հրաշք է տեսածս:

Ու լեկուած թուղթի կտորը ջուրին երեսը ձգելով, Նաւէզարին ննջասենեակը գնաց:

— Ինձի՛ նայէ՛, Նաւէզա՛ր, Թոթովկց մեծ-հանըմ ո՞ւր դրիր ֆաքիրին պատուիրած ամանը:

— Արեւնակն է, պատասխանեց Նաւէզար:

— Տեսնեմ... վրայ բերաւ մեծ-հանըմ:

Նաւէզար առաջնորդեց մեծ-հանըմին ա՛յն արեւնակն ուր դրած էր ամանը:

— Ա՛, թուղթերը լեկուած են. բացագանչեց Նաւէզար ու արտակարգ նայուածքով մը դիտեց գիրերն որոնց ջուրին թափանցկութեան մէջ աւելի խոշոր կ'երեւնային և հայկական տառերը ցոյց կուտային:

Մեծ-հանըմ տեսնելով որ Նաւէզար կը մտածէր, մօտեցաւ ամանին ու թուղթին մէկ պատառը հանեց և հարցուց.

— Ասիկա հայերէն չէ՞ մի...:

— Ո՛հ, այո՛, ճշմարիտ է... Թոթովկց Նաւէզար:

— Դուն կարդալ գիտե՞ս:

— Գիտե՛մ:

— Լա՛ւ, ուրեմն ա՛ռ այս պատառն ու կարդա՛:

Նաւէզար լեկուած թուղթին պատառն առաւ ու դողդողալով անոր ճմրթկուած մասերը բացաւ և ահա՛ ինչ որ կարդաց ինքնիրեն.

«Աղջի՛կս,

«Առտուած քու՞պաչտպանդ է ու քու քայլերդ կ'առաջնորդէ. յոյսդ մի՛ կարկր:

«Ան որ համբերել գիտէ, ապագան անորն է:

«Դուն թշուառ աղջի մը գերուհին ես... զրկանքներու մէջ ծնար, զրկանքներու մէջ կ'ապրիս:

«Կարդա՛, մտածէ բայց դատողութիւնդ մի կորսընծցներ:

«Մտիկ ըրէ... ձայն մը կը կանչէ քեզ...:

«Արեան ձայն հնչէ...:

Մանկամարդ աղջիկը, բոլորովին ինքնիրմէ ելած, ձեռքը մեքենաբար միւս երկու խոշոր պատառներուն տարաւ ու զանոնք ալ ամանէն դուրս հանեց դողդողալով: Յետոյ սկսաւ կարդալ հետեւեալ մթին բայց խորհրդաւոր պարբերութիւնները.

«Աղջի՛կս,

«Անոր վրայ մի արտասուեր... ան քու սեմերուդ քովերը կը թափառի:

«Հեռու չէ՛ք իրարմէ:

«Ապաւարին անչրպետ մը կայ ձեր մէջ:

«Կը բացուի այդ անչրպետը ու դուն կը տեսնես քու սիրելիներդ:

«Տարաբաղդ աղջի՛կս:

«Մի վհատիր:

«Կաթիլ մ'արցունք, չեթ մ'արիւն... այս բոլորը ձայն մուննի:

«Երկնցո՛ւր ձեռքդ... բայց թեւերդ՝ վիրաւորուած թռչունի մը պէս, մի՛ վախնար, ահա՛ կը տեսնես վանդակիդ ոսկի թելերուն չախչախուիլը:

«Եկո՛ւր... առեւէս եկո՛ւր: Քեզի հետ անցնինք արեան հետքերու վրայէն: Անտեղ քոյրդ կայ, եղբայրդ կայ, մայրդ կայ, հայրդ կայ,... մէկ խօսքով՝ բոլոր սիրելիներդ կան: Եկուր որ սիրտ առնես ու արիանաս: Այս ապարանքը գերեզման մըն է ու անոր սեմերէն արեան ոճիրներու դարչութիւնը կը թափի:

«Բայց մի՛ տարակուսիր. այն ձայնը որ քեզ կանչէ, մօտիկ է քու սրտիդ և քու հոգիիդ, ու քու արեանդ ամբողջ թրթռացումը կայ անոր մէջ:

«Աղջի՛կս.

«Աստուած պիտի առաջնորդէ քեզ։

«Աղօթէ։

Նառէզար ծայրէ ի ծայր կարդաց, բայց չը կըրցաւ մեծ-հանըմին ըսել թէ ինչ իմաստով գրուած էր թըղթատուփը։ Հոգւոյն մէջ ցոլացող ճառագայթը ցնցեց իր բովանդակ էութիւնը։

— Չը կրցա՞ր կարդալ, հարցուց մեծ հանըմ։

— Ո՛չ բան մը չեմ հասկնար, մեծ-հանըմ, պատասխանեց Նառէզար այնպիսի ձայնով մը, որուն մէջ կաճառի ճիգը կը խղդուէր։

— Ըսել է թէ կրնաս կարդալ անանկ չէ՞։

— Այո՛... բայց իմաստ չկայ գրուածքին մէջ։

— Է՛հ, հարկա՛ւ... ատիկա թըղթատուփի վերաբերեալ գրուածք մըն է... ամէն մարդ չի կրնար հասկնալ ա-նոր իմաստը

— Ո՛վ գիտէ, ինչե՛ր գրուած են և ինչ նշանակութիւններ ունին, մեծ-հանըմ։

— Անշո՛ւշտ, միայն թէ, զարմանալին այն է ո՛ր հաւերէն գրուած է։ արդեօք ֆաքիրը գիտէ ամէն ազգի գրերը։

— կարելի է...

Մեծ-հանըմ խորունկ մտածումի մը մէջ թաղուած արեւնակէն իր առանձնասենեակը գնաց ու զսպանակէ բազմոցի մը վրայ ինկաւ՝ քրանաթո՛ր ու խոնջած։

Նառէզար մինակ մնաց։

Մանկամարդ աղջիկը նորէն բացաւ թուղթի կտորները... մէկիկ մէկիկ աչքէ անցուց զանոնք ու զորավանքով մը համբուրեց՝ յետոյ իր սենեակը մտաւ։

— Աստուա՛ծ իմ... բացագանչեց Նառէզար ինքնիրեն։ ինչ կը նշանակեն այս գրուածքները... ֆաքիրը

ինչ իմաստով ըսած է զանոնք։ Մանաւանդ, ո՛վ է այս աղորմելի մուրացկանը... ո՞րկից կուգայ... ինչ է իր նպատակը։

Պահ մը մտածեց։ Ձեռքը փափուկ ու սիրուն ճակտին վրայ դրաւ ուր ցանցուած էին խարտեաշ ծամերը թրթռուն փոռնիկները։ Ցետոյ մտածկոտ մէջ ու ինքնիրեն սկսաւ արտասանել։

— Անպատճա՛ռ, անպատճառ խորհրդաւոր գաղտնիք մը կայ թուղթի կտորներուն մէջ ու ես չեմ հասկընար... ձայն մը կայ որ կը կանչէ զիս ու «եռեւէս եկո՛ւր» կ՚ըսէ. ինչ կը նշանակէ այս... Ո՜հ, արդեօք ֆաքիրը ծպտեալ մէ՞կն է... արդեօք իմ ազգէս է ան որ յայտնած է հոս մտնել... Վերջապէս բարի է ասկայ ու ես պիտի աղօթեմ...։

Ու Նառէզար ծունկի եկաւ, ձեռքերը տարածեց ու սկսաւ հոգերուխ աղօթք մ՚ընել։

Վանայ նահանգին հիւսիսակողմը, լեռնոտ ու գեղեցիկ դիրքով, մանաւանդ հինաւուրց անտառներով շրջապատուած՝ քրդաբնակ գիւղ մը կայ, որ Թըրքէչան կը կոչուի։

Այդ գիւղին տէրն է Ճահվար պէկ անունով հարուստ ու ազդեցիկ քուրտ մը, որմէ կառավարութիւնն անգամ կը դողայ և հետեւաբար։ մեծ յարգանքով մը կը վարուի հետը։

Ճահվար պէկ, Շաւեցի կոչուած քուրտերուն պետն է և անոր հրամանին կախում ունի ամենափոքր խլուրտում մը։

Կառավարութիւնը կոտորածէն զրկեթէ տարի մը առաջ, ամէն ջանք չը խնայեց այս աւատական իշխանը համոզելու որ կ. Պոլիս երթայ և Սուլթանին ներկայանալով պատիւներ ու պարգեւներ ստանայ. բայց անօգո՛ւտ եղաւ, անիկայ անդրդուելի մնաց իր կամքին մէջ ու չուզեց հեռանալ իր անառիկ լեռներէն։

1895ին երբ վանի նահանգը գրեթէ աւերակի մը տակ կը թաղուէր Մլանցի, Մուկուրցի, Լուիցի, Թակուրցի և Շամկցի քիւրտերու աքչաւանքէն, ճահվար պէկ իր հրամանին տակ գտնուող ցեղակիցներուն հետեւեալ լուրը ղրկեց։

«Ո՛չ մէկը տեղէն պիտի չարժի, առանց իմ հրամանիս։

«Գիւղ մը մեր երկրին աչխատաւորն է, երբ կըտրենք անոր բազուկները գիտցէ՛ք որ անօթի կը մնանք ու մեր արտերը վարող չենք գտներ։

«Անարգ բան է ամրոց մը համար իր գերիներուն վերմակը ու գլխին բարձը խլել...։

«Ո՛վ որ այս վատութիւնն ընէ, Աստուծոյ քով կը մեղանչէ։

«Անո՛ր այս պատուէրը կը ղրկեմ ձեզ իմ հաւատարիմ Շէյխիս հետ որ պիտի բացատրէ մեր սուրբ աղօթատեղիներուն մէջ։

«Ան որ կը սիրէ զիս, կը յարգէ իմ հրամանս։»

Արդարեւ, հաւատարիմ Շէյխը Թըրքէչանի արեւելակողմը գտնուող քրդաբնակ գեղերն երթալով յայտնեց մեծաւորին կամքը ու պատուիրեց որ հրամանը յարգուէր ամեն տեղ։

Թալանը վերջացած էր։ Վասպուրականի ժողովուրդը ղրկուած էր մինչեւ իսկ իր մարմինը ծածկող չափիկէն։ Թշուառութիւնը չէր նկարագրուէր։

— Ո՛հ, բացագանչեց ճահվար պէկ ինքնիրեն, երբ Թիմարայ քանի մը գեղերու վիճակը տեսնելէն ետքը՝ վերադարձած էր իր բնակարանը։ Ճչմարիտն ըսելով, գարշելի բան է ասիկա... գազանն ինչ գազան է, սանկ անխիղճ բան չ'ընէր։ ամէն կողմ աւերակ, արցունք ու թշուառութիւն կը տեսնես։ Ինչ մտածելով կառավարութիւնը կը քանդէ իր երկրին չինուածքներն

ու անօթի կը թողու աչխատաւորները։ Ասկից ետքը ո՞վ պիտի պատրաստէ անոր զինուորներուն հացը, անոր տուրքը ու անոր պալատները։

Այսպէս, խղճի անզուսպ ցաւով մը չարունակ տեսլութիւն մը կը մնուցանէր իր մէջ և վատ կը համբերէր Համիտեան կառավարութեան այս հրէշային չարագործութիւնը։

— Բա՛յց... գոչեց, օր մը զղջմամբ գիտեմ թէ կառավարութիւնը մեր ձեռքէն պիտի յափշտակէ ֆլաններէ կողոպտուած ինչքերը. գիտեմ թէ այսօրուան մարթինի հրացաններու տեղը վաղը դանակ մ'անգամ չենք ունենար. մէկ խօսքով՝ գիտեմ թէ այս աւերակներուն մէջ ուր ֆլան անօթի կը մեռնի, մեր արիւնը պիտի թափուի ուչ կամ կանուխ։ Ուրի՞մն... ամենքս ալ մեր սուրովը պիտի վիրաւորուինք. մենք մեր ձեռքո՞վը պիտի պատրաստենք գեղերնուս անկումը... մենք ֆլաններու աւերակներո՞ւն մէջ պիտի թաղուինք։ Ա՛յս է այժմու կառավարութեան հետաւոր նպատակը... այս է անոր մտածումը։ Ա՛խ, թափանցող մը չկայ այս զարհուրելի ծրագիրներուն խորը... հասկցող մը չկայ որ ըսէ ինքնիրեն. «Ինչո՞ւ խլեմ իմ աչխատաւորիս հացը, ինչո՞ւ կարեմ անոր բազուկները, և ինչո՞ւ սպաննեմ զինքը. չէ՞ որ անոր քրտինքովը կ'ապրիմ, չէ՞ որ անոր աչխատութիւնը իմս է. չէ՞ որ ան իմ ծառան է ու իմ հրամանէս չ'ելլեր... ինչ ըրած ունի ինձի... ե՞րբ եղած է որ գլուխը չէ ծռած ինձի դէմ, ե՞րբ եղած է որ ձիչ մը հանած է...։ Ո՛չ արդար չէ՛, այլ ուղղակի մեր բոլոր ցեղերուն չուրջը կը գառնայ։ Իրա՛ւ է այսօր ամեն տեսակ չողոքորդ ձեւեր, ամեն տեսակ նենգալից դաւեր, ամեն տեսակ կեղծաւորութիւններ կ'ընէ մեր ցեղակիցներուն համիտի կառավարութիւնն ու Սուլթան

Համիտը, սակայն օր մը պիտի գայ ուր դիմակաւոր ազուէսը գայլի մը պիտի փոխուի և մենք պիտի գըտնուինք դէմ առ դէմ գազանի մը ճիրաններուն, որոնք մեր գլխուն վրայ պիտի իջնեն։ Այն ատեն... ան ատեն որո՞ւ դիմենք, որո՞ւ հասկցունենք ամենուս կացութիւնը։ Մերը չէ՛ լեզը, մեր չէ՛ անտառը, մերը չէ՛ ամենէն անառիկ տեղը... ո՛չ, մերը չէ՛, որովհետեւ թնդանօթը բացած է իր ահաւոր բերանը, որովհետեւ չղթայակապ գերիներ եղած ենք ու անխուսափելի վըտանգի մը մէջ կը գտնուինք։ Լա՛նք արտասուե՛նք, պաղատի՛նք... բայց ո՞վ է լսողը։ Ամենեւի՛ն։ Ըսախս, խեղճ ֆլաներուն պէս պիտի անհետանան,

Ճանվար պէկ պահ մը լռելէն ետքը, մեքենաբար ոտքի ելաւ ու սկսաւ իր գեղեցիկ ապարանքին մէջ մտն գալ։ Բրտինքը կը կաթէր իր լայն ու վհռ ճակտին խորշումներէն վար ու հրատապ աչքերը սարսռափ նայուածքով մը չորս դին կը պտտցունէր։ Այսպէս, կէս ժամէն աւելի խորհրդաւոր խորհրդածութիւններ ըրաւ...։ Չէր ուզեր տունէն դուրս կրկել, չէր ուզեր իր սիրուն զաւակները անգամ քովը կանչել... Սիրտը լեցուած էր։

Իրիկուան դէմ, իր գործակատար Ճզոն իմացուց թէ քաղաքէն հավէր պէկ եկած էր, և վալի փաշային կողմէն անձնական գրութիւն մը կար։

— Ո՛ւր է ինքը, հարցուց Ճանվար պէկ՝ չը կըրնալով կարծես իր հոգին կսկծացնող տագնապութիւնը դրսպել։

— Թաւէրն կը գտնուի պատասխանեց Մզոն իր սիրող աչքերուն մէջ նայելով։

— Հոս առաջնորդէ՛ զինքը... վրայ բերաւ Ճանվար պէկ։

— Խիստ լա՛ւ, մրմնջեց Մզոն ու գնաց։

— Տեսնե՛նք... մրմնջեց Ճանվար պէկ ինքնիրեն։ Շատ բարի բան մը չէ վալիէ մը եկած անձնական գրութիւնը։ Անպատճառ նոր գաւ մը կայ ֆլաներուն դէմ... ու կառավարութիւնը՝ թալանի չարագործութենէն ետքը, զարձեալ մեզի կը դիմէ, որպէս թէ պատրաստուած ոճրագործներ ըլլանք...։

Ճանվար պէկ այս խորհրդածութեան մէջ, ահա՛ ներս մտաւ միջահասակ, գէր, զինեթոյր այտերով, ծաղկաւոր դէմքով, սև մորուքով, ճաղատ ճակատով, խոշոր ու կապրագոյն շրթունքներով, նենգալի աչքերով և գինւորական համազգեստով անձ մը որ վալի փաշայի հավէր պէկն էր։

Կեղծ բարեւէ մը ետքը, կակուղ մինտարի մը վրայ նստեցաւ հավէր պէկը ու յայտնեց վալի փաշայի համակրութիւնը ու յարգանքները։

— Օ՛հ, չնորհակալ եմ... մրմնջեց Ճանվար պէկ՝ ժպիտ մը ձեւացնելով իր մթին կերպարանքին վրայ։

— Ահա՛ իր անձնական գրութիւնը, յարեց վալի փաշայի մարդը, ու ծրար մը տուաւ Ճանվար պէկին։

Ճանվար պէկ բացաւ այդ լայն ու կնքուած ծրարը, որուն մէջ հետեւեալ գրութիւնը կար։

«Բարձրանուն Ճանվար պէ՛կ։

«Ընդունեցէ՛ք յանուն վեհափառ Սուլթանին՝ ա՛յս յարգանքները, որոնց արժանի է։

«Դո՛ւք՝ որ Շաւեցի քաջ ցեղի մը գլուխը կը գտնուիք, ի հարկէ չէք զլանար երկրին ու կառավարութեան նուիրել ձեր բարձր ծառայութիւնը։

«Եւ այս աջակցութեանը համար, վեհափառ Սուլթանը բարեհաճած է Մէճիտիէի առաջին պատուանշանին արժանի ընել ձեզ։

«Ծանուցանելով մեր բարձր Տիրոջ այս չնորհքը,

կը խնդրենք որ եավէր պէկին հետ քաղաք իջնէք ու անձամբ տանեք զայն։

Կուսակալ Վանայ Նահանգին

ԹՈՒՀԻՐ

1895...։

Վան - քաղաք

Ճանվար պէկ գրութիւնը կարդալէն ետքը ծալեց զայն ու մէկ կողմ դրաւ տեսակ մը տրամութեամբ զոր վալիին մարդը չը կրցաւ նշմարել։

— Վաղը չի պիտի կրնամ ձեզի հետ ընկերանալ, ըսաւ Ճանվար պէկ, որովհետեւ կարեւոր գործ մը կայ և ես ստիպուած եմ հոն երթալու։

— Ե՞րբ կրնաք գալ, հարցուց եավէր պէկը։

— Գուցէ երեք օրէն... յայտնի չէ։ Միայն թէ իմ կողմէս չնորհակալութիւն մատուցէ՛ք ձեր վեհափառ տիրոջ։

— Գլխուս վրայ։ Ուրեմն ես այսօրուընէ կը վերադառնամ, նկատեմ տուաւ եավէր պէկ։

— Դուք գիտէք... մրմնջեց Ճանվար պէկ։

Վալի փաշային մարդը մեկնեցաւ երկու ժամ ետքը։

— Հը՛մ... կը հասկնամ, բացագանչեց Ճանվար պէկ ինքնիրեն։ Վալի փաշան իր ուերակներուն մէջ լացող ժողովուրդ մը կոտորել կ՛ուզէ ի՛մ մարդիկներուս և անոր փոխարէնը վեհափառ Սուլթանին նչանը կը խօստանայ ինծի...։ Այս է իր նպատակը։ Բայց չի գիտեր թէ Ճանվար պէկ գաղան մը չէ և մարդկային անմեղ արիւնով չի սնանիր. չի գիտեր թէ անոր խիղճը խեղդուած չէ իր մէջ ու անոր ձեռքը վարժուած չէ գերիի մը հացը թունաւորելու։ Ո՛չ, ո՛չ... եթէ երբէ՛ք այս

չողոքորդ ձեւերէն ետքը, բռնութեան տակ ալ դրուիմ, դարձեալ անդգդուելի պիտի մնամ ու պիտի մերժեմ ամէն տեսակ միջոցներու դիմելէ։ Տէր Աստուա՛ծ, ա՛լ ի՞նչ մնաց ճլանեռուն... ահա՛ իր տունն որ աւերակ է, ահա՛ իր դաշտը՝ որ կը մնայ առանց վարելու... ահա՛ իր չապիկն անգամ չ՛ուզեր որ մարմինը ծածկէ։ Ա՛ս ի՞նչ անխղճութիւն է. ա՛ս ի՞նչ վատութիւն է։ Ի՞նչ կը նչանակէ «երկրին ու թագաւորին ծառայութիւն մատուցէ՛ք»։ Ո՛չ ապաքէն պատնեշէ՛ք, կոտրեցէ՛ք, բնաջինջ ըրէ՛ք ճլանեռը ըսել կ՛ուզէ։

Ու խղճմտիա Ճանվար պէկ բարկութեամբ մը ձեռքը կուրծքին զարնելով գոչեց.

— Երբէ՛ք... երբէ՛ք... վաս է այն ձեռքը, որ անմեղ արիւնի մը մէջ կը թաթխէ։ Ես կ՛երդնում իմ նիքեահիս վրայ, իմ զաւակներուս կանաչ արեւուն վրայ, իմ պատուոյս վրայ ու իմ Աստուծոյս վրայ որ բոլոր ուժովս պիտի պաշտպանեմ չրջակայ հայաբնակ գեղերը ու չը պիտի թողում որ ճլայի մը քիթն անգամ արիւնի։

Ճանվար պէկ բոլոր գիշերը չը քնացաւ։ Կը մտածէր այն միջոցներուն վրայ, որոնցմով պիտի յաջողէր իր ցեզակից քիւրտ պէկերու հետ համաձայնիլ ու կառավարութեան ծրագիրը չը գործագրել։

Աստուն գեռ արեւը չը ծագած, ուղղակի Տէրէ պէկ կոչուած գիւղը գնաց. ուր կ՛ապրէր Մանմուտ աղա անուն քիւրտ մը։ Տէրէ-պէկ Թրքէչանի արեւմտեան կողմը կը գտնուէր։ Քսան տունի չափ հայեր կային հոն որոնք թալանի սարսափէն ազատ մնացած էին, չնորհիւ Մանմուտ աղային։

Ճանվար պէկ իր խիզախ նժոյգը կեցուց Մանմուտ աղայի տան դուռնաաջեւը։

— Բարե՛վ, բարե՛վ մրճնջեց Մահմուտ աղան՝ իր ձեռքը ճահվար պէկին տալով։

— Կարօտցայ ձեզ, նկատել տուաւ ճահվար պէկ մտերմական ձայնով մը։

— Ա՛չքե՛ս վրայ, գլխո՛ւս վրայ հրամմեցէ՛ք։

Ու երկուքն ալ առանձնացան Մահմուտ աղայի տունին կից չինուած հիւրանոցը որ բաւական կոկիկ ու զարդարուած էր։

— Գիտէ՞ք, Մահմուտ աղա՛, կառավարութիւնը նորանոր դաւեր կը պատրաստէ, ըսաւ ճահվար պէկ ճնշուած ձայնով մը։

— Դաւե՞ր... բացագանչեց Մահմուտ աղա, որ յիսունը անցած, պարթեւ հասակով ալեխառն մօրուքով, բարի ու լուրջ անձ մըն էր։

— Այո՛.

— Որո՞ւ դէմ.

— Սա ազգմեզի ֆլաներուն դէմ.

— Դո՞րձեալ Թալան.

— Չէ՛...

— Հապա՛.

— Այս անգամ կոտորածի պատրաստութիւն կայ։

— Կոտորածի պատրաստութի՛ւն.

— Ճիշտ է.

— Ձեմ կարծեր... որովհետեւ ֆլանները իրենց չապիքէն զրկուած կ՛ապրին իրենց աւերակներուն մէջ։

— Այդպէս է... բայց այդ մե՛րկ, լքուա՛ծ ու թշուառ ժողովուրդը պիտի կոտորուի, եթէ մեր մարդիկները կառավարութեան ձեռքը տանք։

— Ամենևի՛ն... այդ անխղճութիւնը չիպիտի կըրնանք ընել, ճահվար պէ՛կ, թո՛ղ կառավարութիւնը մեր վրայ յոյս չը դնէ։

— Ես ալ այդ գաղափարն ունիմ... սակայն պիտի կրնա՞նք մեր բոլոր աչիրէթներու մէջ մտնել ու կառավարութեան տարբեր ծրագիրը ջնջել. ահա՛ ամենէն կարեւոր խնդիրը։

— Պիտի կրնանք. միայն թէ՝ կա՛յ ապացոյց մը... գիտե՞նք թէ կառավարութիւնը տառնկ ծրագիր մը կը պատրաստէ։

— Այո՛, ապացոյցը ձեռքիս մէջ է.

— Ո՞ւր է.

— Ահաւասիկ.

Ու ճահվար պէկ ծոցէն հանելով վալի փաշայի անձնական գրութիւնը, յանձնեց Մահմուտ աղային։

Ակնարկ քիւրտը կարդաց այդ գրութիւնը ծայրէ ի ծայր ու յետոյ բացագանչեց.

— Անչուշտ, հասկցաք թէ պատուանշանը կը սըրուի ձեզ ծառայութեան մը փոխարէն, այդպէս չէ՞.

— Ի հա՛րկէ. եթէ ո՛չ Սուլթանն ո՞ւր. ճահվար պէկ ո՞ւր. որո՞ւն հոգն է ինկեր տառնկ պատուանշանի մը արժանի ընել զիս։ Ատիկա կը նշանակէ ոճրագործի մը վարձատրութիւնը.

— Ախա լա՛ւ. ինչ պատահեան տուիք, կամ թէ ինչ պատահեան տալու մտադրած էք.

— Ե՞ս.

— Բացարձակապէս պիտի մերժեմ.

— Լա՛ւ, ո՞չ ապաքէն թշնամի պիտի դառնաք կառավարութեան ու Սուլթանին.

— Ինչ ընեմ... հապա ոճրագո՞րծ մը ըլլամ.

— Ո՛չ, միայն թէ խոհեմութեամբ գործելու է։ Սուլթանը ձեզ Մէճիտիէյի առաջին պատուանշանը չնորհած է. չէ՞ մի։ Դուք չէք մերժեր զայն։ Թացէ՛ք վալիին

ապարանքը, ընդունեցէ՛ք պատուանշանը...

— Ցեսո՞յ.

— Ցեսոյ վարուեցէ՛ք այնպէս, ինչպէս որ ձեր խիղճը կը թելադրէ ձեզ: Սանկով աւելի օգտակար կարող էք հանդիսանալ ու ձեռքերնուդ եկածը չը խնայել ժողովուրդի մը. որ մեր աչխատասէր դասակարգն է և որուն ճակտին քրտինքովը կ'ապրինք: Վախն թո՛ղ բարեկամը նկատէ ձեզ, դուք ներքնապէս անոր թշնամին կարող էք ըլլալ: Կառավարութիւնը թո՛ղ յուսայ որ մարդիկներդ արեան ճապաղիքներու մէջ դիակներ կը փռեն. դուք գաղտնի կերպով պաշտպանեցէ՛ք խորը ապաստանած փախստականները...: Եւ որովհետեւ Թըրքէչանի բոլոր սահմանները ձեզի կը պատկանին, կառավարութիւնը չի պիտի ղրկէ իր զօրքերը... ճշմարիտ չէ՞ այս նկատողութիւնս:

— Ճշմարիտ է.

— Ուրե՞մն.

— Պիտի ընդունիմ.

— Կը մնայ մտածել թէ՝ ինչ կերպով աչխատելու է երկրին խռովութիւնը վերջացնելու... թէ ինչ կերպով այս թշուառ ժողովուրդը պաշտպանելու է: Թափուած արիւնը չը մնար հողին մէջ... ոճիրը, չարագործութիւնը ու զրկանքը չեն ծածկուիր: Աստուած կը տեսնէ այս անիրաւութիւնը... պատիժը թէեւ ուշ կը հասնի, բայց վճռական ու վրէժխնդիր է: Գիտեմ... Թալանի չարագործութիւնը մերժելուս համար թէ՛ վալի փաչան և թէ կառավարութիւնը դէշ աչքով կը նային վրաս... մինչդեռ փոյթ չեմ ըներ, որովհետեւ անողոքմ բան էր խլել ծառայիս հացը, զրկել գինքը կտոր մը քուրջէ, որուն տակ կը հանդչեցնէր իր խանդած գլուխը և հանել անոր վրայէն չալիքն ալ...: Մարդիկ, որչա՛փ որ անխիղճ ըլլան, դարձեալ չի պիտի կրնան

անասունի պէս աչխատող ժողովուրդի մը հետ ատանկ անիրաւութեամբ վարուիլ:

Ճահվար պէկ ու մահմուտ աղա երկար ատեն խօսեցան ու վճռապէս որոչեցին գոնէ իրենց սահմանակից եղող հայարնակ գեղերը պաշտպանել:

Այս վճռական որոչումներէնետքը: Ճահվար պէկ հեծաւ նժոյգը: սեղմեց իր բարեկամին ձեռքն ու դէպի քաղաքը ուղղուեցաւ:

Բարձր էր իր հասակը. ռակրուտ ու յաղթանդամ կազմուածք մ'ունէր և կերպարանքին ամբողջ արուայտութեանը վրայ մոգական գրաւիչ ցոլք մը կը պրպլար: Տարիքոտ չէր. հազիւ քառասունի մօտ կ'երեւնար: Լայն ու վեհ ճակատը խորչոմի մը հետքը ցոյց չէր տար: Սեւ ու խիտ մօրուք մ'ունէր, որ այտերուն հաւկթաձեւ ցցուածքը կէս մը կը ծածկէր և պեխերուն հետ խառնուելով, վայելուչ ձեւ մը կը ներդաչնակէր:

Հագած էր ձիւնի սպիտակութեամբ, յատն բաջանելով, նաչխուն հիւսուածքով բիճբիկէ չալիար մը, մետաքսեայ գործուածքով, ոսկի կոճակներով ու կանաչ գոյնով իչլիկ մը՝ որուն բացուածքէն կէս մը կ'երեւար նաչխուած չապիկը և թանկագին գազախիկ մը, որուն վրայ ցան ու ցիր կը կախուէին թիֆթիկի գեղուկ հիւկէներ: Այ թեւին վրայ նետած էր ջուլ հագան, որ կ'երկննար մինչեւ ձիուն սրմա հիւսուածքով թամբը և կիսովին կը ծածկէր վեց հարուածեանի պատեանը: Գլուխը ճերմակ, բարձրադիր ու գեղեցիկ քօլոչ մը կար. որուն չուրջը փաթթուած էին կարմիր ասլիկ մը ու սեւ մետաքսէ փոչի մը՝ գոյնզգոյն ուլունքներով: Ոտքերուն կօշիկները փայլուն ու արենաթոյն երեւոյթ մը ունէին:

Նժոյգը քանի մը ժամուան մէջ կարնոյ անապին հե-

ռաւորութիւնը ու կէս օրէն ետքը։ Վալի փաչայի ապարանքի դուռը կանգ առաւ։

Եավէր պէկ աճապարանքով մը դիմաւորեց այս մեծանուն հիւրն ու դահլիճն առաջնորդեց ուր կը սպասէր Վալի փաչա։

Ձահվէր պէկ կեղծ յարգանքով մը բարեւեց ու նստեցաւ բազմոցին վրայ։ Անմիջապէս օշարակ մը և եաեւէն ոսկեձոյլ զարդերով նարկիլէ մը հրամցուեցաւ իրեն։

— Ջափազանց ուրախ եղայ ձեզ տեսնելուս, ըսաւ Վալին՝ խորամանկ նայուածք մը նետելով փիւրտին վրայ։

— Շնորհակալ եմ մրմնջեց Ձահվար պէկ։

— Վատուց էր որ կը փափաքէի ձեզ հետ տեսակցութիւն մը ընելու, վրայ բերաւ Վալի փաչան՝ որ տարիքն առած, միջահասակ, ծանր նայուածքով, մռայլ կերպարանքով, գիրուկ կազմուածքով, արծուիքիթ ու ժպտուն անձ մըն էր։ Այսօր որ առիթը կը ներկայանայ ու դուք կ՚արժանանաք վեհափառ Սուլթանի բարձր շնորհքին, պիտի յայտնեմ մեր տեսակցութեան նպատակ, գիտնալով որ հաւատքի մը հոգեկան կապը կայ մէջերնիս։

Ձահվար պէկ չէր ընդմիջեր. այլ իտրաթափանձ հայեցքով մը կը դիտէր իր դէմը գտնուող պետական անձնաւորութիւնն ու անոր ամէն բառը, ամէն մէկ խօսքը, ամէն մէկ նախադասութիւնը նկատի կ՚առնէր։ Ձահվար պէկ գիտէր թէ ինչ կ՚արժէին այդ չղոքրթութիւնները, գիտէր թէ ինչ բանի համար էին այդ յարգանքներն և մանաւանդ գիտէր թէ պատուանշանը ինչ նշանակութիւն ունէր։

— Հիմակ սիրելի Ձահվար պէ՛կ, յարեց Վալին՝ իր խրտիա ձայնը ջնջելով մեղմացնել, հիմակ առիթն է որ

յայտնեմ երկրին դրութիւնը։ Հաւաստի աղբիւրներէ լուր առնուած է որ հայերը մտադրած են ապստամբիլ ու՝ ահագին ուժեր հաւաքել, թէ՛ քիւրտերու և թէ կառավարութեան դէմ դնել։ Ասիկա մտատանջութիւն կը պատճառէ ինձի... հետեւաբար առաջքն առնելու պիտի աշխատիմ։

— Կարելի չէ՛, գոչեց Ձահվար պէկ։

— Ինչպէս կարելի չըլլար...։

— Որովհետեւ հայերը ո՛չ միայն զէնք չունին, այլ իրենց մարմինը ծածկելու չափիկէն անգամ զուրկ են։

— Իրա՛ւ է, բայց պատրաստուած ուժը ներքէն չէ՛։

— Հապա՞

— Ռուսաստանէն.

— Ռուսաստանէ՞ն

— Այո՛.

— Անհաւատալի բան.

— Ինչո՛ւ համար.

— Անոր համար որ Ռուսաստանէն եկած ուժը չը կրնար սահմանէն անգամ անցնիլ։ Վաչա մը կանոնաւոր զինուոր, քանի մը թնդանօթ... ահա՛ վերջացաւ։ Ահ նոյնց ձայնը հոն պիտի մնայ ու երկրին խաղաղութիւնը չը խռովուիր։

— Լա՛... բայց միեւնոյն ատեն՝ թէ՛ Արձէչու կողմը, թէ՛ Բաղէշու մէջ և թէ՛ Թիմարայ քանի մը հայարնակ գեղերը լեցուած են եղեր զօմիթաճիներով... ատոնք չե՞ն կրնար վտանգաւոր ըլլալ։

— Ըսա իս քանի մը զինուած մարդիկ՝ անօթի ու թշուառ ժողովուրդի մը մէջ ապստամբելով. երբէ՛ք կարող չեն գործ մը տեսնելու։ Կառավարութիւնը թրնդանօթ ունի, մենք ալ զէնք ունինք։ Ինչէ՛ն պիտի կասկածինք։

— Ուրեմն երբ հարկը պահանջէ, ձեր աջակցութիւնը կը խոստանա՛ք։

— Անշո՛ւշտ.

Վալի փաշան չունէր առաւ ու ներքին ուրախութիւն մը զգաց։ Վերջապէս յաջողած էր Շաւեցիներու մեծատունն պնար համոզել, որ ամենայն սիրով իր գէնքը կը խոստանար կառավարութեան։

— Ունի՞ք բաւական թուով նոր գէնքեր, հարցուց Վալին։

— Ունիմ... բայց եթէ երկու հարիւր հատ ալ ըլլայ, դարձեալ տեղը կայ։

— Այդպէս է... վաղը կը հրամայեմ որ երկու հարիւր հատ մաւզէր հրացան փոխադրուի գէպի Թրքէչան։ Այդ մասին անհոգ եղէ՛ք։

Այս խօսակցութիւններէն ու դաւերէն հաքը. Վալի փաշա իր ձեռքով բերաւ յանձնեց Վահափատ Սուլթանի պատուանշանն ու ըսաւ.

— Կայսերական չնորհքը մեծանուն մարդոց կը վայլէ ու դուք մեծանուն մէկն էք արդէն։

— Ձահվար պէկ չնորհակալ եղաւ... ու գիշեր մը հիւր մնալէ հաքը մեկնեցաւ։

Ձահվար պէկ գիւղը հասնելով ա՛յ մէկուն յայտնեց թէ պատուանշան մը ընդունած էր Սուլթանէն և միևնոյն առեն ամէն ջանք գործածեց որ կառավարութեան հրացանները գաղանապէս փոխադրուէին։ Երբ ամէն բան ուղածին պէս կատարուեցաւ, ինքը անձամբ իր աչիրէթին մէջ մտաւ ու պատուիրեց որ ֆլաններուն հետ բարութեամբ վարուէին։

Այսպէս ամիսներ անցան։

Ձահվար պէկ իմացաւ որ կ, Պոլիսէն Արտակարգ քննիչ մ'եկած էր ու յատուկ պաշտօն ունէր Թալանի

չարագործները պատժելու և կողոպտուած ինչքերը վերստին հայերուն վերադարձնելու։

— Հըմ՛... մրմնջեց ինքնիրեն Ձահվար պէկ, դարձեալ նենգամիտ գաւ մըն է ասիկա...։ Ջեմ կրնար հաւատալ թէ կառավարութիւնը փոխած է իր ո և է չարպիկը. սրովհետև դեռ երէկ էր որ Մլանցիներու և բոլոր քիւրտ աշիրէթներու պետերուն պատուանշաններ բաժնուեցան, իրր վարձատրութիւն այն սարսափելի չարագործութեանց զորս անխղճօրէն կատարած էին անոնք։ Հիմա՛կ... օ՜հ, քննիչ մը կուգայ ու կը պատժէ։ Մ՛չ, ո՛չ, ուղղակի կատարածներու ծրագիրը պիտի քննուի... անա՛ր բոլորը։ Տեսնե՛նք, ի հարկէ պիտի յայտնուի ամէն բան։

Ձահվար պէկ սպասեց։ Գիտէր թէ այդ արտակարգ քննիչը պիտի գար իր ոտքը։

Արդարեւ, 1895ի գարնան իրիկուն մը քաղաքէն թիկնապահ մը եկաւ իրեն ու իմացուց թէ Արտակարգ քննիչը պիտի գար և երկու օրի չափ հիւր պիտի մնար։

— Ա՛յ՛, այդպէս ըլլալ կը յուսայի, մրմնջեց Ձահվար պէկ ինքնիրեն։ Թո՛ղ գայ... նայինք վրայի չարպիկն ի՛նչ գայն է։ Թէպետև չեմ սեպիր մտածումներուս մէջ. սակայն փորձելը միշտ խելացութիւն է։

Այն օրը Ձահվար պէկ փիչ չատ պատրաստութիւններ տեսաւ, ընդունելու համար իր բարձրաստիճան ու լիազօր հիւրը։

— Կառավարութեան մարդոց աչքը չարունակ պատիւն է մտածեց ինքնիրեն. հետեւաբար ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ որ աւելի մօտէն թափանցեմ անոր հոգւոյն խորը։

Արտակարգ քննիչը տասներկու ձիաւոր ոստիկաններով հետեւեալ օրը, վերջալուսի տաեն, գիւղը իջաւ։

Վէզիրի աստիճանով քննիչը չատ սարիքստ չէր.

քարձր հասակ մը յաղթ մարմին մը և ծանր կերպարանք մ'ունէր։ Ոսկի թկերէ հիւսուած համազգեստը չափազանց չքեղ կ'երեւնար ու անոր կազմուածքին տեսակ մը խորհրդաւոր երեւոյթ մը ցոյց կուտար։

Ճանվար պէկ յարգանքով մը ընդունեց բարձրաստիճան վէզիրն ու հիւրանոցն առաջնորդելէ ետքը, ըստ ցեղապետական սովորութեան, անոր ոտքերը լուալ տուաւ ու նարկիլէ մը հրամցուց։

— Գեղեցիկ է գիւղիդ ընդարձակութիւնը, Ճանվա՛ր պէկ, ըսաւ Արտակարգ Ինքիչը, այնպէ՛ս ձայնով մը որուն մէջ կը խղդուէր հոգւոյն ամբողջ արտայայտութիւնը։ Տարակոյս չկայ, նախանձելի է ձեզի համար առանկ օդասուն ու կենսատու տեղերու մէջ ապրիլ, քան երբէ՛ք ժխորալից քաղաք մը ուր մարդս չը կրնար ազատօրէն վայելել բնութիւնը։

— Ճշմարիտ է, մեծ-վէզի՛ր, նկատել տուաւ Ճանվար պէկ, ժպիտ մը սահեցնելով իր չրթանց վրայ։ Ես չեմ սիրած քաղաքային կեանքը, եթէ պատահի որ քաղաքը մնամ օր մը, չափազանց կը նեղուիմ բնութիւնն ինձի նեղ կուգայ կարծես։

— Այս կողմերը գիւղեր կա՞ն.

— Մէկ երկու քրդաբնակ գեղերու մէջ կան։

— Ինչ լեզուով կը խօսին։

— Գիտեն իրենց մայրենի լեզուն, բայց սովորաբար քրգերէնը կը գործածեն.

— Եկեղեցի ունի՞ն.

— Կան գեղեր որ ունին. իսկ մեծ մասամբ զուրկ են կրօնական արարողութիւններէ։

— Առանք հպատա՞կ են ձեզի.

— Այո՛... գրեթէ հոգային կալուածներ չունին.

— Թալանի ժամանակ ո և է վնաս մը չկրեցի՞ն.

Ինչ ունին որ... կալի կտրած վերմակ մը ու պատռտած չապիկ մը կը տեսնէք վրանին։

— Գթալի բա՛ն է, սակայն յանցանքը որուն է... չէ՞ որ պատճառը՝ քանի մը անկարգ խռովարարներու սրիկայութենէն առաջ եկաւ։ չէ՞ որ ներկայ դրութիւնը իրենք իրենց ձեռքով պատրաստեցին. մէկ խօսքով՝ չէ՞ որ փորած փոսերնուն մէջ իրենք ինկան... Տեսէ՛ք։ եկածէս ի վեր ուր որ գացի, բոլոր քննութեանցս մէջ չը գտայ անխիղճ քայլ մը... ամէն տեղ պատճառաւած են կողոպտուելու և աւերուելու։

— Ինչպէ՞ս...

— Ինչպէ՛ս պիտի ըլլայ. ոչխարի միամտութեամբ հետեւած են քանի մը վաղեմի չարագործներու և սկսած են ապստամբական չարժումներ ցոյց տալ, յայտարարելով կառավարութեան թէ՝ «քուրա պէկերը անբարոյական են. վայրենի են և կը հարստահարեն զիրենք։» Ահա՛ չարժառիթը զոր պատրաստուած եմ արդար նըկատելու։ Ուրիշ ինչ կրնամ ընել... ինչ կրնամ ըսել։ կառավարութիւնը պատիժներ սահմանած է անոնց համար՝ որ անիրաւ տեղը չարիք կը գործեն. իսկ անոնք որ երկրին խաղաղութիւնը պաշտպանելու գաղափարով մղուած են սառնակ միջոցներու մէջ, օրինաց ո՛չ մէկ պատասխանատուութեան համաձայն, յանցաւոր կը համարուին։

— Ուզեմ թալանի մասնակցող բոլոր քուրա ցեղապետները յանցաւոր չի՞ պիտի նկատուին։

— Անշուշտ։

— Օ՛հ, մինչդեռ լուր տարածուած է թէ՝ դուք յատկապէս զրկուած էք թալանի մասնակցող քուրա ցեղապետները պատժելու և անոնց ձեռքէն եա առնելով կողոպտուած իրքերը՝ դարձեալ իսկաներուն դարձնելու։

— Այո՛, այդ է իմ պաշտօնս... բայց սակայն

դիւանագիտական միջոց մըն է միայն մեր քթին տակ ոլքտացող սա՛ Եւրոպացի հիւպատոսները խաբելու։

— Եւրոպացի հիւպատոսները ինչ կ'ընեն որ...։

— Ինչ պիտի ընեն. ասկից սուտ ու փուճ տեղեկութիւններ կը յաղորդեն լրագիրներուն և չարունակ մեր ազգին անունը կը պախարակեն։

— Աւտնց բան գործը միայն ա՞տ է։

— Ի հա՛րկէ։

— Ո՛վ գիտէ, Թալանի մասին ինչե՞ր գրած ըլլալու են, անանկ չէ՞.

— Թալանի մասին գրուած տեղեկութիւնները կաբեւորութիւն չունին։ Բարձրագոյն Դուռը գիտէ Եւրոպացիներուն պատասխան տալը։

— Պիտի իմացուն՞ք մեր ցեղապետներուն թէ կառավարութիւնը աւտնկ ծրագիր մը չունի և թէ դուք մի՛միայն Եւրոպայի աչքը գոցելու համար եկած էք։

— Անտարակո՛յս, այդ նպատակին ծառայելու ղրկուած եմ և այդ է իմ պաշտօնս։

Ճահվար պէկ սարսռաց բոլոր մարմնով և իր մեայլ աչքերը վէզիրին վրայ նետեց...։ Զայնը խզգուեցաւ իր մէջ ու գլուխը ծռեց՝ հոգւոյն պառնութենէն ճնշուած։

Արտակարգ Ինիչը չը նչմարեց... անոր մտքէն անգամ չէր անցներ թէ՝ կրնայ գտնուիլ քուրա մը, որ գութ ունենայ ֆլաններուն վրայ։ Ընդհակառակը, համոզուած էր թէ գաւազեղի մը մէջ կաչկանդուած ժողովուրդ մըն էր քուրաը... բաւական էր անոր ազատութիւն մը տալ... ֆլայի արիւնով կը տնանէր։

— Դուք ալ Թալանի ժամանակ «գուծ մ բրի՞ֆ», Ճահվար պէկ, հարցուց վէզիրը ժպտելով։

— Ո՛չ... պատասխանեց Ճահվար պէկ։

— Պատճա՞ռը...

— Որովհետեւ ծանր հիւանդ էի և չէի կրնար տեղէս անգամ չարժիլ։

— Է՛յ, մարդիկնե՞րդ.

— Անոնք իմ հրամանիս տակ կը գտնուին. եթէ ես չ'առաչնորդեմ, ինչպէ՞ս կրնան ինքնագլուխ բան մընել.

— Արդեօք գիտէ՞ք թէ ուրիչ որ ցեղապետներ չը մասնակցեցան Թալանին.

—Ճչմարիտն բսելով, տեղեկութիւն չունիմ.

— Ի՛նչ որ է... Աւտուած ողջութիւն տայ, այդ բոլորը նայէն կ'ըլլայ։ Ֆլաններու մերկութեանը մի՛ նայիք... անոնք քանի մը ամսուան մէջ այնպարծիս ամէն ծայրէն ոսկիներ թափեցին..., Ինչ աւենէն դարձեալ պատահներ պիտի կանգնեն։

— Կարելի է... կ'բսեն թէ միլիոններ ունեցող հայ հարուստներ կան Եւրոպայի մէջ։

— Այո կան։ մանաւանդ անոնց ժողովուրդ մընէ հայը... նեղի դալուն պէս տապրակ մը կը կախէ թեւէն ու կը մտերմի Եւրոպայի դուռները։ Կը տեսնէ՞ք, քանի՛ քանի երկիրներէ ոսկիներ ղրկուեցան... մինչդեռ դուք անօթի մեռնելու ըլլաք, մէկը չը նայիր ձեր վրայ. Պատճա՛ռը. պատճառն այն է որ թշնամի են անոնք մեր կառավարութեան ու կ'ուզեն յեղափոխութիւն մը առաջ բերել։

— Եւրոպացիները.

— Այո՛.

Ճահվար պէկ դլխու անհանդարտ չարժումմ մըրաու ու լռեց։

Մեծ վէզիրը սկսաւ աւելի ներքին խնդիրներու վրայ խօսք բանալ ու հարցուց.

— Վալի փաչային ընդունած հրացանները քաժնե՞ցիք մարդիկներուդ.

— Բաժնած եմ... պատասխանեց Ճանվար պէկ։ Բայց չը գիտեմ թէ ինչ բանի պիտի ծառայեն առանք։

— Ժամանակը մօտ է. առանք ժամ գալ չեն ձգար.

— Դարձեալ խռովութիւններ պիտի ըլլան.

— Է՛հ, հարկա՛ւ... մինչ ֆրանները կշտանալնուն պէս կը յիշե՞ն իրենց անցեալը։ Ամենեւի՛ն։ Բաւական է որ ուրիշ ազգերու մէջ լուր տարածուի թէ հայը կը կառնի անագին կայսրութեան մը դէմ, թէ հայը քաջ է և արիւն կը թափէ։ Այս խելքով, կարգ մը միամիտներ չը պիտի թողուն որ երկիրը խաղաղ մնայ, առարկելով որ «իրենք մահէն չեն վախնար, կախաղանէն չեն սոսկար և ուխտած են իրենց վրէժը լուծել քիւրտերէն...» Գուցէ չէք կարդացած անոնց յայտարարութիւնները, որոնք մեր մզկիթներու պատին վրայ կը փակցուին ամէն գիշեր։ Այդ յայտարարութիւնները սպառնալիք են թէ՛ կառավարութեան և թէ՛ ձեզի դէմ. Անցեալներս ինձի տուին թերթ մը որուն մէջ գրուած էր թէ «Հայը վճռած է քիւրտերու մօրը ծծէն կախ եղող կաթնկեր մանուկն անգամ խողխողել ու այնպէս կշտանալ..»։ Արդ, սիրելի Ճանվար պէկ, ինչպէ՞ս չը կասկածինք թէ այդ իժերը սառած գլուխնին պիտի բարձրացուցնեն ուշ կամ կանուխ և թէ պիտի գործադրեն իրենց գարչելի չարագործութիւնները։ Հետեւաբար, կառավարութեան ու անոր վեհափառ գահակալին պարտքն է զգուշութեամբ ամեն միջոցներ ձեռք առնել ու ձեզ ալ՝ անձնական ապահովութեան համար՝ զէնքեր տալ, որոնցմով՝ ի պահանջել հարկին՝ կարենաք պաշտպանուիլ ու պաշտպանել ձեր օրօրոցի մանուկը։ Մենք համոզուած ենք թէ այս սպառնալիքները կարեւորութիւն չունին ձեզի համար, երբ դուք լեռան ժայռը ու մավզէրի հրացանն ունենաք։

— Անպատճառ տեղի պիտի ունենա՛յ ապստամբութիւնը.

— Այո՛... միայն թէ մօտիկ օրերուս մէջ առանց չարժում մը չեն ուզեր ընել. նպատակնին է ազէկ մը պատրաստուիլ, կազմակերպուիլ որ կարենան իրենց չաւանքը յաղթական ընել։ Բայց կառավարութիւնը չը պիտի թողու որ այդ կերպով ծրագիր մը պատրաստեն, Ամէն միջոց ձեռք առնուած է որ գեղերու վրայ յարձակումներ գործուին ու առանկով ապստամբական չարժումը խզուի ու անոնց ուժը չյաւուի։ Եւ ասիկա չատ դիւրին է. կառավարութիւնը խուզարկելու դիտումով ոստիկանները կը ղրկէ կասկածելի գեղերու մէջ ...այդ խուզարկութիւնն առիթ պիտի ըլլայ դիմադրութեան... և ահա բռնի ուժը կը հաւկցուի քիչ առիթէն...։

— Ըսել է թէ՝ կառավարութիւնը ստիպուած է յարձակումներ գործելու. որպէսզի հայը չը կարենայ պատրաստուիլ, անանկ չէ՞.

— Այդպէս է... եթէ ո՛չ մեծ դժուարութեանց պիտի բաղխինք և չատ կորուստներ պիտի տանք։ Ըսի թէ հայ ժողովուրդը թունաւոր իժի կը նմանի... կ՛ուզենք որ վնասակար չ՛ըլլայ, պէ՛տք է անոր մարմինը առած մնայ ու գլուխը չարունակ ճզմուի։ Անշուշտ, կը յիշէք, անանկ չէ՞, մայրաքաղաքին մէջ կատարած վատութիւնին։ Քանի մը սրիկաներ՝ մէյմէկ վեց հարուած ձեռքերնին՝ բարձրագոյն Դուռը գրաւելու համարձակութեան ու տակն ու վրայ ընել ուզեցին անոր խաղաղութիւնը։ Մտածեցէ՛ք... ա՛լ ինչե՞ր գործելու չի մղուիր առանկ տարբին ժողովուրդ մը։ Անարգ չունմը՝ որ ամրոյ հայը կ՛ուտէ և տէրը խածնելու կը համարձակի։

Ալբակարդ քննիչը հետզհետէ չէր կրցած ի

ույն գարշութիւնը ծածկել... լերդ լերդ, բորբոքած ու աղտեղի լորցունքի մը պէս զայն կը թափէր իր ժահրայից բերնէն և կ'ուզէր լեցունել Շաւեցիներու ազնըւական պետին հոգւոյն մէջ։

Բայց ո՛չ, Շաւեցիներու գլխաւորը՝ փոխանակ Հայերու դէմ ատելութիւն մը զգալու, աւելի՛ համակրութիւն մը կը տածէր և գրեթէ մոիկ չէր ընէր մեծ վէպիրի նենգալի դաւադրութիւններէն։

Այսու հանդերձ բնա՛ւ առարկութիւն մը չէր ըներ. միշտ որամադրութիւն մը ցոյց կուտար անոր ըսածներուն։

Մեծ վէպիրը քանի մը օր հիւր մնալէ ետքը, մեկնեցաւ դէպի Արճէշ։

Ճահվար պէկ դաւադրութիւնը հասկցուց իր մտերիմ Մահմուտ աղային։ Երկուքն ալ երդում ըրին որ կառավարութեան ձեռքը գործիք պիտի չըլլան։

— Գալով ղէնքերուն. նկատել տուաւ Մահմուտ աղա ատոնք կարեւոր են մեր ապագայ գործունէութեան համար։

Արդարեւ. 1896ի ամառուան առաջին ամիսը՝ դէպի կ. Պոլիս մեկնելու պատրաստուած Արտակարգ քննիչը նչան տուաւ կոտորածներու յարձակումին ու հետացաւ . . . ։

Ճահվար պէկ ու Մահմուտ աղա ամէն միջոց գործեցին իրենց թեւին տակ նետուած թշուառ հայերը պաշտպանելու։

Մէկ խօսքով՝

Հաւատարիմ մնացին իրենց խղճին ու արդարութեան առջեւը։

Կոտորածը վերջացած էր . . . ։

Եւ ահա երկու տարի ետքը կառավարութեան կողմէն Տէրվիշ մը կը ղրկուէր իր մօտ որպէսզի հասկցուէր իր որամադրութիւնը։

Այս Տէրվիշը մեր ծանօթ ֆաքիրն էր — այսինքն Աւազակապետը։ Թէ ինչ կերպով, ահա՛ ըսենք։

Աւազակապետը սիրելի եղած էր ո՛չ միայն բարձրաստիճան թուրք պէյերուն, այլ մեծ համարումի մուտքեան էր կուսակալին մօտ, ու կը պաշնչանար անոր իմաստասիրական գաղափարներուն վրայ։

Անգամ մը խօսք բացուած ըլլալով քիւրտ պէկերու ներքին որամադրութեանց և անոնց ապագայ չարժումներու վրայ, կուսակալը լի հաւատքով մը բացագանչեց.

— Բարի ֆաքի՛ր. կարծեմ թէ մարդերու հոգեբանական երեւոյթները թափանցելու հանճարն ունիք դուք, ինչո՞ւ չէք ուզեր քիւրտ պէկերու հետ տեսնուիլ և հասկնալ թէ ինչ որամադրութիւններ ունին։

— Ե՞ս հարցուց աւազակապետը։

— Այո՛, դուք։

— Ամենա՛յն սիրով... չէ՞ որ ազգիս համար մեծ ծառայութիւն մը ըրած պիտի ըլլամ... չէ՞ որ պարտականութիւնս է կոչումիս համաձայն չարագործ ձեռք մը թափթփել կոչումիս մէջէն դուրս բերելու... չէ՞ որ այդ է իմ ճամբաս և ես անկից չատաչանալու ատիպուած եմ... ո՞վ կըսէ թէ չեմ երթար։ Գիտցէ՛ք որ պատրաստ եմ նոյն իսկ վաղուընէ սկսեալ ամէն կողմ թափառելու, ամէն տեղ վազելու։ Ես չեմ յոգնիր. իմ ոտքերս երկաթէն աւելի ամուր են։ Լեռը, անտառը, ձորն ու դաշտը կ'անցնիմ, թեթեւ կերպով։

Ու վալի փաշան համաձայնելով՝ Ճահվար պէկին ղրկած էր տէրվիշը։

— Ճահվար պէկ նախապէս զգուշութեամբ խօսեցաւ այդ խելացի մարդուն հետ. բայց յետոյ սկսաւ համակրիլ ու սիրել զինքը։ Հարցուց անոր ո՛ւրկից գալը... ի՛նչ ազգի պատկանիլը։

— Ինչ ըսեմ... մրմնջեց Աւազակապետը։ Կեանքը կարճ է ու ճամբան՝ անվերջ։ Կը բաղձամ մարդկութեան վէրքերը քննել ու դարման մը տալ. բայց վէրքը չատ է, իսկ դարմանը քիչ։ Մանաւանդ այս երկրին մէջ, ուր թչուառութիւնը մերկացած է. ո՛վ պէկ աւելի պէտք կայ խլճի և արդարութեան։ Զր տեսայ ժպիտ մը՝ որ սառերով մը ծածկուած չըլլար, չը տեսայ ճակատ մը որ խորշոմ չանցնէր անոր վրայէն։ Չեմ գիտեր.. ինծի անանկ կուզայ որ գերեզմաննոցի մը մէջ կը թափառիմ։

— Ժամանակ մը գեղեցիկ էր երկիրը ընդհատեց Ճահվար պէկ, բայց...

— Ինչ եղաւ որ... հարցուց աւազակապետը՝ բոլորովին անգիտակից ձեւացնելով ինքզինքը։

— Ով գիտէ... մահացու ստուեր մ'անցաւ երկրին վրայէն, բարի ճաքի'ր...

— Պատերա՞զմ տեղի ունեցաւ.

— Ո՛չ, ներքին խռովութիւն մը...։

— Միւսլիմաններու մէջ.

— Միւսլիմաններու և ֆրանկու միջեւ.

— Ցլա՞յ... ինչ ազգ է ատիկա.

— Կեավուր ըսել է մեր լեզուով.

— Պատճառն ինչ էր.

— Ինչ գիտեմ... մարդիկ երբեմն անասուններու պէս զիրար կուգեն բզքտել.

— Ճշմարիտ է, ընդհատեց Աւազակապետը ցաւատանջ ձայնով մը, մարդիկ կը մոռնան թէ աչխարհքը վաղանցուկ երազ մըն է և կեանքն անոր մէկ գեղեցիկ կամ ապեղ երեւոյթը. կը մոռնան թէ ափ մը հող և պատառ մը ճերմակ կտաւ կը մնան իրենց բաժինը. վերջապէս կը մոռնան թէ երկինքին մէջ աչք մը կայ, որ ամեն բան կը տեսնէ, և անոր պատաստանն անաւոր ու պատիժը յաւիտենական է։ Ո՜հ, սիրելի պէ՛կս, չարիքը

չը ծածկուիր հողին տակ... ուշ կամ կանուխ երեւան կ'ելնէ ու մարդուս խղճին վրայ կը ծանրանայ։ Կ'ըսէք թէ միւսլիմաններն և կեավուրները բզքտեցին զիրար... ինչպէս կ'ըլլայ այդ... մինչ՞ կատարութիւն չկայ այս երկրին մէջ։ Ինչո՞ւ համար առաջքը չ'առնուեցաւ։ Չեմ հասկնար։

— Մխ, բարի ճաքի'ր. ինչպէ՞ս յայտնեմ պատճառները, մրմնջեց Ճահվար պէկ ճնշուած եղանակով մը։

— Չէ՞ք կրնար...։

— Ո՛չ թէ չեմ կրնար, այլ երկար պատմութիւն մըն է.... մէկիկ մէկիկ նկարագրելու համար սիրտ պէտք է։

— Մտիկ ըրէ՛ք, Ճահվար պէ՛կ, միջամտեց Աւազակապետը, գիտեմ թէ կը վարանիք համարձակօրէն խօսելու ինծի պէս ճաքիլի մը հետ. գիտեմ թէ կը տարակուսիք ինծ և ըստ այնմ յայտնութիւն մը կը հանէք ձեր բերնէն... բայց կը խաբուի'ք, ես մարդկային կերպարանքով հրէշ մը չեմ՝ որ զուռնաներնէդ ներս մանելէ առքը թռչն կը խառնէ ձեր հացին մէջ։ Ես մարդկային թչուառութենէն ծնած էակ մըն եմ... և կը թափառիմ ապերջանիկներու մէջ՝ զանոնք մխիթարելու համար։ Սրցունքը հոգւոյս պատնութիւնն եղած է, երբ դողդոջուն ձեռքով սրբած եմ։ Դուք խղճամիտ մէկը կ'կրնաք ինծի, ձեր աչքերուն մէջ պատկերուած կը տեսնեմ բարութիւնն՝ իր բոլանդակ երեւոյթով...

ուշ Փաշտ կը չտնաք ծածկել։ Իմ թչուառութենէս կրնաք գուշակել թէ չարիքը թչնամիս է ու ես՝ անոր խաւարին ձեռքը չախչախող մը։ Հետեւաբար կը խղճեմ որ՝ անկեղծ ըլլաք ու առանց կասկածելու խօսիք ինծի հետ։ Նայեցէ՛ք, վերը՝ սա՛ անհուն կապոյտին մէջ, դերագոյն էակ մը կայ...թո՛ղ կայծակ մը զար-

նէ մեր գլխուն, եթէ դաւաճանութիւն մ'անցնի մեր ներսիդիէն։

Ճանվար պէկ սարսռաց այս վերջին պարբերութիւնը լսելով, իրեն անանկ եկաւ որ ֆաքիրը մարդ մը չէր, այլ՝ առաքեալ մը, բարի ոգի մը, վերջապէս՝ Աստուծոյ հրեշտակ մը։

Բայց ինչ ըսէր... ինչ կերպով նկարագրէր երկրին ողբալի դրութիւնը։ Գուցէ՝ ներքին տակնուվրութիւն մ'ուներ դէպի կառավարութիւնը... ինչպէ՞ս կարենար ճշմարտութիւնը խոստովանելու։

Պահ մը մտածեց. յետոյ խորունկ նայուածք մը նետեց ֆաքիրին վրայ և կիսկատար հակատական ձայնով մը ըսաւ.

— Կառավարութեան նայելով կեանքը չանցաւոր է այս աղէտներուն մէջ. իսկ կեանքին նայելով կառավարութիւնն է չանցաւորը։

— Կառավարութիւնը... ընդհատեց Աւազակապետը՝ բացագանչական ձայնով մը։ Հաւատալի չէ... ուրեմն կառավարութեան պարտքն է երկրին մէջ տիրող խռովութիւնը զսպել, ա՛չ թէ անոր տեղի տալ։ Սրդնո՞ք մարդու կորուստ ալ եղա՞ծ.

— Ինչ կ'ըսէք... լեռը, դաշտը, ամէն տեղ ապրիւնով ու դիակով լեցուեցաւ.

— Եա՛ Բասպի... որչա՞փ առեն կայ ըսածդ.

— Շատ չէ, հազիւ երկու տարի անցած է։ Դեռ արեան հետքը ջնջուած չէ, բարի ֆաքիր։ Ձեմ դիտեր... դուցէ կեանքերուն վրայ համարում չունիք, գուցէ՝ այդ ժողովուրդը կ'առէք... բայց եա՛ ճշմարտութիւնը յայտնելու համար, կ'ըսեմ թէ չատ անմիղ մարդիկ գոն գացին.

— Ճանվար պէ՛կ... դիտցէ՛ք թէ լինի համար ա-

տկլ ժողովուրդ մը չկայ։ Ես կ'առեմ մի միայն ա՛յն ձեռքերն որոնք չարիք կը գործեն։ Մինչ Աստուծոյ առեղծածը չէ կեավուրը... մինչ անիկա հոգի չունի։ Վասն՝ կ'ուզէ կեավուր ըլլայ. կ'ուզէ՝ մեսալիւման, ամենուն նոպկանք կը պատճառէ։ Անմեղներու արիւնը չը ծածկուիր Աստուծոյ աչքէն։

— Ո՛վ իր խղճին տէրն է այս երկրին մէջ։ — Ո՛չ մէկը։ Կարծես թէ արդարութիւնը ճնշուած է... բանա՞ն է որ զօրութիւն մը ուննենանք ձեռքերնիս, բանա՞ն է որ ներքին վատ դրդում մը թեւադրէ մեզ, անմիջապէս դէմերնիս գտնուած ակարին վրայ կը յարձակինք ու զայն կը ճզմենք։

Աւազակապետը թափանցած էր ճանվար պէկի հոգւոյն էն խորունկ ծալքերը... Ձեր կասկածեր թէ կեղծաւորութիւն էր խօսածը։ Հետևաբար ուզեց անոր սրտին մտանել ուղեց, անոր զգացումներուն չփոխել ուզեց։

— Բարեսիրտ պէ՛կս, կը տեսնեմ թէ Աստուած ձեր հոգւոյն մէջ աննման խիղճ դրած է, մրմնջեց Աւազակապետը ծանր ու թրթռացնող չեչտով մը։ Երանի՛ ձեզ, որովհետև ատաւոր ծանրութիւն մը չէք զգար... որովհետև ճառագայթ մը կը ցոլայ ձեր աչքին հանդէպ և դուք չէք տեսներ չարագործներուն աչքին պատկերացած սեւ ու փոթորկալի ամպերը։ Երանի՛ կատամ ձեզ, որովհետև հանդերձեալ կեանքը պիտի վայելէք հոր մը սիրելի զաւկին պէս։ Ափ մը հող և պատառ մը կտաւ երբեմն յաւիտենականութիւն մը կը պատրաստեն...։ Գիտցէ՛ք թէ ոճրագործը հանդիստ չէ՛ ա՛չ թէ ափ մը հողին մէջ և ա՛չ ալ պատառ մը կտաւին տակ։ Անոր յաւիտենական պատիժը։

— Ա՛խ, որքա՜ն բարի էք, ա՛վ ֆաքիր, ընդհատեց Ճանվար պէկ։ Ես առաջին անգամն է որ միւսլիւման աէրվիշի մը բերնէն միմիայն մարդասիրութիւն ու զը-

թուրքիան կը լսեմ։ Շատեր եկած գացած են... չատ՛ը կ՛ըսեմ, բայց անոնց քարոզելու նիւթը չարունակ ոճիր ու արիւն եղած է։ Դուք անոնցմէ չէ՛ք... դուք ազգիչի մը կերպարանքին տակ Աստուծոյ առաքեալ մըն էք որ բարութիւն կը սփռէք մեր հոգիներուն մէջ։ Երանի՛ կուտաք ինծի ու երջանիկ եմ կ՛ըսէք... բայց ինչ ըրած եմ, ինչով հանգիստ ու երկանիկ պիտի ըլլամ։ Անո՞ր համար՝ որ ոճիրներու ու արեան մէջ կ՛ապրիմ... անո՞ր համար՝ որ վտառրու արարքը կը տեսնեմ ամէն օր։ Ըսէ՛ք, Աստուծոյ ու խղճիս հանդէպ ինչպէս պիտի արդարանամ, և ափ մը հողին մէջ ու պատառ մը կտաւին տակ ինչպէ՞ս պիտի հանդարտիմ, երբ վրաս ծանրացած հողը ժողովուրդի մը արցունքով՝ թրջուած ու անէծքով թանձրացած է...։

— Ա՛չ, արիւնով ու արցունքով լի այդ հողին տակ անհանգիստ չէ՛ք, ո՛վ պէկ, քանի որ ձեռքդ ոճիրներ գործած չէ՛, քանի որ այդ արիւնը դուք թափած չէ՛ք։ Արեան կաթիլը կը ճանչնայ իր տէրը։ Ու անէծքը կը ծանրանայ միա՛յն չարագործին վրայ։ Գիտէ՛ք որ Աստուած մարդուս խիղճը կը դիտէ ու անոր խորը կը թափանցէ իր աչքը։ Գիտէ՛ք որ խիղճը գերագոյն ձայն մըն է ու անոր հանդէպ, միւսիւլման ըլլայ թէ կեավուր միշտ միեւնոյնն է, ասիկա ձեր կամքէն անկախ թելադրութիւն մըն է... ձեր ներքին խառնուածքէն կը բղխի, դուք չէք կրնար զսպել, ինչ որ ալ ընէք։ Իրա՛ւէ, վեր պահելու ափ ղգուշութիւն կրնաք ընել՝ զայն ամենուն չ՛արտայայտելու համար, սակայն խղդելու չափ ուժ չունիք, որովհետեւ մարդուս ներքին ձայնէն աւելի զօրաւոր բան չը կայ։

Ճանվար պէկ, — լեռներու այդ ազատական իշխանը, — կը զգար թէ իր դէմ դանուողն կը սիրտնար իր հոգւոյն ու իր սրտին. կը զգար թէ կը լծուէր, կը

յափշտակուէր ու էութիւնը կը համակուէր այնպիսի՛ ճառագայթով մը, որուն թափանցկութիւնը կը ցնցէր զինքը։

Ու կը փառաբանէր...։

Միւսիւլման աբրվիչ մ՛այս աստիճան զո՛հ ունենար կեավուրներու վրայ։

Ասիկայ արտակարգ բան էր...։

Հետեւաբար, չէր դիտեր թէ՝ ինչ բանի վերագրէր անոր գթութիւնը. գաւազրութեա՞ն թէ բարութեան...։

Այսպէս, քանի մը օր անցաւ...։

Ճամվար պէկ ա՛լ իր կասկածը վերցուց սրտէն։ Տէրվիշը բարութեան մարմնացում մըն էր իրեն համար որ թշուառութեան մը մէջ կը պատկերացնէր ինքզինքը։

— Եթէ ձեռքէս եկածին չափ կեավուրները պաշտպանելու ըլլամ, ո՛վ բարի Թաքիր, հարցուց Ճամվար պէկ խորին յուզմունքով մը, ըսէ՛ք ինծի, մեր կրօնքին առջեւ մեղապարտ մը կը համարուի՞մ...։

— Դո՞ւք, գոչեց Աւազակապետը։

— Այո՛, ես։

—Այնուհե՛տ...քանի որ ձեր խիղճը հանդարտ պիտի ըլլայ։ Կրօնը բարութեան, գթութեան ու վեհանձնութեան արտայայտութիւնն է, անոր հանդէպ մեղապարտ մը չէք, երբ կը մարմնացնէք զայն ձեր հոգւոյն մէջ։ Ինչ ըսել է կեավուր...Ես չեմ հաւնար...ո՞վ իրաւունք առած է մեզի Աստուծոյ առեղծածներուն մէջ դանադանութիւն դնել... ո՞վ է որ ուրիշի աչքերուն չիւղը հանել կ՛ուզէ, բայց իր աչքին գերանը չը տեսներ։ Ո՛վ պէկ, մարդուս զօրութիւնը բան մը չէ, երբ Աստուած փոթորիկ մը հանէ անոր դէմ։ Ո՛չ թէ ձեռքդ եկաւ մի խնայէք թշուառ մը պաշտպանելու համար, այլ աշխատեցէ՛ք ձեր բոլոր անձնուիրութիւնը

դնելու այդ վանքի գաղափարին ներքեւ։ Ան որ հոգի մը կը փրկէ սրեան ճապոնիքներու մէջէն, կը վարձատրուի անպատճառ։

— Չէ՞ որ կեավուրը թշնամի է մեր կրօնքին։

— Ասիկա անզիտակցութիւն մըն է... եթէ մարդուս կրօնքը միմի՛այն իր բուն նշանակութեամբը հասկընայինք, անոր բարոյականը մարմնացնէին իրենց հոգւոյն մէջ, ան ատեն սա սեռակ արտադրութիւն մը չպիտի տեղի ունենար. բայց ինչ ընենք որ ապիտութիւնը կայ, որուն մարմնացումն է գաղանային մարդը։ Հաւատացէ՛ք պէ՛կ, մարդիկ մեզապարտ ենք կրօնքին բարոյականը եղծանելու մէջ։

— Չէ՞ որ մեր գիրքը կեավուրներուն դէմ է.

— Երբէ՛ք, կրօնքի գիրքը կեավուրներու դէմ չէ. ասիկա մարդիկ հնարած են իրենց կիրքը յագեցնելու համար. որովհետեւ ան որ խիղճը կը խեղդէ իր մէջ, կիրքը տէրն է անոր։

— Ուրեմն մեր Սուլթանին կառավարութիւնը մեղապա՛րտ է իր ոճիրներուն մէջ.

— Սուլթան Համիտի կառավարութի՞ւնը.

— Այո՛.

— Գործուած ոճիրները մեր կառավարութեան ձեռքո՞վ կատարուած է.

— Անկէ առեն.

— Պատճա՞ռը...

— Ո՞վ գիտէ. գուցէ մեր Սուլթանը կը ջանայ բռնադիմիլ ընել կեավուրներէն.

— Ասիկա դաւաճանութիւն մըն է խղճի ու Աստուծոյ հանդէպ... զարչելի բան է պէ՛կ։ Բայց կեավուրը ինչ ըրած ունի մեր կառավարութեան։

— Իրեւ թէ ապստամբիլ կ՛ուզէ.

— Ապստամբի՞լ.

— Ձիշտ է.

— Գիտէ՛ք, ով պէ՛կ, ժողովուրդ մը հանդարտ ու խաղաղ վիճակի մը մէջ առանց մեծ ուժեր չունենար... ըսել է թէ կեանքը փճացած է անոր... ըսել է թէ անոր հոգին մէջ արիւն խաւնուած է... արդեօք կը սխալի՞մ.

— Չէ՛ք սխալիր... կեավուրը խաղաղ կեանք մը չունի մեր երկրին մէջ. անիկա իր բարձին վրայ գլուխը չը կրնաք դնել... անասունի մը պէս կ՛աշխատի, բայց ձեռքը՝ պարապ ու փորը՝ անօթի կը նայի։ Ձմարտութիւնն է որ կը խոստովանիմ, ա՛յ թէ կեավուրներու մասին կազմակերպութիւն կ՛ընեմ...

Աւազակապետը հառաչեց... միւնոյն ատեն չկրցաւ իր աչքերու արցունքը զսպել, որոնք լեցուեցան իր խուխ խուխ եղած ու խանձրած գոյն մը առած մօրուքին մէջ։

— Յուզուեցա՞ք, հարցուց ձանվար պէկ.

— Է՛հ միրա է... եթէ ապառաժ ըլլայ գարձեալ չը դիմանար, նկատել տուաւ Աւազակապետը։ Գիտէ՞ք, ամենէն մեծ թշուառութիւնը ժողովուրդի մը գերութիւնն է... երբ անգամ մը լուծը դրուած է անոր վրան, այլեւս ամէն ծանրութիւնն ներքեւ պիտի մնայ. կեավուրը գերի ժողովուրդ մըն է ներկայ ժամանակս, անանկ չէ՞։

— Այո՛.

— Ան ատեն գիտալի է անոնց վիճակը։ Դուք և ձեր ցեղապետները պիտի թողո՞ւք որ գերի ժողովուրդ մը այսքան տառապի.

— Մ՛խ, ինչ կրնանք ընել...։

— Շատ բան կրնաք ընել, բաւական է որ խիղճ ունենաք ու գիտաք այն ժողովուրդին վրայ։

— Աստուած թո՛ղ գիտնայ... ես ձեռքէս եկածը

չեմ խնայեր մինչեւ ցարդ և ասկից ետքն ալ չի պիտի խնայեմ.

— Բարի է... մրմնջեց Աւազակապետը։ Հիմակ ես վալի փաշային պիտի երթամ...

— Վալի փաշային պիտի երթաք.

— Ի հարկէ.

— Ինչ ընելու.

— Պիտի խօսիմ երկրին կացութեանը վրայ... պիտի խօսիմ այդ գերի ժողովրդեան քաչաններու մասին։

— Անօգո՛ւտ է, փաշան ականջ չը կախեր ասանկ առաջարկութեանց, որովհետեւ բարձրագոյն հրամանի մը ծառայելու պարտաւոր է.

— Ուրկից կուգայ այդ բարձրագոյն հրամանը։

— Սուլթանէն.

— Մեր Յայիֆէ՞ն ըսել կ'ուզէք.

— Այո՛.

— Ես Բառպի՛... պառճա՞ոը.

— Պառճառն այն է որ կեավուրը՝ թշնամի մըն է անոր միապետական գահին ու չուզեր հպատակիլ.

— Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ այդ... միթէ՞ այսքան տարիներէ ի վեր հպատակ չէր ան, միթէ՞ այսքան տարիներէ ի վեր հանդարտ ու խաղաղիկ չէր ապրեր... Ուրեմն ի՞նչ անցաւ... ի՞նչ բան տեղի առաւ որ հպատակ ըլլալէ կը դադրի։

— Ինչ բան մի... ա՛հ, բարի ֆաքի՛ր կեավուրներուն եղէ դարձիս, կ'ըսեն թէ՝ «Երկիրը մերն է ու մենք ենք անոր հարազատ ժառանգորդները»։

— Մարկ բրէ՛ք պէ՛կ, տարկա սխալ չէ... այս երկիրը կեավուրներուն էր... մեր սուլթանները յաղթութեամբ և քաջութեամբ տիրած են։ Պառճառը ցոյց կուտայ թէ հին ժամանակներու մէջ քիւրա ու կեավուրն էին այս հողերուն վրայ տիրող տարրերը. անոնք ուռէ-

լին զան, սուր ու թագ։ Բայց ժամանակը հասաւ իր ահաւոր քայլերով, տարածեց եռքերը, զարկաւ հարուածեց ու վերջապէս տապալեց ամէն բան... Ու այսօր քիւրան ալ զրկուած կ'ապրի իր նախնի փառքէն... մի միայն իր լեռներուն փարած ըլլալով, հրացանը՝ ուսերէն ու ժանգոտած սուր մը՝ մէջքէն վար չէ նետած... այս է տարբերութիւնը զերի կեավուրին ու ներկայ կառավարութեան միջեւ.

— Իրա՛ւ է... իրա՛ւ է... մրմնջեց ձանվար պէկ դողդողալով։ Ես կարգացած եմ պատմութիւնը։

Աւազակապետը չարաճճի մը չափ հիւր մնաց ու հազուագիւտ թէ բացարձակապէս ակռը եղած էր ձանվար պէկի սրտին ու հոգիին։ Հետեւաբար խնդրեց որ թոյլ տայ իրեն մեկնելու, խոստանալով որ քիչ առնէն պիտի վերադառնար։

— Կամքը ձերն է, բայց ձանվար պէկ։ Ասկից ետքը հիւր մը չէք, ուզած ժամանակնիդ եկէք... ես կը միխմարտիմ ձեզմով։

Աւազակապետը խորին շնորհակալութեամբ ձեռքը տուաւ իր բարեկամին, սեղմեց ու բաժնուեցաւ անկից։

Վերջալոյսի առեն էր։

Վանի հրաշագեղ Այգեստանի արուարձանը կը պարզէր իր տեսարանը դրաւիչ պերճանքով մը, բայց պարզեր իր տեսարանը դրաւիչ պերճանքով մը, բայց ծածկուած ախտով ու երկիւղալի առուների մը առկ։ Օ՜հ, ո՛ւր էր... ինչո՛ւ չկար երբեմնի զուարթ ազգակից ու գիւղական ոգեւորութիւնը, ինչո՛ւ չը կար երբեմնի կենդանութիւնը... ինչո՛ւ այդ չքնաղ արուարձանը գերեզմանոցի մը երեւոյթ առած էր։

Պառճառը... պառճառն այն էր որ արեան ու ոճիրներու հոտը ծածկած էր զայն։ Երբ իրիկուան առուներնրը կ'իջնային, մարդկային անմեղ դիակներու

ձայնը, անէծքը կը խառնուէին ծառերու խոշնջին ու արհաւիրքով կը պատկերացնէին անցեալը։

Պողոտաններու հոյակապ ապարանքները չէին կրցած ջնջել իրենց հիմերու վրայ ժայթքած արեան հետքերը. չէի չէի ու սոսկալի երեւոյթով մը անոնք կը մնային, իբրեւ անցեալ օրերու անիծեալ յիշատակ մը... անոնք կը մնային իբրեւ վրէժ անմեղ ժողովուրդի մը զոհերուն. անոնք կը մնային Աստուծոյ աչքին հանդէպ՝ իբրեւ բողոք ու անիրաւութիւն։

Բռնակալութիւնը չէի մը արեան դէմ յաղթուած էր իր բոլոր ուժովը։

Ոճիրը չէր ծածկուած։

Միայն արդարադիրքութիւն մը կրնար զայն ջնջել...

Ահա այդ արուարձանին մէջ կը գտնուէր մեր ծանօթ մանկամարդ գերեզմանին ապարանքը... այն ապականուած չէնքը, ուր կանանոց մը կար չարագործութեանց ու ոճիրներու առիւծ ծածկուած։

Հոս էր մեծ-հանըմ, որուն հոգին լեցուած էր գերեզմի մը արցունքէն, և, հետեւաբար, խոստացած էր ազատել զանի, ինչ կերպով որ ըլլար։

Մեծ-հանըմ յաջողա՞ծ էր...

Այո՛... պատմե՛նք։

Իրիկուն մը լսողած էր ֆաքիրէն որ վճռահնի և հաւատարիմ թուրք կին մը գտնէր իրեն առնելն մէջ ըսպասուհի ըլլալու համար։

— Թէեւ ասանկ լսողիր մը չեմ համարձակիր քեզի առաջարկելու, նկատի առնելով մեծ-հանըմ, սակայն կը նեղես, որովհետեւ խղճի պարտք մը կը ծանրանայ վրադ ու ես հաւատարիմ կին մը պէտք ունիմ։

— Ինչի պարտք մը ըսի՞ք... չնչաց Աւազակապետը զարմանալով. արդեօք կարելի՞ է յայտնել։

— Կը յայտնեմ քեզի, բայի ֆաքի՛ր ը, գիտնալով որ խիղճդ չի պիտի թողու որ դուն դաւաճանես կեանքիս դէմ։ Իրաւ է որ ձեռնարկած գործս երկիւղալի է, բայց չեմ կրնար եա կենալ... չեմ կրնար դժել... նըպատակիս հասնելու համար մտնու և կենայ խնդիր մը կայ առջիս որ կը սասկչէ զիս։

Մեծ-հանըմ պահ մը լռեց։ Իր ազատ ու հանգուցիկ աչքերը չորս դին պարզեցուց, մտիկ ըրաւ ապարանքին մէջ եղած սանսաձայներուն ու յետոյ չարունակեց նախկին խղդուկ ձայնով մը։

— Այս ապարանքին մէջ դերեզի մը կայ, որուն սասսապանքը հոգիս լեցուցած է։ Կ'ուզեմ այդ գերեզիները ազատութիւն տալ... ահա նպատակս։

— Գերեզի՞ մը կայ, բացագանչեց Աւազակապետը։

— Այո՛։

— Միւսլիմա՞ն է։

— Ո՛չ։

— Հապա՞։

— Կեավուրի մ՚աղջիկ է։

— Կեավուրի մ՚աղջի՞կը։

— Ճշմարիտ է։

— Ծախո՞ւ առնուած է։

— Ամենևին... առևանգուած է։

— Ո՞վ առևանգած է։

— Փաչային թիկնապահը։

— Շատո՞նց է։

— Ո՛չ, քանի մ՚ամիս հազիւ կայ։

— Խեղճ լա՛ւ. ետի ազատելու ըլլաք, պրո՞ւ պիտի յանձնէք։

— Վաճառելի կնոջ մը ձեռքով ասկից դուրս պիտի հանեմ ու կեավուրներուն պիտի յանձնեմ։

— Ինչո՞ւ համար թուրք կին մը կ'ուզէք որ ըլլայ... աւելի ազէկ չէ՞ կեավուրի մը կինը գտնել։

— Ո՜հ, ասիկա անկարելի է... ո՛չ մէկ կեավուր վստահութիւն պիտի ունենայ այս սեմերէն ներս ոտքը դնելու և առանկ մահու և կենաց խնդրի մը մէջ մըտնելու։ Եթէ թուրք կին մըլլայ, առաջուց կարող է ապաստանարան մը գտնել ու չհասց գերուհին առնելով տանիլ։

Աւազակապետը՝ որուն հոգին կը խլար այս անեղեւականելի առիթին հանդէպ, ոտքի կեաւ ու մեծ-հանըմին մօտենալով, բացագանչեց.

— Կեցէ՛ք, առաքինի հանը՛մ, կեանքերնիդ վտանգի մը ներքեւ դնելու հարկ չը կայ։ Քանի որ խղճի մը պարտականութիւնն է ձեղ թելադրողը, քանի որ չէք կրնար առանց երկիւղալի բայց արդարացի նպատակէ մը ետ կանգնել... պէտք է խոհեմաբար վարուիք։ Ամէնդիր մը չէ գերուհի մը դուրս հանել ձեր ապարանքին սեմերէն.., այլ չմոռնալու էք անոր ազատութիւնը նպաստաւոր ընել որ արցունքի տեղ արիւն չը թքնէ...։

— Ուրեմն ինչ ընելու է, ընդհատեց մեծ-հանըմ.

— Կը յուսամ թէ կը վստահիք ինծի, անտանկ չէ՞.

— Ե՞ս.

— Այո՛.

— Կը վստահիմ.

— Քանի որ այդպէս է յանձնեցէ՛ք ինծի այդ կեավուրի ազջիկը։ Ես կը խոստանամ ձեղի ապահով ձեռքերու մէջ դնել զինքը։

— Սմմնայն սիրով։ Բայց ի՞նչպէս պիտի տանիք։

— Դիւրին է։ Կը գտնեմ թուրք կին մը, թո՛ղ մէկ երկու չաթմի չափ ապաստի ըլլայ ապարանքիդ մէջ, ինծի ամէն բան կը կարգադրուի,

— Այո՛... այդ կերպով կրնայ ըլլալ և կասկածներու տեղի չը տար։ Կը մնայ կին մը գտնել..., արդեօք պիտի յաջողի՞ք։

— Աստուած... մրմնջեց Աւազակապետը։

Ու ներսուներն խնդրելով մնաք բարով մը թոթովեց ու մեկնեցաւ։

— Ա՜խ, որքան բարի է սա ֆաքիրը, բացագանչեց մեծ-հանըմ ինքնիրեն։ Ո՛չ, հասարակ մահկանացու մը չէ ան... մուրացկանի մը ձպաւոմով կերպարանափոխուած Տէրվիշի մը նմանիր, որուն արհեստն է կեղծել, դաւել ու ամէն տեսակ նենգութեանց դիմել՝ միայն ապրելու համար։ Մէկ խօսքով՝ այս աչխարհքէն չէ ան... ես կը հաւատամ թէ Աստուծոյ հրեշտակ մըն է, որ՝ ոտքի կերպարանքի մը տակ ծածկուած՝ կը թափառի թշուառութեան ու տառապանքներու մէջ... կը թափառի ապարանքներէն դէպի խրճիթը... տեղ մը՝ արիւթիւն և տեղ մըն ալ՝ իր բովանդակ անձնուիրութիւնը կը պատկերացնէ։ Մարմնացած բարութիւնն է, մարմնացած գթութիւնն է, մարմնացած Արդարութիւնն է ան։ Անոր հոգին ճառագայթ մըն է ու սիրտը՝ գոհրովի անհուն գանձուած մը։

Մեծ-հանըմ իր տխուր մենախոսութեանց մէջ թաղուած էր, երբ մեղմոյշ երգի մը ձայնը լսեց ու մոլիկ ըրաւ։ Ձայնը ներսէն կուգար... հեռուէրար հասկցաւ թէ Նաուէզարն էր, որ թրթռացուցիչ ձայնով մը հետեւեալ երգը կը մրմնջէր ինքնիրեն.

«Ա՜խ, իմ թռչնիկ, ի՞նչու չես երգեր
Վանդակիդ մէջ ոսկի թելերով,
«Ի՞նչու այդպէս գլուխդ ես կախեր
Հառակուած միշտ տխուր հոգերով։
«Արդեօ՞ք դուն ալ, սրտիդ չատ մօտիկ,
Սիրած մ՚ունի՞ս լիուներէ անդին.
«Արդեօ՞ք դուն ալ, ո՛վ իմ խեղճ թռչնիկ,
Կարօտ մնացիր մօրդ անհուն խանդին։

«Լսէ՝ ազուա՛բա. լինէ մի՛ ծածկեր...
Վանդակիդ մէջ դերի՞ ես լինած պէս...
«Ո՛հ, կը խնդրեմ, ինչո՞ւ քու երգեր
Քամեցին միշտ արիւն իմ սրտէս:
«Յայտնէ՛ ինծի, կ՚ուզե՞ս վանդակիդ
Դուռը բանամ ու քեզ ազատեմ:
«Գուցէ կ՚երթաս՝ կարօտ բունիկիդ
Ազատ կ՚երգես քու ձայնավէդ վսեմ:
«Չէ, չեմ ուզեր ըլլաս մահերիս
Միայն քու ցաւիդ ու քու երգերուդ
«Չէ՛, մի՛ կարծեր թէ ես սխեմիմ
Թշնամին եմ քու թրթռուններուդ:
«Երբէ՛ք... երբէ՛ք... ո՛վ խեղճ ստրագիր.
Ազատութիւնդ չեմ ըռնաբարեր:
«Գնա՛, թռի՛ր...չաւուղ հեռացի՛ր,
Ահա՛ բաց են վանդակիդ դուռներ:
«Երգէ՛, երգէ՝ դաչտիդ մէջ ազատ՝
Սիրածներուս արցունքին վրայ.
«Խառնէ՛ ցաւերդ յաւէ՛տ, անընդհա՛տ,
Դանէ Աստուած քեզի կը դիմայ...:
«Դաչտերո՞ւն մէջ... այնտեղ արիւն կայ...
Այնտե՛ղ զոհեր՝ ինկած քովէ քով...
«Որոնց չրթունքէն «վրէ՛ժ» կը դոռայ
Եւ սառներէն՝ «անէ՛ծք» բոցերով:
«Գնա՛, թռչնի՛կ, բայց մի՛ մոռնար
Թէ քեզի պէս բանտարկեալ մըն եմ.
«Թէ հոս մութ է աչխարհքն ինձ համար,
Ու սակից հաք՝ արիւն կը թքնեմ...:
«Գնա՛ գնա՛... Աստուա՛ծ քեզի հետ,
Քու դերեզմանդ՝ վանդակդ թո՛ղ չըլլայ:
«Անցի՛ր, անցի՛ր լեռներ սար ու գետ
Զար աչքը քեզ չի՛ պիտի տեսնայ:»

Մեծ հանըմ ապասեց մինչեւ որ երգը վերջացաւ. ան առեն կամացուկ մը դուռը բացաւ դահլիճին ու ներքնատեսակներէն մին մտաւ, ուր բազմոցին մէկ անկիւնը, ձեռքը ճակտին կենած կը մնար Նառէզար:

Մէկէն ի մէկ չուզեց ձայն ալ... չուզեց անոր հանգիստը վրդովել: Կեցաւ դուռին քով ու խորին դողանջով մը սկսաւ մտնկամարդ ազջկան դիմագծերուն վրայ արտայայտուած մելամաղձութիւնը դիտել: Բայց իր սիրտն ալ լեցուեցաւ ու չի կրցաւ դիմանալ, հետեւաբար մօտեցաւ Նառէզարին ու ձեռքն անոր դողարիկ ուսերուն վրայ դնելով, մրմնջեց.

— Մարիկ ըրի՞ր քու զգայուն երգերդ, ազջի՛կս: Որչա՛փ որ չը կրցի հասկնալ բայց խլեցաց սիրտս ու լեցուեցաւ հոգիս: Ինչ էր կ՚երգէիր.

Նառէզար ոտքի ելաւ ու մեծ հանըմին ձեռքը համբուրելէն եաքը, պատասխանեց.

— Ո՛հ, մեծ-հանըմըս, քանարիկ մը չունէի՞.

— Այո՛.

— Տեսայ որ այս առաւս չէր երգեր... ես ալ ազատ արձակեցի վրնքը ըլլալով որ բանտարկեալ մըն է ան ինծի պէս.

— Ո՛չ, դուն բանտարկեալ մը չես: Ամէն բան պատրաստած պիտի ըլլայ քիչ օրէն.

— Ինչպէ՞ս.

— Պիտի ազատուիս.

— Ե՞ս:

— Դո՛ւն.

— Որո՞ւ ձեռքով.

— Իմ կամքովս ու ֆաքիրին ձեռքով.

— Ֆաքիրին ձեռքո՞վ.

— Այո՛.

— Չէ՞ որ անիկա միւսլիւման մըն է.

— Միւսլիման մըն է... ճշմարի՛տ է... բայց հրեշտային սիրտ մը ունի...։ Այսօր խօսեցայ քու թըշուառութեանդ վրայ։ Գթաց ու խոստացաւ աշխատելու։ Նայի՛նք, առաւօտուն կին մը պիտի բերէ, որուն միջոցաւ պիտի կրնաս մեկնիլ.

— Դէպի ո՞ւր...

— Քու ազգէդ եղող մէկու մը առնը։ Կ՚ուզե՞ս երթալ... կը վստահի՞ս.

— Ինչպէս չէ... բաւական է որ իմ լեզուս, իմ կրօնքս ու իմ ազգութիւնս կը գտնեմ այդ սեմերէն ներսը... հիւզակը՝ ապարանք մը կը դառնայ ինծի, մեծ-հանըմ.

— Ուրե՞մն, ա՛լ չպիտի արտասուես, չէ՞ մի.

— Մ՚չ, ալ չեմ լար... ա՛լ արցունք չեմ թափեր։ Մահը դառն էր ինծի ու աչխարքը՝ զարհուրելի... իսկ ասկից առաքը մանն անուշ է ինծի ու աչխարհքը պաչտելի, որովհետեւ ուրացող մը չեմ ըլլար Կրօնքիս ու Ազգիս հանդէպ.

— Մարիկ ըրէ՛, Նաւէզա՛ր, ընդհատեց մեծ-հանըմ, դորովալի ձայնով մը որուն մէջ անկեղծ ու անուշ չեչտ մը կը թրթռար. դիտցիր որ բռնութեան ներքեւ մարդս ի՛նչ վիճակներէ անցնի, մեղաւոր մը չէ։ Դուն ըսած ես ինձ թէ ազատ կամքովդ չես մտած այս սեմերէն ներս. խիղճդ չէ որ մղած է քեզ միւսլիման ըլլալու. մէկ խօսքով ազգութիւնդ ուրացած չես... ան որ քու արիւնդ մտած է, անոր վրայ կը ծանրանայ.

— Ո՜հ, այո, ճշմարիտ է... բայց դուսկ չէք դիտեր թէ որքան դառն է ինծի՝ այս կանանոցին մէջ տառապիլ ու հանդուրժել... որքան հրեշային է այս կեանքը՝ որ քաչկռտելու ստիպուած եմ։ Շատո՛նց, մեծ հանըմ, չատո՛նց ես վերջ առած պիտի ըլլայի այս անարդ կեանքիս, եթէ նպատակ մը չը բռնէր յանկարծ

իմ ձեռքս...։ Գիտցի՛ք որ չատ դիւրին է ազատիլ։ Ահա պատուհանը... քայլ մը դէպի հոն... ու կը վերջանայ տառապանքս...։

— Ո՛չ, վատութիւն է այդ կերպով մեռնիլ... ան առեն յանցաւոր կ՚ըլլայիր խղճիդ ու Աստուծոյդ առջեւ։ Կեանքը միշտ գեղածիծաղ երեւոյթ մը չունի... երբեմն ոտուեր մը կը ծածկէ գայն։ Արիասի՛րտ պէտք է ըլլալ ու համբերել...։ Այն որ համբերել չգիտեր, ապրելու գիտակցութիւնը չունի։ Դուն յուսահատելով մի՛ մաչուիր. ազօթէ՛... ու Աստուած կը լսէ քու ձայնդ։ Ինչպէս որ վանդակիդ քանարիկը լեռան ազատ ժիներուն մէջ՝ ազատ է հիմակ, որ մըն ալ այս ապարանքէն դուրս կը նետուիս ու ազատ կ՚ըլլաս։ Քանի խիղճդ թեւադրեց քեզ թռչուն մ՚երջանկացնելու... իմս ալ կը թեւադրէ քու երջանկութիւնդ տալու.

Նաւէզար չը պատասխանեց։ Աչքերուն արցունքը խղդեց գինքը։ Մեծ-հանըմ չէր՝ որ իրեն հետ կը խօսէր, այլ բարերար հրեշտակ մը։ Մէկ խօսքով՝ գթութիւնն էր այդ կինը որ մարմնացած էր միւսլիման մը կերպարանքին տակ։

Այս անակնկալութենէն օր մը հաքը, ֆաքիրը նորէն եկաւ և իմացուց թէ վատահելի ու հաւատարիմ կին մը գտած էր։

— Աստուած քու քայլերդ առաջնորդէ՛, մրմնջեց մեծ հանըմ սիրտը ելած ձայնով մը։ Երախտապարտ եմ այդ մասին ա՛լ բարի մարդ։

Արդարեւ, նոյն իրիկունը ասրիքըտա, միջահասակ, տրամալի կերպարանքով կին մը եկաւ։

Կինը ծածկուած էր հնամաշ փէրաճէի մը տակ, որ մինչեւ կրունքները կ՚իջնէր ծածկուած ձեւով մը։

— Ինչ է անունդ, հարցուց մեծ-հանըմ կատարեալ պաղարիւնութեամբ մը.

— Սէֆիլ է, մեծ-հանըմ, պատասխանեց նորեկ կինը դողդողալով.

— Սէֆի՛լ... ինչ տարօրինակ անուն մը ունիս, կնի՛կ զաւակ, նկատեց տուաւ մեծ հանըմ: Այս տարիքիս հասած եմ, դեռ առաջին անգամն է որ տասնակ անուն մը կը լսեմ:

— Իրա՛ւ է... չատ քիչ կը պատահի տասնակ անուն մը գործածել...: Եւ արդէն մանկութեան ժամանակ չէ՛ դրուած... ա՛խ, թշուառութիւնս է՝ որ այդ անունն առած է, ինչ ըսեմ:

Մեծ-հանըմ ժպտեցաւ: Դահլիճին մէջ գտնուած սպասուհիներու առջեւը բոլորովին անդիտակից ձեւացընելով ինքզինքը՝ պարտաւորուած էր այդ կերպ հարցումներ ընել, որպէս զի կասկածի մը տեղի չը տար: Մինչեւ իսկ հարցուց.

— Ուսկի՞ց հասկցար որ սպասուհի մը պէտք ունէի:

— Բարի ֆաքիրէ մը, պատասխանեց Սէֆիլ.

— Հա՞, իրաւ է... անցեալները խօսք եղաւ, ես ըսի թէ սպասուհի պէտք ունիմ: Ինչ որ է, չնորհակալ եմ: Գալով քու պաշտօնիդ՝ պէտք է ներքին մաքրութիւնը վրադ առնես:

— Ամենայն սիրով.

Մեծ հանըմ առաջնորդեց կինը դէպի դահլիճը, ցոյց տուաւ մաքրուելու առարկաներն ու յետոյ Նառէզարին ներքնատեղեակը տարաւ:

Նառէզար քնացած էր:

— Թո՛ղ քնանայ, մրմնջեց մեծ-հանըմ: Երթա՛նք:

Ու երկուքն ալ դուրս ելան ներքնատեղեակէն՝ առնոր դուռը կամաց մը գոցելով:

ՍԷՖԻԼ ՀԱՆԸՄ

Սէֆիլ հանըմ բոլոր գիշերը անքուն անցուց ապարանքին մէջ:

— Ո՛, բարի Աստուա՛ծ, վերջապէս գթացիր վրաս, կը բացագանչէր թշուառ կինը ինքնիրեն: Ամիսներով թափառեցա՛յ... մուրացի՛... ամէն տեսակ նախատինքներու հանդէպ վիզը ծռեցի՛... մինչեւ որ այս սեմերէն ներս մտայ...: Չէ՛, ալ չեմ կրնար համբերել ... չեմ կրնար դեմանալ: Գիշերուան խաւարը կը խղդէ զիս:

Այսպէս կը մենախօսէր ան: Կանթեղը չէր վառած, որպէս զի կասկածի տեղի չտար:

Առտուն, արեւը չը ծագած, առաւ աւելը ու սկսաւ մաքրել դահլիճը: Ապարանքին միւս սպասուհիները վար իջան ամէնքն ալ ու իրենց պաշտօններուն համաձայն՝ պատրաստութիւններ ըրին:

Մինակ էր Սէֆիլ հանըմ:

Ուսաի աւելը մէկդի դրաւ ու Նառէզարին ներքնատեղեակը մտնել ուզեց: Դուռը գոցուած էր: Կամացուկ մը երկու անգամ զարկաւ:

— Ո՞վ է, հարցուց ձայն մը ներսէն.

— Բա՛ց... սպասուհի՛դ եմ... մրմնջեց Սէֆիլ հանըմ.

Նառէզար բացաւ դուռը:

Օ՜հ, մարդուս գրիչը կը դողայ՝ նկարագրելու համար ա՛յն վայրկեանն. ողորմելի կինը չկրնալով ինքզինքը զսպել այդ երկիւղալի ապարանքին մէջ, ճիչ մը արձակեց ու բացագանչեց.

— Տարաբաղդ աղջի՛կս, տարաբաղդ աղջի՛կս:

Իրա՛ւ... քսմնելի տեսարան մըն էր այդ:

Նաւէզար ճանչցա՛... ո՜հ, այո՛, ճանչցաւ այդ կինը... անիկա իր մայրն էր.

— Մա՛յր իմ, սիրելի մա՛յր իմ, մրմնջեց Նաւէզար։ Դուն այս ոճիրներով լի յարկին տակ դանուի՛ս... դուն այս սրիւնոտ սեմերէն ներս մանի՛ս... ըսէ՛ ինչպէ՞ս եկար, ո՞վ առաջնորդեց քեզ։

— Աստուա՛ծ, աղջի՛կս... Թոթովեց խեղճ կինն ու իր գրկին մէջ առաւ Նաւէզարը։

Վայրկեան մը խոր լռութիւն տիրեց այդ անուշ ու իր մայրական սիրոյ գրկախառնումին մէջ։

Աչխարհքիս վրայ ամէնէ աւելի գթալէ, աւելի նըւիրական և աւելի վեհ բան չը կայ, որ մարդուս հոգին համակէ անուշ ճառագայթի մը մէջ։

Նաւէզար հեծկլտալով մօրը երեսը նայեցաւ և խըզըճած ձայնով մը մրմնջեց.

— Աստուծոյ սիրո՛յն ըլլայ, մա՛յր իմ, կեանքդ վըտանգի տակ մի՛ դնէր։ Ո՜հ, եթէ կասկած մը ունենան քու վրադ, ա՛լ ազատելու ճարը չկայ։

— Մի՛ վախնար, աղջի՛կս, այս սեմերէն ներս մըտնելս ապահովուած է։

— Ինչպէ՞ս.

— Բարի ֆաքիր մը բերաւ զիս.

— Բարի ֆաքի՞ր մը.

— Այո՛.

— Գիտէ՞ թէ դուն հայ մըն ես.

— Ծայտնած եմ.

— Մեծ-հանըմին ալ.

— Ո՛չ, անիկա գիտէ որ ես Թուրքի մը կինն եմ, անունս ալ Սէֆիլ է։ Տունին մէջ ապաստիի մը պաշտօն առի, քու սիրոյդ համար.

— Գիտէի՞ր հոս ըլլալս։

— Գիտէի.

— Ուսկի՞ց.

— Ֆաքիրը գուշակութիւն ըրաւ ու քու հոս գըտնուիդ իմացուց ինծի։

Նաւէզար խօսքը չկրցաւ շարունակել... իր ուղեղին մէջէն փայլակի արագութեամբ մը մտածում մը անցաւ ու սաստկացուց զինքը։ Քանի մը օր առաջ ֆաքիրը տուած էր իրեն Թուղթի կտորներ, որոնց վրայ հայերէն լեզուով գրուածքներ կային... ինքը կասկած մը ունեցած էր այդ առթիւ անոր միտքին մէջ։ Լուն վրայ...։ Հիմա՞կ... ա՛խ, հիմակ բացայայտ էր. ա՛լ կասկածի մը տեղի չէր կար... անպատճառ ծպտեալ հայ մըն էր այդ մարդը, որուն նպատակը միմիա՛յն գահավէժներէ, անկումներէ ազատել էր Թչուառները...։

— Մա՛յր, բացագանչեց մանկամարդ աղջիկը, ֆաքիրը հայ մըն է... ասիկա գիտցած եղի՛ր.

— Անկարելի՛ է, աղջի՛կս, նկատեց տուաւ Թչուառ կինը՝ բոլորովին սահմռկած այս բացագանչութենէն։

— Ա՛ր պնդեմ, որովհետեւ հայերէն գրերով գուշակութեան Թուղթեր տուած է ինծի ու անոնցմէ իմ ազգութիւնս և քու այս ապարանքին սեմերուն քովերը գտնուիլը յայտնած է.

Այս խօսակցութիւնը չէր վերջացած, տա՛ձայն մը լսուեցաւ որ կը գոչէր.

— Սէֆի՛լ, Սէֆի՛լ... ո՞ւր ես.

— Ա՛հ, չուտով գնա՛, մեծ-հանըմն է ըսաւ Նաւէզար։

— Եկայ, մեծ-հանը՛մ, եկա՛յ, ձայնեց Նաւէզարի մայրն ու իսկոյն դուրս նետուեցաւ ներքնատեղեակէն։ Մեծ-հանըմ դահլիճը մտաւ, ուր կը կենար Սէֆիլ։

— Դահլիճը կ՛աւլէի՛ր Սէֆի՛լ, հարցուց մեծ-հանըմ գորովանքով մը.

— Այո՛, պատասխանեց խեղճ կինը.

— Շատ յոգնելու պէտք չկայ։ Եկո՛ւր սենեակս... երկու խօսք ունիմ քեզի ընելիք.

Սպասուհին հնազանդեցաւ ու թողլով աւելն ու մաքրանոցը անկիւն մը, հետեւեցաւ մեծ-հանըմին, որ իր սենեակը տարաւ զինքը։

— Ինծի նայէ՛, Սէթիլ, ահա՛ վերը՝ Աստուած ու վարը մենք երկուքս կը գտնուինք այս սկնեակին մէջ։ Ի հարկ է բարի ֆաքիրէս իմացար թէ ինչո՞ւ հոս եկած ես և թէ ի՛նչ է քու պարտականութիւնդ։ Անանկ չէ՞.

— Այո՛... ֆաքիրը պատմած է ինծի թէ այս ապարանքին մէջ գերի հայ աղջիկ մը կայ եղեր ու դուք կը փափաքիք ազատելու.

— Ճշմարիտ է... ընդհատեց մեծ-հանըմ, գիտե՞ս ինչ պիտի ընես.

— Պատրաստ եմ ամէն բան...

— Լաւ ուրեմն, հիմակ կը յայտնեմ թէ այս գիշեր պէտք է կատարուի գործը։ Կրնա՞ս յանձն առնել։

— Այո՛.

— Հայու մը տունը պիտի տանիս, չէ՞.

— Ի հա՛րկ է.

— Աղէ՛կ, ուրեմն գնա՛ գործիդ ու ամենեւին մեծ բեւնար ինծի.

Սէթիլ հանըմ դողդողալով հեռացաւ սենեակէն ու նորէն դահլիճը մտաւ։

— Այսքա՞ն չուտով... օ՜հ. Աստուա՛ծ իմ, պիտի խանթենամ ուրախութենէս, մրմնջեց Սէթիլ հանըմ ինքնիրեն։ Բայց ինչո՞ւ ժողովայ աղջկանս յայտնելու թէ ազատելու եկած եմ եւ թէ ֆաքիրը բերած էր զիս հաւանձայնելով մեծ հանըմին հետ։ Ա՜խ ե՞րբ իրիկուն պիտի ըլլայ... ե՞րբ այս զարհուրելի սեմերէն դուրս պիտի նետուիմ սիրելի աղջկանս ձեռքէն բռնած։

Մինչեւ երեկոյ թշուառ կինը տառապեցաւ, ինչպէս բանտարկուած եղնիկ մը։

Մութը կամաց կամաց կոխեց ու ժամը երկուքին մօտեցաւ։ Ապարանքին մէջ խոր լռութիւն մը տիրած էր։

Մեծ հանըմ իմացուց Նաւէղարին որ պատրաստուած էր, որովհետեւ սպասուհին հետ պարտէզի եւին գտնուող դուռնէն պիտի կրնային մեկնիլ։

Նաւէղար համբուրեց մեծ-հանըմին ձեռքերն ու դահլիճը մտաւ, ուր կը սպասէր սպասուհին, այսինքն իր մայրը։

— Երթա՞նք... մրմնջեց թշուառ կինը ու չկրցաւ ուրիշ խօսք մը ընել.

Մայր ու աղջիկ հարեմանոցին յատուկ դուռնէ մը պարտէզն իջան ու անոր դուռը բանալով փողոցը հետեւեցան՝ հնամաշ ֆէրաճէով մը ծածկուած։

Բարեբաղդաբար մէկը չի հանդիպեցաւ իրենց. մինչեւ որ հասան Այգեստանի հայաբնակ ու ամենէն ապահով թաղը։

Ա՛լ ազատ էին...։

ԳԱԽԱՃԱՁԸ

Ամբողջ ութն ամիսներ անցան...

Ֆաղաքին մէջ ո՛չ մէկը կասկածեցաւ թէ իմաստուն ֆաքիրը հայ էր և թէ ան էր Շեվլէի փախչող աղջիկը փախցնող, որուն համար տակն ու վրայ եղած էր արուարձանը։

Ֆաքիրը, — այսինքն Աւազակապետը — աւելի համբաւ կըստանար օրէ օր և ամենէն կը սիրուէր՝ թուրքերու բարձր դասակարգին մէջ։

Անոր գազափարները, մտածումները մանաւանդ մըտիկ կ'ընէին պատկառանքով մը։ Իմաստները... ամէնքն ալ համարում ունէին անոր վրայ։

Աւազակապետը ամենայն պազարիւնութեամբ աղօթելու կ'երթար անոնց մզկիթներու մէջ ու նամազ կ'ընէր օրը հինգ անգամ։

— Ի՞նչ ընեմ... կ'ըսէր ինքնիրեն, այսպէս պէտք է ընեմ, բայց նպատակս կ'արդարացնէ զայն։ Մզկիթն ու նամազը չեն ծանրանար խղճիս վրայ, քանի որ անդիտակ ժողովրդի մը ներքին խաւերուն մէջ կ'ուզեմ մըտնել, ուր ազգիս անմեղ կոյսերը կը հեծեն բռնութեան տակ...։ Ո՜հ, ուրիշ կերպով չպիտի կարենամ օգտակար ըլլալ... ուրիշ կերպով չպիտի կարենամ թուրքերու տուներէն դուրս հանել զանոնք։ Ցեղափոխական ուժը հիմակու հիմակ ջլատուած է... տարիներ հարկ են այդ ուժը վերակազմելու համար։ Բայց չեմ յուսահատիր... քանի որ իմ վերջին չունչս չեմ փչած, պիտի լուծեմ վրէժս, որ հանգիստ ըլլամ հոգին տակ։

Ա՛յս էր այդ մեծ մարդուն գազափարը... ա՛յս էր անոր հոգւոյն ամբողջ հաւատքը։

Ինչպէս ըսինք, իմաստունի համբաւ տարած էր թրքական բարձր դասակարգերուն մէջ։

Արդ՝ իրիկուն մը թիկնապահի մը միջոցաւ՝ հրաւիրուեցաւ Նուբի անունով պէյին տունը, ուր կոչունք տեղի կ'ունենար անոր մէկ հարիւր զաւկին թլփատութեան առթիւ։

Նուբի պէյ վանի մէջ ամենէն հարուստ ու նշանաւոր գերդաստանի մը չառաւիղն էր, որ չորս կին առած էր իրարու հետէ, սակայն զաւակ չէր ունեցած, մինչեւ որ հինգերորդ կին մը սիպտուեցաւ առնել։ Այս վերջին կինէն մանչ զաւակ մ'ունեցած ըլլալով աշխարհքը տուած էին անոր։

Աւազակապետը, թիկնապահին առաջնորդութեամբ, Նուբի պէյին ապարանքը գնաց։ Հոն գտնուողները յարգանքով մ'ընդունեցին զինքն ու ամէնէն բարձրը նստելու հրամցուցին։

— Է՜հ, մտածեց Աւազակապետն ինքնիրեն. հոգ չէ՛, որպէս զի կարենամ հոս տեղի թլփատութիւնը աւելի պիտի տայ ինձի այս մարդոց ընկերութիւնն ուսումնասիրել։

Ու խորին լռութեամբ մը նայեցաւ անոնց խօսակցութեան ձեւերուն, անոնց նիստ ու կացին ու անոնց ուրախալի նկարագրին։ Օ՜հ, հոգին ալեկոծուեցաւ, ինչպէս մըրկայոյզ ամպի մը ցնցումով կ'ալեկոծուի ծովը... սիրտը թոյնով լեցուածի պէս պահ մը գալարուեցաւ իր կուրծքին տակ ու ամբողջ էութիւնը դառնացաւ իր մէջ... բայց արցունքը կրցաւ զսպե՛ ու կասկածի տեղի չը տուաւ։

— Այս պահուս չատ երջանիկ եմ, բարի ֆաքի՛ր, ըսաւ Նուբի պէյ՝ անոր քովը նստելով։

— Այնպէս է... ինչու երջանիկ չըլլաք, պէյ նկատել տուաւ Աւազակապետը։ Մարդուս համար զաւակ մը Աստուծոյ ամենէն նուիրական չնորհքն է։ Ապարանքէն սկսելով մինչեւ խրճիթ, այդ չնորհքն է որ կը ճառագայթէ։

Աւազակապետը կը խօսէր երբ ներս մտաւ կանանց հասակով, պալարուտ այտերով, ժժդոյն ու պըժգալի կերպարանքով, քառասունը անցած տարիքով, թրքական պաշտօնէի մը յատուկ տարազով մարդ մը, որ քծնող մարդու մը պէս մօտեցաւ կոչնականներուն ու՝ գեռնապարչ բարեւ մը տալէն եաքը, նստեցաւ անդուսէ թիկնաթոռի մը վրայ։

Սովորական ձեւակերպութիւններէն եաքը՝ զոր կ'ը-

նեն թուրքերը յաւուկ չրջանի մը մէջ, Նուբի պէյ քմծիծաղով մը հարցուց նորեկ մարդուն.

— Ինչ լուր կայ, պապա Մաթո՛ս:

— Բարի՛ է, Նուբի պէ՛յ պատասխանեց նորեկ մարդը՝ չղոքորդ ձեւով մը, որուն պապա Մաթոս անունը տուած էր ապարանքին տէրը:

— Ըսածս կատարեցի՞ր:

— Կատարեցի:

— Ո՞ր օրուան համար:

— Ո՛ր առեն որ ձեր կամքը կ'ուզէ:

— Կեցցէ՛ս, պապա Մաթո՛ս, իրաւ որ չատ ճարպիկ մէկն ես եղեր:

— Ես ապառաժէն անգամ ջուր կը ըղխեցնեմ. պէյ էֆէնտի՛, ո՛ւր մնաց ասանկ չնչին գործի մը մէջ մանկ ու ձեռնուշնայն դառնալ... կարելի՞ բան է:

— Աղէ՛կ, աղէ՛կ... մրմնջեց Նուբի պէյ ու աչքով նշան մը ըրաւ որ փակէ այդ խնդիրը:

Պապա Մաթոս հասկցաւ... հեռեւաբար լռեց ու Աւազակապետին երեսը նայեցաւ:

— Է՛յ, պապա Մաթո՛ս, գոչեց ծերունի խոփած մարդ մը՝ որ դահլիճին մէկ անկիւնը կը կենար, ֆէտայիներդ ի՞նչ կ'ընեն... ո՞ւր են... ձայն ձունը կըտրած է:

— Ֆէտայինե՛րս... հը՛մ, անոնք օդապարիկով պիտի գան, Վէլի աղա՛, պատասխանեց պապա Մաթոս հեգնական ժպիտով մը, հիմակ պատրաստութեան մէջ են... անանկ հեռագիր առի:

— Ուսկի՞ց հեռագիր առիր, վրայ բերաւ ուրիշ թուրք մը:

— Իմ գործակալութենէս:

— Հա՛, հա՛, հա՛... խնդաց ծաղկաւեր կերպարանքով թուրք կը, կեցցէ՛ ուրեմն պապա Մաթոս: Ըսել է թէ անոնց հետ գաղանի գործեր ունիս, չէ՞:

— Հարկա՛... երբ գալու ըլլան, ես անոնց ականջներէն բռնած պանդոկ մը պիտի առաջնորդեմ, ուրուն մէկ անկիւնը քաչկռտելով քաչկռտելով աղտոր մը խելքերնին գլուխը կը բերեմ:

— Անոնք ֆէտայի են, քօմիթա են... ատանկ պանդոկներու մէջ քաչկռտուելէ չեն վախնար, պապա Մաթոս, ընդմիջեց Նուբի պէյ՝ բարձրաձայն խնդալով:

— Օ՛, գիտեմ... բայց պիտնալ փայտը կայ... ալա՛ր մը կը կոծես զանոնք, ան առեն կը հասկնան...:

— Շիտակը ըսէ՛, պապա Մաթո՛ս. վրայ բերաւ երիտասարդ թուրք մը, քանի՞ հոգի ձեռքէդ անցած են մինչեւ այսօր:

— Իմ ձեռքէս:

— Այո՛:

— Պա՛... ի՞նչ գիտնամ, Թահսին պէ՛յ, նկատել տուաւ պապա Մաթոս. հաշիւը չկայ, ես կը նմանիմ բազէ կոչուած թռչունի մը... կը պահուըտիմ թաւուտներու մէջ և յանկարծ կը նետուիմ քալէս անցնող ճնճղուկի մը վրայ: Դժուարն այն է որ ձեռքս իյնայ... ա՛լ անոր հոգին կը ճգմեմ ուզածիս պէս: Ա՛խ, երկուտարի առաջ չատ աղէկ գործ կ'ընէի... բայց հիմակ արդիւնք մը չկայ:

— Ան չէ, պապա՛ Մաթոս, մէջ մտաւ Նուբի պէյ, պատմէ՛ նայինք սա կնիկ գեղի ուսուցչին ձերբակալութիւնը...: Ատոր չատ հետաքրքրութիւնդ ատոր մէջ է:

Պապա Մաթոս անզուսպ աթոռին վրայ չարժուելմը ըրաւ ու անձնասիրութիւնը վայելուչ խնդուկի մը պէս հետեւեալ սարսափելի դատապրութիւնը պատմեց:

— «Առաւ մը խելքս փչեց, ելայ կնիկ գիւղը գացի: Ան առեն ողջ էր առաքել էֆէնտին: Ճամբան ալ-

ւոր տասնուհմ մը մը ունեցայ։ Գիտէի որ ֆէտայի անուն տալուս պէս ինքզինքիս, ա՛լ ձեռքի վրայ պիտի պատէի։ Եղայ ֆէտայի մը։ Երբ գիւղը մտայ, ամէնէն առաջ ուսուցչին նեղկայացայ։ Փոքրիկ տեսակցութենէ մը ետքը, յայտնեցի թէ անձնուրաց մըն եմ և կ'ուզեմ Պարակատանի սահմանը դանուող խումբերուն մէջ մտնել։ Ողորմելի մարդը չատ սիրով ընդունեց զիս ու վարժարանին մօտ եղող տուն մը առաջնորդեց։ Գիշեր մը պիտի մնայի այնտեղ... յետոյ պիտի մեկնէի։ Կէս օրէն ետքն էր։ Տունին մէջ պառաւ կին մը և մանկամարդ աղջիկ մը կային։ Պառաւը նստած էր ճախարակ կը մանէր, իսկ մանկամարդ աղջիկը՝ դուլպայ հիւսելու զբաղած էր։ Վայրկեան մը ապասեցի... յետոյ դեղանի աղջկան երեսը նայեցայ։ Ա՛խ, սիրտս սկսաւ զարնել։ Աչքս չէի կրնար ուրիշ կողմ դարձնել։ Ինչ ընէի... կը դողայի բոլոր մարմնովս։ Այսպէս մէջ երկու ժամ անցաւ։ Պառաւը գործի մը համար ճախարակը ձգեց ու դուրս ելաւ։ Ես մինակ մնացի մանկամարդ աղջկան հետ։ Հեռւաւորապէս ճիչ տասնն էր... ոտքի ելայ ու մօտեցայ անոր։ Աղջիկը կասկած մը չունեցաւ ինէ... կարծեց թէ դուլպան տեսնելու նպատակ ունէի։ Առանց ժամանակ կորսնցնելու, գրկեցի մէջ տուի զինքը գետին պառկեցուցի... Անզգամը չատ ուժով էր... բաւական տեն դիմադրեց... ճչել ուզեց, ճանկռտել ուզեց, խածնել ուզեց... վերջապէս ինչ որ ըրաւ, չը յաջողեցաւ ձեռքէս ազատիլ։ Ես ֆէտայի մըն էի... նպատակէս կրնայի չեղիլ։ Կամքս կատարեցի և ըսի իրեն. «Եթէ ձայն մը հանելու ըլլաս տուներնիդ կ'այրեմ...»։ Ցետոյ փողոց նետուեցայ ու վազելով անյայտ եղայ Կամ գիւղի վերեւը բարձրացող ապառաժներուն մէջ։ Քաղաքը գալուս պէս Առաքել Եֆէնտիին իմացուցի որ Կամ գիւղի ուսուցիչը գօսիթա

մըն էր։ Հոգին լուսերու մէջ ըլլայ... առանց ժամանակ կորսնցնելու ձերբակալել կուտայ զինքը գիշերով, ու աղջկան խնդիրը կը գոցուի...»

— Ա՛խ համարձակութիւն... ընդմիջեց Թուրքմը, որուն բերնէն ջուր կը վազէր առանկ անբարոյական պատմութիւն մը լսելով։

— Ամէն մարդու կերած ապուրը չէ, նկատել ըսաւ Նուրի պէյ։ Ես պարապ տեղ պապա անունը չեմ տար իրեն եթէ, ճարպիկ, խորամանկ ու իր լրտեսական արհեստին մէջ միակ անձը չըլլար։ Դեռ անա՛նկ գործեր ըրած է որ սառանան անգամ չի կրնար ձերնարկել։ Եւ գիտէ՞ք, այսքան տեն մէկը կասկած ունեցած չէ։

— Իրա՞ւ... բացագանչեց երիտասարդ Թուրքը։

— Իրաւ, եա՛, յարեց պապա Մաթոս յաղթական մարդու մը պէս։ Աչխարհքիս վրայ ամէն բան ընելու է... բայց քաջութիւնը ա՛յն է որ չը բռնուիս։ Մուխին մէջ ուզածդ կրնաս ընել։

— Աղէկ, ամա՛... ընդհատեց երիտասարդը։

— Ի՞նչ...

— Ինչ մըն ալ սիրտ պէտք է։

— Հարկա՛ւ... առանց սիրտ ունենալու, ո՞վ կ'ըսէ թէ մարդս առանկ կենաց և մահու գործի մը մէջ մրտնելու է։ Ես բաւական է որ նպատակ մը ունենամ... ալ օձիքը ձեռքս չանցուցած, անկարելի է որ հանդարտիմ։ Ինձի համար երկիւղ, զգուշութիւն կամ թէ խոհեմութիւն չկայ։ Գիտեմ թէ մահս այքիա առջեւն է, դարձնալ ես չեմ դառնար։ Պատմեմ դէպք մը, որ պիտի սասկացնէ ձեզ։ Ասկից երկու տարի առաջ, երբ տեղի ունեցած չէր կոտորածը, օր մը քաղաքին մէկ անչուք փողոցէն կանցնէի։ Յանկարծ աչքիս զարկաւ գեղանի կին մը, որուն նմանը հազիւներու մէջ

կարելի է գանել։ Կինը ցածուկ ու փլփլած տունի մը պատուհանը նատած էր։ Ինչ մը յառաջացայ... բայց ոտքս կաղալ սկսաւ։ Մտածեցի՛... չորս դին նայեցայ. փողոցը բոլորովին ամայի էր։ Ինչ որ է, երկար չքսպասեցի։ Ետ դարձայ ու տունին դուռը չափեցի։ Կինը բացաւ դուռն ու զարմանքով մը երեսս նայեցաւ,

— «Մինա՞կ էք, ախկի՛ն, հարցուցի կնոջը։

— «Այո՛, պարո՛ն, ամուսինս խանութն է, պատասխանեց կինը կաս կարմիր կտրած։

— «Ե՞րբ կուգայ։

— «Իրիկունը։

— «Կ՛ուզէի տեսնել գինքը... ինչ որ է... թո՛ղ մնայ վաղուան։

Այլեւս բան չհամարելով մեկնեցայ։

Ամբողջ օրը թափառեցայ փողոցներուն մէջ ու սպասեցի.

— Իրիկուան դէմ քառասունը անցած մարդ մը տեսայ, որ այդ դուռնէն ներս կը մտնէր։ Խեղճ ու կրակին մէկը կ՛երեւնար։

— Առտուն սրեւը չը ծագած, նորէն այդ փողոցը մտայ, ու սպասեցի մարդուն։ Կէս ժամ մը չափ կենալէն ետքը, թշուառականը դուրս ելաւ տունէն և ուղղակի դէպի չուկան ուղղուեցաւ։ Ես հետեւեցայ իրեն։ Հասկցայ որ մանածի վրայ գործ կ՛ընէր, փոխսարար մըն էր։

Ուստի ոստիկանութեան գաղտնի գործակալ Առաքել Էֆէնտիին գիմեցի, յայտնեցի թէ այդ փոխսարարին վրայ կասկածներ ունէի։ Նոյն օրը ձերբակալել տուի ու բանտը նետեցի։ Կը մնար բուն ծրագիրս։ Աւիկա գործադրելու համար, գիշերը բանտարկեալին կնոջ դուռը զարկի։ Կինը մինակ էր։

— «Տիկի՛ն, մարկ ըրէ՛ք ըսի կեղծ ձեւով մը, ձեր ամուսինը բանտարկած են, անանկ չէ՞.

— «Ո՜հ, այո՛ պարո՛ն, մրմնջեց գեղանի կինը։

— «Լաւ... մի՛ վախնաք, երկու օր չանցած պիտի ազատուի։

— «Աստուած ձեր բերնէն լսէ՛, պարո՛ն. հրամմեցէ՛ք վեր, դողդոջաց ան։

Խարխուլ սանդուխներէն վեր ելլելով սենեակ մը մտայ, ուր երկու տարեկան մանուկ մը կը քնանար հընձամաշ բազմոցի մը վրայ։

Գեղանի կինը սուրճ մը եփել ուզեց, բայց ես առարկեցի թէ ժամանակ չունէի։

Եւ որովհետեւ սիրտս հանդարտ չէր, առանց սպասելու ոտքի ելայ նստած տեղէս ու գեղանի կինն ալ ոտքի ելաւ։ Ինչ, դիմադրի՛լ... կէս ժամէն աւելի տեւեց, մինչեւ որ մարած վիճակի մը մէջ ինկաւ բազմոցին վրայ։ Դիմադրութեան ժամանակ պզտիկ լամբար մը կար փայտէ սեղանի մը քով, վար ինկած ու մարած էր. հետեւաբար սենեակը մութ էր բոլորովին։ Երբ կինը չարչարանքին և բռնութեան տակ տապալեցաւ, բազմոցին վրայ քնացող տղեկը ճիչ մը արձակեց... այդ ճիչը չտեսով խզդուեցաւ։ Ես ալ բան մը չը հասկցայ այդ ճիչէն, մինչեւ որ գործս վերջացուցի։ Առանց ժամանակ կորնչցնելու, տունէն դուրս նետուեցայ անյայտ եղայ։ Հետեւեալ օրը լուր առի թէ հայ կին մը իր զառակը սպաննած էր և բանտը կը գտնուէր։ Թէև կինը յայտնած էր ոստիկանութեան իր գլխուն եկածը, սակայն ոստիկանապետը չէր հաւատացած առարկելով որ ամէն որդեսպան մայր բանաւոր պատճառ մը կը գտնար ինքզինք արդարացնելու համար։

— Ցտե՛ս..., ընդատեց երիտասարդը բացագանչական ձեւով մը։

— Ինչ յեսայ.. ամէն բան ծածկուեցաւ, երբ բանտին դուռները նոյնպես մայուշի պիրենք։

— Հիմակ դուռ բա՞նան են.

— Կինը քիչ ժամանակէն հոգին փչեց, իսկ մարդուկս բանան է։

Աւազակապետը, որ իսրին զառնութեամբ մը մտիկ կ'ընէր այս հրէշ մարդուն պատմութեան, ակամայ չարժուժով մը ջանաց դադրեցնել կերպարանքին վրայ արտայայտուած մթին երեւոյթը։ Կը նայէր օ՜հ, կը նայէր այդ մարդկային կերպով չունին, որ հայ մըն էր... կը նայէր, այո՛, ու չէր հասկնար թէ ո՞ւր կը գտնուէր... առասպելական դժոխքի՞ մը մէջ. եթէ ո՛չ գազաններու որջը։ Աչքը կը յածէր ամենուն դէմքին վրայ... կը դիտէր անոնց ուշադիր նայուածքները, անոնց մտութեան պիղծ ու խենդ արտայայտութիւնները, անոնց խղճին բովանդակ պատկերացումը, անոնց սոգեկան գարշելի տրամադրութիւնը... մէկ խօսքով՝ կը դիտէր անոնց անբարոյական նկարագիրը։ Հոն մարդկային տեսակը մէջ չը տեսնուած ոճիրը կը պատմուէր հերոսական դէպքի մը պէս, հոն դիւցազնը կատարեալ անխիղճ ու հրէշային ոճրագործ մըն էր։

Այսպէս մինչեւ դիշերուան կէսը՝ չարունակ պապա Մաթոս իր հերոսական գործերը պատմեց ամենայն պարզաբանութեամբ։ Ցետոյ ամէն մարդ մեկնեցաւ։

— Դուք կեցէ՛ք առաջեւ Նուրի պէյ Աւազակապետին ու Մաթոսին... խօսք ունիմ ձեզի։

Աւազակապետն ու պապա Մաթոս հնազանդեցան։ Հիւրերը մեկնած էին ամենքն ալ։

— Էյ, պապա Մաթո՛ս, կատարեցիր, չէ՞ հարցուց Նուրի պէյ.

— Հա՛րկաւ, պատասխանեց պապա Մաթոս.

— Ինչպէս.

— Պատաւը տունը պիտի տանի... կէս գիշերին ալ մենք պիտի երթանք։

— Աղջիկը յանձնաւ նամա՞ծ է.

— Ո՛չ.

— Հապա՛.

— Մտիկ ըրէ՛ք, այս առաւ տ մեր պատաւը մանկամարդ աղջկան տունը կ'երթայ ու ժորը կը յայտնէ թէ ձերբակալութիւններ կան... միանգամայն կասկածներ եղած են աղջկան վրայ։ Մայրը կը հաւանի որ դիշերը պատաւին տունը մնայ իր աղջիկը.

— Աֆֆերի՛մ ճաար... չիտակը՝ վարպետ է ղեր այդ տեսակ գործերուն մէջ։ Կ'արժէ երկու մէճիտիէն, անանի չէ՞, Մաթո՛ս.

— Հայ հա՛յ... ինձի՞.

— Դուն մերն ես... երեք մէճիա ալ քեզի... հերիք չէ՞... գոհ չե՞ս ըլլար.

— Առաւած կեանք տայ... ինչո՞ւ չէ...։

— Ուրեմն վաղ դիշերը հասատատ խօսք առնուած է, այնպէս չէ՞.

— Այո՛.

Այս մթին խորհրդակցութեան միջոցին Աւազակապետը լուռ էր և միա՛յն կը նայէր։

Պապա Մաթոս ժամէ մը մեկնեցաւ։ Նուրի պէյ չը թողուց որ Աւազակապետն ալ երթայ։

— Դեռե՞ս բարի ջաքի՛ր, ըսաւ Նուրի պէյ, կատվուրի մ'աղջիկ կայ, որուն զարնուած եմ չարաքէֆ մը ի վեր։ Ինչ ըրի չը կրցայ ձեռքս ձգել դինքը։ Հիմա պապա Մաթոս յաջողեր է։

— Պապա Մաթոս ինչ ազգ է։

— Կեավուր է... բայց չիտակին ըսելով ամոր ի՛նչ ազգ ըլլալը յայտնի չէ։ Անոր կեանքը գրամն է։ Տուէ՛ք ոսկի մը, և ըսէք թէ այսինչ մարդը սպաննէ, ամենևւին չը կենար։ Քաղքին ամէն չոզոց, ամէն անկիւն, ամէն ներքին խաւար ու ամէն ծակ ծուկ գիտէ։ Ժամանակ մը կառավարութեան գաղտնի լրտեան էր, որուն միջոցաւ ոստիկանութիւնը չատ գործ տեսաւ։ Շունի մը պէս հոտառութիւն ունի ու չի սոսկար ո՛չ մէկ երկիւղալի վտանգէ։ Այդ պատճառաւ կը սիրեմ զինքը և միշտ տունէս անպակաս կ՛ընեմ։

— Պատահի՛ մ՚անուշը կուտայիք, ա՛ռ ալ կեավուր է։

— Այո՛.

— Աղէկ... ան տաեն կատարելապէս պիտի յաջողիք.

— Բայց դուք ի՞նչ գաղափար ունիք... կեավուրներու աղջիկը ձեռք ձգել մե՞ղք է.

— Սատիկա խղճի գործ է.

Նուրի պէյ ակամայ սարսուռ մը զգաց։ Ցետոյ հարցուց.

— Եթէ կեավուրի մ՚աղջիկը միւսլիւման ընենք, մե՞ղք է.

— Իր ազա՞տ կամքով.

— Այո՛.

— Ան տաեն մեղք չէ՛.

— Եթէ համոզե՞նք.

— Է՛հ, եթէ համոզուի, գարձեալ մեղք չէ՛.

— Անգամ մը ձեռքիս մէջ իյնալէ ետքը, գիտցէ՛ք որ ուզէ չ՛ուզէ պիտի համոզուի։ Այսօր մեր հարէմներուն մէջ քանինե՛ր կան...։

Աւազակապետը լեցուած էր... հետեւաբար չկըրցաւ չարունակել խօսակցութիւնը։ Գիշերուան ժամը

ութին կը մօտենար... ոտքի ելաւ ու մեկնեցաւ։

Երբ փողոցը նետուեցաւ, կը դողար ըոլոր մարմինովը։

— Դաւաճա՛ն... բացագանչեց ինքնիրեն. տարի՛ներով այս ոճիրները ծածկող յարկերուն տակ ապրած ես, այս գարշելի սեմերէն ներս ամենէն քաղցրերը կատարած ես, այս տեղի ժողովուրդին խաւերուն մէջ սեւ օձի մը պէս սողացեր ես ու այսօր դե՛ռ կ՛ուզես չարունակե՞լ. դե՛ռ կ՛ուզես ձեռքերդ անմեղ արիւնի՞ մէջ թաթխել, դեռ չե՞ս կշտացեր... դե՛ռ հոգւոյդ գարչութիւնը չէ՞ խղդած քեզ...։

Ու բարկութենէն Աւազակապետը չէր գիտեր ո՛ւր երթալը,

— Պապա Մաթո՛ս, հէ՛, չարունակեց ուելի բարձրացընելով իր ձայնը։ Ինտա լա՛ւ. Աստուած թող վկայ ըլլայ... այս վայրկեանէս սկսեալ դուն ձեռքիս մէջ ես ու անարդ չունի մը պէս պիտի փողոցը պիտի քաշկըռտե՛մ... վա՛տ քեզի, գործած ոճիրներդ խղճի կատարեալ հանդարտութեամբ պատմեցիր ամենուն ալ առջեւ... հրճուեցուցիր զանոնք ու այդ անբարոյական արարքներով սիրելի գարձար ա՛յն տեսակ հանդիսականաց, որոնք մի՛ միայն այդ տեսակ պատմութիւններէ կ՛ախորժին։

Ամբողջ գիշերը չկրցաւ քնանալ. իր մեղաւորութիւնը չարունակեց ողջմելի սենեակին մէջ մինչեւ որ լուսցաւ։

Կէս օրուան մօտ չուկան իջաւ և աննշան խանութէ քիւրահրու յատուկ ձեռք մը հագուստ գնեց ու վերադարձաւ։

Բան մը չէր կտրած։ Փիլ մը պանիր հաց հանեց տոպրակէն, կերաւ ու պլուխը հինցած բարձի մը վրայ դնելով քնանալ ուզեց։

Քնանա՞լ... ո՛հ, անկարելի էր, երբ աչքը կը գոցէր, յանկարծ կը պատկերուէր առջին մանկամարդ հայուհի մը, որ պառաւի մը տանը մէջ անբարոյական մարդէ մը կ'անպատուուէր, կը ակուէր՝ դերազոյն դիմադրութենէ մըետք:

Աւազակապետը բոլոր օրը չարչարուեցաւ ու չկըրցաւ հանդարտիլ:

Սպասեց մինչեւ որ գիշերուան ժամը վեցին մօտենայաւ:

Արդէն ծպտուած էր քիւրտի մը հնամաշ տարազով և իր աւազակի դերին մէջ էր:

Ուղղակի Նուրի պէյի մեծ պողոտան խաչաձեւող փողոցը մտաւ ուր անկիւն մը կար, չատ ապահով ու մթին: Այդ անկիւնը յարմար էր իրեն որովհետեւ ո՛ր փողոցէն որ անցնելու ըլլային, անպատճառ կը տեսնուէին ոճրագործները:

— Ո՛հ, առաջին անգամն է որ ձեռքս արիւն մէջ պիտի մխեմ, մրմնջեց Աւազակապետը ինքնիրեն: Կոատրածէն եաքը դեռ արիւն թափած չեմ: Այս պահուս ոճիր մը պիտի գործեմ...: Ատուած կը նայէ ինծի, որովհետեւ ոճրագործները պիտի ապաննեմ:

Ծանկարծ ոտքի չչուկ մը լսուեցաւ հեռուէն: Աւազակապետը չուտով մը մէջքէն հանեց դաշոյնն ու բռնացաւ:

Երկինքը մոգամած էր ու իրաւարը ա՛յն աստիճան թանձր էր որ ճանչցուիլը անհնար էր:

Տակաւ առ տակաւ ոտնաձայնը մօտեցաւ ու փըսփսուքի մը ձայնը լսուեցաւ:

Աւազակապետը վրէժխնդրութենէն կը դողար...:

Վերջապէս անկիւնէն ճիշտ առջեւէն երկու հոգի կ'ուղղուէին:

Ճանչցա՛ւ...

Մին Նուրի պէյն էր, իսկ միւսը՝ պապա Մաթոս:

Աւազակապետը ժամանակ չը կորսնցուց... կայծակի արագութեամբ մը յարձակեցաւ Նուրի պէյին վրայ ու դաշոյն մը մխեց անոր սրտին մէջ: Միեւնոյն ատեն չը թողուց որ պապա Մաթոսն ալ փախչէր... առիւծի մը պնոր ետեւէն հասաւ ու դաշոյնի մը հարուածով գետին փռեց զինքը:

Պապա Մաթոս փախուստ տուած ժամանակ կրցած էր օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն պոռալ, հետեւաբար ձայնը լսուած էր և չորս կողմէն մարդիկ կը թափէին փողոցներու մէջ, առանց գիտնալու թէ ո՛ր թաղը երթալ պէտք էր:

Աւազակապետը չատ դիւրութեամբ անյայտ եղած էր:

Պապա Մաթոսին մահը վայրկենական եղած էր. Նուրի պէյ միայն մահացու կերպով վիրաւորուած էր: երբ փոխադրեցին տունը:

Ոստիկանութիւնը կատաղութենէն ինչ ընելը չէր գիտեր: Երկու հարիւրէն աւելի կասկածելի նկատուելով, բանտերը լեցուեցան:

Նուրի պէյ ո՛րչափ որ կենդանի էր, սակայն խոր սեղու գիտակցութիւնը կորսնցուցած էր և չէր կրնար բան մը հասկցնել, մինչեւ իսկ նշանացի ձեւով:

Կէս օրէն եաքը մահուան ճգնաժամերուն մօտ, Աւազակապետ խորին տխրութեամբ մը անոր սենեակը մտաւ: Նուրի պէյ անգամ մը միա՛յն այս վեհ մարդուն աչքերուն նայեցաւ ու հոգին փչեց:

Օ՜հ, արցունքի կաթիլ մը, ցայտեց Աւազակապետին աչքերէն դուրս:

Վրէ՞ժ էր թէ գթութիւն

Ատուա՛ծ գիտէ...

Միա՛յն թէ մեքենաբար ոտքի ելաւ ձերքերը կուրծ-

քին վրայ ծալլեց, աչքը դէպի երկինքը վերցուց ու սկսաւ ինքնիրեն մրմնջել։

Բայց ի՞նչ էր այդ մրմունջը...

Աղո՞թք էր թէ անէծք...

Ո՛չ ոք հասկցաւ...։

Ցեղայ գլուխը ծռեց ու դուրս ելաւ։

ՍԷՓՈՒՆ ՀԱՆԸՄ ԵՒ ՆԱՒՔԱՐ

Վանի գեղեցիկ արուարձաններէն դուրս, հաղիւ քառորդ մը հեռաւորութեամբ, այգիներով, պարտէզներով ու ջրաբեր արտերով շրջապատուած գիւղ մը կայ, որ Շահ պաղի կը կոչուի։ Այս օգաստուն ու գեղածիծաղ տեսարանով գիւղը ժամանակով պարսից Շահներէն մին հիմնած է, երբ Սրծրուհեաց թագաւորութեան օրով մեծ փորութեամբ պաշարած է Վանի հոյակապ բերդը տարիէն աւելի։

Գիւղին նաեւ չղթայակապ բլուրներ կան, որոնք կ'երկննան մինչեւ Կարմիր-Դուռ կոչուած բլուրին գագաթը։

Մեծ մասամբ հայ են գեղին բնակիչները. հետեւաբար տիրական ազդեցութիւն մը ունէին անոր ջոջերը, մինչեւ իսկ կառավարութեան դուռը։

Կոտորածի ժամանակ թուրքերը, մանաւանդ վայրենաբարոյ քիւրտ լեռնականները՝ գիտնալով որ այդ գեղին մէջ կուռուղ երիտասարդներ կային, չէ համարձակեցան մեծ կորուստ պատճառել։

Անա այդ գեղին մէկ աննշան անկիւնը գտնուղ տունի մը մէջ ապաստանած էին Սէֆիլ հանըմ և իր աղջիկը։

Ցածուկ, փլփլած ու միայարկ էր տունն ու կը գտնուէր ընդարձակ պարտէզի մը մէջ։ Սէֆիլ հանըմ յանձն առած էր հարուստ կիներու ճերմակեղէնները լուալ ու ապրեցնել իր աղջիկը։

Եէվքի փաչային ապարանքէն ազատուելէն ի վեր մօտաւորապէս ութ ամիս անցած էր։

Իրիկուն մը Նաւէզար նստած էր խարխուլ պատուհանի մը առջեւ որ փողոցին վրայ կը նայէր և զբաղած էր գուլպայ հիւսելու։ Մայրը պարտէզին մէջ քանի մը կտոր ածու բանջարեղէն ցանած էր, հետեւաբար վանոնք ջրելու գացած էր։

Այդ պահուն Տէրվիշ մը կ'անցնէր լայն փողոցին մէջէն, որուն տրամալի կերպարանքը, վեհ նայուածքը, բարձր հասակը, խորհրդաւոր երեւոյթը... ամէնքն ալ ցոյց կուտային թէ ծանօթ մրն էր ան, հետեւաբար մանկամարդ աղջիկը բացաւ պատուհանը և ուշադրութեամբ դիտեց զանի։

Ո՛չ, չէր սխալած. Տէրվիշն էր, իր ազատարարը, իր կեանքի փրկիչը։

Ու չը կրնալով հոգւոյն ճիչը զսպել, Ֆաթի՛ր Ֆաթի՛ր... բացագանչեց։

Կանացի այս քնքուշ ու թրթռուն ձայնէն Տէրվիշը սթափած՝ վեր առաւ իր գլուխը և դէպի ցածուկ տունն պատուհանը նայեցաւ։ Երբ տեսաւ որ մանկամարդ աղջիկը նշանացի ձեւով մը կը հրաւիրէր զինքը, ձեռքը վերցուց ու հասկցաւ թէ պէտք էր սպասել։

Ու այդ ձեւակերպութենէն ետքը Տէրվիշը հեռացաւ արագ արագ քայլերով. իսկ մանկամարդ աղջիկը պարտէզ վազեց ու մօրը ըսաւ։

— Եկո՛ւր, Ֆաթիրը հոս է... հիմակ Տէրվիշ պիտի գայ։

Ինչ կ'ըսես... Ֆաթիրը հո՞ս է, մրմնջեց Սէֆիլ

հանըմ ինքնիրմէ ելած ձայնով մը։ Ո՛ւր տեսար զինքը··· չըլլայ թէ սխալիս. սիրելի աղջիկս։

— Ո՛չ մա՛յր, չեմ սխալած. քիչ մը առաջ փողոցէն անցաւ, ու ես իր անունը տալուս պէս, իմ կողմս դարձաւ և նշանացի ձեւով մը հասկցուց թէ՝ սպասել պէտք է։

— Աղէկ, ուրեմն երթանք, բարի է ասիկա։

Մայր ու աղջիկ վառեցին հինցած լամբար մը որ անոր խաւարային սառնարանը կը թանձրանային երկրին վրայ։

Ժամը մէկը կը զարնէր։

Ցանկարծ պարտէզին չախչախուած դուռը ճռալու պէս ձայն մը հանեց ու մէկը ներս մտաւ։

— Ան է, մայր իմ, բացատրեց Նաւէզար ու անհամբերութեամբ դուրս նետուեցաւ։

Արդարեւ, հիսդը Ցաքիրն էր — այսինքն Աւազակապետը։

— Ինչպէս ես, աղջի՛կս, հարցուց Աւազակապետը Նաւէզարին աչքերուն մէջ նայելով։

— Երախտապա՛րտ եմ, բարի՛ ծերունի, պատասխանեց Նաւէզար կիսկատար թուրքերէնով մը։

— Իսկ դո՞ւք, յարեց Աւազակապետը Սէֆիլ հանըմին ուղղելով իր հարցումը։

— Երջանի՛կ եմ, ու մինչեւ գերեզմանս պիտի աղօթեմ ձեզի համար, սրմնջեց Սէֆիլ հանըմ։

Աւազակապետը քաղցր ու հրեշտակային ժպիտ մը թրթռացուց իր դառնացած ու երկաթի գոյն առած չրթունքին վրայ ու դողդողալով ըսաւ։

— Թողունք այդ խօսքերը։ Դուք հանգի՛ստ էք. ըսէ՛ք, ա՜ն է կասկած մը չը կա՞յ ձեր չուրջը··· յայտնեցէ՛ք ինձի, ինչո՛վ կ՛ապրի՛ք։

— Հանգի՛ստ··· ո՜հ, բարի Ցաքիր, ինչպէս կրնամ

հանգիստ մնալ. երբ զրկուած եմ վեց տարուս մանչ զաւակէ մը։

— Ո՞ւր է ձեր զաւակը.

— Բաղէշի քաղաքը կը մնայ.

— Որո՞ւ քով.

— Աղքատ քոյր մը ունիմ, անոր քով թողուցի.

— Ինչո՞ւ կը փափաքի՞ք որ ձեր քաղաքը տանիմ ձեզ.

— Ինչպէս չէ.

— Կասկածելի չե՞ք ըլլար.

— Ան տաճն գիւղ մը կը քաչուինք.

— Ծանօթներ ունի՞ք այդ գիւղին մէջ.

— Այո՛, մէկ քոյրս ալ գիւղը հարս գացած է.

— Ուրեմն պատրաստ եղէ՛ք··· վաղ գիշեր նաւակով Դաստան կ՛անցնինք ու կ՛երթանք ձեր քաղաքը.

— Ո՜հ, այո՛, արդէն ես ալ այդ ճամբով եկայ։ Մեր նաւավարը բարի ծերուկ մըն էր որ քիւրտերէնէ զատ ուրիշ լեզու չէր խօսեր.

— Կեցէ՛ք, ձեր ֆէրաճէները պահա՛ծ էք.

— Պահած ենք.

— Մէկտեղ առէ՛ք ու Աւանց ճամբուն վրայ սպասեցէ՛ք ինձի.

— Ժամը քանիի՞ն.

— Գիշերուան կէսերը անցած պէտք է ըլլայ.

Այս խօսակցութեան միջոցին Նաւէզար լուռ էր ու արտակարգ նայուածք մը ունէր։ Օ՜հ, յայտնի կերեւար որ ներքին թնդապատիճն մը կը ցնցէր զինքը. կը խեղդէր իր կսկիծը. մէկ խօսքով յայտնի կ՛երեւար որ չէր կրնար իր հոգեկան վրդովմունքը զսպել։ Ուսի գերազոյն ճիգ մը ըրաւ. դողդողաց ու խշխշացուցիչ չեչաով մը բացագանչեց.

— Ո՜հ, երբէ՛ք, երբէ՛ք... դուք միւսլիւման մը չէք... դուք այդ միւսլիւման ժողովուրդին Տէրվիշնե-րէն չէք...։ Ես չեմ խաբուիր... իմ հոգիս կը վկայէ որ դուք հայ մըն էք ու հայու արիւն կայ ձեր երակնե-րուն մէջ։

Աւազակապետը կեցած տեղէն քայլ մը առաւ ու մօտեցաւ Նառէզարին։ Ցետոյ յուզուած ձայնով մը հա-յերէն խօսեցաւ ու ըսաւ.

— Այո՛ – չես սխալած աղջիկս, չե՛ս սխալած...։

Սէֆիլ հանըմ զարմանքով մը ֆաքիրին ու աղջկան նայեցաւ, ու կարծեց թէ երազ կը տեսնէր։ Շատ ան-գամներ Նառէզար պնդած էր թէ իր ազատարարը հայ էր, սակայն ինքը չէր հաւատացած որովհետեւ անոր մզկիթը յաճախել ու նամազ կատարելը աչքովը տե-սած էր։

Բայց հիմա՞կ... իրականութիւնն աչքին առջեւն էր։

Նառէզար իրաւունք ունէր։

— Ինչպէ՞ս մինչեւ այսօր ծածկեցիք ձեր հայ ըլլալը հարցուց Սէֆիլ հանըմ.

— Հոգ չէ, դուք սլտա՛ս նայեցէք. եթէ ծածկեցի հայ ըլլալս, Սէֆիլ հանըմ, կրցի՞ ծածկել սիրտս.

— Բա՛յց...

— Ինչ կայ.

— Ձէ՞ որ դուք մզկիթ կ'երթաք.

— Կ'երթամ.

— Ձէ՞ որ դուք նամազ կ'ընէք.

— Կ'ընեմ.

— Ըսել կ'ուզեմ թէ ինչպէս կը համբերէք.

— Մարկ ըրէ՛ք. եթէ մզկիթը չերթայի, եթէ նա-մազը չընէի այդ մարդոց աչքին հանդէպ կարո՞ղ էի

ձեզ ազատել. կարո՞ղ էի կանանոցին սեմերը տեսնել։ Ո՛չ, չէի կրնար.

— Այո՛, այո՛, իրաւունք ունիք, ուրիշ կերպով չը պիտի յաջողէիք մեզ ազատելու։ Ատուած արգունք-ներս տեսաւ, ձայնս լսեց ու դիտալով վրաս, դէմս հա-նեց որ առաջնորդէք զիս։

Աւազակապետը չը պատասխանեց։ Մեքենաբար ոտ-քի ելաւ ու մեկնելու պատրաստուեցաւ։

— Մի՛ երթար, կը խնդրեմ, մրմնջեց Նառէզար Աւազակապետին ոսկրուտ ու չոր ձեռքը բռնելով։ Հոս մնացէք այս գիշեր.

— Անկարելի է... վաղուան համար եղած պատ-րաստութիւններս այս գիշեր կրնամ ընել, աղջի՛կս, ներ-կատել տուաւ Աւազակապետը.

Նառէզար չը պնդեց։

Աւազակապետը վերջին անգամ ըլլալով պատուէր-ները յիշեցուց ու մեկնեցաւ։

Մայր ու աղջիկ մինչեւ պարտէզին դուռը հետեւե-ցան իրենց պաշտելի ազատարարին ու երկար ատեն ա-նոր հետեւէն նայեցան։

Ցետոյ մանկան աղջիկը լեցուած ձայնով մը մօրը ըսաւ.

— Տեսա՞ր որ չէի խաբուած... մինչդեռ դուն կը պնդէիր թէ խեղճ մտածում մըն է ատ.

— Ինչ գիտնայի աղջի՛կս, ընդհատեց խեղճ կինը։ Կը տեսնէի որ մզկիթին մէջ ամենէն բարեպաշտ մուս-լիմաններէն աւելի ջերմեռանդութեամբ աղօթք կ'ընէր՝ մինարէէն հզան կը կարդար ու ժամերով նամազ կը կա-տարէր կատարեալ հաւատացեալի մը պէս։ Ո՞վ կրնայ կասկածիլ... ո՞ր հայը կրնար յանձն առնել։ Լսուած բան չէ ատ... Ատուծմէ պրկուած բարեպաշտ հրեշտակ մը միայն կրնայ ընել։ Այդ պատճառաւ կը պնդէի...

և այդ պատճառաւ մինչեւ այս վայրկեանս չեմ կրնար ինքզինքս համոզել առանց իրականութեան մը հանդէպ։

— Այո՛, մա՛յր, Աստուած ղրկած է այդ հրեշտակը մեր անկումէն մեզի փրկելու համար։ Բայց ափսո՛ս, որ առանց վրէժս լուծելու, առանց իմ արիւնս մանող ճիւաղը սատկեցնելու սոխպուած եղայ հեռանալ...։ Ա՛խ, փուճ տեղ ամիրաներով սպասեցի որ վերադառնար ու ես ձեռքովս պատրաստէի թունաւոր բաժակը... չեկա՛ւ... այս անգամ չատ ուշացաւ։ Պատրաստած թոյնիս բաժակը մնաց կանանոցին մէջ...։ Թո՛ղ տեսնէ այդ հրէշը... Թո՛ղ վայրկեան մը սասկայ ինէ ու Թո՛ղ մտածէ թէ հայը կը համակերպի մխիթ՛ն իր վրէժը լուծելու համար։

— Մի՛ խօսիր սառնակ բաներու վրայ։ Անցեալը մի յիշեր։

— Ինչպէ՞ս կրնամ չը յիշել, մինչ կարելի՞ է։ Ա՛խ մինեւնո՛ւն, գիտցի՛ր որ աչքէս չը հեռանար իմ բովանդակ թշուառութիւնս...։ Մա՛յր իմ, այնուամենայնիւ կորսուած եմ... այնուամենայնիւ հանդարտ չէ խիղճս, մէկ խօսքով՝ Վարդգէսի նշանածը չեմ ես... կը հասկնա՞ս.

— Վարդգէս չը մտածեր, աղջի՛կս, անիկա բանտին մէջ անգամ քու վրադ արցունք թափած է և երբէ՛ք յիշել չպիտի ուզեր անցեալդ։

— Ափսո՛ս... Վարդգէս ինչ որ ալ մտածէ դարձեալ սրտիս արիւնոտ վէրքը չի կրնար բուժել։ Այո՛, պիտի ապրիմ... բայց միմիա՛յն պատուոյ վրէժը լուծելու համար...։ Ա՛յս է իմ մտածումս... ա՛յս է իմ նպատակս։

Նառէզարին մայրը դողդողաց ու երեսին գոյնը հեռուց մահամերձ մարդու մը պէս։ Վարդգէս, որուն նշանածն էր իր աղջիկը, բանտարկուած էր երկու տարիներէ ի վեր։ Բարի գործունեայ ու համակրելի երիտա-

սարդ մըն էր և զաւակի մը պէս կը սիրէր։ Ա՛խ, երբ Նառէզարը բաժնելու ըլլար իրմէն անպատճառ կը մեռնէր ու բանտին սեւ աշխարհքը գերեզման մը կը դառնար։ Ուստի ամէն ջանք գործածեց որ աղջիկը այդ գաղափարը չը կրէր իր մէջ։

— Աստուած քու երջանկութիւնդ տուաւ որ դուն ալ Վարդգէսի մխիթարութիւնն ըլլաս, աղջի՛կս, նկատել տուաւ Սէֆիկ հանըմ։

— Երջանկութի՞ւնս ըսիր... ա՛հ մայր իմ, երջանիկ չեմ։ Այն օրը միայն կրնամ երջանիկ ըլլալ, երբ ձեռքս արիւնի մէջ թաթխուէս եաթը հրատապ կատարիս վրայ կը դնեմ ու անոր վերքը կ՛ամբակեմ. այն օրը բարերարդ կը համարեմ. երբ դիակ մը կը փոսի ոտքերուս ներքեւ և հրէշ մը կը քաշկռտեմ բոլոր ուժովս... Այո՛, այն օրը Վարդգէս իմս է... այն օրը կրնամ մխիթարուիլ և ժպտիլ անոր։

Խեղճ կինը չխօսեցաւ։ Գլուխը չոր բարձի մը վրայ դնելով քնացաւ սենեակին մէկ անկիւնը։

Մանկամարդ աղջիկը ժամերով անքուն մնաց։ Հոգւոյն անզուսպ վրէժը զգալ տուած էր իրեն ու կը ցաւէր՝ առանց իր վրէժը լուծելու՝ փախուստ տալուն։

— Ա՛խ, արիւնոտ չըլլայի՛ն, կը մրմնջէր Նառէզար ինքնիրեն. ինչո՞ւ ատոր գերեզմանը չը պատրաստէի ես. ինչո՞ւ պատանքը չը կարէի հրէշի մը որ կանանչ արեւս մթնցուց ինձի։

Նառէզար կը տառապէր...

Չէր ուզեր մօրը հետ իր քաղաքը վերադառնալ... չէր ուզեր իր սրտի ամենէն սիրելի վարդգէսը տեսնել ու մխիթարել։

— Ո՛չ, կ՛ըսէր ինքնիրեն, պէտք է ցուցնեմ թէ կիներն ալ պատուոյ զգացում ունին... ու անոնք իրենց վրէժը կը լուծեն ուշ կամ կանուխ։ Թող այս վաստա-

ցուն քներ թափից. բոլորովին անօգուտ եղաւ. Նաւէզար անդրդուելի մնաց իր որոշումներուն մէջ։

Ժամադրութեան վայրկեանը հասած էր... յետոյ բաւական ատեն անցաւ։

Աւազակապետը տեսնելով որ Նաւէզար ու մայրը չափազանց ուշացան, ուղղակի մեծ պղտոտային անոնց փողոցը մտաւ ու պատուհանը զարկաւ։

Սէֆիկ հանըմ չուտով մը դուռը բացաւ և ներս հրամցուց զինքը։

— Ինչ պատահեցաւ որ չեկաք, հարցուց Աւազակապետը.

— Պատճառը ես եմ, բարի հա՛յր, մրմնջեց Նաւէզար խղդուած ձայնով մը.

— Ինչպէս.

— Որովհետեւ ես չուզեցի մեր քաղաքը վերադառնալ.

— Է՛յ.

— Այդ պատճառաւ մայրս ալ ստիպուեցաւ հոս մնալ.

— Խիստ լա՛ւ. ինչո՞ւ համար չես ուզեր քաղաքդ վերադառնալ...

— Անոր համար...

Ո՛չ, խղդուեցա՛ւ..., ու խօսքը չը կրցաւ առաջ տանիլ.

— Ըսէ՛, աղջի՛կս, վրայ բերաւ Աւազակապետը գորովալի շեշտով մը,

— Ինչ ըսեմ... գոչղոցաց Նաւէզար.

— Թէ ինչ պատճառ մը ունիս քաղաքդ չերթալու.

— Պատճառն ա՛յն է որ նպատակ մը կայ որուն կապուած եմ բոլոր անձնուիրութեամբս... կը մեռնի՛մ, եթէ չը կարենամ զայն գործադրել.

— Կը յայտնե՞ս ինծի.

Նաւէզար պահ մը իր կաթնաթոյր ձեռքը դողդողալով ժժգոյն ու դրգռուած ճակտին վրայ դրաւ. աչքերը կուրծքին վրայ կախեց, ուսկից դուրս հառաչանք մը կ'իյնէր. մատներ ու արցունքի մը մէջ խղդուած ձայնով մը մրմնջեց.

— Վրէժ մը ունիմ, բարի՛ հայր.

— Վրէ՞ժ... բացագանչեց Աւազակապետը.

— Այո՛.

— Որո՞ւ դէմ.

— Իմ արիւնս մռնող փաչային դէմ.

— Ինչ կ'ուզես ընել.

— Կ'ուզեմ կա՛մ մեռնիլ կա՛մ ապաննել պինբը։

— Դո՞ւն.

— Այո՛, ե՛ս.

— Ինչպէս կրնաս յաջողիլ.

— Որոշած եմ սպասել այնպիսի փողոցի մը մէջ, ուսկից դեռեւս թէ անպատճառ կ'անցնի։ Կը քաշեմ վեց-հարուած մը ու կը պարպեմ իրարու ետեւէ։ Գնտակներէս մին գոնէ անոր գարչելի որտին մէջ պիտի մխուի....

— Աղէկ, հապա՞ քու վիճակդ։

— Դաչոյն մը կը զարնեմ սրտիս մէջ ու անձնասպան չեմ ըլլար.

Աւազակապետը չը կրցաւ հոգւոյն բովանդակ սարսռացումը զսպել։ Օ՜հ, այդ ստահձան սրտի արիւնռիւն. այդ ստահձան վհհանձնութիւն, այդ ստահձան պատուոյ բարձր զգացում, մէկ խօսքով՝ այդ ստահձան վրէժխընդրութեամբ համակուած մարմնացում մը չէր կրնար սպասել ինկած, բարոյապէս ջախջախուա՜ծ ու ակար արարած մը, որ կանանոցին մէջ չարունակ արցունք քամած էր աչքէն։ Աչքերս յանկարծ այս վերջին պար-

քերութեան հանդէպ և զգաց թէ անկեղծ էր այդ մանկամարդ աղջիկը իր որոշումներուն մէջ, և թէ անդրդուելի կամքի մը ներքեւ կը գտնուէր։ ուրեմն ի՞նչ ընէր ... ի՞նչ պատասխան տար, ի՞նչ առարկութիւնով կրնար համոզել զինքը։ երբ ան պատրոյտ վրէժը ձեռքով կ'ուզեմ լուծել կ'ըսէր։ Ո՞ր անխիղճ, ո՞ր անգութ, ո՞ր անբզգայ մարդը չպիտի ոսկար այս արդարացի. վրէժխնդրական ու վճռական խօսքին հանդէպ։

Ուստի վայրկեան մը լռեց։ Տարաբաղդ մօրը նայեցաւ որ սենեակին մէկ անկիւնը կը կենար ոտքի վրայ ու դողդողալով կըսպասէր իր առաջարկութեանը։ Յետոյ Նաւէզարին մօտեցաւ, անոր փափուկ ու չուչանի պէս ճերմակ ձեռքերը բռնեց ու ըսաւ.

— Նաւէզա՛ր, աղջի՛կս, եա կեցիր այդ գաղափարէդ, երկինքը պէտք է լուծէ քու վրէժը։

— Կը հաւատամ որ, ընդհատեց Նաւէզար, երկինքը պիտի պատժէ չարագործ ձեռքերը, բայց ի՞նչ օգուտ դարձեալ իմ պատրոյտս վրէժը կը մնայ սրտիս մէջ ու գերեզման կը տանի զիս։ Ես կ'ուզեմ որ ձեռքերս արեան մէջ թաթխուած իջնեմ գերեզմանս, բարի հա՛յր։

— Աղէ՛կ, գիտես թէ քու այդ կերպով գործած ոճիրդ կրնայ չատ զոհերու պատճառ տալ։ Այն ատեն ի՞նչ եղած կ'ըլլայ։

— Ա՛խ, չեմ գիտեր... չեմ գիտեր... փուճ տե՛ղ կը ծանրանաք խղճիս վրայ. փուճ տե՛ղ կը տիպէք որ պատիւս սեւ արատ մ'ըլլայ սրտիս է՛ն խորունկ տեղը ու ամենէն հաքը՝ փտախտ մը դառնայ։ կը պաղատի՛մ, մի՛ կապէք ձեռքերս. մինչեւ այսօր ապրեցայ անգիտակից ու լկուած վիճակի մը մէջ... այսուհետեւ չեմ կրնար անզգայ մնալ։

— Քու վրէժդ կը թողո՞ւս ինձի.

— Ինձի՞.

— Այ՛.

— Երբէ՛ք.

— Ինչո՞ւ.

— Իմ վրէժս ես լուծել կուզեմ.

— Չէ՞ որ վաճառաւոր դրութեան մը մէջ կը գտնուիս.

— Թո՛ղ ըլլայ... վաճառը բան մը չէ... չատ չատ պիտի սպաննեն զիս...։

Աւազակապետը չը պնդեց։ Միւնոյն տեղն չըկըրցաւ ծածկել իր աչքերու արցունքը որ այտերէն չիթ չիթ սկսան թափուիլ մանկամարդ աղջկան ձեռքերուն վրայ։

— Մարիկ ըրէ՛, աղջի՛կս, մրմնջեց մեծ մարդը դողդողալով, կը տեսնեմ որ երկիւղալի բայց արդար ոճիր մը գործելու բացարձակ որոշումը տուած ես, կը տեսնեմ որ անհնար է քու անդրդուելի կամքիդ դէմ կենալ ու ես կեցունել քեզ։ Ուրեմն գիտցի՛ր որ Աստուած քու պաշտպանդ պիտի ըլլայ ու ես ալ քու առաջնորդը...։

Նաւէզար խղդուած ձիչով մ'ինկաւ Աւազակապետին գիրկն ու բացագանչեց.

— Ո՜հ, երախտապարտ եմ, բարի հա՛յր, անհունապէս երախտապա՛րտ եմ։ Առաջնորդէ՛ զիս... տա՛ր զիս այն վտղոցը ուր իմ արիւնս մահող, իմ պատիւս բըռնաբարող իմ արիւս մթագնող հրէշը կ'ապրի, ու գտցէ ուրիշ անմեղ կոյսեր կը լկէ ամէն օր ամէն ժամ, ու ամէն վայրկեան։ Առաջադրէ՛ զիս որ պատրոյս վրէժը ձեռքովս լուծեմ...

— Աստուա՛ծ դողդողաց Աւազակապետը, ու բաժնեւեցաւ այդ թշուառներէն։

Նաւէզարի փախուստէն երկու ամիս առաջ Շէվքի բոյնն վերաղարցած էր։

Վանայ կիսարաժնի գօրագունդին ընդհանուր հրա-

մանաւանդ չափազանց յուզուեցաւ երբ իմացաւ ապարանքին տէրը դէպքը։

Ինչ ընէր... որո՞ւ վրայ կասկած ունենար։ Մեծ հանըմը իրեն ըսած էր թէ տունին մէջ թուրք սպասուհի մը առած էր...այդ սպասուհին էր բուն յանցաւորը։

Բայց Շէվքի բաշան հանդարտ չէր։ Թէպէտեւ կանոնաւոր լեցուած էր Ասորի Ջերքէզ ու հայ աղջիկներով... դարձեալ իր սիրտը Նաւէզարին տուած էր ու անոր վրայ կը մտածէր։

Միեւնոյն ատեն կը ցաւէր իր բարեկամ Նուռի պէյի վրայ ու անոր ոճիրը հոգին կը դառնայնէր անզուսպ վրէժով մը։

Չը մոռնանք յիշելու թէ ապարանքին դէպքը բնաւ մեծ հանըմին վրայ կասկած մը չը յարուց. նոյնպէս Աւազակապետը վտանգի մը չենթարկուեցաւ։ Հետեւաբար երբեմն աղատօրէն այդ արիւնալի սեմերէն ներս կը մտնէր ու զաղանի տեսակցութիւններ կ'ունենար մեծ հանըմին հետ։

Հրամանատարը նախապէս չէր ախորժած այդ թափթրփած. մուրացկանի կերպարանքով ու լինկած տէվրիշէն, բայց անգամ մը վալիի ապարանքին մէջ հանդիպած ըլլալով անոր, զարմացած էր անոր բարձր գաղափարներու վրայ, ու այդ օրէն ի վեր համակրած էր։

Իրիկուն մը, Շէվքի բաշան իր գեղեցիկ արեւնակը նստած նարկիլէ կը ծխէր, տեսաւ որ Աւազակապետը կամաց կամաց մեծ պողոտայէն կ'անցնէր։ Անմիջապէս դրանիկներէն միոյն պատուիրեց որ իմաց տան իրեն թէ փաչան կուզէր զինքը։

Աւազակապետը սիրով ընդունեց ու ներս մտաւ ապարանքը։ Դրանիկը դահլիճին լայն անդուխէն արեւնակին առաջնորդեց զինքը։

— Եկո՛ւր նայիմ, իսկաստուն ֆաքի՛ր, ըսաւ Շէվքի փաչան իր ներքնազուռ աչքը վեր առնելով։ Անցեալ օրը վալիին ապարանքն էիր, տեսայ որ հասարակ ողորմելի տէրվիշներուն չէիր նմաներ... քու մտածումներդ՝ բարձրը ու գաղափարներդ լայն էին իրենց բովանդակութեանց մէջ։ Այդ պատճառաւ սիրեցի քեզ ու կը փափաքիմ որ բարեկամս ըլլաս...։

— Ամենայն սիրով... մրմնջեց Աւազակապետը։ Ես ուրախ եմ որ ձեզի պէս բարձրաստիճան հրամանատարի մը բարեկամը կը համարուիմ.

— Ուշա՞փ տաեն կայ որ քաղաքը կը գտնուիս։

— Շատ չէ՛, հազիւ երեք ամիս կ'ըլլայ.

— Կեանքդ ո՞ւր անցուցած ես.

— Ե՞ս.

— Այ՛.

— Տառապանքներու մէջ, փաչա՛ էֆէնտի.

— Բայց այդ տառապանքը չքաւորութեան արդիւնք չէ, ես կը հաւատամ թէ քեզի պէս իմաստուն մարդ մը կրնար մեծ պաշտօններու հասնիլ ու երջանիկ կեանք մը վարել.

— Իրա՛ւ է, չքաւորութիւնն իմ տառապանքս եղած չէ, այլ գիտակցութիւնս.

— Բացատրէ՛. ինչ ըսել կուզես, ընդհատեց գոռոզ հրամանատարը՝ նարկիլէին մարգուճը ձեռքէն վար ձգելով.

— Ըսել կ'ուզեմ թէ, յարեց Աւազակապետն անվըրդով եղանակաւ մը, ներքին, խորհրդատո՛ր ու ծանր պարտականութիւն մը ղգացի խառնուածքիս մէջ ու զայն կատարելու համար ազէտալի բայց ճշմարիտ ճամբայ մը ընտրեցի ինծի.

— Մի՞թէ զուրկ ենք մենք առանկ գիտակցութենէ մը.

— Ո՛չ, զուրկ չէք... բայց ձեր հոգեկան խառ-

նուագքը, ձեր ապրելու և վայելելու պայմանները, ձեր դէրքը, ձեր գիտակցութիւնը բոլորովին տարբեր են իմինէս։ Մի՛ զարմանաք, փաշա էֆէնտի, երբ դուք աչքերնիդ թշուառութեան մէջ բանայիք, երբ դուք ծնունդնիդ մուրալը տեսնէիք, երբ դուք սիրելիներնուդ արցունք թափելը զգայիք ձեր մանկութեան ամենէն առնուչ օրերուն մէջ... և յետոյ հարուստ բլլայիք օր մը, պիտի կրնայի՞ք մոռնալ թէ՝ թշուառութիւնն ինչպէս անողոքաբար կը ծանրանայ օրօրոցնուդ ու մանկական քաղցր տարիքիդ վրայ։

— Ի՞նչ ընենք... աչխարհքս անանկ է։ Երբ ազէկ օրերու մէջ կը գտնուինք պէտք է մոռնանք անցեալը... եթէ ո՛չ, կեանքը մութ կ'անցնի։

— Այո՛, բայց ամենուն համար չէ տարիկա։ Մարդիկ կան որոնց սրտին վրայ թշուառութիւնը վէրք մը կը դառնայ ու անոնց հոգին չ'անուչնար աչխարհքիս ո՛չ մէկ երջանկութեան հանդէպ։

Շէվքի փաչան տարօրինակ սարսուռ մը զգաց ներքին խառնուածքին մէջ ու առարկելու բառ մը չգտաւ։ Աւազակապետը կը խօսէր իրեն հետ, ո՛չ թէ խմաստակ ու չղոքմբդր ֆաքիրներու պէս, որոնք իրենց կայիներ տակ ծածկուած գարչելի մարմնացումներ են, այլ՝ անկեղծ ու անձնուէր առաքեալի մը պէս, որ կը քարոզէ, կը պատկերացնէ ճշմարտութիւնն իր բուլանդակ երեւոյթովը։

— Ընտանիք ունի՞ս, հարցուց Շէվքի փաչա խօսքը փոխելով։

— Ե՞ս բացագանչեց Աւազակապետը։

— Այո՛, դուք։

— Ունէի... բայց թշուառութիւնը խլեց զայն ինձ՝ դէռ երիտասարդ օրերուս մէջ։ Օտար երկիր կը գըտնուէի ես, երբ իմացայ ընտանիքիս կորուստը։

— Հիմակ մէկը չունի՞ս։

— Գրեթէ մէկը չունիմ։ Լքուա՛ծ, տառապա՛լ ու տխուր կեանք մը ունիմ, որ քայլերուս տառերը եղած է, ու գերեզմանի մը կը կարօտի։

— Մի՛ թափառիր... կը խոստանամ ապարանքս պահել քեզ, կ'ընդունի՞ս։

— Ա՛խ, ինչ ըսեմ... գուցէ կը վարմանաք, երբ յայտնեմ թէ ապրելու միջոցը չէ որ իմ տառապանքս եղած է, այլ արդար վրէժխնդրութիւն մը...

— Արդար վրէժխնդրութի՞ւն մը։

— Ճչմարիտ է։

— Որո՞ւ դէմ։

— Իմ ընտանիքիս թշուառութիւնը պատրաստող ձեռքի մը դէմ։

— Ո՛ւր է... ո՛ւր կը գտնուի։

— Ջեմ դիտեր անոր ուր գտնուիլը... տարիներէ ի վեր կը թափառիմ, բայց հետք մը չ'երեւար։

— Մուսլիմա՞ն է։

— Այո՛, մուսլիման է... մանաւանդ անա՛նկ մէկը, որ մեր ձեռքէն հոյ կերած է ու իր անուշ քունը մեր սահերուն վրայ անցուցած է։ Ամենէն առաջ, վտարեր իր ձեռքը մեզ երջանկութեան մէջ ու աւերակներու տակ թողուց ընտանիքս։ Ո՜հ, այս բանները ձեր Մեծութեան չպիտի յայտնէի, եթէ չը համոզուէի որ դուք բարի սիրտ մը ունիք կուրծքերնուդ ներքեւ։

— Կը յուսա՞ս թէ օր մը պիտի կրնաս հանդիպիլ ընտանիքիդ թշուառութիւնը պատրաստող այդ չարագործին։

— Ատուա՛ծ. քանի որ կը հաւատամ թէ կենդանի է ան, կը յուսամ թէ անոր աչքը չարունակ չարագործին վրայէն չը հեռանար, նոյնպէս կը հաւատամ թէ կ'ա-

ռաջնորդէ իմ քայլերս ու ստուերներու մէջ ծածկուած Թշնամիս ցոյց կուտայ ինծի.

— Երբ գանելու ըլլաս Թշնամիդ, ինչ կերպ պիտի լուծես վրէժդ: Արդարութեան պիտի յանձնես, թէ ոչ.

— Արդարութիւնն է իմ խիղճս... երբ գտած եմ Թշնամիս, ան ատեն պիտի զարնեմ, ինչպէս որ Թեւաղրէ զիս ներքին ձայնս.

— Չէ՞ որ տէրվիշ մը հակառակ է արիւն թափելու.

— Այ՛, դաղանի մը յաւուրկ է արիւն թափել... սակայն երբ սպաննածդ մարդու կերպարանքով հրէշ մըն է, չարագործ մըն է, սեւ օձ մըն է... ա՛վ կ'ըսէ թէ տասնկ սխիր մը մեղք է...: Ձեզ կը հարցնեմ. երբ լեռան ուազակի մը կամ անտառներու դազանի մը դէմ գտնուիք, չպիտի՞ ուզէք անձերնիդ պաշտպանել: Մէչ ապաքէն պատուոյ և կեանքի վրէժը մարդուս ամենէն իրական զգացումին հետ կապուած է ու անոր բարոյական վեհութիւնը կը կազմէ: Ինչպէս չի խոնեմ պատուոյս ու կեանքիս Թշնամի եղող հրէշներու արիւնը...:

Շէվկի փաշան նորէն առարկելու խօսք մը չգտաւ: Արտակարգ նայուածքով մը ղէմը գտնուող Ֆաքիրին նայեցաւ ու գիտեց անոր մտայղ բայց վեհ ճակատը, որուն խորհրդաւոր մըթութիւնն, որ անյատակ էր: կեանքին մէջ չատ տէրվիշներու հանդիպած էր, չատ Ֆաքիրներու հետ խօսած էր, սակայն ո՛չ մէկն այնքան խոր ապաւորութիւն գործած էր իր վրան ո՛րչափ Աւազակապետը:

— Ուրեմն, կը ներժո՞ս ապարանքս ձնալ, յարեց Շէվկի փաշա.

— կրնամ բարեկամդ ըլլալ... կրնամ չաճախ այս ապարանքին սեմերէն ներս մանել ու տեսակցիլ ձեզի հետ նկատել տուաւ Աւազակապետը. բայց չեմ կրնար ներկայ վիճակիս փոփոխութիւն մը խոստանալ: Սիրած եմ իմ տոպրակս ու թափառական կեանքս: Ապրելու համար բա՛ւ չեմ մտածեր... օրը օրին կը մուրամ ու կ'անցուներմ ժամանակս: Հետեւաբար ներեցէ՛ք այդ մասին:

— Գուցէ՛ մեռած է ա՛յն անձն, որմէ վրէժ լուծել կ'ուզես, կրկնեց փաշան.

— Ո՛չ, մեռած չէ... բայց բաղդը կը ժպտի անոր ու վրէժխնդրութենէս կը խուսափի: Ա՛ռ այժմ զօրաւոր է ան... այդ պատճառաւ չեմ համարձակիր յարձակուիլ: Պիտի գայ օր մը. ուր ես ոտքերուս տակ քաշկռտուած պիտի տեսնեմ զինքը: Ա՛յն օրը՝ ուր ձեռքերս անոր արեան մէջ կը թաթխեմ, սա պապակած չրթունքիս պիտի տանիմ ու պիտի ըսեմ. «Օ՛խ, ա՛լ հանդարտ եմ... ա՛լ պատուոյս ու կեանքիս Թշնամին ոտքերուս ներքեւ տեսայ ալ հոգը չը ծանրանար վրաս՝ իր անէծքներուն ուրուականովը...»: Ո՛վ բարձրատիճան մարդիկ, դուք մի՛ կարծէք թէ ցնցոտիներու մէջ ցնցոտի սիրտ մը կը կրեմ... մի՛ կարծէք թէ ֆաքիր մը թշուառութեան տիպար մըն է ու անոր կեանքը մի միայն անվերջ ճամբու մը մէջ նետուած ուղեւորութիւն մըն է:

— Ազէկ. չէ՞ որ քիչ առաջ կ'ըսէիր թէ Թշնամիիս հետքը գտած չեմ... մինչդեռ հիմակ կը յայտնես թէ մեռած չէ... միայնդամայն զօրաւոր է:

— Առաջ ըսի կ'ուզէի թէ՝ Թշնամիս անա՛նկ չափազանց ձեռք մը ունի, որ հետք մը ցոյց չի տար և չարունակ կը խուսափի ինէ: Այ՛, զօրաւոր է, որովհետեւ ծածկուած է իր չարագործութեանց տակ:

— Տարօրինակ ու սխուր պատմութիւն մըն է քու կեանքիդ պատմութիւնը, բարեկա՛մս:

— Այ՛, ճշմարիտ է... բայց այս է եղած իմ սեւ ճակատագիրը: Միեւնոյն ատեն, մի՛ կարծէք թէ չ'կան

իմ նմաններս, ընդհակառակը բազմաթիւ են ու ժամանակին թշուառութեան տակ ծածկուած են։ Մէկ խօսքով՝ մարդկութեան մեծ մասը կը ստռապի լինելի պէս, երջանիկ չէ՛ և արցունք ու արիւն խառնուած կը տեսնէ իր կերած հացին մէջ։

Խօսակցութիւնը բաւական տևեկէ եաքը, ֆաքիրը, ներողութիւն խնդրեց ու մեկնելու պատրաստուեցաւ։

— Կը խնդրեմ, կեցի՛ր որ միասին ճաշենք, նկատել տուաւ Շէվքի փաչա։

— Ո՛հ, ներողութի՛ւն... այսօր չեմ կրնար մնալ. բայց ուրիշ անգամ կը խոստանամ, առարկեց Աւազակապետը ու բամտուեցաւ փաչային։

Զօրագունդի բարձրաստիճան հրամանատարը մինակ մնաց։ Դրանիկին հրամայեց որ նարկիլէն կրկին լեցուէ։ Երբ հրամանը կատարուեցաւ, խորին մտածումներու մէջ թաղուած՝ երկար ատեն ծխե՛ց ու ծխե՛ց։ Յետոյ աչքը գեղեցիկ ու ընդարձակ պարտէզին վրայ սեւեռելով, բացագանչեց ինքնիրեն.

— Տարաբաղդ ֆաքիր... հոգւոյն վրէժը սխալ ու ողբալի թշուառութեան մը տակ ճնշած է դանի։ կարծես թէ աչխարհքը լայն, ունայնասիրտ ու անաւո՛ր գերեզման մըն է, որուն մէջ կը թափառի չարունակ ու փոս մը կը փնտռէ հանդչելու համար։ Մեռա՛ծ է իր սիրտը, մեռա՛ծ է իր էութիւնը ու չախչախուած է իր հոգւոյն բանդակ արտայայտութիւնը։ Մէկը միսյն կ՛ապրի իրեն համար... ասիկա իր թշնամին է... իր ընտանիքին թշուառութիւնը ստքող ձեռքն է։ Ո՛վ գիտէ... ինչ տեսակ դաւադրութիւն կայ գործին մէջ. ինչ աղէտալի ու խորհրդաւոր գաղտնիք մը դածկած է իր տան սեմերէն ներս տեղի ունեցած ոճիրը...։ Ի՛հ, բաւական է որ այդ խորհրդաւոր գաղտնիքին մէկ անհնչան վարագոյրը բացուեցաւ... ես պիտի աչխատիմ

մնացեալը ամենէն մթին վարագոյրները բանալ ու ոճիրը մերկացնել իր զարհուրելի երեսոյթովը։

Շէվքի փաչան սկսած էր հետաքրքրուիլ Աւազակապետին պատմութիւնը լսելով։ կարծես թէ մոռցած էր Նաէլզարին փախուստը զոր ամէն տեն աչքէն չէր հեռացներ։

Նարկիլէն վերջացուց ու պարտէզն իջաւ։ Ծառի տակ նստած էր մեծ հանըմ ու խորունկ խորհնկ մտածումի մը մէջ կը թուէր ըլլալ։ Շէվքի փաչա պահ մը կեցաւ ու իր խորթ մօրը դրութիւնները դիտեց։ Մեծ հանըմ երեսը դարձուցած ըլլալով դէպի փաչային հակառակ կողմը, մէկէն ի մէկ չը նչմարեց թէ ղինքը դիտող մը կար։

Շէվքի փաչա մօրը մօտեցաւ ու ձեռքն անոր ուսերուն վրայ դնելով. մրմնջեց.

— Ինչ կը մտածես, մեծ հանը՛մ.

— Ա՛հ... ոչինչ... առարկեց մեծ հանըմ, նստած տեղէն ոտքի կելլելով։ Կ՛. մտածեմ... ինչպէս ասկից կրնաւ դուրս ելլել... մանաւանդ ո՛վ էր այդ վատ կինը որուն կեղծ խօսքերէն խաբուելով ապարանքս տո՛ր։

— Եղածն եղած է, մեծ հանըմ, մեռելի մը վրայ մտածելով ինչ արդիւնք կ՛ունենանք։ Աչիկա անպատճառ կեավուրներու ձեռքով կատարուած դաւադրութիւն մըն է և այդ թուրք ձեւացած կինը՝ հայուհի մըլլալու է։

— Չեմ հաւատար... կեավուրներու մէջ չկայ ատանկ կին մը որ մաքուր թուրքերէն խօսի և համարձակութիւն ունենայ հոս մտնելու։ Նորէն մեր ազգին գործն է։ Անոր համար կը վախնամ թէ խեղճ աղջիկը վատ ձեռքերու մէջ կը գտնուի...

Մթին ստուեր մը իջաւ փաչային դէմքին վրայ ու ձակատը խորչումներով պատեց։ Ինչ... իր կանանոցին աղջիկ մը փախցուե՞ր թուրքի մը ձեռքով և գտնուէր

անոր տունը... ասիկա ծանր էր իրեն համար։

— Եթէ առանկ կասկած մը ունիս, մե՛ծ հանըմ, գոչեց գոռոզ բաչան, ան առեն չատ դիւրին է գաղտնիքը մերկացնել։ Գիացի՛ր, ամբողջ քաղաքը ակնուռվրայ կընեմ նպատակիս հասնելու համար։

Մեծ հանըմ, որ յատուկ դիտաւորութեամբ ըսած էր այդ խօսքը, չը համարձակեցաւ կրկնել ու հաստատապէս ապացոյց մը նչանակել։ Հակառակառակ, լուռ մընաց ու բաչային երեսը նայեցաւ։

Շէվքի բաչա հեռացաւ։

Ան առեն մեծ հանըմ լայն չունչ մը առաւ ու մըրմընջեց ինքնիրեն.

— Վա՛ տրտրած, բաւական չէ արցունքի ու հառաչանքի մէջ այնքա՛ն թշուառ գերուհիներ չարչարելդ տակաւին Նաւէզարը վնասելՀ կուզես։ Երբէ՛ք երբէ՛ք չի պիտի յաջողիս... անիկա ազատեցաւ ձեռքէդ ու դուն անոր հետքը չի պիտի կարենաս գտնել։ Ա՛խ, այս անգամ վերադարձար... բայց գիշերով ապարանքդ մտցուցիր երկու մանկամարդ աղջիկներ, որոնց մէն հայ է, իսկ միւսը՝ ասորի։ Աստուա՛ծ իմ, երբ պիտի ըլլայ այն օրը, ուր այս անէծքներով լի ապարանքը չը տեսնեմ։

Ու սրտաբեկ վիճակով մը դէպի ապարանքը դիմաց և սենեակը քաչուեցաւ։

Շէվքի բաչա պարտէզին ամէնէն հեչատալի թաւուտներու մէջ չըշտապելէ եաքը, վերադարձաւ ու կանանոցը մտաւ։

Այն մասը, ուր կը գտնուէր կանանոցը, բաժնուած էր ըռանի մը կահազարդ ու պերճանքներով լի սենեակներէ։ Շէվքի այդ սենեակներէն մէկուն դուռը կեցաւ ու կամաց մը հրեց զայն. Դուռը ճռաց ծխնիին վրայ ու բացուեցաւ։ Սենեակին մէջ, մէկ անկիւնը, մահճակալ մը կար, որուն վրայ լինկած կը քնանար մանկամարդ աղջիկ մը։

Հազիւ առանձնչորս տարու, բարձրահասակ, փափուկ կազմուածքով, ժպտուն այտերով, հրեչտակային կերպարանքով ու գեղանի էր ան։ Մէկ ձեռքը՝ չուչախին ակռ սպիտակ ու քնքուշ՝ նետած էր վերարկուէն բարձին վրայ ուր ցանցնուած էին խարտեաչ ծամերու հիւսկէնները յարդ ներդաշնակութեամբ մը, իսկ միւսը՝ կուրծքին վրայ լինկած էր, որմէ տակ չունչ մը ու կակուղ ծալ սրտիւմ՝ մը կ'սրտայայտուէր... Ճապուկ ու գերդ իրանը, կէս մը ծածկած բարակ կաթնաթոյր փանելայի մը տակ, կարծես կը իրթռար իր սիրուհուներու մէջ ու կ'զգվեր խչնէչ ու կրքոտ բաչան։

Երկար առեն սենեակին վրայ կեցաւ Շէվքի բաչան ու դիտեց այդ ազարմելի գերուհին, որ այնքան արցունք թափած էր՝ իր ոտքերը թրջելով, այնքա՛ն աղաչած էր իր ազատութեանը համար։ Յետոյ, մտածելով մահճակալին, ձեռքը կամացուկ մը դրաւ անոր քրտնաթոր ու մեղանուչ ճակտին վրայ և համբուրեց չրթունքները։

Մանկամարդ աղջիկը ջղային սարսուռ մը զգալով, բացաւ աչքերը ու ընդոստ վեր նետուեցաւ։ Կարծես թէ սենեակը ու ընդոստ վեր նետուեցաւ։ Կարծես թէ սենեակը... կարծես թէ պաղ ու գարշահամ թոյնի մը ազդեցութիւնը ցնցեց ղինքը հանդարտ քունի մը մէջ։

— Ջէ՞ որ ցորեկ առեն մի՛ քնանար ըսի քեզի, նկատել տուաւ Շէվքի բաչան իր գոռոզ ձայնը մեղմացընելով. Ինչո՞ւ մտիկ չես ըներ ինծի, Զիւլֆի։

Մանկամարդ աղջիկը, որուն Զիւլֆի անուն տուած էր հրամանատարը, մահճակալէն վար իջաւ ու գլուխը կուրծքին վրայ կախելով թոթովեց։

— Ձեմ քնանար... բայց այսօր հոգիս նեղացաւ։

— Ինչո՞ւ... Սէրֆինազ չեկաւ քովդ։

— Ո՛չ։

— Կը սիրե՞ս այդ աղջիկը.

— Ինչպէ՞ս չեմ սիրեր... չէ՞ որ այս ապարանքին մէջ բաղդակից ենք իրարու. չէ՞ որ մեր երկուքիս կեանքը աուերի մը պէս պիտի անցնի...:

— Ինչ ըսել կ'ուզես, Զիւլֆի՛, մինչ դուն չես վիճակեր. գուն չե՞ս բաղդեր, գուն չե՞ս այն բոլոր դռրուանքներէս զոր կը տաճեմ քեզի համար, կը տեսնես որ գերուհի մը չեմ նկատեր քեզ. կը տեսնես որ այս ապարանքին մէջ սրտիս ամենէն մօտիկ ու հոգիիս ամենէն սիրելին դուն եղած ես: Ա՛լ ինչո՞ւ կը մտածես. երբ գոհարեղէն մը առնեմ, ամենէն թանկագինը քուկդ է, երբ հագուստ մը չունեմ տամ, նորէն ամենէն գեղեցիկը քուկդ է...: Հօրդ տունը կատ ու չիթ էր հագած, չէ՞...:

Զիւլֆի, որ ախուր ու մտախոհ դէմքը կուրծքին վրայ հակած էր իր ճակէն վրցուած վարդի մը պէս, աչքը վեր առաւ, ակամայ չարժուեմ մը ըրաւ ու կարծես հոգւոյն պոռթկացումը չկրնալով զսպել, բացագանչեց.

— Չեմ ուզեր... չեմ ուզեր... թող քո՛ւկդ ըլլան գոհարեղէններդ, թող քո՛ւկդ ըլլան հագուստներդ, ատոնք իմ արիւնովս ներկուած ժանգոտ չղթաներ են՝ թևերուս վրայ ծանրացած... ա՛ռ զատոնք և տո՛ւր ինծի հօրս չիթէ և կատէ հագուստը...:

— Զիւլֆի՛... ինքզինքիդ եկո՛ւր... նայէ՛, աղէկ մը նայէ՛ թէ դիմացդ ո՞վ կայ... որո՞ւ հետ կը խօսիս ... որո՞ւ երեսին կը պոռաս... և ի՞նչ է բռնած ընդմիջեց Շէվքի փաչա բարկութիւնը խզդելով իր մէջ:

— Ես բռնած գիտեմ և կը ճանչնամ դիմացինս... բայց ալ չեմ կրնար համբերել... ա՛լ չեմ կրնար արցունքներուս մէջ ապրիլ... զա՛րկ, սպաննէ՛, կառը կըտոր ըրէ՛ դիս... նորէն պիտի չկրնաս հոգւոյս պոռթկացումը զսպել...:

— Այսօր չեմ առութիւնդ բռներ է, անանկ չէ՞, լաւ. ահա կ'երթամ... բայց կը զղջաս եաքը, պօռաց Շէվքի փաչա ու դուրս ելաւ սենեակէն:

— Վա՛ռ, դնա՛, ու ինչ որ կուզես ըրէ՛... պատրաստ եմ ամէն տանջանքներու դիմանալ, բացագանչեց Զիւլֆի ինքնիրեն: Ալ ի՞նչ բանէ պիտի վախնամ... ահա պատիւս սեւցուցիր, ահա արիւնս մտար... ու ահա ոճիրներուդ մէջ ապրեցնել կուտաս զիս: Չէ՛, չէ՛, տարիներով գերի եղած են Չերքէզուհիներ գարչելի ապարանքներու մէջ, տարիներով դուք անոր թշուառութիւնը չարաչար զգծած էք... ասկից եաքը Չերքէզուհին ալ պիտի ճանչնայ իր զօրութիւնն ու պիտի պահէ իր պատիւը...

Մանկամարդ աղջիկը որ Չերքէզուհի մըն էր, մեքենաբար սենեակէն դուրս ելաւ ու դահլիճին մէջ գըտնուած մեծ գրազարանի մը դիրացը դուրս քաշելով, պզտիկ ու սիրուն վեցհարուած մը հանեց անկից հրազէնը լեցուն էր: Տեսակ մը խնդութեամբ դարձնալ իր սենեակը մտաւ...: Դուցէ պատուհաններուն փեղկերը, ապակիներն ու հասա թաւիշէ վարագոյրները: Դուռն ալ ամուր մը փակեց բանալիով, ու բացագանչեց ինքնիրեն.

— Անիծեա՛լ Շէվքի, ի՞նչ ընեմ. բարձիդ վրայ քուն չունենաս... իմ անմեղ արիւնս թող ուրուական մը ըլլայ ու քեզ հալածէ բովանդակ կեանքիդ մէջ... իմ արցունքս թո՛ղ թունաւոր լիրդ մը գառնայ ու սիրտիդ էն խորունկ տեղը լեցուի...: Հրէ՛շ, ասկից եաքը սեւ հողը պիտի ծածկէ զիս: Երբ մանես այս գարշելի սենեակը, չի պիտի գտնես Զիւլֆին, չի պիտի տեսնես Չերքէզուհին... անիկա արիւնի մէջ ինկած պիտի ըլլայ... անիկա դիակ մը դարձած է...: Հեռա՛ւ, հեռա՛ւ այս ոճիրներով լի յարկէն, ուրուն գարշութեան մէջ կ'ապրինք...

Ու հրազէնը անյագաբար բերնին տարաւ, բթամատը քաշեց և պայթեցուց։

Եւ որովհետեւ սենեակը չատ խոր էր ու ամէն կողմէ գոցուած էին անոր պատուհանները մէկէն ի մէկ չը հասկցուեցաւ թէ հրազէնի ձայնը ուսկի՞ց եկած էր։ Հետեւաբար, մանկամարդ չէրքէզուհին ինկած էր արեան ճապաղիքներու մէջ և մահը վայրկենական եղած էր։

Գիշերուան ժամը մէկն էր, երբ սպասուհին ներս մտնել ուզեց, բայց դուռը գոց էր։ Բաւական ատեն թաղխեկէն եաքը, Շէվկի փաշային խմաց տրուեցաւ և դեկութիւնը։ Հրամանատարը բարկութեամբ մը դուռը ջախջախեց ու ներս մտաւ։

Տեսարանը, որ պարզուեցաւ իր աչքին լամբարի մը ազօտ լոյսովը, քաոսնկի էր։

Հոն, այդ սենեակին մէջ, անմեղ զոհ մը և մարդկային կերպարանքով հրէշ մը կային. մին արիւնի լերդերու ներքեւ անչնչացած պիակ մը դարձած էր, իսկ միւսը՝ գազանային վայրագ յուզումի մէջ մնրկացած, ոճրագործի մ'երեւոյթը ունէր։

Մանկամարդ չէրքէզուհիի եղերական տխուր անձնասպանութենէն եաքը, Շէվկի փաշա երիք ներքինիներու պահպանութեան տակ դրաւ կանանոցին միւս գերուհիները և պատուիրեց որ խիստ հսկողութիւն կատարեն ամէն ժամանակ և չը թողուն որ առանձին մնան իրենց սենեակներուն մէջ։

Արդարեւ, երեք արապ ներքինիները խիստ հսկողութիւն մը սկսան ընել, ու արգիլեցին այդ խեղճ գերուհիներուն մինակ մնալ և ախուր բաներու վրայ խօսակցիլ, այնպէս որ վայրկեան մը ազատ չէին իրենց վիճակին վրայ բան մը յայտնելու։

Կանանոցին մէջ մէկ հայ, մէկ ասորի ու երկու չէրքէզուհի կային։ Հրամանատարը, քահանայքին համաձայն, գիշերը՝ մէկուն քով կ'երթար։

Օր մը, երկու ներքինիները՝ ապարանքին արեւնակը նստած նարկիլէ կը քաշէին։ Մին տարիքն առած ծերուկի մըն էր. իսկ միւսը՝ հազիւ երեսունի մօտ կ'երեւար։

— Ինծի նայէ՛ Աստա, նկատակ տուաւ ծերուկին խղդուած ձայնով մը. սա կեավուրի աղջիկը վրայ չի գար... հիւանդ է, ի՞նչ է... չը հասկցայ։

Երիտասարդ ներքինին, որուն Աստա անուն տուած էր ծերուկը, չատ ժպիտ մը թրթռացուց թրթռուն լայն շրթանց վրայ և աչքերը ճմլելով պատասխանեց.

— Ինչ պիտի ըլլայ... չատ չատ Զիւլֆիին քովը պիտի երթայ՝ անանկ չէ՞։

— Աղէկ... բայց բաշան, ինչպէս յայտնի է, կը սիրէ այդ կեավուրի աղջիկը, առարկեց ծերուկ ներքինին ցուրտ բացատրութեամբ մը։ Անոր մաչուիլը, նիհարնալը, առանկ վիճակի մը հասնիլը լաւ չեմ տեսներ... այնպէս որ բաշան օր մը պատճառ պիտի բռնէ ու պաշտօնէ պիտի հանէ մեզի։

— Է՛հ, դուն ալ... եթէ պաշտօնէ ըրկուինք, ինչ կը կարծես, անօթի՞ կը մնանք։ Ծառայութիւն չէ՞մի ուր որ երթանք, պէտք կունենան մեզի։

— Ատիկա խնդիր մը չէ, բայց պէտք է մեր պարտականութեան համաձայն վարուինք։

— Ինչ ընենք, կեավուրի մը աղջիկը կը նիհարնայ։

— Պէտք է գիտնանք պատճառը։

— Շիտակը... հոգս է հատէր որ ևընեմ այդ բաներուն վրայ մտածելով ինքզինքս նեղեմ, կը զարմանամ քու խելքիդ, ծուռ պէչ, որ պարապ ցաւեր կը գտնես քեզի համար։ Ասկից առաջ բաշան իր բոլոր խանդովը կը սիրէր Զիւլֆին... ըսէ, ինչ ըրաւ անոր

մահուանէն ետքը։ Նոյնպէս հիմակ ալ այդ կեավուրի աղջիկը կապուած էր սրտին... բայց մինչեւ ե՞րբ... ըստ իս, քանի մը ամիսէն անկից ալ պիտի ձանձրանայ։

Ֆուատ պէյ վչտացած եղանակով մը կերպարանքը մէկդի դարձուց ու չը պատասխանեց։ Զգայ թէ դիմացինը դեռ անփորձ մէկն էր. մինչդեռ ինքը կեանքին մեծ մասը հարէմին մէջ անցուցած ըլլալով. գիտէր թէ գերուհիի մը արցունքն որքա՜ն դառն էր։

Նարկիլէն վերջացած էր։ Երկու ներքինիները չուտով մը դահլիճը մտան ու կանանոցը աչքէ անցուցին։

— Գնա՛ քովերնին, ըսաւ Ասատ ժպտելով. ես պարտէզը պիտի իջնեմ ու նորա պիտի խաղամ տէտէյին հետ։

— Այդկ, բայց չատ մի ուշանար, առարկեց ծերունի Ֆուատ պէյ։

— Ոչ, քիչ պիտի խաղամ, յարեց Ասատ ու սանդուխներէն վար իջաւ։

Ծերունի Ֆուատ պէյ. որ երեք ներքինիներուն մէջ ամենէ խղճամիտ ու բարեսիրտ անձն էր, պահ մը կանանոցի միջանցքին մէկ անկիւնը կեցաւ. մտածեց ինքնին ու յետոյ սենեակ մը մտաւ։ Սենեակին մէջ մանկամարդ աղջիկ մը կար, որ հազիւ 15 տարուն, բարձրահասակ սեւ աչքերով, վչտալից նայուածքով և գեղանի էր։

— Մինա՛կ ես Նուրիմէ, հարցուց ծերունի ներքինին՝ անուշ ու դորովալից ձայնով մը։

— Ո՛հ, այո... մրմնջեց մանկամարդ աղջիկն, որուն Նուրիմէ անունը տուած էր ծերուկը։

— Ինչո՞ւ համար։

— Հանդիսատ չեմ... կ՛ուզեմ քիչ մը քնանալ։

Ծերունին նստեցաւ զսպանակաւոր բազմոցի մը վը-

րայ և բացաւ պատուհաններուն լայն ու ծիրանեգոյն ասուիէ վարագոյրները։

— Նաիր Նուրիմէ, ըսաւ ծերուկը՝ մանկամարդ աղջկան. նայիր քովս ու ըսէ թէ ի՞նչ է պատճառը քու տրտմութեանդ... ինչո՞ւ արցունք թափելով օր կ՛անցընես... ինչո՞ւ դուարթ չես... ինչո՞ւ կը մաշուիս... ի՞նչ է ցաւդ։

Նուրիմէ, որ կ՛ատէր այդ արտասուք ներքինիները, և տարօրինակ ու գրեթէ հեգնական նայուածք մը նետեց ծերունի Ֆուատ պէյին վրայ ու չը պատասխանեց։

— Ինչո՞ւ չես խօսիր, յարեց Ֆուատ պէյ։

— Ի՞նչ պիտի խօսիմ... առարկեց Նուրիմէ, ի՞նչ է հարցուցածդ։

— Կը հարցնեմ թէ՝ ինչո՞ւ տխուր ես. կը հարցնեմ թէ՝ ինչո՞ւ ամէն օր արցունք կը թափես. կը հարցնեմ թէ՝ ինչո՞ւ կը մաշուիս...։

— Ո՞վ.

— Դուն.

— Ե՞ս.

— Այո.

— Ի՞նչ գիտնամ...

— Հիւանդ ես.

— Ո՛չ.

— Փափաք մը ունի՞ս.

— Ո՛չ.

— Հապա ի՞նչ է պատճառը։ Տե՛ս քենէ զատ մէկը չկայ այս ապարանքին մէջ արցունք թափելով օր անցունէ, մէկը չկայ որ իր երջանկութեան առուերը ինքն ըլլայ...։ Մինակ դուն ես որ գերեզմանի մը մէջ ապրող մէկու մը պէս ոչ կը ժպտիս, ոչ ալ կը նայիս քովերդ։

Մանկամարդ աղջիկը տակաւ առ տակաւ կը ճըն-

չուէր ներքին անզուսպ ցաւի մը մէջ... ու կը զգար թէ չպիտի կրնար հանդուրժել, չպիտի կրնար խեղդիլ զայն... կը զգար թէ լեցուած էր, ան պարպուելու չափ լեցուած էր։

— Ո՛հ, Ֆուատ պէյ, մրմնջեց Նուրիմէ հեծկլտալով, ուրկի՞ց է այդ աստիճան դուք կեավուրի մը աղջկան վրայ... չէ՞ որ այս յարկին տակ ամենէ թշուառը ես եմ.

— Ինչո՞ւ թշուառ ըլլաս... չէ՛ որ փաշան իր բոլոր դորովանքովը կը սիրէ քեզ, առարկեց Ֆուատ պէյ։

— Գիտեմ... բայց...

— Ի՞նչ բայց...

— Անօգուտ է... ես չի պիտի կրնամ սիրել զինքը։

— Պատճա՞ռը...

— Պատճա՛ռը...

Ու չկրցաւ իր խօսքը առաջ տանիլ. Նուրիմէ զգաց թէ լեզուն քիմքին կը փակէր ու ձայն մը կը մնար իր հոգւոյն խորը։ Գիտէր թէ ներքինի մը պարզապէս լրտեսներու դերը կատարող հացկատակ մըն էր, որուն պաշտօնը գարշելի պարտականութեան մը ներքեւ դրուած էր։ Գիտէր թէ փաշան անոր յանձնած էր զինքը, հետեւաբար անոր մէկ յայտնութիւնը բաւական պիտի համարէր իր կեանքը վրդովել տալու։ Ուստի ճիգ մը ըրաւ ինքն իր վրայ, զսպեց աչքերու արցունքն ու ծածկելու համար իր ներքին յուզումը, յարեց.

— Ըսել կուզեմ թէ՝ չեմ կրնար սիրել փաշան, քանի որ անարգանքով մը կեավուրի աղջիկ անունը կուտայ.

— Է՛, դուն ինչո՞ւ կը ցաւիս... չէ՞ որ կեավուրի աղջիկ ըլլալէ զադրած ես։

Մանկամարդ աղջիկը չը կրցաւ համբերել... իր

հոգւոյն պոռթկացումը, ելեկտրականացած ամպի մը որոտումին պէս, դուրս ժայթքեց բերնէն ու բացագանչեց.

— Ամենեւի՛ն... ես երբէք կեավուրի մը աղջիկ ըլլալէ չեմ դադրած։ Գերեզմանիս ցուրտ հողին տակն անգամ կեավուր պիտի մնամ։

— Ինձի նայէ՛, Նուրիմէ՛, ի՞նչու տառնկ պարապ խօսքեր կ'ընես, ընդհատեց Ֆերունին։ Եթէ կեավուր մնայիր մինչեւ հիմակ, ի՞նչ պիտի ըլլար... չէ՞ որ առանց պերճանքներով լի ապարանքին չուքն իսկ չի պիտի տեսնէիր... չէ՞ որ տառնկ կեանքի մը երեսը չի պիտի ունենայիր։ Գիտցիր որ միւսիւլմանի մը հաւատքը ճչմարիտ հաւատքն է ու դուն զայն ընդունած ըլլալուդ համար չատ բաղդաւոր եղած ես։ Ինչ է կեավուրը... ի՞նչ է անոր հաւատքը, բոլորովին սուտ ու փուճ բաներու վրայ կրօնք մը հիմնած են ու կռապաշտներու պէս աղջիկներով, մարդերով ու գեղեցիկ կիներով լեցուցած են իրենց աղօթատեղիները։ Մինչդեռ Աստուած առանց աւելորդ բաներ չուզեր։ Սա ալ գիտցիր որ փաշան, երբ կեավուր անուն կուտայ քեզի, ոչ թէ առելի ես անոր, այլ կը ծաղրէ որ դուն ալ ըսես օր մը, «ես կեավուր մը չեմ... ես միւսիւլման մըն եմ...»։

— Ես կեավուր չե՞մ... ո՞վ պիտի ըսէ առիկա... ե՞ս... օ՜հ, անկարելի է։ Գիտցիր որ լեզուս բերնիս մէջ պիտի չդնայ, եթէ տառնկ խօսք մը հանելու ըլլամ։

Մանկամարդ աղջիկը վերջացուցած չէր իր խօսքը, երբ սպասուհի մը ներս եկաւ ու Ֆերունին ըսաւ թէ Ֆաքիրը կը սպասէր սրահը։ Եւ որովհետեւ Ֆուատ պէյ չափազանց մտերիմն եղած էր Ֆաքիրին, առանց սպասելու սրահը գնաց։

Աւազակապետը դառն ժպիտով մը բարեւեց ու հեռեցաւ ծերունի Ֆուատ պէյին.

— Այսօր կրնանք բաւական ատեն տեսնուիլ. նըկատեց ծերունին, ընկերներս վարն են:

— Խիստ լա՛ւ, մրմնջեց Աւազակապետը:

Դահլիճին ճիշդ դէմը սենեակ մը կար, որ յատկացուած էր նեղքինիներուն, իբր ժողովատեղի. երկուքն ալ հոն մտան:

— Շեմսակը, կրկու օր է որ մտմտուքներու մէջ մնացի, ըսաւ ծերունին: կարծեցի թէ հեռացաք քաղաքէս առանց «մնաք բարով» մը ըսելու.

— Ո՛չ. տեղ մը չը գացի... ընդհատեց Աւազակապետը, բայց այս կողմերը չը կրցայ գալ:

— Մ՛ախ, բարի ճաքիր, երբեմն կը պնդէիք թէ կինն է որ թշուառութեան մէջ անցուցած կեանքը պըզտիկ երջանկութիւնով մը կը մոռնայ, վրայ բերաւ ծերունին:

— Մ՛իթէ՛ ատանկ չէ:

— Ամենևին:

— Ինչո՞ւ համար:

— Անոր համար որ կնոջ կեանքին մէջ չեմ տեսներ ատանկ փոփոխութիւն մը: Ընդհակառակը՝ կինն է որ իր կեանքը չի տար ոչ մէկ երջանկութեան... կինն է որ ճշմարիտ հաւատքի մը կը կապուի ու անոր բոլոր պըրկանքներուն իր անձնուիրութիւնը կը խոստանայ:

— Չեմ կարծեր... ըստ իս, կինը տակաւ արարած մը ըլլալուն, կաթիլ մը արցունքի մէջ ի՛նչպէս կրնայ ամփոփուիլ, այնպէս ալ ժպտի նշոյլ մը կրնայ տակն բան մոռցնել տալ իրեն:

— Անա այդպէս չէ... որովհետեւ աչքիս առջեւն է: կանանոցին մէջ կեավուրի մը աղջիկ կայ, որուն ծնողքը կարօտ է եղած օրուան հացին: Այս մանկամարդ աղջիկը գրեթէ գոհարեղէններու մէջ, զարդարանքներու մէջ, ամենաթանկագին հագուստներու մէջ, մէկ խօսքով երջանկութեան մէջ կը գտնուի: Եթէ դրամատիրացած պիտի չունենար: Սակայն, ակո՛ւր տես որ ամիս մըն է անոր աչքերէն՝ արցունք, սրտէն՝ հառաչանք ու հոգիէն՝ դառնութիւն չը դադրեցաւ. փուճ տեղ իր խանդակաթ կրծքին վրայ կը խօսիմ... անկարելի է, չկրցի իր հոգւոյն մէջ փոփոխութիւն մը մտցունել: Հիմակ ի՞նչ կ՛ըսես ասոր... ա՞ռ է, ի՞նչու երջանկութիւնը իւաւարի մը պէս կ՛երեւի... ի՞նչու անցեալ զրկանքը չը մոռնար ու ապարանքը, գերեզման մը կը նկատէ:

— Կեավուրի մը աղջի՞կ ըսիր, բացագանչեց Աւազակապետը բոլորովին ապուշ ձեւացնելով ինքզինքը:

— Այո՛:

— Մ՛իթէ՞ փաշայի կանանոցին մէջ կեավուրի աղջիկ ալ կը գտնուի:

— Հարկա՛ւ:

— Չեմ հասկնար... այդ կեավուրի աղջիկը միւսիւլմաններու հաւատքը չընդունած՝ ինչպէ՞ս մեր ապարանքներէն ներս կը մտցունէք:

Աւրիկա փաշաներուն համար չէ... ընդհատեց ծերունի Ֆուատ պէյ դառն հեգնութեամբ մը: Ըստ իս, կեավուրի մը աղջիկը երկնքի հուրին ալ ըլլայ, նորէն արժէք չունի, քանի որ իմ տանս մէջ հայ կուտէ ու կը նախատէ ճշմարիտ միւսիւլմանութիւնը: Մ՛իթէ՞ մեր մէջ գեղեցիկ չը կայ:

— Այդ կեավուրի աղջիկը քաղաքացի՞ է:

— Այո՛:

— Մ՛յա, քաղաքէն:

— Ո՛չ, ուրիշ քաղաքէ մը բերուած է:

— Ախա լաւ, չը կրցա՞ք համոզել զինքը որ միւս-սիւլմանութիւնն ընդունի։

— Ամենեւին... «Ես կեավուր ծնած եմ և կեավուր պիտի մեռնիմ» կ'ըսէ ու ամեն տեսն արգունքներ թափելով կ'անցունէ։

— Փաչան կը սիրէ՞ զինքը։

— Ամենէն աւելի այդ կեավուրի աղջիկն է սիրելին։

Սէազակապետը խորին արհամարհանքով մը հառաչեց ու ըսաւ։

— Իրաւ որ այդ տեսակ աղջիկ մը չատ հազուագիւտ է իգական սեռին մէջ։ Գրեթէ առաջին անգամն է որ կը հանդիպիմ տասնակ արարածի մը։ Աչխարհս ամեն կողմը տեսնուած է որ կինը պերճանքներու մէջ հաւատքն ալ կ'ուրանայ, խոստումն ալ։ Չարմանալի է որ տասնակ հոյակապ ապարանքի մը սիրուհին դառնայ այդ աղջիկը, բայց մերժէ անոր երջանկութիւնը վայելելու բաղդը, մերժէ կատարեալ հանգստութիւնը, մերժէ պատիւներու մէջ ապրիլ...։ Ո՛վ գիտէ ինչ սարսափելի հզօր կապ մը կայ, որուն կը ձգտի. ինչ հոգեկան կապ մը կայ անոր էութեան մէջ...։ Ասիկա գաղտնիք մըն է, խորհրդաւոր երեւոյթ մըն է զոր Աստուած միայն կը տեսնէ։ Որովհետեւ սիրտ բսածդ երբեմն անհուն է, ինչպէս անձպարագրելի ովկեան մը. երբեմն հիւղէ մը՝ որուն վրայ կաթիլը տեղ չունի։

— Կ'սւզէ՞ք տեսնել զինքը, հարցուց Ֆուատ պէյ։

— Եթէ արգիլուած չէ, ամենայն սիրով։

— Ձեզի համար չկրնար արգիլուած ըլլալ... բայց աւելի աղեկ է գաղտնիք մնայ։

Ու ներքինին առաջնորդեց զինքը Նուրիմէին ա, ռանձնարանն, որ կը գտնուէր պարտէզին յետնակողմը, ճիչա Վարագայ լեռներուն հանդէպ։

Մանկամարդ աղջիկը իր խորունկ մտածումներուն մէջ ընկղմած ըլլալով, մեկէն ի մեկ չը կրցաւ լսել դուռին խղդուկ ճռռոցը, հետեւաբար չէր գիտեր թէ երկու հոգի կեցած էին սեմին վրայ ու մոլիկ կ'ընէին իր հետեւեալ մենախօսութիւնը։

— «Աստուա՛ծ իմ, կը մրմնջէր մանկամարդ աղջիկը, մինչեւ ե՞րբ արցունք թափեմ... մինչեւ ե՞րբ մաչուիմ այս սգիրներով լի յարկին տակ։ Բաւական է... ո՜հ, չափէն աւելի եղաւ այս թշուառութիւնը։ Ձէ՜... անկարելի է... չեմ կրնար հանդուրժել... ահա անմխիթար ու թշուառ հօրս ուրուականը կը պատկերանայ աչքիս առջեւը... արիւններո՛ւ մէջ, յօդուածո՛ւ անչունչ դիակ մը դարձած է ան։ Կը տեսնե՛մ... անոր չրթներէն մըրմունջ մը կ'ելնէ... աչքերը սեւեռած է վրաս... այն աչքերը ուր գազանի մը կերպարանքը պատկերացուցած է իր մէջ։ Կը տեսնե՛մ... վողոցներու մէջ, հրապարակներու վրայ, ամէն տեղ ազգականներուս ու սիրելիներուս խռովաղուխը...։ Ո՜հ, գթութիւն չկայ, խիղճ չը կայ... արդարութիւն չը կայ։ Օրօրոցի մանուկը կարծես կը պաղատի բայց անոր ձայնը կը խղդուի. անդին կը լսուին անչափահաս աղջիկները... կը բռնաբարուին մայրերը, որոնց ծոցին վրայ յօդուածուած տղեկ մը կայ արիւններու մէջ...։»

Նուրիմէ յանկարծ ոտքի ելաւ ու աչքը դէպի մէկ անկիւնը դարձնելով բացագանչեց.

— Մի՛... մի՛ յօդուէք այդ մանուկը... եղբայրս է ան... ես մեծցուցած եմ... կը պաղատի՛մ անոր տեղ սպաննեցէ՛ք զիս...։

Ծերունի Ֆուատ պէյ, որ չէր հասկնար կեավուրի մը աղջկան ըսածները, մեկէն ի մեկ չուարեցաւ այդ տեսարանը դիտելով։ Կարծեց թէ խելքին եկած էր ման-

կամարդ աղջկան, հետեւաբար մօտեցաւ անոր ու ձեռքը բռնելով հարցուց։

— Ինչ ունիս, Նուրիմէ՛, ինչ պատահեցաւ քեզի. որո՞ւ հետ կը խօսիս։

Մանկամարդ այդիկը, որ յիշողութիւնը բոլորովին կորնչուցած էր և ինքզինքը զարհուրելի երեւակայութեան մէջ մղած, պահ մը ձեռքը ճակտին տարաւ ու դողդողալով պատասխանեց.

— Մ՛ո, բան մը չունիմ, բան մը չունիմ...

— Ինչպէ՞ս բան մը չունիս... միթէ դուն չէիր «մի՛... մի՛» պօռացողը։ Հոն ո՞վ կար... որու կ՛ըսէիր։ Ծածկելու պէտք չկայ. ճշմարտութիւնը խոստովանէ։ Աւիկա մեր բարի ֆաքիրն է... կարելի է դեղ մը կուտայ քեզի։

— Ես հիւանդ չեմ... ես բան մը չունիմ. ինչ պիտի ընեմ դեղը։

— Ուրեմն ինչ կ՛ըսէիր, հասկցո՛ւր մեզի։

— Կեավուրի խօսք կ՛ընէի.

— Կեավուրի՞ խօսք.

— Այո՛.

— Ինչ խօսք.

— Ինչ գիտնամ... աչքիս տեսարան մը երեւցաւ.

— Ինչ տեսարան.

— Կեավուրներու տեսարանը.

— Պարա՛պ բան. ինչ պէտք ունիս տառնակ յիմար երեւակայութեան մը տալ ինքզինքդ։ Կեավուրներու կոտորածը վերջացաւ... անկից ի վեր երկու տարի անցած է։ Մոռցի՛ր տարիկա։

— Մոռնա՞լ... ինչպէս մոռնամ, երբ հօրս արիւնլուայ մարմինը, սիրելիներուս յօշոտուած դիակը դեռ աչքիս առջեւն է... Ա՛խ Ֆուատ պէյ, մէկը կայ որ ամէն տառն կը պատկերանայ դէմս։

— Ո՞վ է ան.

— Հօրս ուրուականը.

— Հօրդ ուրուակա՞նը.

— Այո՛.

— Ինչո՞ւ չէիր յայտներ... դուն վախցեր ես... ֆաքիրը քանի մը անգամ թող կարդայ վրադ ու նուսխա մը չինէ... կը լմնայ.

— Անկարելի է... ֆաքիրին նուսխան, իմ պաշտելի հօրս մարմինը չկրնար հեռացնել.

— Աւիկա հօրդ մարմինը չէ, Նուրիմէ, ուրուականն է որ երեւակայութեանդ մէջ կը ծնի ու երազի մը պէս կը տանջէ քեզ։ Հայրդ ո՞վ սպաննած է.

— Եթէ յայտնեմ, չե՞ք բարկանար.

— Մ՛չ, չեմ բարկանար.

— Փաչան սպաննել տուաւ.

— Պատճա՞ռը.

— Առեւանգելու համար զիս.

— Սխալ ըլլալու է, Նուրիմէ՛, փաչան տառնակ ոճիր մը չը գործեր.

— Չը գործեր մի՞... ո՛հ, նայեցէ՛ք անոր ձեռքերուն և դուք պիտի տեսնէք արեան բիծերը... անիկա ոճրագո՛րծ մըն է...

— Նուրիմէ՛... խելքդ ժողվէ՛... տառնակ յիմարական խօսք մը ուրիշ տաեն մ՛ըներ, եթէ ոչ գլուխդ կ՛երթայ.

— Գլո՞ւխս կ՛երթայ... աւելի աղէկ, արդէն իմ ուզածս ալ այդ է, Ինչո՞ւ ապրիմ անպատիւ վիճակի մը մէջ... Ինչո՞ւ ապրիմ տառնակ արիւնով ու ոճիրներով լի յարկին տակ... ալ ինչ բանի համար մտնուրնէպիտի վախնամ։ Միթէ ազգուած քոյրերուս, յօշոտուած եղբայրներուս, բռնաբարուած մայրերուս, արիւնլուայ հօրս և խոզխոզուած սիրելիներուս ոճրագործին կինը պիտի ըլլամ... Ո՛հ, Ֆուատ պէյ, Ֆուատ պէյ, գիտցի՛ր որ աշխարհիս ամենէն զարհուրելի գազանը տես-

նել կ'ուզեմ, բայց փաչա՞ն՞ չ: Անիկա սեւ օձ մըն է ինծի համար, որ իմ սրտիս արիւնով կը սնանի այս ապարանքին մէջ: Անիկայ մարդկային կերպարանքով հրէշ մըն է որ վայրենիի մը պէս յօշոտուած դիակները կը ծծէ: Բայց բաւական է... ո՛չ սրտիս մէջ կաթիլ մը արիւն մնաց և ո՛չ ալ աչքերուս խորը չիթ մը արցունք: Ես կմախք մըն եմ... աւելի ճիշդը՝ կենդանի ուրուական մըն եմ ու այս ապարանքն ալ իմ սեւ գերեզմանս է:

— Անպատճառ այսօր խելքիդ բան մը եկած է, Նաւրիմէ, որ դուն չը գիտես ըսելիքդ: Այսչափ սառն առանց յանդգնութիւն մը չունենայիր, ինչէ՞ն է որ կը համարձակիս սիրոջ մը հայրը ոսքերուդ տակը առնել:

— Նաւասահատութիւնն ամէն բան կ'ընէ.

— Ինչո՛ւ յուսահատիս.

— Կը յուսահատիմ որովհետեւ ոճրագործ մը կայ դէմս... կը յուսահատիմ, որովհետեւ գազանի մը ճիրաններուս մէջ կը գտնուիմ. որովհետեւ դարչութիւն, ոճիր և արիւն կը հոսի այս սեմերէն ներս: Գիտցէ՛ք, Ֆուատ պէյ, գիտցէ՛ք թէ ալ չեմ կրնար ապրիլ: Աւելի աղէկ է խղդեմ ինքզինքս, քան երբէք առանց անպատիւ կեանք մը ունենամ: Ո՛հ, քիչ մը առաջ իմ կրօնքիս վրայ կը խօսէիք թէ խարէական է ան: Բայց դուք չը գիտէք թէ իմ սրտիս արիւն կ'երթար, երբ ձեր հասկացողութեան համաձայն կը բացատրէիք թէ՝ Քրիստոնէութիւնն ինչ է: Ինչ որ ալ ըլլայ, իմ հոգիս անոր կապուած է, հետեւաբար ձեր հաւատքը չկրնար սասիկս մը դառնալ:

Աւազակապետը մէկ անկիւնը քաշուած, աչքերը մանկամարդ աղջկան սեւեռած, ու բոլորովին յուզուած վիճակի մը մէջ, մաիկ կ'ընէր ու չէր համարձակեր բառ մը հանել բերնէն: Կը նայէր այդ թշուառ գերուհիին

յուսահատական նկարագրին, կը նայէր անոր կերպարանքին վրայ արտայայտուած մռայլ բայց խորհրդաւոր երեւոյթին, կը նայէր անոր աչքերէն ժայթքող բոցերուն, կը նայէր, այո՛ ու կզգար թէ ներքին ցնցում մը, հրաբխական հոսանքի մը պէս, կը թափանցէր իր ջիղերուն մէջ: Քայլ մը յառաջացաւ ու դողդոջուն ձայնը խղդելով, հարցուց.

— Ինչ է բաղձանքդ, աղջի՛կս.

— Ի՞մս, գոչեց Նաւրիմէ.

— Այո՛.

— Ես բաղձանք մը չունիմ, մեռած է իմ սիրտս.

— Ճշմարիտ խօսէ, մի՛ ծածկեր.

— Ես ճշմարիտը կը խօսիմ: Ո՛հ, բարի Ֆաքիր, ալ ինչ բանի բաղձանք կ'ուզէք որ ունենամ, երբ անհնարին մէկու մը ապարանքին մէջ կը գտնուիմ որ հօրս մարմինը չունէրու առջին նետել տուաւ ու անոր աչքին առջեւ բռնաբարեց զիս: Ըսէ՛ք ինծի, կրնա՞մ ապրիլ հոս...

— Շինծու է սա պատմութիւնդ, առարկեց Ֆուատ պէյ, բարկանալով.

— Շինծու չէ Ֆուատ պէյ, հաւատացէ՛ք որ ճշմարտութիւնն է որ կը յայտնեմ, վրայ բերաւ Նաւրիմէ:

Աւազակապետը ծերունի Ֆուատ պէյի երեսը նայեցաւ ու նշանացի կերպով մը հասկցուց թէ կ'ուզէր մեկնիլ: Ներքինին առանց խօսք մը ընելու առաջնորդեց Ֆաքիրը մինչեւ դահլիճին դուռը:

— Մաիկ ըրէ՛ք Ֆուատ պէյ, ըսաւ Աւազակապետը, պէտք չկայ մանկամարդ աղջկան խղճին վրայ այնքան ծանրանալու...: Կը տեսնեմ որ յուսահատութենէն՝ ամէն բան ընելու պատրաստ է: Ատուած հեռու ընէ... կրնայ ըլլալ որ չուտան մ'անցունէ վիզն ու խըղըվի...: Ատոնք ըլլալիք բաներ են...: Ան ատեն արդէն

իւնը մաած կ'ըլլաք։ Աւելի աղէկ է անուշութեամբ ա-նոր սրտին էն մօտիկ զգացումն երեւան բերել ու խօսիլ այնպէ՛ս, ինչպէս որ հոգին կ'ուզէ։ Արդարեւ, չատ ի-րաւունք ունէին ըսելու թէ սա աղջիկը սարօրինակ մէկն է։ Ես ալ կը հաստատեմ թէ կիներու մէջ սանկ էակ մը չգտնուիր։ Կինը երջանկութեան խաբուսիկ սուտերն է. սիկա ճշմարիտ է. բայց կը գտնուին եղեր կիներ ալ, որոնք ճառագայթ մըն են այդ սուտերուն մէջ։ Նու-րիմէն այդ կարգի սրտաբաց մըն է. հետեւաբար անոր հոգեկան դրութիւնը յեղյեղուկ չէ։

— Ինչ ընելու է... չեմ գիտեր որ... ընդհատեց Ֆուատ պէյ նեղացած եղանակով մը։

— Դիւրին է։ Վաղը կուգամ ու ձեղի կը յանձնեմ նուախա մը։ Դուք կամաց մը քնացած ատեն անոր կուրծքին վրայ կը դնէք ու կը հեռանաք։ Նուախային զօրաւոր թըլըսըմը բաւական է անոր կեանքին մէջ փո-փոխութիւն մտցնելու, այնպէս որ առջի Նուրիմէն չմնայ։ Մինակ թէ ձեռնէ զատ մէկը թո՛ղ չիմանայ։

— Իսկա լաւ, ըրէ՛ք սառնակ բարիք մը, ան սատն պարտականութիւնս ըլլայ փոխարէնը հատուցանելու։

Աւազակապետը մեկնեցաւ։

Ծերունի Ֆուատ պէյ իր սենեակը քաշուելով սկսաւ խորունկ խորհուրդ մտածել։

Ամբողջ օրը գրեթէ անհանգիստ անցուց։ Իրիկուան դէմ կանանոցի միջանցքը մտաւ ու սենեկի մը դուռը բացաւ։ Հոն, այդ սենեակին մէջ, միջահասակ սև սա-թի գոյն առած ծամերով, խոշոր ու վառվռուն աչքե-րով, ճուաձև այտերով, խաւիչկի յատուկ դիմագծե-րով ու գրաւիչ արտայայտութեամբ աղջիկ մը նստած էր ու նարկիլէ կը ծխէր։

— Օ՛, Մէլիմէ, անուշ ըլլա՛յ, սա ի՞նչ հաճոյք է

կը վայելէս միամիտ, բացագանչեց Ֆուատ պէյ՝ իր ած-խատիպ դէմքին վրայ ժպիտ մը արտայայտելով։

— Հոգիս նարկիլէ մ'ուզեց, Ֆուատ պէյ, մրմնջեց մանկամարդ աղջիկը լիրբ ու խնդէն ձիճաղով մը, աղէկ չըրի՞... Ընա՞ս է ծխել։

— Ամենեւին... աւելի աղէկ է, որովհետեւ ժա-մանակ կ'անցունես ու չես նեղանար առանձնութենէն։

— Ի՞նչ ընեմ... սա կեավուրի մը ջղրիկին քովը չ'երթեւեր որ. ոչ կը խօսի, ոչ ալ կ'ուզէ ուրիշ մը խօ-սի իրեն հետ։ Խէհեթ է, ի՞նչ է... Ընա՛ս չախորժեցայ իրմէն... և կը զարմանամ Սէրթիհնազին որ այնքա՛ն կապուած է սառնակ արեւը չը տեսնող մէկու մը։

— Կեցցե՛ս, Մէլիմէ՛ սառնակ ըլլալու է։ Մի՛ վախ-նար... փաշայի հարստութիւնը ուտելով չվմնար։ Կո՛ր-խամէ՛, վայելէ՛... այս է աչխարհիս երջանկութիւնը։ Դուն սառըլ մնալով ի՞նչ պիտի ըլլայիր, և ո՞ր պիտի տեսնէիր սառնակ կեանք մը։ Անանկ չէ՞։

— Հարկա՛ւ, արդէն ծնողք մը ունէի, որուն չա-պիկը սառը տարին անգամ չէր փոխուեր։

— Ան չէ՛, Մէլիմէ՛, ինչպէս եղաւ որ փաշային ներկայացար։

— Փաշային թիկնապահ մը կար, Րէշատ պէյ ա-նուն, սիկա մեր աւանին մէջ չըրջագայած ատեն տե-սաւ զիս ու սիրեց։ Ես խօսք տուի իրեն հետ փախչիլ։ Իրիկուն մը տունէն քառորդ մը հեռաս գտնուած անոր վրանը գացի։ Հազիւ թէ չարաթ մը անցաւ, փաշան և-կաւ ու տեսնելուն պէս զի իր վրանը տարաւ։

— Հիմակ թիկնապահին վրայ սէր չունի՞ս.

— Բէ՛հ, ես գիտէի թէ սա թիկնապահը մեծ մէկն էր. երբ տեսայ որ փաշային դէմը չունի պէս կը դողար, ան սատն աչքէս ելաւ ու սիրտս փաշային տուի։ Ա՛խ, ի՞նչ ընեմ... ես գիտեմ թէ... ինչ զատ ո՛չ

ոք անձնուէր է այս յարկին տակ... զարձնալ իմ պատիւս վար է... զարձնալ կեավուրի աղջիկն է ամէնէն աւելի սիրուածը։

— Չէ՛ կը սխալիս, Մկլիմէ՛, փաչան ամէն առեն կ՛ըսէ թէ «Սա ասորի աղջիկը չատ աչքս մտած է. աղէկ նայեցէ՛ք գինքը»։

— Իրա՞ւ...

— Իրաւ է, ես ատա չեմ խօսիր։

— Ատիկա աղէկ, ուրեմն պարապ տեղը հոգ կ՛ընէի այդ մասին.

— Նուրիմէ գալէն ի վեր սենեակդ եկած չէ՞.

— Ամենաւին, քանի մը անգամ ես իր քովը գացի... ուզեցի որ մեր չրջանին մէջ մանէ... ուզեցի որ կանանոցի մանուշակներուն վարժեցնեմ գինքը։ Սակայն զարմացայ, երբ տեսայ որ ըսածներս չէր լսեր ու դառն ժպիտով մը չարունակ կը հեգնէր գիս։ Ես աւելի համակրած եմ սա մինինիկ Զարուհարին, որուն թէ խօսուածքը, թէ չարժուածքը և թէ մանրմունիւնը կապուած է հոգիիս։ Ափսո՛ս որ դեռ չատ պզտիկ է և բնաւ բան մը չը զգար։ Երբ անցնի քանի մը տարի, հասակը լեցուի, աչքը բացուի, ու սրտիս մէջ սէրս, ան առեն կը հաւատամ թէ ապարանքին սիրուհին ան է ու փաչան իր ամբողջ գորովանքն անոր պիտի նուիրէ։ Ա՛խ, Ֆուատ պէյ, անցնալ օր տեսայ որ նոր օղերը մտցուցած էր ականջը, ադամանդակուռ ապարանջան մը անցուցած էր իր չուչանաթոյր բազուկներուն, թանկագին մատանիներով զարդարած էր իր մատներն ու հագած էր ժետաքսահեռ հագուստ մը...։ Երբ հարցուցի թէ ինչու զարդարուած էր, պատասխանեց թէ՝ այդ գիչերը փաչային քովը պիտի երթայ։ Խե՛ղճ աղջիկ... դեռ հազիւ ասանկու ատրեկան է։

— Ինչ կ՛ըլլայ ատանկու ատրեկան ըլլալով...

դուն գեղեցկութեանդ նայէ։ Վարդի կոկոնը չատ աւելի սիրուն է, քան թէ անոր բացուածը։

— Աղէկ, բայց բան մը չը գիտար.

— Ինչպէ՞ս չը գիտար... չ՞ որ զարդարուած էր փաչային քովն երթալու համար... եթէ իր սէրը թափանցած չէ, պիտի բաւական չհատուցի։

— Ատիկա ապացոյց մը չէ, մանուկն անգամ սէր ունի դէպի զարդարանքը։ Կարծեմ թէ՝ եկածէն ի վեր առաջին անգամն էր որ փաչային քով կ՛երթար, անանկ չէ՞...

— Այդպէս է. չատ չզնաց որ փաչային թիկնապահը Զէրքէզներու երկրէն բերաւ գինքը.

— Բայց այն ինչ յափշտակիչ աչքեր, ինչ պրզարուիկ բերան մը, ինչ գիրգ հասակ մը... ինչ նարր ու թրթռուն մէջք մը, մէկ խօսքով՝ ինչ հրեչտակային դէմք մը ունի. Նայուածքը կը վառի, ինչպէս անուշ խունկի մը բոցը։ Ձայնը կը թրթռայ, ինչպէս քնարի մը յանկուցիչ մրմունջը.

Ծերունի ներքինին չկրցաւ իր ծիծաղը զսպել, Մէլիմէի երեսը նայեցաւ ու հարցուց.

— Դուն ալ գեղեցիկ չե՞ս.

— Անո՞ր չափ.

— Այո։

— Անկարելի է։ Ես սեւուկիկ դէմք մը ունիմ, իսկ անիկայ չուչանի պէս ճերմակ է ու կարծես թէ ճառագայթի մը մէջ կը պատկերանայ. անոր յօնքերու կորաուածքը գրեթէ անբեւոյթ սաւերի մը տակ կը թըրթռայ։ Երիտասարդը վարդէն աւելի թարմ ու հրապուրիչ ներդաշնակութիւն մը կ՛արտայայտէ։ Այն մ՛արա... ես ուր... մեր գեղեցկութիւնները չատ հեռու են իրարմէ...։

Մէլիմէ հանըմ իր ևս սքը չէր աւարտած, ահա հարեմանոցին միջանցքին մէջ ոտնաձայն մը լսուեցաւ։ Մէկը կար որ քաղցր ձայնով մը հետեւեալ երգը կը մրմնջէր.

«Փրթած է քնարիս թել
Զայն չի տար սրտիս.
«Ո՛հ, փուճ տեղ կ՛ուզեմ երգել
Որ լեցնէ հոգիս...։
«...Ցէյ վախ քնար չունիմ
Որ լսէ ցաւը սրտիս...։

— Ասիկա Զահրումարին ձայնն է Ֆուատ պէյ, նկատեց տուաւ Մէլիմէ։ Բայց կեցցէ... ո՞ւսկից է սովրեր այդ երգը։

— Մաիկ ըրէ՛ աւարկեց ծերունին, տես ի՛նչ ազուր է սա աղջը.

Կը բացուին վարդեր
Անուշ հովերուն
«Բայց անգութ ձեռքեր
Կը հաւնին խոզոյն։
Մի՛, մի՛ կարէք... Թողէ՛ք որ բացուին
Ու անուշ բոյրով մ՛ամենէն սիրուին...»։

— Իրա՛ւ է, չատ հիանալի է, մրմնջեց Մէլիմէ։ կեցէ՛ք հոս կանչեմ զինքը։

Ու աճապարանքով մը սենեկին դուռը բացաւ ու ձայնեց,

— Զահրումա՛ր, Զահրումա՛ր քովս եկո՛ւր.

Արդարեւ, քիչ յետոյ ներս մտաւ բարձրահասակ ու տաւներկու տարեկանի մօտ աղջիկ մը։ Հագած էր ծիրանեգոյն մետաքսէ զգեստ մը որ իր աղուոր ու գիրգ

իրանէն վար կ՛իյնար թրթռուն փափկութեամբ մը։

— Կեցցէ՛ս, Զահրումա՛ր, ըսաւ ծերունի Ֆուատ պէյ. դուն ան ի՛նչ հրեշտակային ձայն ունիս եղեր։ Շիտակը. առաջին անգամն է որ կը լսեմ։ Հաւատայ որ փայլուն աւետիս սիրելին կը դառնաս, եթէ օր մը անոր առջեւ երգես։

— Զգեցէ՛ք... հիմակ ի՛նչ հոստեղ երգէ ես անանկ կուզեմ, ընդմիջեց Մէլիմէ։

Մանկամարդ Զահրումար, որ Չէրքէզուհի մըն էր, չը մերժեց առաջարկութիւնը, ձեռքը փափուկ այտին դրաւ ու սկսաւ հետեւեալ երգը մրմնջել.

«Արեւս հառաջանք, աչքերէս արցունք
Գիտցայ ես քամել
Կեանքըն անուշ էր, սիրելը՝ յուզմունք
Սովրեցուց երգել...

«Քընար մ՛ունէի... ձեռքիս մէջ առի
Փըրթեցաւ իր թել.
Աւա՛ղ, մընացի ես առանց լարի՝
Չեմ կրնար պատմել...

«Աչխարհքը ժպիտ էր, աէր խանդ ու դորով
Ուզեցի տեսնել.
Բայց անգութ ձեռք մը խլեց գիս չուտով
Եւ ուսուց հածել...

Այս վերջին պարբերութեան վրայ, ծերունի ներքինին չը կրցաւ համբերել ու ընդհատեց.

— Չէ՛, չեմ ուզեր առանկ երգեր ընես, Աւելի զբաղթ բաներ չե՞ս գիտեր։

— Ի՞նչ կուզէք որ երգեմ, Ֆուատ պէյ, մրմնջեց Զահրումար։

— Իրա՛ւ է, առանկ խնդալու երգ մը երգես աւելի

դո՞ն կըլլանք, վրայ բերաւ Մելիմէ։ Աղիկա մեռելներու եաեւէն գացող կիներու արցունքն է։ Երգէ՛ սիրտ բացուելիք բաներ։

— Մ'ա, գժբաղդաբար առանկ երգեր չեմ գիտեր, նկատեց տուաւ Զահրումար։ Բայց մեր մէջ աղէկ չեն ասոնք։

— Աղէկ են... մինակ թէ փաչան երբ լսելու ըլլայ, կը բարկանայ, առարկեց ծերունին։ Սիրտ բանդ երբ անուշ թրթռաւմներու մէջ բացուի, սասկը մը չուներ։ Երգը մարդուս ներքին ձայնն է։ Տիւսը երգ մը՝ տխուր հոգի մը կը պատկերացնէ, Զահրումա՛ր։

Չերքէզուհին իր քնքուշ գլուխը ծռեց ու չը պատասխանեց։

— Սէրթիֆիճաքին քով գացի՞ր հարցուց Ֆուատ պէյ գորովանքով մը։

— Անիկա քնացեր է, մրմնջեց Զահրումար։

— Նուրիմէյին քով երթայիր... ընդմիջեց Մելիմէ անարգական եղանակով մը։

— Ան ալ քնացեր է։

— Օ՛, ինչ եղեր է աստոնց։ Ամբողջ օրը քնանալով կ'անցունեն ու չեն կշտանար։ Ինծի նայէ Զահրումար, սա կեավուրի աղջիկը սիրած կա։

— Ի՞նչպէս։

— Հսկ կուզեմ թէ՝ կը փափաքի՞ս հետը խօսելու։

— Ինչո՞ւ չէ... անիկա ամեն տեսն արցունք թափած է երգերս լսելով։

— Տեսա՞ր... դուն կ'երգես ու ընկերուհիներդ կուլան, ինչ եղաւ սակից, մէջ մտաւ ծերունի Ֆուատ պէյ։

— Ուրիշ երգ մը գիտե՞ս, հարցուց Մելիմէ։

— Ի՞նչ երգ... հարցուց Զահրումար։

— Ազուոր ըլլայ... սանկ սիրոյ մօտիկ բան մը։

— Կեցիր երգեմ «պիւլպիւլը»։

— Հա՛... տեսա՞ր մի եա սակիա կուզեմ, բայց անուշ ձայնով մը երգէ։

Զահրումար հառաչանք մը հանեց ու սկսաւ։

«Ձայն տուր, պիւլպիւլ, կը խնդրեմ
Ինչո՞ւ լռած ես
«Ձը դիտե՞ս թէ կը սիրեմ
Բոլոր սրտովս քեզ։

«Երգերդ յուզիչ ու անուշ՝
Թափէ սրտիս խոր։
«Ո՛հ, կարօտ եմ, իմ քնքուշ,
Երգիդ իրաւ որ։

Մանկամարդ աղջիկը կ'երգէր երբ ներս մտաւ Ասատ ու լմացուց թէ փաչան եկած է։

Զահրումար իր սենեակը գնաց, Մելիմէ իր նարկիլէն վերցուց, իսկ երկու ներքինիները կամացուկ մը սրահը լքան ու սպասկին որ փաչան անոնց բարեւ մը տայ ու սէլամլըքը մանէ։

ՊԱՏՈՒՈՅ ՎՐԻԺԸ

Շէվքի փաչա իր կանանոցի մեղկ, վաւաշոտ ու գարշելի կեանքին մէջ խորասուզուելով հեզհետէ մոռցած էր Նաւէզարի դառն յիշատակը։ Չերքէզուհին՝ իր ահնաչ երգերով, Ասորի աղջիկն ալ՝ իր վաւաշոտ ու խրամանկ մէջտեղներով և կեավուրի աղջիկն ալ՝ իր անմեղ գեղեցկութեամբ անոր մոռցնել տուած էին անց-

եալը. հետեւաբար ոստիկանութիւնը դադրած էր խուզարկութիւններ չարուճակելէ։

Շէվքի փաչա կը նմանէր սրտին վիրաւորուած գազանի մը, քանի որ վէրքէն արիւն կ'ներթար։ չէր կարող հանգստանալ. բայց երբ վէրքէն արիւնը դադրեցաւ, ան առնն ամէն բան դադրեցաւ։

Իրիկուն մը Նուրիմէյի սենեակը մտաւ։ Մանկամարդ աղջիկը բազկոցին մէկ անկիւնը քաշուած կը քնանար։

Պահ մը կեցաւ... գորովանքով մը թշնաւած աղջկան դէմքը դիտեց ու յետոյ ձայնեց.

— Կեավուրի աղջիկը...։

Նուրիմէ աչքը բացաւ ու բոլոր մարմնով սարսռացանցորդի մը պէս որ իր ոտքերուն ներքեւ սեւ օձ մը կը տեսնէ։

— Կը քնանայի՞ր, հարցուց Շէվքի փաչա ժըպտելով։

— Նստած էի... քունս տարաւ... մրմնջեց մանկամարդ աղջիկը կիսկատար ձայնով մը։

— Ի՞նչպէս... ալ չես մտածեր անանկ բաներու վրայ, ա՛։

— Ի՞նչ բաներու վրայ։

— Ի՞նչ գիտնամ... ներքինիներս կ'ըսեն թէ խենթ ու խելար խօսքեր կ'ընես եղեր. ամէն առն կուլաս... պարտէզ չես ուզեր... առանձին կը մնաս։ Սո՞ւտ են։

— Սուտ չեն։

— Է՛յ. ինչո՞ւ կ'ընես։

— Սիրտս անանկ կ'ուզէ... ուրիշ կերպով չեմ կրնար ապրիլ այս պալատներուն մէջ.

Շէվքի փաչա գոյնը նետեց ու հոգւոյն բարկութիւնը պատկերացուց դէմքին վրայ։ Առաջին անգամն էր որ կեավուրի աղջկան մը համարձակութիւնը կը տեսնէր որ անձնասպան Զիւլֆիին պէս կը յանդգնէր պալատներուն կեանքը նախատել։ Բայց չուզեց խստութեան դիմել։ Հետեւաբար խրոխտ ձայնը մեղմացնելով, մօտեցաւ Նուրիմէյին, չոյեց անոր յորդ ու գեղեցիկ ծամերը, ձեռքը բռնեց ու հարցուց.

— Մի՞թէ պալատներս չը հաւնեցա՞ր։

— Պալատնե՞րդ, բացագանչեց Նուրիմէ խռովուած չարժուելմը ընդդիմելով։

— Այ՛։

— Իմ աչքիս չերեւիր պալատդ. երբ...

— Ի՞նչ երբ... ընդհատեց հրամանատարը։

— Երբ բանտարկուած եմ։

— Ո՞վ բանտարկած է քեզ։

— Բռնութիւնը։

— Չէ... բռնութիւն չը կայ քու վրադ... ազատ ես ամէն որ պարտէզը պտըտելու... ազատ ես ուզած բաներդ գնելու։ Ես ներքինիներուս պատուիրած եմ որ լեզուա կարէ, անդիմադրելի ընեն։ Մի՞թէ կը դրկեն քեզ։

— Ներքինիներդ իմ ուզածս չեն կրնար տալ... ոսկիկա ձեր ձեռքն է։

— Ի՞նչ է։

— Ազատութիւնս։

— Պարապ մտածո՛ւմ. ինչպէս, կուզե՞ս որ քու կողդ չըլլան բոլոր ելլեկտութիւններդ։ Ո՞ւր կրնաս երթալ... դուն աղէկ գիտես որ կոտորածի ժամանակը հազիւ ազատեցի քեզ։ Հայրդ սպաննուած է... ազգականներդ չը կան։ Անանկ չէ՞...

— Իրաւ է... բայց ես կուզեմ անոնց գերեզմանները տեսնել։

— Գերեզման ունի՞ն որ...

— Հարկաւ, արիւնի հետքը չէ ծածկուած...

— Օ՜հ, ամէն բան ծածկուած է։ Հետքը չէ, յիշա-

տակն անգամ մոռցուելու վրայ է։ Միայն թէ՛ թո՛ղ այդ ազգական մտածումները։ Ապարանքին մէջ բան մը չի պակսիր քեզի համար։ Ծառաներդ ունիս, սպասուհիդ ունիս, ներքինիդ ունիս։ Եւ մէկ խոստանաս որ տանիկ ոչինչ բաներուս վրայ մտածելով օր պիտի չանցընես, կը պատուիրեմ ներքինի Ցուսան պէյին, որ քեզ կառքով պարտիզ կը փոխագրէ։

Նաբիմէ մէկէ ի մէկ չը կրցաւ պատասխանել։ Գազաթար մը փայլակի մը արագութեամբ, իր գանկին տակէն անցաւ ու ցնդեց դինքը. վայրկեան մը իր մեծ ու ազուր աչքերը իր դէմ գանուող գազանին վրայ պըտըտցուց ու մրմնջեց.

— Այ՛, կը փոխագրի՛մ։

— Խիստ լաւ, ուրեմն ինչո՞ւ չեկիր յաւտներ, նկատել տուաւ հրամանատարը՝ ներքին գոհունակութիւն մը զգալով։

— Ո՛հ, չեի համարձակեր, սրտիդ ետեւ պիտի էի արգիլած էիք ապարանքէս դուրս նետուիլ։

— Արգիլուած է անոնց համար որ յիմարութիւններ կ'ընեն։ Քանի որ կը խոստանաս երջանիկ մնալ վայելելու, ինչո՞ւ զրկես քեզ։

Շեւվքի փաշա՝ քիչ մըն ալ նսեմացնէն հաքը, մինակ Թողուց Նաբիմէն ու մեկնեցաւ։

Մանկամարդ աղջիկը դուռը գոցեց ու խղդուած ձայնով մը բացագանչեց ինքնիրեն.

— Անիծա՛ծ... ասկից հաքն է որ հօրս վրէժը, սիրելիներուս վրէժը, եղբօրս վրէժը... մանաւանդ իմ պատուոյս վրէժը պիտի յաջողիմ լուծել քենէ։ Դուն ինչպէս արիան ճապաղիքներուս մէջ Թողուցիր զանոնք, ես ալ քու դիակդ ոտքերուս նետեմ պիտի քաշկըռտեմ... դուն ինչպէս ծաղրկ կեանքս րդքանիցիր ճիրաններուդ մէջ, ես ալ արիւնդ պիտի ծծեմ...։ Այ՛, խոստացար ինծի որ վանդակէս դուրս կենեմ...։ Լա՛ւ, ան տանն է որ ապարանքդ ձեռքովս դերեզման մը պիտի ըլլայ ու դուն՝ անոր մէջ ինկած գարշելի դիակ մը։ Հոգ չէ... ասկից հաքը պիտի մպտիմ, պիտի կեղծեմ, պիտի ծածկեմ հազուագիւտ բովանդակ մխիթարիչը։ Ասկից հաքը նայուածքս քուկդ է, չրմունքս քուկդ է այտերուս թարմութիւնը քուկդ է... բայց սիրտս, զգացումներս, մտածումներս ու ձգտումներս՝ իմ են։ Մինակ Թէ ամբ Աստուած որ յաջողէի ներսէնի Ցուսան պէյն համոզել ու անոր անձնուիրութիւնը կերպով մը խղճիս կապել։

Մանկամարդ աղջիկը գրեթէ ժամերով մենախօսութիւններ ըրաւ. յետոյ երկու ձեռքերը կուրծքին վրայ ծալեց ու մրմնջեց.

— Ո՛հ, տարաբաղդ հա՛յրս. տարաբաղդ հա՛յրս... անա քու վրէժդ ես պիտի լուծեմ այն դազանին, որ արիւնդ խմեց։ Կ'ուխտեմ, հա՛յր, կ'ուխտեմ Աստուծոյ ու խղճիս հանդէպ որ այս հրէշը չպիտի Թողում որ աբեւ ու կեանք տեսնէ... այս ապարանքը սեւ գերեզման մը պիտի ընեմ անոր, Թո՛ղ հոյը ճակատը բոց անցնի անոր արիւնոտի դուռնին առջեւէն, Թող կարդայ կեավուրի մը աղջկան սա տողերը. «Հօրս եղբօրս, սիրելիներուս ու պատուոյս վրէժը նէրսն է... արիւնոտ, գարշելիանց ու խաւարի մը մէջ կը տապալուտրկի...։»

Այսպէս, բոլոր գիշերը Նաբիմէ անքուն անցուց։ Աստուն իր սենեկին դուռը գարնուելուս կոմոց ձայնով մը։ Բացաւ դուռը ու տեսաւ որ եկողը ներսէնի Ցուսան պէյն էր։

— Մա՛ ասիկա, Նաբիմէ, մրմնջեց Ցուսան պէյ ու Թուղթի մը մէջ փաթթուած ծրար մը տուաւ։

Մանկամարդ աղջիկը քակեց ծրարն ու մէջէն հա-

նեց երկու կարգ եռանկիւնի ձեւով գունաւոր թուղթեր։

— Ի՞նչ են ասոնք, Ֆուատ պէյ, հարցուց Նուրիմէ զարմացական չեչտով մը։

— Հա՛, ասոնք նուռախաներ են, պատասխանեց Ներքինին։ Տար ինձի սխալեցայ, ասոնք քեզի համար չեն։

— Շատ աղէկ, առէ՛ք ուրեմն։

Ու զանոնք Ներքինի Ֆուատ պէյին յանձնեց։ Ներքինին գլխի չարժում մը ընելով սենեկէն դուրս ելաւ ու ինքնիրեն մրմնջեց.

— Շատ ցնդեր եմ. փոխանակ անոր քնանալու ժամուն նեթս մանելու և կամաց մը կուրծքին վրայ դնելու, ձեռքովս իրեն կը յանձնեմ։ Ո՛վ գիտէ կարելի է ասանկով խըլըսըմն ալ գնաց. մէյ մը հարցնելու է Ֆաքիրին։

Կէս օրուան մօտ Աւազակապետն եկաւ։ Ֆուատ պէյ ուրախութեամբ դէմը ելաւ ու յայտնեց տեսակցութիւնը։

— Հոգ չէ... հիմակ ալ կրնաք գործադրել ըսածնիերս, յարեց Աւազակապետը. Քանի որ նուռախաները չեն բացուած, անոնց խըլըսըմը կը մնայ։

Ներքինի Ֆուատ պէյ չը պատասխանեց։ Խոկմունի մէջ ելաւ, հարեմանոցը դիմեց ու Նուրիմէյի սենեակը մտաւ։ Գիտէր թէ այդ ժամուն ասոնք սովորութիւն ունէին քնանալու։

Արդարեւ, երբ ներս մտաւ, տեսաւ որ մանկամարդ աղջիկը մահճակալին վրայ երկնցած կը քնանար։ Կամացուկ մը մօտեցաւ, կուրծքին ճիշդ մեջտեղը դրաւ երկու նուռախաներն ու հեռացաւ։

Ժամէ մը ետքը Նուրիմէ արթնցաւ։ Զարթապանց եղաւ իր զարմանքը, երբ որ թուղթի կտորները նըշմարեց։

— Կեցիր նայիմ ի՞նչ են ասոնք, մրմնջեց Նուրիմէ ինքնիրեն։

Ու անոնց մին քակելով, տեսաւ որ հայերէն գրեր կային մէջը։ Այդ ուրուած, զանազան նկարներով զարդարուած թուղթին մէջ հետեւեալը գրուած էր։

«Աղջի՛կս,

«Զըլայ որ յուսահատիս, Աստուած քու պաշտպանդ է և բարի մարդ մը՝ քու առաջնորդդ։

«Այս ապարանքը քիչ օրէն գերեզմանոցի մը պիտի փոխուի ու դուն քու վրէժդ լուծուած պիտի տեսնես։

«Արի եղի՛ր... այսչափ առեն գիմացար, գոնէ քիչ օրուան համար ալ գիմացիր։

«Մի՛ պահեր քովդ այս գրուածքը։

«Պատռէ զայն, հետքն անգամ թող չերեւի։

Նուրիմէ խորհեցաւ հետաքրքրութեամբ մը ու դողդողալով միւս նուռախան ալ բացաւ. անա՛ ինչ որ կարդաց.

«Աղջի՛կս,

«Պատրաստա եղի՛ր, բայց նայէ որ կասկածի մը տեղի չի տաս։

«Քու ապաստանդ հայու մը ձեռքն է, միայն թէ համբերել գիտցիր, ու մի՛ յուսահատիր։

«Այս թուղթերուն տեղ, պարապ քարշեր լեցո՛ւր ու դարձեալ նուռախա չինել։

«Այո՛յ։

Մանկամարդ աղջիկը թուղթի կտորները իր չրթներուն տարաւ ու համբուրեց. յետոյ զանոնք պատռտեց ու քարշեր լեցուց նուռախաներուն մէջ։

Հոգին հանդարտած էր, ինչպէս ալեկոծուած ծովի մը փոխարկայող մրրիկէ մը ետքը։

— Բարի՛ Աստուած, բարի՛ Աստուած... կը մրմնջ-

Չէր Նաւրիմէ արցունքը սրբելով, վերջապէս դիմացիր վրաս ու կ'ազատես գիս աս արիւնարբու գազանին ճիրաններէն։

Ծեսդ կը մտածէր...

— Ո՞վ էր այդ Փաքիրը... ինքն էր այդ առաջնորդը, եթէ ո՛չ ուրիշ հա մը։

— Արդեօ՞ք նաւախանեարուն գազանիքը այդ ցնցոտիներու մէջ ծածկուած փաքիրը հասկցա՞ծ էր, թէ ոչ։

Այս և աւելի նման մտածումներ կ'անցնէին իր գանկին ներքեւէն, ինչպէս մթին ամպեր՝ որոնք կը ահեին անհունին մէջէն։

Այդ օրը Նաւրիմէ զաւարթ դէմք մը առաւ ու ինքնիրեն երեսին մրմնջեց հետեւեալ երգը.

«Վանդակիս մէջ փակուած էի
Թռչունի մը պէս.
«Աւա՛զ, փուճ տեղ կը խփէի
Արցունք աչքերէս։

«...Վանդա՛կ, վանդա՛կ, դուռդ արիւնա
Քա՛ց որ անցնիմ...
«Ամբոխու մէջ, լեռներուս ժեռա
Ես ատիճ լինիմ։

«Հոն տեղ, հոն տա՛ղ պիտի յուզեմ
Վրէժը պապերս.
«Հո՛ն թշնամիս ես կը գտնեմ
Բերանը գայլերս։

«Ժայռերուն տակ, թաւուտքին խոր
Գլուխս կը դընեմ.
«Ինչպէս արի՛, յաղթող գինուոր,
Հանդիսա չունէ կ'ատեմ։

«Վանդա՛կ... արիւն. դաւ ու ոճիր
Կը խաւին քեզ.
«Ա՛խ արցունքներս մէջդ լեցուիր
Ա՛ղ բաւական է։

«Երթա՛մ, երթա՛մ քարերուս քով
Որոնք կը հեծեծեն.
«Ըսեմ անոնց որ վրէժով
Հողը չը մռնեն...

«Ես առաջնորդն անոնց բլրում
Արիւն թափելու.
«Ըսեմ, պատմեմ ու միշտ սիրտ տամ
Ծառաջ քալելու։

Այդ պահուն ներս մտաւ Ծուտա պէյ, որ արտակարգ նոյտածքով մը մանկամարդ ազջկան երեսը նայեցաւ։ Օ՛հ, մտիտանդ ու նախատակարհակ մարդը կարծեց թէ Նաւրիմէի զաւարթութիւնը նաւախանեարուն ազդեցութենէն առաջ եկած էր, հետեւաբար անկեղծ չունէր մը առաւ ու հարցուց.

— Այսօր զաւարթ կը տեսնեմ քեզ, Նաւրիմէ, արդեօք ինչ է պատճառը։

— Իրա՞ւ... մայեցաւ, մանկամարդ ազջիկը բրտնազբօսեալ կերպով մը։

— Իրաւ, եա՛, կրկնեց Ծուտա պէյ։ Եկածէդ լաւ մանուկ խնդում երես ու գեղեցիկ տեսած չէի քեզ։

— Է՜հ, ինչ ընեմ... արտմելով ինչ կուզայ ձեռքէս... որոշեցի որ ատկից եաքը բանի մը վրայ չը պիտի մտածեմ։ Ես համոզուած եմ որ փայտան ամենէն աւելի իմ սրտիս կապուած է, անանկ չէ՞։

— Աւար տարակոյս չը կայ։

— Ան տանն՝ պիտի վայելեմ այն բոլոր երջանկութիւնները, որոնք ինծի համար պատրաստուած են այս

ապարանքին մէջ։ Ֆուատ պէյ, դուք ընտանիք ունի՞ք։

— Ինչո՞ւ կը հարցունէք։

— Անանկ... հարցուցի... մրմնջեց գեղանի Նուբիմէ՝ անուշ նայուածք մը նետելով ծերունի Ֆուատ պէյին աչքերուն մէջ։

— Շատ զարմանալի ապրիկ մըն ես, Նուբիմէ, բացագանչեց ծերունին խնդալով։

— Ինչ... ընդհատեց Նուբիմէ։

— Միթէ չը գիտե՞ս թէ ներքինի մը ընտանիք չունենար։

— Ի՛չ, չեմ գիտեր։

— Իրա՞ւ։

— Ճշմարիտ կ'ըսեմ։

— Մարիկ ըրէ, անոնք որ ներքինի անունը կը կրեն, անոնք ամէնքն ալ մարդկութենէ զրկուած են ու սեռական զգացմունք չունին։ Բայց ես ներքինի մը չեմ... ծերունի ըլլալուս համար այս ապարանքին մէջ խոհեմական պաշտօն կը վարեմ և հաց մը գտած կապրիմ։ Ա՛խ, տարիքս ութսունհինգի մօտ է, Նուբիմէ, հետևաբար ասկից ետքը ձեռքէս բան չի գար։ Թէպէտև պատառ մը կաւ, ափ մը հող և անյիշատակ գերեզման մը կայ առջիս, բայց մինչև որ առնուք ծածկեն զիս, դարձեալ չոր հացի մը պէտք ունիմ չը մուրալու համար։ Կը հարցունես թէ ընտանիք ունի՞մ։ Ինչպէս չէ, բայց սեւ ճակատագիր մը ծածկած է...

— Մեռա՞ծ է, ընդմիջեց Նուբիմէ չը հասկընալով այս մթին բացատրութիւնը։

— Ո՛չ...։

— Հապա՞։

— Ինչ ըսեմ, թող ատիկա... ուրիշ բանի վրայ խօսինք, Նուբիմէ, դողդողաց Ֆուատ պէյ՝ որուն կեր-պարանքը մեռելի գոյն առաւ։

— Ինչո՞ւ, Ֆուատ պէյ, միթէ կը կասկածի՞ս ինէ, միթէ չե՞ս ուզեր որ ձեր կեանքին, ձեր սրտին, ձեր հոգիին, ձեր բոլոր գաղտնիքներուն մտերիմն ընէք զիս։ Չէ՞ որ ես ալ տառապած եմ, չէ՞ որ իմ արցունքներս տեսած էք, չէ՞ որ իմ հոգիս լեցուած է... ինչո՞ւ չէք ուզեր որ սփոփեմ ձեզմով։ Ա՛խ, չատնուց ի վեր ձեր և միւս ներքինիներուն մէջ անգին տարբերութիւններ նշմարած էի։ Միշտ կ'ըսէի թէ Ֆուատ պէյ չի նմանիր ո՛չ Սաատին և ո՛չ ալ Տէաէին։ Անոնք մեր վրայ գութ չունին... կարծես թէ անսիրտ արարածներ ըլլան։ Բայց զուք բաբի սիրտ մը ունիք որ գթութեամբ լեցուած է։

Ֆուատ պէյ՝ զգածուած այս անկեղծ խօսքերէն զոր մանկամարդ աղջիկը յանկուցիչ չեչտով մը կ'արտայայտէր, պահ մը դառն յափշտակութեան մը մէջ ինկաւ և աչքերը սաք արցունքով մը լեցուց։

Նուբիմէ դիտեց անոր խոր ու ծեր աչքերուն մէջ երեւցած արցունքին հոսիլը. դիտեց անոր կերպարանքին վրայ պատկերուած հոգեկան վիշտը. դիտեց անոր կեանքին վրայ ծանրացող աղետալի երեւոյթը։ Բայց չուզեց խառնել զինքը։ Խորին լռութեամբ մը սպասեց որ ծերունին խօսէր։

Արդարեւ, Ֆուատ պէյ երկար մտածումէ մը ետքը, հոգին լեցուած վշտահարի մը պես հառաչանք մը հանեց ու լռաւ։

— Ա՛խ, Նուբիմէ, կեանքիս պատմութիւնը չատ ազեաալի է։ Ձեմ կարծեր թէ երկրիս վրայ դանուի մարդ մը, որ առատապած, չարչարուած ու յետին ծայր թշուառութեամբ անցուցած ըլլայ իր կեանքն ինձի պէս։ Այդ պատճառաւ աւելորդ է յիշել զայն։ Ինչ Պէտք է դիտել փոթորիկներու ներքեւ ճզակտուր եղած ծառի մը վրայ։

— Կը խնդրեմ, Ծուառ պէյ, ընդհատեց Նուրիմէ, պատմեցէ՛ք ձեր կեանքը, հետաքրքիր եմ ու բոլոր հոգ-ւովս կը փարատիմ իմանալ:

Ծուառ պէյ, որ սկսած էր անուշ-անուշ սէր և հոգածութիւն ունենալ Նուրիմէի վրայ, չը կրցաւ ծածկել իր ազնուալի պատմութիւնը: Ետին «օֆ» մը քաշեց սրտէն, ու ահա ինչ որ յայտնեց.

— «Ես ազնուական ընտանիքի մը կը պատկանիմ, Նուրիմէ: Իմ հրկիրս չատ հեռու է... ան, լեռներէ, սարերէ, անապին մարմաներէ ալ անդին է: Այսօր իմ բազմաթիւ սերնդներէս ոչ մէկը մնացած է, և առջի պատճառը մէմիայն այն մարդուն հայրն է, որուն անունէն նեղ սարերուն ի վեր աճիր, արիւն ու հարուածներ կը բուրին...

— «Մի՛ դողար ազջի՛կս, մի՛ սարսափիր... մեր նրկուքիս ճակատագիրն ալ համանման է: Դուն ալ ամբողջ ընտանիք մը զոհ տուած ես այս մարդուն, ես ալ... միայն թէ ինչ նպատակով որ ես սպրդուած եմ իմ սերնդներուս արիւնը խմող սքրտպորի մը քով գանձելու: դուն այդ նպատակէն հեռու ես...»

Նուրիմէ չկրնալով իր հոգւոյն զառնութիւնը զսպել, բացագանչեց.

— Ինչ նպատակով կը գանուիք այս մարդուն մօտ:

— Համբերէ՛, ազջի՛կս, նկատել տուաւ ծերունին: Ի հարկէ խոսուսմս պիտի կատարեմ: Քանի որ սակայն տուիր ինձի կեանքիս էն ազէսաւոր երեսոյթներէն մին յայտնելու, ալ վաղուան եղիր որ մէկիկ մէկիկ պիտի պարզեմ: Ա՛խ, արդէն տասնապատ հոգիի մը պէսք ունէի, արդէն զառնութիւնը լեցուած էր մէջս, ու պարպել կ՛ուզէի-

մը ջոցը, նոյնպէս գործադրութիւնը աղէտաւոր է, սակայն բավանդակ կեանքս անոր կապուած է... չեմ կրնար անջատուիլ... ճամբայ մըն է, որուն վերջաւորութիւնը փոս մը և կամ անյիշատակ գերեզման մըն է: Բոլոր այս գեղեցիկ սիեզերքը բան մը չէ... աչքս միայն, այո, միայն մէկ տնտարանի վրայ յառած եմ ու՝ ճրագին չուրջը դարձող թիթեռնիկին պէս, անոր գերին եղած եմ:

«Այս ընդհանուր հրամանատարը միակ չատուիրն է սրիճեկդակ ընտանիքի մը: Իր հայրը տասներկու տարեկան իլվր մեռած է: Վեց եղբայր ու քոյր ունէր: Եղբայրները ձնհալքա թաղուեցան, ինչպէս նաեւ երկու քոյրերը: Ապարանքին ճրագը մարելու մօտ էր... սակայն տիկին օձիքը ձեռք չը տուաւ: Երբ տեսաւ որ ընտանիքը վտանգի մը հանդէպ կը գտնուէր. ու երինց տեմերէն արիւնը կը հոսէր, զաղտնաբար կ. Պոլիս փախաւ և ժամանակ մը թէ անուն և թէ ազգութիւնը ծածկեց:

«Շատ երկիրներ թափառեցայ... գրեթէ ամբողջ Սպարիա, Պէլճիքատան, Ամերիկատան, յետոյ Եգիպտոս ու Ամերիկէի մէկ ծայրէն միւսը մտն եկայ... անօգուտ բան. հետքը գտնելու ճար մը չկար:

— Բայց, Ծուառ պէյ, չըսիք թէ ինչու այսչափ վրէժխնդիր կը գտնայիք, ընդհատեց Նուրիմէ, որուն քնքուշ սիրտը կը լեցուէր:

— «Ա՛խ, Նուրիմէ, չարունակեց Ծուառ պէյ, ես ազդով չէրքէզ մըն եմ: Իմ նախնիներէս ժառանգած ցեղապետութեան չնորհիւ, մեծ դիրք ու ազդեցութիւն ունէի բոլոր գաւառին մէջ: Բարի և ազքատասէր ըլլալուս, առնուն անձնուիրութեանը արժանի եղած էի: Տունս չէն ու դուռս բաց էր:

«Առաւած երկը զաւակ ու չնորհալի կին մը ըրած էր ինծի։

«Կինս գեղանի էր ու չատ կը սիրէր զիս։ Երջանիկ էինք ու իրնդունելիւնը մեր ապարանքին մէջ անուշ ճառագայթի մը պէս կը թրթռար։

«Ամուսնութեան ութերորդ տարին էր։ Իրիկուն մը լուր տրուեցաւ ինծի թէ նահանգին կուսակալը չատ մը ձիաւորներով այցելութեան կուգար։ Ակն, կառավարութեան մարդերէն չատ չէի ախորժեր։ Անոնց գալուստը միչտ հոգեկան տրտմութիւն մը կը գառնար ինծի։ Այդ պատճառաւ կուսակալին այցելութիւնը միևնոյն տրտմութեան մէջ դրաւ զիս։ Բայց տխրուած էի հանկերպիլ ու իրրեւ յեղափոխ դիմաւորել զինքը։

Կուսակալը տունս իջաւ։ Անունիս ու ազգատոհմիս ամեն յարգանք, ամեն մեծարանք ամեն պատիւ ըրի։ Տանտրէն առելի նամեցաւ։ Մեկնած պահուն կեզծ ձեռակերպութեամբ մը ըսաւ.

— Ցուսամ պէյ, բարիգղ անմոռանալի պիտի ըլլայ ինծի։ Կը յուսամ թէ ատկից եաքը չատ անգամներ պիտի տեսնուինք ու իրարու մտերմութեանը պէտք պիտի ունենանք։ Ու ես անփոխարինելի պատիւներուդ տեղը պիտի կարենամ լեցնել, կայսերական բարձր չնորհաց արժանացնելով քեզ։

«Մեկնեցաւ...։

«Բայց զաղանի մը նայուածքով ու հրէշի մը ըրտամարանութեամբը մեկնեցաւ։

Ակն, կնոջս չքնաղ դեղեցկութիւնն իր հոգին յուզած էր, հետեւաբար քանի մը օրէն հրաւէր մը գրկից ինծի որ քովը երթայի։ Միամտօրէն ելայ գացի։ Ընդունելութիւնը գոհ թողուց զիս։

«Այն օրը, Նուրիմէ՛, այն օրը կեանքիս էն աղէտաւոր օրն եղաւ։

«Իրիկուան դէմ հրէշ կուսակալը չորս ձիաւորներ ձը գրկէ տունս ու բերել կուտայ կինս ու զաւակներս, առարկելով որ ես պատուիրած էի։

«Առանց ինծի իմաց տալու, թէ զաւակներս և թէ կինս ապարանքին անջատուած բաժնին մէջ պահել կուտայ։ Դիչերը կնոջս սենեակը կը մտնէ... ու բռնութեան տակ կը լլկէ գինքը։ Բայց կինս կամք չի տար։ Այդ պատուոյ կուսակալին թիկնապահներէն մին, որ ներքնապէս անհաչտ ատելութիւն մը ունէր անոր նկատմամբ, կիմանայ այդ գարշելի չարագործութիւնն ու քովս կուգայ։ Խնդիրը կը հասկնէ։

«Ակ կրնաս երեւակայել թէ ինչ եղայ ես...։ Չեմ գիտեր... չեմ գիտեր... զազան մըն էի թէ մարդ մը։ Իսկոյն ապարանքին այն մասը վազելի ուր պահուած էին կինս ու զաւակներս։ Բայի դուռը ու սրանը ներուելոյ։ Սրահին վրայ չատ մը սենեակներ կային։ Չը գիտեի թէ այդ սենեակներէն ո՛րը մանել պէտք էր։ Պահ մը վարանեցայ... զայրացած վազրի մը պէս չորս դիս նայեցայ ու սենեկի մը դուռը բացի։ Հոդ ձայն ձիւն չկար ու մութ էր։ Կեցայ... ականջ դրի։ Ցանկարծ խուլ անկիւնէ մը խղդուկու մօտ ձայն մը հասաւ ինծի, գէպի այդ ձայնը չաւաշացայ։ Զայնն անոր ներսէն կուգար։ Անմիջապէս հրեցի դուռը...։ Ակ, դոց էր։ Անգամ մըն ալ հրեցի։ Ու ահա ձայն մը գոչեց։

— Ո՞վ է ան։

— Ես եմ, ես... բացագանչեցի խենթի մը պէս ու ոտքի հարուած մը դուռին զարկի։

«Դուռը ճռնչալով կոնակին վրայ ինկաւ ու ես դէմ առ դէմ զտնուեցայ հրէշի մը ու բռնաբարուած կնոջս. երկուքն ալ իրենց մերկութեանց մէջ... մին ամօթահար բայց անմիջ, իսկ մէւսը սարսափահար ու զազան մը։

«Օ՜հ, ալ չըսնգասեցի...։

«Նետուեցայ գաղանին վրայ ու խղդկու վրայ էի, երբ երկու ներքինապետներ հասան ու ձերբակալեցին զիս։

«Գիչեր էր։

«Խաւարը պատած էր չորգին։

«Սոսկալի ձեծի մը տակ մարած՝ հետու լուսի մը ատորատը նետելու կը տանէին զիս։

«Երբ աչքս բացի... ուչաբերած վիճակ մը չի կրցի ունենալ, հետեւաբար գարձեալ մարած էի։

«Լուսին ատորատը խոր վիտս կար. հոս նետեր էին զիս։

«Ամբողջ երկու ժամ մնացեր էի, երբ պաղ ջուրի մը վրաս թափուիլը զգացի ու գերագոյն ճիգով մը աչքերս բացի։

«Ո՜հ, քովս կեցած էր այն բարի Թիկնապահը, որուն կը պարտիմ ամբողջ կեանքս։

«Խնդրի ակռաբ... խօսէ... րսաւ Թիկնապահը։ Մի վախնար... ազատ ձեռքերու մէջ կը գտնուիս։

«— Ո՜ր եմ հս... ա՜ս ինչ եղած է ինձի, հարցուցի գողդողալով։

«— Հիմակ ժամանակը չէ... աչխատէ որ ոտքի ելնես, ու ասկից հետանանք երկուքս ալ, ընդհատեց Թիկնապահը։

«Ես բան մը չէի յիչեր, միայն թէ՝ ապուշի մը պէս ոտքի ելայ ու գողդողալով հետեւեցայ Թիկնապահին։

«Վեհան մը եաին անձնեան ու քանի մը տուն Աստրի բնակիչներէ բաղկացած գիւղ մը կար, հոս աւաջնորդուեցայ։ Այդ գիւղը ծանօթ չէր ինձի, հետեւաբար տուն մը գացինք։

«Իրիկուան դէմ երբ կամաց կամաց ամէն բան սկսայ յիչել, առաջին հարցումս եղաւ.

«— Ո՜ր մնացին կինս ու զաւակներս։

«— Աստուա՜ծ... մրմնջեց Թիկնապահը մորմոքած ձայնով մը ու պատմեց եղելութիւնը, յետոյ աւելցուց թէ կինս ապահոված ու զաւակներս խնդրուած էին կուսակալին ձեռքով, որպէս զի դժոխային չարութիւնը ծածկուէր։

«Ու խոստացաւ ցուցնել ինձի այն արիւնալի փոսը, ուր նետուած էին անոնք։

«Լացի, նուիրեմ, լացի...։

«Բայց արցունքներէս առաջ՝ հոգիս սկսաւ լեցուիլ. ու գոչեցի։

«— Վրէ՜ժ, վրէ՜ժ...։

«— Հետեւեալ օրը Թողուցի գիւղը ու բամնուեցայ Թիկնապահէն։

«Շարունակ երկու տարի Թափառեցայ։ Աստուած միայն գիտէր իմ Թաքստոցներուս ու ըլլալը։

«Կուսակալը, ինչպէս ըսի, վեց զաւակներ ունէր ու երկու չափահաս աղջիկ։ Մէկիկ մէկիկ կերայ զանոնք, բայց չը կշտացայ։ Հոգւոյս անզսպելի վրէժխնդրութիւնը չը լեցուեցաւ։ Այդ պատճառաւ, բուն թշնամիս, այսինքն արիւնս խմող կուսակալը՝ սպաննել կորզէի։ Անոր արիւնը ձեռքերուս վրայ Թափուելով պիտի զգայի երանութիւն մը զոր երբէք զգացած չըլլայ մարդս իր բովանդակ կեանքին մէջ։

«Օ՜հ, դժուարին էր առիկայ, չէ՜... բայց սա գիտնալու ես թէ մարդուս կամքին ու մանաւանդ անձնուիրութեան հանդէպ անկարելիութիւն չը կայ, երբ խնդիրը պատուոյ վրէժխնդրութեան վրայ է։ Ես աւելորդ կը նկատեմ ըսելու թէ ինչպէ՞ս գիչերով մտած եմ կուսակալին ապարանքը, թէ ինչպէ՞ս այդ գազանը բացակալին ապարանքը, թէ ինչպէ՞ս այդ գազանը բացակայ ըլլալուն պատճառաւ վրէժս լուծած եմ երկու չափահաս աղջիկներէն՝ թէ ինչպէ՞ս նաւի նման յաչտուած

եմ զանոնք ու արիւնին խմած եմ... միայն թէ՝ պիտի պատմեմ կուսակալին պատմութիւնս։

Ֆուատ պէյ — առաւպանքի այդ մարդը— պահ մը լռեց։ Հրատապ ճակտէն չլիմ չլիմ քրտինք մը կը հոսէր։ Աչքերը լեցուած էին, իսկ կերպարանքն ուրախի՝ մռայլ ու ուրախ դառն երեւոյթ մ'առած էր։ Վրէժխնդրական ոգին՝ որով մղուած գործեր էր ոճիրը, կարծես աչքին հանդէպ կը պահակեռւէր։

«Ա՛խ, Նուրիմէ՛, յարից ան ցաւատանջ ձայնով մը, այդ հրէշ կուսակալը պատմել բան մը չէր, և ես մահէն չէի վախնար, սակայն միջոցը կը պակսէր ինծի...։

«Միջո՛ցը... այո՛, միջոցը չէի գտներ այդ մարդկային կերպարանքով չունը ոտքերուս ներքեւը ապրակիլու, որովհետեւ հնծեալ ոսոխականներու ջոկատ մը դինքը կը պահպանէր...։

«Այդպէս՝ չաբաթներ անցան...։

«Օր մը — մին այն երջանիկ օրերէն զոր երբէք ուենեցած բլլայի — տեսայ այդ գազանն որ իր ապարանքին յանախզմը տարածուող ծառուտանի մը մէջ մանկուզաք խինն և մասխան։

«Զեռքերս սկսան դողալ, Նուրիմէ՛, և ես այդ պահուն ինքնիրմէս ելած էի։ Այնքա՜ն ժամանակ անոր քայլերը սպասկէս հաքը՝ մեծ անակնկալ մըն էր ինծի համար գանել ծառուտանի մը մէջ գտնել...։

«Սոզայի՛... օձի մը պէս գալարուելով անցայ չրջապատէն ներս ու, վերջապսի տուներուն մէջ խորասուզուած այդ բռնակալը գետին տապալեցի...։

«Այս արդար ոճիրը միայն Աստուած տեսաւ, այն Աստուածը՝ որ առաջնորդեր էր զիս...։

«Ա՛հա՛, Նուրիմէ՛, ահա՛ իմ կեանքս... ահա՛ իմ սեւ պատմութիւնս...։»

Նուրիմէ լուռ էր։ Անոր անուշ աչքերուն մէջ դառնութիւն մը կը պաղկար ու չրխնդքէն կակծալի մըրմունջ մը կը թրթրար...։

Մանկամարդ գերուհին իր խոշոր ու գիմալի աչքերը բացաւ արտակարգ նայուածքով մը ու բացագանչեց։

— Ֆուատ պէ՛յ, Ֆուատ պէ՛յ... չէ՞ որ պատուոյ վրէժը մարդուս անձնուիրութիւնէն կախում ունի, ըսիք. չէ՞ որ տարիներով արիւնը խմխմով չը կշտացայ, կըսէիք... ա՛խ, ինչ տեսակ պատուհաս պիտի տաք ինծի. երբ ես ալ արեան ծարաւի հոգիով մը դուրս պիտի գնեմ այս անիծեալ տեղերէն. Դուք պատանեցիք թշնամիդ հինգ զաւակներն ու անոնց արիւնը խմխմէն հետքը չը կշտացաք, մինչեւ որ թշնամիդ ալ ոտքերուդ առջեւ չը նետեցիք... ինչ ընեմ ուրեմն ես, երբ հօրմը, մօրմը ու սիրական եղբօրս վրէժը մէկ կողմ թողլով՝ իմ պատուոյս վրէժը չը պիտի կրնամ լուծել։ Մի լռէք կը խնդրեմ, աչխարհքիս մէջ ինչ բան այքիս պիտի երեւայ, ինչ բան պիտի մոռցնէ ինծի այն բարբարոսական անարգանքը... և մանաւանդ ինչ բան հոգւոյս հետ այնքան սուրբ կապ պիտի ունենայ որ կարենամ տալիլ ու այն ալ հանդարտ կեանքով մը։ Ըսէ՛ք, Ֆուատ պէյ, ըսէ՛ք... տնա թշուառ, գերի ու տարաբաղդ ապրիկ մը կայ ձեր դէմը, որուն պատիւը բռնաբարուած է, ինչ կուզէք որ ընէ... ձեր խղճին ու ձեր Աստուծոյն կը թողում։

Բարի ծերունին աչքը լեցուեցաւ արցունքով, մանկամարդ աղջկան երեսը նայեցաւ ու քոյր մարմնովը սարսռաց։

Ինչ պատասխաններ...։

Թշուառութիւնը բամանդակ ազնուաւոր երեւոյթով մը դարձեալ կը պատկերանար իր աչքին հանդէպ այնպէս՝ ինչպէս թատերին մէջ քաչկոտուած ուրուականն մը։

— Ներողացայ բոլոր անձնուիրութիւնս քեզի տալ, մրմնջեց Ֆուատ պէյ։ Պատրաստ եմ լզձներուդ համաձայն ապրելու։ Ըսէ՛... յայտնէ ինծի, ինչ կուզես...։

— Ե՛ս, ընդհատեց Նուրիմէ։

— Ա՛յ, դուն։

— Պատուոյս վրէժը։

— Պատո՞ւդ վրէժը։

— Ո՛հ այդ է, այդ է։

— Ինչ կերպով։

— Ա՛խ, Ֆուատ պէյ, կուզեմ այս գազանը քաչկըռտուելու տակ, ահա բոլորը։

— Ցետո՞յ։
— Այլեւս։
— Առով կը լեցուի՝ վրէժդ։
— Այո՛, առով կը լեցուի վրէժս։
— Էհ՛, թող առ ըլլայ. քու իղձդ...։
— Ու Ֆուատ պէյ չը չարունակեց խոսակցութիւնը, խոր լռութեան մը մէջ՝ մանկամարդ աղջկան երեսը նայեցաւ, անոր այլայլութիւնը դիտեց, անոր արտասուքիներ հոգւոյն պատկերացումն ըրաւ ու սկսաւ մտածել։ Ցայնկի կ'երեւար որ կը տառապէր, յայնկի կ'երեւար որ ներքին խռովայոյզ փոթորիկ մը կար իր գանկին ներքեւ, մէկ խօսքով՝ յայնկի կ'երեւար որ մանկամարդ աղջիկն իր խղճին, իր զգացումներուն ու իր հոգւոյն վրայ կը ճնշէր՝ թշուառութեան մը բոլանդակ ներելիքովը... Օ՜հ, արտակարգ ճակատագիր. ան կը անկուէր ան իր դէմը. կը բռնար իր անցեալ քաոսներէն յիշատակներու մթութիւնը... կը դնէր իր ձեռքը դաչոյն մը՝ որ արդարեւ եղած էր, նաեւ իրական եղած էր։ Ու դարձեալ, այո դարձեալ արիւն թափելու կը մղէր զինքը... բայց այս անգամ ոչ թէ իր սիրելի հինէ, իր զաւակներուն ու իր ընտանիքին համար, այլ ուրուած, բռնաբարուած ու առեւանգուած աղջկան մը համար որ տարաբաղդ ու գեղի ազգի մը զաւակն եղած էր...

— Մարիկ ըրէ, աղջիկս, դողդոջած ձերունին ու հոգւոյն փոթորիկէն թեւաթրուած վրէժով մը, ահա Աստուած քեզ վկայ ըլլայ, պատրաստ եմ հօրդ, մօրդ, եղբօրդ ու մանաւանդ քու պատուդ վրէժը լուծելու... ասիկա ինչ կերպով որ ըլլայ... միայն թէ՝ այս անօրէնն ոտքերուդ առաք չես ուզեր...

— Այո. այո... բացագանչեց Նաւրիմէ՝ ու յուզուած մը իննկաւ Ֆուատ պէյի գրկին մէջ։

— Ուրեմն, Աստուա՛ծ... մրմնջեց ձերունին ու քաժնուեցաւ մանկամարդ աղջիկէն։

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻՆ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՁՐԻՃՔ

Վերջալոյսի ատեն էր։

Տժգոյն ու նուազելու մօտ ճառագայթները կը պղղջային աշնան այն որոտամխիկ ամբեւներուն մէջ, ուր կարծես մահացու չունչ մը կ'անցնէր անզգալի թափանցումներ մը։ Երկինքը պարզ էր. բայց իրիկուան սառները հետզհետէ կը ծածկէր զայն։

Այդ պահուն Աւանոյ կոչուած արուարձանին էն անչուք փողոցի մը մէջ, բարձրահասակ մարդ մը կանգ կ'առնէր։ Մարդը հագած էր ցնցոտիներով ծածկուած հադուստ մը, բայց չէր նմանէր մուրացկաններու տարազին։

Երբ կեցաւ, աչքը չորս դին պտրտցուց անդամ մը, երկիւղալի և զգուշաւոր նայուածքով մը աւանները դիտեց։ պատուհանները փնտռեց ու դուռներուն ուշադրութիւն ըրաւ. յետոյ մահասոհ եղանակով մը դիտողութիւններէ անցուց զանոնք ու հասաւ քայլով մը լայն ու մեծակառ գետի մը մօտեցաւ։ Դուռը փակուած էր, բայց քովէն պզտիկ դուռ մը ունէր բաց. անկից ներս նայեցաւ։ Ընդարձակ պարտէզ մըն էր երեւցածը։

Կամաց մը ներս մտաւ։

Պարտէզին մէկ անկիւնը, ցածլիկ ու փլվլած ու մէկ մասը բոլորովին քանդուած խրճիթ մը կար։ Անձանօթ մարդը դէպի այդ կողմը յառաջացաւ։ Ու ապահով ըլլալու համար թէ տեսնող չը կար զինքը, դարձեալ խա-

բին զգուշութեամբ մը չորս դին նայեցաւ և անանկ մօտեցաւ խրճիթին։

Այդ չէնքը յայտնի կ'երեւար որ տարիներէ ի վեր ետեւէ ձգուած էր և ներսը բնաւ մաքրուած չէր։

Կամաց մը այդ չէնքին մէջ մտաւ.

Գիշերը կը մտնար։ Պարզ ու անամպ երկինքին երեսը ակած էին աստղերը փողփողիլ։ Ու ցուրտ հով մը որ տերեւաթափ ծառերու մէջէն կը խշար, երթալով կը հանդարտէր։

— Տակաւին երկու ժամէն աւելի ունիմ... մտքնջից անծանօթ մարդը, որ Աւազակապետն էր։ Բիչ մը հանգստանալու է։ Ամբողջ օրը քալեցի։ Կեցի՛ր... առաւոտեան պիտի կրնայ բարձի տակ ծառայել ինձի։

Ու խրճիթին անկիւնը քաշուելով՝ գլուխը պրաւ պաղ ճաղակոյտի մը վրայ և աչքերն գոցեց։

Քնացա՜...

Ցետոյ արթննալուն պէս երկինքին նայեցաւ. առաւօտ որ «Թօփ» աստղը բաւական բարձրացած էր, որմէ կը յայտնուէր թէ գիշերը յառաջացած էր։

— Ժամանակ է... նկատեց Աւազակապետը ինքնիրեն։

Ու խրճիթէն դուրս նետուելու զգուշութեամբ մը։ Ան առանց թանձր առուտրի մը մէջէն ապարանք մը նշմարեց, որ Ալի աղա անուն խուրքի մըն էր։

— Առտու տէրը չզթանալու տակ կը հանէ, իսկ դուն անիրաւութեամբ վայելես զայն, անանկ չէ՞, մրմնջաց Աւազակապետը դառն ու միանգամայն վրէժխնդրական եղանակով մը։ Ո՛չ, ո՛չ... «խղճի արդարութիւնն երբեմն արիւնով կը մաքրուի» կ'ըսեն։

Այս տարօրինակ մինոլոգութիւնն ընդհատեաց ապարանքին մէջ դուռը։ Բայերն ուղղեց դէպի արտաքին ժամ, որուն պատերն աւելի ցած չհնուած էին։ Քանի

մը անգամ ոտքի չշուկներ ըրաւ, հազալու նշաններ արաւ ալայտնց ու յետոյ բարակ մը սուլեց։ Իսկոյն ախոռին դուռը բացուեցաւ և մութին մէջէն միջահասակ մարդ մը մօտեցաւ Աւազակապետին։

Այս մարդը Միրօ ախպարն էր։

— Ամէն բան պատրա՞ստ է, հարցուց Աւազակապետը։

— Պատրաստ է... իսկ մարդը կ'երեւի թէ քնացած չէ, որովհետեւ ննջասենեակը լոյս կայ նկատեցի։

— Ախա լաւ, ապատենք մրմնջից Աւազակապետը։

— Ու երկուքն ալ ախոռին կից փոքրիկ սիրուն չէնքի մը մէջ ապատեցին։

Գիշերուան ժամը վեցին կը մօտենար։

Ապարանքին ամէն կողմը լուութիւն կը տիրէր ու թանձր մշուշին մէջ թաղուած էր։

Վերջապէս լոյս ուռնցող օձնեակն ալ խաւարով մը ծածկուեցաւ։

— Վերջապէս պատկեցաւ... նկատել տուաւ Միրօ ախպար։ Երթանք առնենք է։

— Ըսկսինք սո՛ւր է, հարցուց Աւազակապետը։

— Օ՜հ, պիտին մէջ քիչ մը խաչխաչ լեցուցի... կուչտ մը խմեց և օձնեակին մէկ անկիւնը փուտեցաւ մնաց՝ մինչեւ վաղը քնանալու համար, պատասխանեց Միրօ ախպար։ Անիկա վաղը ցերեկուան հաղիւ աչքը կարող է բանայ...։

— Հապա պարտիզպանը։

— Առտր ալ ձեռքը մէճիտ մը պրի որ այս պիչեր քէֆ ընելու երթայ։ Առտուան դէմ կը պառնայ, երէկ չատ կրնծած չըլլայ։

Աւազակապետը ժպտաց ու գօրավանքով մը ձերբազնին ձեռքը բռնելէն ետքը։

— Շատ խելացի կերպով պատրաստած ես ամէն բան, մրմնջեց։ Ուրեմն գործի սկսինք։ Առաւօտ կ'առաջնորդէ մեր քայլերը։

Արդարեւ, Աւազակապետն ու Միրօ ախալար խորին զգուշութեամբ մը կանանոցի կողմն անցան, ու պզտիկ դռնէ մը դէպի «Իզպէն» յառաջացան։ Միրօ ախալէր ծոցէն հանեց գոգնոցէ յատուկ լամբար մը ու վառեց զայն։

— Սա մեծ սէներու մէջ թաղնուած ըլլալու է, դեռեւ առաւ Միրօ ախալար ու սկսաւ ըրկտալ մը հողը մէկկի ընել։

Կակուղ հողը մէկ ակնթարթի մէջ տակն ու վրայ եղաւ ու յետոյ դարս նկաւ ալուզ մը։

— Ահա գանուեցաւ... մրմնջեց Միրօ ախալար՝ սրախ անհուն թրթռումով մը։

— Մենք ինք... ըսաւ Աւազակապետը։

Ու յայն նկուղէն յառաջանալով քարէ սանդուխի մը մօտեցան, ուսկից կրնային անցնիլ սէլամլըքի մասը։

Միրօ ախալէր առաջնորդեց Աւազակապետը ու մեծաւ դանդիմը առնող սրտեր։

Սենեակը մութ էր։

Միրօ ախալէր գազախիկին տակ պահած լամբարը դուրս հանեց որ աղօտ լոյսով մը ցոյց տուաւ բարձրադիր մահճակալ մը, որ արեւելեան մեղկութեան մէջ ծածկուած էր։

Աւազակապետը մօտեցաւ այդ մահճակալին, որուն մէջ երկնցած կը քնանար հատուփոր ու յազմանդամ մարդ մը։

Կեան մը կեցաւ... ու դիտեց։

Գլուխը կիսովին խրուած էր փետրակից ու մեծաքաշ բարձերուն մէջ ու հազիւ կ'երեւար դէմքը։ Մէկ

թեւը վերմակէն դուրս կը ծնար։ Ոտքերը բոլորովին ծածկուած էին։

— Միրօ ախալար, դուն ոտքերուն կողմը կեցիր, ըսաւ Աւազակապետը։ Ես վայրկեանապէս նուրիներուն արքայութիւնը կը զրկեմ զինքը...

Ու զգուշութեամբ մը վեր առաւ կուրծքին կէսը ծածկող վերմակը, քակեց դիչերնոցին մէկ կճակն ալ և զրպանէն դաշոյն մը հանելով, մօտեցուց մերկ մարմնին։

— Միրօ ախալար, ոտքերը լաւ ուժով մը, հրամայեց Աւազակապետն ու զօրաւոր հարուածով մը դաշոյնը մարդուն կուրծքին մէջ մխեց...։

Գազանարարոյ մարդը ծոր քաշեն պիտի ըլլար ուզեց. բայց Աւազակապետին երկաթեայ ձեռքերն անոր վիզը պրկեցին ու եղիկ չունչ մըն ալ արձակել կրնար, ան առանց խեղդուելու ու չունչը կտիրոջէն դուրս չելու։

Արիւնը հեղեղի պէս կը վազէր կուրծքէն ու կը ծածկէր մուսաքայտա ու Թանկագին վերմակները։

— Ասոր գործը լմնցաւ... մրմնջեց Աւազակապետը։ Հիմակ մենք ինք։

Ու երկուքն ալ գոգնոցին ննջասենեակին դուռը և եկած ճամբայէն դուրս նետուեցան։

Միրօ ախալար անմիջապէս դէպի նաւամատոյցը դիմեց ու առագաստանաւերէն մին առնելով ծովուն վրայ քաշուեցաւ. իսկ Աւազակապետը արագ արագ քալելով, Շահ-պաղի հասաւ ու մեր ծանօթ Նաւէզարին առնը մտաւ։

Նաւէզար չէր քնացած և գիտէր թէ անպատճառ Աւազակապետը պիտի գար։

— Ա՛ս որչա՛փ ուշացաք, բարի հայր, թոթովեց մանկամարդ աղջիկը։ Սիրտս սկսաւ զարնել։ Տասն անգամ

գամէն աւելի դուռն ելայ ու ամէն չշուէներու ականջ դրի։

— Երբեմն աստղիկ կ'ըլլայ, աղջիկս, նկատանց Աւազակապետը։ Մի նայիր ուշ դպաւ... երկար ճամբորդութիւնը միշտ երկիւղալի կ'ըլլայ. բայց Աստուած կանչելով ամէն դժուարութիւն կը վերնայ։ Հիմակ ես քնանալու կ'երթամ։ Տեսնենք, կարծեմ թէ վագը պիտի յաջողիմ Նուրիմէն ալ ազատելու։

— Ես՛ղ ապրիկ... արդեօք ինչ տաժանելի ժամեր կ'անցունէ այդ արիւնալի անմերկն ներս։ Օ՜հ, ինչ անուն տանք ձեզի. հրեչտակ թէ վրկիչ։ Իրաւ կ'ըսեմ, դուք մարդու սիրտ չէք կրեր կուրծքերնուդ տակ... երկնային աթաթած մըն էք, որ կը տառապիք լքեալներու համար։ Ըսէք ինծի, բարի հայր, ըսէք ինծի... այս անցուցած աչխարհքիս մէջ ինչպէս կարող եմ երախտապէտ ըլլալ ձեզ... ինչ կուզայ ձեռքս...։ Օ՜հ, Աստուած իմ, գերեզմանիս հողն անգամ օրհնենք մը պիտի ըլլայ ձեզի համար։

Աւազակապետը բարեվնան մէջ մարմնացած կերպարանքին վրայ խոնդպտտաւոր մը իրմոտացուց և ընդհատեց։

— Նաէղա՛ր... դուն պէտք է գիտնաս թէ մարդուս կեանքը վիճակի պատմութիւն մըն է։ Երբ ես քու և ընտանեներուդ վրէժը կը լուծեմ, գիտցիր որ ես բախտագիտութեան արժանի չեմ ըլլար, որովհետեւ այդ վրէժներուն մէջ իմ սրտիս ու հոգիիս անհուն սիրտնքը կայ։ Ու մանաւանդ երկուքս ալ թշուառ մոդուվուրդի մը զաւակներն ենք։

Մանկամարդ աղջիկը քնքուշ ձեռքը ճակտին տարաւ ու դողդղալով ըսաւ.

— Օ՜հ, իրա՛ւ է, իրա՛ւ է... մարդուս կեանքը պատկերացնող պատմութեանը պէս խորհրդաւոր, անհուր ու վիճակի բան մը չկայ։

Ու լռեց... աչքերը՝ սրտիդ կուրծքին վրայ սեւեռելով։

Աւազակապետը չէր չարունակեց խօսակցութիւնը. մեքենաբար ոտքի կեաւ ու նեղլիկ անկնակ մը քաչուեցաւ, որ իրեն համար յատկացուած էր։

Աստուն երր լոյսը ճգդռուելու վրայ էր, ընդոստ արթնցաւ. բայց այս անգամ գիչերուան ցնցոտիներու տեղ, իր գործիքի ամբողջական տարազը հագաւ։ Պարտէզի ցանկապատէն ուղղակի քազաքը տանող ճամբան բռնեց ու սրագ սրագ հեռացաւ։ Լոյսը բացուած էր ու՝ արեւու նորածագ ճառագայթները վարագոյր լեռան եռուէն դուրս ցայտելով, բերդին բարձունքը կը ծածկէին վազվզուքներու մէջ։ Երբ պարիսպին մեծ դուռն առջեւը հասաւ, պահ մը պարիսպին նայեցաւ, որուն յառաջամասերը՝ դարեդու անողոք ու բարբարոս արչաւանքներու պատճառաւ՝ խորխրեր ու քայքայուէր էին։ Կարծես թէ Աարեսատղի այդ մեծ հինոյ չուքը մխայն կը մնար երեւակայական տաւերի մը տակ ծածկուած...։

Աւազակապետը քայլերը դարձուց դէպի հայկավանքի արուարձանը, որ պարիսպին ամէնէն մօտ արուարձանը կը կազմէր։ Կոտորածի սեւ օրերու պատմութեան մէջ՝ ամէնէն աւելի այս արուարձանն է չչշտաւակելու արժանի, որովհետեւ ամէնէն աւելի զոհ տուաւ և քաչութեամբ դիմադրեց թնդանօթներու։

Այրուած վիճակի մը մէջ մնացող վարժարանին ճիչդ դէմը փողոց մը կար. Աւազակապետը կամաց կամաց հոն յառաջացաւ ու դուռի մը առջին կանգ առնելով

Դուռը կէս մը բացուեցաւ թէ չէ, Աւազակապետը պահ մը չորս կողմը նայեցաւ ու զգուչուոր եղանակով մը ներս մտաւ։

Տունին մէջ պառաւ կին մը և մանկամարդ աղջիկ մը կային։

Պառաւը մեր ծանօթ Լուսիայի հօրաքոյրն էր. իսկ մանկամարդ աղջիկը՝ Լուսիան.

— Յաջողեցա՞ր, հա՛յր իմ, հարցուց Լուսիա անսահման գորովանքով մը։

— Ի հա՛րկէ... պատասխանեց Աւազակապետը։

— Ո՜հ, որչա՛փ երջանիկ պիտի ըլլան այդ ընտանիքը, երբ յանձնես դրամները, անոնք չէ՞։

— Տեսնենք, մտապիր եմ այսօր Լէզք պիտը երթալու։

— Դեռ այնտե՞ղ են։

— Այ՛, ախտի մը կից չէնքի մը մէջ կ'ապրին եղեր։

— Տարաբաղդ ընտանի՛ք... արդարև դառն է զրկուիլ իրենց սիրական անձէն, զրկուիլ Աւետուց հոյակապ ապարանքէն ու այսօր՝ աւերը հացի կարօտ վիճակի մը մէջ՝ այլոց դուռը ծառայելու սոխրուիլ։

— Հոգ չէ՛, աղջիկս, ասիկայ կեանքի փորձառութիւնն է։ Թշուառութիւնը չուառով կ'անցնի, բուսական է որ Աստուծոյ ձեռքը ծանրացած չէ անոր վրայ։

Աւազակապետը կէս օրուան մօտ կառաց մը դուրս կու ու Արարատ արուարձանը գնաց, ուսկից յառաջացաւ Այգեստանի այն մասը ուր կը գտնուէր պինուրական հրամանատար վէպիր Շեվքի բաշայի ապարանքը։

Աւազակ հրաման առնելու՝ ուղղակի ապարանքը մտաւ և ներքինիներու բաժինը գնաց։

Ներքինիներէն Աւետ ու Տէմէ նստած նարտ կը խաղային. իսկ ծերունի Ֆուատ պէյ հոն չէր։ Եւ որովհետև անոնք ալէկ գիտէին թէ փաքիրը միմիայն Ֆուատ պէյէն կ'ախորժէր, քիթի բերանին ծռմռած՝

— Բարեկամդ վերն է, մրմնջեցին։

Աւազակապետը դիտելու չը զարկաւ երկու ծառաներու ընթացքը. հակառակն ըլլալով՝ չնորհակալութիւն յայտնեց ու հետացաւ։ Ու մեծ սանդուխէն յառաջանալով դահլիճը մտաւ։ Նոյն պահուն դէմն ելաւ Մեծ-հանըմ։

— Բարո՛վ, բարո՛վ սիրելի փաքիրս, մրմնջեց Մեծ-հանըմ դողդոջուն ձայնով մը։ Ա՜հ ո՞ւր մնացիր... չի՞ս ըսեր թէ՝ Մեծ-հանըմս ինչ եղաւ... ինչո՞ւ ամիս մըն է ապարանքին մէջ չերեւիր։

— Ինչպէս չեմ հարցներ, ընդհատեց Աւազակապետը։ Բայց ներեցէք եւ ըսին ինծի ու ես այդ պատճառաւ համարձակութիւն չունեցայ քովդ գալու։

— Շնորհակալ եմ։ Ես աղէկ գիտեմ որ դուն չես մոռնար զիս։ Միայն թէ՝ կը խնդրէի որ առաջուան պուտակներէդ մէկ երկու հատ ատ ինծի, անոնք բուսական օգուտ բերին կուրծքիս։ Արդեօք ունի՞ս։

— Ունիմ... և չատ լաւերէն ունիմ, վաղը կը բերեմ անպատճառ.

— Հիմակ ո՞ւր կը բնակիս։

— Ե՞ս։

— Այ՛

— Էհ... ուր որ գլուխս կարելի ըլայ դնել, հոն կը բնակիմ, ինչ պիտի ըլայ ինծի պէս մարդու մը ապրիլը։

Մեծ-հանըմ, որ սկզբէն ի վեր պատկառանքով մը վերաբերուած էր դէպի այդ մեծ մարդը և մինչեւ իսկ անոր վատահութեան յանձնած էր իր մէկ հատիկ որդւոյն առեւանգած աղջիկը՝ փախցնելու համար ապարանքէն, պահ մը տրամեցաւ ու իր վշտալից աչքերը լեցուց արցունքով մը։

Այսպէս, ամէն առեն խորունկ ցաւ մը զգացած էր,

երբ կը լսէր թէ այդ բարի մարդը, այդ երկինքէն իջած ծպտեալ փաքիրը փողոցներու մէջ կանցուներ իր կեանքը։

Շատ անգամ համարձակած էր դրամական խոստումներ ընել անոր և խնդրել որ հանգիստ ապրելու դրոշմը տայ, սակայն բացարձակապէս մերժումի մը հանդիպած ըլլալով. ալ առաջարկութիւն մը չէր բերեր մէջտեղ։

— Օ՜հ, Մեծ-հանըմս, Մեծ-հանըմս, մի՛ կարծեր թէ մարդուս երանութիւնը լաւ ապրելու մէջ է, առարկած էր իրեն՝ հեգնական ժպիտով մը։ Ամենեւին երանութիւն ըսածդ խղճի հանդարտութենէն կախում ունի։ Ան որ կը գթայ, պէտք է տառապի։ Կեանքնատ է։ Իսկ այն որ միմիայն իր չուրջը կը նայի ու ինքն իր մէջ ամփոփուած կ՝ապրի, երկու աչքով կոյր եղած մէկն է, որուն աչխարհքը իր գոյութիւնն է։

Արդ, Մեծ-հանըմ գառն արցունքի մը մէջ խըղդուած՝ գարձեալ միտքը բերաւ վերոյիշեալ առարկութիւնն ու լռեց։

— Կ՝ուզէի Թուատը տեսնել, վրայ բերաւ Աւազակապետը։ Ո՞ւր է արդեօք...

— Վարը չէ՞ր, հարցուց Մեծ-հանըմ։

— Ո՛չ, ըսին թէ վերն է, պատասխանեց Աւազակապետը։

— Անանկէնէ կանանոցի կողմը գացած է։ Շատ զարմանալի մարդ է։ Իր պարտականութենէն զատ բան ուրիշ բանի աչք չունի։ Տես, միւսներն օրն իրիկուն կ՝ըլլայ, նորէն գլուխնին խաղէն վեր չեն առներ։

Մեծ-հանըմին խօսակցութիւնն աւարտած չէր, անդ դահլիճը մտաւ Թուատ պէյ ու ժպիտով մը մօտեցաւ Աւազակապետին։

— Մենք ալ քու վրադ կը խօսէինք ըսաւ մեծ հանըմը։

— Վա՛յ... արդեօք ինչո՞ւ կը խօսէիք, հարցուց Թուատ պէյ բնազօսիկ բացատրութեամբ մը։

— Մեր բարի փաքիրը կարօտցեր է քեզ, Թուատ. անա ասոր համար տեսնելու եկած էր,

— Ես ալ ղինքը կարօտցեր եմ... երկու չարաթ եղաւ որ աչքս ճամբան մնացեր էր։

— Շնորհակալ եմ Թուատ պէյ, ատիկա ձեր աղնութիւնն է։ Ես այնքան սիրուելու մէկը չեմ. բայց, ով գիտէ, գուցէ ձեզի համար անանկ եղած է։

Մեծ հանըմ չը կրցաւ, ներողութիւն խնդրեց Աւազակապետէն ու հեռացաւ. ան տակն երկուքը մնացին պահլիճին մէջ։

— Ինծի մտիկ ըրէ՛ք, Թուատ պէյ, սրինջեց Աւազակապետը խորին վերապահութեամբ մը. ձեզ յանձնուած նուախանէրն իրենց օգուտն ունեցա՞ն։

— Օ՛, յուսացածէդ աւելի... հիմակ եթէ նաբիմէ աղջիկ կնէ, բնաւ չես ճանչնար, նկատեց տուաւ Թուատ պէյ։ Անանկ ուրախութիւն մը ունի... անանկ զարթ է որ կարծես թէ սիրունիկ թռչուն մը գարձած է իր անարգ ըսած վանդակին մէջ։ Անոր քովն էի, ըսաւ ըսաւ ու խնդաց,

— Իրա՞ւ... խելօ աղջիկ, ըսկզ թէ սրան նեղութիւն մը կար վրան. երբ նուախանէրն կուրծքէն կախեց, ամէն բան վերջացաւ։ Շատերուն ասանկ հանգիպած եմ, Թուատ պէյ, բայց մարգարէի սուրբ աղօթքով բժշկուած են։ Վախնալու բան մը չէ. միայն թէ այդ կարգի հիւանդութեան ենթակայ եղողները բաւական տակն կը տառապին։ Հիմակ ինչ կ՝ընէ...

— Ա, նայած է... եթէ կ՝ուզէք, անգամ մը իր տեսնակը երթանք։

— Երթանք... հետաքրքիր եմ տեսնելու գինքը։

Թուատ պէյ առաջնորդեց Աւազակապետը Նաբի-

մալ սենեակը: Մանկամարդ աղջիկը պատուհանին կըռթնած կը նայէր կապուտակ հրկինքին:

— Նուբիմէ՛, ձայնեց Ծուռտ պէյ, մէկ մը նայէ, ո՞վ եկած է:

Նուբիմէ սեղէն վեր ցատկեց ու դոզդոլալով այն պաշտելի մարդուն երեսը նայեցաւ, որուն վրայ բարութիւնը կը ցոլար արեւու անուշ ճառագայթի մը պէս:

— Ի՞նչպէ՛ս էք, հանրմըս, հարցուց Աւազակապետը փաղաքուշ ու թրթռացող ձայնով մը:

— Աղէկ եմ, չատ աղէկ եմ, մրմնջեց Նուբիմէ, որուն սիրտը կը արուիէր խնդութենէն, կը խղդուէր կարծես:

— Աստուած աւելի աղէկ ընէ քեզ, աղջիկս: Տեսա՞ր... անցեալ օր պարապ տեղը յուսահատական խօսքեր կ'ընէիր ինծի, չըսի՞ թէ երջանիկ պիտի ըլլաս, չըսի՞ թէ Աստուած քեզի երեսէ չի ձգեր... մէկ խօսքով չըսի՞ թէ կեանքը առասպանք մըն է, բայց ամենէն ապահով ու ամենէն յանկուցիչ առասպանքն է:

Նուբիմէ չպատասխանեց... աւելի ճիշդն ըսելով, չէր կրնար պատասխանել: Կըզգար թէ հոգեկան անհուն գորով մը կը լեցուներ իր էութիւնը. կը զգար թէ բարերար հրեշտակ մը կար իր դէմը, որուն ամէն մէկ արտայայտութիւնը ամէն մէկ երեւոյթը, կը ճառագայթէր իր մէջ, մէկ խօսքով, կըզգար թէ մարմնացած կրանութիւն մը կը տեսնէր, որմէ թափանցած անուշ խանդաղատանքէն կը համակրուէր:

— Խօսէ՛, աղջի՛կս, վրայ բերաւ Աւազակապետը: Գիտնալու ես որ երջանիկ մէկը լսակեաց չըլլար: Ծուռտ պէյ քիչ մը առաջ բաւ թէ թռչունի մը կը նմանիս եւ դեր այս գեղեցիկ ու հոյակապ ապարանքին մէջ... ա՛նա՛նկ որ Մելիմէ անգամ կը նախանձի քու զուարթութեանդ ու առանց յանկարծական փոփոխութեանդ վրայ:

— Իրաւ է, ո՛հ, չատ փոխուած եմ, չատ խօսկան մէկը դարձած եմ, Թրթռալէց Նուբիմէ՝ իր ազուոր ու հոմայիչ աչքերու մէջ անուշ ճառագայթ մը ցոլացնելով: Ուսկի՞ց է այս փոփոխութիւնս. ուսկի՞ց է այս երանութիւնն, ատիկա Աստուած գիտէ: Ախ, բարի Ֆաքիրս, ալ յուսահատական խօսքեր չպիտի ընեմ, բոլոր կեանքս Աստուծոյ գթութեան կը յանձնեմ, միայն թէ պարապ կանութիւնս է ազօթել, միշտ ազօթել:

— Ազօթե՞լ ըսիր... օ՛հ, ատիկա աղէկ. Ազօթքը մարդուս հոգիին ցոլացած բարութիւնն է, աղջի՛կս, երբ առասպանքի ժամերուդ մէջ ծունկի եկած ազօթես, կզգաս թէ անուշ ու թրթռուն բան մը, որ չունչի կը նմանի, նոյն պահուն էութիւնդ կ'անցնի...: Ազօթէ՛, միշտ ազօթէ՛...: Ու հաւատա՛ որ Աստուած քու ձայնդ կը լսէ:

Այսպէս, Աւազակապետը հոր մը խանդաղատանքով մը խօսեցաւ, յետոյ Ծուռտ պէյին հետ առանձին սենեակ մը գնաց, որ կանանոցի միջանկներէն բաւականն անջատուած չէնք մըն էր:

— Ո՛վ Ֆաքիր, կը հաւատամ թէ Աստուծոյ մարդն էք դուք, դոզդոց Ծուռտ պէյ, երկիւղալի ձայնով մը. հետեւաբար կը հաւատամ թէ նենգութեան օր վաստութեան դիմակով չէ որ այս սեմերէն ներս կը մտնէք: Ախ, մարիկ ըրէք, այս պահուս խորհրդաւոր դաղանիք մը պիտի յայտնեմ ձեզի: Աստուծոյ ու ձեր խղճին հանդէպ պարտական զգալով ձեզ: Ձմարիտն ըսելով չատոնց է որ մտաղիր էի խոստովանիլ, սակայն չէի համարձակեր, որ մտաղիր էի խոստովանիլ, սակայն չէի համարձակեր, ...որովհետեւ յայտնութիւնս կենաց և մահու խնդիր մըն է,

Ու լռեց...: Ծեռտ մեքենարար ոտքի ելաւ. նայեւածքը դէպի դուռն յառեց, ականջ դրաւ ու չարուեաձքը դէպի դուռն յառեց, ականջ դրաւ ու չարուեցնակեց:

— Ինչպէս գիտէք, այդ մանկամարդ աղջիկը հայուհի մըն է և կոտորածի սև օրերէն ետքը բռնութեամբ հոստեղ բերուած է՝ ակուելու և գազանային կիրքի մը գոհացում տալու համար։ Տեսա՛ք այո՛, աչքովնիդ տեսաք իր ցնորական վայրկեանը, իր առաւտպանքը, իր արցունքներն ու իր անէծքները...։ Գթացի՛ք իր թշուառութեանը, ու մեռնողն ատեն, գթալ աուիք ինձի...։ Ձեր կորովը սիրտս լեցուց... ու այն օրէն հետաքրքիր եղայ իմանալու թէ ինչ հոգեկան դառնութիւն էր իր կեանքը մթագնող...։ Երբ ես հետամուտ էի իր ապէտաւոր թշուառութեանը թափանցելու, ան յաջողեցաւ իմ անցեալ պատմութիւնս քրքրելու։ Ես որ ուխտած էի գերեզմանէս անդին ալ մէկու մը չը յայտնել իմ քաշածներս. չը գիտեմ ինչ մոգական գազանիք մը կար իր բացատրութեանց մէջ որ ստիպուեցայ ամէն բան խոստովանիլ...։ Ան ատեն Նուրիմէ համարձակութիւն ունեցաւ ըսելու. «Բարութիւն մը չէ՞ անպատուութեան մէջ ինկած աղջիկ մը ապառել, որուն համար աչխարհքը մութ ու կեանքը դառն պիտի ըլլայ... այլ բարութիւնն այն է որ, խղճի ճշմարիտ գիտակցութեամբ, անոր անպատուութիւնը արիւնով կը մաքրես...»։ Ու հասկցայ թէ Նուրիմէ աւելի նախամեծար կը համարէր այս ապառանքին մէջ յոչոնուիլ, քան երբէք իր վրէժը լուծած.—այսինքն իր անպատուութիւնը արիւնով չը մաքրած—դուրս ելնել։ Փուճ տեղը ջանացի համոզել զինքը... փուճ տեղ իր ազատութեան համար ամէն տեսակ խօսքեր ըրի ու անձնուիրութիւնս խոստացայ։ Ամենևին, անիկա անդրդուելի մնաց ու պատասխանեց. «Կ՚սպասնեմ ինքզինքս... բայց չեմ հրաժարիր նպատակէս...»։

— Ինչ է նպատակը, ընդհատեց Աւազակապետը՝ բոլորովին չը հասկնալ ձեւացնելով։

— Իր արիւնը մանող բաչայէն վրէժ լուծել... ահա՛ բոլորը,

— Իր արիւնը մանող բաչայէն վրէժ լուծե՛լ, բացագանչեց Աւազակապետը սարսռալի ձեւակերպութիւն մը ընելով։

— Այո՛.

— Տարօրինակ գազափար... պիտի կարենա՞յ յաջողիլ։

— Պիտի կրնայ յաջողիլ, եթէ վրէժխնդիր ձեռք մըն ալ իրեն օգնութեան հասնի։

— Ուսկի՞ց պիտի հասնի այդ վրէժխնդիր ձեռքը։

— Է՛հ, այդ ալ պատրաստ է...։

— Ձեմ հասկնար...

— Ահա այդ վրէժխնդիր ձեռքը...։

— Դո՞ւք.

— Այո՛, ե՛ս.

— Ձեր սիրոյդը կնաքի՞ն դէմ։

— Բայց անիկա իմ ազգս չէ.

— Ինչպէ՞ս, բաւական քու ազգդ չէ՞,

— Ընդհակառակը... անիկա իմ ընտանիքիս արիւնը մանող ու իմ երջանկութիւնս թառնաւորող օձի մը դաւակն է զոր ես կը մնուցանեմ մխիթարն անոր սրտին վերջին անգամն ըլլալով, արիւնը ծծելու և այնպէս նոր մանելու...։

Աւազակապետը ժպտունեցաւ։ Իր կերպարանքին վրայ մթին ու սարսռալի ստուեր մը պատեց ու արատակարդ նայուածքով մը, ծերունիին երեսը նայեցաւ։

Կարծես թէ իրեն համար ցնորուած մէկն էր այդ խօսողը։ Խոստովանութիւնը՝ զոր լսեց ու հասկցաւ՝ երկիւղալի և զարհուրելի հանգամանք մը ունէր։ Երբէ՛ք կիւզալի և զարհուրելի հանգամանք մը ունէր։ Երբէ՛ք երբէք չէր սպասէր առանկ ինկած մարդէ մը՝ առանկ երբէք չէր սպասէր առանկ ինկած մարդէ մը՝ առանկ խարխրդաւոր անձնաւորութիւն մը։ Որչափ որ հա-

մակրած էր անոր անձին, անոր նկարագրին ու անոր բարեմիտ բնաւորութեան, ասիկա միայն պարզ մտերմութենէ առաջ եկած էր, որուն պէտք ունէր՝ իր նպատակին հասնելու համար: Ուրի՞շ... ոչինչ: Բայց ահա երեւոյթ մը որ կը բացուէր... անդադին անդունդ մը կ'երեւար, որուն խորութիւնը թանձր սուսերի մը մէջ կը մնար: Ինքը մտածած էր այդ անդունդին, ոչ թէ առաւակելով, այլ բազդին ընդմառջ: Անկեղծ ահաւակցութիւն մը մտերմութեան փոխուած էր, առանց երկուութեան կասկածի, և մտերմութիւնն ալ կատարեալ անձնուիրութեան մը... այս էր ամենը. հեռուէն ապշած վիճակի մը մէջ մնաց ու չկրցաւ ո և է չարամտութեան մը և կամ դաւադրութեան մը հետեւանք նկատել Ֆուատա պէյի յայտնած տրամադրութիւնը...:

— Կը զարմանաք, անանկ չէ՞, յարեց Ֆուատա պէյ կռահելով այդ արտակարգ երեւոյթը զոր Աւազակապետը պատկերացուց իր կերպարանքին վրայ: Բայց մենեւին մի զարմանաք... ասիկա կը խոստովանիմ քեզի, որովհետեւ մարդկոցս մէջ դուք չքնաղ անձնաւորութիւն մըն էք և պիտեմ թէ անհոգ գործ մը, գիւղութիւն մը կը սպասէք Թչուառի մը նկատմամբ: Եթէ դուք արցունքներ տեսնելով, զրկանքներ ճանչնալով ու անիրաւութիւններ երեւակայելով ապրած էք, գիտցէք որ ես զանոնք կրած եմ կաչխիս վրայ: Ճշմարիտ տէվրիշ մը եղած եմ ամենէն քաղցր օրերէս սկսեալ ու մարդկային գազանութիւնը տեսած եմ իր բովանդակ գարշութեան մէջ: Ահա էն զօրաւոր պատճառն որ կը կապէ զիս այս Թչուառ կեավուրի աղջկան ու անոր արդարացի վրէժն իմ կեանքիս վերջին նպատակը կը դառնայ...: Այո՛, Աւազակապետ տէվրիշ, ոճիր ըսած դ՝ որ մարդուս անարգ ձեռքերուն վրայ արեան կաթիլներ կը թողու, վատութիւն է, վայրենութիւն է, գարշելի

է... սակայն կայ ոճիր մը՝ որուն արիւնը կը բուժէ արահիզ մէջ բացուած ամէնէն անբուժելի կարծուած վէրքը. կայ ոճիր մը՝ որմէ ժայթքած արիւնը մարդկային չարագործութեանց արիւնը կը ծածկէ. մէկ խօսքով՝ կայ ոճիր մը, որ արդարութիւն է...: Ես այդ ոճիրն է որ պիտի գործեմ Աբտուլլա ու խղճիս հանդչիմ: Ըսէ՛ք, պէ՞տք է որ Թուրնաւոր օձը ապրի...:

— Մի՛մէ՛ փաչան այնքան չար մէկն է, Թոթովեց Աւազակապետը՝ աւելի խորը Թափանցելու ներքինիին զարհուրելի յայտնութեանց:

Ֆուատա պէյ ժպտեցաւ... բայց այդ ժպիտը դողդողացուց իր թօշնած ու տակրացած շրթունքները: Ցնաց Աւազակապետին դէմքը դիտից ու բռաւ.

— Ի՞նչ կը կարծէք... դուք բարի մէ՞կը ճանչցած էք զինքը: Սխալ: Մի՛ խաբուիք: Այս սեմերէն ներսը ծածկուած է անարգ չարագործութիւն մը զոր նկարագրելու անգամ մը սոսկայ մարդս: Ո՛չ, սեւաք այդ կանանոց բռաւած գարշելի զրօսարանը, անանկ չէ՞... ո՛վ կար անոր մէջ... ո՞չ ապաքէն Թչուառ աղգի մը Թըշուառ կոյսերն էին հոն հեծողները...: Դուք ձեր խիղճը, ձեր Աստուածը, ո՛վ տէրվիշ, ի՞նչ կրսեն... ի՞նչ անուն կուտան մարդու մը՝ որ ոճիրներու մէջ իր կեանքին հաճոյքները կը յագեցնէ ու անմեղներու արիւնով կը անգին մատաղատի կոյսեր կան, որոնք կը լկտին այդ գազանաբարոյ փաչային դրկաց մէջ ու կը թօշնին դեռ չը բացած իրենց կեանքին կոկոնը...: Ո՛ւր գրուած է սանակ անիրաւութիւն մը... ո՞ւր է ասոր արդարութիւնը: Մտածեցէ՛ք... դուք որ անկեղծերուն ձեռքերնիդ կուտաք, դուք որ արցունքներու մէջ տատապողներու պաշտպան էք, մէկ խօսքով՝ դուք որ կոչուած էք մարդկութեան առաքեալն ըլլալու, պիտի հանդուր-

ժէ՛ք... պիտի լա՛ք... պիտի լքէ՛ք այս բոլորը։ Կը հարցունեմ. կա՞յ խիղճ մը որ չը ցնցուի առանկ հրէշային արարքներու հանդէպ...։

Աւազակապետը կեցած տեղը դողդողաց ու չը կրցաւ պատասխանել։

Ու գաղափար մը՝ վայրկի արագութեամբ չաքչարուած հոգիէն անցաւ, բոլոր էութեամբ ցնցեց տաղտղեց...։

— «Թո՛ւրք մըն էր իրեն հետ խօսողը թէ ոչ ծըպտեալ մէկը»։ Ահա ի՛նչ էր որ մտածեց ան։

Ի՞նչ կերպով հասկնալ պէտք էր։

Աւազակապետը պահ մը խորչումներով ծանրացած ճակտին տարաւ իր ձեռքը, նկատողութիւններ րրաւ ինքնիրեն ու յետոյ հատատ ձայնով մը հարցուց.

— Մարիկ ըրէք, Ֆուատ պէյ, դուք չատ տարի՞ է այս ապարանքին սիրոջը կը ծառայէք։

— Այո՛, մօտաւորապէս տասն երեք տարի կ'ըլլայ որ այս արիւնոտի ու ոճիրներով ծածկուած ապարանքին մէջ կը ծառայեմ և կ'ուսումնասիրեմ այն չուայտ ու խէնէչ կենցաղը զոր կը վարեն այս մարդիկ, առանց խղճահարուելու։ Ահա, լեզուս առաջ չերթար. բարեկամս, որ պատմեմ թէ այս մարդիկ կ'ապրին միմիայն պղծութեանց ու գարշութեանց յափրացումով...։ Ասոնց համար վհնանձնութիւնը պարզապէս յանցամոլութիւն մըն է, որուն ներքեւ թաղնուած է ճիւաղային պատկերացում մը։ Ըսի թէ խարուելու չէ։ Այս մարդիկ խաւարային արարածներ են... ոչ ընտանեկան սրբութիւն և ոչ ալ բարեկամական դուրեկանութիւն ունին։ Կը խլեն ճակտիդ քրտինքը, կատաղն հացդ ու յետոյ քու կեցածիդ մէջ թոյն կը խառնեն։ Իմն ինչ իմէ, Ֆաքիր բարեկամս, իր գարշութիւնը կը ծածկէ անձնուէր սրտի մը առջեւ ու լեզուն չերկնցուներ իրեն բա-

րիք ընողներուն։ Սուլթան Համիտի վէգիր, մէկ խօսքով՝ այս բարձրաստիճան կարծուած խէնէչները տարիներով հայակապ ու ճոխ ապարանքներու մէջ չնմռկած օրն ի բուն անբարոյական ու զազրելի մտածումներ կը յղանան ու անխղճօրէն ալ կը գործադրեն։ Ասիկա կըսեմ, առանց չափազանցի... որովհետեւ բոլոր կեանքս նպատակը միմիայն այս ապարանքներէն ներս ևքիս նպաստակը միմիայն այս ապարանքներէն ներս և-ղած անբարոյականութիւնը դիտելու, քննելու և ուսումնասիրելու վրայ կեդրոնացուցած եմ տարիներէ ի վեր։

Աւազակապետը այս անգամ համարձակութիւն ունեցաւ հարցնելու։

— Ֆուա՛տ պէյ, կարծեմ թէ Տաճկաստանի Թուրքերէն չեն դուք, անանկ չէ՞։

— Ե՞ս, ժպտեցաւ ծերունին։

— Այո՛, դուք։

— Ես նոյն իսկ թուրք մը չեմ... Թոթովեց Ֆուատ պէյ անվերապահ չեչտով մը։

— Հապա՞...։

— Սարսուռ չէրթեդ մրն եմ, ա՛ղ Ֆաքիր։

— Չէրքէ՞զ... ինչպէ՞ս կըլլայ այդ։

— Բազդին չարաղէտ բերմամբ... ուրիշ ոչինչ։

— Տէր Աստուա՛ծ... դուք, Ֆուատ պէյ, դուք խորհրդաւոր մէկն էք... դուք արտակարգ անձնաւորութիւն մրն էք, մանաւանդ ձեր յայտնութիւնները հետզհետէ կը մթնան ու սարսռալի երեւոյթ մր կ'առնեն...։ Ո՜հ, քսէք ինծի, ինչպէ՞ս եղած է որ չէրքէզ մը ըլլալով յաջողած էք այս ապարանքին սեմերէն ներս մտնելու... արդեօք փաչան գիտէ՞ թէ դուք ճշմարիտ միւսլման մը չէք և դուք այնպիսի ազգի մը կը պատկանիք որ ատրուկ ցեղ մը համարուած է...։ Ասիկա

յայտնած էք, թէ ոչ՝ խորհրդաւոր կերպով մը ծածկած էք ձեր գոյութիւնը։

— Ամենեւին... անա ձենէ, սա մանկամարդ գեղուհիէն և Աստուծմէ զատ, մէկը չը գիտեր իմ ինչ ըլլալս առաններեք ստիպուեցայ ի վեր։ Ցայտնեցի Նուրիմէկին, որովհետեւ համամտան ճակատագիր մը յանկարծ գերկիս մէջ նետեց զինքը, յայտնեցի ձեզ ալ, որովհետեւ պէտք ունէի ձեր անձին, ձեր վհե, ձեր անխոնջ պէս բարձր մտերմութեան, այն հաստատքով որ՝ գուք առաքինի մէկն ըլլալով, անձնուիրաբար պիտի ըսէք ձեր հոգեկան տրամադրութիւնն իմ վճիռներուս նկատմամբ։ Եթէ ճշմարիտ չեն, եթէ արդար չեն, որոշած վճիռներս, եթէ կայ գաղտնական վրէժխնդրութիւն մը. մէկ խօսքով՝ եթէ խղճիս ու Աստուծոյս հանդէպ, ա՛վ ֆաքիր, ես մեղապարտ պիտի ճնամ ոճրագործ մարդու մը կեանքը փճացնելով, բայց և բայց խոստովանեցէք որ պատրաստ եմ բարի մարդու բարի խորհուրդներուն հետեւելու...։

Աւազակապետը դառն բայց զոհողութեամբ լի ժպիտ մը թրթռացնելով իր դողդոջուն շրթանց, ըսաւ.

— Մարիկ ըրէք. Ֆուատ պէյ, գուք ձեր խղճին, ձեր Աստուծոյն առջեւ մեղապարտ կը ճնայիք, երբ արդարութեան ձայնէն խեղդուած չըլլայիք։ Մարդուս խիղճը, մարդուս Աստուածը իր ներքին ձայնն է...։ Արդարեւ չը գիտեմ թէ ձեր անցեալ պատմութիւնն ո՛ր աստիճանի աղէտաւոր եղած է, միայն թէ երբ այդ տառերիքիդ մէջ՝ որ գերեզմանի մը գուբա փոսին վրայ կըքած է, ձեռքերնիդ կ՛երկնցնէք մարդու մը արիւնը թափելու, այն ալ աւրկացած ու ինկած կեանքի մը աղջկան համար, գուք չարութեան և կամ թէ անձնական սիրի մը նենգալի երեւոյթը չունիք... ընդհակառակն, ինձի պէս խշտաւ ֆաքիրի մը հիացման արժանի կը գառնաք։ Ես միւսիւլման մըն եմ... բայց կ՛ատեմ այն բոլորը որ միւսիւլմանութեան ոգւոյն հակառակ է։ Մարդ ըսածդ՝ ինչ ազգի, ինչ ժողովուրդի և ինչ ցեղի որ պատկանի. գարձեալ բարի Աստուած մը ունի... անոր սիրոյն ըլլալու համար, պէտք է արդար ըլլալ մեր բովանդակ գործունէութեանը մէջ...։ Միթէ՞ գուք չէրքէզ մը ըլլալով, միեւնոյն օրը գառակը չէ՞ք, միեւնոյն Աստուծոյ ստեղծածը չէ՞ք։

— Ինչպէս չէ՞... քանի որ կը հաստատնք թէ Աստուած մէկ է և Ան է բովանդակ տիեզերքոյ տէրը, պէտք է հաւատանք թէ մարդիկ անոր զաւակներն են, կրկնեց Ֆուատ պէյ հաստատ ձայնով մը։ Միայն թէ՝ այն զաւակներուն մէջ չարագործ ձեռքեր կան... մեր պարտականութիւնն է ոչնչացուցնել զանոնք, որպէս զի աճելու ժամանակ ունենան միայն բարի հոգիներ...։

Խօսակցութիւնը դեռ չէր վերջացած, անա ձայն մը լսուեցաւ կանանոցին խորէն։ Հրացանի պայթում մըն էր որ սարսեց ապարանքին ամբողջ չէնքը։

Ֆուատ պէյ աճապարանքով մը դուրս նետուեցաւ անենակն ու դէպի կանանոցը դիմեց։

Ապարանքին բոլոր ծառաները Զահրումարին անենակը կը վազէին։

Ֆուատ պէյ անոնց հետէն գնաց ու ներս մտաւ։

Ագետալի՛ սեսարան...։

Մանկամարդ չէրքէզուհին ինկած էր բազմոցին վրայ ու անոր կուրծքէն արիւն կը վազէր հեղեղի պէս։

Փուճ տեղ չուրջ հաւաքուողները կը ջանային վիրակապներով կուրծքին մէջտեղ բացուած անագին վէրքը գոցել... անկարելի էր։

Չէրքէզուհին, որ Զահրումարն էր, աչքերը կիսովին փակած, քնքուշ գլուխը վար ձգած ճղակտոր վարդի կոկոնի մը նման, մէկ թեւը ներքինիներուս վրայ

նեսած ու միւսը բազմոցին վրայ թողած, հետզհետէ մահամերձ վիճակ մը կը սառնար ու կը կորնցուներ իր գիտակցութիւնը...։

Կէս ժամէն բժիշկը հասաւ։

Երթալու դիտնականը դողդողալով մանկամարդ աղջկան բազկերակը քննելէ ետքը, պահ մը կեցաւ ու մրմնջեց։

— Վիճակը ծանր է... գնսակը ճեղքած է ճիշդ սրտին մէջ տեղը... յոյսը միայն Աստուծոյ վրայ մնացած է։

Ու վիրակապներով փաթթուած վէրքը բանալ սըկսաւ և աւելի մաքուր լաթերով կապեց։

Բայց ժամ մը հազիւ անցաւ...։

Ահա մանկամարդ աղջիկը դողդողալ սկսաւ...։ Գըլուխը կախուեցաւ կուրծքէն վար, ոտքերը թուլցան, աչքերը մթին ու սարսուռի երեւոյթով մը յանկարծ գոցուեցան, շրմունքները պրկուեցան ու կիսովին երեւան բերին անոր սատափի նման ակռաներուն շարքը, կուրծքը բարձրացաւ ուռեցքով մը և ամբողջ մարմինը թակացումի մը մէջ հետզհետէ տարաղնած ու ջախջախուած կերպարանք մը առաւ...։

Զահրումար ոչ ևս էր...։

Ապարանքէն դուրս, այն նոճիներով ու եղեւնի ծառերով լի աշխարհքին մէջ, որուն մարդիկ դերեզմանատուն կ'ըսեն, հանդա՛րտ ու անխռո՛վ քուն մը քնացաւ ւկուսած աղջիկը։

Օ՜հ, հազիւ տասնեկու տարին լրացուցած, հազիւ իր կեանքին փթթելու մօտ կոկոնը գեղեցկացուցած, հազիւ ամփոփուած հմայքէ մը դուրս եկած, ահա վատի մը ձեռքով առեւանգուած և փայլային ապարանքը բերուած էր։

Գաղտնարարուհի վայրկեան, առանց խղճահարուելու,

առանց անոր ֆիզիքական նկարագիրն ու կազմուածքը նկատի առնելու, լկած էր զինքը, չարչարած էր... ամէն գիշեր իր հաճոյքներուն, իր անասնական կիրքերուն, իր գարշութեանց ու մանաւանդ եսերելի մոլութեանց առարկայ ըրած էր։

Մանկամարդ աղջիկը հանգուրժած էր... այո՛ հանգուրժած էր աւելի քան չորս ամիս...։

Յետո՞յ...

Օ՜հ, դանակը հասած էր ոսկորին ու անկարող եղած էր այդ հրէշային լկտիներու մէջ ապրիլ։

Ուրեմն ինչ ընէր, ո՞վ պիտի ըլլար իր կեանքին փարերար հրեշտակը։

Ո՛չ մէկը...

Աստուծոյ վրայ անգամ յոյս դնելու գազափարէն հրաժարած էր։

Ու օր մըն ալ, երբ Ասորի խենէշ աղջկան սենեակը գացած էր, ասկից իմացաւ Զէրքէզ Զիւլֆիին անձնասպանութիւնը,

Այդ աղէտալի օրը զարթնցուց իր մէջ սեւ ու քըսաբմնելի որոշում մը...։

Առանց քննելու, առանց դատելու վճռեց հետեւիլ այն աղջկան, որուն արիւնը կը կրէր իր երակներուն մէջ։

Ահա՛ բոլորը...։

Ու Զահրումար անձնասպան կ'ըլլար իր կուրծքին մէջ վեցփամուածի մը գնսակ մխելով։

Այս բոլորը կը կատարուէր երբ բաչան քննական պատյտ մը ընելու գացած էր։

Երկու չարաճէն հաքը բաչան վերադարձաւ։

Բացի բժիշկէն ու ապարանքին ծառաներէն ոչ մէկը գիտէր եղելութիւնը։ Հետեւաբար վէրքերը նկատողութեան առնելու չը զարկաւ ապարանքին ոճիրը։

Այսպէս, մոռացութեանն բուեցաւ այդ եղերգական տրամն ալ։

Ու միայն, աւա՛ղ, միայն մէկը կար որ լացաւ այդ եղեռնական դէպքին առթիւ։

Աստիկա Ֆուատա պէյն էր։

Ճչմարիտ զգացումը, ցեղական ձղոզութիւնն, արեան ձայնը, այս ամէնը կը ճմլէին իր դառնութեամբ լի հոգին։

Ալ չէր կրնար դիմադրել, ալ չէր կրնար հանդիսատես ըլլալ արիւնալի ոճիրներու. հետեւաբար իրիկուն մը հետեւեալ որոշումը առաւ ինքնիրեն.

— Նախ՝ ապահով միջոց մը գտնել սա կնաւորի աղջիկն ազատելու համար. յետոյ վերջնականապէս մաքրելու աշխարհիկ սա ապարանքին լոյսը...։

Այս որոշումը յայտնեց Նաւրիմէին։

Մանկամարդ աղջիկը հարցուց.

— Ոճիրդ մինա՞կդ պիտի գործես։

— Սատուած իմ հետս պիտի ըլլայ, մրմնջեց Ֆուատա պէյ։

— Ուրի՞շ.

— Բաւական է.

— Ո՛չ, բաւական չէ.

— Ուրիշ ո՞վ կ'ուզես որ մահնակից ըլլայ սասանկ երկիւղալի ոճրի մը, որուն մէջ մահու և կենաց խնդիր կայ.

— Ե՛ս... բացագանչեց Նաւրիմէ. վհո և անխոհով եղանակով մը.

— Դո՞ւն.

— Այո՛.

— Անկարելի է... դուն չես կրնար սասանկ վտանգաւոր գործողութեան մը մէջ գտնուիլ, Հաւատալու ես որ, կանքդ ահագին անդունդէ մը վար կը նետես

փուճ տեղ ասկից ետքը քեզի եղած երջանկութենէդ կը հրաժարիս։ Ա՛խ, Նաւրիմէ. այս ոճիրը գուցէ չը ծածկուի... գուցէ օձիքնիս ձեռք կուտանք... գիտե՞ս ինչ հետեւանք կունենայ։ Կախաղանը, մահը, գլխատուիլը բան մը չէ... բայց բանաը կայ, որուն խաւարը դարչութիւն կը բուրէ, և մարդկային տարեգրութեանց մէջ չը լրսուած ոճիրներէն հան կը կատարուին...։ Դուն խեղճ ազգիկ, դո՞ւն պիտի կրնաս տառապած սրտով ու այդ զգայուն սրտով համբերել։

— Այո, ամենայն սիրով... որովհետեւ հոն տեղի զարհուրելի կեանքը չը պիտի երեւայ աչքիս։ Եւ չատ չատ՝ կարող եմ ինքզինքս սպաննել։ Անա որոշումս... ուրիշ կերպով աւելի աղէկ է նախ սպաննէք զիս, ապա առանց ինձի՝ մտածեք իմ արիւնս մանող գազանին... Ո՛չ, Ֆուատա պէյ, ո՛չ, տարէք ձեր հետ... տուէք ժանգոտած դանակ մը ինձի... միասին մտնենք անոր քընացած սենեակը, միասին դիտենք մեր ոխերիմի քունը... յետոյ միասին միեանք դանակնիս անոր կուրծքին մէջ։ Ա՛խ, ինչ վայրկեան պիտի ըլլար ինձի համար այդ վայրկեանն, երբ դանակը կը մխուէր անոր սրտին խորը, երբ սեւ արիւն մը կը ժայթքէր դուրս ու երբ ես պապակած չրթունքներս կը դնեմ ձեռքովս ճեղքած վէրքին բերանն ու կը ծծե՛մ կը ծծե՛մ, կը ծծեմ այդ պոռթացումը...։ Դիտե՞ք, Ֆուատա պէյ, այդ արիւնն իմ արցունքներէս կազմուած է... այդ արիւնն իմ աղիս երակներէն քամուած է... մէկ խօսքով՝ իմ թըշուառ ծնողքիս, իմ սիրելիներուս ու իմ ազբօրս արիւնն է...։ Մի՛, մի... կը պաղատի՛մ մի՛ առարկէք։ Չէ՞ որ Ասատւած մեզի հետ պիտի ըլլայ, կըսէք. մինչ ապահով չենք, երբ Ան կառաջնորդէ մեր քայլերը...։

Արդարեւ, բարի ծերունին անգամ մըն ալ Նուբիմեյի աչքերուն մէջ նայեցաւ ու մրմնջեց։

— Պատրաստ եղիր, աղջիկս, երբ տատն օրէն եռքը անիկայ վերադառնայ, անպատճառ պիտի կատարենք մեր որոշումը։

— Ես պատրաստ եմ... Դողդողաց Նուբիմէ՝ որ ուրախութենէն կը խեղդուէր։

Ծուռատ պէյ դուրս ելաւ անոր սենեակէն։

Բոլոր օրը սպասեց Ֆաքիրին, որ երեք չաբաթնէրէ ի վեր բնաւ եկած չէր։

Իրիկուան դէմ պատշգամն ելաւ ու սկսաւ նարկիլէ քաշել։ Աչքը՝ կապոյտ ու կապոյտ երկինքին յառած ու խորին յափշտակութեան մէջ թաղուած կը մնար, երբ սրահին վրայ բացուած դուռնէն ներս մտաւ Աւազակապետը արտասովի կերպարանքով մը։

— Բարի իրիկո՛ն գայ վրադ, սիրելի Ծուռատ պէյս, ըսաւ Աւազակապետը՝ բարութեամբ լի նայուածքն անոր աչքերուն մէջ նետելով։

— Աստուծոյ բարին... մրմնջեց Ծուռատ պէյ ու իսկոյն առքի կրնալով բռնեց անոր ձեռքէն ու նստեցուց։

— Կը նկատէք որ այնքան առեն չը կարողացայ գալ, բարեկամս։ Ո՛հ այն օրէն ի վեր անհանգիստ էի, որովհետեւ աղէկ մը չը հասկցայ գործուած ոճիրին մանրամասնութիւնն ու մանաւանդ չարժառիթը։ Հիմակ կը փափաքիմ իմանալ... արդեօ՞ք կարելի է։

— Եղելութիւնը պարզ է, բարեկամս. ի՞նչ պիտի ըլլայ... ծաղկաման աղջիկ մը կար ապարանքին մէջ որ քանի մը ամիսներէ ի վեր հրէշ փայտին ձեռքն ինկած կը լլկուէր... Ով գիտէ... այդ սաժանելի կեանքը ո՛ր սահիճան ազդած է անոր վրայ որ սախտուեցաւ նախասիրած համարել անձնասպան ըլլալ, քան երբէք համբերել։

— Քանի՞ տարու կար։

— Հազիւ հազ տասներեքը լրացուցած էր։

— Ի՞նչ ազգի կը պատկանէր։

— Ա՛խ, դարձեալ չերքէզուհի մըն էր։

— Խիստ լաւ. փայտն վերադարձաւ, ո՛ւ է քննութիւն չը կատարի՞ց։

— Ի՞նչ կ'ըսէք... անոր հոգին անգամ չէ տատնկ եղերգական դէպք մը։ Միայն թէ Զիւլֆի անուն աղջկան մը համար ցաւ զգաց, որովհետեւ չափազանց կը սիրէր։ Եթէ ոչ, տարուան մէջ տասը հոգի իրարու հետէ անձնասպան ըլլալու ըլլան, անոր սիրտը չը զարներ, անոր հոգին չը խլխլար...։ Պատճառը պարզ է... իրիկունը դիակ մը դուրս հանուի, հետեւեալ առաւտն անոր տեղ երկու կամ երեք աղջիկներ բերուած են... բնական է որ անիկա կամք ունենայ ուրախանայ։ Ա՛խ գիտցէք թէ այս բռնապետական մարդիկը քաղաքակրթեալ աչքը դարձած են իրենց հպատակ եղող ժողովուրդներու թէ տասնուաձքին և թէ անձին։ Մէկ խօսքով՝ հպատակները պարզապէս տան մը կամ կարասիներու չափ արժէք ունին իրենց աչքին հանդէպ... կտրատեցա՞ւ, անյայտ եղա՞ւ կամ թէ ոչնչացա՞ւ... ատիկա այնքան ցաւ կ'ազդէ։ Որքան մարդ մը կրնայ ցաւիլ իր ձեռքէն վար ինկած ու փչրուած գաւաթի մը վրայ։ Ատոր համար, քանի որ անձին արժէքը միմիայն անասնական հաճոյքն գոհացնելու պէտք մը դարձած է, փայտն ալ անհոգ գանուեցաւ ու բնաւ չը քննեց դէպքին մանրամասնութիւնը։

— Ոստիկանութիւնն ալ չը քննեց։

— Ոստիկանութիւնն ըսիք... միթէ՞ բռնապետութեան մարդերու համար ոստիկանութիւն կայ։ Ո՛չ, բարեկամս, ոչ. այս երկրին մէջ ոստիկանութիւն ըսածդ ճիւաղային կազմակերպութիւն մըն է որ կազմուած է

միեւնոյն փաչաներու՝ վէզիրներու և մանաւանդ Սուլթան Համիտի գարշելի արարքները ծածկելու, յետոյ՝ անոնց չարագործութեանց մեղսակից դառնալու...։ Իրաւ է. անդին կը տեսնէք երեւոյթապէս ձեւակերպուած թիւններ. բայց մի՛ խաբուիք, արդարութեան, օրէնքի ու իրաւունքի գաղը չէ որ կը պաշտպանուի, այլ ասանկ հրէշներու ապարանքը պահպանելու դիտաւորութիւն մըն է։ Օ՜հ, ինչ կը կարծէ՞ք... միթէ՞ գաղանի մեայ ոճիրը, ամենեւին, միայն թէ ոչ մէկը համարձակութիւն ունեցաւ քննութիւն մը կատարելու։

— Կարելի է անձնասպանութիւն մը չէր... ինչու հարցաքննութիւն չըլլար։

— Ամէն առն առանկ կըլլա՞յ։

— Ամէն առն առանկ կ՛ըլլայ... այսինքն դիակ մը դուրս կը քաշկռտուի ու միւս դուռնէն մանկամարդ գեղուհի մը կը բերուի։ Սապէս ըսեմ. այս ապարանքը սպանդանոց մըն է. կնդպանի արարած մը մէկ դուռնէն ներս կուգայ՝ միւս դուռնէն դուրս կը նետուի՝ դիակ մը դարձած։

Սառզակապետը լեցուած էր. հետեւաբար չը կրցաւ իր հարցումները չարունակել։ Ծոցէն հասակէկ թաշկինակ մը հանեց ու սրբեց աչքերէն հոսած արցունքի կաթիլները։ Ցետոյ ոտքի կեաւ ու դողդղալով մօտեցաւ Ֆուատ պէյին և ըսաւ.

— Երախտապարտ եմ ձեզ, Ֆուատ պէյ, որ ճանչցընել տուիք ինձի այս հոյակապ ապարանքին մէջ ապրող մարդուն ինչ ըլլալը։ Մե՛ղք... ես այսքան առն իժը մարդ կը կարծէի... կը խաբուէի իր անունէն, իր բարձր տիտղոսներէն և չէի դիտեր թէ՝ ան մարդկային կերպարանքով ճիւաղ մըն է եղեր։ Ու հիմակ կը հասատամ թէ՝ դեռ չատ պէտք ունիմ թափառելու, դեռ չատ պէտք ունիմ մարդը ճանչնալու իր կաչին տակ,

մէկ խօսքով՝ դեռ չատ պէտք ունիմ ձեզի նման անձնուէր մտերիմներ գտնելու, որոնք ապրած ու տեսած են...։ Ֆուա՛տ Ֆուա՛տ, վերն Աստուած կայ, Թող լսէ, ես կ՛ուխտեմ ձեռքս քեզի տալու այն բոլոր արդարացի վրէժներդ լուծելու, զանոնք մարդուս խղճին հանդէպ նըւիրական ու վեհ պատկերացում մը կը դառնան։ Մէկտե՛ղ, մէկտե՛ղ... այն խորին ու անկուղծ համոզմամբ՝ որ կատարած ոճիրնիս ո և է վատութեան մը վրայ հիմնուած չէ, այլ չարագործութիւն մը անհետացնելու համար է։ Ճիւաղ մը կայ մեր դէմը, որ մարմնաւորուած է մարդկային կերպարանքին մէջ... մենք ձեռք ձեռքի տանք ու փճացնենք զայն...։ Լսե՛ք, կ՛ընդունի՛ք... խոստովանեցե՛ք ինծի. արդեօք ատրօրինա՞կ կը գտնէք անձանօթ Ֆաքիրի մը այս գաղափարը։

Ֆուատ պէյ կարծեց թէ երկինքէն իջած հրեշտակ մը կար իր դէմը. կարծեց թէ այդ ձայնն, որ իր անունը կուտար և իրեն հետ կը խօսէր, աներեւոյթ հոգիէ մը կուգար։

Բայց ո՛չ... աներեւոյթ հոգիէ մը չէր գոր այն ձայնը, այլ հրեշտակային նկարագրին մէջ մարմնացած Ֆաքիր մըն էր որ կ՛ատատատանէր զայն, և ան էր իր հետը խօսողը։

Հետեւաբար մէկէն ի մէկ յիշողութիւնը ամփոփեց, և պատասխանեց.

— Դուք, իմ անդին բարեկամս, դուք երախտապարտ եղած ինձի, որովհետեւ այս ապարանքին մէջ սըտնող իժին դիմակը ցոյց տուի ձեզ։ Իհատ լաւ. հապա՞ երբակ պարտական կ՛ընէք զիս, երբ ձեր ձեռքը կուտաք ինձի։ Երկինքէն իջած հրեշտակի մը առջին ծունր կը դնենք... դուք ալ այդ բարեբար հրեշտակին մարմնացումն էք, պէտք է ծունր դնեմ ձեր առջին ու այնպէս երախտագէտ ըլլամ ձեզի։

— Ցուտ պէյ, ամէն բան թող Աստուած գիտնայ ... հիմակ բաժնուինք իրարմէ ու վաղուան ձգենք մեր գործադրելիք ոճիրը. ժամանակն ուշ է, ես պէտք է որ մեկնիմ:

— Ձեր կամքը... վրայ բերաւ ծերունին:

Աւազակապետը մեկնեցաւ:

Օրը մթնած էր: Արեւու վերջին ճառագայթները մարած էին:

Աւազակապետը սովորական քալուածքով մը դուրս ելաւ Այգեստանի արուարձանէն ու Արարք կոչուած թաղը մտաւ, ուր կոտորածէն առաջ հայութեան ամենէն բարձր դասակարգը կը բնակէր:

— Տեսնենք, մրմնջեց ան ինքնիրեն, եթէ վարպետ եկած է, կրնամ բաւական տեղեկութիւններ առնել գինակիր խումբին վրայօք: Շարաթէն աւելի է որ ոչ մէկը մը կայ և ոչ ալ գացող մը: Արդեօք մտանութի՞ւն մը տեղի ունեցած է...,

Այս ըսելով՝ հասաւ Արարուց հոյակապ եկեղեցիին հրապարակն ու անկից նեղ ու աննշան փողոց մը դիմեց, որուն չէնքերը կէս մը հինցած, կէս մը փայտաչէն ու կէս մըն ալ աւերակ դարձած էին: Երբ փողոցին խորը մտաւ, հոն դուռի մը առջին կանգ առաւ ու երկու անգամ կոչնակները բաղխեց: Վայրկեան մը չանցած՝ դուռը բացուեցաւ ու սեմին վրայ երեւցաւ միջահասակ, կունակի կազմուածքով, տարիքն առած ու մեռելատիպ կերպարանքով պառաւ մը որ, խնդումի նշանով չրմունքը ծռմռեց ու ներս հրամցուց Աւազակապետը:

Երբ սրահին վրայ չինուած գետնայարկ սենեակները մին մտան երկուքն ալ, Աւազակապետը հարցուց հայերէն լեզուով.

— Վարդով եկա՞ծ է:

— Ո՛չ, պատասխանեց պառաւ կինը խոր տրամութեամբ մը լեցուած:

— Սուրհանդա՞կն ալ չեկաւ.

— Ո՞րը,

— Շարօն.

— Անիկա եկաւ.

— Ե՞րբ.

— Երէկ գիշեր.

— Ո և է նամակ մը չը ձգե՞ց.

— Հա՛, կարճիկ ծրար մը ունի՛ք..., աղէկ մտաքս բնկաւ... եթէ չբսէիք, բոլորովին մոռցած էի.

Ու պառաւը բանալով դարանի գզրոցներէն մին, հաստ թուղթի պահարան մը յանձնեց Աւազակապետին:

Աւազակապետը դողդղալով բացաւ պահարանը ու անկից երկու կտոր գրութիւններ հանեց. ահա՛ ինչ որ գրուած էին անոնց մէջ:

«Մեծանուն վարպետ:

«... Ներքին դատաստութեան մը զոհ չերթալու համար, հարկադրուեցայ գինակիր խումբս դէպի Պարսկաստանի սահմանագլուխը տանիլ:

«Դատաստութիւնը պարզապէս նախանձի մը կոյր հետեւանքն էր: Մեր ընկերներէն մին վատաբար յանձն կ'առնէ գիշերանց իր պահակի պաշտօնը թողուլ ու քաղաքը վերադառնալով, կատաւարութեան յայտնել ամէն բան... Բայց, բարեբաղդաբար չուտով իմացուեցաւ: Ո՛հ, գիտցէք թէ Աստուած կը հոկէ մեր վրայ: Խոր քունի մէջ էինք, երբ աղմկալից ձայն մը հասաւ մեր ականջին: Ընդոստ վեր ելանք ու՝ հրացաններս բռնած՝ սպասեցինք: Աղմուկը դադրեցաւ... բաւական ատեն անցաւ... բայց պահակը չը կար: Կասկածելով որ վտանգ մը պատահած էր իրեն, քանի մը հոգի յաջացան ու գիշերային նշաններ տուին: Ձայն ձոյն

մը չկար։ Փուճ տեղ մինչեւ առաւօտեան լոյս ճեղքելը թափառեցանք։ Անոր հետքը չերեւցաւ։ Կէս օրէն դէմ մեր սուրհանդակն եկաւ, անկից հասկցանք թէ վաղը քաղաքը գացեր և ուղղակի ոստիկանատունը մներ է։ Սուրհանդակը կէս ճամբան անոր հանդիպած ըլլալով՝ կռահէր էր որ նենգութիւն մը կար գործին մէջ. կամացուկ մը պահուըտեր է. յետոյ անոր ետեւէն ինկած մինչեւ քաղաքը հետեւեր է։ Այս սարսռալի իրողութեան հանդէպ սահմռկած՝ ոստիկանապետին փոխել։ Միայն թէ՝ մեր ընկերներէն մին յանձն առաւ հոս մնալ ու տեսնել մանուքեան հետեւանքը։ Արդարեւ, վերջալոյսի մօտ, քանի մը ապուշ ոստիկաններ ու հարիւրէ աւելի քիւրտեր մեր նախկին ապաստանարանը կը հանեին։ Ընկերներս հետաքրքիր մը կը դիտէ եղեր վնասատուքները։ Մնդալով պատմեց թէ՝ ինչպէ՞ս թուղնի մը չշուկը. տերեւի մը խըշըրտացը, մանաւանդ անասունի մը վազքը թուղնդ կը հանէ եղեր այդ անարդ արարածները, թէ ինչպէ՞ս վնասարուածներով, զաչոյններով ու սուրերով զինուած ոստիկանները միշտ ետ ետ կը մնային ու քայլերնին նետած տեղը կը կարծէին որ ական մը կար որ կը փլէր ու անդունդ մը կը բացուէր առջեւնին։ Այսպէդ քանի մը ժամ խուզարկութիւններ ընելէ ետքը, վերադարձեր էին։ Ան ատեն ոստիկաններէն մին բարձր ձայնով մը ըսած էր.

«Ա՛խ, տինսիզ կեավուր, ալատթար պիսի... իյիէ տէպիլի եէր...»

«Ասոր վրայ հարկադրուեցայ գնել ամիսի մը չափ անանկ վայրեր մնալ, որ անձանօթ են մեր դատաճան ընկերաց։

«Պատրաստի՝ երկու հարիւր հրացան ու մեծ քանակութեամբ փամփուշտներ ունինք։ Կարելի է քիչ ատենուան մէջ քաղաքը փոխադրելու կը յայտնէինք։ Սուրհանդակը քանի մը անգամ է կը վերադառնայ, բայց ձեզ չի կրնար տեսնել։

Մնամ ի դիմաց զինակիր խմբիս
Խմբապետ Վարդով

Աւազակապետը մեկնի դնելով այն գրութիւնն ու պահարանը, աճապարեց միւսն ալ կարդալու։

«Մեծանուն Վարպետ։

«Երէկի մատնութիւնը չէի յաւնած թէ ինչ պատճառներէ ծնունդ առած էր։ Անա բացատրեմ, դատաճանը սուրհանդակէն լսած ըլլալով որ կառավարութիւնը հարիւր օսմ. ոսկի խոստացած էր այն մարդուն որ կարենար գտնել մեր զինակիր խումբին ապաստանարանը, յանձն կ'առնէ այդ վատութիւնը գործել ու կը լորիկ գեղիններու տէր դառնալ։ Անիկա խմացուեցաւ մեր երկրորդ սուրհանդակին կատարած լուրջ քննութենէն։

«Միւնոյն ատեն տեղեկացած ենք որ դատաճանը քանատարկուած է։

«Բոլոր սրտով խումբս կը բարեւէ։»

Խմբապետ Վարդով

Այս երկու գրութիւնները կարդալէ ետքը։ մեքենաբար ոտքի ելաւ Աւազակապետն ու մեկնեցաւ։

Խաւարը թանձր էր դուրսը. Անմէն կողմ խոր լռութիւն տիրած էր։

— Անիծա՛ծ... մրմնջեց Աւազակապետը ինքնիրեն. հարիւր ոսկիի համար խիղճդ սեւցուցիր, անանկ չէ՞... խիստ լաւ. այդ վայելքը պէտք է արիւնով, արցունքով ներկուած հայրենիքիդ հողին վրայ չը կատարես...։

անոնք, այդ ոսկիի վերածուած նիւթերը, գիտէ՛ր որ մեր ճակտի քրտինքներէն կազմուած են... : Ու գո՛ւն, հրէշի մը ծնունդ, դուն ինչ սրտով, ինչ խղճով, կ՛ուզես եղբօրդ արեան գինը կոկորդէդ վար լեցնել... :

Մենախօսութիւնը չարունակելով՝ Հայկազանքը հասաւ ու Լուսիայի ապաստանած բնակարանը մտաւ :

Լուսիա դիտեց հօրը խռովայոյզ կերպարանքն ու հարցուց.

— Ինչ պատահեցաւ, հա՛յր :

— Մտանութիւն մը կայ, աղջի՛կս, պատասխանեց Առաջակապետը՝ որ գաղանի պահել չուզեց եղելութիւնը :

— Որո՞ւ դէմ, հա՛յր :

— Մեր գինակիր խումբին դէմ :

— Ինչպէ՞ս կ՛ըլլայ այդ.

— Վաճառ մը ձեռքով :

— Մէնէ՞ է վաճառը :

— Այո՛ :

— Խումբին մէջէն :

— Ձշմարիտ է :

— Ո՛հ, յետո՛յ...

— Բարեբաղդաբար չուտով իմացուած է :

— Ո՜և է վտանգի մը չէ՞ հանդիպած :

— Ամենևին, միայն թէ՝ չատ հեռացած են :

— Դէպի ո՞ր կողմ :

— Այս անգամ դէպի Պարակատանի սահմանները

— Հապա դաւաճանը ինչ եղած է :

— Կ՛երեւի թէ՝ մտանութիւնը՝ որ հարիւր ոսկիի պարգեւով մը պիտի վաճառուէր, օգտակար արդիւնք մը չտեսնելով, կառավարիչը բարկացած է ու բանտարկել տուած է :

— Օ՛խ ըլլայ... ըսել է թէ՝ Աստուծոյ պատիժը չուտով հասած է իր գլխուն, Բայց դուն ինչո՞ւ համար ժպդունած ես, հա՛յր :

| Լուսիա՛, գիտէիր որ չափազանց դառն եղաւ լինձի այս մտանութիւնն, որովհետեւ այսքան տեսն ներքին իմ մը անուցած չէի :

— Հոգ չէ՛, հա՛յր, թող այս ալ կատարուի... չէ՞ որ Աստուած կ՛առաջնորդէ մեր քայլեր, ինչո՞ւ համար յուսահատինք :

Առաջակապետը տրտմալի բայց միևնոյն տեսն խանդաղատանքով մը լի ժպիտը չէր կրցաւ զսպել իր չրթունքներուն վրայէն, որոնք հոգւոյն թրթռումն ու քաղցրութիւնը կ՛արտայայտէին : Բովանդակ կեանքին մէջ, որ արկածալից ու վտանգաւոր եղած էր, իրեն համար միմիայն մէկը կը մնար, իրեն հաբար էակ մը կ՛ապրէր, որուն մէկ ժպիտը, մէկ բառը, մէկ թօսքը բաւական կ՛ըլլար կապել զինքը աշխարհքին... : Այդ էակն Լուսիան էր... այդ էակը իր պաշտելի աղջիկն էր : Երբ ան խօսէր, վայրկենապէս կը մոռնար տառապանքները, ամենէ ազէտաւորը... : Շատ անգամ խորին դառնութեամբ բռած էր.

— Ո՛հ, խեղճ աղջի՛կս, տարաբաղդ աղջի՛կս, դուն ալ ինչ տեսար... դուն ալ արկածալից կեանքի մը կապուեցար... : Աւա՛զ, աչքդ բացիր չը բացիր, ո՛հ, արցունքներդ չը դադրեցան, հառաչանքներդ չը մարեցան ու երկիւղալի կեանքդ զրկանքներէ չազատեցաւ : Բռնապետական կառավարութեան մը բանտերէն ինչուան Թիարանի գետը թափառեցար... հայրենիքէդ դուրս, օտարութեան մէջ տարիներով ապրեցար... ահա այս եղաւ քու կեանքդ :

Բայց արիասիրտ Լուսիա կը պատասխանէր.

— Հա՛յր, չէ՞ որ ամեն մարդ իր ճակատագրին զո-

ունէի, մրմնջեց Աւազակապետը։ Ժամանակ մը, դարերով անդին, Աորեստանի մեծ թագուհին աստուածները կը բնակէին... իսկ այսօր անոնց ու ողբալի տեսարաններով պիւղ մը դարձած է։ Մանաւանդ սա վիթխարի ապառաժը լեզու ունենալու էր, որ հպարտութեամբ ըսէր թէ՝ ինչե՜ր տեսած է, ինչ ուրախութիւններ կատաղուած են իր շուրջը...։

Ու կամաց կամաց գիւղը մառաւ, այրուած փողոցները ախմմներու մէջ կը մնային։

Գիւղին արեւելեան կողմը խարխուլ վիճակով քանի կարաններ կային։ Աւազակապետը յառաջացաւ այդ փողոցը ու ցանկապատէ մը անցաւ պարտէզ մը, որուն մէկ անկիւնը չէնք մը կար ախոռներու նմանող։

— Անպատճառ սա չէնքն ըլլալու է... մրմնջեց Աւազակապետը ինքնիրեն, որովհետեւ Միրօ ախպօր ըսած պարտէզը ճիշդ այս պարտէզն է։

Հապա թէ այս աբամաբանութիւնները կ'ընէր, անա չափահաս ու ծաղկաթ աղջիկ մը մօտեցաւ իրեն, ու հարցուց.

— Ո՞վ ես դուն.

Աւազակապետը չը հասկնալ ձեւացուց ու թուրքերէն լեզուով մը ըսաւ.

— Ինչ կ'ըսես.

— Կ'ըսեմ թէ ո՞վ ես դուն, կրկնեց մանկամարդ աղջիկը կիսկատար թուրքերէնով մը։

— Ե՞ս.

— Այ՛, դո՞ւն.

— Ծաքիր մըն եմ.

— Ծաքի՞ր.

— Հապա՛.

— Մուրացկա՞ն ըսել կ'ուզես.

— Չէ՛։ Ծաքիր...

հըն է, ինչու համար կը գանգատիք...։ Ո՛հ մեր աշխարհքին մէջ ո՞վ էր որ աչքը ժպիտներու մէջ կը բանայ, ո՞վ է որ իր ճակատ քրտինքը կը վայելէ, մէկ խօսքով՝ ո՞վ է որ երջանիկութիւնը ճանչցած է։ Մէկը չը կայ։ Ան որ կը զգայ ու կը տեսնէ իր վէրքը։ բնաւ հանգիստ չը կրնար ըլլալ։ Չէ՛, հայր, չէ՛... հաւատա՛ որ աղջիկդ այնքան դժբաղդ ու ատելապաղդ մէկը չէ՛։ Թշուառ ու տարաբաղդ անոնք են որ չեն կրնար անոնց վրէժը լուծել ու կը լկտին գազաններու ճանկին մէջ։

Մեծ մարդը կը հիանար, կը լեցուէր ու իրեն անանկ կուզար որ հրեշտակի գոյութեանը մէջ մարմնաւորուած չքնաղ էակ մըն էր Լուսիա զոր Աստուած պարգեւած էր ափոփանք մը ըլլալու։ Երբէ՛ք, երբէք օր մը չէր եղած որ գանգատէր իր վիճակէն։ Ու աչքերուն մէջ բոցավառ վրէժի մը՝ ՎԱՆԱԿԱՆի չիբմին վրայ ուխտ կատարած օրէն...

— Հա՛յր, հա՛յր, կրկնած էր Լուսիա ամէն առեն. չէ՞ որ մեր պաշտելի հայրենիքը ասանք, չէ՞ որ Վանականնի չիբմը մեր աչքին առջեւն է, ասկից զատ ի՞նչ երանութեան կրնայ հասնիլ։ Մանաւանդ Աստուած կ'առաջնորդէ մեզ։

Աւազակապետը ջանաց փարատել արամաբութիւնը, որ առուերի մը պէս ծածկած էր կերպարանքը. հետեւաբար խօսքը փոխեց ու տարբեր բաներու վրայ խօսեցաւ։

Առտուան դէմ, սովորականին համաձայն. կամաց մը դուրս կու և ուղղակի Լէզք կոչուած գիւղը գնաց, որ քաղաքէն կէս ժամ հեռաւորութիւն ունէր։

Երբ գառիվերը հասաւ, պահ մը կանգ առաւ ու գիւղին առջեւը բարձրացած վիթխարի ապառաժի մը նայեցաւ։

— Սա գիւղն ալ ինչ պատմական յիշատակներ

— Ինչ է Ֆաքիրը, չեմ ճանչնար.

— Այսինքն թափառական մէկը...

Մանկամարդ աղջիկը ժպտաննեցաւ, ու երկիւղալի նայուածք մը նետեց այդ կարծեցեալ թափառականին վրայ։ Ցետոյ հարցուց.

— Լա՛ւ, ուրեմն ինչ կ՛ուզես.

— Ե՞ս...

— Այո՛, դո՛ւն.

— Այս պարէտին մէջ հայ կին մը կայ եղեր, ա-նիկայ քու ինչդ է.

— Անիկա իմ մայրս է.

— Քա՜ մա՛յրդ է.

— Այո՛.

— Ուրեմն անմիջապէս տեսնել կ՛ուզեմ զինքը... հո՞ս է.

— Հոս է.

— Կը խնդրեմ, իմաց տուր իրեն և ըսէ թէ Ֆաքիր մը կայ դուրսը... հեռու տեղէ մը եկած է և տես-նել կ՛ուզէ զինքը.

— Հեռու տեղէ՞ մը եկած ես.

— Ճարկաւ.

Մանկաւի կոյսը վազելով դէպի բնակարանը գնաց և քիչ յետոյ վերադարձաւ.

— Ներս հրամմեցէք... մրմնջեց ան.

Աւազակապետը հետեւեցաւ մանկաւի աղջկան ու մտաւ միայարկ փլփլած չէնքի մը մէջ, ուր կըսպասէր բարձրահասակ, ոսկրուտ, հազիւ քառասունն անցած, ժպտուն կերպարանքով դեղանի կին մը որ սեւեր հագած էր։

— Բարեւ, խաթո՛ւն, ըսաւ Աւազակապետը։

— Աստուծոյ բարին... դողդողաց սեւեր հագած կինը ու պահ մը դիտեց այդ անծանօթ մարդը։

— Մի՛ նայիր։ խաթուն, անծանօթ Ֆաքիր մըն եմ։ Այն հեռաւոր աշխարհը, ուսկից եկած եմ, դուք սի-րելի մէկը ունիք...։ Ես բազդին բերմամբ մտերմացայ իրեն հետ, բայց այդ մտերմութիւնը քիչ ժամանակ տե-ւեց։ Բաժնուեցայ իրմէն։ Ան առեն յայտնեց ինծի թէ լուր մը առած չէր անոր վիճակէն, և թէ դրկած նա-մակներուն պատասխանը չէր ընդունած։ Ըստացայ այս կողմերը գալու պէս իրեն տեղեկութիւն մը տալ։ Ար-դարեւ, այս կողմերն եկայ տարի մը եղաւ։ Պարտակա-նութիւնս եղաւ առաջին անգամ ձեզ գտնել։ Եւ որով-հետեւ ամուսնեցիր իմացեր էի որ քաղաքէն քիչ հեռու, Աւանց ըսուած արուարձանին մէջ կը գտնուէր տուներ-նիդ, հոն գացի ու բարի պատահէ մը հասկցայ թէ, սեւ ու անզուգ ճակատագրի մը հարուածով այս թշուառ կացութեան մէջ ինկած էք։ Ա՜հա՛, խաթո՛ւն, ահա բո-լորը... արդեօք կը սխալի՞մ... արդեօք տարբե՞ր մե-կը պիտի ըլլաք։

— Ճի՛շդ է, բարի ծերուն, ճիշդ է. այն հեռու աշ-խարհին մէջ նետուած մարդը ամուսինս է ու դուք կը գտնուիք անոր թշուառ ընտանեացը մէջ որ սեւ ու ա-նզուգ ճակատագրի մը զոհն եղած է։ Ա՜խ, Աստուա՛ծ իմ, գուք բարի հրեշտա՛կ մըն էք որ երկինքէն կ՛իջնէք ու մխիթարելու կուգաք մեզ... ո՛վ էք դուք, ըսէ՛ք։

— Ըսի թէ Ֆաքիր մըն եմ, խաթո՛ւն, այսինքն թա-փառական մէկն եմ, որուն կեանքը տարիներէ ի վեր անվերջ ճամբու մը մէջ նետուած է։ Ես ալ ազէկ չեմ գիտեր ի՛նչ բան է որ զիս կապած է այս վաղանցուկ կեանքին, ու ինչու համար կը թափառիմ։ Երբեմն բան-ալ, թիւրանն ու աքսորավայրերը կ՛երթամ... երբեմն ալ մարդկերու հոյակապ ապարանքն ու յետին ազքատ-ներու խրճիթը կը մանեմ։ Անօթի՛ թէ ծարաւ եմ... առիկա փոյթս չէ։ Ա՜հա՛ իմ կեանքս։

Աղնուասիրտ կինը չը կրցաւ հանդուրժել... հոգին խչխչաց ու աչքերը լեցուեցան տաք արցունքով մը:

— Ո՜հ, բարի ծերունի, արդեօք ո՞րչափ թշուառ դրութեան մէջ ինկած էր ամուսինս, մրմնջեց ան՝ հառաչելու:

— Մխիթարուեցէք... Աստուած մարդուս մեայլ թշուառութեան եաին միշտ երջանկութիւն մը պահած է: Երբ այդ երջանկութիւնը կ'ունենաք, ան տակն կը մոռնաք անցեալն իր բովանդակ երեւոյթովը:

— Ա՜խ, ասկից հաքը կարելի՞ է երջանկութիւն ըսպասել:

— Ինչո՞ւ չէ... կը հաւատա՞ք թէ Աստուած գըթած է:

— Կը հաւատամ, բայց...

— Երբ կը հաւատաք, ուրեմն գիտցէք թէ Ան ձեր վիճակը կը տեսնէ ու ձայնը կը լսէ:

Ողորմելի կինը սարսռաց ու ձայնը յառաջ չը գընաց որ տարակուսիւն մը ընէր:

Աւազակապետը ծոցէն հանեց ծրար մը ու ըսաւ.

— Առէ՛ք այս աւանդը, խաթուն, ձեր ամուսինը տուաւ ինծի: Բայց նկատեցէ՛ք որ տարի մը վերջը կը յանձնեմ...: Ի՞նչ ընեմ, անանկ եղաւ:

կինը դողդողալով առաւ ծրարն ու բացաւ: Երբ ոսկիները տեսաւ, յանկարծ մեռելի մը գոյնը պատեց իր կերպարանքը... աեղէն վեր ցատկեց ու գոչեց:

— Աստուծոյ սիրոյն ըլլայ... չո՛ւտ, չուտ առէ՛ք այս ծրարն ու հեռացէք, եթէ չէք ուզեր զաւակներուս արիւնը մտնել: Չէ՛, չէ՛... պէտք չէ՛ն ինծի տոնք... ես նախամտծար կը համարեմ այլոց տուները ծառայել. քան երբէք տանկ դաւադրութեան մը զոհ դառնալ: Տարէ՛ք, չեմ ուզեր... ես պատուովս ապրած եմ ու դարձեալ պատուովս կրնամ ապրիլ:

— Կեցէք, խաթուն ինչ կ'ըսէք, ընդհատեց Աւազակապետը: Բացատրեցէք թէ ինչ պատճառաւ չէք ընդունիր ձեր ամուսնոյն յանձնած աւանդը:

— Երբէք, երբէք... տակայ ամուսնոյս չը պատկանիր... տնիկայ օտկից առած կրնայ ըլլալ այնքան խաչոր գումար մը: Ախ, վատասկ ընելու չէր գացեր... տնիկայ աքսորական մըն է: Գիտե՛մ, գիտե՛մ... արիւնով ներկուած են ոսկինները... գարշելի ոճիր մը կը հոսի անոնցմէ... հետեւաբար ես մեղսակից չեմ կրնար ըլլալ տանկ նենգալի չարագործութեան մը:

Աւազակապետը դառն ժպիտ մը պատկերացուց իր բարութեան ու գթութեան երեւոյթով ծածկուած չըթուններին վրայ և դողդողալով ըսաւ:

— Կը խաբուիք, սիրելի խաթուն, այս ոսկինները ոչ արիւնով ներկուած են, և ոչ ալ ոճիր մը կը հոսի անոնցմէ: Առնո՛ւք ձեր ամուսնոյն արդար վաստակներով դիզուած են: Փուճ տեղ կ'անարդէք զիս: Չէ՞ք նայիր... ի՞նչ կրնամ սպասել ձեռնէ. ինչ դաւադրութեան մը զոհ ընել կ'ուզեմ ձեր ընտանիքը: Ախ, այո, դուք ալ իրաւունք ունիք... պէտք էր անկից զգուշութիւն մը առնել, որպէս զի տանկ երկիւղ մը չը պատճառէի ձեզ:

— Անօգուտ է... ինչ որ ալ ըսէք. դարձեալ չէք կրնար համոզել զիս: Կ'ըսեմ թէ այդ ոսկիներդ արիւն ու ոճիր կը հոսին, որովհետեւ հարուստ ու ազդեցիկ թիւրքի մը ապարանքէն գողցուած են, և տոնոց պատճառաւ սպանուած է այդ մարդը...: Ո՜հ, դեռ երէկ էր երկու ոսկիչներ տունս եկան ու հարցաքննութեան ենթարկեցին զիս: Ալ ինչ ըսեմ... ինչ կերպով հասկցնեմ ձեզի: Ելէք, կը պաղատի՛մ, ելէք... չուտով հեռացէք այս ալքատիկ խրճիթէն... անոր սեմսուկ հեռացէք այս ալքատիկ խրճիթէն... անոր սեմ-

քէն ներս սեւ օձ մը մի մացուներ։ Գթացէք Թչուառութեանս վրայ... ու ինչ դիտաւորութեամբ որ ասանկ դաւ մը լարել կ'ուզէք, նորէն ետ կեցէք։ Չէ՞ որ վերը Աստուած կայ... չէ՞ որ դուք ալ խիղճ ունիք...։

— Ոչ, ոչ. խաթուն. ինչ է՝ կ'ըսէք... ես ոճրագործ մը չեմ... ես սեւ օձ մը չեմ ըլլար իմ այս Թչուառ ընտանիքիս մէջ։ Եւ ինչու... ինչ նպատակով պատահմամբ ձեր կեանքին. Որչա՜փ հեռու գացիք... մտածեցէք անգամ մը... աչքերնիդ աղէկ մը բացէք... կը յուսա՞ք որ սա ճերմակ մազերս, սա դողդոջուն ձեռքերս. սա գերեզմանին կքած տարիքս ձեզ նման արիւն արցունք Թափող ընտանիքի մը Թչուառութեան պատճառ դառնան։ Մի նայիք որ Թուրք մըն եմ... գիտնալու էք որ ֆաքիրը մարդկութեան արցունքներէն ու տառապանքներէն ծնած էակ մըն է և չը պատկանիր ոչ մէկ ցեղի և ոչ մէկ ժողովուրդի։ Ուր կայ անիրաւութիւն, ուր կայ զրկանք, ուր կայ անարդարութիւն ու անխղճութիւն, հոն է ան. անոր ձեռքը բարութեան ձեռք մըն է. անոր վիշտը մարդկութեան վիշտն է...։ Ուրեմն, բարի խաթուններս, պարապ տեղ նախատեցիք զիս։ Ինչպէս ըսի. տարի մըն է որ խղճիս վրայ ծանրացած էր այս պարտականութիւնս... ուր որ գացի, անիկայ քունս խառնեց։ Ուր որ կեցայ, անիկայ սեւ օձ մը դարձաւ ծոցիս մէջ։ Այսօր ուրախ եմ որ ազատեցայ պարտականութենէս ու հանդարտ եմ իմ խղճիս ու Աստուծոյս հանդէպ...։

Խեղճ միամիտ կինը պահ մը դողդոջաց... աչքերուն դէմը գտնուող ֆաքիրին վրայ սեւեռեց ու բացագանչեց.

— Աղէ՛կ... կ'երդնո՞ւք ձեր խղճին ու Աստուծոյն վրայ որ դուք չէք սպաննած Սլի աղա անուն

Թուրք կալուածատէր մը և այս ղրաճիներն անոր տունէն գողցուած չեն...։

Աւազակապետը մահու չափ ժժգունեցաւ ու բոլոր մարմինովը սարսռաց։

Ինչ ըսէր...

Ինչ պատասխաներ։

Այն ահաւոր ու սարսռալի երդումը զոր կին մը կը դնէր իր խղճին վրայ, չը կրցաւ իր էութեան մէջ խեղդել...

Հետեւաբար, հոգեկան բուռն դիմադրութեամբ լեցուած. գոչեց.

— Այդ երդումը չեմ կրնար ընել։

— Պատճա՞ռը։

— Պատճառը այն է որ ֆաքիր մը ասանկ երդումներ չընէր ու Աստուծոյ անունը բերանը չառնէր։

— Ամենեւին. երբ մարդուս խիղճը խեղդուած չէ ու ներքին ձայնը կրնայ կոկորդէն դուրս հլլել, մեզք մը չէ երդում ընել. բայց սրտովհետեւ ոճիրը դուք գործած էք ու այս պահուս կը տեսնէք արեան կաթիլները ձեր ձեռքերուն վրայ, ի հարկէ չէք համարձակիր ուրանալու...։

Աւազակապետը հասկցաւ թէ ուրիշ կերպով չը պիտի կրնար այդ կնոջ բարիք մը ընել, ստիպուեցաւ ճշմարտութիւնը խոստովանիլ։ Արդ, պահ մը խորունկ մտածումէ մը ետքը հարցուց.

— Սլի աղա անուն Թուրքը տուներնիդ խլողը չէ՞։

— Այո՛, ան է. մրմնջեց կինը։

— Ոճրագործը գողցած ղրաճիները ուակի՞ց առած է։

— Ինչ դիտեմ. կ'ըսեն թէ վարի իզմիեն Թազուած է եկեր։

— Խիստ լաւ. առ հարուստ ու ազդեցիկ Թուրքը

ինչ պատճառ ունէր իր ոսկինները աւելին իզպեճ պահելու. ուրկից կրնար երկիւղ ունենալ:

— Ով գիտէ. կարելի է որ առ դրամներն ամուսնոյս ժամանակէն մնացած ըլլան, սակայ մուրթ է ինծի:

— Այո՛, ճշմարիտն ալ այդ է. գողցուած դրամները ձեր ամուսնոյն ժամանակէն մնացած էին: Ծերագործ մը, որ ներս մտած է այդ սեմերէն, նախ դրամները գողցած է, յետոյ իր դանակն անոր սիրտը մխած է: Միթէ՞ արդարութիւն գործած չէ: Միթէ՞ խղճի մը պարտականութիւնը կատարած չէ:

— Չե՛մ գիտեր. չե՛մ գիտեր. այդ ոճրին պատճառաւ ամրողջ արուարձանը կրակի մէջ է, կ'ըսեն:

— Բան մը չկայ. չատ չատ քննութեան մը կ'ենթարկուին ու ազատ կ'արձակուին: Բայց, ըսէք ինծի, եթէ դիպուածով այդ ձեր ընտանիքին ճրագը մարող թուրքին ոճրագործը խիղճ ընէր ու գողցած դրամները ձեզի յանձնելու գար, ինչ պիտի ընէիք. արդեօք պիտի մտանէի՞ք զինքը:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, դուք ինչե՜ր կ'ըսէք, ո՞վ լսեր է տանկ արտակարգ գաղափար մը. ո՞ր յիմարն է որ ոճիրը կը գործէ, դրամը կը գրպանէ ու յետոյ խիղճ կ'ընէ տունս գալու ու դրամները ինձի յանձնելու,

— Իմ խիղճս... ընդհատեց Աւազակապետը:

— Ձե՞ր խիղճը:

— Այո՛:

— Հանել է թէ՝ դո՞ւք գողցած էք անոր դրամները:

— Ճշմարիտ է:

— Դո՞ւք սպաննած էք զինքը:

— Ես սպաննած եմ:

— Սոսկալի բա՛ն... տեսա՞ք որ չէի սխալած... ուրեմն ինչ կ'ուզէք որ ընեմ:

— Մաիկ ըրէք: Ահա վերն Աստուած կայ. կ'երդնում որ ճշմարտութիւնը պիտի խօսիմ: Ես սպաննեցի հրէչ մարդն, որովհետեւ ամուսնոյդ թշուառութիւնն ու ձեր այս ողբմալի վիճակն անոր ձեռքով պատրաստուած էին. յետոյ գողցած դրամները, որովհետեւ անով ապրելու պէտք ունէի ես, միեւնոյն ատեն, տարտաղդ էրկանդ փափակդ եղած էր. եւ որպէսզի վրատանուէիւն ունենաք վրաս. կը յայտնեմ թէ ծածկոյթ մը չեմ ես...:

— Հապա՞... ընդհատեց կինն:

— Ես հայ մընեմ... յարեց Աւազակապետը՝ այս անգամ հայերէն խօսելով:

— Հայ մըն է՞ք:

— Այո՛:

Խեղճ կինը խղդուեցաւ կարծես... դողդողալով ոտքի ելաւ ու մօտեցաւ այն մարդուն որմէ կը խորշէր քիչ մը առաջ եւ կը կասկածեր թէ իր չորարեկ հային մէջ արիւն խառնելու եկած էր: Ձեռքը գորովանքով մը անոր ձեռքերուն երկնցուց ու պաղատեց.

— Ո՛հ, ներեցէք... հիմակ կը հաւատամ թէ դուք բարի մէկն էք ու ձեր ձեռքերը խղճի ու արդարութեան հետ կատարած են: Ներեցէ՛ք, որովհետեւ տակաւրաման մըն է կինն ու անդիտակից է տանկ ճակատագրական դէպքերու: Ինչ ընէի, մի մեղադրէք, երբ այնքան ձախորդութիւններ անցան գլխէս: Կը վախնամ, այո՛ կը վախնամ որովհետեւ երկու զաւակներս հացին մէջ չեմ ուզեր որ արիւն խառնուի: Ախ, գիտցէք որ սիրելի ամուսնոյս աքսորուելէն ի վեր անընդհատ եղած են իմ մխիթարութիւնս, իմ յոյս ու իմ ապաւէնս: Կը խլեն կը խլեն... ինծի անանկ կուզայ որ կը տանին աչքիս առջեւէն...:

Աւազակապետը՝ ի տես այդ դժբաղդ կնոջ թշուա-

ուրեթեան, պահ մը դառն ու տրտմալի մտախոհութեան մը մէջ մնաց ու մխիթարական քառ մը չը գտաւ ըսելու։

— Ահա այդ էր պատճառը, չարունակեց ողորմելի կինը, այդ էր երկիւղը որ սոսկումով մը նայեցայ ձեզ նման բարեբար անձի մը վրայ։ Ա՛խ, թերեւս իմացած էք իմ ամուսնոյս կրած տառապանքը։ Տարիներով, տարիներով բանտերու մէկ գարշելի անկիւնէն ինչպէս աքսորավայրերու դուռը քաշկռտեցաւ...։ Ի՞նչու... ի՞նչ էր իր յանձնքը, որու ցաւ մը պատճառած էր... ոչ մէկուն՝ միայն թէ մեր երկրին անիրաւութեան զոհ գնաց...։ Այս էր բոլորը։

— Իրաւունք ունիք, տարաբաղդ խաթուն, ընդհատեց Աւազակապետը խանդաղատալի և միայնգամայն լեցուած ձայնով մը, բայց ո՞վ է որ երջանիկ կ՚ապրի այս երկրին մէջ։ Դուք փառք տուէք Աստուծոյ... անդին մայրեր կան, որոնք աչքովնին կը տեսնեն իրենց մէկ հատիկ զաւկին կախաղանը բարձրանալը... մայրեր կան, որոնք այս անօրէններուն ձեռքը կը լլկուին...։ Ա՛սիկա մեր դերի ժողովուրդին ճակատագիրն է... ասիկայ խէնէչ կառավարութեան մը բէժիմն է, որուն գարշութեանց հանդէպ տարիներէ ի վեր գլուխ ծռած ենք ու կը համակերպինք։ Չէ՛ յոյսերնիս չը կարենք... մեր աչխարքը չը մնար արեան գետերու մէջ։

Ու մեծ մարդը ներողութիւն խնդրելով ոտքի ելաւ ու ըսաւ.

— Կը մեկնիմ ես, խաթուն, բայց կը խնդրեմ որ կատարեալ վստահութեամբ այսուհետեւ յայտնէք ինծի ինչ բանի որ պէտք ունենաք։ Միեւնոյն ժամանակ՝ հարկ է որ ծածուկ պահէք իմ հոս ըլլալս։ Ահա այսչափ.,· մնաք բարով...։

— Երթաք բարով... Թոթովից կինն ու հետեւեցաւ Աւազակապետին որ ցանկապատէն անցնելով քայքայուած չէնքերու փողոցին մէջ մտաւ ու հետացաւ։

Արեւը բարձրացած էր։ Աչնան գաղջ ու մեղանուշ օրերէն մին էր այդ օրը, ուր մարդուս հոգին ակամայ կը լեցուի ու բնութիւնն աւելի կ՚անուշնայ իրեն համար։

Այսպէս, Աւանուց բարձր պատերուն տակ, որոնք կը չրջապատեն այգիներն ու պարտէզները, Աւազակապետը պահ մը կանգ առաւ ու յոգնած վիճակով մը նստեցաւ անկիւն մը։ Լայն ու կանոնաւոր պողոտայ մըն էր առջեւը տարածուողը, ուսկից կ՚ացնէին իրարու եւ տեւը գիղացիներն, ոմանք իրենց նահապետական տաբկիներէ ի վեր մնացած սայլերով, ոմանք էչերով և ոմանք ալ հետիոտ...

— Ես՛ղճ արարածներ... մրմնջեց Աւազակապետն ինքնիրեն, դուք անդուլ, անդադար կաչխատիք, ձմեռը՝ սառնամանիքին հանդէպ ու ամառը կիզիչ արեւուն տակ քրտինքնիդ կը թափէք. դուք այս հոյակապ պարտէզները, այս բարձր պարիսպները, այս ճոխ ու հրաչալիքներով լի քաղաքները կը կանգնէք բայց ինչ է ձեր վարձատրութիւնն, ինչ է ձեր վաստակը. ոչինչ... ոչինչ... զրկանքներով, անիրաւութիւններով ու տառապանքներով դառնացած կեանք մը զատ՝ բան մը չ՚ունիք։ Տարէ՛ք ամբարեցէ՛ք ձորերու ապարանքէն ներս ձեր արիւն արցունքը. տարէ՛ք, մի կենաք, որովհետեւ խարազանը կայ, որովհետեւ հաթաղանը կայ։ Ո՛հ, ծնած էք ու կ՚ապրիք միմիայն ծառայելու համար... մինչեւ որ ձեր ճակտի քրտինքը դադրի ու դուք ձեր երակներուն արիւնը տաք...։

Աւազակապետը չը չարունակեց իր քաղցրեցուցիչ մենախօսութիւնը։ Մեքենաբար ոտքի ելաւ ու յառաջացաւ դէպի քաղաքը տանող ճամբան։

կէս օր եղած էր։ Քաղքին մեծ դուռին առջեւ խռնուած էին Թուրք մանրավաճառներն ու բարձր ոռ խոպոտ ձայնով մը կը պօռային.

— Հա կիլոն գարմաղը, թազէ էրմալ՛ր...։

Ասազակապետը Թուրք մանրավաճառներուն նայեցաւ ու ախ մը հանեց հոգիէն։ Ժամանակ մը՝ հայեր էին անոնց տեղ և չորս կոզմէն հայ լեզուի արտասանութիւնը կը լսուէր։ Եւ դեռ իր մանկութեան քաղցր օրերու քաղցր յիշատակներէն մնացած՝ կարծես կը հընչէին ականջին սա բառերը.

— Թաժա ինձո՛ր, Արտամետու ինձո՛ր... մալաղի տա՛նձ... կ՛երթա՛յ, չը Ցնար։

Ո՞ւր էին անոնք... ո՞ւր էին այդ տոդդ, այդ Թօմպուլիկ ու ճարպիկ հայ մանրավաճառները։

Ու Ասազակապետը խորին արտաշնութեամբ մը չուկայի կողմը գնաց։ Հոն հանդիպեցաւ Թուրք ազայի մը, որ հայու մը խանութին ապրանք կը գնէր։ Սակարկութիւնը վերջացած էր։ Հայը խնդրկուով կ՛առարկէր Թէ առած ապրանքին կանդուռնը դահեկանը ու կէս հաշուած ու այնպէս կարած եմ, հետեւաբար պէտք է որոշեալ գինը վճարուի, եթէ ոչ կանդուռնը երեսուն փարայի կուգայ։ Մինչդեռ Թուրք ազան առանկ առարկութիւններէ չէր հասկընար ուշ ահա ինչ որ կը պատասխանէր։

— Պէ կեաւուր, սէնին ախպէյին մի՛ օլաճագ... իչթէ պու գաատար վէրիրիմ... իսթէր ալ, իսթէր ալմա՛։

— Էյի, ամա՛ դիան իտորիմ, ազամ կը կրկնէր հայ խանութպանը՝ որուն ձեռքը ու ոտքը կը դողային։

Այս վիճաբանութեան վրայ ոստիկան մը ժպտեցաւ ու խոժոռ նայուածքով մը հրամայեց։

— Այիպ տրը... սէն էնանաճ պիր առամտըն սուս օլ... եօզա՛։

— Պէ ճանըմ, կեաւուր քըսմը խընձըր օլմասա՛ օլմազ մի՛, վրայ մերթ Թուրք ազան ու ապրանքն առնելով հեռացաւ։

Ան առեն Թշուառ խանութպանը վիզը ծռեց ու մրմնջեց ինքնիրեն.

— Ինչ ընեմ, առած ապրանքս օձու չապիկ դառնայ մարմնոյդ վրայ, մարդ, ու կրակի պէս այրէ քեզ։

Ասազակապետ հեռացաւ։ Այս անգամ մաս վաչխառուներու չուկան, որ ամէնէն գեղեցիկ մասն էր։

Այն տեղ ալ գեղացիներ կային, ամէնքն ալ հայ։ Այս ոզորմելիները չէջապատած էին բարձրահասակ, խոր-բոխտ գէմքով ու ծանրահայեաց վաչխառուներն, որոնք խամբա կը կոչուէին։ Առնք ալ հայ էին, բայց միայն անունով։

Վաչխառուին մէկը բարձրաձայն կը պօռար։

— Շնձո՛ր, ժուռ ե՞րբ սպասեմ... էս եզաւ առաջ ամիս է որ փարաս կը փնտռայ։ Ախկ գիտէք որ փարան՝ փարա կը բերէ։ Մենք մէկ ոսկիով հինդը տասը չը վաստկինք, ինչի՞ համար նստեր ենք այս տեղ...։ Թէ որ խաթրը էր՝ ըրի, Թէ որ մարդկութիւն էր՝ ձեռքէս եկածին չափ ետ չը կեցայ... իսկ Թէ առնս աղքատութիւն էր՝ այն ալ չը մոռցայ։ Ինկիր չուկան մուրիկ մուրիկ մարդ եկուր, նայէ, կրնաս գտնել մէկը, որ առանց մարդ մը չես առներ։

Վաչխառուին դէմ կեցողը յիսունն անցած գեղջուկ ձերունի մըն էր, բոլոր մարմնով կը դողար ու չէր կարող պատասխանել։

— Իսպէս լուռ ծնալով առնդը չը հասունար. ախպէր Ակօ, չարունակեց վաչխառուն։ Ըսի Թէ բողոք առած եմ կառավարութեան ու այսօր կամ վազը կը գործադրեմ օրէնքին պահանջումը։ Մեղաւոր մը չեմ... ոստիկա գիտցած եղիր։ Նայէ առան առուտուր մէջ ինչ-

քանի բարձրացաւ առնելիքս։ Եթէ տղայ խելք ունենար ու մէկ ու կէս ոսկիի բոլիցաս վճարէր, հիմայ ինը հարիւր դրչ. ողջ դրամ պարտք մը չէր նաեւ ձեր սըրտին վրայ։ Միեւնոյն առեն՝ այն մէկ ու կէս ոսկիով էս ոչ թէ ինը հարիւր դրչ. կը վաստկէի, այլ անոր կրկինը։ Վնասը թէ ինծի եղաւ թէ ձեզի։

— Օխանէս աղա, քու բաղդն եմ ինկեր, թոթովեց գիւղացին մորմոքած լի ձայնով մը. վերն Աստուած ու վարը դուք եղէք ու մի մարէք տունիս ճրագ...։ Ա՛խ, ինչ անեմ... էսքան ժամանակ քու առնելիքդ թողնէր էի, էսքան տարի քու մէկ պլիկդ անվճար մնացնէր էր...

— Էս խօսքերը պարապ են, ախպէր Ակօ, նայէ որ ճար մը անես ու փարատ վճարես։ Դուն իմ փարատ չը կերար, որովհետեւ չէիր կրնար ուտել. պարտք ըսածդ սեւ օձու չապիկ մըն է, չատ մնալով կրակ կը դառնայ։

— Ինչ ասեմ, Օխանէս աղա՛, որ դուն ինչ հասկընաս... տունն աւերի չքաւորութեան, ձեռքէս բան մը չը գար որ անեմ։ Դուն քու արեւդ, եկուր օր տուր ինծի, մինչեւ որ ողիս ուր ըլլալը գիտնամ ու անոր գրեմ քու առնելիքդ։

— Թայ հո՛յ... ժպտած վաչխառուն անստունի մը ծամածռութեամբ. ինչ է կասես, մարդ Աստծու, օր տամ որ ամիսներով տղիդ ուր ըլլալը հասկնաս ու անկից եաքը դրամ բերել տաս, էնպէս չէ՞. տղորդ որ չինական բսածդ հատի մը չափ խելք չունի։ Կեցիր, աւելի աղէկ չէ՞ որ տասն ամիս եւս սպասեցի, այսուհետեւ տասն ամիս եւս սպասեմ։ Ան տասն ինչ եղած կ'ըլլայ... այսօրուան չորս փարայի արժողութիւնն ունդնցող տունդ, երկու կտոր արտերդ ու մէկ լծվար եզներդ վրաս կրկին գին դառնան, չէ՞։ Ամենեւին, ե-

կաթը տաք տաք կը ծեծեն... ես որոշումէս չեմ կըրնար եաւ կենալ։

Գիւղացին այս վճռական բացատրութեան վրայ սարսռած ու գերագոյն ճիգով մը բսաւ։

— Ի՞նչ անեմ... թէ որ ձեզի պէս խամբայ մը կունտ կլուզ զաւակներուս հացը խլելու չափ անխիղճ պիտի ըլլայ, Թող Աստուած տեսնէ։

— Ինչի՞... սրտի՞դ դպաւ. ընդհատեց վաչխառուն որ կրակ կարնցաւ այս անէծքը լսելով։

Աւազակապետը, որ սիւնի մը քով կեցած մտիկ կ'ընէր, այլ եւս չը սպասեց... գրեթէ ջախջախուա՛ծ, ընկճուա՛ծ ու բոլորովին դառնութեամբ լեցուած քայլերն ուղղեց դէպի պարիսպին արեւմտեան կողմը...։

— Անիրա՛ւ աշխարհ... մրմնջեց Աւազակապետն ինքնիրեն, կարծես թէ մարդկային խիղճ ըսուած բանը գոյութիւն չունի այստեղ։ Անդին թիւրք աղան է պատուհաս մը, ասղին՝ խամբան։ Մին կաչինիս կը յաչոտէ. իսկ միւսը՝ մեր ոսկորը։

Ու մենախօսելով դուրս ելաւ քաղաքէն, անցաւ ծովուն վրայ նայող տաճկաց թաղէն ու դաշտի մը մէջ կանգ առաւ։ Հանդէս ժամի մը չափ հանգչելէն եաքը, չարաշնակեց ճամբան՝ այս անգամ դէպի Այգեստանի արուարձանը։

Կէս օրը գրեթէ երեք ժամ անցած էր։

Աւազակապետը Շէվկի փաչայի ապարանքին փողցէն անցած պահուն, ձայն մը լսեց որ իրեն անունը կուտար։

— Ֆաքի՛ր, Ֆաքի՛ր...։

Ապարանքին պատշգամն զարձուց նայուածքն ու տեսաւ որ Շէվկի փաչան էր զինքը կանչողը։

Իսկոյն մեծ դուռնէն վեր ելաւ ու անոր քովն գնաց։

Խեղճ Ֆաքիրս՝ աս ո՞ւր մնացիր, ըսաւ փաչան իր հեգնական ձայնը ծածկելու չկրնալով։

— Ե՞ս... հարցուց Աւազակապետը։

— Այո՛, դուն։

— Կը թափառէի փաչա էֆէնտի։

— Այդպէս թափառելով թափառելով ո՞ւր պիտի հասնիս։

— Գերեզմանը...

— Լա՛ւ, ամենքս ալ գերեզման պիտի երթանք, Ֆաքիր, բայց կեանքը վայելքներով կ'ըլլայ, անանկ չէ՞։

— Շիտակ է... միայն թէ Ֆաքիր բաւական ուրիշ աշխարքի մը մէջ կ'ապրի, ուր կեանքը վայելքի պէտք մը չունենար։

— Ո՞րն է Ֆաքիրի աշխարքը... ընդհատեց փաչան անզուսպ քմծիծաղով մը։

— Աստուած գիտէ մրմնջեց Աւազակապետը։

Շէվքի փաչա, ինչպէս ըսած էինք, չափազանց համակրած էր Աւազակապետին ու կ'ուզէր որ խօսէր ան։ Այդ պատճառաւ մտերմական ձայնով հարցուց։

— Ըսէ, Ֆաքիր, դուն ինչ կըզգաս այս աշխարհէն, երբ պատառ մը հացով ու քանի մը քուրջի կտորներով օր կ'անցուննս։

— Ինչպէ՞ս ըսեմ... այս աշխարքը ինձի համար վաղանցուկ երազ մըն է... երբ աչքս բանամ իմ աշխարքիս մէջ կը փոխադրուիմ, ուր հաւասարութիւն է մարդերու վայելքը...։

— Տարօրինակ գաղափարներ ունիս, Ֆաքիր, ի՞նչ է որ դուն կը հաւատաս ըսածներուդ։ Մարդուս աշխարքը մէկ է... երբ մեռնելու ըլլայ, ան ատեն յաւիտենական աշխարքի մը մէջ կ'երթայ։ Ուրիշ աշխարք մը չի կայ...։

— Թերեւս... մարդ ըսածդ մէկ կերպով չի մտա-

ծեր, գաղափարի գոյութիւնը կրօնք մը կը նամանի։ Մուսլիմանը, քրիստոնեան ու կռապաշտը միշտ իրենց յատուկ ըմբռնումով կը փարին հաւատքին։ Ես ալ տարբեր աշխարհի մը աչքս յառած եմ... բայց թէ երեւակայական է, ատիկա իմ փոյթս չէ։ Ըսէք ինծի, փաչա էֆէնտի, ի՞նչ ընեմ այս աշխարհքին մէջ, երբ մարդիկ երբեմն գիրար կը նպաստեն, երբեմն ոճիրներ կը գործեն, երբեմն գողութիւններ կընեն ու այդ պէս անպատճառ բաներ, կախաղաններ ու թիւրաններ կը քաշկռտուին։ Իմ աշխարհքս, որուն մէջ կ'ուզեմ օր մը գոնէ ապրիլ, արեան գետեր չունի...

Շէվքի փաչա մանկ կ'ընէր ու կը կարծէր թէ Ֆաքիրը սովորութիւն ունէր ցնորական բանպազուչանքներ ընելու։ Հետեւաբար կարեւորութեան զուրկ նկատեց անոր վերջին պարբերութիւնը որ կ'ըսէր. «Իմ աշխարհքս արեան գետեր չունի...»

— Ե՞րբ պիտի ապրիս քու երեւակայական աշխարհքին մէջ, վրայ բերաւ վէզիրը հեգնելով։

— Երբ վերջանայ ճամբաս... երբ հասնիմ այն կէտին, որուն յառած են աչքերս, մրմնջեց Աւազակապետը։

— Ի՞նչ ճամբայ է ան որ չը վերջանար։

— Չեմ գիտեր... անանկ ճամբայ մըն է, որուն մէջ իյնողն չը կրնար չեղիլ, մինչեւ որ ծայրը չը հասնի։ Բայց քալել, քալել միշտ քալել պէտք է... եթէ ոչ բռնադակ անձնուիրութիւնդ ապարդիւն կը մնայ ու մարդս չը կրնար իր նպատակին հասնիլ։ Համբերութիւն ու հաւատք պէտք է ասանկ ճամբայ մը գլուխ հանելու համար։ Հոն, այդ անվերջ կարծուած ճամբուն վրայ, վիհերու, գահավէժներու, ապառաժներու և մինչեւ իսկ անդունդի մը նմանող խորութիւններու կը հանդիպիս. պէտք չէ կ'սիլ, պէտք չէ սայթաքելէ վախնալ, պէտք

չէ նահանջել. գիտնալու է որ մարդուս կամքը չատ զօրաւոր է, երբ հաւատքը մարմնացած ըլլայ անոր մէջ...:

Շէվքի փաչա այս մթին բայց իմաստալից խօսքերը լսելով ակամայ կը սքանչանար: ուստի ընդհատեց. հարցուց.

— Ան չէ՛, Ֆաքի՛ր, ո՞ւր դասախարակուած ես:

— Ձեմ հասկնար, ի՞նչ ըսել կուզէք նկատել տուաւ Աւազակապետը, կատարեալ՝ միամտութեամբ մը:

— Կը հարցնեմ թէ կրկնեց փաչան, ո՞ւր աւած ես ուսումդ:

— Ես բարձր ուսում մը չունիմ: ինչոր սովրած եմ, աղիկա փորձառութեամբս եղած է: Մանկութենէս ի վեր թափառելով չատ դէպքերու հանդիսաւոր զբաղուեցայ: Քննեցի՛ մարդը, իր կաչին տակ ու տեսայ որ անդիկայ չատ արտակարգ զանգուած մը ունէր իր ամբողջ նկարագիրներով: Ահա ուսումս, ահա բոլոր իմաստասիրութիւնս, ուրիշ ոչինչ:

— Մարդը քննելով կարելի՞ է իմաստասէր դառնալ.

— Անտարակո՛յս. ինչ կայ աւելի խոր, աւելի վեհ և աւելի հետաքրքրական արժանի քան մարդը, մինչդեռ աւանի՝ ինչ կայ աւելի զզուելի, քան մարդը: Բարութեան ինչ ըլլալը կ'ուզես անոր մէջ փնտռէ, ընդհակառակը՝ չարութեան ինչ ըլլալը կուզես, դարձեալ անոր մէջ փընտրէ: Երբ կատարես քննութիւնդ, ահա իմաստասէր մը կը դառնաս:

— Պարապ մտածումներ, ինչ պէտք ունիմ աւանիկ երկար բարակ խնդիրներու մէջ խորասուզուելու: Աշխարհ վայելողին է... անկէ անդին հոգ կը դառնանք. վերջացո՛ւ...: Է՛հ, հիմակ աւանիկ հոգի մէկ մը ըլլար հոս, կանչէր մեզի էն անուշ երգերը, նուագէր

պիրադ բացող կատրներ, ժպտէր, ճլուբտար ու գիրկիդ մէջ իյնար. արդեօք գէ՞չ կ'ըլլար. արդեօք չե՞ս զուներ. արդեօք չը պիտի՞ ըսէիր թէ այս աչխարհքը քաղցր աչխարհք մըն է: Ըսէ՛, Ֆաքիր բարեկամս, խոստովանէ՛, ան աւեն ո՞ւր պիտի նետէիր քու իմաստասիրութիւնդ: Աղէկ գիտեմ որ այդ մէկ վայրկեանն անգամ պիտի մոռցուներէր քեզի ամեն բան,

Աւազակապետը չպատասխանեց. բայց իր կսկծալի չրթանց վրայ պատկերացաւ անանկ հեգնական ծիծաղ մը, որուն նմանը մարդուս հոգին չատ քիչ անգամ կրնայ արտարերել: Գլուխը թեթեւ մը չարժեց ու նայուածքը մթնցուց աւուերով պատած խորութեան մը պէս:

Մե՛, յայտնի կ'երեւար որ խենէչ փաչայի խղճը կարիւներ իր սիրտը. յայտնի կ'երեւար որ կը տառապէր էութեան մէջ գալարուած վրէժխնդրութենէն, յայտնի կ'երեւար որ ղզուանքը չէր կրնար ծածկել:

Հուրի մելի՛ք մը... ահա սարսռալի անբարոյականութիւն մը. որ այդ հրէշատիպ վէպիրին ամբողջ կեանքին խաչն եղած էր:

— Բէգդ եկաւ, չէ՞, յառեց փաչան՝ առանց կռահելու թէ դէմը գտնուողը որ աստիճանի այրեալած էր:

— Կը խնդրեմ, փաչա էֆէնտի, մրմնջեց Աւազակապետը, թողունք այս խօսքերը: Նայէցէ՛ք անգամ մը աս ճերմակ մազերուս, որոնք ճակտիս վար կը թափելին, նայեցէ՛ք անգամ մըն ալ աս մահուան մօտեցող ծերութեանս. մինչ կը վայլէ՞ ինծի որ աւանիկ գաղափար մը անուցանեմ մտքէս: Ալ ի՞նչ. ըսել է թէ՝ մոռնանք գերեզմանն որ այրքիս առջեւն է:

Շէվքի փաչա չ'առարկեց:

Աւազակապետը ներողութիւն խնդրեց ու մեկնեցաւ:

Բայց երբ այգեստանի մեծ հրապարակէն անցաւ ու

քիչ մը նեղ փողոց մը մտաւ, իսկոյն ծառի մը տակ կանգ առաւ ու բացագանչեց.

— Օ՜ֆ... սոսկալի բան է ամիկա.

Ու պահ մը կուրծքին վրայ դրաւ ձեռքը. սեղմեց զայն ուժով մը ու անոր տրոփումը խեղդելու համար, ինքնիրեն մնախօսեց, ինչպէս կ՚ընէր ամեն անգամ, երբ վիշտը կը լեցուներ զինքը:

Յետոյ Սարաուց թաղին մէջ գտնուած պառաւին տունը գնաց, որ զինակիր խումբին էն ապահով կեդրոնավայրն էր որ հաղորդակցութեան թելը հոն կապուած էր...:

Տունին մէջ անծանօթ երիտասարդ մը կար որ սուրհանդակին հետ եկած էր: Երիտասարդը հագիւ տասնըհինգ տարու, բարձրահասակ, առոյգ ու կորովի կազմուածքով, խորաթափանց նայուածքով, համակրելի դէմքով ու արտաքինով համակուած նկարագրով անձ մըն էր:

— Ահա ինքը... ըսաւ սուրհանդակը դողդղացող երիտասարդին ուղղելով խօսքը:

Երիտասարդը մօտեցաւ ու սուրբի մը առջեւ նետուող թշուառի մը պէս Աւազակապետին ոտքերուն փաթեցաւ և սկսաւ հեծկլտալ:

— Վեր ելէ՛ք, երիտասա՛րդ, հրամայեց Աւազակապետը խորին դառնութեամբ մը: Պատմեցէ՛ք... ո՞վ էք դուք, ինչ կ՚ուզէք... ինչ վիշտ է որ ձեզի հոսանք բերած է...:

Ան տակն ողորմելի երիտասարդը դողդղալով ոտքի կեցաւ ու ըսաւ.

— Բանտարկուած էի Բադէշի կեդրոնական բանտը: Այն խոր գնտանն, ուր նետած էին զիս, անջատած էր ինէ արտաքին աշխարհէ: Գերեզմանի մը մէջ կապրէի: Հետեւաբար մեր երկրին անճուղարձերէն տեղեկութիւն

մը չէի առներ: Կոտորածի սեւ օրերէն երկու տարի առաջ՝ բարի թուրքի մը շնորհիւ, որ բանտապահութեան պաշտօն վարելու կոչուած էր վաղ ու ցածուկ մարդու մը տեղ, կարողացայ տասնձնարանէս դուրս ելնել ու չղթաներէս ազատիլ: Այդ շնորհքը հաղորդակցութեան մէջ դրաւ զիս բարեկիրթ հայ ծերունի մը հետ, որ տասներկու տարիէ ի վեր բանտարկուած էր: Ծերունին դասաւ իմ զգացմունքերէս մին ու հոսկցաւ թէ ընտանիքս դոհ գացած էր... մեւնոյն տանն նչանածիս հայրը սպանուած էր, իսկ նչանածս տեւանգած էր զինուորական հրամանատարը: Վեր ի վերոյ տասցած տեղեկութիւններս բաւական չէր ինձի համար: Վերջապէս միաք դրի կաշառքով ազատիլ: Բանտապահին յայտնեցի: Անիկա ընդունեց ու խօսքը կատարեց. երբ առաջին անգամ մտերմեցանք մեն գաղտ ու մանրամասնաբար եղելութիւնը հարցուցի. անիկա իմացուց թէ նչանածիս մայրը վան քաղաքը գացած է և թէ զինուորական հրամանատարն ալ հոն կը գտնուի: Առանց ժամանակ կորսնցնելու, ճամբայ ինկայ: Շրջայ լեռնաշղթաներ մէջ հանդիպեցայ զինակիր խումբի մը, որ սիրով ընդունեց զիս երբ պատմեցի թշուառութիւնս. խումբին պարագլուխը ձեր քով ղրկեց զիս այս սուրհանդակին հետ՝ առաջնորդութեամբ ու ըսաւ «Գացէք... վերն Աստուած ու վարը՝ անոր վրայ դրէք ձեր յոյսը:» Ահա թէ ինչ վիշտ մըն է զիս այսօրուղ բերողը:

— Ինչ է անունդ, հարցուց Աւազակապետը:

— Անունս վարդգէս է, պատասխանեց երիտասարդը:

— Նչանածի՞դ անունը:

— Վարդիկ է... բայց լսածիս նայելով հիմակ այդ անունը չի կրեր:

— Բաւական է... ելիր երթանք։

Երիտասարդը լռիկ ու մունջ կերպով մը հետեւեցաւ Աւազակապետին, որ՝ Արարուց այդ անձնչան փողոցէն դէպի Ակռի քար կոչուած տեղը՝ ծանր ու երկիւղալի զգուշութեամբ մը քալեց։ Ցետոյ երկուքն ալ Շահ-Պաղիի արեւելեան կողմէն ներս մտան։

Գիշերը բաւական յառաջացած էր, բայց Աւազակապետը գիտէր թէ Նառէզար ամէն տեն մինչեւ ժամը վեց արթուն կը մնար ու իրեն կը սպասէր։ Ուստի կամաց մը մօտեցաւ անոր ցածուկ ու փրփրած պատուհանին ու ձայնեց.

— Նառէզա՛ր, Նառէզա՛ր։

Մանկամարդ աղջիկը չուտով մը բացաւ ցանկապատին դուռը։

Աւազակապետը ու Վարդգէս ներս մտան։

Նառէզար մութին մէջ չը կրցաւ ճանչնալ թէ երիտասարդը ո՞վ էր և թէ ինչ հոգեկան այլայլութիւն մը կը խղդէր զինքը։

Լամպարի մը ազօտ լոյսը, որ կը պլպլար այդ աղքատիկ խրճիթին մէջ, պատկերացուց Վարդգէսի գրուեթիւնը։

Մանկամարդ աղջիկը նայեցա՛ւ, բայց սարսռալով նայեցաւ ու բացագանչեց.

— Վարդգէ՛ս... դո՞ւն հոս։

Երիտասարդը մարելու մօտ վիճակով մը Նառէզարին ձեռքը բռնեց ու թոթովեց.

— Աստուծոյ ու սա բարի մարդուն չնորհիւ մինչեւ հոս եկայ։

Նառէզարին մայրը կը քնանար։ Երկու սիրակցորդ արարածներուն ձայնը յանկարծ սթափեցուց զինքը։ Խեղճ կինը աչքերը բացաւ թէ չէ՝ Վարդգէսը տեսաւ,

որ կը դողար բոլոր մարմնովը։ Ինդուեթենէն խելայեղ՝ գրկաց մէջ առաւ զանի ու ըսաւ.

— Ո՜հ, տարաբաղդ զաւակս. Աստուա՞ծ ղրկեց քեզ...։

— Այո՛, մայր, պատասխանեց Վարդգէս։

Աւազակապետը լուռ էր։ Տեսարանն որ իր աչքին կ'երեւնար, մրմռքալի էր։

Երկու ժամ անցաւ։

Ան տեն Աւազակապետը Վարդգէսին հասկցուց թէ մեկնելու էին։

Երիտասարդը բնաւ առարկութիւն մը չըրաւ, այլ կթոտած քայլերով այն մեծ մարդուն հետեւեցաւ, որ իր բարերարն էր։

— Վարդգէս, Աստուած քու ձայնդ լսեց ու այսպէս դուն երջանկութիւնդ գտար, հառաչեց Աւազակապետը. բայց հայրենիքիդ հանդէպ պարտականութիւն մը ունիս, պէտք է կատարելու խոստանաս... կ'ընդունի՞ս։

— Ո՜հ, բոլոր սրտովս, բոլոր անձնուիրութեամբս, գոչեց Վարդգէս հոգին լեցուած ձայնով մը։

— Խիստ լա՛ւ, յանձն պիտի առնես ընտանիքիդ ու մինդամայն նչանածիդ արիւնը մանող փաչային ապարանքը ծառայութեան երթալ, կը հաւանի՞ս։

— Այո՛։

— Բայց դիտե՞ս, անանկ ժամանակներու մէջ ենք, ուր հայը թուրքի մը աչքին օձ դարձած է։ Դուն պիտի ծածկես քու ազգութիւնդ, պիտի ծածկես քու քրիստոնէութիւնդ ու հարկը պահանջած տեղը սակաւ ձեւակերպութիւն ալ պիտի կատարես. եթէ ոչ՝ անկարելի է որ յաջողիս, ու կեանքդ վրայ կուտաս։

— Ա՛խ, մարկ ըրէք, իմ սիրելիներուս, իմ խեղճ նչանածիս արիւնը մանող փաչային վրէժս լուծելու հա-

մար ամէն բան յանձն կ'առնեմ։ Նոյն իսկ, եթէ մահը աչքս առնել հարկ ըլլայ, զարձնալ խօսքէս ետ չեմ կե-նար։

— Ուրեմն, ալ չը խօսինք։ Դուն սուրհանդակին հետ մնայէք ապատանարանը... վազը կը կարգադրեմ։

Ու առաջնորդեց պինքը։

Վարդվէս կամացուկ մը ներս մտաւ. իսկ Աւազակապետը հեռացաւ։

Բոլոր գիշերը թափառեցաւ. ինչպէս չատ անգամ սովոր էր ընելու։ Աչնան քամինեցուցիչ ցուրտը չէր թափանցեր անոր երկաթէ կազմուածքին վրայ։

Առաւօտեան դէմ նստած էր Սկոբի քարերուն մէջ ու կը դիտեր աչքին առջևը պարզուած դաշտերն, որոնք եղեամով մը ծածկուած էին. կը դիտեր տերեւաթափ ծառերն որոնք մահուան անողոք չունչէն զարնուած էին. կը դիտեր քաղաքն ու անոր դարերու չիչաատակներով լի պարիսպներն, որոնք վիթխարի ապառաժի ժը ուսերէն վար կը կախուէին կարծես։

Ցեսոյ ոտքի ելաւ ու Շէվրի փաչայի ապարանքը գնաց։ Բարեբաղդաբար Ֆուատ պէյ իրեն հանդիպեցաւ,

— Ֆուատ պէյ, ըսաւ Աւազակապետը, խելօք երիտասարդ մը տեսայ երէկ ու սիրտս կոտր կոտր եղաւ։ Լալով պատմեց թէ աւուր հայր կարօտ մնացած էր։ Նախ կասկածեցայ իրմէն. բայց յետոյ համոզուեցայ որ ճշմարտութիւնը կը խոստովանէր, հարցուցի իրեն. «ինչ արհեստ գիտես» պատասխանեց թէ՝ «սէխա է եղեր»։ Արդեօք փաչային աղէկ սէխա մը չըլլա՞ր... է՛հ, թեբեւս մենք ալ անոր պէտք կ'ունենանք։

— Աաիկա բան մը ըսել չէ, ընդհատեց Ֆուատ պէյ, այսօրուընէ սկսեալ կրնայ գործի մտնել... այսքան անօթի մարդերու վրայ, թող հատ մըն ալ աւելնայ։

Աւազակապետը չը կեցաւ. անմիջապէս քաղաքը դիմեց ու ձեռք մը սէխաներու յատուկ հագուստ մը գնեց, որ սրմա թելերով բանուած էր։ Այս հագուստը վարդվէսին բերաւ ու աղէկ մը ծպտելով զինքը փաչային ապարանքը տարաւ։

Ֆուատ պէյ կը սպասէր։

Նորեկ սէխը մեծ դռնէն ներս մտաւ ու չնորհակալութիւն յայտնեց Ֆուատ պէյին, որ պաշտօն տուած էր իրեն։

— Ի՞նչ է անունդ, հարցուց Ֆուատ պէյ։

— Անունս Ճաֆէր է, պատասխանեց Վարդվէս՝ որ մաքուր թուրքերէն կը խօսեր. բայց սէխա կ'ըսէին ինծի։

— Սէխի աղէկ է, Սմէս անունդ, որովհետեւ պաշտօնիդ յարմար անուն մըն է։ Մեծ գործ մը չը պիտի ընես... երբ փաչան ձիով գայ, դուն գուռը պիտի կենաս, անոր ձախ ոտպանակը պիտի բռնես ու յետոյ ախոռապետին պիտի յանձնես ձին։ Երբեմն ալ փաչային հետ պտոյտի պիտի երթաս։ Ահա այսչափ։ Գալով ամսականիդ, բան մը չէ, ետ այժմ երկու-քսակս մէճմալիյէ... սակայն չատ նուէրներ կ'ունենաս... այնպէս որ ամսականդ երեք հարիւրի կը բարձրանայ։

Սէխա, այսինքն վա՛ղէս, գոնունակ ժպիտով մը ընդունեց բոլոր պատուիրները։

Հիմա գնա այդ մէկ յարկի վրայ եղած չէնքը, յարեց Ֆուատ պէյ. քիչ յետոյ ցոյց կուտամ քեզի քու սենեակդ ուր պիտի պառկիս։

Սէխա՝ Ֆուատ պէյին ցոյց տուած չէնքին մէջ մտաւ։ Աւազակապետը բաւական տեսակցելէ վերջը՝ մեկնեցաւ։

Այսպէս, այդ մեծ մարդը կը պեղէր, անդունդներ կը բանար, խորութիւններ կը այնցնէր և ամէն օր

գործադրելի ոճրագործութեան չուրջը վրէժխնդիր հոգիներ կը բերէր։ Կամա՛ց կամա՛ց, սակայն անաւոր պատրաստութիւններ կը տեսնէր իր սիրելիներու արիւնը ծծող հրամանատարը յոչոնելու։ Օհ, այդ ճիւաղային կուրծքը պիտի մխուէին Նաւէզարի, Նուրիմէլին ու Վարդէսին դանակները... անոնք այդ արեան ծարաւի հոգիները պիտի լուային իրենց ձեռքերն ու «Օ՛խ» մը պիտի ըսէին։

Միայն թէ՝ ամենէն դժուար, ամենէն արտակարգ պարագան որ իր ճամբուն վրայ նետուած էր իր ամբողջ ծանրութեամբ Նուրիմէլի փախուստն էր։

Մանկամարդ աղջիկը, Նուրիմէլն, անկարելիութիւնը ցոյց կուտար իր փախուստին համար առարկելով որ իր վրէժը չէ լուծած՝ ուխտած էր ապարանքէն չէ հեռանալ։

— Ա՛ս... ախ, ես կուզեմ անոր արեան մէջ տեսնել իմ ժանգոտած դանակս ըսած էր Ցուսա պէյին, հակառակ պարագային՝ սպաննեցէք զիս ու այնպէս դուրս հանեցէք իմ դիակս։

Աւազակապետը փողոցներու մէջ բոլոր մտածումն այդ ըրած էր և կուզէր միջոց մը գտնել Նուրիմէլն ազատելու ու յետոյ ոճիրը դործադրելու։

Ծանկարծ միտքն եկաւ մեծ հանըմը, որուն վրայ լի հաւատք մը ունէր։

— Կեցի՛ր, մրմնջեց Աւազակապետը ինքնիրեն, այս խնդիրը միայն մեծ հանըմէն կախում կրնայ ունենալ։ Կը յայտնեմ անոր ու կը խնդրեմ որ Նուրիմէլն ազատելու հնար մը գտնէ։

Այս խորհուրդէնետքը՝ նորէն ետ դարձաւ ու դէպի ապարանքը ուղղուեցաւ։

Մեծ հրապարակին վրայ հանդիպեցաւ ապարանքին ծառաներէն ներքինապետ Վէյլի պապային, որ մեծ հանըմի վստահութեան միակ արժանի անձնուէր ու չատ

տարիներէ ի վեր անոր սպասաւորութիւն կընէր։

— Ա... ես ալ քեզ փնտռելու ելայ ըսաւ Վէյլէ պապա խնդալով մը։

— Ո՞ւր կրնայիր գտնել զիս, նկատեց տուաւ Աւազակապետը։

— Ի՞նչ գիտնամ... մեր մեծ հանըմ խօսք չի հասկընար որ... «Գնա կանչէ» ըսա՞ւ մի, պէտք է հրամանը կատարել. Աւծտուած ըրաւ որ դէմս ելար, եթէ ոչ թափառելով խերս պիտի անիծուէր։

— Մեծ հանը՛մ կուզէ զիս։

— Այո։

— Աղէկ... կ՛երթանք, մրմնջեց Աւազակապետն ու ա՛լ չը խօսեցաւ։

Երբ մեծ հանըմի սենեակը մտաւ, ճակատը քրտինքի մէջ էր ու չունչը կը խեղդուէր կարծես։

— Ա՛խ, սա որչափ յոգնած ես, բարի Ֆաքիրս, բացագանչեց մեծ հանըմ անկեղծ կարեկցութեամբ մը լեցուած։ Արդե՞օք արագ քալեցիր։

— Ո՛չ... բան մը չը կայ... երբեմն չատ կը քրքրաընինք նկատել տուաւ Աւազակապետը։

Ու մեծ հանըմ կակուղ բազմոցին վրայէն ելնելով մօտեցաւ Աւազակապետին ու ըսաւ։

— Կուզեմ որ ազօթես վրաս...։

— Իհա լաւ, ուրեմն ծունկի չոգեցէք, թոթովեց Աւազակապետը։

Մեծ հանըմը ծունկի եկաւ։

Լեհներու մարդը սկսաւ քուրանէն լեզուով ազօթք մը մրմնջել... յետոյ ձեռքերը լուալու համար կոնք մը ու արծաթէ ջրաման մը խնդրեց։ Մեծ հանըմ խակոյն բերաւ զանոնք։ Ան առեն ջուրը լեցուց ձեռքերուն վրայ ու քիչ մը բարձրաձայն քանի մը անգամ կրկնեց։

Մխա-մի-իլլահի էլ-բահման էլ-բահիմ...։

Այս ազօթքն ալ վերջացնելէ ետքը մեքենաբար դէպի կրպակը, այսինքն արեւմուտքը դարձուց երեսը, կուրծքին վրայ դրաւ մէկ ձեռքն ու միւսն ալ ճակտին մօտեցուց, գլուխը չարժեց, նորէն անհասկանալի բառեր արտասանեց... քիչ մը յառաջացաւ ու ետ ետ քաշուեցաւ, առաստաղին, պատուհանին ու դուռին նայեցաւ. պահ մը անշարժ մնաց ու յետոյ երկու ձեռքերով ականջները գոցեց, աչքերը գետին խոնարհեցուց. ահաբեկնակ ձեւեր, մոգական ցնորքներով լի հրեշտակներ ներկայացուց և լռութեան մը մէջ խորասուզուած ծալապատիկ նստեցաւ: Քառորդի մը չափ ձայն չը հանեց: Երբ ոտքի ելաւ, ծանր ու թրթռուն չեչոտով մը պատուիրեց.

— Վաղը սեւ հաւ մը և մարմնոյզ վրայ չանցուցած ճերմակ բայց անբուսայ չափիկ մը պատրաստեցէք: Ես նուախաներս կը բերեմ ու դուք կ'առողջանաք: Կը տեսնեմ որ չափազանց սրտի նեղութիւն մը ունիք: Ամբողջ գիշերը գլուխնիդ գժոյներու մէջ է: Սարսռալի երազներդ չեն թողուր հանգիստ քուն մը փակէ աչքերնիդ: Չեզի անանկ կուգայ որ վանդ մը կայ այս ապարանքին չուրջը... դուք կրակի մը մէջ կը գըտնուիք ու օդնութիւն օդնութիւն կը պոռաք:

— Իրաւ է, իրաւէ... ընդհատեց մեծ հանրմ: Ախ, բարի Ֆաքիրս. չը գիտէք թէ անցեալ օր ինչ ահեռաւոր տեսարանի մը հանդիսատես եղած եմ: Չեմ պատմած քեզի՝ թէ ինչպէս փոչային հայրը բռնութեամբ կին ըրած գիս, թէ ինչպէս ոպանոնել տուած է եղբայրս, որուն վրէժխնդրութենէն կը վախնար, թէ ինչպէս այս սեմերէն ներս մտած օրէս ի վեր միշտ ոճիրներ պակաս չեղան... ատոնք, այս բոլորը չեն թողուր որ հանդիստ ըլլամ: Միայն թէ՝ ամիսի մը չափ խիղճս հանդարտ ե-

ղաւ, երբ ազատեցի սա կեռասուրի աղջիկը... այն ալ քու բարութեանդ չնորհիւ կրցայ յաղթել:

— Ճշմարիտ ըսելով, պէտք միտքս ձգեցիք: Հիմակ ուրիշ դերասէրներ չը կան ապարանքին մէջ:

Ինչպէ՞ս չը կան... առանց դերասէրներու կըննաւ գտնել ապարանք մը:

— Առանց քով չէ՞ք երթար:

— Ախ, չէ... ես սովորութիւն չունիմ հարէմին այն մասը երթալու, ուր լեցուած են խեղճ ու կրակ աբաժիններ ու կը լլկուին ամէն առեն: Ուսուցիչները սիրա կ'ընէի քովերնիս նստեցնել... առկայն երթալով կեանքս անգամ պղտըցայ:

— Բան իս, մեծ հանրմ, պէտք է չարունակես բարութիւն գործելու, այն է որ խղճիդ առուերը կը վարատ. ան է որ կեանքդ կանուչցնէ: Բարութիւնը հաւատքի մը զօրաւոր ցոլացումն է որ էութիւնդ կը նուիրագործէ: Գնացէք. անանց մտածեցէք, երէ արտաստղներ կան, մխիթարեցէք: Գիտցէք թէ անանց մխիթարութիւնը ձեր մխիթարութիւնը կը դառնայ:

— Պիտի երթամ, պիտի կատարեմ պատուէրդ, բայական է որ դուն կըսես ինծի:

Աւազակապետը ներքին ուրախութիւնով մը համակուած՝ մեկնեցաւ:

— Ահա Աստուծոյ յաջողութիւնը. մրմնջեց Աւազակապետն ինքնիրեն: Պէտք է ներքին ուժ մըն ալ մեր բոլոր գործունէութեանց մէջ: Վաղը կերպով մը մտերմութիւն հաստատել կուտամ Նուրիմէին ու մեծ հանդիպումին միչեւ ան այդ մտերմութեան չնորհիւ կ'ապահովցընեմ խեղճ աղչկան կեանքը...: Օհ, անիծեալ Շէվքի, տեսնենք թէ՝ որու պիտի թողուս ապարանքդ, որուպիտի թողուս անոր հուրի մէլէքները, որո՞ւ պիտի թո-

զուտ հարստութիւնդ. չ՛ո՞ հայ ժողովուրդի արիւնով ներկուած նչաններդ... տեսնենք թէ՝ քու ֆաքիր բարեկամդ կը ճանչնա՞յ իր աչխարքը, տեսնենք թէ դուն գերեզմանին պիտի մօտենա՞ս, եթէ ո՛չ, գերեզմանը քեզի. մէկ խօսքով՝ տեսնենք թէ դուն ու քու գործե՞րդ են զօրաւոր եթէ ոչ Աւազակապետի մը Նուիրական Դաշոյնը։

Այսպէս մենախօսեց մեծ մարդո՞ւն հետացաւ արագ արագ քայլերով։

ՎԵՐՋ ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍԻՆ

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ՈՃԻՐԸ

Պատմութիւնն, որուն մէջ մարդկային կերպարանքով հրէշի մը կեանքը պատկերուած է, վիթխարի հատորներէ պիտի բաղկանար, եթէ զանգն չառնէինք ատոր տոհմին բովանդակ անցեալը...։

Հետեւաբար՝ կը թողուենք սեւ վարագոյրի մը ետին այդ աղէտաւոր անցեալը, միայն թէ՝ վեր ի վերոյ պիտի խօսինք Հայաստանի կոտորածներու մէջ քաջութեան դեր կատարող Շէվքի փաչային վրայ, որ ընդհանուր հրամանատարի պաշտօն ունէր ու Սուլթան Համիտի երկուաչքի լոյսն էր։

1870 թուականին երբ դեռ նոր սկսած էին խլբրտումի նչաններ ցոյց տալ պուլկար ժողովուրդի ծանօթ դատը պաշտպանողները։ Շէվքի հարիւրապետի պաշտօն ունէր ու կ. Պոլիս կը գտնուէր։ Ի բնէ կռուարար ու միայնդամայն փառասէր ըլլալով անդադարին հասկցուց թէ ինք պատրաստ էր Պուլկարիա երթալ ու ճչմարիտ անձնուիրութեամբ մը ծառայելու...։ Տէղակալը հրամանատարին հաւանութեամբ անոր փափաքը կատարեց ու զինքը Բուխլլիի կուսակալութեան մէկ զօրաբաժնին մէջ ծառայելու ղրկեց։

Շէվքի երեք չորս տարուան մէջ սիրելի դարձաւ իր պետերուն, որոնք հարիւրապետի պաշտօնը հազա-

բապետութեան բարձրացուցին։ Ասիկա՝ բաւական չէր։ Շէվքի՝ «պէյ» մնալ չէր ուզեր, աչքը փաչայութեան դարձուց։ Ինչ ըներ, հարկ էր ընդհանուր զօրաց սպարապետին հետ մտերմանալ և այն ալ անձամբ, ոչ թէ ուրիշի մը միջոցաւ։ Օրերով սկսած էր խորհիլ։ Վերջապէս ան է որոշումի մը կայանք չի կրցաւ տալ։

Ձմեռ մը հրաման առնելու Քըզանլըք երթալու դիւանական ջոկատով մը, որովհետեւ այն կողմերը վօյվոտաներու խումբ մը երեւցած էր։

Շէվքի, որ պէյ սիրտովին տակ կը դանուէր, ուզակի Քըզանլըք դնաց ու վիւզաքաշաքին մէջ սպարանք մը վարձեց։ Քանի մը օր ետքը ծանօթացաւ Միխայլ անուն հարուստ պուլկարի մը հետ, որ իր ժողովուրդէն կը պաշտուէր բարի ու մարդասէր ըլլալուն համար։

Իրիկուն մը չօրպաճի Միխայլ իր սպարանքը հրաւիրեց դինքը, մեծ պատիւներ ըրաւ ու յարդից առին հերպով։

Այս բարեմիտ մարդը, որ յիսունի մօտ տարիք մը ունէր, չը հասկցաւ թէ իր ձեռքով սեւ օձ մը դաւոնէն նետս կը մոցնէր, չը հասկցաւ թէ այդ դինուորական պաշտօնատարը՝ ծերութեան օրերուն մէջ արցունք կը խառնէր ու անոր հացը կը թունաւորէր։

Ո՛չ չը հասկցա՛...։

Հետեւաբար չը դիտեց անոր նենգալի նայուածքները, որոնք սեւեռած էին աչխարքիս մէջ իր միակ յոյսը, միակ միխիթարութիւնը, միակ պաշտպանը մը առարկայ եղող Օլկա անուն աղջկան վրայ։

Օլկա հազիւ տասն և վեց տարու կար. բայց հասակը բարձր էր ու կազմուածքը մարդուս հոգւոյն մէջ կը դողդողար կարծես։ Մեծ ու աղուոր աչքեր ունէր նուռի գոյնով մը։ Մինչեւ մէջքը հասնող ծամերու

խարտեաշ հիւսկէնը՝ յարդումով մը տարածուած էր ուսերուն վրայ։ Ու հագուստը վայելուչ ախրուհութեամբ մը կը թրթռացուներ անոր նկարագրին ամբողջութիւնը։

Մայրը չորս տարի առաջ մեռած էր, ինքն էր այդ տունին միակ չառաւիղն ու լուսատու ճրագը։ Վեց ամիս չը կար վարժարանէն հնելը։ Քաղաքին մէջ ամենուն աչքը վրան էր։

Շէվքի մէկ անգամ միայն տեսաւ... երբ սպարանքը գնաց պահ մը մտածեց ու երեւակայութեան առջին բերիլով զանի, մրմնջեց ինքնիրեն.

— Շատակը հրաշալի գեղեցկութիւն մը ունէր այդ աղջիկը... Եթէ կարենամ մինչեւ Կ. Պոլիս տանիլ զինքը, բոլոր իղձերուս տէրը կը դառնամ։ Ինչ աւելի հաճոյք պիտի պատճառէ Սպարապետ փաչային, քան երբէք տանկ չքնաղ արարած մը։

Ու ժամերով մէջոցներու, հնարքներու, տեսակ տեսակ նորանոր դաւերու, նենգութիւններու հրէշային մեքենայութիւններու վրայ խորհեցաւ։ Բուն չը կար իրեն... անհանգստութենէն չարունակ կը քալէր, պատուհանին կը մօտենար, կը բանար վարագոյրներն ու նորէն կը գոցէր... վերջապէս իր անբարոյական հոգւոյն սեւեռութիւնը ծածկելու անկարելութիւնը կը զգար։

Այսպէս բոլոր գիշերը տանջուեցաւ իր գարշելի էութեանը մէջ։ Առաւօն սենեակին դուռը բացաւ ու ներս մտաւ իր հաւատարիմ Միչքօն, որ պուլկար մըն էր, բայց հաղկատակութեան ոգին ամէն տարրութենէ մէջ մղած էր զինքը։

— Հա՛, գո՛ւս կա Միչքօ, ըսաւ Շէվքի խնդալով։

— Պէ՛ ճանըմ, երկու ժամ է որ վարը կը սպասեմ, առարկեց Միչքօ՝ ինքնահաճ ձայնով մը։ Ալ սիրտս չի դիմացաւ։ Մտիկ չըրի զինուորին, որ կ'արգիլէր սենեակդ գալու։ Ներեցէ՛ք ըրած անշնորքութեանս, պէյս։

— Բան մը չը կայ... ուղիղ աղէկ որ եկար... Ես ալ արդէն քեզի պէտք ունէի։ Հիմակ մոխիկ ըրէ. գիտե՞ս այս գիշեր ո՞ւր էի։

— Գիտեմ։

— Ո՞ւր։

— Զօրպաճիին տունը։

— Խիստ լաւ. անիկա աղուոր տուն մը ունի, չէ։

— Աղուոր ալ աղջիկ մը ունի... վայ բերաւ Միչքոն, որ կռահեց Շէվքիին րսածը։

— Իրա՞ւ է... արդեօ՞ք սանկ բան մը չե՞ս կրնար հնարել։

— Ինչ։

— Կը հաւկնաս, ախ՛... առարկեց Շէվքի։

— Իրա՛ւ որ չեմ հասկնար։

— Կեցի՛ր Միչքօ, ըսել կ՛ուզեմ թէ միջոցներ գըտնելու մէջ քէնէ ճարպիկ մէկը չը կայ. մանաւանդ վըստահութեանս արժանի եղած ես։ Բոլոր գիշերը չը քընացայ...

— Ինչո՞ւ համար ընդհատեց Սիչքոն որ այդ կիցկտուր բացատրութիւնները չը հասկնալ կը ձեւացընէր։

— Ինչու որ խելքս միտքս անոր վրայ էր։

— Որո՞ւ վրայ...։

— Սա չորպաճիին աղջկանը վրայ։

— Վա՛յ... քիչ՛ը բռնուեցար, բացագանչեց Միչքին որ կատակասիրութեան մէջ երբեմն վիրաւորիչ խօսքեր ալ ունէր։

— Չեմ գիտեր... միայն թէ երէկ գիշերուընէ ի վեր կուրծքիս տակ բան մը կ՛ուտի։ Սա աղջկան պատկերը միշտ արձանացած է աչքիս։

Միչքօ, որ բաղդին խաղերէն չարունակ մեծ գուշակներ չհանած էր, մըի հոգի առնող չունի մը պէս պահ մը ինքն իր մէջ գալարուեցաւ. կզակը քերեց, գլուխը չարժեց ու հաստատ ձայնով մը ըսաւ.

— Նայեցէ՛ք պէյ, մինչեւ հիմակ չէի հաւատար որ դուք այդ աղջկան զարնուած էք։ Գիտենք որ այդպէս է, քանի որ անհանգիստ կըլլաք ատանկ ճպռոտ մարդու մը աղջկան համար ու գիշերնիդ կը դառնացուընէք, գիտցէք որ ես կը խոստանամ ձեռքէս եկածը ընել... բայց պէտք է աղջիկը մէկ գիշերուան մէջ անյայտ ըլլայ ու մեր ընելիքը գաղտնի մնայ, եթէ ոչ չօրպաճի Միխալ անանկ մէկն է որ տունով տեղով այրել կուտայ գիս։

— Անհոգ եղիր, Միչքօ, ամէն բան կամքիդ պէս պիտի գործադրեմ, միայն թէ աղջիկս ինչ էերպով ձեռքըս պիտի անցուընես։

— Սաիկա իմ գործս է։

Շէվքի լուռ մնաց ու հարցումը չը չարունակեց։

Արդարեւ երկու օր չանցած չօրպաճի Միխալին աղջիկը գիշերուան չորսին տուներնին երկու անծանօթներու ձեռքով կ՛առեւանգուէր, երբ ան իր մօրաքրոջ տունէն կը վերադառնար իր դրացուհիին հետ։

— Դէպի ո՞ւր կը տարուէր...։

— Դէպի Էմիրնէ, որ ժամանակ Բումելիի կուսակալութեան կեդրոնավայրն էր։

Ու դէպքէն չաբաթ մը ետքը՝ Շէվքին ալ հրաման առաւ դէպի Էմիրնէ երթալու, առարկելով որ ընտանիքը հոն եկած էր։

Օրկայի առեւանգումը մեծ իրարանցում պատճառեց բովանդակ գաւառին մէջ, բայց ոչ ոք կասկածեցաւ թէ գինուորական պաշտօնատարին ճանկին մէջ էր ան։

Թշուառ հայրը յուսահատութենէն կաթուածահար եղաւ ու մնաց։

Շէվքի կասկածելով որ Միչքօ ամէն բան կրնար

խոստովանիլ, պատուիրեց անոր ընկերացող երեք զինուորներուն, որ վերադարձած միջոցին մարմինը մէջտեղէն վերցուներն։ Հաւատարիմ զինուորներն երբ մանկամարդ աղջիկը յանձնեցին հաճի Իսմայիլ անուն փաշայի մը ապարանքն ու վերադարձան, Մուստաֆա փաշայէն քիչ մը աւելի խոշոր ծառէ մը կը կախեն ցած հոգի Մինչքան ու կ'ըսեն.

— Դուն հոս կեցիր ու քէֆ ըրէ..., մենք քու հոգիդ համար պէյէն առած պարգեւներս կը վայելենք։

Շէվքի էֆերնէ հասաւ ու անկից ալ ուղղակի կ'Պոլիս մնկնելու հրաման խնդրեց։ Եւ որովհետեւ բարձր ապարապետին դիմած էր հետեւեալ հեռագրով։

«... Նորին վսեմութեան բարձր Սպարապետին։

«Յանուն խորին երախտագիտութեան թոյլ տուէք ինձի յուսալ ձեր վսեմութեան յանձնելու չքնաղ էակ մը...։»

Անմիջապէս պատասխան առացած էր։

Գարշելի մարդը թրքուհիի մը հագուստով ապարապետին ապարանքն մտցուց Օլկան, որուն գեղեցկութիւնը յանկուցիչ էր։

Սպարապետը չաս հաճոյք զգաց այս կարգի նուէրէ մը. հետեւաբար քիչ օրուան մէջ Շէրքիի առաքինանը բարձրացաւ և փաշայութեան աիտղոսը առաւ։ Եւ որպէս զի զինուորական բարձր չրջանակներու մէջ խլրտում մը տեղի չունենար, սպարապետը հաւատացուց թէ տուրքանը վարձատրած էր զանի այն բարեւոք ծառայութեան համար զոր Շէվքի պէյ կատարած էր պուլկար հրոսակախմբերուն դէմ։

Այն օրէն՝ Շէվքի փաշա պալատականներու կարգն անցաւ ու հետզհետէ սիրելի դարձաւ բարձր չրջանակներու մէջ։ Արդէն հազիւ քանի ամիս կար, երբ պէյութեան աիտղոսը ստացաւ։ Երկու ամուսան մէջ փայութեան կոչուեցաւ որ արտակարգ պարագայ մը էր իր դասակից զինուորականներու համար։

Այսպէս, տակաւ առ տակաւ յղփացած, այդ անբարոյականացած փաշան իր գեղածիծաղ ապարանքներու մէջ կեանք անցուց մինչեւ Հայաստանի սեւ ու արեւալի թուականը...։

Ու մենք այս հարեւանցի նկարագրութիւնն ըրինք անոր անցեալին, ուրիշ նպատակով չէր, եթէ ոչ մեր ընթերցողներուն ցոյց տալու թէ՝ պատմութեան հրէշ չափ մարդն ինչ գարշելի միջոցներով վէպերութեան հասած էր։

Շէվքի փաշա մայրաքաղաքի զեխութիւնները ծծած էր. հետեւաբար չէր մնացեր գազանական ո և է հաճոյք մը, որուն համար սիրտը գարնէր։

Իրիկուն մը, երբ ապարանքին արեւնակը նստած Վոսփորի գեղեցիկ ափերուն վրայ կը նայէր, յանկարծ գաղափար մը յղացաւ ու բաւ ինքնիրեն.

— Կեցի՛ր... ինչո՞ւ անգամ մը պաշտօն չեմ առներ... ահա ժամանակն է... սա անիծած կեանքերը տեսնենք ինչ կ'ուզեն...։ Հարկաւ արիւնի տեսարաններն ալ իրենց հաճոյքն ունին...։

Ու այս հրէշային արատաղրութիւնը իր հոգւոյն մէջ սեւ օձ մը դարձաւ և չը թողուց որ հանգստանար։

1896ի գարնան ընդհանուր հրամանատարի լիազօր պաշտօնով Երզնկա գնաց, ուր կեդրոնավայրն էր Անատոլուի չորրորդ բանակին։ Շէվքի փաշայի պաշտօնը տօղուի չորրորդ բանակին։ Շէվքի փաշայի պաշտօնը հասարակ հրամանատարութիւն մը չէր. ձիշտ ըսելով՝ զինուորական բաժիններու վրայ կարգուած արտակարգ քննիչ մըն էր ան... ահա բոլորը։

Քանի մը չաբաթ Երզնկա մնալէ ետքը, ճամբոր-

դեց դէպի Մուշ, Բաղէշ ու անկից ալ յառաջացաւ-
ված։

Թուրքիոյ վերահսկեալ հրամաններ սկսած էին լրա-
րու եռեալ հասնիլ։

Կոտորածը անխուսափելի կը դառնար։

Շէվքի փաշա խոհեմութիւն համարեց վանի մէջ հաստատուելու, որուն սքանչելի դիրքը չափազանց սի-
րած էր։

Հոս նկարագրելու կը սոսկանք այդ ճիւաղ հրա-
մանատարին կատարած դերը սուրի ու արիւնի մէջ տապալտղող հայ ժողովրդեան հանդէպ։

Ո՛հ մեծ եղեռնագործին արժանաւոր վիժուկն էր։ Զօրաբաժիններու հրամանատարները աւելի այս հրէշէն կը սոսկային, քան երբէք սպարապետութեան դուռնէն հասած ազդու հրամաններէն։

Կոտորածներու առեն գաղտնի գործակալներ դրաւ-
գերուհիներ առեւանգելու։ Երբ Բաղէշ կը գանուէր, ընտանիքի մը ճրագը մարեց Նառէզարը ձեռք ձգելու համար։

Ու անոր ապարանքը, կոտորածի թուականէն ե-
կու տարի ետքը, գերուհիներու սպանդանոց մը դար-
ձաւ, որուն մէջ կ'ապրէր խղճի մը կատարեալ հան-
գարտութեամբ։

Բայց արդար, վրէժխնդրական ու երկաթեայ ձեռք մը յանկարծ անոր չարագործութեանց վրայ երկնցաւ ու կասեցուց գինքը։

Այդ ձեռքը լեռներու մեծ մարդուն՝ Աւազակապե-
տին ձեռքն էր։

Ան էր որ աշագին խրամատներ կը բանար ոճիրնե-
րով ու արիւնով լի ապարանքի մը հիմերուն տակ, ան էր որ մարմնացած արդարութիւնը պիտի ըլլար այդ ա-
նէծքներու, արցունքներու և զզուանքներու մէջ հան-

գիստ գտնն քնացող իրէշի մը, մէկ խօսքով՝ ան էր որ երկնային վճիռ մը պիտի արձակէր...։

Յաքո՛ր... ահա այդ ողբերգի անունին տակ, ա-
նոր քուրջերուն մէջ բոլանդակ խմաստասիրութիւնով երեւցած էր։

Ան՝ վերն Աստուծոյ ու իր անձնուիրութեանը ա-
պաւինած էր։

Շէվքի փաշա երթնեն հաճոյքի ժամեր անցընելու և երթնեն ալ անոր խմաստալից խօսքերը լսելու հա-
մար ապարանքէն դեռ մոցուցած էր գինքը ու մինչեւ իսկ բարձր չրջանակներու մէջ տարած էր։

Սարսռալի մանրմունջներ... մին՝ անոր մէջ անբա-
րոյական ու գարշելի հաճոյքներ կը փնտռէր. իսկ միւսը՝ վրէժխնդրական միջոց մը։ Մին՝ չը նայելով որ թըշ-
ւառ ժողովուրդի մը արեան մէջ կը տապլտկէր, դեռ անմեղ աղջիկներ լլկել ու ապրիլ կ'ուզէր. իսկ միւսը՝ տառապանքի մը մարմնացումովը համակուած, կը չա-
նար այդ մանրմունջներն չնորհիւ սեւ իժ մը յօշոտել։

Գիշեր մը—, աչնան այն մառախլապատ ու տխուր գիշերներէն մին, ուր մարդուս հոգին ակամայ կը ճըգ-
չըւի—, Շէվքի փաշա յանկարծ քունէն արթնցաւ ու սարսռալով չորսդին պտտցուց աչքերը...։ Բոլոր մարմ-
նովը կը դողար ու ճակատն հոսած տաք պաղ քրտին-
քը կը խեղդէր գինքը։ Մարելու մօտ ու կիսոտած՝ մօ-
տեցաւ պատուհանին, բացաւ ապակիները ու անոնց կրկնափեղկերը, գո՛ւրսը, խաւարայրն անհունութեանը նայեցաւ ու պահ մը թողուց որ հովը զովացնէր իր հրը-
պեհուած էութիւնը։ Յետոյ դարանին վրայ դրուած եր-
կու պճնազարդ լամբարները լուսնց, որոնք աղօտ լոյս մը միայն կուտային։ Գրկեց ընկճուած ինկաւ զսպա-
նակաւոր բազմոցին վրայ ու ձեռքը ճակտին տանելով ուզեց յիշողութիւնը ամփոփել։

Ժամը գիշերուան վեցն էր։

Ու տակաւ առ տակաւ յիշեց բոլորը...։

Տեսածը ճակատագրական պահատուր նրագ մըն էր։

«... կը գտնուէր ընդարձակ ու կանաչազարդ դաշտի մը մէջ։ Գեղածիծաղ արեւ մը կը փայլէր ու ամէն բան կը ժպտէր իրեն։ Ու ինքը՝ քանի մը հաւատարիմ թիկնապահներու հետ, կը չրջագայէր դաշտին մէկ ծայրէն միւսը ու կը սքանչանար անոր տեսարանին վրայ։ Բայց յանկարծ այդ դաշտին խորէն սեւ ամպ մը փրթաւ ու եկաւ ծածկեց զայն։ Շէվքի փաշա սպասեց որ սեւ ամպը փարատէր։ Ի զուր...։ Խաւարը հետզհետէ կը թանձրանար ու հեղձուցիչ մուխի մը պէս կը ծաւալէր օդին մէջ։ Մինակ մինակ մնացած էր ինքը... չը կային իր հաւատարիմ թիկնապահները, որոնց առաջնորդութեամբ կարենար իր ճամբան դանել ու ապարանքը վերադառնալ։ Երկիւղ, տագնապ ու զարհուրելի տարտաղումի մը պրկումով կը մնար կեցած տեղը ու քայլ մը անգամ նետելու չէր համարձակեր։ Անա այդ պահուն հրթիռի մը նմանող բոց մը ճեղքուեցաւ դաշտին մէջէն ու պատկերացուց իրեն հեղեղ մը, որ կը գոռար, կը թաւալէր հրեղէն օձի մը ժանիքներով, կը վժար ու դէպի իր կեցած տեղը կը յառաջանար։ Շէվքի փաշա գերագոյն ճիգ մը բրաւ ու ետ ետ քաշուեցաւ, սակայն ուժը սպառած էր ու ինքը փչրուելու մօտ արձանի մը պէս ծռած մնաց։ Հեղեղը չրջապատեց զինքը։ Ցոյսը կտրած էր։ Բայց ձայն մը առաւ...։ Այդ ձայնը ծանօթ ձայն մըն էր։ Աչքերը բացաւ ու նայեցաւ...։

Ահ, յաղթական մարդ մը կեցած էր հեղեղին դէմ, որուն հրամանէն ալիքներն անգամ կը սոսկային...։

Ֆաքիր էր ան... մէկ ձեռքը դաշոյն մը և միւս ձեռքը մարդկային յոչոտած գլուխներ բռնած էր։

— Բաց աչքերդ... գոչեց Ֆաքիրը հրամայական

ու խրոխտ ձայնով մը։ Նայէ, կը ճանչնա՞ս զիս...

— Կը ճանչնամ, թոթովեց Շէվքի փաշա։

— Անո՞նք... կրկնեց Ֆաքիրը։

— Ի՞նչ են ատոնք։

— Զի՞ս տեսներ... ինչի՞ կը նմանին։

— Ո՛հ մարդկային գլուխներ են ատոնք... ճանչցայ...։

— Ահա՛, Շէվքի, ահա այն աչխարհքը, որուն մէջ կ'ապրիս դուն, բայց կայր ըլլալուդ համար չես տեսներ։ Ասիկա արեան գետն է, որ կազմուած է գերի ժողովուրդի մը արիւնով։ Այս արեան գետը ձեռքովդ պատրաստեցիր որ խեղդէ քեզ...։ Մի՛ սոսկար... այս երկրին հողը քու մարմինդ չի պատի ծածկէ...։ Կը տեսնես հեղեղը. անոր բոցը պիտի այրէ քու մարմինդ ու սա փոթորկայոյզ ամպն ալ հովի մը պէս պիտի տայ փոչիներդ...։

Ֆաքիրի այս խօսքերէն սոսկացած՝ Շէվքի փաշա ընդոստ կ'արթննար։»

Ա՛լ չը քնացաւ...։

Երբ առտուս եղաւ, խոհոյն ծառաներէն մին զրկեց որ Ֆաքիրը գտնեն ու իրեն բերեն։

Սպասաւորը մեն եկաւ այգեստանի ու Աբարուց բոլոր հրապարակները։ Յետոյ յառաջացաւ դէպի քաղաքը։ Բարեբաղդաբար հայկավանքի մէկ փողոցին մէջ հանդիպեցաւ անոր ու յայտնեց թէ Շէվքի փաշա կ'ուզէր տեսնել զինքը։

Աւազակապետը զարմացաւ այս տեսակ յանկարծական փնտռտուքի մը վրայ, սակայն առանց ո և է տարակուսիլն մը ընելու հետեւեցաւ ծառային ու ապարանքը մտաւ։

Հրամանատարը դահլիճին մէջ կը ճեմէր, ու յայտնի կերեւար որ մտայղ խորհուրդ մը կը տառապեցունէր

զինքը։ Աւազակապետը ներս գնաց ու սովորական ձայնով մը։

— Մէր-հապպա՛... մրմնջեց։

— Նստիր այստեղ հրամայեց Շէվքի փաշա։

Աւազակապետը թիկնաթոռի մը վրայ նստեցաւ ու անխռով եղանակով մը սպասեց։

Շէվքի փաշա անգամ մըն ալ դահլիճին մէկ անկիւնէն միւսը գնաց, ճակատին քրտինքը սրբեց ու ծառը ձայնով մը բաւ։

— Լսէ՛ ինծի. ինչ ոգի ես դուն։

Աւազակապետը չը պատասխանեց... միայն թէ ժպտեցաւ։

—Չե՞ս խօսիր, գոչեց Շէվքի փաշա կատաղութեամբ։

— Ի՞նչ խօսիմ... ի՞նչ է կը հարցունէք, նկատել տուաւ Աւազակապետը կատարեալ պազարիւնութեամբ մը։

— Ի՞նչպէս... չե՞ս հասկնար։

— Ո՛չ։

— Կը հարցունեմ թէ՝ «ի՞նչպիսի մէկն ես դուն։»

— Ե՞ս

— Այո՛, դուն։

— Ցաքիր մըննեմ։

Ոտիկա յայտնի է... սակայն քու գոյութիւնդ ինծի կասկած ներշնչել կուտայ... ըսել կուզեմ թէ՝ ճշմարիտ միւսիւլման մը չես դուն։

— Ուսկի՞ց է այդ կասկածը... ինչ ապացոյց ունիք որ ես ճշմարիտ միւսիւլման մը չեմ։ Ցայտնեցէք, պատրաստ եմ պատասխանելու։

Շէվքի փաշա պահ մը կեցաւ ու մտածեց։ Ցաքիրի հարցը ծանր ու միանգամայն չափազանց կնճռոտ էր։

— Դուն իմ երազներս կը վրդովես։ Գոչեց ան՝ արտակարգ չհաւատալի մը։

— Ես ձեր երազները կը վրդովե՞մ... նկատել տուաւ Աւազակապետը հեգնական ձեւով մը, բայց ինչու...։

— Այս գիշեր խղդուիլս բան մը չէր, դուն արեան գետ մը ցոյց տուիր ինծի ու ըսիր. «Ասիկա այն ժողովուրդի արիւնով կազմուած հեղեղն է, որուն մէջ քու դիակդ պիտի իյնայ ուշ կամ կանուխ...»։ Անա պատճառ մը՝ որ Յաարակոյսի ներքեւ կը դնէ ճշմարիտ միւսիւլմանութիւնդ։ Դուն ըսել է թէ պաշտպանդ ես այն անարդ ժողովուրդին, որուն արիւնը ծծել մեր ամենուս պարտքն է։

— Հրամանատա՛ր... ընդհատեց Աւազակապետը բացագանչական անանկ եղանակով մը, որուն մէջ դրած էր իր հոգւոյն ամենէն դառն, ամենէն կսկծալի ու ամենէն վրէժխնդրական չեշտը, դուք չէ՞ք մտածեր թէ մեր վրայ Աստուած մը կայ. ինչ է կ'ըսէք։ Ես երկու տարի է որ ձեր ապարանքին սէմերէն ներս դրած եմ ոտքս... ե՞րբ եղած է որ վատ բան մը ըրած եմ. ե՞րբ եղած է որ պարտականութիւնս չեմ կատարած։ Հիմակ ինչ կ'ուզէք ինէ... միթէ այս աշխարհքիս մէջ պատուհաց մը հաց կը մուրամ, ան ալ չատ կը տանէք։ Տէր Աստուած, երբ երազներուդ մէջ արեան գետեր կ'երեւակայէք, ցաքիրին ինչ յանցանք կայ։ Միւսիւլման ատեն դուք ինչու արեան գետերէն կը սոսկաք։

Շէվքի փաշա կարծես չէր լսեր։ Կերպարանքը մըթընցած էր, ինչպէս մրրկալից ու ազէատւոր գիշեր մը։ Աչքերուն մէջ նայուածքը կը պատկերանար քսաներկի երեւոյթով մը ու չրթունքներէն լսիրէ թրթռացում մը կը թափէր։ Սեւ իժ մը դարձած էր մարմնին մէջ որ կը գալարուի, ու սակայն կը մնայ չարաչրկումի մը ներքեւ։

Ո՜հ, յայտնի կ՚երեւար որ հեռագնաց զարհուրելի պատկեր մը կը բացուէր դէմը... ու ֆաքիրը նորէն կ՚արձանանար արեան գետերու մէջ, մէկ ձեռքը՝ դաշոյն մը, իսկ միւս ձեռքը մարդկային արիւնաթաթաւ գլուխներ բռնած...։

— Շուտ, չուտ... խոստովանէ՛ գոյութիւնդ... պօռաց Շէվքի փաշա ցնորական վիճակի մը մէջ, մի՛ ծածկեր ինէ... ըսէ, ո՞վ ես դուն։

Ու ստանց սպասելու՝ Թիկնապահներէն մին կանչեց ու հրամայեց անոր որ չղթայի զարնէն Աւազակապետը...։

Թիկնապահը լուիկ կերպով մը հրամանը կատարեց ու չղթայակապ Ֆաքիրը նկուղի մը նմանող առանձնարան մը տարաւ։

Աւազակապետը լոյոր օրը փակուած մնաց այդ խաւարային առանձնարանը ու ոտքի չյուզ մը անգամ չի լսեց։

— Այս ալ ճակատագրիս մէկ խաղն է, մրմնջեց ինքնիրեն։ Տեսնենք... ասոր վերջը ո՞ւր պիտի երթայ։

Ու անկիւն մը կծկուած, ձեռքը ճակտին դրաւ և այդ ողորմելի դրութեան մէջ մնաց։

Քնացած էր...։

Կէս գիշերուան մօտ նկուղի մը նմանող առանձնարանին դուռը բացուեցաւ։ Լամբարի մը ազօտ լոյսը ցոյց տուաւ թէ ներս մտնողը Ֆուատ պէյն էր։ Բարեսիրտ մարդը վչտով մը համակուած մօտեցաւ իր անպիտան բարեկամին, որ գլուխը խոնաւ քարին կրթնցուցած կը քնանար։ Դողդողալով ու խղդուկ ձայնով մը.

— Ֆաքի՛ր, Ֆաքի՛ր, մրմնջեց,

Աւազակապետը իսկոյն աչքը բացաւ ու Ֆուատին նայեցաւ։

— Ելի՛ր բարեկամս. ինչ կը քնանաս... հոս չունն անգամ չապրիր Թոթովեց Ֆուատ պէյ։

— Ո՜հ կը պաղատիմ, թող դիս... գոնչէ հոս գալոզ համար կեանքդ կը վտանգես, դիտել ուզաւ Աւազակապետը։

— Ինչ կեանք ունիմ որ զայն վտանգելէ վախնամ...։ Ելի՛ր, հետս եկուր... չեմ ուզեր որ հոս մնաս։

— Մարիկ ըրէ, Ֆուատ պէյ, մինչեւ այսօր մեր տեսակցութիւնը համակրութեան արդիւնք էր. բայց ասկից ետք դիտնալու ես որ անոնք պարտականութեան ներքեւ կը գտնուինք։ Բան մը չէ... հիմակ սիրտդ չկտրելու համար դուրս կելնեմ սա առանձնարանէն ու ազատիմ չղթաներէս... ինչ կ՚ըլլայ... վաղը բոլոր ապարանքը տակնուվրայ դառնայ ու անմեղ ծառաները կը բանտարկուին իմ տեղս... միեւնոյն ժամանակ մենք ալ չենք յաջողիր մեր նպատակին հասնելու։ Մի զբաղնար... այն աչխարհքը, որուն մէջ արիւն արցունք թափող ժողովուրդ մը կապրի ու ասանկ հրէշներու հաց կը մատակարէ, չատ տարբեր չէ այս գարշելի նկուղէն. հետեւաբար սիրտս աւելի հանգարտ է հոս, քան թէ այդ արեան դաշտին մէջ։ Գնա, հեռացի՛ր... թող տառապի անգամ մը մանէ քեզ։ Հարկաւ այս գազանն ալ յիմարական ժամերէն ետքը, քմահաճոյք մը կունենայ ու զարձեալ կազատէ զիս։

Ֆուատ պէյ չառարկեց։ Ձեռքը բռնած լամբարը մարեց ու կամաց մը դուրս ելաւ առանձնարանէն։

Արդարեւ, առտուն դեռ լոյսը չը ծագած, Շէվքի փաշա թիկնապահին միջոցաւ կանչել տուաւ Աւազակապետը։

— Մտածեցի՛ր ըսելիքներուդ վրայ, հարցուց հրամանատարը խրոխտ ձայնով մը։

— Ինչ ըսելիք ունէի, փաչա էֆէնդի, պատասխանեց Աւազակապետը։

— Պէտք է յայտնեմ ինծի քո՛ւ ով ըլլալդ, քու ի՞նչ ազգի պատկանիլդ ու միայնդամայն քու ի՞նչ նըպատակի ծառայելդ։

— Ես ճշմարիտ միւսիւլման մըն եմ... մանկութենէս ի վեր, հօրմէս այս կեանքը տեսայ ու սիրեցի... ահա բոլորը։ Բայց թէ չի պիտի հաւատաք, ասիկայ ձեր խղճին կը թողում։ Գիտցէք որ ձայն մը անգամ չեմ հաներ ատիկայ ապերախտութիւն կ'ըլլայ ձեր տանջանքին դէմ, որովհետեւ բարեկամութիւնդ վայելեցի այսքան տեղէ ի վեր։ Ինծի համար միեւնոյն բան է ապրիլ կամ չապրիլ։ Բնաւ աչքս ետին չմնար, երբ զրկուիմ աշխարհքէս և կամ թէ անոր հրաշալիքներուն մէջ ըլլամ կամ չըլլամ... Սուտ խօսելու պէտք չունիմ, կրնամ թէ ձախի մըն եմ ու նպատակս է մարդուս բարութիւնն ալ, չարութիւնն ալ՝ իր կոչին տակ տեսնել։

Շէվքի անդրդուելի մնաց իր կամքին հանդէպ ու գլուխը չարժելով գոչեց.

— Բոլոր այդ խօսքերդ ապարդիւն պիտի ըլլան քեզ ձեռքէս ազատելու։ Գիտցած եղի՛ր որ քանէ տարի է որ կ'առաջնորդէ քեզ։

— Արդարութիւնը... մրմնջեց Աւազակապետը։ Ան է, իմ ճամբաս, իմ գաղափարս ու նպատակս։ Ան է որ կառաջնորդէ զիս։ Եւ այն հաւատքն ունիմ թէ՝ Արդարութեան ձայնին հետեւող մը բնաւ թշուառ չըլլար։

— Դուն խաբեբային մէկն ես... գոչեց Շէվքի փաչան՝ իր նստած տեղէն վեր եկնելով։

Աւազակապետը սարսռաց ու իր մէջ զգաց անզուսպ պոռթկացում մը զոր չկրցաց խղդել։

— Գիտցած եղիր որ մօրուքէդ բռնած եմ ու ազատելիք չունիս, յաւերժ Շէվքի փաչա։ Եթէ մարմնոյդ կաչին անգամ քերթել պէտք ըլլայ՝ քու գոյութիւնդ երեւան բերելու համար, զարձեալ յանձն առած եմ։ Միայն թէ՝ քեզի կը թողում խոստովանելու ճշմարտութիւնը։ Հոգիս կը վկայէ որ դուն ծպտեալ մէկն ես ու այս սեմերէն ներս գաղտնի դաւադրութիւն մը կը սարքես...։

— Ասիկայ բարձեալն Աստուծոյ՝ գիտնալիք բանն է, ընդհատեց Աւազակապետը ծանր ու սաստող ձայնով մը. դուք մահկանացու մըն էք և չէք կրնար ապագայի խորը թափանցել, ըսելով թէ՝ «հոգիս ասանկ կը վկայէ»։ Շատ արտակարգ յայտնութիւն մը կուզէք ընել փաքիրի մը, որ ծերութեան տարիներու բեռին տակ կքած դէպի գերեզման ուղղած է իր քայլերը։ Չէի սպասեր որ ձեզի նման բարձրաստիճան վէզիր մը հաճոյք զգար աւուր հացի կարօտ փաքիր մը տանջելու։ Կրնամ, ես արդէն տանջանք մըն եմ ինքիս մէջ...։

Շէվքի փաչա գալարուած խիղ մը չարժումովը քայլ մը յառաջացաւ ու ապտակ մը զարկաւ Աւազակապետին։

Օ՜հ, այդ լեռներու մեծ մարդը փոխանակ զայրանալու, հեգնական ժպիտով մը ըսաւ.

— Հապա՞ ալ երեսիս...։

— Կը ծաղրե՞ս... բացագանչեց հրամանատարը։

— Սխալեցայ... կրնամ թէ՝ հաճոյքիդ համար անգամ մըն ալ ալ երեսիս զարկ։

— Ինչ զարմանալի արարած ես դուն... չուտով դուրս ելի՛ր... աչքերս թող չը տեսնեն քեզ։

Ու թիկնապահին յանձնելով զինքն աւելցուց։

— Տար այս փաքիրը... թող սեմերուս քովէն չանցնի։

Թիկնապահը հրամանը կատարեց։

Աւազակապետը հեռացաւ ապարանքէն ու քայլերն ուղղեց դէպի Հայկավանք։

Երբ իր պաշտելի աղջկան բնակարանը մտաւ, սիրտը թրթռացումով լեցուած մօտեցաւ Լուսիային ու գրկաց մէջ առնելով զայն համբուրեց։

— Ա՜խ, նայէ՛, այս գիշեր դարձեալ չեկար, մըրմընջեց Լուսիա գորովալից ձայնով մը։ Գիտեայ՛ր, հա՛յր իմ ինչ պառն երազ մը տեսայ։ Սրթնռալէս իվեր արցունք թափած եմ...

— Ինչ երազ էր որ քեզի արցունք թափել տուաւ, ընդհատեց Աւազակապետը։ Պատմէ ինծի. բարին ըլլայ։

Լուսիա խորունկ հառաչանք մը քաշելով իր հոգիին ըսաւ.

— Այս գիշեր դուն ծայրայեղ թշուառութեան մը մէջ կը գտնուէիր, հայր իմ։ Հազուստներդ պատառ պատառ եղած, երեսիդ արիւնով շաղախուած, ձեռքերդ ու ոտքերդ վիրաւորուած, մազերդ թափթփած ու բովանդակ կերպարանքդ մեռելի գոյնը պատեր էին, նեղ քարերով շրջապատուած ու խոնաւ նկուղի մը մէջ նետուած էիր, որուն խաւարը մահաբոյր ու գարշելի էր։ Լուռ ու անարտասուկ արտայայտութիւն մը կար քու յօշոտուած դէմքիդ վրայ ու փոխանակ ցաւելու, կար ծես թէ կը ժպտէիր։ Ու տեսայ որ լոյս մը ցոյց քու նկուղիդ մէջ...բարի ոգի մը, որ ծերունի մարդու մը կը նմանէր, ան քովդ հկաւ մխիթարեց քեզ։ Դուն ա՛նոր ալ ժպտեցար ու վիճակիդ բնաւ չը դանգատեցար ... միայն թէ՝ երբ աչքդ իմ թափած արցունքներուս դարձուցիր, այլեւս չը կրցար դիմանալ... մեքենաբար գրկիս մէջ նետուեցար ու ըսիր. Մի՛ լար Լուսիա, մի ար, իմ սիրելի աղջիկս. Աստուած կը տեսնէ ամեն բան...»։ Այս խօսքիդ վրայ յանկարծ քունէս արթընցայ ու անկողնիդ մէջ քեզ փնտռեցի, հայր իմ։

Աւազակապետը ժպտեցաւ ու խանդաղատանքով մը կուրծքին վրայ սեղմեց իր պաշտելի աղջիկը. յետոյ մեկնեցաւ տունէն։ Բայց քաղաքին պարիսպին մօտ չը հասած ոտիկան մը մօտեցաւ իրեն ու հրամայեց.

— Ոտիկանապետը կ՛ուզէ քեզ.

— Ձի՞ս... հարցուց Աւազակապետը։

— Քեզ, հապա ո՞վ... պոչեց լղճուկ ոտիկանը բարկացած եղանակաւ մը։

— Աղէկ. բարեկամս, ինչու կը նեղանաս։ Երթանք... ո՞ւր է ոտիկանապետը։

— Ա՛տա... քալէ... չեչտեց ոտիկանը։

Աւազակապետը հետեւցաւ այդ հրէշատիպ ոտիկանին ու ոտիկանապետին քով գնաց։

Ոտիկանապետը քառասունի մօտ տարիք մը ուներ։ Անոր կերպարանքը ցոյց կուտար իր հոգւոյն բռնադակ անութիւնը։

Երբ Աւազակապետին վրայ նայեցաւ, սեւ ու խիտ մօրուքին տարաւ ու հարցուց.

— Ինչ է անունդ։

— Ի՞մս, մրմնջեց Աւազակապետը։

— Այո, քուկդ։

— Ֆաքիր է։

— Ֆաքիր անուն չըլլար... բռւ անունդ ինչ է։

— Ասիկա չեմ գիտեր... երբ աչքս բացած եմ աշխարքիս մէջ ու խելքս բանի մը հասնիլ սկսած, անունս ատ էր. հօրմէս ատ լսեցի։

— Այսքան ֆաքիրներ տեսած եմ ո՞րն անոնցմէ առանց անուն մը ունենալու չըլլած է աշխարիս մէջ։ Պարապ տեղ կը յոգնեցնես զիս. ատ ատ է քու միտքդ. եթէ ոչ իստավանիլդ բան մը չէ։

— Եթէ անպատճառ անուն մը կուզէք ունենամ,

նկատել տուաւ Աւազակապետը հեգնական բացատրութեամբ մը, սակայն դիւրին է. դուք ըսէք ինծի, ես ալ այդ անունը կը կրեմ:

— Անիծած... տես, ինչեր կըսէ, պօռաց ոստիկանապետը: Մինչ կը մոռնաս ու գանուիլդ: Նայէ, հոս պաշտօնատունն մըն է, պէտք ըսածնիդ խելօք և ծաղրական չըլլան:

— Հապա ինչ կուզէք որ ըսեմ... աս չէ՛, ան չէ... ընդհատեց Աւազակապետը:

— Բուն անունդ ըսէ:

— Աստուա՛ծ, ուսկի՛ց գանեմ անունս: Ես ճըշմարտութիւնը խոստովանեցայ ու դուք չը հաւատացիք ինձ, ալ ի՞նչ ընեմ:

— Ամենևին. դուն կը սաես, դուն այս երկրին մէջ սարբեր նպատակով մը կը չրջիս: Գուցէ վաղեմի չարագործ մէկն ես, որ ինքիզինքդ ծածկելու համար այդ ցնցոտիները վրադ առած ես: Բայց սակայն չը պարտըկեր քեզ... պէտք է մերկանաս կաչիդ անգամ, եթէ չես ուզեր ոսկորդ ալ վրայ տալ: Կը հասկնա՞ս... աս կից եաք տէրվիշներու խարէութիւնը չը կրնար ոստիկանութիւնը:

Աւազակապետը լուռ մնաց այս անգամ ու արհամարհական նայուածք մը նետեց մարզուն վրայ, որ իր աչքին խլէզ մը չէր արժեր:

— Ի՞նչ կը նայիս, թշուառական, պոռաց ոստիկանապետը զայրոյթով մը լեցուած: Պատասխան տուր, եթէ ոչ այս սեմերէն դուրսը բանաը կայ:

— Ես բանտէն վախցող մը չեմ, նկատել տուաւ Աւազակապետը: Սուտ ալ չեմ խօսիր, ինչպէս չեմ խօսած այս սարիքիս համեմատ ի վեր: Սղէկ, բանտէն անդին ի՞նչ կայ:

— Բանտէն անդին կախաղան կայ:

— Ահա ատոր վրայ խօսեցէք..., միայն թէ՝ գիտնալու էք որ այս աշխարհէն բան մը սպասելիք չունիմ... կեանք մը և անոր ճամբան է իմ ամբողջ ունեցածս: Օր մը ճամբաս կը վերջանայ ու կեանքէս կը ծածկուի ցուրտ հողին տակ: Բայց օր մը առաջ, օր մը ետքը... սակայն փոյթս չէ, նոյնպէս փղոցներուս պատէն տակ և կամ թէ կախաղանին վրայ մեռնիլն ալ բան մը չէ... բուսական է որ չը կայ կապ մը վազանցուկ աշխարքին ու իմ միջեւս:

— Հը՛մ... ազուո՛ր մտածներ ունիս, ընդմիջեց ոստիկանապետը: Բայց մութ ընող չը կայ: Հիմակ կը տեսնես:

Ու բարձր ձայնով մը.

— Հասան, Հասան, կանչեց:

Իսկոյն երկայնահասակ ու քրդական աղտոտ տիպարով ոստիկան մը ներս մտաւ և ցածի մը պէս քծնած վիճակի մը մէջ բարեւի կեցաւ:

— Ծո Հասան, սա գաւազանս բեր, հրամայեց ոստիկանապետը բարկութեամբ մը ոտքի ելլելով:

Հասան դուրս ելաւ ու չուտով հոսա սպառնալի ձեւոա մը բերաւ, որ բաւական մը հաստութիւն ունէր:

— Պառկեցուր սա անիծածը, կրկնեց ոստիկանապետը:

Ոստիկանը չկրնաց գետնին վրայ ձգել լեռներուս այդ երբեմնի առիւծը. բայց պարապ տեղ մէկ երկու անգամ ուժով մը չարժեց. ան տեղէն ալ չերերաց:

— Ի՞նչ կ՛ուզես ընել, հարցուց Աւազակապետը միամտութիւն կեղծելով:

— Սուս դուն ալ, հրմշտակեց ոստիկանը:

— Կեցէք, տախտակամածին վրայ պառկի՞լս կ՛ուզէք, յարեց Աւազակապետը:

— Հրամմը էք... մէջ մտաւ ոստիկանապետը:

— Ահա՝ սանկ չէմ՞... դիտել տուաւ Աւազակապետն ու ինկաւ տախտակամածին վրայ։

— Հասան, կապէ թշուառականին ձեռները... նոյնպէս մերկացուր ոտքերն ալ։

Հասան հաստ չուանով մը կապեց ու մերկացուց ոտքերը։ Ծունկին մէկը Աւազակապետին կուրծքին վրայ դրաւ և ձեռքերովը վեր բարձրացուց աչ ոտքը։

Անխիղճ ոտիկանապետը բոլոր ուժով հարուած մը իջեցուց այդ մերկ ոտքերուն վրայ, որոցմէ կաթիլ կաթիլ արիւն սկսաւ հոսիլ։

Աւազակապետը չարժուեմ մը անգամ չըրաւ... այլ ցաւի մը սաստիկ ճնշումներու ներքեւ աչքերէն վար թափուեցան արցունքները։

Ոտիկանապետը կրկնեց հարուածները... մինչեւ որ լեռան պէս մարդը դիակ մը դարձաւ ինկած տեղը։

— Դուրս, դուրս քաշկռտէ թշուառականին դիակը, հրամայեց հրէշ ոտիկանապետը։ Խելքը վրան նկած առեն առնջարանը տար... այս գիշերը թող հոն մընայ... նայինք ո՞վ է ղղջացողը...։

Հասան քաշկըռտելով սալայատակով մը ծածկուած սրահին մէկ անկիւնը նետեց այդ անշունչ մարմինն ու ինքնիրենը մրմնջեն.

— Ամատա քեռվի իմիչ հէրիֆ, հա՛։

Այսպէս ամբողջ ժամ մը անցաւ։

Աւազակապետը դերագոյն չարժումով մը մէկ կողմի վրայ ինկաւ ու «օ՜ֆ» մը հանեց բերնէն։

— Էյ, հէրիֆ, ինչ կը քնանաս նկատել տուաւ չարամիտ ոտիկանը։ Բաւական է. աչքդ բաց. առտու եղաւ... մենք հոս մեռնիլ պահապան դրուած չենք։ Աւազակապետը չարժում մըն ալ ըրաւ ու աչքերը բանալէ առաջ նայեցաւ։

— Վայ վայ, պիչարէ ֆաքիր, այնչափ կերած է

որ նայելու անգամ դժուարութիւն կը քաշէ... խընդաց ուրիչ պահակ մը։

Բայց լեռան հսկայ մարդը բոլոր ուժովը ոտքի ելաւ ու անոնց երեսը նայեցաւ.

Օ՜, բարի եկար, պապա ֆաքիր, մրմնջեց ոտիկանը՝ որուն հսկողութեանը յանձնուած էր ան։ Հայտէ նայիմ... աղուոր տեղ մը պատրաստած եմ քեզի... քանդ անուշ ըլլայ... քալէ։

Ու առաջնորդեց Աւազակապետը այն նեղ, դժոխային նկուղին մէջ, որուն «բօլիս» անունը կուտան։ Իսկ մենք տանջարան պիտի կոչենք։ Անիկա խենէշ կառավարութեան հրէշային յղացումն է, որուն նկարագրութիւնը սարսուռ կուտայ մեզի։

Այդ քառմեթր նկուղին վրայ կախուած էր ջուրի ահագին աման մը, որմէ չարունակ կաթիլ առ կաթիլ ջուր կը հոսէր։ Աւազակապետը, չափքով մը միայն մնաց։ Զոքաղին կապկպուած էր։ Ոչ ձեռք կրնար վերցնել և ոչ ալ մարմինը չարժել։

Գիշեր մը հոն կեցաւ։ Եւ որովհետեւ նկուղին անդքը գոցող վանդակապատը ճեղքուածներ ունէր, ոտիկան մը կը սպասէր ու ճեղքուածներէն ներս սուրն մը կը խրէր ղէպի անոր մարմնոյն մերկ մասն և չէր թողուր աչքը փակել։

Ոտիկանին կեցած տեղէն քիչ մը հեռուն ալ ծաղկաւէր ղէմքով երիտասարդ մը կծկուած կը մնար ու ձեռքին մէջ թուղթի կտոր մը բռնած էր. գարչատիպ ու մոլութեան երեւոյթով համակուած կերպարանք մը ունէր այդ երիտասարդը։

Ատնք բռնապետական բանտերու մէջ դատապար-

տուած են «բօլիս»ի հրէշային տանջանքին, անոնք մի-այն կրնան դիտնալ թէ այդ երիտասարդին դերն ինչ էր և ինչ կը սպասէր։

Բայց բարեբաղդաբար, Աւազակապետն այն թոյլ ու անարգ հոգիներէն չէր, որ չուտով կորնչցուներ իր գիտակցութիւնն ու ցնորական վայրկեանի մը մէջ ներքին գաղտնիքները յայտներ։ Անոր էութիւնը գերագոյն էակի մը էութիւնն էր։ Մարմնական տառապանքը չէր ազդեր անոր հոգեկան կազմուածքին վրայ։

Ու, հետեւաբար, երիտասարդը՝ որ ազէկ գիտէր Հայաստանի հպատակ ժողովուրդներու լեզուն ու մտածելակերպը Պարսկերէնն ու Ռուսերէնը, բոլոր գիշեր մը բան մը անգամ չը կրցաւ նշանակել իր ճերմակ թուղթին վրայ։

Առաւօտն իմաց տուաւ ոստիկանապետին և յայտնեց թէ անպարտ մէկն էր ան։ «Բօլիս»ի քննիչ դատաւկային տուած վկայագրին համաձայն՝ ազատ արձակուեցաւ Աւազակապետը։

Կէս օր էր։

Կթոտած քայլերով դէպի Շահապազի դնաց ու ժամի մը չափ տեսակցեցէ եաքը, վերադարձաւ Արարուց ապաստանարանն ուր իրեն կը սպասէր Շէյօ տուրհանդակը։

Մէկու մը չը յայտնեց եղելութիւնն, որովհետեւ ոստիկա հասարակ բան մըն էր իրեն համար։

— Երեկուընէ իվեր կը սպասեմ ձեզի, մրմնջեց Շէյօ յարգական ձայնով մը։ Առէք այս նամակը։

Աւազակապետը չուտով մը բացաւ զայն ու ահա ինչ որ կարդաց։

«Մեծանուն վարպետ։

«Զինակիր խումբին միաձայն հաւանութեամբ ո-

րոշուած այս մահավճիռը ձեր խղճին ու արդարութեան կը թողունք։

«Նկատելով որ մեր ընկերներէն, Սաֆիր Մուրատեան, հակառակ իր կոչման, հակառակ իր վեհ պարտականութեան ու միանգամայն հակառակ հայրենիքի նըկատմամբ ունեցած սրտագին սիրոյն չանգիտցաւ ձեռք առած է Թուրք կառավարութեան լրտեսը դառնալու։ Զինակիր խումբս միաձայն հաւանութեամբ մահուան կը դատապարտէ զայն։»

«Այս առթիւ կը յայտնեմք թէ մեր Շէյօ տուրհանդակին ընկերակցութեամբ ճշնաց անուն երիտասարդ մը կը խրկենք որ յանձն առած է Մահավճիռը գործադրել...։

Ընդունեցէք իմ և խումբիս
Յարգանքները
ՎԱՐԴՈՎ

Աւազակապետը, լեռներու այդ մեծանուն վարպետը պահ մը մահավճիռը մէկ կողմ դրաւ ու տուրհանդակին հարցուց։

Ո՞ւր է ճշնաց։

— Քովի սենեակն է պատսպարանեց տուրհանդակը։

— Բե՛ր թող հոս գայ։

Տուրհանդակը դնաց կանչելու։

— Արդար պատի՛ժ... մրմնջեց Աւազակապետը ինքնիրեն։

Ներս մտաւ, տուրհանդակին առաջնորդութեամբ ճշնաց անուանեալ երիտասարդն, որ հազիւ քսան երկու տարեկան կ'երեւար։ Հասակը կոնաձիկ ու մինչակ էր. կազմուածքը ժայռէ մը փրթած ապառաժի կտորին կը նմանէր։ Աչքերը խորունկ ցոլացում մը ունէին ու անոնց նայուածքը կը վառէր գալարուած բոցի մը ե-

բեւոյթով։ Հագած էր քաղաքացիներու էնտաֆ դասակարգին պատկանող տարազ մը։

— Ճընաւ, ըսաւ Աւազակապետը. գիտե՞ս ինչ պարտականութիւն է դրուած վրադ։

— Հապա չը գիտե՞մ... պատասխանեց Ճընաւ անվեհեր ձայնով մը։

— Ի՞նչ է...

— Շուն մը պիտի սատկեցունեմ։

— Ի՞նչ տեսակ շուն մը։

— Ի՞նչ է կասես, վարպետ, ես չը գիտե՞մ սատկեցունելիք շուներ։

— Կարելի է՝ ես չեմ գիտեր...

— Ինչի՞ չը գիտես... մրմնջեց Ճընաւ ժպտելով։ Էդ թուղթին մէջ գրուած է... չը կարդացի՞ր։

— Կարդացի... բայց անոր մէջ գրուած չէ թէ Ճընաւ շուն մը պիտի սատկեցունէ։

— Ճընաւոյի համար շուն մըն է այն մարդը որ մատնութիւն կ'անէ ու իր ընկերոջ արիւնը կը մանէ։

Աւազակապետը հոգեկան գոհունակութիւն մը ըզգաց և չսիազանց ուրախ եղաւ որ երիտասարդը գիտակցաբար կը գործէր ու իր դերին մէջ էր բուն վանդակ նչանակութեամբ։

— Լաւ ուրեմն, ասա այս դաշոյնը, յարեց Աւազակապետը։ Վաղը պատրաստ է քու դերդ։

Ճընաւ ակռեցաւ։

— Ա՛ս գիշեր է՞լ պիտի սպցնի, հարցուց ան։

— Հարկաւ... չեշտեց Աւազակապետը։ Գիտնալու ես որ մարդ սպաննելը չատ դիւրին բան մը չէ, Ճընաւ

Պէտք է կանոքդ շունի մը գոհ չը տաս... ա՛նա բոլորը։

Երիտասարդ անաբեկիչը լուռ մնաց, միայն թէ՝ կը նայէր Աւազակապետին վրայ ա՛ւ արտակարգ հետաքրքրութեամբ։

կը դիտէր «ներքին կազմակերպութեան» այդ մեծանուն վարպետը։

Գիշերուան խոր լռութեան պատուն Աւազակապետը մեկնեցաւ։

Հետեւեալ օրը պարսիկ վաճառականներու յատուկ հազուստ մը հագած ոտիկանական հրապարակը գնաց ու սկսաւ մտն գալ։ Ոչ մէկը կասկած մը ունեցաւ, որովհետեւ այդ կարգի վաճառականներ մատրապազ կը կոչէին և անոնց առեւտուրն էր ծխախոտի և թէմպէքիի գործը։

Իրկուան դէմ ոտիկանատունէն միջահասակ մարդ մը դուրս ելաւ և ուղղակի Հայկավանքի մեծ պողոտան դիմեց։ Աւազակապետը հետեւեցաւ անոր։ Այս մարդը դատաստան Սաֆիրն էր,

Հայկավանքի ամենէն աչքի զարնուած թաղին մէջ կը բնակէր ան, որուն տունը, լաւ մը դիտեց Աւազակապետը։

Յետոյ Արարուց ապատանարանը գնաց։

— Ելիր Ճընաւ՛, ըսաւ Աւազակապետը։ Հագիր սա թղթատարներու յատուկ բաճկոնն ու տարազը։ Կ'երթանք Հայկավանք կոչուած արուարձանը։ Ես տուն մը քեզի կը ցուցնեմ։ Դուն քանի մը անգամ ուժգին զարկ։ Նայէ՛, անկից մարդ մը դուրս պիտի գայ։ Մոգեդ թուղթ մը հանէ ու հարցուր. «Սաֆիր Մուրատեան դո՞ն ես»։ Երբ պատասխանէ թէ «Ես եմ...» անմիջապէս դաշոյնդ մէկ անոր կուրծքին մէջ ու գործը վերջացուր։

Ու այս ըսելով, իր պարսիկներու յատուկ տարազին տակէն բաճկոն և տարազ մը հանեց ու տուաւ Ճընաւոյի։

Ճընաւ հագաւ տարազն ու բաճկոնը, գլուխն ալ

թխադոյն Համիտիյէ ֆէսը դրաւ և հետեւեցաւ Աւազակապետին։

Գիշերուան ժամը չորսն անցած էր։ Խոր ու մեռելային լռութիւն մը կը տիրէր բոլոր արուարձաններուն մէջ։ Երկինքը ամպամած էր ու խաւարը թանձր էր։

Աւազակապետը Հայկավանք հասաւ ու մտաւ այն փողոցն, ուր դաւահանը քանի մը ամիսներէ ի վեր կը բնակէր և ինքզինքը կառավարութեան պաշտօնեայ մը ճանչցուներ տուած էր։

— Սիրելի Ճըննօօ, կը տեսնե՞ս սա բարձր չէնքը, նկատեց տուաւ Աւազակապետը։ Մօտերիր այդ չէնքին ու ճիչ քովի դուռը չալէ։ Դաւահանին բնակարանն այդ է։

Ճըննօ իսկոյն դուռին քովը գնաց ու ուժգնապէս քանի մը անգամ զարկաւ։

Ինչ անցած՝ դուռը բացուեցաւ։

Երիտասարդը հարցուց բացողին։

— Սաֆիր Մուրատեան ո՞վ է։

— Ես եմ... պատասխանեց ձայն մը։

— Առէք... մրմնջեց Ճըննօ ու մեքենարար ձեռքին դաշոյնը մեռց անոր սրտին մէջ։

Դաւահանը սեմին վրայ ինկաւ ու չը կրցաւ ճիչ մը անգամ հանել։

Ճըննօ անոր արիւնաքամ դիակին վրայ թքելէն ետքը թուղթի մը կտոր թողուց՝ թուրքերէն լեզուով գրուած։

Ու հեռացաւ։

Աւազակապետը կը սպասէր անկիւն մը... երբ տեսաւ երիտասարդը, չուտով մը մօտեցաւ անոր ու առաջնորդեց զեպի Արարուց ապաստարանը։

Քառորդէ մը ետքը՝ բոլոր արուարձանը տակն ու վրայ դարձաւ։ Ոստիկանութիւնը սովալուկ գայլերու

պէս ամէն ուզած տուներուն կը մտնային դիչերով ու խուզարկութիւններ կը կատարէին։ Գալով ոստիկանապետին, քամինելի մտատանջութեան մէջ ինկած էր, որովհետեւ սատկած դաւահանին վրայէն թուղթ մը գտած էր, հետեւեալ գրուածքով մը։

«Նկատելով որ կեավուր մը մեր կառավարութեան պաշտօնեայ մը եղած է, նախատինք համարեցինք ասանկ բացառութիւն մը, այլ պատճառաւ միւսլիմաններու դաչոյնին արժանի ըրինք զինքը...»

Այս բացարձակ յայտարարութիւնը թոյլ չէր տար ոստիկանապետին որ քննութիւնը հրապարակաւ կատարէր. միայն թէ՝ պարզ ձեւակերպութեան մը համար՝ հայոց թաղերը խուզարկել տուաւ ու օր մը ետքը՝ խընդիրը փակեց։

Ճըննօ չարաթ մը մնաց ապաստանարանը... երբ ապահով եղաւ, դարձեալ դիչերով սուրհանդակին հետ խումբին ընկերանալու գնաց։

Իսկ Աւազակապետը սովորական թափառումներով սկսաւ օր անցունել...։

Եւ որովհետեւ Զինակիր խումբը Պարսկաստանի սահմանները թողնելով Վանի արեւելակողմը տարածուղ Շղթայ լեռներու մէջ ապաստանած էր, Աւազակապետին գործն եղաւ միջոցներ հայթայթել դիւրութեամբ քաղաքը մտնելու մեծ քանակութեամբ ամբարուած հրացաններն ու փամփուչտները։

Ամրոցէ ամուսան մը մէջ կատարեց փոխադրութեան գործողութիւնը։

Ցետոյ Սէյիտէն իմացաւ թէ Շէվքի փաշա Վանէն կ. Պոլիս մեկնիլ կ'ուզէր։

— Ամենաբին... այդ հրէչին դիակը մեր մարդոց աչքին նեռելու ուխտած եմ, բացագանչեց Աւազակա-

պետը։ Մի՛ կասկածիր, Վարդգե՛ս, այս չարաթուման մէջ ամէն միջոց պատրաստ պիտի ըլլայ։ Շէվքի փաշա անանկ կ. Պոլիս մը պիտի դրկեմ, ուր սուլթան Համիտներու լաւագոյնը կ'ապրի։ Միայն թէ՝ աչալուրջ եղիր ու իմացուր ինծի անոր ապարանք գանուիլը... մնացեալը իմ գործս է։

Այսպէս, Աւազակապետը մէկտեղ բերաւ Նաւէզարն ու Սէֆիլ հանըմը Արարուց ապաստարանը դրաւ անոնց տրամադրութեան տակ ու ըսաւ.

— Ուրբաթ գիշերը պատարաստ ըլլա՛նք...։

Արդարեւ, Աւազակապետը գիտէր թէ Շէվքի փաշա ամէն ուրբաթ գիշեր կուսակալին ապարանքը կ'երթար և ուշ ատեն կը վերադառնար։ Ասիկա գեղեցիկ առիթ մըն էր իրեն համար։ Կրնար Սէֆիլ հանըմն ու Նաւէզարը Ֆուատ պէյէ միջոցաւ ներս մտցնել առանց դռնապանին կասկած ներշնչելու։

Հինգշաբթի իրիկուան վայելուչ հագուստ մը հագաւ թրքական ճաշակով ու ապարանքը գնաց։ Դռնապանին ըսաւ թէ Ֆուատ պէյը տեսնել կ'ուզէր։ Երբ Ֆուատ պէյ դուրս ելաւ, Աւազակապետը նշանացի ձեւով հասկցուց թէ գաղանիք մը ունէր յայտնելու։ Ֆուատ պէյ ապարանքէն քիչ մը հեռացաւ ու հարցուց.

— Ի՞նչ կայ... ո՞վ ես դուն։

— Ձաքիրն եմ... մարիկ ըրէ, ընդհատեց Աւազակապետը, վաղը Շէվքի փաշայի կառքին հետ դուն գնա... յետոյ հրապարակին մէկ անկիւնը պիտի հանդիպիս ինծի... ես կին մը և մանկամարդ աղջիկ մը պիտի յանձնեմ... զանոնք ապարանքին մէջ տանիլէն ապահով տեղը տար... այսչափ։

— Լիուա լաւ, ուրիշ բան, նկատել տուաւ Ֆուատ պէյ։

— Առ այժմ այսքան...

Ու Աւազակապետը բաժնուեցաւ։

Հետեւեալ գիշերը դիւրութեամբ ու առանց կասկածի տեղի տալու թէ Սէֆիլ հանըմ և թէ Նաւէզար ապարանքը մտան։ Դռնապանը կարծեց թէ փաշայի հարճերն էին անոնք։

Կէս գիշերէն ժամ մը առաջ՝ Շէվքի փաշա վերադարձաւ։ Բաւական խմած ըլլալուն համար չուզեց հաքէմի մասը մտնել... ու ուղղակի իր ննջասենեակը գնաց։ Ֆուատ պէյ ապաստարութիւն կ'ընէր։ Երբ մահճակալին վրայ նետուեցաւ Շէվքի փաշա ու աչքերը գոցեց։ Ֆուատ պէյ դարանին երկու մեծ լամբարներու պատրոյգը քիչ մը վար առաւ ու դուրս ելաւ։

Սակայն ինչ էր որ ապաստարութեան գացող ներքինին իրաւունք կ'ունենար անոր դուռին բանալին քովը առնելով, բոլոր գիշեր մը անբռնի հսկելու։ Եւ որովհետեւ բազդին բերմամբ այդ գիշերը կարգը Ֆուատ պէյինն էր, բանալին անոր քով մնաց։

— Կամաց կամաց ապարանքին մէջ խոր լռութիւն կը տիրէր։ Ծառաներն իրենց հանգստութեան մէջ ննջեցեալ։

— Միայն... այո՛, միայն դաւադիր խմբակ մը կար անքուն, որ վայրկեան առ վայրկեան նշանի մը յառած էր աչքը։ Այդ դաւադիր խմբակը կը բաղկանար վեց հոգիէ. Աւազակապետը, Ֆուատ պէյ, Սէյիտ, Սէֆիլ հանըմ, Նաւէզար ու Նուրիմէ։ Ամէնուն ձեռքին ալ դաշնակ մը կար... Բայց այդ անողոք, այդ սաստկալի դաշնակ մըն էր... Արդարութիւնն էր։

Գիշերապահին ճոխանը ժամը ինը կը զարնէր...։

Ֆուատ պէյ իմաց առաւ Աւազակապետին թէ՝ ամէնն էր...

Խումբը կատարեալ զգուշութեամբ մը ու երկիւղալի քայլերով հետեւեցաւ ներքինիին, որ կամաց մը բացաւ Շէվքի փաչայի ննջարանին դուռը ու ներս մտաւ։ Նոյնէն Աւազակապետն ու մէռաները յառաջացան։

Հրամանատարը՝ ծանր ու խոր քունի մը մէջ կը խռկար և երեսը դէպի պատը դարձուցած էր։ Լամբարներու ազօտ լոյսը կը պատկերացնէր անոր դժոխային կերպարանքին այդ մասը...

Աւազակապետը պատուիրեց որ Սէֆիս ոտքերուն կողմը կենար, Նաուէզար ու Նուրիմէ կուրծքին երկու մասերը բռնէին. իսկ Ֆուատ պէյ ու Սէֆիլ հանըմ թեւերը հսկելու պարտաւոր ըլլային։ Երբ ինքը Նուիրատկան դաշոյնը բոլոր ուժով ճակտին մէջ մխէր. անոնք ալ, իրենց կարգին, կուրծքին պիտի զարնէին դանակներն։

Այդպէս ալ ըրին։

Աւազակապետը դէպի վեր յարեց աչքը, ցած ձայնով մը աղօթեց ու յետոյ մրմնջեց.

— Աստուա՛ծ...։

Ու մեռաքայեւ վերմակը զգուշութեամբ մը մէկդի տարաւ կուրծքին վրայէն. մէկ ձեռքը բերնին մօտեցուց ու միւսովը՝ դաշոյնը դրաւ հրէշի ճակտին վրայ։

Նաուէզար ու Նուրիմէ իրենց դանակները սրտին մօտեցուցին։

Աւազակապետը դարձեալ խոր ու վրէժախնդիր ձայնով մը կրկնեց։

— Աստուա՛ծ...։

Ու ուժգնութեամբ մը դաշոյնը ճակտին մէջ մխեց. մինչեւ ուղեղը...։ Նոյնպէս Նաուէզար ու Նուրիմէ իրենց դանակները խոր մխեցին մարմնին մը չափ։ Բայց Աւազակապետը բերանը բռնած առին Ֆուատ պէյ երկընցաւ ու իր դաշոյնը զարկաւ Շէվքիի կուրծքին մէջ ու արիւնն աւելի պոռթկացուց դուրս։

— Լուացէ՛ք ձեռքերնիդ, մրմնջեց Աւազակապետը...։ Այդ արիւնը պիտի մաքրէ մեր ոճիրը։

Ամէնքն ալ ձեռքերնին այդ սպանուած ճիւաղին արեան մէջ թաթխեցին։

Շէվքի փաչա փոքրիկ չարժուամ մը չը կրցաւ ընել... ճիչն անգամ կոկորդը մնաց։

— Մեկնինք... ըսաւ Աւազակապետը։

Խումբը դուրս ելաւ։

Եւ որովհետեւ Ֆուատ պէյին կը պատկանէր այն առտուան սպասաւորութիւնը, այդ պատճառաւ մէկը չէր կրնար Շէվքի փաչայի ննջարանին մօտենալ։

Ֆուատ պէյ լոյսը չը ձեղքուած, վար իջաւ ու Սէֆիսին հրամայեց կառքը պատրաստել։

Սէֆիս կեղծ ձեռակերպութեան մը համար, թէ կառքը պատրաստեց և թէ դռնապանին մրմիջաց.

— Ամեն սա փաչային հարճերն ալ չեն քաշուիլ կոր... գիշերը պարացուր, ցորեկը պարացուր... չիտակը ձանձրացայ, եղբայր։

Դռնապանը ժպտեցաւ. բայց բառ մը չը հանեց բերնէն, որովհետեւ Ֆուատ պէյէն կը վախնար։

Այսպէս, երբ կառքը պատրաստուեցաւ, Ֆուատ պէյի առաջնորդութեամբ չորս հոգի անոր մէջ մտան, որոնք ծանրագին ֆէրաճէով ծածկուած էին։ Ֆուատ պէյ ցատկեց Սէֆիսին քով ու սուրալով հեռացաւ Ակոբի քարերուն կողմը։

Մթնշաղին մէջ կառքն դուրս ելան Աւազակապետը, Նաուէզար, Սէֆիլ հանըմ և Նուրիմէ։ Սէֆիս ու

Ֆուատա պէյ ժայռերուն եաին թողուցին ձիերն ու կառքը...։

Աւազակապետը պարտէզներու յետակողմէն դէպի ապաստարանն առաջնորդող զանազան ու ապահով ներս մացուց։

— Այսօր կը մնաք ներսը նկատել տուաւ Աւազակապը։ Երբ սուրհանգակը գայ, կը մեկնիք անոր հետ։

Այս ըսելով՝ քովի սենեակը մտաւ ու այնտեղ պահուած գեղացի քահանայի մը հագուստը հագաւ և դուրս ելաւ։

ՎԵՐՋ ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍԻՆ

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԴԱԽԱԴԱՆՔ

Սուլթան Համիտի սիրական Շէվքի փաշայի չարաչար սպանումովը սարսռեց բռնապետական կառավարութիւնն գինուորական չրջանակները։

Մեծ նպարքոս, մանաւանդ ընդհանուր զօրաց Սպարապետը հետզհետէ հետզհետէ եաեէ վանի կուսակալին կը զարէին ոճիրը մանրամասնօրէն քննելու ու արդիւնքը չուտով տեղեկագրելու։

Վանի կուսակալը միմիայն ոստիկանութեան միջոցաւ դրութիւն մը կրցած էր ձեռք բերել...։ Այդ դրութիւնը գանուած էր Շէվքի փաշայի բարձին տակ, որուն մէջ յայտարարուած էր։

«... Մօտաւորապէս տասներեք տարի է որ այս իժը ձեռքովս կը սնուցանեմ, կը փայփայեմ ու խնամքներուս առարկայ կ'ընեմ։

«Նպատակս էր, վերջին անգամն ըլլալով, ձեռքովս կործանուած ընտանիքի մը միակ չառւիդն եղող այս հրէշին արիւնը կուչս մը ծծել ու այնպէս ծածկուիլ ցուրտ հողերուն տակ։

«Այդ իժին հայրը զաւակներուս ու սիրական կնոջս արիւնը մտաւ...։

«Ես վրէժս լուծելու համար սպաննեցի անոր հայ-

րը, սպաննեցի եղբայրները. սպաննեցի քոյրերն ու այսօր վճռեցի սպանել ինքը։

«Ահա պատճառը...։

«Անոնք որ խղճի կատարեալ հանդարտութեամբ պիտի կարդան իմ այս խոստովանութիւնս. չը պիտի համարձակին ոճրագործ անուն տալ ինծի, որովհետեւ ձեռքս արդարութեան ու իրաւունքի դաւը պաշտպանելու համար արեան մէջ թաթխուած է։

«Մէկ խօսքով՝

«Անոնք որ կը ճանչնան անհատին պատիւը, կը զգան անոր նուիրականութիւնն ու արդութիւնն և կրակիզումով մը կը քննեն յայտարարութիւնս, գոնէ ներքին ձայն մը կ'ունենան որ իրենց ըսել կուտայ։ Պատուոյ վրէժը մարդուն ինքնաճանաչութիւնն է...։

Հետեւաբար, դուք բարձրաստիճան վէրիներ ու պալատականներ, մի փնտռէք ոճրագործին ով ըլլալը...։

«Ոճրագործը՝ ներքինի Ֆուատն է։

«Վրէժս լուծելու և այս ապարանքը դերեզման մը ընելու համար մղկիթ գայի և աղօթքներ մրմռացի ու անունս Ֆուատ գոչեցի։

«Բայց ես Զէրքէզ մընէի...

«Այն հարազատ ու ցեղային արիւն կրող Զէրքէզներէն էի որոնց համար աւանդութիւնը պարզապէս խարէական ու մոլի աղանդներով լեցուած հաւատք մըն է...։

«Արդ, դուք ու ձեր վեհապետը մտածեցէք ու այնպէս իմ հետքերուս հաւէն եկէք։

«Ասկից ետքը գերեզման մը միայն ունիմ... «օխ», ալ կշտացած եմ։

ՖՈՒԱՏ ՊԻՑ»

Այս սարսռալի յայտարարութիւնը կուսակալը պիտի կրնա՞ր պահել, ա՛չ. այդ պատճառաւ ուղղակի Սպարապետին ղրկեց։

Սպարապետը չուարեցաւ... ալ չը մնաց պատրուակ մը իր խղճին հանդէպ։

Միայն թէ, հակառակ Ֆուատ պէյի յարատարարութեան վերջին պարբերութեանը, սպարապետ փաչան խիստ հրամաններ տուաւ կուսակալին որ ամեն ջանք չը խնայելի ոճրագործը գտնելու...։

Կոստրածներու աղէտալի թուականէն ետքը՝ վանի ամբողջ կուսակալութիւնը մեծ երկիւղի մը մէջ ինկաւ ու չատեր սկսան գիշերով թողուլ իրենց տունն ու տեղը և գաղթելու որոշում տալ։

Կեդրէն զարնուած վիրաւոր վագրի մը պէս կուսակալը խուզարկել կուտար հայերու տուները. բայց ի զուր ոճրագործը մնաց մութին մէջ։

Եղեռնի փայտային ապարանքը կ'ապրէին մեծ հանրմ ու Ասրի աղջիկը Մէլինէ։ Ոստիկանութիւնը կը փնտռէր նաև հայուհին, որ անյայտ եղած էր։

Եթէ Զէրքէզը փախուցած ըլլար զանի, անպատճառ պիտի յիշեր իր յայտարարութեան մէջ... քանի որ այդ կեանքի աղջկան մասին բառ մը անգամ արտայայտուած չէր. չատ հաւանական էր որ իմացած ըլլար անոր ոճրագործութիւնը... և որպէս զի գաղտնիքը մնար ծածուկ՝ սպրդած էր որ հետը տանի։

Սակայն ուրիշ հարց մըն ալ կար։ Դռնապանը կը յայտարարէր թէ Ֆուատ պէյ ապարանքէն դուրս չորս կիներ փախցուցած էր։ Նոյնպէս այն գիշերը ֆէրաճէով ծածկուած երիք կիներ բերած էր կառապանին տեղ պաշտօն վարով նորեկ Սէյը։

Այս հակադէմ ու կնճռոտ հարցերու վրայ, ասիականութիւնը կը չուարէր։ Վերջապէս, ամբողջ երկու ամիսէն ետքն, խուզարկութիւններ ու բանտարկութիւններ չարունակուեցան։

Անօգուտ բան... կուսակալը տեղեկագրեց թէ ամէն ջանք ապարդիւն մնաց։

Ո՛ւր էր Ֆուատ պէյ... ո՞ւր էին Աւազակապետն ու վրէժխնդիր խմբակը։

Պատմենք։

Մուազակապետը Սէֆիլ հանրին ու Նաուէզարն յանձնեց վարդգէսին ու ըսաւ։

— Աչխատէ որ սիրելիներդ Պարակատան անցուներս։

Իսկ Նուրիմէն, որ քնիկ կարնեցի էր ու վաստաբար քաշկռտուած էր այդ ապարանքին մէջ, իր լուսիա աղջկան հետ վանի ամէնէն անհնչան զեղուիչն մին տարաւ և հաւատարիմ անձի մը տրամադրութեան ներքեւ թողուց։

Գալով Ֆուատ պէյին, անիկա Զինակիր խումբին մէջէն պիչակ մը՝ անյայտ եղաւ։

Հետեւաբար քաղքին մէջ միայն Աւազակապետը մնացած որ նոր երեւմն քահանայի տարազով, երեւմն պարսիկ վաճառականներու հագուստով արձակ համարձակ կեանք կուզար։

— Տէր Աստուած... մրմնջեց Աւազակապետն օր մը ինքնիրեն.-ինչ պատահեցաւ սա Ֆուատ պէյին և ինչու առանց խումբին իմացնելու անյայտ եղած է...։ Արդեօ՞ք լեռներու մէջ ապառաժէ մը վար նետուց ինքզինքը... արդեօ՞ք յուսահատական վայրկեան մը ունեցաւ ու անձնասպան եղաւ։

Այս և ասոր նման մտայղ մտածումներով կեցած էր այն հրապարակը, ուր Պարսկատանէն եկած ապրանքները բռնած էին մնծաւ մասամբ ու մնծաքանակ զբօսնումներ տեղի կ'ունենային։ Անցած էին չորս ամիսներ ոճրին թուականէն ու քաղաքը բաւական հանդարտած էր ոսոխականներու իրարանցումէն։ Կասկածելի նկատւած հայերն ամէնքն ալ ազատ արձակուած էին։

Իրիկուան վերջալոյսը դեռ բոլորովին մարած չէր, և հրապարակը մարդկային եռուզեռումներով և վիժլտունքներով լեցուած էր։

Այդ պահուն մաքուր հագուստ, վայելուչ ու լրջադէմ մարդ մը մօտեցաւ Աւազակապետին և մրմնջեց։

— Եաեւէս եկուր բարեկամս։

Աւազակապետը ձայնին չեշտէն ճանչցաւ անոր ով ըլլալը, Ֆուատ պէյն էր։

Հետեւաբար, առանց խօսք մը ընելու, անոր հետեւեցաւ։ Երկուքն ալ յառաջացան ծովուն վրայ նայող բացատաններէն, որոնք մաս մը աւազով ու մաս մըն ալ մարգերով ծածկուած էին։

— Անդին բարեկամս, մրմնջեց Ֆուատ պէյ. բաղդին երջանկալից բերմամբ գտած էի ձեզ ու՝ ոճրէն ետքը՝ տաբօրինակ մտածումի մը ներքեւ ու հոգեկան անզուսպ թելադրութենէ մը մղուած պարագաներու մէջ ձեռնէ անչտաուելս ուտատպանքներու ամէնէն կսկծալին եղաւ ինձի համար, զոր երբէք ղգացած չէի...։ Ա՛խ, չը կրցայ, չը կրցայ համբերել...։ Որչափ կասկածեցայ որ չը պիտի մտնէիր ձեզի։ Երկու օր է թափառելով թափառելով վերջապէս գտայ...։ Ներեցէք երած ղանցաուութեանս...։

— Բայց կարելի՛ է հարցունել թէ այս չորս ամսուան մէջ ո՞ւր կը մնայիք, ընդհատեց Աւազակապետը։

— Ա՛խ, ձեռնէ չեմ ուզեր պահել, ուխտած էի պարտականութիւններս կատարել եղբը սիրելի զոհերուս անչիչատակ գերեզմանին վրայ՝ վերջին անգամն ըլլալով, ծաղիկ դնել ու համբուրել...։ Ահա այդ պատճառս չը կրցայ մէկու մը յայտնել։ Տարի՛, ձեռքովս ատ չը կրցայ մէկու մը յայտնել։ Տարի՛, ձեռքովս ատ

զեցի... այն հաւատքով՝ թէ անկից գերբնական հանգամանք մը պիտի անցնի այդ հոգ դարձած ոսկորներուն խորը... ու ձայն մը՝ որ դիւերային բուերուն կռինջին հետ խառնուած անէծք մը ու վրէժ մըն էր, պիտի դադրի...:

Աւազակապետը զորովալից ժպիտով մը ընդհատեց.

— Ուրեմն իրաւունք ունէիր Ֆուատ պէյ: Այն ոճիրը՝ զոր Աստուծոյ յայտնութեամբ կրցանք դլուխ հանել ու միւնոյն ատեն ձեր օձիքն ալ ձեռք չը տալ, արեան պոռթկացումներ ցայտից դուրս որպէս զի անով մենք արդար անէծքներու սարսռալի ձայնը լռեցուներ էինք: Շէվքի փաշա մին էր այն անարդ ու նողկալի ուրուականներէն, որու չրջած տեղը, քալած վայրը... ամէն ուրէք անէծք մը և վրէժ մը դուրս կը պոռթկայ...:

Ֆուատ պէյ լուռ էր... բայց կերպարանքին արտայայտութենէն յայտնի կ'երեւար որ ներքին գաղտնիք մը ունէր ու չէր համարձակեր ըսել:

Աւազակապետը կռահեց. հեռուէնէր մտերմական չեչոով մը հարցուց.

Ինծի նայէ', Ֆուատ, կարծեմ թէ ներքին վերադով մը կայ քու մէջդ... Ինչ բանէ կասկած ունիս որ չես յայտներ... մի՞թէ չուխտեցիներ երարու անձնուէր մնալ մինչեւ այն գերեզմանը, որ մեր ծերութեան ամէնէն հանգիստ ապաստանարանը պիտի ըլլայ:

— Այո... ուխտեցինք, միւնոյն ատեն պատրաստ եմ դարձեալ կրկնելու... միայն թէ՝ մի զարմանար՝ կը տարակուսիմ ձեր մբսելման մը ըլլալուն վրայ, որովհետեւ գործակցութիւնդ հայերու հետ է:

Աւազակապետը մօտեցաւ Ֆուատին ու անոր ձեռքը բռնելով ըսաւ:

— Ֆուա՛տ,. մեր կեանքը երարու կապող ոճիրը

թող մեր սիրան ալ կապէ: Թանի որ անձնուէր մըն ես իմ արկածալից գործունէութեանս, կը պարտաւորիմ յայտնել ձեզ թէ՝ ես մուսիւլման մը չեմ...:

— Հապա՛... ընդհատեց Ֆուատ:

— Հայ մըն եմ:

— Հա՞յ...

— Այո՛...

— Ո՛հ, ինչ կըսէք դուք բացագանչեց Ֆուատ այնպէսի ձայնով մը որուն մէջ ըրած էր իր հոգւոյն ամբողջ ուրախութիւնը: Չէ, չէ... ամենեւին չէի կրնար հաւատալ որ դուք ձեր այդ ֆաքիրի ցնցոտիներուն մէջ պարզ անհատ մ'ըլլայիր դուն... բայց ափսո՛ս, որ չէի համարձակեր հարցնելու... ինծի անանկ կուգար որ կսկորդս կը խզդուէր:

— Անտարակոյս եմ որ չես վշտանար մինչեւ ցարդ չը յայտնելուս, անանկ չէ՞:

— Երբէ՛ք:

— Իրաւ է որ պատճառ մը չունէի ինքզինքս չը յայտնելու այն պարագաներու մէջ, երբ դուն աչքովդ տեսար մեր ապաստանարանը, աչքովդ տեսար մեր խումբերու թաքստոցները...: Միայն թէ՝ մարդ ըսուածը չարաշունակ մէկ կաչնի տակ չը մնար: Այդ բոլոր անձուկարձերուն մէջ անգամ լեզուս չը խօսեցաւ, որովհետեւ ոճիրին կապը կրնար ըլլալ որ ատրպեր գոյն մը կ'առնէր: Ախ, եթէ գիտնայի որ դուն հայը կը սիրէիր ու այդ գերի ժողովուրդը չէիր ատեր ուրիշ չերքէզ ընդուս պէս, ես ամենայն սիրով կը վստահէի կեանքս ալ քեզի տալու: Ֆուատ պիտի՞ս, հաւատարմութիւնը միշտ աչխատած է իր լուծին տակ ճնշուող ժողովրդենէն իրարու դէմ հանելու և, դարերէ ի վեր, յաջողած է ներքին անհաչտ առնութիւն մը անուանցանել

անոնց մէջ։ Դեռ երեկուանը սեւ պատմութիւն մըն է Թուրք և ռուսական պատերազմին ատեն հայերու կրած խժդժութիւնները չերքէզներէն...։ Հաւատացուցած էին թէ ռուսները կեավուրներ էին ու կուգային հայերուն ազատութիւն տալու և մնացեալ ժողովուրդները ջարդելու։ Այս խաբէական դաւերու չնորհիւ սարսուռ ժողովուրդ մը սարսուռ ժողովուրդի մը ձեռքով կոտորել ուզեց ու յաջողեցաւ։ Մինչ մինեանոն դերը չը խաղաց Հայաստանի ներկայ ջարդերու մէջ։ Ինչ ըրած է հայը քուրդին... անոր հաղին, անոր ջուրին, անոր նախանձելի կենցաղին թէ անոր հրաշալի պալատներուն աչք ունի։ Ո՛հ, ոչինչ... որովհետեւ այդ լեռնաբնակ ժողովուրդը պարզապէս անասունի մը պէս կեանք կը վարէ։ Բայց կառավարութիւնը յաջողեցաւ խարեպատիր խօսքերով անոնց մէջ մտնելու... յաջողեցաւ հազար ու մէկ սուտերով ու խոստումներով անոնց աչքին փուշ դարձնելու հայը... մինչեւ որ անոր արիւնը թափել տուաւ երկրին ամէն անկիւններու մէջ։ Ծուա՜ծ... Ծուա՜ծ, Ծուա՜ծ... ևգա՞ծ է ազգ մը, որուն բարիքը այնքան չատ ըլլայ համիտեան կառավարութեան։ քան երբէք այս ժողովուրդը...

Ծուած ակամայ սկսած էր արտասուել։ Անոր աչքին կը պատկերուէին կոտորածի սեւ օրերու քսմինելի տեսարանները...։ Կ'ներեւակայէր Վանի փողոցներու մէջ մարդկային անմիջ դեակներուն քաշկռտուիլը, ծգծկեր մանկանց յօշոտուիլը, կոյս աղջիկներու լկտուիլն ու մանաւանդ այն հեղեղի նման հասող արիւնը, որուն վրայ Շէվքի փաշա նստած կը նայեր խղճի մը կատարեալ հանդարտութեամբ։ Ու միաքը ոտրտուալի չարչըրկումներու մէջ՝ յիշեց թէ ապարանքին դուռը կին մը զարկած էր, խուժանին ձեռքէն ինքզինքը ճողոպրելու համար, թէ Ասատ ներս արած էր զանի և թէ անբա-

րոյական գաղափար մը յղացած էր... բայց ինքը կըսկիծով մը տարակած էր։ Ոչ, Ասատ, խիղճ չէ ըրածդ... Ասատած կայ... այդ կինը մեր վիշն ինկաւ որ կարենայ փրկել իր կեանքը... միթէ՞ անոր կեանքը փրկելու դիտաւորութեամբ արատեանք անոր պատիւը։ Ամենեւին. կնոջ մը կեանքն իր պատիւն է...։ Այս հաստատուն խօսքերով ապատած էր կինը թէ խուժանին ետ թաղաղանէն և թէ անբարոյական Ասատին դիտաւորութենէն։ Ցիչեց, այո՛ յիշեց այդ բոլորը ու սիրտը բլած տղու մը պէս հեծկլտալով մը ըսաւ։

— Իրաւունք ունիս... Համիտեան կառավարութեան յուժին տակ ճնշուած ժողովուրդներու մէջ ամենէն աւելի տառապած ենք մենք։ Բոլոր երկիրը արեան գետերու տեսարան մը դարձաւ։ Մէկ խօսքով՝ հայ ժողովուրդին թշուառութիւնը բոլոր ազգերու պատմութեան մէջ զարհուրելի էջեր պիտի բանայ։ Մահ, քուրը, լազը, լեռնցի, տարիներն... ատոնք ամենքն ալ կրնէ գիտնային բռնապետ կառավարութեան նպատակը, քանի քայլ մը անգամ պիտի չառնէին, նկատելով որ հայերու ձեռքէն յափշտակուածը վաղուան համար չէ, նկատելով որ այս օրուան փայփայուածը պարզապէս ապագային գահավէժ ծուղակ մըն է, որ կը պատրաստուի համրաբար ու ճիւաղային դրութեամբ մը։ Կա՞յ չէրքէզ մը, որ արտասուած չըլլայ իր աղջկան վրայ... բայց զարերու սարկացումը բթացուցած է իր միտքը.., ու համակրութեամբ տարած է տարապանքը. կ. Գովիսէն սկսելով ամենայահեան քաղաքներու մէջ կը վրէժուան չէրքէզի աղջիկներն, որոնք մատաղ տարիքով մը կ'արեւանգուին ու հաճոյքի առարկայ կը դառնան։ Ասիկա ժողովուրդի մը անկումը չէ՞...։

— Ի հարկ է, արդէն համիտեան կառավարութեան քուն նպատակն ալ այդ էր անիկա այսքան զարերէ ի

վեր մեր վրին վրայ ծանրացուցած լուծը մէկ կողմէն փայփայելով դրած է, միւս կողմէն ճնշելու անխղճութիւնը ունեցած է։ Կոյր եղած ենք, Ֆուատ, ու մեր ձեռքով հասակակ չուան մը անցուցած ենք վզերնիս, որ չը կարենանք չարժիլ։

Այսպէս երկու անկեղծ հոգիները բաւական խօսելէ ետքը, կամաց կամաց դէպի քաղաքը դարձան։

— Ո՞ւր կը բնակիս, Ֆուատ հարցուց Աւազակապետը։

— Քաղաքին էն նշանաւոր մէկ թաղը... պատասխանեց Ֆուատ ժպտելով։ Ձեռ նայիր... հարուստ վաճառական մըն եմ, իսկ դո՞ւն...։

— Իմ բնակարանս յայտնի է... պարագաներու բերմամբ՝ ապարանք մը կամ խրճիթ մը... այսչափ։

— Լաւ ուրեմն ո՞ւր կրնանք տեսնել զիրար։

— Վա՞ղը։

— Այո։

— Դարձեալ Պարսիկի վաճառականներու յաւուկ հրապարակին վրայ։ Բայց չըլլայ որ Թուրքերէն խօսիս... աւելի ապէկ է պարսկերէնդ...։

— Պարսկերէն ալ գիտե՞ս։

— Խօսելու չափ։

— Ապէկ... մրմնջեց Ֆուատ ու բամնուեցաւ։

Աւազակապետը քայլերն ուղղեց դէպի Աւանց։ Օրը մթնելու վրայ էր։

Ցառաջացաւ նաւամատոյցը,

Նաւավարները չորս կողմէն սկսան ձայնել։

— Դատուան կուզէ՞ք։

Ուրիշ մը՝

— Փառոցի կողմը կուզէ՞ք, եթէ ոչ Արճէշու քաղաքը։

Աւազակապետը չէր պատասխաներ այդ գարշելի տիպար կազմող մարդերուն. հետեւաբար լռիկ, կերպով կը քալէր։ Իր աչքը միայն մէկու մը վրայ էր, որ ծովուն բացը կը կենար։ Նշան մը ըրաւ անոր։ Տարիքոտ նաւարարը՝ մեր Միրօ ախպարն էր, իսկոյն մօտեցաւ։

— Փառոցը տարէք զիս մրմնջեց Աւազակապետը քիչ մը բարձր ձայնով։

Միրօ ախպար գլխի նշանով մը իր հաւանութիւնը յայտնեց ու նաւը սկսաւ հեռացունել ցերքէն։ Երբ ծովուն բացերը հասան, Աւազակապետը յայտնեց թէ կրտուց անապատը կուզէր երթալ։

— Կուց անապա՜տ... չեչտեց Միրօ ախպար զարմանքով մը։ Ո՛վ կայ հոն որ...

— Կ՛ուզեմ վանահօր հետ տեսնուիլ... իմացուցիս նայելով, Տէր Օհան ամիսէ մը ի վեր բանտարկուած է եղեր կղզիին մէջ կուսակալին որոշմամբ։

— Տէ՛ր Աստուած... աա ալ նո՛ր ելպ... մինչէ մեր վանքերը բանտերու տե՞ղ պիտի ծառայեն։

— Լ՛ռ, սիրելի Միրօ ախպար ասիկա բան մը չէ... դեռ ժամանակ պիտի ըլլայ ուր մեր տաճարներն ալ անոնց ձիերու ախոռը պիտի դառնան...։

Ծերունի նաւավարը խորունկ հառաչանք մը հանեց սրտէն ու մէկդի քաշուելով սրբեց իր աչքերու տակ արցունքները։

Նաւը յառաջացած էր Կուց անապատի այն դեղածիծաղ ու սիրուն կղզիին ափունքը, որ սեւցած ապառաժներով ծածկուած է տեղ տեղ։ Միրօ ախպար գլուխը դարձուց կղզիին այն մասն, ուր ապառաժները վերջացած են ու տափարակ գետին մը սփռուած է վանքին առջեւը։

— Սպասե՞մ քեզի հարցուց Միրօ ախպար, երբ նաւը կապեց հաստ ցիցերուն չուաններով։

— Չէ՛... կարելի է ցամաքէն պիտի մեկնիմ, պատասխանեց Աւազակապետը՝ նաւէն դուրս ելլելով։

Միրօ ախպար մեկնեցաւ։

Կէս գիշերը ժամ մը անցած էր։ Հրաշալի լուսնակայ մը՝ որ ծառացած էր կղզիին ու իր ոսկիի ցոլքերը թափթփելով ծովի փայփայիկ ալեաց մէջ կը թրթռար ու կը խաղար՝ կը պարզէր վանքին ամրողջ տեսարանը։

Աւազակապետը կեցաւ... հոգին լեցուած՝ դիտեց այդ դարերու սրբանուէր յիշատակն, որ կանգուն կը մնար բարբարոսական քամիներէ օրերու մէջ։ Կ'երեւար տաճարին գմբէթը՝ սեւ ժիւռ սալերով ծածկուած կ'երեւար սրմերն ալ, որոնք միակտուր քարերով հիւսուած էին կարծես։ Մօտեցաւ մեծ դուռին, որ դոց էր։ Եւ որովհետեւ յոգնած էր, պառկեցաւ տակ նստեցաւ։

Լոյսը կամաց կամաց սկսաւ ճեղքուիլ, ու հորիզոնէն ցոլացած վարդագոյն արշալոյսը ծովին տարբեր երանգ մը տուաւ։ Տեսարանը զմայլելի դարձաւ։

Այդ պահուն Մօնթ մը դուրս ելաւ։ Աւազակապետը մօտեցաւ Մօնթին ու հարցուց։

— Վանահայրն հո՞ս է։

— Հոս է, պատասխանեց Մօնթը, որ միւնոյն ատեն զարմանքով խառն նայուածք մը նետեց այդ անծանօթ պարակահային վրայ։

— Կը խնդրեմ, ըսէք իրենց թէ Պարակաստանցի վաճառական մը եկած է ու տեսնել կուզէ զինքը... արդեօ՞ք կարելի է։

Մօնթը փէչկերը ժողովելով աճապարեց ներս երթալու։

— Ուրեմն սպասեցէք ըսաւ Մօնթը։

Աւազակապետը գլխով նշանով մը հաւանութիւն տուաւ։

Քիչ յետոյ Մօնթը դուրս ելաւ և հրամցուց զինքը վանահօր Դիւանատունը։

Վանահայրը մոտիկ Ա.... գիւղէն էր։ Հազիւ յիսունի մօտ, գիրուկ կազմուածքով, միջահասակ, լայն ճակատով, խորաթափանձ աչքերով ու լուրջ նկարագիրով անձ մըն էր։ Մեծ ու նշանաւոր ուսումնարաններու մէջ դասախօսակուած չէր բայց ինքնաչխատութեան շնորհիւ յաջողած էր բաւական յառաջ տանիլ իր մտաւոր յաջողութիւն։ Փոխանակ այն հինցած մտածումներու մէջ տարիներով իր ուղեղը յոգնեցնելու, անիկա ինքիզինքը տուած էր ներկայ ամերիկեան գաղափարներուն, որոնցմէ կը ներշնչուէր։ Հետեւած էր ոչ թէ խոխոջին ու անիմաստ գրականութեան մը, որ ապառաժին վրայ լոյս հասցնելու պէս չիմարութիւն մըն էր, այլ այն ոգիին՝ որ վերածնութեան գրականութիւնը ու շարժումը։ Մէկ խօսքով՝ աշակերտն էր այն մեծ մարդուն, որ ազգին Հայրիկ կոչուած էր։

Վանահայրը յարգանքով մը դիմաւորեց կարծեցեալ Պարսկաստանցի վաճառական հայն ու նստեցուց թաւիշէ կակուղիկ բազմոցին վրայ։ Դիւանատունին կահաւորումը բաւական կոկիկ ու միանգամայն ճաշակաւոր էր։ Դուռին ճիշդ դէմի պատէն Հայրիկին պատկերը կախուած էր լայն ու ոսկեզօծ շրջանկի մը մէջ, իսկ միւս պատերուն վրայ կը տեսնուէին Իզմիրլեան պատրիարքին ու Ներսէս Վարժապետեանի մեծադիր լուսանկարները։ Ձեղունը նկարուած էր ու տախտակամածը գորգով մը ծածկուած։

— Ներեցէք, հայր սուրբ, մանկից Աւազակապետը. չատ կանուխէն անհանգիստ ըրի ձեզ. անանկ չէ՞.

— Ամենեւին... ես երեք ժամէն աւելի կ'ըլլայ որ արթուն եմ, նկատել տուաւ վանահայրը։ Ժամանակ մը կէս գիշերէն ժամ մը եաքը, վանքին զանգակները

կը հնչուէին ու մենք պատրաստ էինք ազօթելու երթալ, որ մինչեւ առաւօտեան լոյսը կը տեսէր։ Հիմակ վերացաւ ասիկա... բայց սովորութիւնս չը կրցայ մոռնալ նորէն անպատճառ կ'արթննամ։

— Կ'ազօթէ՛ք։

— Լ՜ո, ի հարկէ... մեր կոչումն է այդ... մեր պարտականութիւնն է ազօթել։ Սակայն ատով ժամանակ չեմ անցուներ։ Երբեմն ազօթելով, երբեմն ալ տարբեր գրքեր կարդալով կը զբաղիմ։

— Հիմակ վանքին մէջ քանի հոգի կը գտնուի։

— Շատ չէ... տասն Մօնթերով, տարեւագներով ու մշակներով մէկտեղ հազիւ տասնչորս հոգիի չափ կը գտնուին։ Առաջուան վանքը չը մնաց։ Մօտաւորապէս հարիւրէն աւելի կրօնաւորներ կային... անոնք հանգիստ կեանք մը կը վարէին։

— Այդ հիմակուաններուն պարտականութիւնն ի՞նչէ։

— Շիտակն ըսելով, միմիայն վանքը պահպանելմը... ուրիշ ոչինչ։ Կան մէջերնին անանկներ, որ հազիւ կարդալ գրել մը գիտեն։ Անոնք ալ պարզապէս մշակ անուններով մնացած են ու բոլոր ամառը վանքին արտերը հերկելու կերթան։ Ամէն, անագին կալուածներ ունէ վանքը, բայց մարդ կը պակսի զանոնք մշակելու։

— Իմացածիս նայելով՝ առաջնորդութեան ալ կոչուած էիք ու ժամանակ մը այդ գահին վրայ նստեցաք անանկ չէ՞։

— Իրաւ է... բայց ասիկայ իմ գործս չէ։ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանն երբ յարմար առաջնորդ մը չը կրցաւ որոշել Վանայ կարեւոր վիճակին, անմիջապէս կը հրամայէ ինձի որ փոխանորդաբար այդ պաշտօնը վարեմ մինչեւ ցնոր անօրինութիւն... Եւ թէ Վանայ առաջնորդական գահին վրայ նստիլ։ Երկաթէ գնդակներ կլլելու չափ ծանր է մանաւանդ այդ խամբա ըսուածը

դասակարգին խօսք հասկցնելը չատ դժուար...։

Աւազակապետը լուռ մնաց։ Վայրկեան մը մտածելէն ետքը՝ հարցուց։

— Ա... գիւղը ձեր թեմի՞ն կը պատկանի։

— Ի՞նչ կերպով։

— Պզտի հաւաքելու ժամանակ։

— Այո՛։

— Լսել է թէ՝ հոն տեղի քահանաները ձեր վանքին մէջ ձեռնադրուած են։

— Ճիշտ է։

— Քահանայ մը կայ եղեր հոն այդ գիւղին... կարելի է տեսնել։

— Տէր Օհա՞ն

— Այո՛։

— Կը ճանչնա՞ք զինք։

— Ո՛չ... միայն թէ անունը լսած եմ։

— Ներսո՞ն է։

— Կը խնդրեմ, ի՞նչ պատճառով հոս կը մնայ։

— Ի՞նչ ըսեմ... պարզապէս ապաչխարելու համար։

— Քրէական յանցանք մը գործա՞ծ է։

— Ո՞չ։

— Հապա՞։

— Քաղաքական ներկայ դէպքերու մասնակից մը ըլլալ կը կարծուի։

— Չեմ հասկնար...։

— Լսել կ'ուզեմ թէ Յեղափոխականներու հետ գործակից է եղեր...։

— Է՞յ...

— Այդ պատճառաւ՝ հրամայուեցաւ ինձի քանի մը ամիս անպայման կերպով վանքին մէջ պահել։

— Ուսկի՞ց եկած է այդ հրամանը։

Կ. Պոլսոյ Պատրիարքին։

— Կրնամ տեսնել անոր հրամանագիրը։

— Ինչո՞ւ չէ։

Ու վանահայրը դարանի մը մօտենալով բացաւ ա-նոր ղրկուցներէն մին, թղթատեց քանի մը նամակներ ու անոնց մէջէն բաւական մեծկակ պատարան մը հանեց։ Ցանձնեց զայն Աւազակապետին, մրմնջեց։

— Առաւասիկ։

Աւազակապետը ծայրէ ի ծայր կարդաց այդ գրու-թիւնն, որուն մէջ հրամայուած էր։

«... Նկատելով որ ներկայ հանգամանքներու ներ-քեւ մեր՝ կղերականներուս՝ պարտականութիւնն է ժո-ղովուրդը համոզել ու ճշմարիտ հպատակներ դարձնել Օսմանեան գահին, որուն անձնուէր եղած են մեր հայ-րերն աւելի քան հինգ դարերէ ի վեր. խոհու կը հրա-մայեմ ձեր սրբութեան որ ընդհատ վանքը բերել տաք Ա... գիւղն աւազերէց Տ. Օհան քահանան ու ապահով մինչեւ կրօն. Ժողովոյ որոշման։

«Ո՛ և է զանցառութիւն, որ տակի կ՚ունենայ ներ-կայ հրամանագիրս սահմանեալն եռքը, պատասխանա-տուութիւն մը պիտի հարուցանէ ձեր կողմէն և դուք կառավարութեան օրինաց հանդէպ յանցաւոր մը պիտի ըլլաք։

Մնամ աղօթարար
Պատրիարք Կ. Պոլսոյ
ՄԱՂԱԲԻԱ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

Եւ դուք պատասխանատուութեան ներքեւ չը մը-նալու ու կառավարութեան օրինաց հանդէպ յանցաւոր մը չը նկատուելու համար հարկադրուեցաք՝ Ս. Պատ-րիարքէն եկած հրամանին համաձայն, այն քահանան անպայման կերպով վանքը մեկուսացնելու. այնպէս չէ, դիտել տուաւ Աւազակապետը հեգնական բայց զգու-շութեամբ մը հարցումով մը։

— Ճշմարտութիւնն ալ այդ է... ուրիշ ինչ կրնայի ընել։ Այսօր եկեղեցական ու կղերական դասակարգին պետն է, ի հարկէ անոր հրամանը գործադրելու պար-տաւոր եմք. առարկեց վանահայրը։

Աւազակապետը չը չարունակեց այդ կնճռոտ հար-ցը, նկատելով որ այդ ծայրագոյն վարդապետին կրնար կասկածներ ներշնչել։ Դիտեր թէ՝ երբ Տ. Օհանը տես-նէր, անկից առնն բան պիտի տեղեկանար։ Հետեւա-բար, ապահոց որ քահանան իր՝ քով կանչուի։ Փափաքը կատարուեցաւ։ Քիչ յետոյ ներս մտաւ այն բարի ու անձնուրաց՝ ծերունի քահանան որ կքած հասակին տակ անգամ՝ անվեհեր ու յանկուցիչ կեցուածք մը ունէր։

Տէր Օհան թաւիշէ գահաւորակի մը վրայ նստաւ ու հայուածքը յառեց պիւանատան մէջ գանուող աշ-խարականին վրայ որ չափազանց յուզուած կ՚երեւար և հազիւ կրնար արցունքը զսպել։

— Տէր Օհան, այս բարեկամը Պարակատանցի հայ վաճառական մըն է, ընդհատեց վանահայրին այն խոր լռութիւնն որ ակրած էր անոնց մէջ։ Փափաք յայտնեց ձեզ տեսնելու։

— Աստուած իրեն երկար կեանք տայ, մրմնջեց տէր Օհան։

— Դուք Պարակատանի մէջ մաերիմ անձ մը ու-նի՞ք. տէր հայր, չէշտեց Աւազակապետը։ Այդ մաերիմդ ինչ խնդրից որ յատկապէս ձեզ տեսնէի ու ըստ այնմ տեղեկութիւն մը հաղորդէի իրեն։ Եւ որովհետեւ ձեր դեղին անունը տուած էր ինծի, քաղաքը գալուս պէս առաջին գործս եղաւ հարցունել ձեր վիճակը։ Գիւղա-ցիներդ ըսին որ վանքը մեկուսանելու հրաման եկած է ձեզի Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանէն ու դուք հոս կը գտնուիք։

— Շնորհակալ եմ... դողդողաց տէր Օհան ու վայ-

լակի արագութեամբ մաքէն անցուց թէ՝ Ներսէս Արծրունին ըլլայ... կարելի՞ է իմանալ անունը:

Այս հարցումին վրայ, Աւազակապետը թղթապահակէն փոքրիկ պահարան մը հանեց ու ըսաւ.

— Ահա այդ կրկտոցին մէջ կարող էք իմանալ անոր ով ըլլալը:

Տէր Օհան բացաւ պահարանն ու կարդաց հետեւեալը.

«Անձնուէր ընկերդ՝ Ներսէս Արծրունի՝ կը համբուրէ ձեր սուրբ աջը:»

— Ծիչեցի՛ք, տէր հայր, կրկնեց Աւազակապետը:

— Ո՛հ, այո՛ միշեցի... Թոթովեց տէր Օհան: Արդեօք ի՞նչ կ'ընէ... ինչպէս է իր վիճակը:

— Աստուած գիտէ... առաջուան պիսպիտի պէս: Շատ անգամ առանց կուգար, կը խնդրէի որ մնար... բայց չէի կրնար համոզել: Շաբաթներով անյայտ կ'ըլլար ու նորէն կը վերադառնար...:

—Մի՛ս, այնպէս է... սակայն ամբողջ հայութեան մէջ միակ անձն է որ պիտի ապրի դարերով և ապագայ սերունդին պիտի պաշտուի...: Անոր պատմութիւնը նուիրական պատմութիւն մը պիտի ըլլայ: Թէեւ չատ քիչ անգամ բաղդ ունեցած եմ տեսնելու զինքը, բայց և այնպէս իր անձնուէր ընկերներէն իմացած եմ թէ ինչ դերեր կատարած է այն աղետալի օրերուն մէջ, ուր հայը արցունքի տեղ իր երակներուն արիւնը կը պարպէր:

Աւազակապետը դէմքը մէկդի դարձուց ու հոգիէն փրթած հառաչանքը զսպելու ջանաց: Ծեռայ ձայնը դողդողացնելով՝ հարցուց:

— Դուք որ թոռականէն լ վեր, Տէր հայր անոր հետ ծանօթացած էք:

— Կոտորածներու թուականէն վեց տարի առաջ... անկ նանկ ուրը տարի կըլլայ, պատահմանց քահանան որուն ճակտէն կը հոսէին քրտինքի կայլակներ...:

— Բայց ո՞րքան տարեն է որ տեսած չէք զինքը:

— Կարծեմ թէ մօտաւորապէս երէք տարին կը լրանայ:

— Ըսելէ թէ տեսնելու ըլլաք չէ՞ք ճանչնար:

— Ի՞նչ ըսեմ... խոստովանեցայ որ տեսակցութիւններս քիչ եղած են անոր հետ, հետեւաբար կարելի է չը ճանչնամ:

Աւազակապետը լռեց: Պահ մը վանահօր երեսը նայեցաւ ու մելամաղձաբար ծանքի եկաւ:

— Ինչու կ'ուզէք, նկատել տուաւ վանահայրը մտերմական անկեղծ չեչտով մը:

— Չէ, կը փափաքիմ անգամ մը կրկին ափունքը մարդու, ըսաւ աւազակապետը:

— Խիստ լաւ, մինչեւ որ Պատրիարքարանին համար տեղեկագիր մը պատրաստեմ, դուք Տ. Օհանին հետ կատարեցէք չորեքշաբթիին... յետոյ միասին չատ կը պատրաստենք:

Այն ատեն Աւազակապետը Տ. Օհանի առաջորդութեամբ դէպի կղզիին ամէնէն ամայի կողմերը գնաց ու բարձր ժայռի մը վրայ նստեցաւ:

— Տ. Օհան, հարցուց Աւազակապետը, հոս Մօնթ անունով մարդ մը կայ:

— Կայ... յայտնեց Տ. Օհան, որ լռիկ կերպով մը կը նայէր, բայց երէք Դատուան մեկնեցաւ. կարելի է վաղը կը վերադառնայ:

— Ներսէս Արծրունին անոր ալ նամակ մը տուած է ինծի... ինչ որ է, երէք հոս մնամ ազէկ, հակառակ պարագային մէջ կուտամ ձեզի որ յանձնես:

Տ. Օհան հառաչանք մը հանելով հարցուց.

Կը խնդրեմ, բարեկամս, ըսէք ինծի. դուք ինչ պարագաներու բերմամբ ծանօթացած էք այդ մեծ մար-

դուն հաւ։ Մինակ էր... եթէ ոչ իր մանկամարդ աղջկան քով կը գտնուէր։

— Այդքա՞ն չատ կարօտցած էք դինքը... մրմնջեց Աւազակապետը ժպտելով։

— Ի՞նչ կ'ըսէք... մ'ալ չը կարօտնար տասնկ վեհոգի ու անձնուէր մարդու տեսակցութիւնը։

— Փափաքեցաւ գալու... բայց չը համարձակեցաւ որովհետեւ երկիրը հանդարտ վիճակ մը չունի։ Ես անգամ ազատօրէն չեմ կրնար ուզած տեղս երթալ... կարծես թէ վտանգաւոր մէկն եմ, ոստիկանները կը վխտան ետեւէս։

— Ախ ճիշտ է... բայց Աստուած ըրեր է որ պարսկահպատակ վաճառական մըն էք, եթէ ոչ ապահով չէր կեանքերնիդ։

— Ան չէ ատր հայր, եթէ Ներսէս Արծրունին օր մը ելլէ այս երկիրը գայ ու ձեզ դիմէ կորոզ է՛ք պատասխարել դինքը։

— Երբ այդ մեծ մարդը հարկադրուած վիճակի մը մէջ հոս գայ, ոչ ես, այլ յետին հայն անգամ իր կեանքը կը վտանգէ ու պաշտպան կ'ըլլայ անոր։ Ի՞նչ կ'ըսէք... կա՞յ մէկը, որ լսած չըլլայ անոր պատմութիւնը. կա՞յ հայ մը, որ չը պաշտէ անոր անունը։ Ախ, երանի ձեզ որ բաղդ ունեցած էք մօտ ժամանակներուս մէջ տեսնելու դինքը... տասմ, տասմ աչքերէս մին... առէք հետերնիդ ու տարէք ձեր երկիրը... գոնէ տասնկով կարօտս առնեմ։

Աւազակապետը չը կրցաւ դիմանալ... արցունքը կը խղդէր դինքը։ Նստած պատուժին վրայէն ոտքի ելաւ ու ինկաւ ծերունի եկեղեցականին գիրկն և մրմնջեց.

— Տէր Օհա՞ն... ահա ձեր գրկին մէջ կը գտնըւիմ... առէք կարօտնիդ... ես եմ Ներսէս Արծրունին։

— Ներսէս Արծրունի՛... բացագանչեց տէր Օհան ու խնդալեղ վիճակի մը մէջ համբուրեց իր գիրկը նետուղ մարդուն ճակատը։

Երկու անձնուրաց հոգիները թափեցին իրենց սրտին դառնութիւնները ու սկսան ներքին խնդիրներուն վրայ խօսիլ։

— Ա՛խ, Ներսէս Արծրունի, հառաչեց, տէր Օհան, մեղք ազգն հրացաններուն, որոնք կը մնան հոգի հոքերուս մէջ։

— Դեռ պահուա՞ծ են, հարցուց Աւազակապետը, ժրուն բուն անունով ճանչած էր տէր Օհան։

— Հարկաւ։

— Չկա՞յ համայնք մը, որ գործածէ զանոնք։

— Կայ, բայց խիստ նկատողութեան տակ առնուած է գիւղերնիս. այդ պատճառաւ մէկը չը համարձակիր իր գոյութիւնը յայտնել։ Մանաւանդ գիւր Զաքօին պէս ցածհոգի մէկն ունինք, որ ամենաստորնութեան կրնայ ձեռնամուխ ըլլալ։

— Ո՞վ է։

— Քալաքացի չուն մը, որ քանի մը ամիսէ ի վեր ընտանիքով եկեր հաստատուեր է եկեղեցիի փողոցը։ Նախ, գթալով իր տխուր վիճակին վրայ, չատ օգնութիւններ ըրինք ու փակուած դպրոցնուս ուսուցիչ կարգեցինք։ Ցետոյ ամսականն ալ աւելցուցինք։ Աղէկ էր... հանգիստ կերպով կ'ապրէր։ Գիւղացիներն ալ գոհ էին, որովհետեւ բաւական ատեն գոց մնաց դպրոցը։ Բայց այդ մարդը կարծածնիս, սեւ իժ մըն է ևղեր։ Կառավարութիւնը վարձած էր գինքը մեր դպատնիքները հաւկնալու։ Բարեբաղդաբար, օր մը քաղաքացի վաճառական մը եկաւ ու կամացուկ մը հասկըցուց։ Շատ չանցաւ, տնա Պատրիարքարանէն հրամա-

նագիր մը եկաւ՝ որ անյապաղ վանքը քաշուիլ կը պահանջէր։ Վերջապէս հասկցուած է որ լրտես մըն է ամբողջ ընտանիքով և գոնացուցիչ գումար մը կը ստա-նայ կառավարութենէն։ Հիմակ ուսուցչութեան պաշ-տօնին մէջ չէ։ Կ'ուտէ. կը խմէ և մեզ կուգայ։

—Աղեկ. ինչու անդիի աչխարքը չէք ղրկեր։

— Անդիի աչխարքը պիտի երթար, եթէ կառա-վարութեան դիտաւորութիւնը չը հասկցուէր։ Անիկա յատկապէս վարձկան հայ լրտես մը ղրած է գիւղը, որպէս զի մենք անոր արիւնը մանենք ու առանկով կասկածելի ընենք գիւղը։ Սրդէն պզտիկ պատճառի մը կը նայի որ ցիր ու ցան ընել տայ մեզի բնակիչները։ որոնք փուշ դարձած են անոր աչքին։

— Կ. Պոլսոյ Պատրիարքը ինչ ամրաստանութեամբ ձեզ կը հրամայէ պաշտօնէդ ու մանաւանդ ընտանեկան յարկէդ հեռանալ։

— Այդ մասին որոշ բան մը չեմ գիտեր. միայն թէ՝ հրամանագիրը սա խմաստով գրուած էր. «Ինչպէս պզտ թողուցէք պաշտօնիդ ու անպայման կեդրոն կը-տուց անապատի վանքը քաշուեցէք... եթէ ոչ պա-տասխանատու կը մնաք կառավարութեան հանդէպ իբ-րեւ քաղաքական յանցաւոր մը։»

— Ձեռոյ բացատրութիւն չը պահանջեցի՞ք։

— Որմէ՞։

— Ս. Պատրիարքէն։

— Ինչ բացատրութիւն պիտի պահանջեմ մարդէ մը երբ յիմարաբար ասանկ հրամանագիր մը կը ստորագրէ։ Ասկից որոշապէս կը յայտնուի որ հայիհաան կառավա-րութեան ու անոր մեծ մարդասպանին խորհուրդին է ան։ Ես բացատրութիւն մը կը պահանջէի, երբ Հայոց այդ արժանաւոր զոհին վրայ նայող անձը պաշտօնին ու կոչումին համաձայն վարուէր։ Ինծի համար լաւ է

որ Սուլթանէն բացատրութիւն պահանջեմ, քան երբէք անոր խորհուրդներէն։ Այդ պատճառաւ, առանց աւար-կելու, թողուցի պաշտօնս ու՞հոս եկայ։ Երբ կարող էի և ձեռքերուս ուժը կը զգայի երակներուս մէջ, հայ-րենեաց համար աշխատեցայ. իսկ հիմակ ալ կ'աղօ-թեմ... ահա ասէր Օհանէ։

Աւազակապետը խորհրդակ մտածումի մը մէջ ինկաւ։ Սզգին ու հայրենեաց համար իր կեանքը զոհելու պատ-րաստ եղող անձնուէր եկեղեցական մը այդ վիճակին հասնէր...։

— Ինչու կը մտածէք... նկատել տուաւ ասէր Օհան դորովալից ձայնով մը։ Մինչ կը ցաւիք որ ազգին պետերն ասանկ խեղճացած, խենէշ ու անբարոյականա-ցած կառավարութեան մը ձեռքն խաղալիկ դարձած են... բայց ոչ, մենք բնաւ ցաւելու չենք, որովհետեւ մեր վէրքերէն ծնած չեն անոնք, մեր արցունքները դգացած չեն ու մեր արեան գետերը կ. Պոլսոյ Դուռ-ները չեն կրնար հասնիլ։ Իրաւ է, այդ վհատեցուցիչ քաղաքը տեսաւ համիտեան բարբարոսութիւնը, սակայն իր կաչին անգամ չը դպաւ... ան որ մեզ ու ամ-բոխը կոխեր մէջ կրնայ այդ բարբարոսութիւնը, դարձեալ այդ գետնատակի հայն էր...։ Ո՛ւր էին քաղաքական, կրօնական և մեկ խօսքով՝ վարչական պատկառելի ա-նունները, տակ կազմուած ժողովի անդամները, երբ կը հոտուէր ան... եթէ Հայաստանի մէջ տեղի ունե-ցած քաոսային կոտորածները հետեւ էին իրենց աչքէն, չէ՞ որ հիմակ դուռներուն հանդէպ կը յօշոտուէր... ուրեմն ինչու համար չը նետուեցաւ նոթիաղային դէմ ինչու իր կարծիքը չը բացատրեց և բացէ ի բաց չը յայ-տարարեց. «բաւական է. Սուլթան, բաւական է եղ-բայրներուս արիւնը կը ծծես...։ Դիր արիւնոտ գա-նակդ իր պատեանին մէջ...։» Չը յայտարարեց, այլ, նակդ իր պատեանին մէջ...։

որովհետեւ իր հանգիստ կեանքը պիտի վրդովէր, որովհետեւ իր ծոցին վրայ անուշած խիժը պիտի արթնցուներ, որովհետեւ իր պալատները խրճիթներու պիտի փոխուէին և իր բարձրաստիճան ախտաններուն տեղ անչուք անուն մը պիտի կրեր...։

— Ճշմարիտ է, տէր Օհան, ընդհատեց Աւագակապետը. մենք յոյս դնելու չենք մեր քաղաքական, կրօնական ու վարչական առաջնորդներու վրայ, որոնք հաւիտեան կառավարութեան նենգաւոր դաւերէն ծնունդ առին, առանք ամենքն ալ անուանական նշանակութիւն մը ունին... առանցմէ օգուտ սպասելը յիմարութիւն է։

Խօսքը վերջացած չէր, ահա Վանահայրը հեռուէն երեւաց։ Երկուքն ալ ոտքի ելան ու դիմաւորելին գինքը։

— Օ՛ֆ... բացագանչեց Վանահայրը նեղացած եւ դանակաւ մը, սա Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանն ալ ի՞նչ կ՛ուզէ ինէ. ամէն առեն «տեղեկագիր խրկեցէք, տեղեկագիր պատրաստեցէք» կը հրամայէ... բայց ի՞նչ տեղեկագիր պատրաստեմ. Երկու տարիէ չարունակ ըրածները կը կրկնեմ։ կարծես թէ՝ չը գիտեր ժողովուրդին վիճակը. եւեր վանքերու եկամուտներն և հասոյթները կը հարցունէ...։

— Վանքերու հասոյթներն ի՞նչ պիտի ընէ, դիտեր տուաւ Աւագակապետը։

— Ով գիտէ... սա եղաւ տասն անդամ է որ հրըամանագ կուգայ և կը հրամայուի չուտով պատասխանել։ Վերջապէս տեղեկագրեցի թէ՝ վանքին մէջ քանի մը մշակներ կան, որոնք հասոյթները կուտան, եթէ Պատրիարքարանը կ՛ուզէ որ թուաբանական հաշուով գիտնայ անոնց քանակութիւնը, թող հակող մարմին մը ղրկէ...։

— Շիտակ պատասխանն ալ այդ է մրմնջեց Տ. Օհան մեքենաբար։

— Մինչեւ այսօր Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանը չը՞ գիտեր թէ Հայաստանի վանքերուն կացութիւնը ինչ դրութեան մէջ է, հարցուց Աւագակապետը։

— Ինչպէս չը գիտեր... բայց հարց մը ըլլայ ատիկա... այնպէս որ ժողովի օրերուն մէջ կարենայ քիչ մը վիճաբանելէն եառքը ըսել. որ է, կարեւոր գործ մըն ալ կարգադրուեցաւ։» Մեր արդի Ս. Պատրիարքը չատ հետամուտ է վանքերու անկիւնները անգամ պիտնալ, միայն խուցերուն տեղեկանալը չը բաւեր։ Ձեմ գիտեր թէ ինչ արդիւնք յառաջ կուգայ ատանկ ցնդիկ հարցումներէ։ Ըստ իս, որ ամենէն անհրաժեշտն է, պէտք է իրական գործման մը ձարել մեր վանքերուն համար, որոնցմէ արիւնը չը պաղրեցաւ, ոչ թէ վանքին մշակներուն կերածը նկատի առնել։ Ո՞ւր... ո՞ւր էին մեր մեծերն, երբ ասկից տարիներ առաջ վանքերն այնքան հարուստ էին որ իրենց աղբիւրներէն լուղ և մեղր կը բղխէին. ի՞նչու համար այդ լուղերով ու մեղրով չը մանուկները, ի՞նչու անուշին գիւղացիներու աղքատիկ մանուկները. ի՞նչու համար այդ ծուլանոցները մէյմէկ լուսոյ վառարաններ չըրին... հիմակ ինչ է մնացեր... ես կըսեմ «ազ է, ազ» անիկա կ՛ըսէ «կթէ կթէ...»։

— Ի՞նչ ընենք, հայր սուրբ, մէջ մտաւ Տ. Օհան, Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանը քանդուած ու ուեր դարձած չաղաձքներուն չախչախը կը վնասէ... ուրիշ ինչ կուգայ ձեռքէն. մեր այդիներու մէջ մարդու կերպարանքով խրտուիլակներ կան... երբեմն վախկոտ թռչուններ, անոր փոքրիկ չարժումէն սարսափած չեն մօտենար որթատունկերուն. բայց անոնք որ հասկցած են անոր ինչ ըլլալը. կարեւորութիւնն անգամ չեն տար...։ ահա Պատրիարքարան մը ձեզի... անկից տարբեր նըշանակութիւն մը չունի։ Արդ, ով որ օգտակար գործունէութիւն մը կ՛սպասէ, բաւին բաւականակ նշանա-

կութեամբ կամ կոյր և կամ թէ տխմար ըլլալու է։

Վանահայրը՝ որքան որ աքսորեալ մըն էր Տ. Օհան, դարձեալ կը յարգէր ու անոր խօսակցութենէն կ'տխորժէր։ Հետեւաբար սաորակարգեալ եկեղեցականի մը տեղ չէր դներ, երբ տարակարծիքներու մէջ գտնուէր։

— Այդ այդպէս է, Տ. Օհան, ըսաւ վանահայրը, սակայն կրնա՞նք հանկցնել մեր Ս. Պատրիարքին... կրնա՞նք տեղեկագրել թէ՝ ձեռքերնիդ կը հեռացուենէք մեր վէրքերէն ու մոռացութեան կուտաք մեր տառապանքը։

— Ի՞նչու չէք կրնար, ընդհատեց Աւազակապետը կատարեալ մխիտարութեամբ մը։

— Վանքին պետը մէկէն իմէկ չը կրցաւ պատասխանել այս երկիւղալի հարցումին... ։ Ճշմարտութիւնը զոր պիտի յայտնէր, խղդեց իր կոկորդը և խոր մտածումի մը մէջ թողուց զինքը։

— Ո՞վ գիտէր...

Այդ անծանօթ մարդը, այդ կարծեցեալ Պարսիկ վաճառականը դուցէ՞ նենգաւոր մէկն էր։ Դուցէ՞ լրտես մըն էր որ եկած էր դաւ մը լարելու... մէկ խօսքով՝ դուցէ հրէշային դիտաւորութիւն մը կար իր հարցումին մէջ։

Քննեց և դատեց ինքնիրեն մտքի այն արագ միջոցներով որոնք վայրկի արագութեամբ կ'անցնէին ուղեղէն։

Աջդ, նախամեծար համարեց խուսափողական պատասխան մը տալ, քան երբէք ճշմարտութիւնն յայտնել։

— Ձեզ կրնար մրմնջեց ան, որովհետեւ ժամանակներն ու հանգամանքներն՝ այնպիսի դրութեան մը մէջ կը գտնուին, որ կը կաչկանդեն մեր ձեռքերը։

Աւազակապետը ժպտեց...։

Ցետոյ խոր հառաչանք մը հանելով ըսաւ.

— Ե՛րբ պիտի փոխուին այդ ժամանակներն ու հանգամանքները...։

— Աստուա՛ծ... թոթովեց Վանահայրը։

Ու չը չարունակեց խօսակցութիւնը։

Երեքը ոտքի եան ու կղզիին չուրջը մանգալէ ետքը վերադարձան։

Գիշերուան ճաշի ատեն, առանձին էին Վանահայրն ու Աւազակապետը։

— Հայր սուրբ, ըսաւ Աւազակապետը ծանր ու վեհ ձայնով մը, կը տեսնեմ թէ կը նեղուիք ու չէք կրնար ազատօրէն խօսիլ ինծի հետ։ Գուցէ պատճառը ձեր կասկածն ըլլայ...։ Բայց մի կասկածիք։ Ես անձ մըն եմ որ տառապած է տարիներով, ու այդ վէրքերը զոր չեմ կրնար ցուցնել Ս. Պատրիարքին, տեսած եմ իրենց արիւնաքամ վիճակին մէջ։ Վտահեցէք... սրտիս խորը մտած վէրքերս են որ զիս հոս բերին։

Վանահայրը դողդողալով, ընդհատեց։

— Եթէ կարելի է յայտնեիք ինծի ձեր նպատակը։

— Հայրենեաց ծառայել, չեչտեց Աւազակապետը։

— Օրհնեալ ըլլաք... մրմնջեց Վանահայրը։ Միակ պարտականութիւնն, որ կը ծանրանայ հայութեան վրայ, հայրենեաց ծառայել է։ Ո՛հ, ներեցէք որ կասկածանքով մը վերաբերուեցայ դէպի ձեզ։ Ինչպէս ըսի, անանկ ժամանակներու մէջ ենք որ եղբայրն անգամ իր եղբօրմէն կը սարսակուի։ Ինչ որ է, ի հարկէ չէք վտանգը։ Ուզումկի Պարսկաստանէն կուգաք։

— Այո։

— Ինչպէս է այն տեղի դրութիւնը։

— Լո՛հ, ասկից քիչ մը սարբեր։

— Խռովքեր կան, թէ ցիր ու ցան եղած են։

— Կան, բայց ցանցառ։

— Մ'խ, ժամանակ մը Աւազակապետ անունով յե-

պափոխական մը եկաւ այս կողմերը... : Տեսնէիք... այնքան երկիւղ ձգեց քաղաքացւոց մէջ որ չէին համաձակեր անոր գտնուած վայրերուն անգամ մօտենալ :

— Աւազակապետ ըսի՞ք...

— Ճիշտ է :

— Դո՞ւք տեսած էք զինքը :

— Ո՛չ, միայն թէ իր անունը լսած եմ : Կառավարութիւնը մեծամեծ խոստումներ ու պատուանշաններ տալ յայտարարեց այն քաջը որ կամ կենդանի կամ ողջ ձերբակալել և կամ թէ սպաննել զինքը : Անօգուտ... գրեթէ ոչ մէկ քաջ պէկ հաւանութիւն չը տուաւ : Մինչեւ ատեն սահիպուեցաւ Շաքիր փաշային հրամանով գալ Ամասիա մը զօրք հանել անոր ապստամբած լեռներու վրայ :

Եր ամիսի մը չափ զօրքերը թափառեցան... : Ցետոյ առաջ փառաջ ուրչի գլուխ մը դրին անտառի մը մէջ ու երին արտակարգ քննիչին ու ըսին, «քանի և չսպասիմ դիմադրեց... բայց առանց կռուելու մը տալու, վրան յարձակեցանք ու սպաննեցինք : Ահա իր գլուխը...» : Խեղճ անկեղծ գլուխ, եթէ կարենար խօսիլ, պիտի պատասխաններ. «ստո՛ւտ է, Թչուառականներ, ես աղքատ ու անմեղ գիւղացիի մը գլուխն եմ... դուք ճամբուն վրայ տեսաք զիս... ընտանիքիս ու զաւակներուս հայց կը տանէի... յարձակեցաք վրաս ու սպաննեցիք... հիմակ կ'ըսէք թէ նշանաւոր ու յաղթական Աւազակապետին գլուխն է...» :

— Ըսել է թէ՝ այդ ըսած Աւազակապետին գլուխը չէր որ առաջ փառաջ կը բերէին, ընդհատեց Աւազակապետը ժպիտը խղդելով իր դողդողացող չրթանցը վրայ :

— Ի հարկէ... որովհետեւ անկից քանի մը օր ետքը կառավարութեան թղթատար չոհատին գէմ կ'ելլէ Աւազակապետը, կը մերկացնէ ու ամենուն աչք առջեւ կանչը կարկով տապրակի մը մէջ կը լեցնէ ու կ'ըսէ. «Առնք նուէրներս թող ըլլան... տարէք Շաքիր փաշային որ սուլթանին դրկէ... : Գացէք... խեղճ գեղացիներն գլուխին տեղ հազարաւորներ պիտի ձգեմ... բայց ոչ թէ ձեզ նման անասուններ սպաննելով, այլ Շաքիրներ՝ որ սոսկան...» Կառավարութիւնը չը գիտցաւ բնաւ ընկալը... այս անգամ ախորժնչակ Աաէտտին փաչան առաջ անցաւ : Շաքիրներով անոր հետքը վնտռեց ու նորէն վերադարձաւ : Անանկ կը պատմեն թէ՝ մէկ օրուան մէջ տեսողներ եղած են գլուխը չղթայ լեռներէն մէկ տեղ ձորակ մը զոհերով հեռու, Պանա-Մարու վրայ ու ահագին մղոններով հեռու, Պանա-Մարու անուն գետին քովերը : Գիտէ՞ք որչափ հեռաւորութիւն է ըսածս, մօտաւորապէս երկու օրուան ճամբայ մըն է :

— Օ՛, տակա չատ խոշոր առասպել մը եղաւ, հայր սուրբ... արդեօք հաւատացողներ ալ կան :

— Ինչպէս չէ... ոչ թէ ռամիկ դասակարգը միայն, այլ նոյն իսկ գինուորական բարձր շրջանակներու մէջ կան հաւատացողներ յարեց վանահայրը :

— Ցետոյ ինչ եղաւ այդ մարդը :

— Ով գիտէ... ըսած պատմութիւնս կատարածէն շատ առաջ էր... անկից ետքը «մէրը՝ մանուկն ուրացաւ մեր երկրին մէջ» : Ատեն մը անանկ լսուեցաւ թէ սպաննուած է... յետոյ բերնէ բերան ըսողներ եղան թէ կենդանի է, բայց արտաստմանը կը պահուի... վերջապէս որոշ տեղեկութիւն մը չեմ կրցեր նաեւ ասլ :

— Կենդանի ըլլալու չէ հայր սուրբ, եթէ ոչ ատանկ մարդ մը չը կրնար արտաստման մնալ. մինչեւ հիմակ անպատճառ կը վերադառնար :

— Ես ալ ձեր զաղափարէն եմ, որովհետեւ այդ

ոգին ունեցող անձ մը չը վախնար ոչ գնդակէ և ոչ ալ տանջանքէ։ Մխ, անպատճառ սպաննուած է...

— Մի վշտանաք... Աստուած անոր պէս չատ մը հակայ Աւազակապետներ կրնայ ստեղծել։ Միայն թէ ուխտանք լուծել անոր վրէժը...։

— Այո՛, կը հաւատամ... բայց...

Վանահօր դէմքը մթնցաւ. ինչպէս ապառաժ մը, որուն վրայ կ'իյնայ փոթորկալից ամպ մը։ Այդ յանկարծական երեւոյթը հոգիին վրդովն էր, որ պատուեցաւ իր բովանդակ դառնութեամբը։ Ոչ չը կրցաւ իր խօսքը առաջ տանիլ... չը կրցաւ արտայայտել մտքէն անցառը... չը կրցաւ ըսել. «Բայց ո՞ւր են անոնք,... ո՞ւր են Աւազակապետին նմանողները... ո՞ր օրուան կը սպասեն... միթէ չե՞ն տեսներ թէ երկիրս արիւն առեր կ'երթայ, թէ ազգ մը ամբողջ կրակներու մէջ է և թէ հայը բնաջինջ կ'ըլլայ...»։

— Առ Աւազակապետ կոչուած մարդկունդ ո՞ր կուսակցութեան կը պատկանէր, աւելցուց լեռներու հսկան՝ իր հարցումները փոխելու դիտումով մը։

— Ոչ մէկ կուսակցութեան չէր պատկանէր։ Անոր աջ բազուկներն էին Վանական ու Ներսէս Արծրունի անձնուրացներ։

— Վանական ըսի՞ք...

— Այո։

— Կեղծանո՞ւն է։

— Ի հարկէ. բայց ժողովուրդը միայն այդ անուան տակ ճանչցաւ զինքը։

— Ան ո՞ւր է։

— Կոտրած առեն ապառամբական կռիւի մը մէջ սպաննուեցաւ ու մարմինը մնաց Արարուց հրապարակին վրայ երեք օր։

— Հապա՞ Ներսէս Արծրունին...

— Ծայռի չէ... անոր մարմինը չը գտնուեցաւ։

Աւազակապետը հասկցաւ թէ՝ խեղճ միամիտ կղերականը ճաւատացած էր որ Աւազակապետն ու Ներսէս Արծրունին ուրիշ անձնաւորութիւններ էին։ Աւոր ալ պատճառը սա էր որ, Ներսէս Արծրունի անունով ճանչցուած ժամանակ, Աւազակապետի գոյութիւնը կը ծածկէր և, փոխադարձաբար, Աւազակապետ անունով ճանչցուած միջոցին, Ներսէս Արծրունիի գոյութիւնը կը ծածկէր... այսպէս որ երկու անձնաւորութիւն էր ինքը։

— Իմացածիս նայելով՝ այդ Վանական ըսած մարդերնիդ վարդապետ մըն է եղեր, արդեօք ճիշտ է հարցուց Աւազակապետը։

— Շիտակ է, Վարագայ վանքին վարդապետանըէն մին է... պատասխանեց վանահայրը, բայց կղերական սքեմը վերջին ժամանակներու մէջ հագաւ...։

— Ծանո՞թ էիք իրեն։

— Երկու անգամ տեսած եմ զինքը։

— Ինչի՞ պէս երկրացի էր Վանական։

— Վանի Շատախ քաղաքացի էր։ Արդէն առիւծի պէս մարդեր կ'ելլենն անկից։ Քուրտերը միայն անոնց հետ չատ հաշտ կ'ապրին, Գայազ Ներսէս Արծրունիին, աւոր մասին եղած բացատրութիւնները չատ մթին են։ Ոմանք կ'ըսեն թէ ինքն քաղաքացի է. ոմանք ալ կը պնդեն թէ զեղացի է։ Վերջապէս այդ մարդը բովանդակ գոյութեամբ առասպելական է ու մտած տեղը, քալած վայրը... ամենուրեք ուրուականի տիպ մը գարձած է։ Ինչ գիտնամ... օր մը Պաղտս Եպիսկոպոս մը կար՝ որ պատմեցաւ իրեն կատարութեան մեղսակից մը, պատմից թէ հոգեառ հրեչտակ մը այնքան իրեն վախ ազդած չէր կրնար ըլլալ, որքան այդ անձնաւորութիւնը։ Նոյն իսկ Սատանային փաչայի մահն անոր

վերադրեցին, որուն համար քիչ մնաց Վան քաղաքը հիմնայատակ պիտի կործանուէր։

Այսպէս Վանահայրը բաւական որոշ տեղեկութիւններ առած կը կարծէր Հայրենեաց ծառայողին, որ կատարեալ պաղարիւնութեամբ մը մտիկ ըրաւ, յետոյ՝ կէս գիշերուան մօտ առաջնորդեց հիւրը ննջելու...։

— Հոգեկան անհուն կորով մը կը տեսնամ սա կղերականին մէջ ըսաւ Աւազակապետն ինքնիրեն. պէտք է յայտնեմ իրեն թէ՝ պարտաւոր է աչք Օհանը փրկելու, նոյն իսկ Ս. Պատրիարքին հրամանին հակառակ։ Ձեմ կարծեր թէ՝ սարուկներու նկարագիրը ցոյց տայ ինծի։ Ա՛խ, անկարելի է որ մեկնիմ ասկից առանց այդ անձնուրաց ծերունին իր ընտանեկան յարկը վերադարձնելու։ Ապերախտ աշխարհքին չը պիտի թողում որ իր կամքին գոհէ զանի...։

Ամբողջ գիշերը հանդարտ չը քնացաւ։ Առտուն իր նպատակը յայտնեց։

— Հայր սուրբ, չեչտեց Աւազակապետը, խնայած ծիս նայելով երէկուան ծերունին անոնց մէկը չէ... քանի որ դուք Հայրենեաց ծառայողները չափազանց կը յարգէք, ինչու կը թողուք որ առանկ անձնուրաց եկեղեցական մը ծերութեան օրերու մէջ տառապի։ Մի՛թէ այս է անոր բաժինը...։

— Ինչ կրնամ ընել... եթէ ձեռքս ըլլայ... դողդողաց վանահայրը։

— Դարձեալ ձեր ձեռքն է... Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանն ինչ պիտի կրնայ ընել։ Օհ, չատ չատ երկուքդ ալ բանտարկել պիտի տայ։ անանկ չէ՞։

— Օհ, բանտարկութիւնը բան մը չէ... կը կատկածեմ թէ Կ. Պոլսոյ արդի հայկատակներու դեր կատարող ներքինէն մին յիմարաբար կ'երևի կը քարկոծէ զիս ու հանդէպ հոգեւոր իշխանութեան ըմբռստ կ'անէ

անէ ընթացքս... ահա այս է ինծի ցաւ պատճառողը...։

— Այդ թերթերը նոյն իսկ երևին պախարակելու ձեզ, միթէ նշանակութիւն ունին, երբ դուք արդարութիւն կը գործէք, երբ դուք խղճի պարտականութիւն մը կը կատարէք։ Ես կը հաւատացնեմ ձեզ թէ՝ Կ. Պոլսոյ թերթերը թուրք փաշաներու բերանը ծամծմուած բառերով կը լեցուին..,։ Ատանկ աղտոտ փրփուռներէ արտադրուած լրագրութիւն մը չը կրնար ձեր ամբարիշտ կեանքին աղարտն ըլլալ։ Կան համբաւներ, որոնք աղբերու մէջ նետուած ադամանդի կը նմանին, տեսողները կը ճանչնան ու կը պահեն... հոգեւոր իշխանութիւնն, որուն գլուխը կը գտնուի դարուս հայ ազգին մեծ մարդը բնաւ պախարակելի ուրմրոտ չը պիտի նկատէ ձեր ընթացքը, որովհետեւ չատ աղէկ հասկցած է Կ. Պոլսոյ լրագրութեան և, ի մասնաւորի, «Բիւզանդիոն»ի ատրնացած խմբագրին ոգին..., Հետեւաբար, եթէ ներսում մը կայ, ասիկա միմիայն կառավարութեան օրինաց հանդէպ արդարութիւնը պաշտպանելդ ու անոր խնդէչ հրամաններուն ներքեւ երբէք չենթարկուիլդ է։

Վանահայրը չառարկեց։ Պահ մը մտքի խորութեանց մէջ ինկաւ, ուր աղնիւ ու վեհ ներշնչումներու ցոլքերը կ'անցնէին։

Ու երկու հակադէմ զաղափարներու հանդէպ զբաղեցաւ...։

Եթէ Ս. Պատրիարքէն եկած հրամանը մէկդի նետելով աչք Օհանը չը բանտարկէր վանքին մէջ, իր վրայ ծանրացած պարտականութիւնը պիտի բաղդեր։ «Առօրագրեալ, պաշտօնիդ կիրարութեան դէմ յանցապարտ մըն ես...։»

Բայց եթէ արդարութեան ձայնը խեղդելով տէր Օհանը զրկէր իր ընտանեկան հարկէն ու ծերութեան օրերու մէջ աչքը սիրելիներուն կարօտավ փակել տար, ան առեն ներքին զղջումի մը, այսինքն խիղճը պիտի բողոքէր. «Վարդապետ, կոչումիդ դէմ կը մեղանչես...»

Ո՞րն աւելի բարձր էր. կոչո՞ւմը թէ պաշտօնը...:

Մտածեց... երկար ու խորունկ կերպով մը մտածեց:

Աւազակապետը, որ մարդուս հեզևկան խոովայոյզ վայրկեաններուն չատ անգամ հանդիսատես եղած էր, զգած թէ կղերականը կը տառապէր իր խղճին հետ ու չէր կրնար վերջնական որոշումի մը յանգիլ:

— Թող Ս. Պատրիարքին հրամանը խղճիս վրայ չը ծանրանայ բացատրեց Վանահայրը ճիգ մը ընելով ինքնիր մէջ. ես արդարութիւնը չեմ կրնար ոտնակոխ ընել:

Այս լսելով Մօնթ մը կանչեց ու անոր պատուիրեց Ա... գիւղի քահանան դիւանատունը բերել:

Արդարեւ քիչ յետոյ ներս մտաւ Տ. Օհան:

Վանահայրը յուզուած ու ընկճուած կերպով մը անոր երեսը նայեցաւ: Անո՛ւշ, թրթռա՛ն ու մանուանդ յանկուցի՛չ ճառագայթ մըկար Տ. Օհանի աչքերուն մէջ:

— Տ. Օհան, մրմնջեց Վանահայրը, չուրջ երկու ամիս է որ վանքին մէջ բանտարկուած էք, հեռու ձեր սիրելիներէն... նոյնպէս՝ հեռու ձեր հօտէն: Ասիկա ծանր եկած էր ինձի. բայց կը սպասէիք որ «Անապատի մեկուսացումի» հրամանը փոխուէր...: Մեր պատրիարքարանը մոռցած է...: Իմ, բաւական է, արդարութեան ձայն մը կը սպասէ դիս որ վերադարձնեմ ձեզ սիրելիներուդ գիրկը...: Գացէք և ձեր ծերութեան օրերու մէջ աղօթեցէք աղգին ու Հայրենեաց համար:

— Ինչ է կ'ըսէք հայր սուրբ, ընդմիջեց Տ. Օհան Աւազակապետին վրայ աչքը վանահօր դարձընելով: Ցիշեցէք թէ ազգու հրամանագրին հակառակ կը գործէք, յիշեցէք թէ կառավարութեան օրինաց հանդէպ պատասխանատուութիւն մը ունիք, յիշեցէք թէ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանն ու Ս. Պատրիարք մը կայ...:

— Ամենքը յիշեցի... բայց արդարութիւնն այդ ամենքէն բարձր է ինձի համար:

Տէր Օհան լռեց:

Վանահայրը նոյն օրը ճամբու դրաւ աքսորուած քահանան ու աւազակապետին ըսաւ:

— Երախտապարտ եմ որ ձեզ այս բարութիւնը գործել տուիք ինձի:

Աւազակապետը յուզուած չեչտով մը չնորհակալ եղաւ ու իրիկուան մօտ մեկնեցաւ վանքին յատուկ ցուկանատուն:

Բայց փոխանակ մինչեւ քաղաքին նաւամատոյցը ճամբորդելու, ցուկանաւին մշակներուն պատուիրեց որ Ճիրաչէն ըսուած գեղին առջեւը կենան, հոն երթալ կ'ուզէր:

Մշակները ցուկանաւը կեցուցին Ճիրաչէն անուն գեղին դէմ: Աւազակապետը դուրս ելաւ ու անոնց մէյ մէկ նաւէրներ տալէ ետքը՝ հեռացաւ:

Խաւարը սկսած էր չորս դին պատել: Երկինքը ծածկուած էր ամպերով:

Աւազակապետը յառաջացաւ դէպի քաղաքը տանող ճամբան ու արագութ քայլերը:

Երբ քաղաքը հասաւ, ուղղակի Արարուց ապաստանարանը դնաց ուր պահուած էին իր զանազան ախպերը պատկերացնող հազուստները. Տան ախոյեանին խմացուց իրեն թէ կրկասով դրութիւն մը ունէը:

Տուէք ըսաւ... Աւազակապետը:

Պառաւը դղրոցի մը մէջէն թուղթի կտոր մը հանեց ու յանձնեց Աւազակապետին որ բացաւ զայն և ահա ինչ որ կարդաց.

«Երէկուընէ ի վեր բանտը կը գտնուիմ։ Կը խնդրեմ որ հարկ եղած միջոցները ձեռք առնէք խուզարկութեան պատասխանատուները ազատելու...։ Առ այժմ այսչափ... ժամանակ չունիմ երկար գրելուն։

ՎԱՐԴՈՎ

Աւազակապետը պատռեց այդ երկտող գրութիւնը ու գաղտնիքներու սենեակը մտաւ. հոն անմիջապէս վրայէն հանդերձները հանեց ու մուրացկաններու յատուկ տարազով մը ծպտեցաւ։

Արդէն առաւօտ եղած էր։ Երկինքը պարզած էր իր անուշ կապոյտը։

Արարուց այդ աննշան փողոցէն ուղղակի քաղաքը տանող մայթ պողոտան անցաւ ու մուրացկաններու քայլերով սկսաւ յառաջանալ։

Գիտէր թէ կէս օրէն առաջ բանտարկեալներուն քով երթալ կարելի էր, այդ պատճառաւ՝ երբ բանտին դուռը հասաւ, խնդրեց դռնապանէն որ՝ թոյլ տար իրեն ներս մտնելու։ Դռնապանը գլխու նշանով մը հասկցուց թէ՝ ազատ էր։ Աւազակապետը ներս մտնաւ որ աչքը չորսդին յարեց։ Բանտին այն մասն, ուր կէս ժամու չափ չրջագայելու հրաման մը եկած էր Բ. Դուռնէն, ընդարձակ չէր։ Երկաթապատ վանդակորմ մը կը բաժնէր այդ մասը փորիկ ու նեղ դաւիթէ մը, ուր կը կեանային դուրսէն եկողները։

Աւազակապետը նեղկէկ դաւիթին մէջ բաւական առեն սպասեց, Բանտապահը մօտենալով իրեն հարցուց.

— Ինչ կ'ուզես ծերուկս։

— Մէկը տեսնել կ'ուզէի մրմնջեց Աւազակապետը կեղծ ձայնով մը։

— Ինչ ազգ ես։

— Ես։

— Այո՛։

— Հայ եմ։

— Հա՞յ։

— Ճիշտ է։

— Ո՞վ է ուզածդ։

— Հոս չէ... ես ալ ան կը փնտռեմ։

— Անունն ինչ է։

— Ինչ գիտնամ... թոթովեց Աւազակապետը պահ մը իր չուրջը նայելէն ետքը։ Սանկ մէկը... սանկ... ինչպէս բան... սանկ անուն մը... լեզուիս վրան է...

— Երբ ձերբակալուած է, գոչեց բանտապահը նեղացած եղանակով մը։

— Բայց՝ նա ձեզի ըլլայ... փութացաւ Աւազակապետը՝ կլորիկ դեղին մը դնելով պահապանին ձեռքը մէջ։

Բանտապահը պողպատ այն կարգ մը չուներուն պէս, որոնք անօթի եղած առեն յանկարծ ոսկոր մը կը տեսնեն։ Նայեցաւ մուրացկանին վրայ... և հասկցաւ թէ պզտիկ փութաւրներու տակ իւղուած պատառներ ուներ։ Ուստի փոխեց քաղաքականութիւնը։ Դէմքին վրայ պատկերացաւ ընչաքաղցութեան ոգին։

— Աղէկ... չե՞ս յիշեր անունը, կրկնեց բանտապահը։

— Կը յիշեմ... բայց...։

— Ինչ բայց։

— Կուզեմ որ քովը տանիք զիս։

— Ինչպէս կըլլայ այդ... երբ չը գիտես թէ ե՞րբ ձերբակալուած է։

— Երեկ չէ առջի օրը ձերբակալուած է։

— Երէկ չէ առջի օրը... կեցեր չըլա՛յ թէ աւազակ մը կայ, ան է բանտը։ Սանկ երկայն հասակ մը, լիք կազմուածք մը կառաւղի կերպարանք մը ու յաղթանդամ մարմին մը ունի։ Դեռ երիտասարդ է. երեսուն տարու ըսեմ չը կայ։ Երկու օր է կը չարչարուի, սակայն անունը չը զրուցեց։

— Ա՛ա է... աս ըլլալու է...։ Նա հաս մըն ալ... դեռ ուրիշ ալ կուգամ... միայն թէ՝ քովը տար պիս։

— Տանիմ ամա, թէ քու կեանքդ և թէ իմս վտանգի մը տակ կը մնան, անիկա չղթայակապ էու առանձնարան մը կը գտնուի։

— Ինչու աստանկ ըլլայ... դուն կրնաս յարմար առթն մը գտնել։ Եւ քանի որ առանձնարանի մը մէջ ա կը գտնուի ան, մէկը չը կրնար տեսնել մեզ։ Կ'առաջնորդես պիս հոն... անա լմնցաւ։ Ջ'ըլլար աստանկով...։ Ցետոյնուէր մըն ալ կ'առնես... հասկցա՞ր։

Բանտապահը պահ մը կեցաւ... մտածեց... չորսդին նայեցաւ... աւազակի մը պէս անկիւնը լաւ մը դիտեց... երբ այս լուռթեամբ կատարուած գործը վերջացուց, կամացուկ մը Աւազակապետին մօտեցաւ ու ըսաւ։

— Հայտէ, ծերուկս, տեւէս եկուր։

Ու առաջնորդեց գինքը մթին, քաոսնելի ու մահարոյր նկուղ մը որուն գնտան անուն կուտան։

— Նա... մտիր ներս... փսփսաց բանտապահը՝ դուռը բանալով։ Երբ պզտիկ չվոց մը հանեմ, իսկոյն դուրս եկուր... հասկցա՞ր։

— Հասկցայ... պատասխանց Աւազակապետն ու նկուղին մէջ մտաւ։

Զինակիրներու պետը մէկ անկիւնը կծկտուած կը մնար. երբ սոսկումով մութին մէջ դուռին բացուիլը մարդկու փսփսալը լսեց, պահ մը կարծեց թէ հարցաքննիչ

դատաւորն էր եկողը, հետեւաբար անտարբեր կերպով մը սպասեց։

Աւազակապետը խարխարելով դատ. այդ հսկայ Զինակիրը։ Ցետոյ ձեռքը անոր ուսին վրայ դրաւ ու ըսաւ։

— Ջայն առը, վարդով... ես Աւազակապետն եմ։

Այս նախադասութիւնը ճնշեց հսկայ երիտասարդն որ ծանր չղթաներու ներքեւ չարժուեմ մը ըրաւ ու ինկաւ Աւազակապետին դիրկը հեծկլտալով։

— Ի՞նչպէս, ինչ կերպով հոս եկաք վարպետ դողդողաց թշուառ բանտարկեալը։ Մէկ, չը նայի՛ք արեւն անգամ չը կրնար հոս թափանցել։

— Ատոր ժամանակը չէ... չուտ առ այս փոքրիկ դաշոյնն ու սրտակը... ընդհատեց Աւազակապետը։ Մնացեալը դիտես ինչ ընելու է։ Մնա՛ս բարով Հայրենասց անմահ դատակ... մնաս բարո՛վ։

Վարդով ընդունեց դաշոյնն ու սրտակն, որուն մէջ մութ գոյն ու սարսռալի հեղուկ մը լեցուած էր, կամաց մը կուրծքին վրայ պահեց զանոնք ու վերջին անգամ ըլլալով համբուրեց Աւազակապետին ձեռքերն ու ոտքերը։

Աւազակապետը պատրաստուած էր մեկնելու, անա բանտապահին չվոցը լսեց։ Աճապարանքով մը նկուղէն դուրս ելաւ ու բանտին չվաքը մտաւ։

Բանտապահին ձեռքը կորիկ դեղին մըն ալ սպրդեցուց ու աննչմարելի կերպով մը դուռնէն դուրս նետեց ինքզինքը։

Շաբաթէ մը ետքը կառավարութեան հրամանի մը համաձայն վանի եղեռնագատ Աւետեանը հրապարակային դատի մը ենթարկեց Զինակիրներու պետն, առարկելով թէ աւազակ մըն էր ան։

Դատաւարութիւնն միմիայն ուրիշ բանի համար չէր,

եթէ ոչ ժողովուրդին ցոյց տալ որ ամեն աւազակ ուշ կամ կանուխ իր օձիքը պիտի չազատէ օրինաց ու արդարութեան ձեռքէն:

Երկուշաբթի առաւօտ մը, դատի սկսուած պահուն, Աւազակապետը հագած պարսիկ վաճառականներու յատուկ տարազն ու նաղելաճեմ քալուածքով մը դատարան մտաւ:

Զը նայելով ժամանակներու երկիւղալի դրութեան, չը նայելով այն զարչկի տրամադրութեան որուն մէջ կը գտնուէր կառավարութիւնը հանդէպ հայ ժողովուրդին... դարձեալ խառն բազմութիւն մը լեցուած էր ներս, որուն մեծ մասը հայ էր:

Աւազակապետը Հայերու քով չը նստեցաւ. պարսիկ վաճառականներ կային, անոնց խառնուեցաւ:

Ժամը առաւօտեան երկուքին կը մօտենար, փայտէ վանդակապատ մը կը բաժնէր ժողովուրդը դատաւորներու յատկացուած անկիւնէն: Հոն երկայն ու լայնկեկ սեղան մը դրուած էր՝ կանանչ չուխայով մը ծածկուած: Չնարակէ կազամարնոց մը և երկու կազամարներ կային: Մէկ երկու կտոր թուղթ ու հաստիկ գիրք մը կը տեսնուէին սեղանին վրայ: Այս էր բոլորը...:

Կէս ժամէն աւելի սպասից Աւազակապետն ու նայեցաւ այդ հրէշային մեքենայութիւններով արիւնալի սեղանին, որ թախտաբ է:

Անա քովընակ դուռ մը բացուեցաւ ու ներս մտան երեք անձեր: Մին մօլլա մըն էր, իսկ երկուքը քազաքական հագուստով մարդիկ:

Օհ, այդ մարդի՛ր... Աստուած իմ անոնց աչքերուն մէջ ուրուագրուած էր գիշերուան խաւարը, և իմի մը նենգութիւնը կը թրթռար չրմունքներու լայնչ կազմուածքին վրայ: Չարութեան, վատութեան ու անբարուքեան մարմնացումն էին անոնք, որ մարդու կերպարանքով նկարագիր մը կը ներկայացնէին, ծածկելով իրենց բավանդակ սեւութիւնը:

Իրարու հետէ սեղանին չուրջը չորուեցան դատաւորները: Պահ մը խորին լռութիւն մը տիրեց... պահ մը զարհուրելի սոսկում մը անցաւ այդ ընդարձակ սրբանէն մէկ ծայրէն միւսը: Բազմութիւնը դառն անձկութեան մը կը խեղդուէր: Զգացումի և արեան ձգտումներ մը մորմոքուած սիրտերը կը ճնշուէին իրենց լուանդակ դառնացումին մէջ:

Ու հոն, այդ արիւնալի, այդ եղեռնական, այդ բարբարոսական ժողովուրդի մը զարհուրելի չէնքին ներքեւ կը սպասէին ամենքն ալ...:

Ո՛վ պիտի դար...

Որո՞ւ կը սպասէին:

Ու ահա մեծ դուռը ճնշումով մը բացուեցաւ ու չորս ոստիկաններու առաջնորդութեամբ ներս բերուեցաւ մեր հակայ Զինակիրը՝ Վարդով:

Աւազակապետը կեցած տեղը սարսռաց...:

Վարդով սեւ, խարխլած ու մքլոտած աթոռի մը վրայ նստեցաւ:

Այն ատեն հարցաքննիչ դատաւորը տեղէն վեր եկաւ ու կարդաց տեղեկագիր մը զոր տուած էր ոստիկանութեան տեսուչը:

«Ճիշհալը, ըստ իր վկայութեան, քաղաքացի է և ծնած է Կարնոյ նահանգին պատկանող գեղի մը մէջ: Անունը Աւազ է, իսկ մականունը՝ Լեռանց...: Տարիներէ ի վեր Աւազակութիւնով կ'ապրի եղեր: Ինքն է՝ որ կայսերական թղթատարին վրայ քանի մը անգամներ յարձակումի ըրած է. ինքն է՝ որ երկրին անիշխանական վիճակ մը տալու չանք ըրած...:

«Վերջին անգամ իր աւազակ ընկերներով կանոնաւոր զօրքին անճնաւոր չըլլալուն համար դիմադրե-

լու որոշած է, բայց վիրաւորուած վիճակի մը մէջ ձերբակալուած ու ատիկանութեան յանձնուած է...»

Այս տեղեկագրին ընթերցումէն ետքը՝ նորէն խոր լռութիւն մը տիրեց։

— Ոստիկանութեան տեղեկագրին ճշտութիւնը չես կրնար ուրանալ, բաւ դատաւորներէն մին՝ որ նախագահն էր, որովհետեւ դուն բերնովդ խոստովանած ես. հիմայ կը մնայ օրինաց քննութիւնը, որ պիտի տրամաղրէ քու չարագործութեանդ պատիժը...

Ըսէ նայիմ ինչու ոճիրներով անուշցանել կ'ուզես քու կեանքդ։

Վարդով խոժոռ ու անվեհեր նայուածքով մը պատասխանեց.

— Պէտք ունէի...

— Ինչ բանի, ընդհատեց նախագահը։

— Ձեր բաժին։

— Ոճիրներո՞ւ...

— Այո։

— Մարդ բաժդ գազան չէ... մինչ դուն գազան ես ու ոճիրներով անանիկ կուզես։

— Մինչ ոճիր գործողները բոլորն ալ գազաններ են։

— Ի հարկ է։

— Ուրեմն ես այդ տեսայ մեր երկրին մէջ ու ատանկով ապրիլ ուզեցի։

— Ինչպէ՞ս... ո՛ւր տեսար...

— Նախ՝ անոնց մէջ, ուր մարդիկ սիրտ չունին ու խղճին ինչ ըլլալը չը գիտեն... յետոյ՝ անոնց մէջ, ուր արդարութեան ու իրաւունքի անունով չարագործութիւններ կը կատարեն ու կը ծածկեն...։

Հրէշատիպ նախագահը գալարուեցաւ կարծես սեւ իժի մը պէս, որուն վրայ եռացած ջուր կը լեցնես։ Ոչ չը կրնալով զսպել ինքզինքը, բացագանչեց։

— Թշուառական, ինչ ըսել կուզես... հոս դատարան է... բացայայտ խօսէ։

— Ո՞ր կէտն է որ չէք հասկցած, հարցուց Վարդով կատարեալ պաղարիւնութեամբ մը։

— Ինչ ըսել կուզես... «որո՞նք են այն մարդիկը որ արդարութեան ու իրաւունքի անունով չարագործութիւններ կը կատարեն ու կը ծածկեն»։

— Դուք։

— Մե՞նք։

— Այո՛, դուք։

— Բայց պէտք է դիտնաս թէ հոս դատարան մըն է, և ոչ լեռ մը... և դիմացինները օրինաց ներկայացուցիչներ են։

— Կը ճանչնա՛մ... եա կոյր չեմ որ դատարանին ու լեռան տարբերութիւնը չը գիտնամ։ Սակայն ըսածներս սխալ չեն։

— Լրբութիւն պէտք չէ, ընդհատեց անմիջապէս մօլլան, որ լուռ կը կենար։ Պատասխաններդ օրէնքով ըրէ ու ճանչցիր յանցանքդ

— Ինչ կուզէք... ահա կըսեմ։ Ես լուծած եմ վրէժս անունցմէ, որոնք իմ արիւնովս, իմ քրտինքովս ապրեցան...»։ Ասկից ետքը կուզէք՝ կախեալ ըրածնան տալէք, կուզէք՝ խղխողելու. կուզէք՝ հրացանի յանձնելու. չեմ վախնար։ Իմ կուրծքս պատրաստ է... այսչափ։

Դատարանի ամբողջ սրահը նորէն սարսռալի արհաւիրքով մը լեցուեցաւ։

Դատաւորները չը չարունակեցին այդ հրապարակային դասը, Բայց ոտքի չելած՝ ահա ներս մտաւ արդարութեան ընդհանուր դատախազն ու յանցաւորին հետեւեալ հարցումն ըրաւ։

— Օրէնքը կը պահանջէ որ ճշմարտութիւնը խոս-

առվանիս։ Ըսէ, ինչ պատճառներէ թելադրուած աւազակային խումբ մը կազմակերպելու չար խորհուրդն ունեցար...։ Ի հարկէ տեղէ մը դրդուեցար, անանկ չէ՞։ Պարտական ես յայտնելու։

— Արիւնը՝ արիւնի տեղ... չեչառեց Վարդով։

— Ո՞վ է քու արիւնդ խմողը։

— Կառավարութեան մարդը։

— Ըսէ, ազատ ես։

— Կուզէ՞ք մանրամասնօրէն տեղեկանալ։

— Այո՛,

Լաւ ուրեմն մոխիկ ըրէ՛ք։ « Կառավարութեան հաւատարիմ անձ մը, տարիներով կ'ապրէր համեստ ընտանիքի մը մէջ։ Օր մը այդ հաւատարիմ անձը հարազատ քրոջը հետ մօտակայ քաղաքէ մը կը վերադառնար։ Ճամբան իրեն կը հանդիպին ձիաւոր ոստիկաններու ջոկատ մը և Կ. Պոլիսէն եկած գինւորական հազարապետ մը։ Այդ հանդիպման վայրը լեռնային վայր մըն էր։ Հոն չարագործ մը երկու բանէ կրնար վախնալ։ Աւազակներէն ու իր խղճէն։ Հազարապետը կը կեցունէ ոստիկաններու ջոկատը և կը հրամայէ ճամբորդ անձին որ իր քովը մօտենայ։ Թշուառ մարդը կը մօտենայ։ — Ո՞վ է հեռինդ, կը հարցունէ հազարապետը։— Ջոյրս է, կը պատասխանէ մարդը։— Սուտ կը խօսիս, կը պոռայ հազարապետն ու կապել կուտայ մարդը։ Ցետոյ մանկամարդ աղջիկը կը քաշէ ժայռի մը ներքեւ... ու եղբօր աչքին հանդէպ կը բռնաբարէ զայն։ Ու ինքը յափրացած կը հեռանայ քառորդի մը չափ և կը հրամայէ ոստիկաններուն որ կեավուրի աղջկան քէֆը կատարեն։ Ոստիկանները կը լկեն ու դիակ կը դարձուընեն զայն... Երկու ժամէն կը մեռնի աղջիկը։ Եւ որպէս զի եղբայրը մէկու մը չը յայտնէ, անոր ալ կուրծքին քանի մը դաշոյնի հարուածներ կուտան և կը մեկնին։

կարծելով որ մեռած է։ Բայց մեռած չէր։ Քանի մը ժամէն ուշքի կուգայ ու կ'ազատուի։ Մարդը տունը չը վերադառնար... իր առաջին պարտականութիւնը կ'ըլլայ այդ հազարապետը յետոտել... կը հասնի նպատակին։ Ըսել կուզեմ թէ իր վրէժը կը լուծէ...։

— Ո՞վ է այդ անձը, ընդհատեց ընդհ. դատախազը չը գիտնալ ձեւացնելով։

— Ես եմ... բացագանչեց Վարդով։

— Դո՞ւն։

— Այո՛։

Ընդհանուր դատախազն երկիւղալի նայուածք մը նետեց չորս դին ու դատաւորներուն հետ գաղտնի դիւանատուն մտան։

Ցետոյ վերադարձան... ու ահա ինչ որ վճռեցին.

«Նկատելով որ յիշեալ Աւագ Լեռնց անուն անձը վաղեմի եղեռնագործներէն մին է և աւազակապետութեամբ կ'ապրի, օրինաց տրամադրութեան համաձայն՝

Մահուան կը դատապարտուի...։»

Այն մահավճիռին ընթերցումէն եաքը Վարդով ոստիկաններու առաջնորդութեամբ բանտը տարուեցաւ։

Բազմութիւնը սրահէն մեկնեցաւ դառն ու սարսռալի տպաւորութեան մը տակ։

Անցաւ չաբաթ մը...

Կ. Պոլիսէ եկած հրամանագիր մը որ վաւերացած էր կայսերական իրաւէով, թոյլ կուտար եղեռնագործ աւազանին որ ընդհուպ կախաղանի բարձրացուներէ չարագործը։

Սրտ, հրապարակային յայտարարութիւն մը տարածուեցաւ, որուն մէջ նշանակուած էր կախաղանի պատիժն օրն ու ժամը, մանաւանդ վայրը։

Աւազակապետը նոյն օրը ներկայ գտնուեցաւ։

Բազմութիւնը նկարագրելու բան չէր... սակայն

ճիշտ ժամանակին յանկարծ ոստիկաններու խումբ մը նետուեցաւ բազմութեան մէջ և զայն ցրուել ուզեց։

Ժողովուրդը հասկցաւ թէ կախաղանի որոշումը յետաձգուած էր։

Մինչդեռ օր մը եաքը սոսկալի աղբիւրէ մը լուր առնուեցաւ թէ մահապարտը ժամ մը առաջ աղտու թոյն մը առած ու բանտին մէջ մեռած էր։

Աւազակապետը ձեռքը կուրծքին վրայ դնելով մըրմնջեց։

— վրէժ...

ՎԵՐՋ ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴԻ

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԱԽԱՋԱՓԱՊԵՏԸ

«Մեծ մարդիկ անհետաց կեանքի մը մէջ չեն ապարտկիր. անոնց հոգիներուն պէս՝ մեծ է անոնց պատմութիւնը...»

* * *

Այն արկածալից, խռովատանջ ու տանժանելի կեանքը զոր ունեցաւ մեծ մարդ մը, դժուար է սահմանել պզտիկ պատմութեան մը մէջ ամփոփել։

Աւազակապետը մեծ մարդերէն էր. հետեւաբար՝ անոր պատմութիւնն ալ մեծ պիտի ըլլար։

Ամբողջ քսան տարի կուրծք տուաւ, կռուեցաւ, ժայռի մը պէս անվեհեր ճակատ մը բացաւ հայրենիքի թշնամւոյն դէմ, չը նայելով դիւերուան սարսռալի խաւարին. ոչ ալ ցերեկուան երկիւղալի դիրքերուն. քալեց, յառաջացաւ, մտաւ ամեն վայր, ամեն տեղ, ամեն ուրեք, անցաւ պատահէն ինչուան գիւղը, բանտէն ինչուան թիւրանը, հազար ցնցոտիներու տարազը, տանջուեցաւ աէրվիշներու չարչարանքին մէջ, ծծեց ու ծծկ տուաւ հրէշատիպ չարագործներու արիւնը, դարձեալ հանգիստ չունեցաւ ժամ մը իսկ. րոպէ մը իսկ...

Ահա Աւազակապետը։

Ահա Ներսէս Արծրունին...

Մենք այս համառօտ յիշատակութիւնները ստուար հատորներու մէջ կարող պիտի ըլլայինք ամփոփել, եթէ ժամերամանաբար նկարագրէինք անոր կեանքին մեծ պատմութիւնը։ Բայց Թողնելով ապագայ սերունդին այդ ճշմարիտ պարտականութիւնը՝ չարունակենք հետեւիլ այն արտակարգ գործունէութեան զոր ցոյց տուաւ իր ծերութեան վերջին տարիներու մէջ իսկ, մինչեւ որ ցուրտ մը և սեւ հող մը ծածկեցին զինքը։

Զինակիրներու պետ. ինչպէս տեսանք, բանտին մէջ պահած Թոյնով վերջ տուաւ իր կեանքին։ Աւազակապետը՝ խոնուած բազմութեան հետ կը գոնուէր, համոզուած էր տեղի ունենալիք սարսռալի իրականութեան, որովհետեւ այդ Թոյնի սրուակը ինքը յանձնած էր։

Սրդ. Աւազակապետը նոյն օրը մեկնեցաւ քաղաքէն դէպի այն գեղը, ուր պահուած էին Լուսիա և Նուբիմէ։

Երկու մանկամարդ աղջիկները զառն անձկութեամբ մը դրկեցին զինքը՝ տաք արցունքներ թափելով անոր ձեռքերուն վրայ։

— Լուսիա, երկու տարի է որ մեր պաշտելի Հայրենիքին մէջ կը գտնուինք, բսաւ Աւազակապետը. հիմակ բաղդը կը հարկադրէ մեզ ժամանակ մըն ալ Թողուլ զայն ու երթալ օտար երկիր մը։ Է՛հ, Աստուծոյ կամքը... կարելի է չուտով կը վերդառնանք։

— Դէպի ո՞ր, հայր, հարցուց Լուսիա, որուն աչքը լեցուեցաւ արցունքով։

— Դէպի Պարսկաստան։

— Ինչ կայ այդ երկիրը... գոնէ Ռուսաստան երթայինք այս անգամ, չըլլա՞ր։

— Ռուսաստան... միեւնոյն բան է՝ հիմակուան Թուրքիան ու անխիղճ Ռուսաստանը։ Մի կարծեր թէ այդ ժողովուրդը քրիստոնեայ անունին տակ պիտի պաշտպանէ մեզ. ոչ. անիկա մտքին մէջ դարանուած անանուկ ծուղակներ ունի, ուր ինկող մը չազատիր։ Թուրքիա մեր աղգին ճիւղերը կը աղոյժ ու չի նայիր անոր կանաչներուն, իսկ Ռուսիա արմատէն խլելու կ'աշխատի ու բոլոր ուժով կը փորէ, կը պեղէ՝ երբեմն լուռ երբեմն զայրացած եղանակով մը։ Դարձեալ Պարսկաստան, իր զարաւոր յիշատակներով մեզի կապուած, այն երկիրն է, ուր աչքերնիս կարող ենք բանալ։ Ահա պատճառ մը, որ մտքիդ մօտիկ է, անանուկ չէ՞, սիրելի Լուսիա։

Տառապանքի օրերու մէջ իր կեանքը հայրենասէր աւազակին նուիրող մանկամարդ աղջիկը միայն հառաչանք մը հանեց բերնէն ու մրմնջեց.

— Դու գիտես, հայր։ Բայց... արդեօք անգամ մըն ալ չի՞ պիտի կարենամ պաշտելի Վանականիս չէքլիմը տեսնել։

— Ուզածդ Թող այդ ըլլայ... ընդհատեց Աւազակապետը։ Այս գիշերը յարմար է։ Պատրաստ եղիր։

Արդարեւ, գիշերուան ժամը չորսի առեններ Աւազակապետն ու Լուսիա քաղքին այն անչուք բայց զուհերով լի վերեզմանատունին մօտեցեր էին ուր Թաղուած էր Վանականը։

Մութ էր գիշերը։ Բարդ ու փոթորկայոյզ ամպերով ծածկուած էր երկինքը։ Սաստիկ հով մը կար որ ծառերու խշրտուքներուն հետ խառնելով անաւոր աղմուկ կը հանէր։

Աւազակապետը գիտէր թէ Վանականի անյիշատակ չէքլիմը դերեզմանատան մէկ անկիւնը կը մնար, հատա-

բակաց ուղիին ճիչա կիջը. հետեւաբար առաջնորդեց աղջիկը հան ու ցոյց տուաւ զայն։

— Ահա հայրենեաց ու աղգին համար զոհուող մեծ սարդուն անխիչատակ չերիմը... մրմնջեց Աւազակապետը։

Լուսիա ինկաւ այդ ցուրտ հողին վրայ... գրկեց ու սկսաւ համբուրել։

Ու իր կարօտալի արցունքները թափելէ ետքը՝ հեծկլտալով բաժնուեցաւ։

Հետեւեալ գիշերը գաղանի ճամբայով մը Պարակասան անցաւ Աւազակապետը Նուրիմէն և Լուսիան հետն առած։

Պարակասանի մէջ անծանօթ մնաց ամէնուն ու չը յայտնեց իր ով ըլլալը։ Քիչ ժամանակէն թողուց աղջիկները բարի մարիկի մը պաշտպանութեան ներքեւ, ինքը Հայոց Հայրիկին մօտ գնաց։

Շքեղ ու ճոխակառոյց կահ կարասիներով լի Վեհարանին մէջ նստած էր Հայոց Հայրիկը։ Անոր բարձր հասակը կքած չէր, անոր մեծ ու վեհ ճակատը զալարուն կնճիռներ չը կային. անոր աչքերէն կը ցոլային սարդուս հոգին վսեմորկող լոյս մը և արտակարգ ընդոցում մը... անիկա իր յաղթ ու պարթեւ մարմնոյն ներքեւ պահած էր երիտասարդական կորովի սիրտ մը և վեհ հոգի մը՝ ճոխագոյնուած պաշտեցումի մը բովանդակ երեւոյթով։ Կը նայէր թէ կ'երազէր... անա իր նայուածքը։ Ջիւնափառ մազերը չէ թէ ծերութեան նշան մը կ'արտայայտէին, այլ վեհութիւն մը կը պատկերացնէին անոր կերպարանքին վրայ։

Աւազակապետը կեցաւ ու դիտեց։

Կ'ըսեն թէ՝ մեծ մարդիկը երբ իրարու կը հանդիպին, անոնց նայուածքները հոգիի խորութիւնէն կ'անցնին, կենքարական ուժգին հոսանքներու պէս։

Այդպէս՝ երկու մեծ մարդեր էին Հայոց Հայրիկն ու Աւազակապետը։

Մին մեծ էր իր խօսքին մէջ. իսկ միւսը իր գործունէութեան։

Ու Աւազակապետը՝ զգանչացումի մը դերազանց վեհութեան մը մէջ մօտեցաւ Հայոց Հայրիկին և մրմնջեց։

— Ծառայ եմ Վեհափառ։

— Աստուած օրհնէ՝, զաւակ՝ պատասխանեց Հայոց Հայրիկը դէմը կեցող հսկայ մարդուն վրայ նայելով։ Ո՞ր տեղացի ես։

— Ծառադ Վանեցի է...

— Վանեցի՞։

— Այո՛։

— Քաղաքացի՞։

— Ոչ...։

— Հապա՞։

— Մօսիկ գեղերէն եմ։

— Աղէկ. նո՞ր եկած ես։

— Ամիս մը չը կայ։

— Ինչպէ՞ս է երկիրը։

— Մի հարցունէք... այնքան թշուառ է ժողովուրդն, որ իր աւերակներուն մէջ անգամ տեղ չունի թաղկու։

— Գիտե՛մ, զաւակս, գիտեմ... ժողովուրդիս թշուառութեան չափն անցաւ... Աստուած ինքը գթա՛յ...

— Բայց, Վեհափառ, սա քրիստոնեայ կառավարութիւններն ինչ կըսեն... ինչ արամադրութեան մէջ են... արդեօք պիտի թողո՞ն որ ժողովուրդ մը իր արեան լիճերուն մէջ խեղդուի...

Մթնէն, գիշերուան խաւարին պէս մթնէն, սուրբ

մը պատեհերացաւ Հայոց Հայրիկին չրթանց վրայ, ու ա-նոր մեծ ու վեհ աչքերուն մէջ արցունքը չդադց դառնութեան ու կսկիծի մը բոլանդակ երեսլթովը։

— Ախըր դուք յոյսերնիդ կարեցի՞ք սա քրիստոնեայ անունի ներքեւ ծածկուած կառավարութիւններէն, չէ՞տեց Վեհափառը՝ տեղէն վեր ելլելով։ Ատոնք բորենիներու կը նմանին, զաւա՜կս, դիակներով կը սնանին...։ Վերը՝ Աստուած, վարը ձեր անձնուիրութեան վրայ նայեցէ՛ք, և թէ ալ օտարը՝ միշտ օտար է...

— Մեր անձնուիրութիւնն ինչ կարող է ընել բռնապետական ահեղ ուժի մը դէմ, ընդհատեց Աւազակապետը չէ՞ որ մինչեւ Աստուծոյ տունը՝ մարդուս մարդ պէտք է...։

— Աստուած մեծ է։ Գիտցէ՛ք թէ հոսող կաթիլ կաթիլ ջուրը լեռան ապառաժը կը ծակէ, և փոքրիկ ալիքները ծովի խութերն անգամ կը խորտակեն...։ Դո՞ւք՝ ձեր անձնուիրութեամբը՝ կաթիլ մը ջուր մնաք, դո՛ւք՝ ձեր անվհատ կամքովը փոքր ալիք մը դառնաք, դարձեալ ժայռը կը ծակէք ու խութերը կը խորտակէք...։ Բաւական է որ ձեր աչքը, ձեր հոգին, ձեր սիրտը չը հեռանայ ա՛յն պայծառ երկրէն ուր նուիրական յիշատակներ կան դարերէ ի վեր և ուր պահուած է ամբողջ հայ ժողովուրդի գոյութիւնը...։

— Ա՛խ, հայրի՛կ, ճշմարիտ է. հայ ազգը պէտք է իր անձնուիրութեան վրայ դնէ իր յոյսը. բա՛յց... ա՛լ ինչ մնաց երեսս... ա՛լ որ բազուկներուն վատահի...։

— Մեր ազգը մեծ մարդեր ունեցած է պատմութիւան մէջ...։ Ան իր ծայրահեղ թշուառութենէն ընկճուած ու բնաջինջ եղած չէ այդ մեծ մարդերու չնորհիւ...։ Կեցէ՛ք, արդեօք տեղեկութիւն մ'ունի՞ք տեղական ներքին ուժերու մասին։

— «Ներքին ուժ» ըսածդ պարզապէս պահպանողական ուժ մը դարձած է... այո է բոլորը։

— Աւելի ազէկ, ներկայ կացութեան մէջ ամենէն ապահով ու նպաստաւոր գործը՝ զոր ունենալու ենք, միմիայն պահպանողական ուժն է։ Ա՛տ է որ մեր խորհակուելու մօտ նաւին խարիսխը և հետեւաբար փրկութեան միջոցը պիտի ըլլայ։ Պահպանողական ուժը գոյութիւնն է ամբողջ ժողովրդի մը... ատ է որ ուշ կամ կանուխ ազատութեան կռիւը պիտի դառնայ։ Իջիւ թէ այդ ուժը դաղանի մնար իր մէջ... ան ինքնին ականներ պիտի բանայ մեր արիւնը խմող կառավարութեան քայլերուն ներքեւ...։

Հայոց Հայրիկը խօսքը վերջացուցած չէր, ահա ներս մտաւ դրանիկ մը ու կամացուկ մը փափանքով հասկցուց թէ ծերունի մէկը կարոր գինքը տեսնել կ'ուզէր։

— Թող ներս գայ մրմնջեց ան։

Երբ դրանիկը դուրս ելաւ, քիչ յետոյ բարձրահասակ, ոսկրուտ, տառապանքի ու թշուառութեան մարմնացումով մը պատկերուած, ճաղատ ճակատով, ալեխառն մազերով և պարզ հագուստով անձ մը ներկայացաւ Հայոց Հայրիկին ու անոր Ս. Աջն առաւ։

— Նստեցէ՛ք... մրմնջեց Վեհափառը։

— Ծերունին դողդղալով աթոռի մը վրայ նստեցաւ։

— Ո՞ւսկից էք հարցուց Վեհափառը։

— Աւանուց եմ, Վեհափառ, պատասխանեց ծերունին։

— Անկի՞ց կուգաք։

— Հիմա՛կ...

— Այո։

— Չէ։

— Հապա՛...

Ծերունին երկիւղալի նայուած մը նետեց Հայոց Հայրիկին դէմը նստող անծանօթ մարդուն վրայ և չուզեց պատասխանել։

— Մի կասկածիք ան ալ Վանեցի է նկատեց տուաւ Վեհապետեան, որ կռահեց ծերունին տրամադրութիւնը։

— Ես թեարանէն կուգամ, թոթովեց ծերունին։

— Թիարանէ՞ն... բացագանչեց Վեհափառը։

— Այո։

Ո՛ր թիարանէն

— Համիտեան կառավարութեան թիարանէն։

— Ո՞յս տուիք։

— Ձիւղ է։

— Որչափ առեն է որ հոն կը գտնուէիք։

— Մօտաւորապէս երեք տարի։

— Աւանուց ո՞ր ընտանիքին կը պատկանիք։

— Ա՛խ, Հայրիկ ճան, տարիներ այնքան ախուր ու կսկծալի երեւոյթի մը տակ ծածկեցին զիս որ անծանօթ դարձած եմ, անանկ չէ՞։ Աղէկ նայեցէք... միթէ՞ չը ճանչցաք։

Հայոց Հայրիկը անձկութեամբ մը լեցուած ոտքի ելաւ ու ծերունին նայեցաւ։ Բայց ոչ... չը կրցաւ ճանչնալ. հետեւաբար հարցուց.

— Ո՞վ էք։

— Երբ Աւանց կուգայիք, որո՞ւ տունը կ'երթայիք, նկատեց տուաւ ծերունին։

— Ա՛հ... դո՞ւք... Սեպուհ բարեկամս բացագանչեց Վեհափառը։ Սակայն ինչո՞ւ թիարանէն կուգաք...

— Ի՞նչ ընեմ, Վեհափառ, համիտեան կառավարութիւնը քանդեց հօրենական օճախս... ասիկա բաւական չէր, զրկեց զիս ընտանեկան միխիթարութենէս ալ։

— Տեղեկութիւն ունի՞ք ընտանիքէդ։

— Ո՛չ։ Միայն թէ՝ առջի տարին խնացայ որ Ալէպ անունով կալուածատէր մը բռնութեամբ դուրս նետել տուած է կինս ու երկու աղջիկներս տարակելով որ պարտամուրհակ մը ունի անվճար։ Անկից ետքը բնաւ լուր մը չառի։ Ջը գիտեմ... մեռած են թէ ողջ...

— Խնամ չառ, քանի որ հոգիդ ապահեցիր, կարող էք նամակով ամէն բան իմանալ։ Գրեցէ՛ք երկիքը... հարկաւ ազնիւ ու անկեղ բարեկամ մը կը գտնուի, որ անմիջապէս պատասխանէ ձեզ։

— Ա՛խ, Վեհափառ, պարապ է... իմ նպատակս է անձամբ հայրենիքս երթալ ու ընտանիքս տեսնել. ուրիշ կերպով իմ թշուառութիւնս չը թեթեւնար։

— Ինչպէ՞ս կարելի է այդ, Սեպուհ. չէ՞ որ ծանօթ են ամենուն, չէ՞ որ թիարան ղրկուիլդ յայտնած է... ինչ պիտի ըլլայ... երթալուդ պէս պիտի ձերբակալուիք ու վերջին տառապանքդ տալի չարագոյն պիտի դառնայ քան զառաջինը։ Եկէք տանիկ գաղափարէ մը ետ կեցէ՛ք... ժամանակ մը սպասեցէք... թերեւս Աստուծոյ գթութեամբ՝ այդ արիւնռեռ տակ ծածկուած երկիրը կը խաղաղի իր փոթորիկներէ ուն դուք բանդարտ սրտով տակերնիդ կը դնէք հոն...։

— Ամէնեւ՛ին... օր մը, ժամ մը, վերջապէս վայրկեան մը չեմ կրնար կենալ։ Այդ առաջարկութիւնը կը խզդէ զիս։ Երթա՛մ, Հայրիկ ճա՛ն, երթամ հայրենի օճախիս մէջ հանգիստ կեանք վարել այդ հրէշ մարդուն քունը խաւեղելու, երթա՛մ իմ ընտանիքիս սրտնեղները թօյն բնելով անոր հացին մէջ խառնելու... երթա՛մ որ արիւնի տեղ՝ արիւն խմեմ ու այնպէս փակեմ աչքերս...։ Այս է բոլորը... ասկից անդին մեռած եմ։

Աւազակապետը լուռ էր և խորին անձկութեամբ մտիկ կ'ընէր։ Հասկցաւ թէ այդ անձը Լ'ղը դեղին մէջ

քնակող ընտանիքին պաշտելին էր, նա աքսորուած էր չնորհիւ կուսակալի ներգաւոր դաւադրութեան: Միեւնոյն առեն՝ հասկցաւ թէ իր հայրենի օճախին մէջ հանդիստ կեանք վարող Սկի աղա անուն Թուրքին ապահոված ըլլալը չէր դիտէր ան...:

Արդ, տեսնելով որ անպրդուելի կը մնար "ծերունի Սեպուհ իր արիւնակիցներուն մէջ Հայոց Հայրիկը այլ եւս չառարկեց. միայն թէ՝ նշանակելի ձեւով մը հասկցուց որ դուրս եկէ ու սպասէ:

Երբ մեկնեցաւ ան Վենետիկէն, Աւազակապետն ալ քիչ մը առաջնորդէն վերջ հրաժեշտ առաւ ու մեկնեցաւ:

Մինակը նորէն հայրենիք վերադարձաւ և Աբգարու» Ապոստոլեան ապահանեցաւ: Օր մը Մխիթ ախպօր հանդիպեցաւ որ ծովեզերքը իր նաւուն մէջ նստած էր:

— Աւազակապետ. ո՞ր էիր այսքան ատենէ ի վեր բացագանչեց Մխիթ ախպար:

— Ո՞վ գիտէ... Պարսկաստանէն Ռուսաստան... անկից ալ հոս:

Մխիթ ախպար հիմակ դուն դիս անմիջապէս Արտամիա պէտք է տանիս, կարեւոր գործ մը ունիմ, բսելով նաեւ ցասկեց Աւազակապետը որ իսկոյն ճամբայ ելլաս:

— Իմացար արդեօք... անձնուէր Տ. Օհան ամիս մը առաջ օրերը ձեզի տուաւ, չը կրնալով ծերը, թեան տարիներու մէջ բանտին տառապանքը կրել:

— Բանտարկուա՞ծ էր:

— Այո... նախ կառավարութեան որոշմամբ բանտարկութեան կը դատապարտուի: Ախ, կ'րսեն թէ Կ. Պոլսոյ Պարիարքարանն է պատճառը: Իրր թէ Տ. Օհան չէ անսացեր իր հրամանագրին ու վանքին տունն եկած է, անոր համար օրինական տրամադրութեանց դիմելու հարկադրուած է եղեր: Հոգին տանդելու մօտ հիւանդանոցը փախադրուած է: Շատ անշուք կերպով կատարուեցաւ այդ ազգանուէր եկեղեցականին թաղումը: Հացկատակ առաջնորդը կէս մը գոցելով, կէս մը մկկդի ձգելով. քանի մը վայրկեանի մէջ օրհնութիւնը վերջացուց: Բարեբաղդաբար, մեռած տանն բարի քահանայ մը գտնուած է, գալը, որուն ըսած է. «Թաղել տուր դիս 1895ի մարտիրոսներու անիլատակ գերեզմանին մէջ...»: Ու այդ քահանան լիովին կատարեց հանգուցեալին իղձը: Հիմակ իր սիրելի վանականին քովը կը գտնուի...:

Արցունքը սկսան հեղեղի պէս թափուիլ այդ մեծ մարդուն աչքերէն: Լուռ էր ան... կերպարանքը գտնութեան ու կսկիծի մը մէջ կ'ամփոփուէր:

— Օր նեղ ըլլայ յիշատակդ... մրմնջեց Աւազակապետը:

Նաեւ հասած էր Արտամիա կոչուած գեղին հանդէպ, որ բարձրադիր ու բլուրի մը սարտոյը կառուցուած գեղ մըն է: Հոս անուանի պուղ մը կայ. — Արտամիաու խնձորը —, որուն թէ տեսքը, թէ մեծութիւնը և թէ համը գերազանցօրէն գեղեցիկ է: Բնակիչներուն մեծ մասը Թուրք ու մնացեալը հայ ոչ քուրտ են:

— Մխիթ Ախպար, ես Արտամիա կերթամ, ըսաւ Աւազակապետը: Դուն մի սպասեր: Եթէ Աստուած ողջ թողէ ինծի, քիչ ժամանակէն դարձեալ դիտար կը տեսնենք: Այս գործը չարունակէ: Կարելի է պէտք ուշ նենանք նորակազմ Զինակիր խումբին համար:

Ու նաւէն դուրս ելնելով Արտամիա գեղին մէջ յառաջացաւ:

Գեղին մէջ Վէլի աղա անունով Թուրք մը կար, որ ազդեցիկ ու խօսքը տեղը մէկն ըլլալով, վերջին կոտրածներու չնորհիւ հարստացած ու մեծաւորի կարգն անցնելու բաղդն ունեցած էր:

Վէլի աղա մին էր այն գարչելի տիպարներէն, որոնք ամեն չարագործութիւն, ամեն ստորնութիւն, մէկ խօսքով՝ ամեն անբարոյականութիւն յանկերու հնարքը գիտեն: Անհնազանդ ու ապրատ բնաւորի կը պատկանէր և սովորաբար հայերու դառնէն կը ճարէր իր ապրուստը: Տարիքը քառասունի կը մօտենար, երբ երկրորդ անգամ ամուսնացաւ առաջին կինը տունէն վռնտելէն

եաքը։ Բայց հոգիով չար այս մարդը հասկցաւ թէ վերջին կինը բաւական դրամ ունէր, սաոր համար մտադրեց թոնաւաբել զինքը։ Ցաջողեցաւ առանց նշան մը ցոյց տալու։ Այդ դրամովը կարողացաւ ապրուսոի միջոցը չը մտածել։ Գնեց վեցհարուսած՝մը և զաղանի կերպով մտաւ հարուստ աղայի մը տունը. սպաննեց զանիու գողցաւ անոր դրամները։ Ժամանակ մը երեւան չը հանեց, յետոյ սկսաւ չատ մը կալուածներ գնել, մինչեւ որ վրայ հասաւ Հայկական մեծ կոտորածը. Ալ երկիւղ մը չի կար։ Ամեն կերպով՝ապահովցուց իր չարագործութիւնը ծածկելու սրամադրութիւնը։ Վերջապէս մրն ալ աղա դարձաւ։ Ու քէչ Վէլի անունը մոռցուեցաւ..., բոլոր գիւղը Վէլի աղա կանչեց...

Ահա այս ցածհոգի Վէլի աղային տունը կկթար Աւազակապետը։

Երբ մեծ բակէն ներս մտաւ, նշմարեց մշակ մը որ մէկ անկիւնը կ՝ասլէր։

— Վէլի աղան ո՞ւնն է հարցուց Աւազակապետը։

— Տունն է պատասխանեց՝մշակը, ծամածռելով իր թմթոչ շրթունքները։

— Կ՝ուզեմ տեսնել... լաւ տուէք իրեն։

Մշակը ներս գնաց ու քիչ յետոյ վերադառնալով բսաւ։

— Դացէք։

Աւազակապետը բակէն ուղղակի սրահին մեծ դուռին մօտեցաւ ու Վէլի աղային սէլամլրքը մտաւ։

— Վէլի աղա կակուղ մինտարի մը վրայ նստած էր։ Հագած էր խաւրք աղուներու յատուկ չամուչէնիի մը և կանանչ լայնաշրիկ մը։ Գլուխը դրած էր թերխազոյն ֆէս մը, որուն բոլորը փոխխուած էին կանաչ գոյն սարըկս մը ու մեսաքսահիւս նօսր սաստառ մը։ Ոտքերը ծածկուած էին թէրլիկ ըսուած մուճակներով։

Առջին նաւակիկ մը կար, որուն մարքուճը գեղին էր ու երկայն։ «Օտա»ն ուր կը գտնուէր ինքը, բաւական կոկիկ էր։ Մէկ կողմը բուխերիկ մը կար, որ վառարանի տեղ կը ծառայէր։

— Հրամեցէք. հրամեցէք... ըսաւ Վէլի աղան ծանրը բայց խրչոտած ձայնով մը։

— Մի նեղուիք, Վէլի աղա, նկատեց տուաւ Աւազակապետը յորգական եղանակով մը, քէֆէրնուդ նայեցէք, ես կը նստիմ։

— Ֆաղաքէ՞ն կուգաք։

— Ոչ։

— Հապա՞։

— Գեղէս։

— Ո՛ր գեղէն էր։

— Շահ-կէօրիկ կոչուած գեղէն։

— Հա... Թիմարայ կողմերէն էք։

— Շիտակ է։

— Է, բարին ըլլայ, արդեօք ինչ բանի համար մինչեւ հոս եկած էք։

— Եկած եմ կարեւոր գործի մը համար։ Եւ որովհետեւ ըսին ինծի թէ այս գեղին մեծաւորն դուք էք. ես ալ համարձակութիւն ունեցայ ձեզ դիմելու։ Կը յուսամ թէ չանձն կ՝առնէք գործս կարգադրելու։

— Ի՞նչու չէ... բաւական է որ խնդրես հասնի ամենոր կարգադրութեան։ Ցայտնեցէք նայիմ...։

— Մեր գիւղին մէջ կեսավուրներ ալ կը բնակին։ Մէկուն տունը չափահաս աղջիկ մը կար. որուն զարնուած էր մէկ հասիկ որդիս։ Վերջին տարիներս՝ իմացայ որ ուրիշ խուրք մը բռնութեամբ հոս փախցուցեր է։ Զաւակս սրսին ցաւէն հիւանդ ինկաւ անոր վրայ։ Հարկադրուեցայ հոս գալու և ձենէ խնդրելու որ ինչ ընէք՝ ընէք աղջիկը տաք ինծի գիւղս տանելու։ Հայրը մեռած է... միայն մայր մը ունի որ ամեն օր կուլայ։

— Հա՛, աղէկ միտքս ձգեցիր. սա քէչ Հասանին քով կեավուրի աղջիկ մը կայ որ ինչ ըրինք՝ չըրինք միւսլիւմանութիւն չընդունեց... երկու չարաթի չափ տունս մնաց... ան ըլլալու է, որովհետեւ Թիմարայ գեղերէն է:

— Ախ, անիկա մեր ճչմարիտ հաւատքը կընդունի, եթէ օրդւոյս հետ կարգուի: Երկուքն ալ չափազանց գիրար կը սիրեն. եւ ճիշդ ձեր ըսած աղջիկն է... եւ-րիտասարդին անունը քէչ Հասան էր:

— Օ՛, սա բան մը չէ... հիմակ կը կանչեմ հոս ու անոր ձեռքէն առնելով ձեզի կը յանձնեմ:

— Աղէկ... բա՛յց...

— Ինչ կայ:

— Կուզէի որ քէչ Հասան չիմանայ իմ հոս գալս: Սանկ կերպով մը մանկամարդ աղջիկը տունդ բերել տուէք և ըսէ թէ պիտի մնայ քանի մը օր: Ես կը սահնիմ գինքը, կը կարգեմ... ամէն բան կը վերջացնեմ, յետոյ կարող է գալ:

— Յարմարագոյնն ալ սա է: Աղէք մտածեցիք... ինչ կըլլայ, ինչ չըլլար: Ուրեմն դուք քովի սենեակը մտէք: Ես անմիջապէս հոս կանչեմ երկուքն ալ:

Աւազակապետը քովի սենեակը մտաւ: Վէլի աղա հրամայեց մչակին որ քէչ Հասանին տունն երթայ ու ըսէ թէ մեծաւորը կ'ուզէ:

Մչակը գնաց: Քառորդ մը չանցած երկու հոգի ներս մտան. մին քառասունն անցած, ծաղկաւէր դէմքով, թրմշոչ չրմունքներով, արիւնհատած աչքերով, միջահասակ ու կմախք կարած կազմուածքով մարդ մըն էր, իսկ միւսը հազիւ սահնեվեց տարեկան, բարձրահասակ, համակրելի դիմագծերով, թխագոյն երկար մազերով. ազնուր ու գեղանի աղջիկ մըն էր, որ ֆէրաճէի մը տակ ծածկուած էր կիսովին:

Վէլի աղա խրչոտած ձայնը մեղմացնելով հարցուց մանկամարդ աղջկան.

— Ի՞նչ կ'ըսես... մտածեցի՞ր... պիտի ընդունի՞ս:

— Ինչ բան մրմնջեց աղջիկը:

— Ճչմարիտ հաւատքը:

— Ամենեւին:

— Ինչպէս չես ընդունիր... մի՛թէ քու խօսքդ է. սէնի կիտի, կեավուր օղլու կեավուր... բացագանչեց Վէլի աղա: Շատ աղէկ Հասան, թող քանի մը օր ալ հոս մնայ... ես անոր խելքը գլուխը բերող խորհուրդ մը յղացած եմ: Հայտէ դուն գնայ գործիդ ու ապահով եղիր: Կեավուր ըսածդ օձու կը նմանի, մինչեւ որ գլուխը չը ճզմես, անիկա հանդարտ մնալ չուզեր:

Հասան, որ Վէլի աղային մչակներէն մին եղած էր Շահ-կէտիկ գեղէն խոյս տալէն ի վեր, չը կրցաւ մերժել: Գլուխը ծռեց ու դուրս ելաւ:

Այն ատեն Վէլի աղա կատարեց իր խոստումը: Փոխանակ երեւան ժամը երկուքի առեններուը մանկամարդ աղջիկը յանձնեց Աւազակապետին ու ըսաւ.

— Տանելու պէս ամօնանայուր... Հասանին բերանը թող բաց մնայ:

Աւազակապետը ձիոյն գիշերը քաղաքը հասաւ ու Արթուց ապաստանարանը մտաւ:

— Մամիկ մրմնջեց Աւազակապետը քու պաշտպանութեանդ կը յանձնեմ այս թշուառ աղջիկը: Անա պէտք եղած գումարը մըն ալ քեզի փոխանակ անոր հագուստներուը:

Մանկամարդ աղջիկը չուարած կը մնար. մինչեւ այդ ատեն կը կարծէր թէ գինքը առնող անձը Թուրք մըն էր բայց անոր հայերէն խօսիլը լսելուն պէս սիրտը թըռաց...:

— Ո՜հ, Աստուածամայր... խօ դուք հա՛յ էք հարցուց ան խեղդուած ձայնով մը։

— Այ՛, աղջիկս, անհոգ եղիր... պատասխանեց Աւազակապետը։ Դուն մնացիր այս մամիկին քով։ Ես Շահ-կէտիկ կ'երթամ ու մայրդ հոս կը բերեմ, լսե՞ս։

— Ուսկի՞ց գիտես իմ մօրս ով ըլլալը։

— Ես գրեմ...

Ու Աւազակապետը թողուց մանկամարդ աղջիկն և ճամբայ ելաւ։ Երբ հասաւ ապահով տեղ մը կռնակէն կախուած խուրձիէն պարզ գիւղացի քահանայի մը հագուստը հանեց ու անով աղէկ մը ծպտուեցաւ։ Այնպէս որ վինքը տեսնող մը կարելի չէր ճանչնալ։

Եւ որովհետև կէս օրն անցած էր երբ ճամբայ ելաւ այն գիշերը լեռներու մէջ մնաց. հետեւեալ առտու Շահ-կէտիկ մտաւ։

Աւազակապետն այն առեւտրականը իմացած էր այն վատահելի անձէն, որուն պաշտպանութեան ներքեւ մը նացած էին Լուսիա և Նուբիմէ։ Գիտէր թէ աղջկան հայրը մեռած էր. գիտէր թէ անոր մօր անունը Նունուֆար էր. մնացեալն ատոնց գիտէր թէ առեւտրական կատարող քէյ Հասան գեղին պաշտպանն եղած էր...։

Ուստի գիւղը մտնելուն պէս հայ ծերուկի մը մօտեցաւ ու կամացուկ ձայնով մը հարցուց.

— Օրհնած, սա Պէսակենց Նունուֆար խաթունին տունն ո՞ր է...։

— Տէ՛, պատասխանեց ծերուկը՝ մտնելով կարծեցեալ քահանային։

— Կնիկներ կան այնտեղ. հո՞ն է։

— Հա՛, կէս էն տեղն է, տէր հայր։

Աւազակապետը ծերուկին ցոյց տուած տունը մտաւ։ Մէկ յարկի վրայ, գետինն հողով ծածկուած, մէջտեղ թո-

նիր մը զետեղուած, առաստաղը ծուխէն սեւ սեւ կըտրած գերաններու տակ լենած երկու սիւները ճիդ ևփնոսի գոյն առած ու մքլոտած աւազատին մէկ կողմէն յատ երդիկ մը բացուած, պատերը սեւցած ասղին անդին փախաթի կտոր եր ու կարպետ քուրջեր ցանցրնցած... ահա այն տունը, ուր կը բնակէր քառասունի մօտ տարիքով կին մը որ Նունուֆար խաթունն էր։

Տարտաղդ կինը փախաթի մը վրայ երկնցած, գլուխը թօնիրի սալին վրայ դրած կը քնանար։

Աւազակապետ մտրմոքուած որոտով մը դիտեց կնոջ թչուառութիւնը։ Ցետոյ ձայն տուաւ։

— Նունուֆար խաթո՛ւն, Նունուֆար խաթո՛ւն...։

Կինը ձայնէն սթափած՝ ընդոստ վեր ելաւ ու քահանային ձեռքը համբուրեց։

— Ինչպէս էք, Նունուֆար խաթո՛ւն. հարցուց Աւազակապետը...։

— Ա՛խ, Տէր հա՛յր, ատոդ մեռնիմ... ինչպէս պիտի էնիմ, մրմնջեց Նունուֆար խաթուն արցունքներ հղդղդի պէս թափելով. ո՛չ մնաց եմ, ոչ կնդացնի... ճիկրիս ծառը դարձած եմ։

— Ատուաց ողորմած է, անաչէնի աղջի՛կ, այդքան ալ ինքզինդ մի՛ կտրաններ... դէմ բարոց կրթալ է։ Սանկ լուր մը չիմա՞ս մինչեւ այսօր։

— Չէ՛, Տէր հայր, չէ՛... կ'ասեն թէ մեր պաշտպանն է փախցուցեր։ Փուճ մը զրոյց հանեցին թէ Զուհաստանայ կոմսերը տարած է... էլ չեմ գիտեր... ինկեր եմ անոր կրակը կը վառուիմ։ Ա՛խ, Աստուած հոգիս առներ որ ես էսպէս սեւ տարտ մը չը տեսնէի։

— Ըսի թէ Աստուած ողորմած է... անոր պատճառը գայլը չուտեր, Նունուֆար խաթո՛ւն։ Ախըր դուդիտես թէ մեր երկիրը ինչե՛ր անցուց։ Այդ պաշտպա-

Նուիրուն ընդ թուրքը առնդ եկած ունէր։

— Ոտացդ զուրպան, Տէր հայր, ինչու առա ա-սեմ, էս մարդը դուռիս քովէն անգամ չէր կրնար անց-նել։ Կեցի՛ր պատմեմ ինչպէս փախցուցած է աղջիկս։ Իրիկուն մը նախիրը եկաւ, տեսայ որ մեր էրէնճիկը չը կար։ Աղջիկ Սանո՛, քիչ մը յառաջացիր պարտէզ-ներու կողմը. նայէ՛, կէնի էրէնճիկը հոն մնացեր է։ Սանօ պարտէզներու կողմը գնաց... էլ չը վերադար-ձաւ։ Ինծի պէս գեղին աչքեն անկիւն վազեցի... ա՛խ, «Սանօս գրին սարի առը»։ Մէկ քանի օրէն հասկցուե-ցաւ որ էս չոնը առնիս չուրջը ման կուգայ եղեր...։ Ասիս թէ՝ Սանօյիս խօսքո՞վ է. չէ՛ բռնութեամբ տարած է։

— Մարիկ ըլէ՛, Նունուֆար խաթո՛ն, ես առնդ եկած եմ որ բարի լուր մը տամ քեզի։ Առաուտ տայ քու զուգածդ էլնի։ Ձեմ գիտեր...։ Սանկ հայ աղջիկ մը յանձնուած մէկու մը... հեռուէն հեռու իմացայ որ այս գեղէն է եկեր։ Կուգաս ինծի հետ,.. աչքովդ կը տեսնես... չըլա՛ր։

— Ինչի՞ չէլնիր, Տէր հա՛յր, պղղզաց Նունուֆար խաթուն։

— Քանի որ առանկ է, հիմակ ես կ'երթամ և ձամ-բուն քիչ մօտ եղող ապառաժի մը ներքեւ կը նստիմ. երբ մութը կոխէ, փակէ առնիպ, դուռները ու կո՛ւր որ մէկը կասկածի չերթայ։

Աւազակապետը Նունուֆար խաթունին հաւանու-թիւնը առնելէ ետքը, ճամբուն մօտ տեղ մը գնաց ու սպասեց։ Արեւը մարը մտած չէր. Նունուֆար խաթուն գոցեց դուռներն ու ճամբան բռնեց։

Աւազակապետը տարբեր ճամբաներով առաջնորդեց կինը դէպի քաղաքը։ Ցետոյ Արարուց ապաստարանը տարաւ։

Պառաւ մարիկին յանձնուած աղջիկը գաղտնի սեն-եակ մը կը գտնուէր։

— Հիմակ ներս պիտի գայ բռաձա, մրմնջեց Աւա-զակապետը։

Կինը չը կրցաւ խօսիլ։

Աչքը դուռն էր։

Վերջապէս քաղաքացի աղջիկներու յատուկ հա-գուստով դիրուհին ներս եկաւ։

— Նունուֆար խաթուն խոկոյն ճանչցաւ...։

Հիւանդ կնոջ ձնարին վրայ պառաւ մարիկ մը և չորս տարեկան փոքրիկ աղջիկ մը նստած էին, որոնք քա-հանային մանկլը անհանգստացնելու պէս ոտքի կանգ-նած ձեռքերը համբուրեցին։

— Առաուտ օրնէ՛ ձեզ,.. մրմնջեց ծպտեալ քա-հանան ու մօտեցաւ հիւանդին, որ կը քնանար։

— Շատո՞նց է որ հիւանդ է, հարցուց Աւազակա-պետը։

— Չէ՛, Տէր հա՛յր, պատասխանեց պառաւ մարի-կը՝ մէկ կողմէն գլխուն լաչակը չակչակով ու բերնին եաչմաղը վերցնելով... Իրիկին խաթունը լուսանոգի Տէրտրոջ մնաղնելէն երկու ամիս առքն է որ հիւանդն ինկաւ...

— Ինչ է հիւանդութիւնը... օ՛ւր տեղը կը ցաւի։

— Սիրտս, սի՛րտս կը ցաւի, կ'ըսէ. Անցեալ օր հէքիմը բերինք... բան մը չասաց էս հողը մտած մարդը։

Այդ պահուն իրիկնին բացաւ աչքերը ու անարին մօտ կեցող քահանային երեսը նայեցաւ։ Իսկոյն քիմքը բերանը ծածկեց ու ամօթահար եղաւ։

— Ուր ա՛ւղդ կը ցաւի, իրիկնի՛ն խաթո՛ւն, հար-ցուց Աւազակապետը։

— Սիրտս չատ կը ցաւի, պատասխանեց իրիկնին

խաթունը որ արդէն հալիւ հալ այդ բառը կրցաւ բերնէն հանել։

Մէկը չէր հասկնար թէ ան հոգեւարքի մէջ էր և երկու ժամէ ի վեր կը տառապէր մտաւան հետ։

Այդ վերջին բառը կոկորդէն ելաւ չելաւ, ահա՛ չարժուեմ մըն ալ ըրաւ ու գլուխը թաղուց բարձին վրայ։

Մամիկն ու փոքր աղջիկը սկսան արտասուիլ. իսկ Աւազակապետը ծպտիլն հանեց Մաչտոցը, ծունկի չոքեցաւ ու սրտարուխ աղօթք մը մրմնջեց։

Ցետոյ եկաւ գիւղին Տէր Մուրատ քահանան, որ դեռ երիտասարդ կ'երեւար։

Մեծ հանդէսով թաղումը կատարեցին։

Աւազակապետը կանչեց իր քով Տէր Օհանի քոյրը։ Անոնք խաթունն ու ըսաւ.

— Կը տեսնեմ որ Տէր Օհանի բուն որբերուն պաշտպանը դուն պիտի ըլլաս ասկից եաքը։ Աստուած ամենոց ծնողքին կեանքը քեզ տուաւ։ Արդ խղճիս պարտականութիւնը կատարելու համար կը յայտնեմ թէ եղբայրդ հարիւր ոսկիի գումար մը յանձնած է ինծի... ահաւիկ քու ձեռքիդ տակ պիտի դրուի... Նայէ որ սա եէթիմները խեղճ չը մնան։ Անոնք վերն՝ Աստուած ու վարը՝ քու ձեռքդ պիտի նային...

Ու դրպանէն հանելով այդ գումարը Մամիկին տըւաւ, իսկ ինքը մեկնեցաւ։

Գիտէր թէ այդ չարքաշն պարսիկ կարաւանները վերջացուցած էին գործերնին ու պիտի վերադառնային Ճարմար էր իրեն՝ որ անոնց հետ Պարսկաստան երթար։

Այդ պատճառաւ փոխեց տարազն ու կարաւանապետէն երկու ձի վարձեց։ Ասիկա ուրիշ բանի համար չէր եթէ ոչ՝ իր բարձր դասակարգի վաճառական մը

ըլլալը ցուցունել կուզէր. որպէսզի կասկածի տեղի չը տար։

Կարաւանը վեց օրէն իր ճամբան կարեց ու հասաւ Պարսկաստան։

Աւազակապետը քաղքէն քիչ հեռու գտնուող արուարձաններուն մէջ ապաստանել տուած էր Լուսիան ու Նուրիմէն։ Երբ մուրը կոխած էր, անմիջապէս ապաստարանը գնաց։

Լուսիա ու Նուրիմէ նստած էին ու իրարու հետ անուշ անուշ կը խօսէին։

Աւազակապետը սրահին մէջ սպասեց ու մտիկ ըրաւ։

— Ա՛խ, Լուսիա՛, կը մրմնջէր Նուրիմէ հոգեկան դառնութեամբ համակուած չեչոտուի մը, որչափ չատ բարի էք, դուն որչափ բախտաւոր ես ասանկ հայր մը ունենալուդ...։ Երբէ՛ք, երբէ՛ք, քոյր իմ, չեմ կրնար հաւատալ թէ անիկա հասարակ մահկանացու մըն է, և թէ անիկա երկնքէն իջած մէկը չէ...։ Անկարելի է...։ Այն մարմնացումն, որուն մէջ կ'ապրի ինքը, բաւին բուլանդակ նշանակութեամբ պաշտելի է ինծի։ Չեմ գիտեր, պիտի ըլլայ մէկը, որ հոգիիս ու սրտիս մօտիկ ընեմ, որքան պարտական եմ հօրդ լինելու։ Գերեզմանիս հողն անգամ անոր անունը վերջին օրհնանք մը պիտի ընէ։

— Անո՛ր համար, քոյր իմ, կը միջամտէր գեղանի Լուսիա, աչխարհքը, արուեստը, կեանքը, ամենն ալ բարութեան մէջ մարմնացած են, Ա՛խ, չը գիտես անոր անցեալը... անիկա ինչե՛ր ալ քաշած է...։ Իր բուռն դակ կեանքին մէջ օր մը, ժամ մը, վերջապէս վայրկեան մը չէ եղած, որ հանդարտ ու խաղաղիկ միջոց մը գտնէ...։ Անիկա մեր փոթորկալից հայրենիքին համար մղած թշուառութիւնը կրած է... անոր ոչ գիշերը գի-

չեր եղած է և ոչ ալ ցերեկը՝ ցերեկ։ Նուբիմէ՝ միայն դուն չես... չատեր կան անոր կեանքին համար աղօթողներ... Բայց թողունք այս խօսակցութիւնը. Հաւատանք որ Աստուած անոր քայլերը ի՛ուղղորդէ։ Ես պիտի ինդրէի որ անցնող օրուան երգդ անգամ մըն ալ ըսէիր ինծի։ Շատ քաղցր է. այդ երգդ... Հոգիս կը թրթռայ երբ կը լսեմ։

— Ինչու չէ, քո՛յրս, ըսածդ ըլլայ։

Ու Նուբիմէ ձեռքը մեղամաղձոտ այտին տարաւ և խորին տրամախմամբ մը սկսաւ հեռուներ երգը մրմնջել։

«Արեւիկ մը ունէի՝ փթթած վարդի պէս,
Զը մնաց ինծի...
«Ի զո՞ւր թափեցի ազուոր աչքերէս
Ցիներն արցունքի.
«Ես մէկուն գոլթը չտրժիլ չը կրցայ,
Աչխարքիս վրայ...
«Կը թաղնի՛մ մենիկ իմ ցաւերուս մէջ
Այսպէս ամփոփուած.
«Թո՛ղ մնայի աչխարքս. թո՛ղ անցնի կեանքս
Խոնով դառնացած,
«Ես չեմ սպասեր անկից ինձ համար
Ո՛չ գոլ ո՛չ դադար...

Աւազակապետը չը կրցաւ դիմանալ։ Բացաւ դուռն ու ժպտելով ներս մտաւ։

Երկու սիրասուն աղջիկները չուռաով մը Աւազակապետին գիրկը նետուեցան ու համբուրեցիր դինքը։

— Ինչպէս էք, զաւակնե՛րս, հարցուց Աւազակապետը։

— Շատ աղէկ ենք. հա՛յր պատասխանեցին Լուսիա և Նուբիմէ։

— Աստուած աւելի աղէկ ընէ... յարեց Աւազակապետը զուրվալից ձայնով մը։

Քանի մը օր մնաց անոնց քով։ Միշտ զուարթ բաներու վրայ խօսեցաւ ու աղուոր պատմութիւններ ըրաւ։ Կարծես թէ այն լեռներու ժայռին կողմէն փրթած Աւազակապետը չէր. այն մռայլ ու անժպիտ կերպարանք ունեցող մարդը չէր, մէկ խօսքով այն հոգեկան դառնութիւններու մէջ ընկճուած ֆաքիրը չէր. այլ կրկնակի ու բազդաւոր ապրած մըն էր, որուն նայուածքը ճառագայթ մըն էր...

Շաբաթէ մը եաքը Նուբիմէյի ձեռքը բռնեց ու հարցուց։

— Ինծի նայէ՛, Նուբիմէ՛, մի՛ ծածկեր.... կարօտ մը ունես... ըսէ՛։

Ե՛ս... մրմնջեց մանկամարդ աղջիկն՝ որուն աչքերը լեցուեցան։

— Այո՛, դուն։

— Ինչ կարօտ կրնամ ունենալ։ հա՛յր։

— Զունե՞ս մէկը...։

— Ինչպէ՞ս մէկը։

— Ազգական մը... սիրելի մը... սանկ սրտիդ մօտիկ մէկը...։

— Ո՛հ ծնողքէս զրկուած ըլլալս գիտէք. կը մնայ ինծի մօտաքոյր մը... այսչափ։

— Ո՞ւր կը գտնուի ան,

— Իմ հոն եղածատենս Կարինի մէջ կը բնակէր. բայց հիմայ չեմ գիտեր։

— Ի՞նչ է մօտաքրոջդ անունը.., ինչ մականունով կը ճանչցուի։

— Անունը Նարիկ է, իսկ մականունին Մելիքեանց կը կոչուի։

— Մօտաքոյրդ մինա՞կ է։

— Այո՛։ Կարինի առաջին կռիւը տեղի ունեցած

աեն անոր մէկ հատիկ զաւակը սպանուեցաւ։ Իսկ ամուսինը չատ տարի կ'ըլլայ որ մեռած է։

— Աղէ՛կ, Նուրիմէ՛, հիմակ անոր կարօտը չե՞ս քաշեր։

— Հապա չե՞մ քաշեր... դողդղաց Նուրիմէ և սրբեց աղուոր այտերուն վրայ յորդող արցունքները։

— Կ'ուզե՞ս անոր քովէ տանիմ քեզ։

— Ա՛խ, չէ՛...

— Պատճա՞ռը։

Նուրիմէ ժպտունեցաւ... անոր կերպասանքը յանկարծ անանկ դառնութիւն մը պատեց որ չը նկարագրելի։ Գլուխը կախեց կուրծքին վրայ ու չանաց հոգւոյն ամբողջ հեծկլտանքը զսպել։ Ո՛չ, չը կրցաւ մէկէն ի մէկ պատասխանել... չը կրցաւ յայտնել թէ ինչու չէր ուզեր ոտք դնել ա՛յն քաղաքն ուր ինկած էին իր ծնողքը, ուր կը բնակէր իր սիրելի մօրաքոյրը, ուր իր հոգիին մօտիկ ազգականներ կային։

— Ի՞նչու կը լռես, Նուրիմէ՛, ինչու չես ըսեր այն պատճառն, որ կ'արգիլէ քեզ մօրաքրոջդ կարօտն առնել ... վրայ բերաւ Աւազակապետը։

— Ա՛խ, բարի հա՛յր, ինչպէս երթամ այդ քաղաքը, թօթովեց Նուրիմէ, չէ՞ որ չատերը կը ճանչնան զիս ... չատեր գիտեն ամեն բան... ո՞ւր կրնամ ծածկել իմ անպատուութիւնս...։

— Չէ՛, Նուրիմէ՛, կը սխալիս, նայէ՛ անգամ մը ձեռքերուդ վրայ... մի՞թէ անպատուութիւն մնաց... մի՞թէ արիւնով չը մաքրեցիր զայն։ Ա՛խ, հաւատա՛ ինծի, ա՛յն օրէն՝ ուր՝ վրէժդ լուծուեցաւ, քու ճակատիդ ատուերին տեղ ճառագայթ մը կը չողայ...։

— Բայց ո՞վ գիտէ թէ ես արիւնով մաքրած եմ իմ անպատուութիւնս։

— Նախ՝ բռնութեան ներքեւ կատարուած լկտիմ

մը, բնա՛ւ անպատուութիւն չի նկատուիր։ Ձը կայ մէկը, որ փոխանակ գթութեան, չարամիտ ակնարկ մը նետէ քու վրադ։ Ա՛խ, գիտցիր որ մեր աչխարքը գահավէժ մըն է, սուրի և բարբարոսական ուժի մը ներքեւ անոր մէջ կ'իյնանք... բայց ատիկա անկումը չէ, որմէ ազնիւ մարդը կը քարչի։ Նուրիմէ՛, անգամ մը քու խղճիդ հարցուր... անգամ մը ձեռքդ անոր խորը տար... նայէ՛, միթէ՛ հանդարտ չե՞ս զգար։

— Խիղճս հանգիստ է, հա՛յր, ատիկայ կը զգամ. բայց երեսաուանք ըլլալէ կը սոսկամ մանաւանդ...։

— Ի՞նչ կայ։

— Մա՛, հա՛յր, մի ատիկեր...։

— Մի՛ ծածկեր... կուզեմ որ ըսես։

— Զերթալուս գլխաւոր պատճառ մը կայ...։

— Ի՞նչ...

— Բանտարկուած մէկը...։

— Բանտարկուա՞ծ մէկը։

— Այո՛։

— Ո՞վ է։

— Նչանաձս։

— Նչանա՞ծդ։

— Ձիչտ է։

— Շատո՞նց է որ բանտարկուած է։

— Մօտաւորապէս չորս տարի կ'ըլլայ։

— Ի՞նչ յանցանքով։

— Ցեղափոխական է եղեր։

— Քովէն կարեւոր բան մը գտնուա՞ծ է։

— Չեմ գիտեր... կըսեն թէ կնիք մը և քանի մը թերթեր գտնուած են եղեր...։

— Աղէ՛կ... ինչու կ'արգիլէ քեզ նչանածդ...

— Ինչպէս անոր երեսն երնեմ։

— Ամենայն համարձակութեամբ... որովհետեւ

անոր կարող ես ձեռքերուդ արիւնը ցոյց տալ, անոր կարող ես քու գործած ոճիրիդ պատմութիւնն ընել և խօսքով՝ անոր հոգւոյն մէջ կարող ես ճակատիդ ճառագայթէն ցոլացնել ու սփոփել...։

Նուրիմէ չը պատասխանեց, բայց հոգեկան ա՛յն դառն պատկերացումը, որ դէմքը ծածկած էր, նորէն փարատեցաւ ինչպէս լուսոյ ցոլք մը՝ որ կը ճեղքուի առուերի մը մէջէն։

— Համոզուեցա՛ր ըսածիս, յարեց Աւազակապետը։

— Այո՛, հա՛յր իմ մրմնջեց Նուրիմէ։

— Հիմակ ըսէ՛ նայիմ, քու բնակած գիւղդ քաղաքէն ո՞րչափ հեռու է։

— Գիւղը մէկը չունիմ... այնտեղ միայն ծնողքիս ու եղբօրս գերեզմանը կայ։

— Ուրեմն քաղաքը պէտք է երթալ, անանկ չէ՞։

— Այո՛։

— Ի՛մ տեղ լաւ, վաղը ճիշտ առաւոտն է։ Իմացայ որ Պարսիկ կառավարիչներ կարին երթալու կը պատրաստուին, ես տեղւոյս թուրք հին պատուհէն անցագիրս հանած եմ... ամենևին կասկած մը չենք ունենար։

— Անցագիր կուտա՞ն։

— Հիմակուան անցագիրն ինչ է որ... տու՛ր կլօրիկ դեղին մը, լմնցա՛ւ։

Այսպէս, Աւազակապետը դուրս ելաւ և հարկ եղած պատրաստութիւնն ալ տեսաւ։ Հետևեալ օրը թողուց Լուսիան իր հաւատարիմ մարիկին տունն ու ինքը Նուրիմէի հետ ճամբայ ելաւ։ Իր համակրելի բնաւորութեան շնորհիւ՝ բոլոր պարսիկ վաճառականներուն սիրելի դարձաւ և անոնց յարգանքները վայելեց մինչեւ կարին հասնելը...։

Երբ քաղաքը մտան, երկուքն ալ իրենց կանոնաւոր

անցագրին պատճառաւ ոստիկանական երկար բարակ քննութեան չենթարկուեցան։

Աւազակապետը պանդոկ մը թողուց Նուրիմէն, իսկ ինքը այն արուարձանին կողմը գնաց ուր կը բնակէր Նաւիկ տուտու, այսինքն Նուրիմէի պառաւ մօրաքոյրը։

Շատ չը թափառեցաւ, որովհետեւ այդ տունը ծանօթ էր ամենուն. բաւական եղաւ իրեն հարցում մը միայն, անմիջապէս ցոյց տուողներ գտնուեցան։

Երկու յարկի վրայ մեծ ու ահագին չէնք մըն էր այդ տունը։

Աւազակապետը դուռը զարկաւ, որ իսկոյն բացուեցաւ։

— Ինչ կ՛ուզէք, հարցուց տարիքոտ պառաւ մը դրեթէ երկիւղալի ձայնով մը։

— Նաւիկ տուտուն կ՛ուզէի տեսնել պատասխանեց Աւազակապետը։

— Ես եմ... հրամմեցէ՛ք նայիմ ինչ կ՛ըսէք, վրայ բերաւ պառաւ կինը՝ դուռը բոլորովին բաց ընելով։

Բաւական կոկիկ ու ճաշակաւոր սենեակ մը առաջնորդուեցաւ Աւազակապետը։

— Նաւի՛կ տուտու, ասկից քանի մը տարի առաջ բանտարկուած երիտասարդ մը կայ եղեր հոստեղ, ըսաւ Աւազակապետը, տեղեկութիւն մը ունի՛ք անոր մասին... ինչ եղած է։

—Ինչ դիտեմ... պէ՛տք է բանտերու վերատեսչին երթայիք, մա՛րդ, առարկեց Նաւիկ տուտու. ես ինչ գործ ունիմ ատանկ կառավարական գործերու մէջ։

— Այդպէս է... դիտեմ թէ ձեզի պէս բարի կնոջ մը գործը չէ կառավարական խնդիրներու մէջ մտնել. բայց այդ երիտասարդի մասին տեղեկութիւն հարցնողն անանկ ուղեց որ հոս գայի... կրնայ ըլլալ որ հետա-

քըրքըրուած էիք թէ ազատուած է մինչեւ ցարդ...։

— Կրնա՞մ գիտնալ թէ ով է այդ երիտասարդին մասին ինէ տեղեկութիւն ուզողը։

— Կրնաք գիտնալ...։

— Ձեր քրոջ տարաբաղդ աղջիկը։

— Իմ քրոջս տարաբաղդ աղջի՛կը։

— Այո՛։

— Տէր Աստուած... ի՞նչ կ'ըսէք, մարդ, ո՞վ է այդ աղջիկը... ի՞նչ է իր անունը...։

— Կեցէ՛ք որ յայտնեմ։ Վերջին կոտորածներուն ատեն առեւանգուած է ըսած աղջիկս. հազիր տասնըութը տարու կայ։ Բարձր է հասակով, անունը Նուրիմ կոչուած է թուրք ապարանքին մէջ և ես այդ անունով կը ճանչնամ զինքը։ Ձեզի համար մօրաքոյրս է ըսած, և խնդրեց որ անպատճառ այդ երիտասարդին վրայօք ճշմարիտ լուր մը տաք։ Արդե՞օք կայ ասանկ մէկը... քրոջդ աղջի՞կն է։

— Ո՛հ, չիտակ է, չիտակ է... բայց ո՞ւր է հիմակ։

— Պարակատան կը գտնուի։

— Հո՞ն տարուած է։

— Այո՛։

— Փաչա՞ն ալ հոն է։

— Որ փաչան։

— Շէվքի փաչան։

— Ես փաչա մաչա չեմ գիտեր, անիկա բարի մարդու մը պաշտպանութեան ներքեւ կը գտնուի։

— Հա՞յ է այդ մարդը։

— Հայ է։

— Ա՛խ, ինչ ընեմ որ հոն երթամ... արդեօք կարելի է հետերնիդ գալ... յանձն կ'առնէ՞ք... ես ունեցածս կը ծախեմ այս տեղ ու անցագիր մըն ալ կը հանեմ... չըլա՞ր։

— Ի՞նչու չըլլար, բայց ան կ'ուզէ ձեր քովը գալ. ի՞նչ կ'ըսէք.

— Աւելի աղէկ, բնաւ երկիւղ մը չը կայ. հիմակուան կուսակալը չը թողուր որ խռովութիւն մը տեղի ունենայ...։ Ես ոսմիկաններուս աչքը կուրցունելուն կերպը գիտեմ... կուտամ քանի մը մէճիտ... անոնք հարցաքննութեան անգամ չեն ենթարկեր... միայն թէ ապահովաբար մինչեւ հոս կարենայ գալ։

Ու Նաոիկ տուտու հոգւոյն կարօտէն բղձկուած՝ սկսաւ արտասուելով ըսել.

— Ա՛խ, եթէ գիտնայի՛ք ինչքան սեւ օրեր անցուցի... եթէ գիտնայիք, ինչքան լացի անոր մասին։ Բայց Աստուած գթայ վրաս... այնտեղ մէջ անկից զատ մէկը չունէի...։

— Ըսիլ է թէ երիտասարդէն տեղեկութիւն մը չը կա՞յ։

— Սա խեղճ տղան բանտն է, կ'ըսեն թէ՝ քանի մը ամիսէն պիտի ազատուի...։

— Կարելի՞ է տեսնել զինքը։

— Մօտ ժամանակներս թոյլտուութիւն եղաւ ա-նոր քով երթալու։

— Այն աղէ՛կ, ուրեմն մենք կրնանք մէկը գտնել որ յանձն առնէ անոր քով երթալու։

— Տեսնենք... անպատճառ տեսնե՞լ հարկաւոր է։

— Այո՛ անպատճառ տեսնել կ'ուզեմ։

— Ես կ'երթամ։

— Բայց կտակածի մը չենթարկուիք ատանկով։

— Չէ, չեմ կթարկուիր։

— Ե՞րբ կրնաք երթալ։

— Այսօր կէս օրէն ետքը։ Դուք իրիկուան դէմ դարձեալ տունս եկէք որ պատասխան մը ստանաք։

Աւազակապետը մեկնեցաւ։ Ան ատեն Նաոիկ տուտու գլուխն վրայ նետեց իր սեւ չալէն ու բանտ գնաց չիտակ։

Իրիկուան դէմ դեռ արեւը մարը չը մտած Աւազակապետը դուռը զարկաւ ու ներս մտաւ։ Նաոիկ տուտու

տու ուրախութեան ժպիտ մը պատկերացնելով իր թշ-
նամի ու ծայծրուելու մօտ եղող դէմքին վրայ, ըսաւ.

— Բարի է... իմացայ որ վաղը պիտի ազատուի,
... անանկ հրաժան կայ Աստմպոլէն։

— Տեսա՞ք զինքը, հարցուց Աւազակապետը։

— Չէ՛... ա՛լ ուրախութենէս ետ դարձայ ու ան-
համբեր կը սպասէի ձեր գալուտեան։

— Հիմակ, Նաւիկ տուտո՛ւս կը յայտնեմ թէ քրոջդ
աղջիկը հետս բերած եմ...։

— Ինչպէս... հետդ բերա՞ծ էք... բացագանչեց Նա-
ւիկ տուտու դողդողալով։ Ո՛հ, ո՛ւր է... ինչո՞ւ հա-
մար տունս չեկաւ... ինչու համար ինէ պահեցիք զին-
քը... կը պազատի՛մ, եթէ իրաւ է, չուտով հոս բե-
րէք...։ Աստուած իմ, պիտի խենթենամ ուրախու-
թենէս։

— Կարելի է Թրքացած կը կարծէիք զինքը։

— Թրքացա՛ծ... ամենևին, անիկա բռնութեան
տակ Թուրք հարէմներու մէջ քաշկռտուած է ով կրնայ
տանկ խօսք մը ընելու որ։ Ո՛հ, կարելի է, այդ պատ-
ճառաւ չեկաւ տունս, անանկ չէ՞։

— Ձշմարիտ ըսելով այդ է պատճառը։ Փուչ տեղ
համոզեցի զինքը Թէ՝ մօրաքոյրդ առջի պէս պիտի
սիրէ, պիտի խնամէ, պիտի պահպանէ քեզ ու պիտի
գուրգուրայ վրադ։ Անիկա լացաւ, չատ լացաւ ու չու-
զեց մէկէնիմէկ տունդ գալ։ Բայց քանի որ այդ սիրտը
կայ ձեր կուրծքին տակ, ես հիմայ կ'երթամ ու չատ
չանցած հոս կը բերեմ։

— Աստուածդ կը սիրէք չուտով գացէ՛ք, մի
սպասէք, ասէ՛ք իրեն, տունս իրենն է, աչխարքս
իրենն է, կեանքս իրենն է, ամէն բանս իրենն է։

Աւազակապետը յուսթեամբ դուրս ելաւ ու պան-
դոկը երթալով Նուբիմէյի պատմեց, ետոյ գիչերուան

ժակը չորսին առեննելը, մանկամարդ աղջկան հետ պա-
տաւիրն տունը գնաց։

Ու ինքը սրտի հանգարտ զգացումով մը լեցուած՝
սեսաւ այն ուրախութիւնը որ մինուորիկ յարկին տակ
տեղի ունեցաւ երկու կարօտակէզ հոգիներու միջեւ։
Նամանաւանդ՝ սէրի գոհ եղաւ, որ ամենաարին Աստ-
ուած այդ թշուառ աղջիկը երջանկացուց՝ իր սիրական
երիտասարդին գիրկը նետելով զինքը...

Այս ամենէն ետքը Նաւիկ տուտու Աւազակապե-
տին պանդոկը երթալով ծոցէն գումար մը հանել ու
ըսաւ.

— Բարի մարդ ասիկա վարձադրութիւն մը չէ այն
քարիքդ, որ իմ ամբողջ երջանկութիւնս է, այլ յիշատակ
մըն է զոր ձեզի կուտամ. կը խնդրեմ, մի մերժէք զայն
ընդունելու...։

— Շնորհապարտ եմ, Նաւիկ տուտո՛ւ, առարկեց
Աւազակապետը ժպտելով։ Նուբիմէ աղջիկս է. յաւիտ-
եան չը պիտի մոռնամ զինքը. տարէ՛ք այդ գումարը
ու անով գեղեցիկ յիշատակ մը գնեցէք։ Թո՛ղ պահէ
զայն ու ամէն առեն միտքը բերէ զիս...։ Այդ յիշա-
տակին վրայ Թո՛ղ գրէ. « Հայոց Թշուառ ժողովուրդի
ֆաքիրը...»։ Այսչա՛փ։

Նաւիկ տուտու ի զուր պաղատեց, ի զո՛ւր աղա-
չեց Թէ Նուբիմէ ըսած էր որ անպատճառ տաք իրեն.
Աւազակապետը անդրդուելի մնաց։

Պառաւը տուն վերադարձաւ. իսկ Աւազակապետը
նոյն գիչերը մեկնեցաւ դէպի պարսկաստան կարաւան-
ներու հետ։

Ահա այդ միջոցին էր որ Ռուսական խէնէչ բռնա-
կալութիւնը հրաման հանած էր Թուրքիայէն գաղթող
Թշուառ հայ ժողովուրդը ձուլելու ու անոր աղգայնա-
կան ոգին իր ճանկերուն մէջ խղդելու...։ Այս հրէշա-

յին Ուքազ նոյնքան վտանգաւոր, նոյնքան աղէտաբեր ու նոյնքան երկիւղալի էր, որքան Սուլթանի ա-րիւնաուչտ իրաւէն... մին՝ ժողովուրդ մը կը կլլեր իր մէջ ողջ ու կենդանի եղած ատեն, իսկ միւսը՝ դիակ մը կը դարձնէր զայն ու կը լեցնէր անոր աւերակներուն ներքեւ...:

Լահէի տիեզերական վհատժողովին համար Արդարութեան ու Խաղաղութեան մեծ գաղափարը յղացող ռուսական Ձար մը յանկարծ այս ճիւաղային տրամադրութիւնն ալ կ'ունենար...: Մարդկութեան այդ կարծեցեալ բարի առաքեալը սեւ օձ մը կը դառնար ինքն իր մէջ ու անոր պրկումներուն տակ կը ատորագրէր հրամանագիրը:

Օ՜հ, մօտաւորապէս յիսուն հազար հոգի գաղթականներ լեցուած էին Ռուսաստանի քաղաքներու մէջ. հրապարակներու վրայ, պատերուն տակ ու ամէն տեղ: Ոմանք անօթի, ոմանք մերկ, ոմանք գիւղական կարօտ... ոմանք ալ մահամերձ՝ վիճակի մը հասած: Անցած էր սեւ ձմեռը... մահերով ու մեռելներով լեցուած էին գերեզմանատունները: Թշուառ ժողովուրդը կըսկիծով մը բարերար ձեռքի մը սպասած ատեն, ահա այս սոսկալի լուրը առաւ:

Ինչ ընէր...:

Ո՞ւր երթար...:

Եաին հրդեհ մը կը վառէր որ իրեն կը մօտենար... իսկ առջեւը գահավէժ մը կար...:

Հրդեհը կը լափէր,. գահավէժը կը խորտնկնար...:

Բայց ահա՛ դէպի գահավէժը յառաջացաւ... անոր խորութիւնը դարերն լ՚ուվեր լեցուած էր ու նորէն լեցուներու որոշում առաւ:

Ու մօտ վեց հազար ՚ընտանիք Թոզուցին_ ուսա-

կան երկերը ու հասան սահմանագլուխը: Հոն քաղաքներ կային... անոնք իրենց արիւնախառն ու հրէշային նայուածքները մէկդի առած՝ ո և է դիտողութիւն մը չըրին... մինչեւ որ Թուրք զինուորներու սուինը չողաց:

Ադիտալի տեսարան...:

Մէկ կողմէն Թուրք զինուորը և միւս կողմէն ռուսի քաղաքը՝ սուիններով յօշոտեցին այդ թշուառ գաղթականները, որոնցմէ փոքր մաս մը հազիւ ինքզինքը Պարսկաստան նետեց ու ազատեցաւ...:

Աւազակապետը չուտով մը այդ խեղճերուն քովէ գնաց ու մանրամասնաբար անոնցմէ ամեն բան իմացաւ:

— Սիրելինե՛րս, մրմնջեց Աւազակապետը, դուք անպատճառ Թուրքիա դառնալո՞ւ որոշած էք:

— Այո՛, պատասխանեցին ամենքն ալ: Թո՛ղ կոտորուինք... Թո՛ղ մեռնինք... բայց մեր հայրենի աւերակներուն տակ իյնանք... այսչա՛փ:

— Լա՛ւ, ուրեմն, ընտրեցէք ձեր մէջէն խելահաս և հաւատարիմ մէկը: Թող գայ ինձի... կը խորհրդակցինք ձեր մասին ու կը գտնենք միջոց մը:

Գաղթականները, որոնց մեծագոյն մասը գիւղացիներէ կը բաղկանար, իսկոյն ընտրեցին իրենց մէջէն աարիքոտ ու փորձառու մէկը, որ ժամանակով ռէս եղած էր ու Մելիք կը կոչուէր:

Օր մը վերջը քանի մը խանդավառ երիտասարդներ Աւազակապետին ներկայացան ու ըսին թէ իրենք ընտրած են Ռէս Մելիք անունով տարիքոտ անձ մը:

— Վատահելի՞ մէկն է, հարցուց Աւազակապետը՝ որուն հոգին ցնցուեցաւ այդ անունը լսելով:

— Այո՛, այո՛... գոչեցին երիտասարդները: Անոր չնորհիւն է որ ազատեցանք մահուան սոսկալի վտանգէ մը... բոլոր գաղթականներս երախտապարտ ենք իրեն:

— Ազէ՛ք, ուրեմն այս իրիկուն ղրկեցէ՛ք ինձ-մինք վաղը պէտք եղածը կը հոգանք։

Երիտասարդները մեկնեցան։ Իրիկուան արեւը մըտնելու ատեն Աւազակապետին ներկայացաւ ծերունի անձ մը։

Այս անձը մեր ծանօթ Ռէս Մէլիքն էր։

Աւազակապետը նայեցա՛ւ... կարօտին խղդուած նայուածքով մը նայեցաւ... բայց չը յայտնեց ինքզինքը։

Օ՜հ, որչափ փոխուած էր այդ երբեմնի յաղթանդամ ու կորովի մարդը։ Մօրուքը մինչեւ կուրծքին կէսը կը հասնէր, ու ձիւնի պէս ճերմակ էր. դէմքը հալեր էր ու ճակատը խորչումներու ծալքի մը մէջ կը մնար։ Աչքերը մարմրած էին ու անոնց հրավառ ցոլացումը հազիւ կը պլպլար։ Հասակը կքած էր ու՝ յայտնի կ՝երեւար որ քշուառութենէ ու կեանքի փոթորկալից պարագաներն էին անոր վրայ ծանրացող ու զայն ուելի ճնշող...։

— Ինձի նայէ՛ Մէլիք ճան, ըսաւ Աւազակապետը ծանր ու լուրջ ձայնով մը, գիտե՞ս մեր երկուքիս վրայ անագին պարտականութիւն մը դրուեցաւ։ Դժբազդաբար երկուքս ալ ծեր ենք... երկուքս ալ գերեզմանին դուռը հասած անձնաւորութիւններ ենք։ Բայց ինչ որ է, աշխատինք գերեզմանը մտնել առաջ օգտակար գործ մը բնել։ Ա՛հա, իմացայ որ այս փոքրիկ գաղթականութեան կեանքը դուք ազատած էք...։ Շատ ուրախացայ որ անոնց օրհնութիւնը առած էք։ Հիմակ կը մնայ այդ գաղթականութիւնը իր հայրենիքին մէջ տեղաւորել... ի՞նչ դաղափար ունիք այդ մասին։ Ես յանձն կ՝առնեմ ճամբանները գտնել. միայն թէ այդ գիւղացիները կարո՞ղ ենք գիւղերուն մէջ մտցնել։

— Ատիկա բան մը չէ. նկատել տուաւ Ռէս Էմլիք այս վեհերտա գիւղացիները չունին իրենց մէջ օտարուհներ։ Գիշերով գիւղը մտնել կրցան մի... ա՛լ ազատ են։ Տեղական կառավարութիւնը չիմանար։

— Ազէ՛կ. մենք ալ այդպէս կ՝ընենք։

Արդարեւ, երկու օր ետքը, Ռէս Մէլիքի եւ Աւազակապետի առաջնորդութեամբ այդ հարիւրի մօտ թշուառ գաղթականները ապահովարար իրենց գիւղերը մտան, ամենքն ալ վանեցի։

Մէս Մէլիք իր աղջկան հետ քաղքին մէջ տուն մը վարձեց ու հոն բնակեցաւ։ Եւ որովհետեւ Աւազակապետն խնդրած էր որ անգամ մը գինք տեսնելու երթար, իրիկուն մը տունը գնաց։

— Բարեկա՛մս, ըսաւ Մէս Մէլիք, գիտեմ որ ազգին անձնուէրներէն մին էք դուք. գիտեմ որ ձեր բովանդակ կեանքը զոհելու պատրաստ եղած էք տարիներէ ի վեր ու այս ծերութեան օրերուդ մէջ ալ... ատոր վստահ եմ. միայն թէ՝ կարելի՞ է գիտնալ թէ ինչ է ձեր անունը... մանաւանդ՝ բնիկ ո՞ր տեղացի էք։

Աւազակապետը ժպտեցաւ՝ իր այն էութենէն ցոլացած ժպիտովը. զոր չենք կրնար բացատրել, և որ յատուկ է միայն մեծ հոգիներու...։

Ի՞նչ անցաւ անոր հոգիին...։

Ի՞նչ խանդաղատալի ու անզուսպ ճառագայթ էր այն ճառագայթը, որ ցնցեց անոր երկաթի խառնուածքն ու պատկերացաւ անոր խոհրդաւոր կերպարանքին վրայ...։

Ատիկա՛ Աստուած գիտէ...։

Միայն թէ՝ այդ հարցումը զոր ըրաւ իրեն իր անցեալ օրերու պաշտելի մարդը, չատ դառն ու չատ կսկծալի հարցում մըն էր։

Ա՛հա, մինչեւ այն տաեն անծանօթ մնալ ուզած էր անոր... մինչեւ ան տաեն չէր յայտնած թէ ինքը լեռ-

ներու Աւազակապետն էր, Ներսէս Արծրունին էր... մէկ խօսքով՝ Հայ ազգին ա՛յն մեծ մարդերէն մինն էր զոր Աստուած իրրեւ հրեշտակ մը, իրրեւ առաքեալ մը, փրկիչ մը ղրկած էր երկինքէն։

Հետեւաբար լուռ մնաց։

— Ինչու կը մտածէք, բարեկա՛մս, յարեց Ռէս Մէլիք անուշ ձայնով մը։ Մի կասկածիք... ես ալ ձեռքէս եկածին չափ աշխատած եմ հայրենիքիս ու ազգիս... ես ալ չատ տառապանքներ քաշած եմ ա՛յն խեղճ ժողովուրդին համար, որ ծառէ մը խլուած տերեւի մը պէս փոթորիկներու առջեւ նետուած է ու տեղ մը չունի որ իր գլուխը դնէ։ Ա՛խ, գիտցէք թէ վատ մէկը չեմ...։

— Գիտեմ թէ վատ մէկը չէք, ընդհատեց Աւազակապետը, գիտեմ թէ տառապած էք ու ձեր կեանքը զոհած էք հայրենեաց ու ազգին համար։ Ո՛հ, երբէ՛ք, երբէ՛ք չեմ կասկածիր... որովհետեւ գիտեմ թէ դուք սրտակից բարեկամն էիք ա՛յն անձնուէր մարդուն, որ առանձինք քիչ հետու, աւերակներու տակին գտնուող գերեզմանատան մը մէկ անկիւնը թաղուած է... միա՛յն «Վանական» անուն մը քանդակելով մեր ամենուս սրտին մէջ։

Ռէս Մէլիք ակամայ չարժուի մը ըրաւ ու բոլոր մարմինովը դողդողաց... կարծես թէ պաղ ջուր մը լեցուեցաւ դլխէն վար ու իր էութիւն նը փուշ փուշ եղաւ։

— Ա՛խ, կեցէ՛ք... յայտնեցէ՛ք ինծի ձեր ո՛վ ըլլալը... բացագանչեց Ռէս Մէլիք՝ Աւազակապետին աչքերուն մէջ նայելով։ Ուսկի՞ց գիտէք ատիկա... ո՞վ ըսած է ձեզի... ինչպէս կ՚ըլլայ որ կը ճանչնաք վանականը։

— Ռէս Մէլի՛ք... աղէկ նայեցէ՛ք... միթէ դեռ չը ճանչցա՞ք թէ ձեր յարկին տակ ձեր դէմը գտնուող մարդը՝ Ներսէս Արծրունին է... Աւազակապե՞տն է...։

Ռէս Մէլիք չը կրցաւ իր հոգւոյն յուզումը արտայայտել... լեզուն իր քիմքին փակուած մնաց ու ապուշի մը պէս նայեցաւ Աւազակապետին երեսը։

Ա՛խ, Ռէս Մէլի՛ք յարեց Աւազակապետը. չատ տարի է՞ որ իրարմէ բաժնուած ենք. չատ տարի է որ դիրար տեսած չենք... փոթորկալից ճակատագիր մը ցան ու ցիր ըրաւ մեզ ու այսօր նուիրական ճակատագիր մը նետեց իրարու դիրկը։ Ասիկա նախախնամութեան կամքն է...։ Ան որ կ՚առաջնորդէ մեզ Անոր ձեռքն է որ մեր վրայէն չը պակսիր։ Դուք երջանիկ օրերու մէջ տառապեցաք ու ձեր ձեռքէն եկածէն աւելի աշխատեցաք... ահա՛ այսօր ձեր խոր ծերութեան օրերու մէջ ալ, նոյն անձնուիրութիւնը ցոյց տուիք ազատարարի դեր կատարելով հարիւր հոգիէ բազկացած գաղթականութեան մը...։

— Ե՛ս... բացագանչեր Ռէս Մէլիք խղդուելու մօտ ձայնով մը. ես ազատարար մը կոչուելու արժանի չեմ. իմ կեանքս փրկելու համար հարկադրուած էի անոնց կեանքն ալ փրկել... հետեւաբար պարտականութիւնէ աւելի պարագան էր այդ դերը կատարողը։ Բայց դուք... ա՛խ, դուք արժանի էք այդ անուան, որովհետեւ ձեր կեանքը դրիք վտանգներու հանդէպ։ Եւ ասիկա հիմակ չէ... այլ՝ քանի և չորս տարիներէ ի վեր։ Դուք մեր արիւնաներկ աշխարհքին մէկ ծայրէն միւսը թափառեցաք ու ամեն տեղ ամեն վայր, ամեն ուրիք արցունքներ տեսաք ու սրբեցիք, թշուառութիւններ տեսաք ու մխիթարեցիք, զրկանքներ տեսաք ու քաջալերեցիք... վերջապէս բարի հրեշտակ մը եղաք տառապեալներուն ու վրէժխնդիր ոգի մը չարագործներուն...։

— Մէս Մէլի՛ք, ես կը մեկնիմ... Աստուած ձեզի կեանք տայ որ Հայրենեաց երջանիկ օրերու ալ ապրիք։

Ո՛վ գիտէ . . . գուցէ այս անգամ բազդ չունենանք տեսնելու, հետեւաբար ահա՛ կը համբուրեմ ձեր ճակատն ու այնպէ՛ս կը բաժնուիմ։

Երկու անձնուէրներն իրարու գիրկ նետուեցան ու կարօտով մը համբուրեցին զիրար։

Աւազակապետը մնկնեցաւ։

Մինա՛կ էր լեռներու մէջ՝ գիչերները ճամբորդելով Պարսկաստան հասաւ։

Երբ տունը մտաւ, մամիկը յայտնեց թէ երկու օրէ ի վեր Լուսիա հիւանդ եղած է որ անկողնէն չը կրնար գլուխը վերցունել։ Աղիկա դառնացուց իր հոգին. խակոյն աղջկանը սենեակը գնաց։

Լուսիա կը քնանար։

Անոր երեսր պատին կողմը ծռած էր ու կիսովին կը ծածկուէր իր ճակատէն թափած ծամերու յորդումի մը մէջ։ Մէկ թեւը վերմակէն դուրս ինկած էր, որուն վրայ կը թրթռար նօսր չապիկը։

Աւազակապետը խորին կսկիծով մը մօտեցաւ անոր մնարին ու սկսաւ դիտել։

Դէմքը ժժգոյն էր, այտերուն ճաւածեւ փափկութիւնը թօչնած էր, ինչպէս աշնահար տերեւ մը. չըթունքը կորանցուցած էր իր վարդագոյն հրապոյրը. ճակատը մռայլ էր. ինչպէս մտնու առաւերը . . . ու Լուսիա ծանր չունչ մը կը հանէ, որ խեղդուելու մօտ հեւքի մը կը նմանէր։

Աւազակապետը կէս ժամէն աւելի սպասեց։ Այդ միջոցին Լուսիա՝ իր աչդին ճնչումէն ինքզինքը կորսընցուցած՝ սկսաւ բանդագուշել։

— Հո՛ն, հո՛ն . . . արիւնով ներկուած հայրենիքի՛ս մէջ . . . անոր ծխաչունչ աւերակներու տակ երթա՛նք։ Հա՛յր իմ . . . չեմ ուզեր այս օտար երկիրը մնալ . . . չեմ ուզեր այս անարգ ազատութիւնը վայելել . . .։ Տա՛ր,

տար զիս, հա՛յր իմ տա՛ր . . . Թո՛ղ վերջին անգամն ըլլալով սիրականիս գերեզմանը տեսնեմ . . . անոր հողը թրջեմ արցունքներով . . . անոր ծաղիկներուն մօտեցուելեմ չըթունքներս . . . անոր անուշ փոսին վրայ դնեմ կուրծքս . . .։ Ա՛խ, ալ չեմ կրնար հանդուրժել, ալ չեմ կրնար ապրիլ . . . բաւական է . . .։ Չէ՛, չէ՛ . . . չեմ ուզեր . . .։ Տա՛ր զիս սիրելիներուս քով . . . տար զիս այն աշխարհքը՝ որ սրտիս ու հոգիիս կապուած է։ Ո՛հ, հա՛յր իմ ալ Աստուած տեսաւ ամեն բան . . . ա՛լ քու տառապանքդ չերկուեցաւ։ Հանգչէ վայրկեան մը . . . բարձիդ վրայ դիր գլուխդ . . . Թո՛ղ որ քու գորովներուդ մէջ մեռնիմ, ինձի՛ երեսիդ օրերուդ . . .։ Ա՛լ ո՞ւր կ՛երթաս . . . ո՞ւր կը թափառիս։ Այդ լեռները, այդ ապառաժները . . . այդ զարհուրելի գիչերները միթէ՞ վերջ չունի քեզի համար . . .։ Եկո՛ւր աղջկանդ մօտ եկո՛ւր . . . մի՛ թողուր մինակ . . . մի՛ թողուր որ անիկա մեռնի հեռու քու գորովներէդ . . . եկո՛ւր, կ՛ըսեմ եկուր որ անտէր մեռել մը չունենաս . . .։

Աւազակապետը չը կրցաւ դիմանալ, ինքնիրմէ կլած վիճակի մը մէջ Լուսիային ձեռքը բռնեց ու ձայնեց։

— Լուսիա՛, Լուսիա՛ . . .։

Լուսիա չարժուեմ մը ըրաւ ու աչքերը բացաւ։

— Ինչ ունիս, աղջի՛կս, ուր տեղդ կը ցաւի հարցուց Աւազակապետը։

— Ո՛հ, հայր իմ դո՛ւն ես . . . մրմնջեց Լուսիա արցունքները հեղեղի պէս թափելով։

— Ի՞նչու կուլաս, սիրելի աղջիկս . . . նայէ՛ ալ քու քովդ եմ . . . ա՛լ չեմ բաժնուիր քենէ . . . ա՛լ գրկիս մէջ ես։

— Հա՛յր իմ, հայրենի՛քը, հայրենիքը տար զիս . . .

Ես չեմ կրնար հոս ապրիլ։ Մ՛ըխ, գիտեմ, գիտեմ... որ պիտի մեռնիմ... պիտի մեռնիմ...։

— Մեռնի՞լ... ինչ է կ՛ըսես, Լուսիա՛... դո՛ւն՝ որ ամեն առեն սիրտ կուտայիր ինձի, դուն որ իմ տըխուր ժամերուս մէջ սփոփանքս էիր, ինչու առանկ խօսքեր ընելու թոյլ կուտաս քեզի։ Ըսէ՛ ո՞ւր տեղդ կը ցաւի...։

— Կարօտէ՛ս հա՛յր իմ. կարօտէս պիտի մեռնիմ։

— Ինչ բանի կարօտ ունիս, աղջի՛կս։

— Հայրենիքիս անոր ու աւերակներուն, հայր իմ։

— Պարա՛քս ըլլա՛յ... առողջանալուդ պէս Հայրենիքը կը տանիմ քեզ։ Ալ օտարութիւն պիտի չը տեսնես... ա՛լ Բախտաւոր կեանք մը չի պիտի ունենաս։ Միայն թէ՝ նայէ՛ որ օր առաջ անկողնէդ ազատիս։ Այն Աստուածը՝ որ ամեն անկումներէ, ամեն վտանգներէ փրկեց քեզ. Լուսիա՛, հաւատա՛յ որ այս իղձդ ալ կը կատարէ։ Ախ, իրաւունք ունիս... ամբողջ կեանքդ զոհեցիր, և ա՛յ իսկ օր մը, վայրեան մը հանգիստ տեղ մը դրիր գլուխդ...։

Լուսիա իր գեղեցիկ գլուխը վեր առաւ բարձէն ու խանդաղատանքով մը համակուած՝ հօրը կուրծքին մօտ դրաւ ու զայն սեղմեց իր հրաշալի ճակտին վրայ։

— Աս որչա՛փ տաք է ճակատդ, աղջի՛կս, դողդողաց Աւազակապետը։ Դուն ջերմ ունիս... պէտք է բժիշկ մը բերել տամ։

— Բժի՛շկ... ո՛հ, չէ՛, հա՛յր իմ, չէ... պէտք չունիմ բժիշկի, առարկեց Լուսիա՝ իր թեւը հօրը վզին փաթթոց նետելով։ Ես բան մը չունիմ... նայէ՛, հիմակ աղէկ եմ... չատ, չատ աղէկ եմ։ Քու գիրկդ ամեն ցաւ կը փարատէ... համբուրէ՛, համբուրէ՛ զիս...։

Աւազակապետը համբուրեց...։

— Օ՛խ, հա՛յր իմ... չափազանց կարօտցեր եմ քեզ,

մրմնջեց Լուսիա։ Ըսել է թէ՝ քովէդ չի պիտի հեռացունէս զիս, չէ՞. ալ մինակ չը պիտի մնամ...։ Չեմ գիտեր... ժամանակ մը չարաքներով, ամիսներով և երբեմն ալ տարիներով չէի տեսներ քեզ, բայց կրնայի համբերել... հիմակ անանկ չէ... ինծի կուգայ որ պիտի յաւիտենապէս կը բաժնուիս. ինծի կուգայ որ պիտի չը վերադառնաս... մէկ խօսքով՝ աչքէս կը խլեն քեզ։ Չեմ կրնար մտածումներս ամբոխել... երբ աչքս քու ճամբուդ կը յառեմ. կը զգամ թէ կուրծքս կը լեցուի, սիրտս կ՛ուզի ու հոգիս կը զառնանայ։ Փուճ տե՛ղ ես ինծի մխիթարելու միջոց մը կը փնտռեմ... փուճ տեղ առջի պէս արիասիրտ ըլլալ կ՛ուզեմ, ա՛չ կը... զգամ թէ էութիւնս կը մթնի ու գաղափարներս սարսռալի եռելոյթ մը կ՛առնեն։ Հա՛յր իմ, սիրելի հա՛յր իմ, նայէ՛, ալ քու թշուառութեանդ չափը լեցուեցաւ... ա՛լ բաւական է երեսուն տարուան արկածալից կեանքդ...։ Ինչ մնայ քեզի...։ Երթա՛նք, երթա՛նք մեր հայրենիքը... դանէ մեր այն պաշտելի հողին մէջ թաղուինք ու հո՛ն հանգիստ ըլլանք...։ Հո՛ն, ա՛խ, հոն ամեն բան արիւնոտ ու բայց պաշտելի է մեզի։ Այնտե՛ղ մեծ հայրս կայ... մանաւանդ՝ մեր հոգւոյն կապուած անյիշատակ դերեզման մը կայ...։ Անոնցմէ հեռու կը մնանք։ Թո՛ղ հնչէ մեր ականջին աւերակաց բուն, թո՛ղ հնչէ մեր ականջին գերեզմաններէ արձագանգուած անէնից ու վրէժներու ձայնը...։ Անո՛նք թէեւ զոհ բայց մեր սրտին թրթռումներէն կ՛անցնին։

Լուսիա չը խօսեցաւ։ Ա՛լ կարծես թէ պարպուած էր իր հոգին։ Տակաւ տակաւ անոր ճակատը կը պաղանար ու գոյնը կը սկսէր կարմրիլ։ Անուշ չունչ մը կ՛երևէր բերնէն ու աչքերու նայուածքը կը պայծառանար։ Ինչպէս առուակի մը տակ ծածկուած անդամանդ հատիկ մը ցոլացած չողը։

Աւազակապետը քանի մը օր չը թողուց որ անկողնէն ելնէր։ Վերջապէս՝ երբ տեսաւ որ ապաքինած էր, պատրաստեց ճամբորդութեան հարկ եղածներն ու պարսիկ վաճառականներու կարաւանին հետ դէպի Վան մեկնելու որոշումը տուաւ։ Ինչպէս ըսած ենք, Աւազակապետը լաւ պարսկերէն գիտնալուն համար ո՛չ մէկը կը կասկածէր անոր վրայ։

Ապահով եղաւ ճամբորդութիւնը։

Կէս օրը քանի մը ժամ անցած էր, երբ Աւազակապետը Վան քաղաքը մտաւ։

— Ո՞ր կ՚ուզես բնակիլ, աղջի՛կս, հարցուց ան։

— Ամենէն ապահով արուարձանն Արարքն է, հայր իմ պատասխանեց Լուսիա, մանաւանդ մօտիկ կ՚ըլլանք վանականին։

Աւազակապետը պարսիկ կառավարութեան հպատակներէն եղած էր. հետեւաբար կասկած մը չը կար, և գիտէր թէ՝ Համիա առեւտրական տեսակէտով սափրուած էր բարձր նշանակութիւն մը տալ պարսիկ հպատակներուն։

Արարուց եկեղեցիի առին, լայն ու գեղեցիկ փողոցի մը մէջ տուն մը վարձեց. որ չատ հեռու չէր վանականին գերեզմանէն։

Աւազակապետը ժամանակ մը խորհրդաւոր լռութեան մը մէջ մնաց։

Երբէ՛ք չը մօտեցաւ իր մտերիմներուն... և ո՛չ իսկ Ռէս Մէլիքին, որ քաղքին մէջ կը բնակէր ու նպարավաճառութեամբ կը զբաղէր։ Այս բոլորը, հակառակ իր անանձն բնաւորութեան, սիրելի աղջկան համար էր։ Գիշեր ու ցորեկ անկից չէր հեռանար։

Ու այսպէս չորս ամիս անցան։

Բայց Լուսիա՝ փոխանակ իր կորովը պահելու, վանի վերադառնալէն ետքը հալու մաղ կեանք մը սուացաւ ու կորնցուց ոգեւորութիւնը։ Կարծես թէ հանգիստ կենցաղը՝ զոր փափաքած էր, աւելի ծանրացաւ անոր վրայ։ Թէպէտեւ կը ջանար իր էութեան մէջ ցամքող կենդանութիւնը ծածկել, սակայն դէմքը կը պատկերացնէր զայն։ Ու մինակ եղած ատեն, ներքին անդիտակից ու անզուսպ խռովքէ մը դրդուած, կուլար ու ատով կը պարպէր իր դառնութիւնը։

Աւազակապետը կը տեսնէր այս բոլորը։ Լուսիայի փոփոխութիւնը գաղն ու միանգամայն աղետալի կը դառնար։

Ի զո՛ւր...։

Բժշկական դարմաններն ալ արդիւնք մը չունեցան։ Ու անզօրք մահը քանի մը ամիսէն այդ տառապեալ հոգին իր ճանկերուն մէջ առաւ։

Ու գիշեր մը, վերջին անգամն ըլլալով, Լուսիա խոր ցաւէ մը սթափեցաւ, չորպին գարձուց իր աչքերը, մղորապին նայուածք մը նետեց իր բարձին վրայ, ու նայեցաւ Աւազակապետին երեսը...։

— Դուն քո՞վս ես, հայր իմ թոթովեց անո՛նկ ձայնով մը որ կը խղդուէր կոկորդին մէջ։ Ա՛խ, մի մի՛... չե՛մ ուզեր որ աչքերս հեռանաս։ Թո՛ղ որ գլուխը գիրկիդ մէջ դնեմ...։ Վայրկեա՛ն մը... ուրիշ ոչի՛նչ։

Լուսիա ճիգ մը ընելով գլուխը բարձէն վեր առաւ ու հօրը թեւերու վրայ հանգչեցուց։

— Այսպէ՛ս... ա՛խ, այսպէս կ՚ուզէի մեռնիլ... մրմնջեց մանամերձ վիճակի մը հասած գեղանի Լուսիան։ Կ՚ուզէի որ դուն քովս ըլլայիր... կ՚ուզէի որ աչքս հայրենի տուրբ երկինքին յառէի, կ՚ուզէի որ այս պահուն երկրին ջուրէն ու օդէն զրկուած չըլլայի... Աստուած ձայնս լսեց...։ Հա՛յ իմ, սիրելի հա՛յր իմ, ալ երջանիկ եմ ու երջանիկ էակի մը պէս կը մեռնիմ։

Ո՜հ, աչքս ճամբան չեմ մեռնիր... ամեն կարօտ աչ առի։ Կը մնայ հայրենիքին ազատութեան կարօտը... ան ալ քու բաժինդ ըլլայ...։ Մնաս բարո՛վ, անուշիկ հա՛յրս, մնաս բարո՛վ իմ ամբողջ երջանկութիւնս...։

Ու հէգ աղջիկը լուռ...։ Ջոր հազ մը յանկարծ սաստկացաւ ու վերջացուց անոր առ կայծ կեանքը։

Ան՝ ո՛չ ևս էր...։

Աւազակապետը կամաց մը թևերուն վրայէն վար առաւ Լուսիայի անշունչ մարմինը...։

Լուսիայի մարմինը թաղել տալէ վանականի անյիշատակ չիրմին քով ու վրան այս քանի մը տողերը գրեց։

«Հոս կը հանգչի բոլանդակ կեանքին մէջ տառապած հոգի մը։

Ցետոյ Պարսկատան վերադարձաւ։

Օ՜հ, ընկճուած չէ՛ր ան։ Վրէժխնդրական ոգին իր մէջ ա՛յնպիսի արտակարգ կորով մը լեցուցած էր որ կը ժայթքէր։

Իրեն համար գերեզման մը միա՛յն կը մնար ու անոր ցուրտ հողը։ Պէ՛տք էր այդ գերեզմանին ու անոր ցուրտ հողին մօտենալէ առաջ՝ լուծուէր իր վրէժը, պարպուէր իր հոգւոյն ամբողջ դառնութիւնը, դէ՛ռ զարնէր, դէ՛ռ յոշոտէր, դէ՛ռ ոտքերուն տակ քաշկըռտէր ու դէ՛ռ ծծեր թշնամիներուն արիւնը...։

Այս էր այդ մեծ մարդուն ամբողջ նպատակը։

Հետեւաբար զինակիր խումբի մը գլուխը անցաւ որ կը բաղկանար քսաներկու հոգիէ։ Անձնուէր ու արիասիրտ էին խումբին երիտասարդները ու ամէնքն ալ՝ ռազմիկ ու կռուող...։

Լեռներու մարդը ակրվիշ մը չէր, փաքիր մը չէր, չէյխ մը չէր, մուրացկան մը չէր, ակնեցեցական մը չէր... ո՛չ... այլ հրամանատար մըն էր փոքրիկ բայց

առիւծի կորիւններէ բաղկացած ջոկատի մը, որ կ'երթար անագին բանակի մը դէմ դնելու։ Անկից ետքը՝ պատասներու մէջ չի պիտի քաչկռտէր թուրք փաչաներու մարմինը...։ Լեռը կար և հրացան. անոնք բաւական էին։

Տարիներու ապետական հանգամանքներուն բերմամբ՝ Աւազակապետը կրցած էր երկրին ամեն լեռ, ամեն ուղի, ամեն ժայռ ու ամէն ապահով վայրկեաններ աչքով տեսնել ու ա՛յնպէս ուսումնասիրել։ Անիկա գիտէր գիշերուան ուղին ու ցորեկուան դիրքը, անիկա գիտէրը քուրտերու բնավայրերը, գիտէր անոնց լեզուն, գիտէր անոնց բարքերը և կը ճանչնար Շէյխը, կը ճանչնար Պէկը։

— Օ՜հ, զաւակնե՛րս, ըսաւ Աւազակապետը վհատ ձայնով մը, կը տեսնէ՞ք այս հրացանը, չատ ժամանակ է որ ուսերնուս վրայ չէի տեսեր զայն։ Անիկա պաշտելի է անո՛նց համար որ կը ճանչնան պատիւն ու ազատութեան նուիրական գաղափարը։ Ձեր յոյսը թո՛ղ Աստուծոյ ու անոր վրայ ըլլա՛յ...։ Բաւակա՛ն է օտարութիւնը ձեզի, անցնի՛ք ազատ լեռներու մէջ, անցնի՛ք Հայրենեաց աւերակներէն, անցնի՛ք մատրուանները արիւնով չաղախուած գաչաներէն...։ Հո՛ն մեր սրտին հետ խօսող յիշատակներ կան, ձայներ կան, վրէժներ կան...։ Դիտցէ՛ք թէ մարգուս անձնուիրութիւնը չատ բան կրնայ ընել։

Այս խրախուսիչ խօսքերը վերջացուց։ Ու պիչեր մը խումբը առած ուղղակի Վանայ նահանգը մտաւ։

Աւազակապետը Վանայ ծովին երկայնքը չրջապատող լեռներուն մէջ ապաստանարան մը գտաւ, որ Նարեկայ վանքէն չատ քիչ հեռաւորութիւն ունէր։ Այդ լեռները. այդ գեղեցիկ դաչտավայրը. այդ ընդարձակ գետինը, մէկ խօսքով՝ այդ Ռշտունեաց ամբողջ

գաւառը կը պատկանէր հռչակաւոր Շէյխ Ճէլալէտտին որ տարիներ առաջ մեռած էր ու որդիները կը մնային անոր ժառանգորդները։

Անոնք, այդ անիրաւ ժառանգորդները, բաղմաթիւ գեղերու տէր էին։ Վատաբար կտրուկ տուին այդ գեղերու մէջ բնակող հայերը, չը նայելով որ մէյմէկ ծառաններ էին ու անոնց ճակատի քրտինքով չռայլ ու զեղխ կեանք մը կը վարէին։

Շէյխ Ճէլալէտտինի ապարանքը մօտ էր խուժբին ապաստարանին։

— Տիե՛ր ք, մրմնջեց Աւազակապետը. մենք ա՛լ շատ հեռու գանուող սա ապարանքը դարաւոր բռնակալութիւն մը պահած է իր մէջ...։ Հո՛ն իժեր ծնած են իրարու նեւէ, և հայ ժողովուրդի արիւնով սնած են ամենքն ալ։ Երբ աչքէ անցուննենք դե՛ռ երէկուան պատմութիւնը... երբ բանանք այդ Արեւելեան պատերազմին սպառնալի յիշատակութիւնները, պիտի տեսնենք թէ ինչե՛ր քաշած ենք այդ իժերու ձեռքէն։ Հիմակ պարագաներնիս է մեր արեան կաթիլները թոյն դարձընել... հիմակ պէ՛տք է մեր արդար վրէժը լուծենք։ Իմացածիս նայելով Շէյխին մեծ որդին պատասխանն է այդ ապարանքին... նախ՝ գրկենք այդ իշխանութենէն զինքը...։ Գիտանա՞ք թէ իժը՝ միշտ իժ մը կ՚արտարկէ։ Եւ որպէս զի այս պարտականութիւնը գլուխս հանելու յաջողինք, հարկ է առաջուընէ ներքին ուժ մը ձեռք բերենք։ Ձեր մէջ ամենէն ծերը կը համարուիմ և քիչ շատ ուսումնասիրած եմ Թուրա պէկերու կեանքը. հետեւաբար յանձն կ՚առնեմ ծպտեալ վիճակով մը ներս մտնել ու հիւր ըլլալ այդ պէկին։ Առաջը կ՚ըսէ թէ՝ «Սատանային ընկեր նդիր, մինչև որ կամուրջը անցնիս»։ Կը մնայ տեղեկութիւններ ու հաղորդակցութիւններ ունենալու խնդիր մը. տիկնայ գիւ-

րութեամբ կարող է տեղի ունենալ, եթէ մեր ժամադրավայրը յարմար վայր մը նշանակենք ու գրաւոր կերպով ամէն եղելութիւն հաղորդենք իրարու։

Աւազակապետին ծրագիրը բոլոր խումբը սիրով ընդունեց։ Որոշուեցաւ ժամադրավայրը, որ Նարեկայ վանքին մօտ, փոքրիկ ու թաւուտքներով ծածկուած բլուր մըն էր։ Այդ տեղը՝ ժամանակաւ երբ ուխտաւորներ կուգային, վայրկեան մը կանգ կ՚առնէին անոնք ու ազօթք մը կը մրմնջէին, որովհետեւ վանքին չէնքը կ՚երեւար։

Գալով Աւազակապետին, անիկա խուրձին դուրս հանեց Թուրա պէկի մը տարազը, վրան կապեց արծաթէ կոթով խանճալ մը. գլուխը գրաւ ձիւնի պէս ճերմակ ու ճաչակաւոր քողով մը, փութթեց մէջքը Պարսկաստանի թանկագին շալը, հագաւ ջուխա գազախիկ մը ոքնն տակէն կիսովին կերեւար արծաթ թելերով հիւսած ու ոսկի կոճակներով զարդարուած իշլիկ մը, և այսպէս բոլորովին կերպարանափոխուելէն ետքը բաժնեւեցաւ խումբէն։

Աբիւը դեռ նոր մարը մտած էր, երբ ապարանքին մեծ դուռէն ներս մտաւ ան ու համարձակ քայլուածքով մը դէպի Ակլոմլըքի բաժինը յառաջացաւ։

Այդ միջոցին՝ մշակ մը դէմը եկաւ։

— Պրայէ մէն, հո՞ս է մեծաւորը, հարցուց Աւազակապետը։

— Համիա պէ՞ք... նկատել տուաւ մշակը։

— Այո՛։

— Ներսն է. բայց կը քնանայ։ Հրամէցէք դիւանխանէն... երբ արթննայ, կը յայտնեմ... չըլլա՞ր։

— Ինչու չըլլար... այդպէս աւելի աղէկ է. գոնէ հանգիստ քուն մը կը քաշէ։

Մշակը բացաւ սրահին դուռը, քիչ մըն ալ յառա-

Չացաւ ու դանլիճ մը հրամցուց այդ անծանօթ հիւրը։

Դանլիճը բաւական ընդարձակ, կահ կարասիներով լի, զարդարուն ու ճաշակաւոր էր։ Տախտակամածը ծածկուած էր պարսկական ընտիր գորգով մը, որուն մէջտեղը քառակուսի սեղան մը դրուած էր։ Որմերը ոսկեզօծ թուղթերով պատած էին, որոնցմէ կը կախուէին մեծակակ ու փառաւոր չրջանակներով խառն գրեր։ Այդ խառն գրերը կրօնական նշանակութիւններ ունէին և ոմանք բարձր իմաստներով չարադրուած էին։ Դահլիճին ճիշդ ճակատը կը մնար Քուբա ցեղապետներու յատուկ նստարանն ազօթքը, որ ոսկեզօծ գրերով նշանակուած էր։ Մեծ ու լայն պատուհաններ կային, որոնք կը բացուէին հրաշալի տեսարանի մը վրայ, զոր չղթայ լեռները կը պարզէին։ Պատուհաններու վարագոյրները մետաքսէ թելերով բանուած էին, թաւիշէ բաղմոց մը և կակուղիկ մինտարներ կային նստելու համար։

Աւազակապետը ժամի մը չափ սպասեց։ Յորտնկ մտածումներու մէջ թաղուած էր, երբ դահլիճին դուռը բացուեցաւ ու ներս մտաւ մեծաւորը։

Մեծաւորը, որ Համիա պէկ կը կոչուէր, չատ տարիքոտ չէր երեւնար, հազիւ երեսունն անցած կը հասմարուէր։ Բարձր էր հասակով ու յղթանդամ, այտերը ծոպկաւէր էին. թուխ ու խիտ մօրուք մը ունէր որուն մէջ թաղուած էր իր կլորիկ ընջացքը. աչքերը վավաչոտ երեւոյթ մը կը ցոլացնէին. ճակատը լայն էր ու մեծ, իսկ իր ամբողջ նկարագիրը՝ ծանր ու նեղալիպատկերացում մը կ'արտայայտէր...։

Աւազակապետը անդէն վեր կացաւ ու դիմաւորեց այդ ծանօթ մարդը։ Քուրդ պէկերու յատուկ սովորութեան համաձայն ձեռքը կուրծքին վրայ դրաւ ու խոնարհելով.

— Մէր - հապ - պա՛... մրմնջեց։

Համիա պէկ նոյն ձեւով ընդունեց Աւազակապետին բարեւն ու հասկցաւ թէ բարձր ցեղապետներու պատկանող անձնաւորութիւն մըն էր ան։ Հետեւաբար հանգրանքով մը անոր քովը նստեցաւ ու հարցուց։

— Կրնա՞մ իմանալ ձեր ա՛վ ըլլալը, միեւնոյն ատեն՝ ձեր հոս գալուն պատճառը։

— Ես Պարսկաստանցի Քուբաներէն եմ, պատասխանեց Աւազակապետը.

— Ցեղապետ մըն է՛ք անտանկ չէ՞։

— Այո՛։

— Ձեր անո՞ւնը։

— Անունս Խան-Ճալատ է։

— Հա՛, իրա՛ւ է... Պարսկաստանի մէջ ցեղապետներուն Խան անունը կուտան։ Շատ ապէկ. ինչպէս եւ ըզած է որ այս կողմերը եկած է՛ք ու՝ մանաւանդ տուիթ ունեցած էք տունս այցելելու։

— Կարեւոր գործով մը վան քաղաքը կ'երթայի. Ճամբան տեսնուեցայ ուրիշ Քուբա ցեղապետներու հետ, որոնք չատ համակրանքով խօսեցան ձեր մասին։ Այդ պատճառաւ փափաքեցայ անձամբ տեսնել ձեզ։

— Ինչպէ՞ս է Պարսկաստան... սա կեավուրները հոն ալ ապստամբական գաղափարներու կը ծառայե՞ն, թէ ո՛չ։

— Հըմ... այնտեղ Թուրքիա չէ՛։ Կեավուրները հանդարտ են, որովհետեւ անոնց մտքին դպչող մը չը կայ։ Մեր բոլոր խանները չատ սիրով կը վարուին անոնց հետ։ Եթէ անկարգներ դանուին, անմիջապէս մէջտեղէն կը վերցուենք։

— Աղէ՛ք եթէ «կաչաղ»ներ ըլլան։

— «Կաչաղ»ներ չունինք։

— Ինչ լաւ բան... հետեւաբար հանդիսատ էք: Մենք այսօր կը սոսկանք հեռու տեղ մը երթալու: Լեռներու եռեւէն գնդակ մը կը հասնի... չորս կողմերնիս վտանգաւոր դարձած է:

— Այդ անկարգութիւնները չեմ կարծեր թէ իմ ճանչցած կեավուրներուն գործերն ըլլան: Մեր կեավուրներն աշխատասէր ու սիրասէր մարդիկ են: Ամբողջ տարին մինակ հացի մը համար ըրտինք կը թափեն ու մեզ կը կերակրեն...:

— Բայց, Խան-Ճալա՛տ, օր մը չէ օր մը այդ աշխատասէր ու սիրասէր կարծած կեավուրներդ իրենց գլուխը պիտի բարձրացնեն. ասիկա ճշմարտութիւն մըն է. ան տանն ինչ պիտի ընէք:

— Կը սխալի՛ք... երբ տասնակ ըլլայ, մենք մէկ օրուան մէջ կը կտրենք զանոնք: Կեավուր ըսածդ հաւատարիմ անասունի մը կը նմանի, երբ նեղդամիտ դիտումով մը իրեն մօտենաս, ինքզինքը պաշտպանելու համար, վատ միջոցներու կը դիմէ: Վնաս մի տար իրեն... արդեօք մ'ըլլար... տե՛ս թէ գլուխը տեղէն վեր կ'առնէ:

Համիտ պէկ ինքնիրեն խորունկ մտածումներու մէջ կը թաղուէր: Այդ անծանօթ հիւրը, այդ Խան-Ճալատ կոչուած քուրդ ցեղապետը, չատ խրատուններով կը խօսէր և տակաւ առ տակաւ դառն ապատութեան մը տակ կը թողուր զինքը:

— Ըսել է թէ կեավուրներու հետ յարաբերութիւն չէ՞ք ըներ, յարեց Աւազակապետը:

— Ասկից առաջ Եպիսկոպոսը կար, որ Աղթամար կոչուած վանքին մէջ կ'ապրէր, անոր հետ կը տեսնուէի, մրմնջեց Համիտ պէկ, բայց ժամանակ մը կռուեցանք իրարու հետ ու չը խօսեցանք:

— Հիմակ նորէն չէ՞ք խօսիր:

— Մեռած է...:

— Պատճառն ինչ էր ձեր կռուին:

— Էհ, ժպտեցաւ Համիտ պէկ, պատճառը գեղանի հարսի մը առեւանգումն էր:

— Ինչպէս:

— Հայոց կրօնապետը գեղանի հարս մ'ունէր, ինչ ըրի՝ չըրի՝ այդ հարսին փախցունել տուի, ահա՛ այդ պատճառաւ այլեւս իրարու թշնամի դարձանք:

Աւազակապետը դառն ու մթին ժպիտ մը պատկերացուց իր չրթանց վրայ և խորհրդաւոր նայուածքով մը՝ հարցուց:

— Ան չէ, սիրելի Համիտ պէկս, կարծեմ ըսիք թէ ձեր լեռներու շուրջը կարգ մը գիւղեր պատուհաս մը դարձած են և չարաւնակ նեղութիւններ կը պատճառեն թէ՛ իսլամներուդ և թէ՛ իշխանութեանդ ներքեւ ծառայող գեղացիներուդ, անանկ չէ՞:

— Այո՛, տասնք, ինչպէս խոստովանեցայ, կայաղներ են և կեավուր մօտքօփի հողէն կուգան, նկատել տուաւ Հայոց-Ջորի աւատապետը:

— Զարմա՛նք... ինչպէս կ'ըլլայ որ այդ քանի մը չուանէ փախածներուն դաս մը չէք կրնար տալ որ համարձակութիւն չունենան ձեր սահմաններուն քովէն անցնելու...:

— Ա՛խ, սիրելի՛ Խան-Ճալատս, չատ, չա՛տ անգամներ փորձեցի, մինչեւ իսկ զինւորական գումարտակներով այդ կայաղներուն դէմ քալեցի, սակայն լեռներու մէջ... և հա հազիւ հազ ինքզինքս ազատած եմ: Ահա՛ այս պատճառաւ է որ համոզուած եմ թէ այդ գիւղերուն վրայ գնդակ չի՛ բանիր:

— Շիտակ... ձեր գնդակները պիտի չը բանին այդ կայաղներուն վրայ, որովհետեւ կախարդական միջոցներով ինքզինքին կը փրկեն:

— Ինչպէս...:

— Քանի որ կեավուր մօտքովի հողէն անցած ժամանակ ես, ատոնք անպատճառ համալիկ ուրուագիծներով զինուած են: Դուք երբ գումարտակներ ու զինուորական գունդեր առած անոնց վրայ կ'երթայիք, տեսածնիդ ատուր էր և ո՛չ թէ մարդկային արարածներ, հետեւաբար արձակուած գնդակները ատուրին ուղղուած պիտի ըլլային...:

— Անպատճա՛ռ, անպատճա՛ռ... կը հաւատամ, դողդոջաց Համալ-պէկ՝ որ կախարդական արտառոց միջոցներով առիւծներուն հանդիպելը հաւատք ըրած էր իրեն...: Բայց ի՞նչ ընելու է, Յան-Ճալա՛ս... ձեռքէս ի՞նչ կուգայ:

— Ատոնցմով եղաւ որ յայտնեցիք ինծի: Ես լուսահոգի հայր մը ունէի որ Շէյխ Ճալաս կը կոչուէր, անկից ուսած եմ անանկ կախարդութիւն մը որ կը չեզոքացնէ բոլոր այն կախարդութիւնները, զոր գիտեն մարդիկ: Քանի՛ որ բարեկամ ենք և ձեզմէ, փորձով պիտի հաստատեմ ըսածս ու միևնոյն ատեն, պիտի ջանամ փրկել ձեզ այդ կայտղներէն:

Համալ-պէկ հմայուա՛ծ, կախարդուա՛ծ էր:

— Ըը սպասա՛նք, վրայ բերաւ Աւազակապետը, չուտով քանի մը բեռ նռնիկ հաց առ, բուրդ ունեցող գառնուկ մը, սեւ կատու մը և սեւ հաւ մը բերել տուէք: Խոլամներդ թո՛ղ զանոնք ատենին այն լեռնաձորին մէջ, որուն կատարը կը գտնուին կայաղնները: Հոն ես նուախաներ պիտի չլինեմ և կախարդական անանկ ընթերցումներ պիտի ընեմ որ խոլամներդ կարենան այդ չար ոգիներուն վրայ քալել և մէկիկ մէկիկ սպաննել: Անոնք յանկարծակիի պիտի գան... պիտի փախչին... պիտի կռուին սակայն... խոլամներդ անհրեւոյթ ոգիներ դարձած՝ պիտի հարուածեն անխնայ կերպով... մինչեւ որ արմատին անգամ չորնայ:

— Ո՜հ, երախտապա՛րտ եմ, Յան-Ճալա՛ս, երախտապարտ եմ... թոթովեց Համալ պէկ խելայեղ ձայնով մը: Ան ատեն Սուլթանէն ալ պատուանշաններ պիտի ստանամ և բոլոր ցեղերուս վրայ իշխան մը պիտի կարգուիմ...:

— Իմ ալ բաղձանքս այդ է որ ձեզ նմանող նըւիրական մէկը մեր ցեղակից պետերուն իշխանը դառնայ...

Համալ պէկ ալ չը խօսեցաւ: Իսկոյն հրամայեց որ Յան-Ճալասին ուղածները պատրաստուին:

Աւրդարեւ, ժամ մը չը տեւած, ամէն բան պատրաստ էր:

Խուլամները, թուով տասնեակու հոգի, այդ կախարդական իրեղէնները լեռնաձորը փոխադրեցին:

Համալ պէկ և Աւազակապետը ձիով հետեւեցան անոնց:

Լեռնաձորին ստորոտը, ժայռի մը տակ, պզտուկ աղբիւր մը կար, այդտեղ կանգ առին:

Ան ատեն Յան-Ճալասա մորթել տուաւ գառնուկին ու արիւնը կաթկթաց կուտելու խուլամներու առջեւն վրայ. յետոյ կատուն ու հաւը կարկեց իր ձեռքով և սկսաւ աղօթքներ մրմռալ: Երբ այս արարողութիւնը վերջացուց, հրամայեց որ խուլամները լեռը բարձրանան և «կայաղ»ները սպաննեն:

Խուլամները մեծ ուրախութեամբ և հաւատքով դէպի լեռը բարձրացան:

Համալ պէկ և Յան-Ճալասա մինակ մնացին:

Յան-Ճալասա նուախա մը չմնաց իր ձեռքով և գայն կախեց Համալ պէկին վիզէն՝ կատուի և հաւի արեան մէջ թաթխելէն ետքը:

— Երբէ՞օք ազատուողներ պիտի կրնան ըլլալ, հարցուց Համոի պէկ՝ վրէժխնդրական ձայնով մը։

— Ամէնուի՛ն... ամէնքն ալ պիտի իյնան... ամէնքն ալ, կը հասկնաք գոչեց Յան-Ճալատ վստահ չեչառով մը։

Այս խօսքերն աւարտած չէին, անո՛ր խուլաւիներն, որոնք Թուռվ տաններկու հոգի էին, վաղնի վազ լեռնէն վար կը վախչէին։ Բայց գնդակներն, որոնք կը տեղային իրենց գլխուն, մէկիկ մէկիկ կուտէին զանոնք ու գետին կը փուէին։

— Յան-Ճալա՛տ... նայեցէ՛ք, գոչեց Համոի-պէկ մարդիկներս են կիյնան։

— Ախ, ինչ ընեմ... եթէ անոնց վզէն կախած ըլլայի սա նուռսխաններս, աւարկեց Յան-Ճալատ հիմակ անոնք ալ անպիտոյթ օդիններ կը դառնային մեզի պէս։

— Մենք անպիտոյթ օդինե՞ր եղած ենք։

— Հարկա՛ւ։

Համոի պէկ քիչ մը սիրտ առաւ։ Գիչերուան խաւարը թանձրացած էր ու աստղերը կը պղպղային։ Կամաց կամաց հրացանի ձայնները դադրած էին ու խոր լութիւն մը սկսաց էր տիրել։

— Կեցէ՛ք... ես սուլիչ մը ունիմ, ըսաւ Յան-Ճալատ, փչեմ գայն որ օդինները պահպանելու գան մեզի։

— Ո՞ր օդինները, հարցուց Համոի-պէկ։

— Նուռսխաններուս օդինները...։

Ու ուժով մը սուլեց։

Սուլիչին ձայնն արձագանգուելով խումբին հասաւ։ Քաջասիրտ տղերք ձայնին հետեւելով մինչեւ ապառաժին քովը եկան։

Ան ատեն Յան-Ճալատ հրամայեց որ չղթայի զարնեն այդ անարգ բռնակալը։

Համոի պէկ վախէն կծկտուած՝ բնաւ դիմադրութիւն մը չըրաւ։

Ու չղթայով մը կապուելէն եաքը՝ խումբին առաջնորդութեամբ չորս ժամ հեռու վայր մը տարուեցաւ։

Երկու ահագին լեռներու մէջ բացուած նեղ ու խոր կիրճ մըն էր ան վայրն, ուր կանգ առաւ խումբն ու ապահով դիրք մը գտաւ։

Յան-Ճալատ, իր չղթանց վրայ հնգետական ժպիտ մը պատկերացնելով, ըսաւ.

— Էյ. Համիտ պէկ, քեֆդ ինչպէս է... հիմակ աւելի լաւ համզուեցա՞ր թէ՝ սա կեավուրներն անպիտոյթ օդիներ են ամէնքն ալ։ Նայէ՛... չը խաբուիս... անոնք մարդիկ են... անոնք քիչուր են Թուռվ... անոնք վայաերու դէմ դնելու չափ այժ չունին... բայց անոնք անա՛նկ սիրտ մը ունին, անա՛նկ հոգի մը կը կրեն որ Սուլթան Համիտի թնդանօթներն անգամ անզօր կը մնան։ Ճանչցա՞ր Յան-Ճալատը... ճանչցա՞ր պարսկաստանցի քուրտ ցեղապետը...։

Այս ըսելով՝ հրամայեց խումբին որ անմիջապէս գետին բռնեն պինքը։

Խումբին հրացաններէն արձակուած գնդակներուն մէջ տապալուց ալ այդ իսը։

Ցետոյ կարեցին անոր գլուխը, ջուվալի մը մէջ դրին ու տարին գեղէն քառորդ մը հեռու անապին ժայռի մը կախեցին։

— Այսպէ՛ս... պէ՛տք է մէկիկ մէկիկ կրնան գոչեց Աւազակապետը՝ այսինքն Յան-Ճալատ։ Ասպիսիներն միա՛յն ասանկով կրնան զսպուիլ, եթէ ա՛չ արգելք կը դառնան մեր ապագայ գործունէութեան։

Լոյսը ճեղքուելու մօտ էր։

Աւազակապետը չարունակեց ճամբան։ Մինչ լեռներու, հովիտներու, ձորերու, մանաւանդ վտանգալից կիրճերու մէջէն յառաջանալով՝ անցաւ Դատուան, անցաւ Սեփան կոչուած սարին չրջակաները, անցաւ Արճէշու վրայով, անցաւ Ցուսկան որդւոյ վանքին լեռնադաշտերէն և մտաւ Թրքէշանի գեղեցիկ բլուրներուն, որոնք կը չրջապատէին բնութեան այդ չքնաղ տեսարաններու մէջ կառուցուած գիւղը։

— Տղե՛րք մրմնջեց Աւազակապետը, չուրջ չորս օր է որ ճամբայ կը կարէք։ Ես լաւ գիտեմ որ չափազանց յոգնած էք։ Ահա՛ մեր երկրին ամենէն ապահով ու գեղաձիրաղ վայրը։ Սա բլուրները, որոնք անտառներով ծածկուած են, ժամանակ մը ապաստանարան կարող են ըլլալ մեզի։ Գալով ուտելիքի մասին, անիկա պիտի հայթայթէ՝ մինչ կէս ժամ հետու գտնուած գիւղի մը ժեծաւորն, որ քուրդ է, բայց կատարելապէս ներկայ կառավարութեան հակառակորդ մըն է։

— Դուք կը ճանչէ՞ք զինքը, վարպե՛տ, հարցուց իր տեղակալ Արապօ, որ յաղթանդամ ու անձնուիրութեամբ համակուած երիտասարդ մըն էր։

— Այ՛, սիրելի տեղակալ՛ս, պատասխանեց Աւազակապետը։ Բայց բաւական տարի կայ զիրար տեսած չենք։ Եւ որովհետեւ անիկա ֆաքիրի մը կերպարանքին տակը ճանչցաւ զիս, ահա՛ ես նոյն տարազով կը ներկայանամ իրեն ու յոյս կը յայտնեմ նպաստակս։

— Ո՛հ, ներեցէ՛ք վարպե՛տ... առարկեց Արապօ. տակա ձեր դիտնալիք բանն է։ Մեր խելքը չը հասնիր ձեր բրածներուն...

Աւազակապետը փոխեց իր տարազը։ Դարձեալ հագաւ ֆաքիրի հագուստն ու բլուրի մը մէջէն յառաջանալով գիւղը մտաւ։

Առանց մէկու մը հարցուներու, մեծ ու ծառերով

շրջապատուած տունի մը առջեւն կանգ առաւ։ Դուռը բաց էր, ուղղակի ներս գնաց։

Սա մէջտեղն պարթեւ հասակով, յաղթանդամ ու ծանրահայեաց նկարագիրով մարդ մը դուրս կ'ելլէր պատրաստ։

Այս մարդը գիւղին մեծաւորն էր. —Ճանչար պէկն էր։

— Վա՛յ... բարի՛, բարի՛... բացագանչեց Ճանչար պէկ խորին ուրախութեամբ մը լեցուած։ Սիրելի բարեկա՛մս, դո՞ւք հոս... աս ի՞նչ բաղդ է ինծի...։

— Է՛հ, պէ՛կս, գիտցիր թէ այս աշխարհիս մէջ կայ նաւթական չչտաակ մը, որ չի մոռցուիր գերեզմանէն ալանդին, նկատել տուաւ Աւազակապետը. իսկ ատիկա մանրամասնութիւնն էր որ միացման կապը կը գտնայ երկու հոգիներուն։ Ա՛յն օրէն, ուր ճանչցանք զիրար ու վստահեցանք իրարու, մենք ուխտած հղանք անմոռանալի յարաբերութիւն մը ընել և իրարմէ չը ծածկել կառավարութեան չարութիւնը։ Անանկ չէ՞...։

— Ճշմարիտ է։

— Լաւ ուրե՛մն, ինչպէ՞ս կը տեսնէք։

— Թէպէտեւ կառավարները զգրած են, սակայն ներքին ճնշումն ատկի վտանգաւոր կերպարանք մը առած է։ Մանաւանդ՝ առաջ այդ ճնշումը կեավուրներուն համար էր, մինչդեռ այսօր փոխուեցաւ։ Կառավարութիւնը կը նեղէ քուրդ գեղացիներն ու անոնց մասին փոքրիկ պատճառ մը գտնելուն պէս. չը խնայեր ու սպիտներով բանտարկել կուտայ զանոնք։ Դէ՛ւ չարաբ մը չը կայ... ասկից երկու ժամ հետու եղող Տէրէպէկ գեղի մեծաւորը բանտարկուեցաւ։

— Ի՞նչու համար։

Իրրեւ թէ՝ մեզմակից է հղեր կեավուրներու Քամիթէներուս։

Իրաւ առանք բան մը կա՞յ...

— Ոչ։

— Հապա՞։

— Պարուա՛կ, որպէս զի փճացուածն այդ մարդուն ամբողջ ընտանիքը։

— Ձեզ համար վառոդ մը չէ՞ք գուշակեր։

— Եթէ առանձ երթայ... նահանգիս կուսակալը մէկիկ մէկիկ քուրթ ցեղապետներն ոչնչացնելու կ'աշխատի։

— Նա-բաց-պի՛մ... ի՞նչու համար չեն թողուր որ երկիրը խաղաղի։ Ա՛խ, սիրելի ձանվար պէ՛կս, մանկայ ամէն կողմ... բայց արիւնէն, արցունքէն ու աւերակներէն զատ բան մը չը տեսայ։ Ի՞նչ է այս... կը մտածեմ ինքնիրենս ու կ'ըսեմ թէ կառավարութիւնը մինչեւ ո՞ր պիտի տանի այս վատ դրութիւնը...։ Շիտակը չափազանց կը ցաւիմ։ Էյ, գո՞ւք ինչ որոշած էք ընելու... չի՞ պիտի պաշտպանէք ինքզինքնիդ։

— Ի՞նչ կրնամ ընել։

— Պէ՛տք է զգուշանաք։

— Ա՛խ, ֆաքի՛ր, աղէտք կ'ըսէք... բայց ես չեմ կրնար վառանալի անձնաւորութիւններ դանել մեր ցեղապետներու մէջ։ Անո՞նք անանձ հացկատակ ու չղոքորդ մարդիկ են որ նչան մը և դրամական պարգեւ մը առացան մի՞... ա՛լ կ'ուրանան ամէն բան։ Գալով կնավարներու Քամիթէներուն, անոնց մէջ կան հաւատարիմ մարդիկ, սակայն անհնար է որ իմ անկեղծութիւնս կարենամ ապացուցանել, որովհետեւ անոնք կը պժգան մեզէ և թուրքերէն աւելի կը քաշուին մեզէ։ Սատր ալ պատճառը չատ արդարացի է. անո՛նք բռնակալներու կուրծք առու պատրաստուեցան, ղէմերին քուրտերու խուժան մը տեսան։

— Սիրելի ձանվար պէ՛կս, առավ ալ արտակարգ

յիշատակ մը արթնցուցիք մէջս։ Ասկից օր մը առաջ երու կեավուրի հանդիպեցայ։ Մօտեցան ինձի ու հարցուցին ո՛վ ըլլալս։ Պատասխանեցի թէ «ֆաքիր մըն եմ և ո՛չ մէկ ազգի չեմ պատկանիր... կը թափառիմ աշխարհիս մէջ միա՛յն արդարութիւնը տեսնելու համար...»։ Այդ երեւս կեավուրները հայ տուին ինձի ու հեռացան։ Ես զարմացայ... ի՜նչ վեհ մարդասիրութիւն, եթէ ազգովս թուրք մը չէի, չէ՞ որ կրօնքովս դարձեալ իսլամ մըն էի։ Ան տաեն հասկցայ թէ՝ անոնք մարդն ու բռնակալն մէկ չէին նկատեր։

— Մեր սահմաններո՞ւն մէջ տեսակ։

— Այո՛։

— Ցեսո՞յ։

— Ցեսոյ հետաքրքրուեցայ ու անոնց տեւէն գացի։

— Եաեւնուն գացի՞ք։

— Ճիշդ է։

— Մինչեւ ո՞ւր...

— Մինչեւ լեռան մը ապառաժներուն մէջ։ Անոնք չը տեսան զիս։ Ես քաշուեցայ բարձր քարի մը ետին ու դիտեցի խումբ մը կանայք կարիճ երիտասարդները։ Թուով քսանեւչորս հոգի հազիւ կային։ Երբ հայ տատնողները խտաերուն վրայ սփռեցին պանիրն ու հացը ամէնքն կարգով չարուեցան ու ճաշեցին։

Ա՛խ, զմայլելի էր տեսարանը... տեսնէ՛ք ինչ կարգապահութիւն կար անոնց մէջ։ Չը կրցայ դիմանալ... «Ատոնք վառ մարդիկ ըլլալու չեն» ըսի ինքնիրենս։

Հետեւաբար իջայ բարձր ժայրերէն վար ու անոնց մօտենալ ուզեցի։ Ոտքիս չդուկը զանոնք սթափեցուց։ Ամէնքն ալ ոտքի ելան ու հրացաններն դէպի իմ կողմս ուղղեցին։ Ես կեցայ։ Ան տաեն ձայն մը տուի որ կ'ըսէր. «բարեկա՞մ ես թէ թշնամի՞...»։ Պատասխանեցի

թէ «ֆաքիր մըն եմ...»։ Այս խօսքին վրայ Թոդուցին որ անոնց քովն էրթայի։

— «Ինչ գործ ունիս այս լեռներուն մէջ, հարցուց ինձի անոնց պետը։

— «Կը թափառէի, պատասխանեցի։

— «Ձե՞ս վախնար։

— «Ուակի՞ց...

— «Սա լեռներէն... կամ մինէ։

— «Վեռը կեանքիս աշխարհքն եղած է... ինչ ձեղնէ չեմ վախնար, որովհետեւ մարդնիկ էք... զազաններ չէք։

— «Նայէ՛... հրացաններ ունինք։

— «Սառնք արդարութիւն պաշտպանելուը կոչուած են, ո՛չ թէ ֆաքիր մը սպաննելու։

— «Պետը ժպտեցաւ։ Ծարգեցին զիս ու խորին դառնութեամբ լսին թէ՝ պարտաւորուած են ամենքն ալ Թոդուլ իրենց հայրենի տունը, սիրելիներն ու պատիճին պաշտպանելու համար լեռները քաշուիլ։

— «Մենք ո՛չ մէկը վաստակեան նպատակով կոչուած է այս նուիրական սեռ գործին, ըսաւ իրենց խոնդաւոր պետը, մենք ոչ մէկը դրամ չառնելու և կամ թէ հարուստները կողոպտելու միտքով հարկադրուած է արիւն թափել։ Ամենեւին, ընդհակառակը՝ մեր ամենուս արդար պահանջքը միմիայն իրաւունքի պաշտպանութիւնն է զոր ոտնակոխ կ'ընէ համիտեան կառավարութիւնը։ Ա՛խ, ֆաքի՛ր, դուն չատ երկիրներ տեսած ես... չատ կառավարութիւններ ուսումնասիրած ես... կա՞յ ժողովուրդ մը՝ որ արեան գետերու մէջ ապրի...»։

«Սիրտս նեղ ու ակամայ արտասուեցի։ Այն վեհանձնութիւնը զոր անոյշ այդ բուռ մը քաջերու մէջ, որոնք իրենց պատիւը ու երկրին արդարութիւնը պահ-

պանելու համար հոգ ապաստանելու հարկադրուած էին՝ հոգիս համակեց ու ես աղօթք մը մրմնջելով հեռացայ։

— Օր մը առաջ ըսիք, անանկ չէ՞, ընդհատեց Ճանվար պէկ ներքին խռովքէ մը թելադրուած։

— Այ՛, պատասխանեց Աւազակապետը։

— Ա՛խ, ուրեմն ճիշդ է... կառավարութիւնը տեղեկագիր մը խնդրած էր ինչ՝ թէ սահմաններուս մէջ հայ քօմիթէներ կա՞ն թէ անոնցմէ մեկը տեսնուա՞ծ է եւ թէ անկարգութիւններ տեղի ունեցած են...։ Ես չուարեր էի ու չէի գիտեր ինչ պատասխան տալս։ Կը կարծէի թէ կուսակալ Թահիր փաչայի մեկ խաղն էր այդ...։ Բայց դուք ամէն բան լուսաբանեցիք։ Հիմակ որոշապէս կը յայտնեմ թէ այդ մարդիկը մահնուած են... կամ թէ ուրիշ կողմերէ եկած տեսեր լրտեսուած են... վերջապէս դատարութիւն մը կայ անոնց չուրջը։

— Եթէ այդ այդպէս է, դուք ինչ կերպով պիտի վերաբերուիք... ձեր վեհանձն արամադրութիւնն ինչպիտի ըլլայ այդ բուռ մը երիտասարդներուն նկատմամբ։

— Մարիկ ըրէ՛ք, բարեկա՛մս, դուք գիտէք թէ երդում ըրած եմ նուիրական նիքեահիս վրայ որ ձեռնէ բան մը չը ծածկեմ ա՛յն խոր համոզմունքով՝ թէ՝ դուք ա՛յն վսա ու գիմակաւոր մարդերէն չէք և իմ սեմերէս ներս դուեր սարքելու չէք եկած։ Բիչ մը առաջ ըսի թէ իմ ցեղապետական իրաւունքներս պահպանելու համար ամէն չարտքորթութիւն, ամէն հաճոյակատարութիւն զոր պիտի ընեմ համիտեան կառավարութեան, առանք ամէնքն ալ ուշ կամ կանուխ ապարդիւն պիտի ըլլան ու ես աւազի վրայ հիմնուած պիտի մնամ։ Սրդ, ցեղապետական իրաւունքներս կրնամ պահպանել, երբ ազատ ըլլամ և իշխելու լիազօրութիւնս գտնեմ։ Եւ ասիկա կ'ըլլայ, եթէ ներքին ուժով մը միանամ կառավարներուն։ Անոնք՝ իրենց պատիւը պահպանելու հա-

մար արիւն կը թափին, թա՛ղ մենք ալ մեր իրաւունքին տէրը դառնալու նպատակով կուրծքերնիս բանանք։ Ես այնպէս չեմ մտածեր, որպէս կը մտածեն մեր յարակից դեղապետներէն ոմանք... իմ աչքս ներկայէն աւելի՝ ապագային յառած եմ ու կը տեսնեմ թէ մեր ապագայի հորիզոնը չատ մռայլ, չատ ամպկալից ու չատ փոթորկայոյզ հորիզոն մըն է...։ Էհ, քանի որ բաղդին բերմամբ առանկ խումբ մը սահմաններուս մէջ ապաստանած է, ես պիտի չդնամ անկեղծ մտերմութիւն մը հաստատել անոնց հետ և ձեռքէս եկած օգնութիւնն ալ չը խնայել։ Միեւնոյն ատեն՝ պիտի ամէն ճիգ թափեմ քիչ չատ խօսքէ հասկցող ցեղապետներուս մտածնալ ու անոնց տրամադրութիւնը յեղաշրջել։ Միայն թէ...

Ձահվար պէկ չը կրցաւ չարունակել...՝ այդ բառը խզդուեցաւ կոկորդին մէջ ու լռեց։

— Ինչո՞ չը չարունակեցիք, առարկեց Աւազակապետը։

— Ըսել կ՛ուզէի թէ՝ մրմնջեց Ձահվար պէկ, ինչպէս ներկայանալու է այդ խումբին։

— Անհոգ եղէ՛ք, այդ մասին ատպէս կարգադրութիւն մը կ՛ընեմ, ես առաջուց անոնց պետին քով կերթամ, սրկէ նրկէ խօսքեր ընելէս հաքը ձեր մասին բացատրութիւններ կուտամ, ձեր տրամադրութիւնը կը յայտնեմ ու ձեր անձնուիրութեան անկեղծ ըլլալը կը հաւատացնեմ աճին կերպով։ Նայի՛նք եթէ համզուին ան ատեն կուգամ ձեր քով ու միասին կերթանք որ տեսնուինք։ Զըլմո՞ր...։

— Աճիկա աւելն լաւ միջոցն է։ Բայց ո՞ր պիտի գտնէք զանոնք։

— Ե՛ս... օ՜հ, թափառելով կը գտնեմ... ատ խըն-դիր մը չէ։

Ու օր մը հաքը կարծեցեալ փաքիրը լեռներու մէջ թափառելու գնաց։ Զորս ժամէն վերադարձաւ ու յայտնեց այսպէս։

— Տեսնուեցայ։ Նախապէս չատ մը առարկութիւններ ըրին։ Ըսին թէ քուրա ազգը վստահելի չէ, որովհետեւ կառավարութեան ձեռքը գործիք մը եղած է, թէ ան ճնշուած ժողովուրդի մը դահիճն է և թէ խղճի ու զգացումի վեհանձնէ մը զուրկ է։ Բայց ես համոզեցի ու երդում ըրի ձեր մասին։ Յայտնեցի թէ կոտորածնութրու ժամանակ հայ գիւղացիները պաշտպանած է. թէ կառավարութեան իրեն խրկուած մեծ քանակութեամբ հրացանները պահած է և թէ անկեղծօրէն կուզէ ձեզ հետ միանալ... և ի հարկին ալ՝ այդ հրացանները ձեր տրամադրութեան տակ դնելու պատրաստ է, աւելցուցի։ Ան ատեն քիչ մը հաւատաքի եկան ու պահանջեցին որ կառավարութեան այդ հրացանները գոնէ մէկ մասն իրենց անձնուի, իրրեւ գրամական անօր անկեղծ միութեան ...։ Ես վերջնական որոշում մը չը տուի։ Ինչ կրսէք ... յանձն պիտի առնէ՞ք։

Ձահվար պէկ մէկէն ի մէկ պատասխանեց։

— Այո՛, ամենայն սիրով։ Այս գիշեր քանի հատի մը չափ միասին կը տանինք։ Մնացածները թա՛ղ պէտք եղած ատեն փոխադրեն անոնք։

Այդ արեւ, գիշերուան ժամը չորսին ատեններ, Աւազակապետն ու Ձահվար պէկ գաղտնի ճամբայով մը դէպի բլուր մը կը բարձրանային։ Երկուքի կռնակն ալ ջուվալի մը մէջ փաթթուած բեռներ կային։ Երբ բլուրին գագաթը բարձրացան, պահ մը կանգ առին։ Քրտինքը կը վազէր անոնց ճակատէն ու չունչերնին կը հեւար։ Քառորդի մը չափ նստեցան թէ չէ, նորէն չարունակեցին ճամբան։

Լուռ էին։

Ժամէ մը՝ հասան խումբին կեցած տեղը։

Անձնուէր ու Հայրենեաց ապատութիւնը սիրող այդ արի խումբը յարգանքով մը դիմաւորեց զանոնք ու բարեւի կեցաւ։ Գեղեցիկ լուսընկայ մը կը պատկերացուներ տեսարանը։

Աւազակապետը վար առաւ իր ու Ճանվար պէկին բեռները։

Արտպօ մօտեցաւ անոնց։

— Ահա իրենց խումբին գլխաւորը, մրմնջեց Աւազակապետը Ճանվար պէկին՝ քուրտերէն լեզուով։

— Գիտէ՞ մեր լեզուն, հարցուց Ճանվար պէկ։

— Ինչպէս չը գիտեր... չատ մաքուր կը խօսի

— Ուրախ եմ որ ձեզ նման քաջերու բարեկամին բլլալու բաղդը կ'ունենամ, բաւ Ճանվար պէկ Արտպոյին ու անոր խումբին ուղղելով իր խօսքը։

— Մենք ալ ուրախ ենք որ ձեզ նման բարեսիրտ ու վեհանձն ցեղապետի մը տեսակցութիւնը կը վայելենք, պատասխանեց Արտպո։

Աւազակապետը մտիկ կընէր։ Ցետոյ նստած տեղէն ոտքի ելաւ ու խրխռուն ձայնով մը բսաւ.

— Էյ սիրելի Ճանվար պէկ, ահա վերն՝ Աստուած ու վարը մենք ենք այս ամայի լեռնադաշտին մէջ։ Դուք ուխտած էիք սրտիս մտերիմն բլլալու և այդ ուխտը կատարած էիք ձեր նուիրական Հզդումին տակ։ Արդ, եթէ նոյն ուխտը դուք ոտ կրկնէք ես պիտի պարտաւորիմ ձեզի յայտնելու անանկ ճշմարտութիւն մը, որ կը ծանրանայ հոգիիս վրայ։

— Ո՛չ, արդէն երդուած եմ, դողդողայ Ճանվար պէկ։

— Պէ՛տք է կրկնէք։

Ան ատեն Ճանվար պէկ կրկնեց քուրտերու ամենէն նուիրական երդումը։

— Պիտի յայտնեմ ձեզի, սիրելի պէկս, յարեց Աւազակապետը, թէ՝ այս խումբը իմս է և ես հայ եմ...։

— Դուք հա՞յ էք... բացագանչեց Ճանվար պէկ։

— Այո՛...

— Ուրեմն ինչու այսքան ատեն ծածկեցիր ինէ։

— Ծածկեցի, որովհետեւ այն նուիրական գործը՝ զոր առած եմ ուսերուս վրայ, այդպէս կը պահանջէր։ Բայց հոգ չէ, հիմայ եւեւի սրտակից կարող ենք ըլլալ։ հիմակ եւեւի անձնուէր միութիւն մը կարող ենք կազմել։ Այն օրը, այս ֆաքիրի տարազով առնդ եկայ ու կուսակալի հրահանգները հազորդեցի, այն օրէն ձեր վրայ կատարեալ հաւատք ունեցայ և համոզուեցայ թէ դուք այն չէք համոզ ու վատասէր քուրտերէն չէք, որոնք ազգային պատիւը լոկ քանի մը խարուսիկ նշաններու և տիտղոններու կը փոխեն։ Ո՛չ։ Ընդհակառակը՝ հասկըցայ թէ դուք չէք ուզեր որ քուրտ ազգը լեռնային գարշելի աւազակներու պէս ապրի, դուք չէք ուզեր որ ան իր սրտին ու հոգիին մօտիկ ժողովուրդ մը վճռացուէ ու ճնշելով նեղկայ կառավարութեան ձեռքերուն մէջ խաղալիք մը դառնայ։ Անկից ի վեր չատ չանցաւ... ահա ձեր ճանչցած ֆաքիրը կը պատկերանայ դէմերնիդ ճիշտ փոփաքաժիդ պէս։ Ան անօթի մէկը չէ...ան մուրացկան մը չէ... ո՛չ... ան՝ սէրն է իր Հայրենեաց արիւնոտ լեռներուն... ան՝ անձնուրաց կեսավար մըն է, որուն կոչումը միմիայն չարագործ ձեռքերը զարնելն է...։ Ճանվար պէկ, Ճանվար պէկ... ամենայն վստահութեամբ առէք ձեռքերնիդ մեզի։ Աչխատինք մեր ապագային մեծ խրամատը լեցուելու։ Համիտեան կառավարութիւնը պեղած է այդ խրամատը բաւական տարինեւէ ի վեր և հիմակ սկսած մէկիկ մէկիկ մեզ անոր մէջ նետելու։ Մենք բան մը չի պրսի խնդրենք ձեր մեծութենէն, միայն պաշար մը և հարկ

եղած լուրերը։ Դուք կը վերադառնաք, դարձեալ ձեր քաղաքականութիւնը չէք փոխեր։ Եթէ երբէ՛ք անդունդ կանաք թէ կառավարութիւնը հակառակ է ձեր սահմանները մէջ գանուելնիս, անմիջապէս կ՛իմացունէք։ Նոյնպէս աչալուրջ եղէք ձեր ցեղապետներու մասին։ Անոնք մենէ մեծ մը չի պիտի տեսնեն, եթէ մեր ճամբուն վրայ արգելք մը չըլլան։ Մեր կռիւն ա՛չ թուրք տարրին դէմ է և ա՛չ ալ քուրտ ազգին. մեր կռիւը միմիայն ներկայ կառավարութեան ու անոր քմահաճ օրէնքներուն դէմ է։

Ճանվար պէկ ուրախ էր։

Իր թովանդակ խոհեմը կ՛իրագործուէր։

Աւետ Աւազակապետին ձեռքը բռնելով ըսաւ.

— Յայտնեցէ՛ք ինձի ձեր անունը։

— Անունս Խան-Ճալատ է, պատասխանեց Աւազակապետը։

— Խան-Ճալա՞տ.

— Այո՛։

— Կեավուրներու մէջ տառնակ անուն կ՛ըլլա՞յ։

— Պարսկաստանցի բլլալուս համար Խան-Ճալատ կոչուած եմ։ Մեր տունը Խանութեան տիտղոս ունի։

Ճանվար-պէկ հաւանեցաւ։

Ու քանի մը ժամէն, պահակի մը առաջնորդութեամբ, Թրքէչանի վրայ բարձրացած լուսը հասաւ՝ մեծ բառո՛վ մը ըսելով խումբին։

Աւազակապետը թոցաւ ձուլածներն ու մէջի հրացանները բաժնեց խումբին, այնպէս որ ամէնքն ալ երկուքական հրացան կրելու պարտաւորուեցան։

Առաւօտ չեզած խումբը հեռացուց դէպի Արճակ լճին արեւելեան կողմը չոլաստաղ լեռներուն մէջ, գրեթէ Կիւանենց կոչուած հայարնակ գիւղէն ժամուկէս հեռաւորութեա՛մբ մը։

— Հիմակ, սիրելի աւազակա՛յս, ըսաւ Աւազակապետը, ես անգամ մը Կիւանենց կ՛ուզեմ երթալ. հոն վաղեմի բարեկամ մը ունիմ։ Պէտք է որ տեսնուիմ անոր հետ։ Այդ գեղին մօտը կան Շըխէնի և Շըխկարայ անուն թրքարնակ գեղերը։ Ապագային մէջ՝ առ երկու գեղերու յարձակումէն ազատ մնալու համար, Կիւանենց գեղին մէջ այժ մը պատրաստելու ենք։ Առանց այս տեսակ կանոնաւոր գործունէութեանց՝ ամենաւի՛ն արդիւնք մը չենք ունենար։

— Ձեր կա՛մքը, խանարհեցաւ աւազակալը՝ ապայի մը յարգական ձեւովը։

Աւազակապետը ժայռի մը տակ քաչուեցաւ ու հագաւ իր քահանայական հագուստը, յետոյ ինկաւ ճամբան։ Արճակ լճին արեւմտեան կողմը կիրճ մը կար, որ կ՛երկարէր մինչեւ Սեւ-գետը. մտաւ այդ կիրճը, յառաջացաւ ու հասաւ Սեւ-գետը. Երկու բարձր լեռներու մէջէն կը սահէր գետը, որ գարնան եղանակին ահարկու տարածութիւն մը կ՛ունենար։ Վերջապէս կէս օրը ժամ մը անցած՝ մտաւ Կիւանենց։

Այս պիւղը Կուտաիսի կոչուած սարին ներքեւ կառուցուած է և հարիւր յիսունի մօտ բնակիչ մը ունի, ամէնքն ալ հայ։ Այգիներով ու պարտէզներով չրջապատուած է ան ու առջին ընդարձակ դաշտ մը կը տարածուի դէպի արեւմուտքը։

Ժամանակ մը, երբ կոտորածը տեղի ունեցած չէր, բաւական ունեւոր ու ազդեցութեան տէր մարդիկ կային այդ գեղին մէջ և միւսիւր կը նստէր։ Մանաւանդ յիշատակութեան արժանի էր Միացեալ բնակութեան հիմնած վարժարանը, ուր դասախօսած էր Ա... գեղէն Մարտիրոս Շիտանեան անուն ուսուցիչ մը, — այսինքն մեր պատմութեան նախորդ հատորին մէջ յիշուած ուսուցիչը։ Հիմա՛կ... ա՜խ, հիմակ ախուր էր տեսարա-

նը։ Թալանը մերկացուցած էր զինքը, իսկ կտաւրածը՝ մոխիրներու ու աւերակներու մէջ թողուցած էր։ Փակուած էր վարժարանն ու անշուք վիճակի մը մէջ կը մնար յարակից եկեղեցին։

Աւազակապետը գեղին փողոցներէն անցած ատեն նշմարեց որ իր բարեկամը դէպի եկեղեցին կ'երթար։

Աւազակապետին բարեկամը քահանայ մըն էր, որ Տէր Վարդան կը կոչուէր։

Աւազակապետը կամաց կամաց եկեղեցիին կողմը դիմեց ու մտաւ ներս։ Տէր Վարդան երեսը դարձուցած բլալով սեաճարին՝ չէր դիտեր թէ մէկը կար որ խորին հիացմամբ մը իրեն կը նայէր։

Վերջապէս Տէր Վարդան սեաճարին առջեւը կախուած կանթեղը լուսնկէն եաքը դուրս ուզեց եղնել, ատ իր ղէմը տեսաւ քահանայ մը...։

— Աստուած օգնական, տէր եղբա՛յր մրմնջեց Աւազակապետը։

— Աստուած օգնական... կրկնեց Տէր Վարդան՝ որ խորին հետաքրքրութեամբ մը նայեցաւ։

— Կարծեմ իրիկուան ժամերգութեան կը պատրաստուէիք, անանկ չէ՞։

— Չէ՛, Տէր եղբա՛յր... սանկ սիրտս նեղացաւ մտածելով, ես ալ եկեղեցին մտայ ու սեաճարին կանթեղը լուսնցի։ Ինչ ընեմ... աս երկու օր է մարդը մը եկեր է գիւղերնիս... ո՛չ քուն ունինք և ո՛չ ալ հանգիստ...

— Զապթիյի՞ է...։

— Հապա՛...

— Ինչ կ'ուզէ որ...

— Տաներկու ասիկաններ ունի հետը։ Կը պահանջէ մինչ որ անպատճառ գտնենք Խան-Շալատ աշխուն աւազակի մը ուր ըլլալը։ Մինչ՝ ըսես՝ սատանկ

անուն մը անգամ լսած չունինք։ Իրիւ թէ Հայոց Ձորի կողմերէն եկած է։ Այնտեղ սպաննած է եղեր Շեյխ Ձալալէտտինի որդին, Համիտ պէկը։ Ախ, փուճ տեղ երդում ընինք թէ սատանկ մէկը տեսած չենք։ Ամենեւին չը հաւատար։ Ամէն գիշեր կը հաւաքէ գեղէն հարիւրաւոր մարդիկ ու լեռնէ լեռ քաշկռտել կուտայ որ գտնեն անոր հետքը։ Մէկ խօսքով՝ Աստուած ինքը գթայ մեր վրայ, Տէ՛ր եղբայր, գիւղերնիս ինկած է կրակին մէջ ու կ'այրի։

— Հիմակ ո՞ւր է սա վատը։

— Քէօյկը պառկեր է։

— Ոսոխականնե՞րն ալ հոն են։

— Ամէնքն ալ։

— Ամէն սատան Հայո՞ր կը տանի հետը։

— Երբեմն սատանային կ'երթայ։

Աւազակապետը սկսաւ խորհիլ։ Իսկ Տէր Վարդան յարեց։

— Ան չէ՛, Տէր եղբայր դուք որ տեղացի էք։

— Ո՞ր տեղացի պիտի ըլլամ... ձեզի պէս ինկած եմ Ազգիս թշուառներուն մէջ ու կը տառապիմ, մըրմնջեց Աւազակապետը։ Քանի մը օր առաջ մեր գիւղն ալ Զապթիյէ մը եկաւ...։ Ճիշտ ըսածիդ պէս՝ ո՛չ ցնրնկը հանդիստ թողուց մեզ և ո՛չ ալ գիշերը։ Թանիր փաչային դիմեցինք։ Այդ վատը հեգնելով բաւ. «դուք Աւազակներ սատղծել գիտէք... մենք ալ պատժել կը սատիպտինք։ Ցանձնեցէ՛ք զանոնք մեզի որ մենք ալ չը նեղենք ձեզ։» Բաղքէն վերադարձանք...։ Գեղին մէջ քանի մը մարդոց հետ խոսք մէկ ըրած սատ Հայ Աւազակին ո՛ւր ըլլալն իմացանք։ Անձամբ անոր քովը գացի։ Անունը Խան-Շալատ էր։

— Անունը Խան-Շալա՞տ էր... բացագանչեց Տէր Վարդան զղղղալով։

— Այո՛։

— Է՛յ, յեսայ...

— Յեսայ, Տէր կղերօս ըսեմ, բացատրեցի անոր վիճակնիս։ Անիկա խորհուրդ տուաւ որ գնդացիներս առաջնորդեն Զապթիէլին իր գտնուած տեղը... մնացեալն իրեն թողուն։ Երբ հասկցուցի գեղիս կարիճները, որոնք յանձն առին։ Ու գիչեր մը Զապթիէլին խարեցին թէ իրենք իմացած են Յան-Ճալատին ո՛ւր ըլլալը։ Վաղը՝ հետս առած իր ոստիկաններն ու տասնըմեքը հագի ալ հայ կարիճները՝ որ դիմաց ա՛յն լեռն պատրաստ կը կենար Յան-Ճալատ։ Զապթիէլն եարին կեցած միշտ հայերը յառաջացունելու հրաման կուտայ եղեր։ Վերջապէս երբ խոր ձորի մը մօտ կը հասնին, Յան-Ճալատ իր կարիճներով կը պաչարէ զանոնք։ Մեր գնդացիները խոյս կուտան մէկ կողմը...։ Ան առեն Յան-Ճալատ կուտայ գնդակի ոստիկաններուն ու Զապթիէլն։ Առանց ձայն ձիւնի կը սպանեն ամէքն ալ ու անոնց պիակները կը թաղեն...։ Այս դէպքը տեղի առաւ կառավարութեան որ բանտարկել տայ մեր ոչխարն ու գիս, առարկելով որ Զապթիէլին ու ոստիկաններուն ուր ըլլալը գիտենք եղեր...։ Ահա երկուքս ալ խոյս առինք...։ Բայց գոնէ հիմակ ազատ ենք։

— Ուրեմն ո՛ւր է։

— Անիկա Պարսկաստան անցաւ։

Տէր Վարդան յուզմունքով մը իր դէմ կեցող ապրիպիրա կղերօր երեսը նայեցաւ ու մրմնջեց։

— Երանի թէ՝ ձեր սրտին պէս սիրտ մը ունենայի...։ Ա՛լօ, դուք ճշմարիտ քահանայ մըն էք և, Քրիստոսի սիրական հովիւին պէս, ձեր անձը դրած էք ձեր ոչխարներուն վրայ։ Ո՛ւր կրնամ գտնել ատանկ գնդացիներ, որոնք ձայնս լսեն։ Իրաւ որ քաչուելիք բան չէ...։ Ամէն օր խորտված, ամէն օր ձուազեղ, ամէն

օր կարագ իւղով եփուած փիլաւ... ասոնք ո՞ւսկից են։ Բան տուն մէկտեղ գան չեն կրնար ձուազեղ մը եփել։ Բայց որո՞ւ կրնաս հասկուցունել։ Մեր անօրէնը չքաւորութեան ի՛նչ ըլլալը չը գիտեր։ Ինչ Գպիրին երեսն ի վեր կը պօռայ. «Սիրի կիսի խընձոր կեավուրլար. նէ իչին խթէսիքլէրիմի եարմայօրսունուզ, աէյիլ մի՛... վալլահա սիզի քէսէրիմ, պիլմիչ օլասընըզ...։

— Եւ դուք համակերպութեամբ կը տանիք այդ բոլորը, ընդհատեց Աւազակապետը։

— Եթէ չը համակերպինք, ի՞նչ կրնանք ընել։ Արդէն պատճառ մը կը փնտռէ որ իսկոյն ձերբակալել տայ ու քաղաքը ղրկէ։ Ո՞վ է հարցունողը, տէր եղբայր, ո՞վ է արդարութիւնը փնտռողը։ Զապթիէլն օրէնք ունի։ ոստիկանը ուրիչ, իսկ բարձր աստիճաններն ամենեւին

Աւազակապետը զարձեալ մտածումներու մէջ թաղուեցաւ։ Հոգին լեցուած էր ու էութիւնը կը դառնար։ Ալ չէր կրնար համբերել, ուստի աներկիւղ ձայնով մը ըսաւ։

— Մարկ ըրէ՛ք, Տ. Վարդա՛ն, ահա բաղդին բերմամբ հոս եկայ և չեմ կրնար ծածկել ձենէ իմ ո՛վ ըլլալս...։ Ես ձեր վազեմի բարեկամ Ներսէս Արծրունին եմ ու այսօր Յան-Ճալատ կը կոչուիմ։

— Աստո՛ւած իմ... դո՛ւք հոս... բացագանչեց Տ. Վարդան։

— Ձակատագիրը բերաւ... թողո՛ւնք առիկա, ընդհատեց Աւազակապետը։ Հիմակ կը յայտնեմ թէ նպատակ մը ունիմ...։

— Ի՞նչ...

— Իրբեւ լրտես քահանայ մը կը ներկայամ առ

անօրէն Զապթիյէին ու կ'ըսեմ թէ Յան-ճալաան ուր ըլլալը պիտեմ։

— Է՛յ...

— Անիկա պիտի հաւատայ ինծի ու հաւէս պիտի գայ որ Յան-ճալաան խումբին ապաստարանը ցոյց տամ իրեն...։

— Ցեռայ...։

— Ցեռայ, Տ. Վարդանին ըսեմ մնացեալը կրնաք գուշակել։ Ըլլար մը...

— Ի՞նչպէս չըլլար... միայն թէ այս անօրէնը հետը պիտի առնէ չատ մը հայեր... ան առեն...։

— Չէ՛... ես պայման պիտի դնեմ որ յայտնած գաղանիքս միայն ինքը գիտնայ, առարկելով որ հայ քահանայ մը ըլլալուս ուրիշ կերպ չեմ ընդունիր։

— Խիստ լա՛ւ, թո՛ղ Աստուած հետդ ըլլայ գացէք։

Աւազակապետը գաղտնարար եկեղեցիէն դուրս եւ լաւ ու երբ աննշան փողոց մը հասաւ, հոն տեղ դանդաղ մարդոց հարցուց քէօչկին ուր ըլլալը։ Շուտով մը ցոյց տրուեցաւ։ Առանց վարանելու ներս մտաւ։ Զապթիյէն, որ Մահմուտ աղա կը կոչուէր, դեռ նոր արթընցած էր քունէն եւ կը լուացուէր։

— Խայր օղո՛ւն պէյ էֆէնտիմ ըսաւ Աւազակապետը մահմական չեչտով մը։

— Օ՛, խայր օղո՛ւն, Քէչիլ էֆէնտի՛, մրմնջեց Մահմուտ աղան, որ քառասունն անցած ծաղկաւէր կերպարանքով, ժժգոյն դիմագիծերով, նենգաւոր նայուածքով ու անբարոյականացած նկարագիր մը արտայայտող տիպար անձ մըն էր։ Հրամեցէ՛ք...։

Աւազակապետը ներս մտաւ։ Քիչ յետոյ Մահմուտ աղան ալ եկաւ իր մօտ։

— Խայր օլա՛ քէչիլ էֆէնտի, նէ՞ վար որը, հարցուց ծիծաղելով։

— Եկայ որ կառավարութեան ու մեր բարեխնամ թագաւորին ծառայութիւն մը մատուցանեմ մրմնջեց Աւազակապետը ժպիթ դէպի դուռը եւ դէպի պատուհանը նայելով։

— Մի՛ կասկածիք. մեկը չկայ։

— Ոսիկաննե՞ր ալ։

— Չէ...։

— Խիստ լաւ, ուրեմն մոիկ ըրէք, իմացայ որ դուք քանի մը օրէ ասդակ մը կը փնտռէք, չէ՞։

— Այո՛։

— Այդ ասդակը ձեռքիս մէջ է։

— Ինչպէս։

— Ըսել կ'ուզեմ թէ ազէկ մը հասկցած եմ անոր ո՞ւր ըլլալը

— Իրա՞ւ...։

— Ճչմարիտը կ'ըսեմ։

— Ասկից չատ հեռո՞ւ է։

— Չէ՛... ժամ մը հազիւ կայ։

— Անունն ալ գիտե՞ք։

— Գիտեմ։

— Ի՞նչ է։

— Յան ճալաա։

— Հո՞յ է։

— Հարկա՛ւ։

— Ուսկի՞ց գիտցար։

— Պատմեմ։ Ես պատահմամբ անոր դէմը ելայ։ Ես որովհետեւ քահանայ մըն էի, վստահեցան վրաս ու իր խումբին քովը տարաւ զիս։ Հազիւ քանի՛ օրա դի էին իր մարդիկները։ Խնդրեց ինէ որ կրօնական ատարողութիւն կատարեմ ու «հաղորդութիւն» տամ անոնց։ Ան ատեն առարկեցի թէ «Ս. տուփը» քովս մինուն։ Ան ատեն առարկեցի թէ «Ս. տուփը» քովս չէր... եթէ անպատճառ հարկաւոր է, ըսի, օր մը վերջ

կրնամ բերել։ Սա Ման Ճալած բառած մարդը հաւա-նութիւն տուաւ։ Հիմակ կը սպասէ որ «հալորդ» տա-նիմ։

— Շատ աղէկ, ընդհատեց Մահմուտ աղա, ցերեկ-ատեն կարո՞ղ էք անոնց քով երթալ։

— Ո՛չ։

— Հապա՞։

— Պէտք է գիշերով երթալ... որովհետեւ ցերեկ-ատեն տէղերնին յայտնի չէ՛ ինծի՛։

— Ի՞նչ միջոցով կարելի է ձերբակալել։

— Դիւրին է։ Դուք կ՛ուզէք ոսոխականներ, ու բաւական հեռուէն կը հետեւիք ինծի ես սուլիչ մը կ՛ունենամ... դուք այդ սուլիչին ձայնը առնելնուդ պէս կը մօտենաք։ Գիտէ՞ք ինչու... որովհետեւ «հա-լորդ» տարուս ժամանակ ամենքն ալ գէնքերնին պիտի հանեն, գլուխնին պիտի բանան ու ծունկի վրայ պիտի գան։ Աղօթքի բարձրաձայն յանկերգներուս հետ՝ և սուլիչը կրնամ սուլել։ Դուք ձեր զարանէն ելած կը հանիք։ Բնա՛ւ արիւն թափելու հարկ չկայ։ Ամենքն անձնատուր պիտի բլան ու ողջ ողջ ձեզի պիտի յանձ-նուին։ Ահա՛ այս է... բայց...

— Ի՞նչ կայ։

— Գիտէք ա՛, կառավարութիւնը յայտարարած է որ «Ման Ճալած»ի գլուխը բերողին հինգ հարիւր ոսկի պարգեւ կայ... անկից ինչ բաժին պիտի հասնի ինծի։

— Ամէն պէ... Քէչի՛չ, օղո՛ւն... քօլայ ըրր... մրմռաց չարտոգի Մահմուտ աղա։

— Ա՛, օրմա՛զ, Մահմուտ աղա՛, առարկեց Աւա-զակապետը ժպտելով։ Կրօնական բառած քիչ մը ծակ աչք կ՛ըլլայ, պէտք է որ առաջուց գիտնամ իմ բա-ժինս... եթէ ոչ խոստումս չեմ կատարեր... կամ թէ

Թահիր փաչային կ՛երթամ ու անոր կը յայտնեմ այս ամէնը։

— Աղէ՛կ, չիսուն ոսկի չը բաւե՞ր, ընդհատեց Մահ-մուտ աղա։

— Ի՞նչ... չիսուն ոսկի՞...

— Հա՛պա։

— Ամենևին. ես ասանկ ֆուրսանդ մը ո՞ր կըր-նամ գտնել... բարձրացուցէ՛ք նայիմ։

— Հայտէ՛ հօթանասունհինգ...

— Ո՛չ։

— Հարիւր...

— Չեմ ընդունիր։

— Հարիւր չիսունը...

— Վե՛ր, վե՛ր։

— Երկուհարիւրը... դեռ կ՛ուզէք։

— Ինչո՞ւ երկու հարիւրը... ճշմարտութիւնը՝ կէսն է Մահմուտ աղա։ Ես կէսը չառած քայլ մը չեմ նե-տեր սկսեց դուրս։

— Է՛յ... ամմա, չոօք բարա ճանը պիր քէչի ի-միչսին, հա՛։

— Հարկա՛ւ... ո՞ր կրօնականն է որ դրամին իր հոգիէն աւելի չը սիրեր։

Այս խօսքերէն ետքը՝ գիշերուան ժամը գրեթէ երկուքն անցած էր, երբ Աւազակապետը՝ Մահմուտ ա-ղային ու տասներկու հոգիէ բաղկացած ոսոխականերու ջոկատի մը հետ՝ կիւանենց գիւղին վերեւ բարձրացած սարերու մէջ կ՛կերթար...։ Անկից անցաւ Աբճակու կիրճը։

Գիշերը պարզ էր ու՝ լուսնկայով մը լուսաւոր-ած էր լեռները։

— Կը տեսնէ՞ք գիմացի Ֆեռ ապառաժը... հար-

ցուց Աւազակապետը Մանմուտ աղային որ յոգնութեան նշան կը հեւար։

— Այո՛... մրմնջեց Մանմուտ աղա։

— Իշտե այդ է Խան Ճալատի ապաստարանը։

— Մե՛ն, դե՛ռ չատ ճամբայ չունինք, Քէչի՛չ, ինչ է կ՚ըսէք, առարկեց Մանմուտ աղա։

— Շատ բաներ՝ քառորդի մը չափ հաղիւ կայ։

Ու այսպէս խօսակցելով ապառաժին մօտեցան։ Մանմուտ աղա հարիւր քայլ հեռաւորութեամբ տեղ մը կեցաւ. իսկ Աւազակապետը յառաջացաւ դէպի խումբը։

Կէս ժամի մը չափ խոր լռութիւն տիրեց, այնպէս որ Մանմուտ աղա կարծեց թէ քանանան իր դերը կատարելու զբաղած էր։

Բայց անա սուլոցի մը ձայնը հեռուէն արձագանգուեցաւ ու այդ տարօրինակ նշանին եռւէն ոռնաձայներ ու աղմուկներ բարձրացան։

— Տեղերնիդ կեցէ՛ք, գոչեց ձայն մը. կ՚թէ չարժուի՛մ ընէք գլուխնիդ կ՚իյնայ...։

Մանմուտ աղա վախէն կեցած տեղը քամուեցաւ. իսկ ոսոխականները կծկուեցան քովը։

— Վար դրէ՛ք զէնքերնիդ կրկնեց մութին մէջէն բարձրացող ձայնը։

Մանմուտ աղա վար դնել տուաւ ոսոխականներուն հրացանները։

— Հոս բերէ՛ք զանոնք, հրամայեց ձայնը։

Այդ հրամանն ալ կատարուեցաւ։

Ան ատեն խումբ մը մօտեցաւ Մանմուտ աղային որուն գլուխը կը գանուէր կարծեցեալ Քէչիչը։

Խումբը չրջապատ մը ձեւացուց ու լուռ կերպով մը կեցաւ։

Կարծեցեալ Քէչիչը մօտեցաւ Մանմուտ աղային, անոր ձեռքը բռնեց ու ըսաւ։

— Դո՛ւն, իմ ողորմելի Մանմուտ աղաս, դուն գիչերով այսքան տեղ եկար որ Թագաւորիդ ու քու բռնակալ կառավարութիւնդ ծառայութիւն մը մատուցանելու բաղդն ունենայիր, անանկ չէ՞... մանաւանդ հինգ հարիւր ոսկիներու պարգեւ մը՝ որուն կէսը կը պահանջի ինծի։ Շիտակը խիստ համով կերակուր մը պիտի ըլլար...։ Օ՛, սանկ կենդանի բռնէիր ուզած Խան-Ճալատդ, ձեռքերը կապէիր ետին ու առջեւդ ձրգելով անոր ըսէիր. «Հը՛ն... եւրոու պագալըմ, սէնի կիսի խընձըր կեավո՛ւր...»։ Ինչ չաղթական փառք, երբ մանչիր քալաքը։ Մատով ցոյց պիտի տայիր քեզ...։ Է՛յ, հիմա՞կ... ատիկա երազ մը եղաւ։ Նայինք սա Խան-Ճալատն ինչ կը մտածէ... նայինք սա քու լրտես կարծած հայ քահանադ ո՛վ է եղեր...։ Բայց ուրեմն աչքերդ և ա՛ւ...՝ անա Խան-Ճալատն եմ և դուն՝ քու մարդիկներդ՝ իմ գերիս էք։ Դուք իմ գլուխս տանելու եկաք, անանկ չէ՞... բայց փորձը չէք տեսած... կեցէ՛ք ես փորձը կատարեմ որ ուրիչ անգամ գիտնաք թէ մարդու մը գլուխը տանիլն ինչ կերպով կ՚ըլլայ...։ Դուն մէկ կողմը քաշուէ՛...։

Մանմուտ աղա չրջապատէն դուրս ելաւ թէ չէ, յանկարծ հրացանները մ՚ակ թունդ որոտացին ու տասներկու դիակ փռեցին գետնին վրայ։

Մանմուտ աղա չէր կրնար ոտքի վրայ կենալ... բոլոր մարմնով կը դողար։

— Տղե՛րք կարեցէ՛ք այդ վատերէն մէկուն գլուխն ու հոս բերէ՛ք, հրամայեց Աւազակապետը։

Իսկոյն Քոլ Ագասիին գլուխը կարուեցաւ ու արիւնաթաթախ Աւազակապետին բերուեցաւ։

— Նայէ՛, Մանմո՛ւտ, անա՛ այս է մարդկային գը-

լուխը, չհչտեց Աւազակապետը։ Ինչպէս է... սիրտդ կը տանի զայն տեսնելուդ...։

Մահմուտ աղան պապանձուած էր։

— Գիտեմ, Մահմո՛ւտ, գիտեմ թէ մէկէն ի մէկ պապանձեցար, յարեց Աւազակապետը. դուք չէք ցաւիր, երբ ձենէ մէկը մեռնելու ըլլայ, պէտք է որ դանակը կուրծքիդ մօտենայ։

Ու այս ըսելով նշան մը րրաւ խումբին որ մէկ կողմը քաշկռտեն զինքը։

Քանասիրտ տղերք քիչ մը հեռացուցին ու թաւալգլոր փռեցին, Մահմուտ աղան գետնին վրայ...։

— Թեզի վատ, գնա՛ հիմակ մնձաւորիդ քով ու անոր գահդատ երէ՛ կնավուրներու մասին, խնդաց Աւազակապետը։ Ու թաղաւորդ փուճ տեղ կ'աչխատի... մենք անոր քունը պիտի խռովենք ամեն առեն։

Կամաց կամաց լոյսը բացուելու վրայ էր, Աւազակապետը թողուց Արճակու լճին չրջակաները, բարձրացաւ անտառուտ լեռներու մէջ և աւելի յարմար ու ապահով վայր մը գտաւ։

Գեղեցիկ ու հեչտալի օր մը անցուցին այդ ապատարանին մէջ։ Հոն վթխարի ապառաժներ կային, որոնք ծառերով ծածկուած էին։ Այդ ապառաժներու ներքեւ սարահարթի մը պէս կանանչազեղ գետին մը կը գտնուէր, որուն վրայ խումբը նստեցաւ ու ճաշեց։ Ցետոյ երկու պահակ կարգուեցան լեռան բոլորտիքը հրսկելու համար. իսկ միւսները քնացան։ Պահակները միշտ կարգով կը փոխուէին։

Կէս օրուան ժամ մը մնացած՝ պահակները կը նըշմարեն լեռան ստորոտը չորս քուրտեր ու մանկամարդ աղջիկ մը։ Քուրտերէն մին փաթթոցաւոր Շէյխ մըն էր, իսկ միւսները զեղացի տարազով էին։ Առանց խումբին իմացնելու, [կամաց մը վար կ'իջնան ու կը մօտե-

նան Քուրտերու կեցած ապառաժին։ Որոշապէս կը հասկընան թէ մանկամարդ աղջիկը հայուհի մըն էր զոր բռնութեամբ քրդացնելու կը տանէին։

Ուսոի երկու պահակները կը վերադառնան ու եղելութիւնը կը հասցնեն Աւազակապետին։ Քաջասիրտ մարդը՝ հետն առած երեք հոգի՝ կը փութայ պահակներու ցոյց տուած ապառաժը։

Արդարեւ, այդ պահուն Շէյխը դէմն առած էր մանկամարդ աղջիկն ու անոր կ'ըսէր. « եթէ կամքս չը կատարես, այս ապառաժներուն մէջ գլուխդ կը կտրեմ ու այնպէ՛ս կ'երթամ... չուտով առջեւս ինկի՛ր նայիմ, կեա՛վուր. սանկ, ձայն մի՛ հաներ...։» Ու Շէյխը մեքենաբար ոտքի ելնելով բռնեց խեղճ գերուհիին թեւէն ու դէպի ապառաժին միւս կողմը յառաջացաւ...։

Այս բոլորը դիտեց Աւազակապետը։ Բարկութենէն կրակ կարած՝ իսկոյն վար իջաւ կեցած տեղէն ու յարձակեցաւ Շէյխին վրայ։ Իսկ տղերք հրացանի բռնեցին մնացեալ քուրտերն ու իրարուետեւէ ձգեցին քարերուն մէջ։

Մանկամարդ աղջիկը լեզուն կապուած վիճակի մը մէջ չը կրցաւ ճիչ մը հանել, երբ Աւազակապետը դաշոյնի հարուածներու տակ տապալեց անբարոյական Շէյխը։

Ամէն բան կատարուեցաւ...։

Այն տեղ Աւազակապետը մանկամարդ աղջկան ձեռքէն բռնեց ու քուրտերէն լեզուով հարցուց.

— Մը տեղացի ես, ֆէյս։

— Ես Նապաթցի եմ աղա՛, դողդողալ մանկամարդ աղջիկը։

— Հայրդ ո՞ղջ է։

— Ա՛խ, չէ...։

— Հապա ո՞վ ունիս։

— Պառաւ հօրքոյր մը ունիմ։

Աւազակապետը հրամայեց որ հոն բերէն երթայ։ Քըչ-
ուառ աղջիկը սոսկումով մը համակուած այդ անծանօթ
մարդերուն հետեւեցաւ և կարծեց թէ աւազակներու
ձեռքը մատնուած էր։

Երբ խումբին մօտ հասան, Աւազակապետը նշան
ըրաւ որ հայերէն խօսող մը չըլլայ։ Ցետոյ մանկամարդ
աղջկան դառնալով հարցուց.

— Այդ Շէյխը կը ճանչնայի՞ր։

— Ե՛ս... դողդողաց աղջիկը։

— Այ՛, դուն։

— Չէ՛, ագա՛, ոտքդ պագնեմ, տեսած անգամ
չ'ունէի։

— Հապա ի՞նչպէս անոր ձեռքն ինկած ես։

— Ա՛խ, ագա՛ երէկ իրիկուն պղրիւրէն ջուր կը
բերէի... յանկարծ երկու հոգի վրաս յարձակեցան...
մին բերանս բռնեց, իսկ միւսը գլուխս ու դիւղէն
դուրս հանեց։ Գիշեր էր, ձայնս լսող մը չը կար...։
Լացի՛, աղաչեցի՛... անօգուտ եղաւ։ Հրմշտկելով առ-
ջևնէն առին գլուխս ու ամբողջ գիշերը քալեցուցին։ Այ-
սօր ալ վարի լեռան մօտ եկանք...։

— Ո՞ւր կը տանէր քեզ։

— Ի՞նչ գիտնամ, ագա։

— Մարիկ ըրէ՛ գլայ, մենք տակից կը տանինք քեզ
քու հօրաքրօջդ քով, բայց ագատ չես ըլլար... ասկի
աղէկ է քաղաքը, հոն թող գայ հօրաքոյրդ...
լմնցաւ։

— Քաղա՛քը... ա՛խ, դուք գիտէք մրմնջեց ման-
կամարդ աղջիկը՝ հեղեղի պէս արցունք թափելով։

— Ինչո՞ւ... չե՞ս ուզեր քաղաքը բնակիլ։

— Ո՞վ չուզեր քաղաքը բնակիլ... բա՛յց...։

— Ի՞նչ կայ։

— Մենք աղքատ ենք, ագա։

— Ա՞տ է պատճառը։

— Այ՛։

— Ատոր վրայ մի՛ մտածեր։ Միայն թէ՝ միւսիւլ-
ման կուզե՞ս մնալ, եթէ ո՛չ, կեավուր։

Մանկամարդ աղջիկը չուարեցաւ։

Ի՞նչ պատասխան տար.

Ի՞նչ ըսէր։

Գեղեցիկ աչքերը յառեց կուրծքին վրայ ու
արտասուեց։

— Չե՞ս պատասխաներ, յարեց Աւազակապետը։

— Ես կեավուր եմ ագա՛, դողդողաց աղջիկը։

— Գիտեմ... բայց տակից եաքը։

— Ի՞նչ ըսեմ...։

— Ճշմարտութիւնն ըսէ՛։

— Դարձեալ այնպէս կուզեմ մնալ։

— Ի՞նչպէս։

— Կեավուր մնալու...։

— Չէ՞ որ կեավուր մնալու ըլլաս, ատանկ վոր-
ձանքներու կը հանդիպիս։

— Թո՛ղ ըլլայ...։

— Մի՞թէ դէշ է միւսիւլմանութիւնը։

— Չեմ ըսեր թէ դէշ է...

— Հապա՞։

— Իմ հաւատքս չեմ կրնար ուրանալ։

— Չէ՞ որ հաւատքը հաւատք է։

— Ի՞նչ Գիտնամ... ես ծնած եմ կեավուրի հաւատ-
քին մէջ... ատոր համար կեավուրի հաւատքովս մեռ-
նիլ կուզեմ։

— Ըսել է թէ՝ Շէյխին տունը երթալէդ եաքն ալ
միւսիւլմանութիւն չի պիտի ընդունէիր։

— Ո՛չ, բռնութեան տակ ի՛նչ կուզեր թո՛ղ ջներ,

Ես ձայն չէի հաներ... բայց մինակ մնալուս պէս վերջ կուտայի կեանքիս ու կ'ազատէի անոր ձեռքէն:

— Վա՛յ... ըսել է թէ՝ մեր քովն ալ մնալու ըլլաս, նորէն առանկ պիտի ընես:

— Դուք չէք սոխակեր որ հաւատաք ուրանամ.

— Ինչէն գիտես... կարելի է պիտի սոխակնիք:

— Եա՛... գիտեմ... դուք չար մարդիկ չէ՛ք... դուք ինծի պէս խեղճ ու որբ աղջիկ մը չի պիտի տանջէք ու անոր արիւնը չի՛ պիտի մանէք:

— Կը յուսա՞ս:

— Հարկա՛ւ:

— Պատճա՞ռը:

— Պատճառն այն է որ պիտի մեռցունէք զիս:

— Ինչպէս:

— Ես հաւատաքս չ'ուրանալու համար՝ նախամինծար պիտի համարեմ չ'ապրիլը:

— Անպատճառ պիտի սպաննե՞ս ինքզինքդ:

— Այո՛... ինչպէս որ ըրաւ մեր գեղէն աղջիկ մը:

— Ինչ ըրաւ:

— Ինչ պիտի ընէ... գիշեր մը հօրը տունը կը մրատնեն քանի մը թուրքեր ու խեղճ աղջիկը քնացած տեղէն առնելով լեռը կը տանին: Երբ պատահի մը վրայ կը հասնին, աղջիկը ժամանակ կը գտնէ ու ահագին բարձրութենէ մը վար կը նետէ ինքզինքը...: Ախ; եթէ ես ալ միջոց մը գտնէի, ամենեւին չէի քաշկըռտուէր մինչեւ հոս:

Աւազակապետը ժպտեցաւ.

Ու ոտքի ելնելով մանկամարդ աղջկան ձեռքը բռնեց և հայերէն լեզուով ըսաւ.

— Ապրի՛ս, աղջի՛կս, չա՜տ ապրիս. անունդ ինչ է:

Մանկամարդ աղջիկը զարմացաւ, հետեւաբար առանց Աւազակապետի հարցումին պատասխանելու, բացագանչեց:

— Ո՞ւ դուք հայերէն խօսիլ գիտէք:

— Հայ ենք աղջի՛կս, մրմնջեց Աւազակապետը:

— Հա՞յ էք:

— Այո՛:

— Բայց հազուադիւտ հայերու հազուադիւտին չը նմանիր:

— Վնաս չունի, արտով հայ ենք:

— Քօմիթաճնե՞ր էք:

— Հապա՛, տեսա՞ծ էիք զանոնք:

— Ախ, չէ... իմ լուսահոգի հայրս տեսած էր զանոնք ու կը պատմեր մեզի:

— Ահա՛ մենք այդ մարդիկներէն ենք: Հիմակ ըսէ՛ անունդ:

— Նունօ է անունս:

— Խիստ լա՛ւ. այս գիշեր կարո՞ղ ես քալել:

— Մինչեւ քաղա՞քը:

— Այո՛:

— Ի՞նչու չեմ կրնար: Ես կոտորածի ժամանակ երեք օր գիշեր ու ցորեկ քալած եմ:

Աւազակապետը չը չարունակեց խօսակցութիւնը, սպասեց որ գիշեր ըլլար:

Երբ մութը կոխեց, լեռներու մարդը հազար քահանայի տարազը ու առաջնորդեց մանկամարդ աղջիկը դէպի այն ճամբան, որ ուղղակի քաղաք կը տանէր:

Ժամը չորսին տանն, կառավարական զգուշութեամբ մը Արարք մտաւ ու տունի մը դուռը զարկաւ: Իսկոյն դուռը բացուեցաւ:

Տունին մէջ կ'ապրէին Նունուֆար խաթունն ու իր աղջիկը՝ Սօնա:

Աւազակապետը յանձնեց անոնց Նունօն, ու ինքը մեկնեցաւ:

Երկաթէ մարդը խումբին մօտեցաւ թէ չէ, հրա-

մայեց ժամուան մը չափ հեռանան տղերք ու աւելի յարմար պիրք մը գրաւեն։

Խումբը լեռնէն վար իջաւ ձորի մը մէջ ու արագ արագ բարձրացաւ հանդիպակաց սար մը, որ այդ չըզ-թայ լեռներու ամէնէն խորհրդաւոր վայրերն ունեցող սարն էր։

Ես ճամբուն վրայ հանդիպեցայ ծերունի գեղացի մը, ըսաւ Աւազակապետը, ան յայտնեց թէ չոկատ մը ոսոխականներէ և պաշխօղուք թուրքերէ բաղկացած։ Առանք մեր գանուած լեռան ստորոտէն վեր կ'երթեն եղեր։ Հիմակ անկից անցնելով կարելի է հոս ալ կուգան։ Պատրաստուինք դաս մը տալու այդ մարդու կերպարանքով վատերուն որ մէյ մըն ալ մեր քայլերուն վրայ ոտք չը դնեն։ Գիտէ՛ք... ինչ ուրախութեամբ իրարու կ'ըսեն. « պիր տէֆա չու խընձըր կեաւուր Խան-Ճալաարն պաչընը, քէսէք, արթըք գօ-լայսըր...»։ Հապա՛ իրենց Քօլ Աղասին...։ Օ՛ ան կը մտածէ հինգ հարիւր ոսկի պարգեւին վրայ... անոր խելքը միտքը գեղիններուն մէյ մը ձեռք բերելն է...։

Տղերք անտաիկ դիրքերու մէջ կեցած էին ու անհամբեր կը սպասէին։ Անոնք պահակ մը մօտեցաւ ու հասկցուց թէ ոսոխականները խոր ձորակի մը մէջ մտան. իսկ թուրքերը դէպի իրենց կողմը կը յառաջանային։

— Պատրաստ եղէ՛ք, գոչեց Աւազակապետը, երբ սուլիչս կը չալեմ, ձեր հրացանները պարպե՛ցէք... բայց նայեցէ՛ք որ գնդակնիդ պարապ չերթայ։

Սրդարեւ, քիչ յետոյ պաշտպօղուք թուրքերն, ա-ռաջնորդութեամբ իրենց մեծաւորին, վերխաբի քա-րերու վրայ երեւցան ու չուրջերնին դիտեցին։

Սուլիչը նչան մը տուաւ։

Տղերք անմիջապէս քարերու վրայ կեցած թուրքերը

գետին փռեցին ու ահարկու ազմուկ մը ձգեցին լեռան ստորոտէն դէպի ձորը խոյս տուող խուժանին մէջ։

Այն ատեն Քօլ Աղասին իր սուրը մերկացուց ու ոս-տիկաններուն պօռաց.

— Հա՛րյ...։

Ոսոխականներն ու խուժանը դարձեալ ժայռերէն վեր ելան ու սկսան յառաջանալ, երբ գնդակները տեղա-ցին ու անոնք ստրատիած ետ ետ դացին...։

Փուճ տեղ ոսոխականներն՝ իրենց մավզերներ և խու-ժանն իր չաչխանան՝ օդին մէջ կը պարպէին... ուրիշ բան չէին տեսներ, եթէ ոչ կարկուտի պէս տեղացող գնդակները...։

Քօլ Աղասին կառաղութենէն կրակ դարձած՝ բո-լոր արիւթեամբ քանի մը քայլ եւս յառաջանալու հրաման տուաւ. բայց գնդակ մը հասաւ իր կուրծքին ու ինկաւ ժայռի մը ներքեւ...։

Ոսոխականները տեսան...

Ա՛լ յառաջանալու պէտք մը չունէին։ Այդ լեռը մահուան լաւոյ մը կը ժայթքէր դուրս։

Ուստի խուժանին ետեւէն իրենք ալ փախուստ տուին ու անյայտ եղան։ Լեռան ժայռերու մէջ երե-սուն երկու դիակ թողուցած էին։

Աւազակապետը ժամի մը չափ դիրքերէն չը խախ-տեց իր կարիճները յետոյ զգուշութեամբ մը յառաջա-ցաւ ապառաժներէն վար և այնտեղ տեսաւ Քօլ Աղա-սին, որ մէկ կողմին վրայ ինկած կը տանջուէր.

— Ինչու կը տանջուիս, մա՛րդ, ինչ եղած է քե-զի... հարցուց Աւազակապետը ժպտելով։

Քօլ Աղասին գալարուեցաւ ինքն իր մէջ, ինչպէս ցաւագար մը, որուն գլուխը իր թեւերուն մէջ ասած կը տանջուէր։

— Վեր ա՛ռ գլուխդ մարդ ինչու չես նայիր...

յարեց Աւազակապետը. ահա՛ ես եմ Թան-Ճանաչ. ճանչցիր որ երթաս գոհ սրտով ըսես... գոնէ իմ կերպարանքս քու սուլթանդ չը տեսաւ, թո՛ղ դուն տեսած ըլլաս:

— Բայց սոսկալի մարդը կը չարչարուէր իր վերքին ու իր հոգւոյն հետ... արիւնը պաղած էր դիմքը... աչքերը սկսած էին մթնիլ ու գլուխը չէր կենար կեցած տեղը:

— Հա՛, հասկցա՛յ... մրմնջեց Աւազակապետը, դուն խղճովդ կը տանջուիս կոր, գիտցիր ո՛ր ձեր ըրածը անիրաւութիւն մ'էր, այսչափ գոնէրուն փոխարէն հերիք չէ՞ մեռնիլդ:

Ու մէջքէն հանելով արծաթապատ թուր մը կրտրեց անոր վիզն ու հեռացաւ.

Ցետոյ առաւ խումբը, բարձրացաւ լեռան կատարը. սպասեց քիչ մըն ալ արեւը մտներ: Երբ ժուժը կոխեց, թողուց լեռան կատարն ու ամբողջ դիշեր մը ճամբայ առաւ:

Լուսոյ աստղը չը ծագած հասած էր Հոգւոց Վանքի լեռներուն մէջ: Իր տեղէն մինչեւ վանքը չորս ժամուան միջոց մը կը մնար...

Եւ որովհետեւ յոգնած էին ամէնքն ալ, պարտաւորուեցան ամբողջ օրը հոն անցունել:

Օր մը ետքը լեռներու ետեւէն ուղղակի Հոգւոց Վանքին վրայ բարձրացած սարը գացին:

— Ասկից մինչեւ վանքը կէս ժամ ճամբայ մնացած է. ըսաւ Աւազակապետը: Սիրելի տեղակա՛լ, հանգիստ եղէ՛ք, ես վանքը պիտի երթամ:

Ու բանալով բեռներէն մին, դուրս հանեց վանականներու յատուկ զգեստ մը ու անով աղէկ մը ծըպտուեցաւ:

Արեւը նոր ծագած էր, երբ Աւազակապետը բարձր սարէն սկսաւ վար իջնել: Քանի մօտեցաւ վանքին, այնքան որոշ կերպով տեսաւ Տիգրիսի աննման բայց կատաղի ձայներ արտացոլ ջուրերուն մէկ ճիւղն, որ երկու ահագին հատիկ լեռներու մէջ անցնելով կուգար վանքին տակէն:

Երեք խոր ու լեռնային բարձր ձորերու մէջ տեղ կառուցած է այդ դարաւոր վանքը, հազիւ մէկ երկու արտաւար գետնի վրայ: Հեթանոսութիւնը խորհրդաւոր դրօշը տուած էր անոր, այնպէս որ երեւոյթը մոգական բան մը ունի կարծես: Լայն ու որձաքարերով քանդակուած պարիսպը մեծ դուռ մը կը բանայ. որմէ մտնելով կարելի կ'ըլլայ գետն ալ ու դեպնափոր ու աննման չէնք մը չէ ան:

Աւազակապետը վանքին պարիսպը դիտելեն ետքը դուռն մօտեցաւ: Սակայն դուռը գոց էր: Ան տեղ քանի մը անգամ զարկաւ: Ի դուր: Ձայն տուող մը չեղաւ:

Գիտէր թէ պարիսպին մէկ կողմը ծակ մը կար, ուսկից ջուր կ'անցնէր վանքին մէջ: Այդ ծակէն ներս մտաւ:

Բարեբաղդաբար այն դուռն որ դէպի տաճար կը տանէր, բաց էր, առանց երկիւղի յառաջացաւ...: Մութ էր. իրարու մէջ բացուած խուցերու մէջէն պաղ ու խոնաւ հոտ մը կ'արտաբուէր:

Աւազակապետը մինչեւ տաճարին դուռը հասաւ: Ցած ու քարէ չրջափակ մը ունէր ան, բացաւ գայն ու ներս նայեցաւ: Այն նեղ, մթնոլորտած նկուղի մը նմանող ու խորհրդաւոր տաճարին մէջ մէկը կար ու ծունկի եկած կ'աղօթէր: Հազէ կանթեղի մը անզօր լուսով կըրցաւ նչմարել թէ այդ աղօթքի կեցող երիտասարդը կրօնական մըն էր...

Մօտեցաւ ու ձեռքն անոր ուսերուն վրայ դնելով հարցուց.

— Ո՛վ ես դուն որ կը խռովես այս հեթանոսական տաճարին խորհրդաւոր լռութիւնը։

Երիտասարդ կրօնաւոր մէկէնիմէկ տնդէն վեր ցատկեց ու իր դէմը կեցող վարդապետին երեսը նայեցաւ, բայց չը կրցաւ պատասխանել։

— Չե՞ս պատասխաներ... չ՚չտեց Աւազակապետը քիչ մը բարկացած։

— Ինչ պատասխանեմ... դողդոջաց կրօնաւորը։

— Կըսեմ թէ ո՞վ ես դուն... ինչպէս մտար հոս։

— Երիտասարդ կրօնաւոր մըն եմ։ Հոս Աստուծոյ տաճար մըն է... եկայ որ աղօթեմ։

— Պարիսպին դուռը դոյ էր, ուսկի՞ց մտար։

— Ո՛չ, բաց էր. ես գոյեցի գայն։

— Աղէ՛կ... ինչպէս չը վախցար միանգամ հոս գալու։

— Ինչո՞ւ վախնամ... չէ որ Աստուծոյ տաճարը կը մտնեմ։

— Վերջացա՞ւ աղօթքդ։

— Վերջացաւ...։

— Ուրեմն հետևէս եկուր։

Կրօնաւորը հետևեցաւ Աւազակապետին ու դուրս ելաւ խաւարոյին նկուղներէն։

Երբ բակը հասան երկուքն ալ, Աւազակապետը խոբին ուշադրութեամբ մը դիտեց այդ երիտասարդ կրօնաւորը։

Բարձր ու սիրուն էր անոր հասակը, հաւկծաձեւ այտերը ու նուրբ ընջացքը բնաւ ազուամազերով անգամ պատած չէին, կերպարանքը մտայղ բայց թրթռուն չուքով մը կը պատկերանար։ Գլուխը դրած էր թխագոյն բուրդէ չինուած գաւակ մը որուն չուրջը սեւ փողի մը

փաթթուած էր։ Սեւ ու ճատիկ չալէ հիւսուած վերարկու մը հագած էր, որ մինչև ծունկերը կ՚իջնար։ Իսկ ոտքերը արեհներ կային։

— Ինչպէ՞ս անունդ հարցուց, Աւազակապետը։

— Սարկաւագ է. Հայր սուրբ պատասխանեց երիտասարդը։

— Ի՞նչն անունդ։

— Ուրիշ անուն մը չեմ գիտեր որ տուած ըլլան ինծի։ Երբ վարագայ վանքին մէջ էի, այդ էր իմ անունս։

— Երբ վարագայ վանքէն մեկնեցար։

— Շուրջ չորս տարիէն ասկի է։

— Ըսել է թէ կոտորածներու թուականէն ի վեր։

— Այ՛։

Մինչև հիմա ո՞ւր էիր։

— Ժամանակ մը Պարսկաստան մնացի։

— Ցետո՞յ։

— Ցետոյ անկից կը վերադառնամ։

— Մինա՞կդ։

— Այո մինակս։

— Ինչ սրտով անցար այդ երկիւղալի ճամբաներէն, իմացածիս նայելով մահ կը հոտի հոգիդ։

— Ա՛խ, Հայր սուրբ, մարդուս կամքը չատ բաներ կրնայ ընել։ Վասնզը՝ չկայ... ես երիտասարդ մըն եմ...։

— Այնպէս է զաւակս, բայց մեր երկրին վտանգն ալ միայն երիտասարդներուն է, ասիկայ չե՞ս մտածեր։

Սարկաւագը չը պատասխանեց։ Ցայտնի կ՚երեւար որ խորհրդաւոր գաղտնիք մը կ՚անցնէր անոր գանկին ետևէն։

— Այն չէ, վրայ բերաւ Աւազակապետը. դուն ո՞ւր կ՚ուզես երթալ, նորէն վարագայ վ՚անքը։

— Տեսնենք, առայժմ ո՛և է որոշում մը առած չեմ։ Մանաւանդ տեղեկութիւն չունիմ թէ՝ վանքն ինչ դրութեան մէջ է. առարկեց Սարկաւագը բռնապետական ու ճնշուած ձայնով մը, որմէ տարբեր չէր մը և տարբեր արտայայտութիւն մը պահելով հանդերձ, նորէն տագ ու զրաւիչ չունէր մը կ՛արտայայտուէր։

— Եթէ մարիկ ընես ինծի, ամենևին վարագայ վանքը չես երթար, ինչու որ առաջուան պէս չէ... քանի մը սեւ գլուխ վեզարաւորներու ձեռքը մնացած է և ամեն օր լրտեսներով շրջապատուած է։

— Վա՞նքը

— Այո։ —

— Այլ ասոնցմանին ալ հասա՞ծ է։

— Աւելի ողբալի։

— Հապա ինչ ընեմ դուք խորհուրդ մը տուէք ինծի։

— Խորհուրդ մը... ա՛խ, սիրելի զաւակս, ինչ կրնամ ընել։ Մեր երկրին չորս կողմը խոր անդունդ մը բացուած է, ուր որ ոտքդ դնես վտանգաւոր է։

— Դուն այս վանքին մէջ կը մնաս։

— Այո։

— Ժամանակ մը հոս մնալու ըլլամ չըլլա՞ր։

— Աւելիա անկարելի՛ է։

— Ինչու համար։

— Որովհետև վանքը կենդանւոյ պատճառ մը կայ։

— Ի՞նչ է։

— Հոս երբեմն անծանօթ մարդիկ կուգան։

— Է՛յ... երբ դուն հոս գանուիս կը բարկանան։

— Առանք Հայե՞ր են։

— Հարկաւ։

— Ինչ ընելու կուգան հոս։

— Գիշեր մը կամ ցորեկ մը կը նստին ու կ՛երթան։

— Շատ տղէկ, երբ անոնք գան, դուք լուր տուէք

ինծի, ես իսկոյն կը պահուըտիմ տեղ մը՝ մինչեւ որ մեկնին։

— Զըլլար, ատոնց մէջը մէկը կայ, որուն Աւազակապետ անուն կուտան, անանկ սատանայ մըն է որ գետնին տակէն անգամ ձայն կ՛առնէ։

— Կեցէք Աւազակապե՞տ ըսիք։

— Այո, ի՞նչ կայ որ...

— Բան մը չկայ, ա՞ն է հոս եկողը։

— Ճիշդ է։

— Ե՞րբ կուգայ։

— Ով գիտէ, անոր գալը, մեկնիլը, նստիլն ու կայնելը յայտնի չէ։ Կը նայիս հոս է, մէյմն ալ լուր կ՛առնես որ աշխարհիս միւս ծայրը կը գտնուի եղեր։

Սարկաւագը ժպտեցաւ։ Այն անձկութիւնը զոր զգաց իր հոգւոյն մէջ, մռայլ սուրբի մը պէս պատկերացաւ դէմքին վրայ։

— Ա՛խ, Հայր սուրբ, մրմնջեց Սարկաւագը դողդողալով, ես լսած եմ որ Աւազակապետը հայրենեաց անձնուրացներնէ մին է. հետևաբար չեմ յուսար թէ երիտասարդ կրօնաւոր մը տեսնելու ըլլայ ձեզի կը բարկանայ։ Մանաւանդ եթէ յայտնիմ ես ալ կը մտնեմ իր խումբին մէջ։

— Ինչ կ՛ըսես, դուն տաճարին ազօթքը կրնա՞ս թողուլ. չէ՛ որ քու կոչումդ միմիայն խաչելութեան աղերսանաչ պատկերին հանդէպ ազօթել է։

— Իրաւ է, բայց նաւթրական պարտականութիւնն կատարելն ալ ազօթք մըն է, Հայր սուրբ։ Մեր վանքերը հիմնայատակ եղած են, անոնց պաշտպանութիւնն ազօթքով չըլլար, պէնքն է զանոնք կանգուն պահել տուողը։ Նայեցէ՛ք... դեռ երիտասարդ եմ, պէտք է որ գործող մընամ. մինչեւ որ ծերութիւնս հասնի ու զառամ ազօթող մը։

— Եթէ առաջարկութիւնդ չընդունեց։

— Ոչ, անպատճառ կ'ընդունի, ես անոր անանկ անուն մը կուտամ որ։

— Ի՞նչ անուն։

— Իր մէկ բարեկամին անունը։

— Ըսէ ինծի, ես չեմ յայտներ։

— Սէլվի...

— Սէլվի մի՞։

— Այո՛։

— Մարդո՞ւ անուն է։

— Կեղծ անունն մըն է։

— Այդ Սէլվին ուր է հիմակ։

— Ով գիտէ...

— Աւազակապետը չը գիտե՞ր։

— Ինչ ըսեմ... կարելի է։

— Ըսել է թէ Աւազակապետը լսելուն պէս այդ անունը քեզ իր խմբին մէջ պիտի առնէ։

— Այո՛։

Այս հարցումներ եղբը, կարծեցեալ վարդապետը տեղէն ոտքի ելաւ ու Սարկաւագին ձեռքը բռնելով ըսաւ.

— Այսպէս ուրեմն, սիրելի Սարգաւագս, բաղդը այս խորհրդաւոր վանքին մէջ երկու կրօնաւորները դէմ դէմի ալ կը հանէ... անոնց մին ծպտեալ Աւազակապետը։

— Երիտասարդը պիղ պիղ նայեցաւ ու քայլ մը ետքաշուեցաւ։ Ծեռայ բացագանչեց։

— Աւազակապետ, ինչպէս եղած է որ այս մենաւորիկ վանքին մէջ կը գտնուիք։

— Հապա դո՞ն, տարաբաղդ Սէլվիս, դուն ինչպէս կըլլայ որ այս երկիւղալի վայրերուն մէջ ոտքդ

դրած ես։ Ախ, ըսէ ինծի խեղճ աղջիկս, ո՞ւր մնացիր կատարածէն ետքը, ո՞ւր թափառեցար։

Սարկաւագը Սէֆտալին փայլուն ապարանքէն փախցուած Սառունցի աղջիկն էր, որուն Սէլվի անուն տուած ենք, չը կրցաւ պատասխանել։ Ինչպէս թշուառ արարած մը իր բարերար հրէշտակին գիրկը նետուած տեղն չը գիտեր ինչ ըսել այնպէս ալ չը կրցաւ Սէլվի բառը արտասանել։

— Արիաբիրա եղեր Սէլվի և չիշէ որ ամենաբարին Աստուած քու քայլերդ առաջնորդած է, նկատել տուաւ Աւազակապետը։ Պատմէ, մինչեւ այսօր ինչ կ'ընէիր Պարսկաստան։

— Կատարածէն ետքը բարի ընտանիքի մը պաշտպանութիւնը վայելեցի, սրմնչեց Սէլվի։ Ամբողջ չորս տարի ապաստի։ Ա՛խ, մեռ օրերու մէջ խեղճ հայր որ կարմրին բանտէն ազատուած էր նշանաձև ու ձեր նորաձև կազմ գինակիր խումբը մտած էր, Արապօ կեղծ անունս տալով իրեն։ Ալ չը կրցայ հանդուրժել... Գիշերանց փախուստս տուի կանխաւ այս սարկաւագին հաղորդութիւնը պատրաստելով։ Ձիչտ 12 օրէ որ ճամբայ կը գտնեմ։ Այս 12 օրուան մէջ միայն երկու տեղ կըրցած եմ հայ տանել։ Երրեմն որ մը չէի ճաչեր, որ հայս բաւէ ինծի։ Եկայ դիմացի լեռը։ Դեռ գիշեր էր։ Գետին ձայնը կը վժար, հարկադրուեայ սպասել։ Երբ առաւոտ եղաւ, կանչեցի Աստուած ու անցայ գետէն։ Հիմակ նպատակս Վարագայ վանքը մտնել և անկից իմանալ էր ձեր ուր ըլլալը։ Այս էր բոլոր պատմութիւնս։

— Սէլվի, ուրեմն չ'սպասենք ընդհատեց Աւազակապետը։ Սա լեռան գլուխը կը գտնուի նշանաձև։ Երթանք։

Ու պարիսպին դուռը բանալով երկուքն ալ դէպի

լեռը յառաջացան. Նոճիի, սօսի ու կաղնի ծառերով չրջապատուած էր լեռը։

Երբ հասան խումբին քով, գրեթէ հարիւր քայլ մնացած Աւազակապետը Սէլվիի պատուիրեց։

— Պէտք է որ ժամանակ մը Սարկաւագի հագուստիդ մէջ մնաս ու չը յայտնես ինքզինքդ ոչ խումբին և ոչ ալ նշանածիդ։ Ես ժամանակը կըսեմ քեզի։

— Ո՛հ, այո՛, այո՛ ճիշտ ես ալ այդպէս կ'ուզէի, մրմնջեց Սէլվի խեղդուած ձայնով մը. Իսկական է որ նշանածիս տեսութիւնը կը վայելեմ...

Այս խօսակցութիւններէն ետքը, անոնք մօտեցան խումբին, որ արդէն ոտքի վրայ կեցած կը դիտեր հեռուէն անոնց գալը։

— Ահա երիտասարդ սարգաւագ մը, որ բանդակ անձնուիրութեամբ կ'ուզէ մտնել Ս. Գործին մէջ, ըսաւ Աւազակապետը։ Զեզի կը մնայ. սիրելի ընկերներս, հաւանիլ... ինչ հաւանութիւն կուտաք։

— կամքը ձերն է, չեչաց Արապօ. ու խորին ուշադրութեամբ մը նայեցաւ իր աչքերուն մէջ նայուածքի մը տակ ու անբացատրելի ճառագայթը ցոլացնող սարկաւագին երեսը։

Երիտասարդ է, կարող է օգտակար ըլլալ, սիրելի Արապօ, բաւական է որ հայրենեաց ծառայելն իր նպատակը ըրած է։

Սէլվի ընդունուած էր։ Եւ որովհետեւ Աւազակապետը Սարկաւագ անունը կուտար անոր, այդ պատճառաւ բոլոր խումբը Սարկաւագ կոչեց զինքը։

— Քանի մը օր Հոգւոց վանքի լեռներուն մէջ կեցնալէ ետքը. Աւազակապետը հրաման տուաւ որ խումբը հեռանայ իր վայրէն ու դէպի Արտօար սարը դիմէ։

Այս սարը Հայոց Զորի վրայ կը նայի ու չղթայ լեռներու մէջ՝ ամենէն գեղածիծաղ տեսարաններն ունեցող

է։ Անոր ներքեւ, անոր վեհ ու զարմանալի չափին մէջ կառուցուած է Ոսոան անուն քրդաբնակ գիւղ մը, որ ժամանակով Ռշտունեաց իշխանազուններու ամառանոցն էր։ Հոն իրենց հնութիան զարմանալի մը դեռ կանգուն կը մնայ վանք մը, որուն գմբեթը հոյակապ չինուածք մը ուներ ու նմանը տեսնուած չէ։ Այս վանքը քաւարանն ձեռքն է։ Անոնք նուիրական պարտականութեան մը պէս կը պաշտեն անոր վեհութիւնը։

Աւազակապետը սարին մէկ թիկունքին վրայ ապահով վայր մը գտաւ և ըսաւ Արապօ անզակային։

— Այս գիրքը հասատատ ու անտրիկ ամրոց մըն է։ Դուք կեցէք հոս. ես անգամ մը Ոսոանայ Մուսա – պէկին քով պիտի երթամ։ Տեսնենք, նէթ յաջողինք այդ պէկը համոզել, այն տեսն Հայոց Զորը գրաւած կ'ըլլանք։ Անոր ազդեցութիւնը մեծ է ու բոլոր քաւարանը կը պաշտան զինքը։ Միեւնոյն տեսն հայրենասէր անձնուրաբութիւն մըն է։

Այս համառօտ բացատրութիւններէն ետքը մեծ մարդը Ման — Ձալատի լեռները հագաւ ու բամնուեցաւ խումբէն։

Վերջապէս մօտ Ոսոան մտաւ՝ ու ձերունի քահանայի մը հարցուց.

— Քիրվա, ո՞ւր է Մուսա – պէկին տունը։

— Մօտ է... ակէք ցուցնեմ ըսաւ բարի քահանայ։

Ու Աւազակապետին առջեւն իյնալով տարաւ մինչեւ դուռն ու յարեց.

— Աս է... մտէք։

Աւազակապետը խնդրեց ձերունի քահանան որ ինքը ներս մտնէ ու իմաց տայ Պէկին։ Ծերունին չը մերժեց։ Բացաւ դուռը ու ներս գնաց։ Քիչ յետոյ վերադառնալով յայտնեց իրենց թէ՝ բառման պիտի սպասէք։

— Ա՛ւր է թառման... հարցուց Աւազակապետը։

— Հոս է, ակէք ինծի հետ։

Երկուքն ալ նեղ դուռնէ մը անցնելով բաւական կոկիկ սենեակ մը մտան, որ փախթով ու մինաէրնեռով զարդարուած էր։

Ասիկա մեր մեծաւորին հիւրանոցն է, վրայ բնաւ ծերունի քուրսը որ հակառակ իր տարիքին հուժկու մէկը կ՛երեւար։

— Մեծաւորը գործ մ՛ունէ՞ր, հարցուց Աւազակապետը։

— Այ՛, Բիֆաթ պէյ եկած է... անոր հետ կը տեսնուի։

— Սա Բիֆաթ պէյ բաւդ ինչ պաշտօն ունի։

— Ոսոխականներու հրաման տուողն է։ Չէ՞ որ ձիաւոր ոսոխականներու վաշտ մը կազմուեցաւ քանի մը ամիս առաջ, անիկա մեծն է։

— Հո՞ս կը մնայ.

— Չէ, հիմակ պիտի մեկնի, որովհետեւ ձին կը պատրաստէին խուրմաճիները։

— Հոս ոսոխիսննե՞ր ալ կան։

— Սմենուին... կեավուրի գո՞ղ է որ ոսոխական գտնուի։

— Կեավուրի գեղերու մէջ ոսոխականնե՞ր կան։

— Հարկաւ։

— Պատճա՞ռ.

— Կառավարութիւնը դէչ աչքով կը նայի անոնց վրայ։ Միթէ չէ՞ք գիտեր։

— Չէ՛.

— Ուսկի՞ց էք դուք։

— Պարսկաստանէն։

— Քաղա՞ք կ՛երթաք։

— Այ՛։

— Մեր մեծաւորը կը ճանչնա՞յիք։

— Ես չեմ ճանչնար. բայց Պարսկաստանի մէջ բանեկաւ մը ունի ձեր մեծաւորը. ատ պէկը խնդրեց որ անգամ մը հոս գամ։

— Օ՛, աղէկ, աղէկ, որչափ պիտի ուրախանայ ձեր մեծաւորը։

— Ֆիրվա՛, ինչ է ձեր անունը։

— Նատո։

— Մարիկ ըրէք Ֆիրվա Նատո, ձեր մեծաւորը ծեր բարի մարդ մըն է, չէ՞։

— Շիտակը ինչ մեղքս պահեմ, նման չկայ։ Աղքատասէր, ձեռքը բաց ու բարի մարդ մըն է։ Անոր լուսահոգի հայրը Շէյխ մըն էր... բայց Վանայ քաղքին կուսակալը թուրաւորեց ու մեռցուց։

— Վա՛յ, պատճառն ինչ էր։

— Պարապ տեղ, իբրեւ թէ մեր Շէյխը չափազանց երես կուտայ եղեր կեավուրներուն ու գաղտնի յարաբերութիւններ կունենայ անոնց հետ։ Մինչդեռ բացարձակ սուտ մըն է անիկա։ Իրաւ է որ չէր ատեր զանոնք, բայց այնքան ալ մօտէն յարաբերութիւններ չ՛ունէր։

— Ակա կռիվերը չատ կեավուր կա՛յ։

— Է՜հ, կայ բայց խելօք են ամէնքն ալ։

— Ձեր մեծաւորն ինչպէս է անոնց հետ։

— Ոչ սանկ, ոչ նանկ։

— Տեսակցութիւն չը՞նէր։

— Ինչ պիտի ընէ... իր հօր սպրալի մահը կը թողո՞ւ որ անխռնամութիւն մըն ալ անիկա ընէ։

Պահ մը լռութիւն տիրեց։ Ծերունին ոտքի եաւ ու ըսաւ։

— Ես մէյ մը երթամ նայիմ թէ Բիֆաթ պէյ գնա՞ց թէ ոչ։

— Աղէկ, չնորհակալ եմ, մրմնջեց Աւազակապետը։

Աւազակապետը մնաւակ մնաց։

— Բարի եղաւ որ մէկէն ի մէկ ներս չէի մտայ, ըսաւ ան ինքնիրենը։ Ինքզինք պէյ կրնար կասկածիլ ու լրտեսել զիս։ Իսկ հիմակ ես պիտի հետեւիմ այդ մարդուն քայլերուն։ Տեսնենք, հասկնալու է Մուսա – պէկէն անոր հոս գալուն բուն պատճառը։ Հարկաւ դաւադրութիւն մը կայ։

Աւազակապետը մինոխօսութեան մէջ էր երբ թաւմայի դուռը բացուեցաւ ու ներս մտաւ երիտասարդ անձ մը։

Այս մարդը Ոստանոյ պէկին էր։

Մինչեռասակ, լիք կազմուածքով, համակրելի կերպարանքով ու ժպտերես էր ան։

— Ներեցէք որ չատ սպասեցուցի ձեզ, մրմնջաց Մուսա – պէկ անկնդ չեչա մը դնելով իր ձոյնին մէջ։

— Բան մը չկայ, հարկաւ պատճառ մը ունէիք, բարեկամս, ընդհատեց Աւազակապետը։

— Այո՛, ոսոխկան – հնծկազօրաց պետին հետ կը տեսնուէի։ Դուք քաղաքէն կուգաք։

— Ո՛չ, Պարսկաստանէն կուգամ։ Իմացայ ձեր բարի համբաւը, եկայ ես տեսակցութիւն մը ունենամ ձեզի հետ։

— Դիտուս վրայ տեղ ունիք։ Եւ ես չափազանց ուրախ եմ որ ձեզ նման հիւր մը կունենամ։ Պարսկաստան ինչ կացութեան մէջ է։

— Է՛հ, ինչքան ըլլայ Տաճկաստանի պէս չէ. հոն խռովութիւններ չկան։ Մանաւանդ ճամբաները երկիւղալի չեն.

— Դուք ինչ գործով այս կողմերը եկած էք։

— Կեանքիս մէջ Վանայ քաղաքը տեսած չըլլալուս, փափաք ըրի անգամ մը տեսնել. ժամանակ մը ցեղակից ներուս այձելել ու մօտէն ճանչնալ զանոնք։ Կը պատ-

մեն թէ այս կողմերու ֆլանները չատ նեղութիւններ կուտան ձեզի, իրա՞ւ է։

— Իրաւ է, սակայն պատճառներ կան։

— Ինչ պատճառներ։

— Ինչպէս ըսեմ, դուք ձեր ֆլաններուն հետ ինչ կերպով կը վարուիք։

— Շատ սիրով, որովհետեւ հանդարտ ու աշխատասէր ժողովուրդ մըն է ֆլայ ըսածդ։

— Մենք կը տանջենք զինքը, յետոյ կը սոխպենք որ ձեռքերը կապուած նետի մեր առջին։ Ահա դլխաւոր պատճառը։ Միւս կողմէն ալ կառավարութիւնը կայ։

— Կառավարութիւնն ինչ կ'ընէ։

— Մէկը միւսին դէմ կը հանէ, թոթովեց Մուսա պէկ, բայց բան մը խօսքին վրայ դժգունեցաւ։

Յայտնի կ'երեւար որ զղջաց տանկ յայտնութիւն մը ըրած ըլլալուն, նկատելով որ անծանօթ մը կար դէմը, որուն ով լինելը չէր գիտեր։

Աւազակապետը կատնեց հետեւաբար մեղմ ու թերթուռն ձայնով մը ըսաւ.

— Դիտեմ սիրելի պէկս, դուք կը նեղութիք ճչմարտութիւնները խօսելու որոնք ձեր հոգին լեցուած են. բայց վստահեցէք վրաս ես լուսահոգի հօրդ բարեկամն ու անոր սրտակիցն եղած եմ։ Այն աղէտալի օրէն ի վեր ուր այդ բարի մարդը գարշելի դաւադրութեան մը զոհ գնաց. ես սիրտ չեի բրած տունդ գալու... ինծի համար դառն էր անկից զրկուիլս։ Տարիներ անցան... վերջապէս այս կողմերը գալուս փափաքը մղեց նաեւ հօրդ օճախը տեսնելու, զոր չկրցայ բաղդ ունենալ տեսնելու սիրելի հօրդ օրով։ Ուրեմն կասկածելի մէկը չեմ։ Պէտք է հօրդ տեղը դուք ըլլաք իմ բարեկամս ու կապուիք հոգւոյս։

— Մուսա պէկ սիրտ առաւ ու կերպարանքին մը-

ռայլը վարատեցաւ։ Ուստի Աւազակապետին ձեռքը բռնեց ու մրմնջեց.

— Ինչ է ձեր անունը, ինչ մականունով կը ճանչցուիք։

— Անունս ու մականունս յայտնիչ առաջ՝ կուզեմ որ հօրդ նաւիրական ուխտը լսեմ ձեր բերնէն, առարկեց Աւազակապետը. ասիկա ոչ թէ կասկածելուս համար կառաջարկեմ ձեզի, այլ պարտականութեան խորհրդանշան մըն է, զոր ձեր լուսահոգի հայրը դրած էր աարիներ առաջ։ Ըսէք ինծի, կ'արդեօք ձեր սրբազան նիքահին վրայ որ բարեկամ ու անձնուէր պիտի մնաք մինչեւ գերեզման հօրդ վաղեմի սրտակցին։

— Կ'արդեօք։

— Շատ աղէկ, ուրեմն ազատ եմ յայտնելու թէ անունս Միրզա Խան է եւ հայ եմ։

— Հա՞յ էք։

— Այ՛։

— Ո՛հ, ինչպէս չի վախցաք Տաճկաստան մտնելու... հապա եթէ մահնուէիք

— Աստուած իմ հետս է։

— Հայրս ո՞ր Թուականին ի վեր կը ճանչնիք։

— Քանի տարի առաջ։

— Երբ Պարսկաստան էր անանկ չէ՞։

— Ճիշտ է։

— Սպանութեան պարագաները իմացած էք։

— Այո, իմացայ որ Վանի կուսակալը թունաւորած ու այնպէս մեռցուցած է զինքը։

— Ո՛հ, այդ է, այդ է։

— Եւ դուք ի՞նչ ըրիք։

— Ինչ բան։

— Հօրդ վրէժը.

— Ինչ կրնայի ընել, կառավարութեան մատն ալ կար այդ աղէտաւոր գործին մէջ։

— Ուրեմն սրտերնիդ խորը Թոզուցիք այդ վրէժը՝ ժանգոտած երկաթի կտորի մը պէս, անանկ չէ՞։

— Մուսա պէկ չի կրցաւ ինքզինքը զսպել, արցունքը լցուեցաւ անոր աչքերուն մէջ ու սկսաւ հեկկկալ։

— Ինչո՞ւ կուլաք բարեկամս, ընդհատեց Աւազակապետը, եթէ ես ձեզի պէս կանանչ կարիճ մը ըլլայի, եթէ ձերութիւնը ծանրացած չըլլար ուսերուս վրայ, մէկ խօսքով՝ եթէ սա ճերմակ մազերս չունենայի, հօրդ վրէժը լուծելու պարտականութիւնն ամենեւին ձեզի չէի Թոզուր։ Լալը կնոջ գործն է։ Կարիճը չի լար, անոր աչքերուն մէջ սրցունքի տեղ՝ բոց ու սրտին դառնութեան տեղ վրէժ մը պէտք է դուրս ցայտէ։ Ա՛հ, չեմ գիտեր ինչպէ՞ս հանգիստ քուն մը ունեցած էք, ինչպէս կըրցած էք համբերել, Մինչ օր մը օրանց ձեր երազը չի խռովեցա՞ւ, մինչ ձայն մը չի զարկաւ ձեր ականջին մինչ անէծքի մը արձագանքը չի հասաւ մինչեւ հոս... նայեցէք, մէկ հատիկ չառաւիղն էք դուք այն մեծ գերդաստանին, որուն համբաւը չատ բարձր է ամբողջ Պարսկաստանի մէջ։ Բայց ինչ ինչ կսկծալի բան է որ դուք զրկուած էք հօրդ պաշտելի գերեզմանէն։ Ինչու համար զրկուած մնար այդ սուրբ մարդը իր պապենական չիքմնեւրէն անգամ։ Ոչ, ոչ, արդար չէ ձեր ընթացքը... մարդ ըսածդ մէկ անգամ կը մեռնի, դուք Աստուծոյ և ձեր հօրը գերեզմանին հանդէպ մեղապարտ մըն էք, եթէ վրէժնիդ չի լուծած հողը մտնէք։

— Դուք ըսէք, ինչ ընեմ, հարցուց Մուսա պէկ։ Ահա քիչ մը առաջ կառավարութեան մարդը դարձեալ հոս էր աչքերնին վրանիս յառած ու միշտ կասկածանքով մը կը վերաբերուին հետս։

— Կառավարութիւնն իմացած է եղեր որ մեր լեռներու մէջ հայ «կաչաղ»ներու խումբ մը կայ, հիմակ կը հրամայուի ինձի որ պատրաստ ըլլամ ու մարդիկներովս լեռը պաշարելու երթամ։

— Լաւ, դուք ինչ պատասխան տուիք։

— Հակառակն պատասխան մը տուի։

— Ինչ կերպով։

— Առարկեցի որ մարդիկներս անզէն են, և միանգամայն վարժուած չեն կռուելու։

— Ի հարկ է ատով գոհ չեղաւ այնպէս չէ՞։

— Զայն մի չը հանեց, միայն թէ վազուան ձգեց իր տեսակցութիւնն ու իր կարեւոր հրամանը։

— Ազէկ, հիմակ մոիկ ըրէք, քանի որ ճնշումի մը ներքեւ պիտի հարկադրուիք համակերպիլ, ամէնեւին մի մերժէք, ահա ձեռքս ձեզի կուտամ։

— Դո՛ւք։

— Այո՛ ես։

— Չէ որ այդ «կաչաղ»ները հայ են, ինչպէ՞ս առնոց արիւնը պիտի թափէք։ Անկարելի է, դուք չի պիտի խիղճ ընէք հրացան արձակելու այն հեչակաւոր Խան-Ճալատի վրայ, որ այս լեռներուն ու կրնամ ըսել թէ ամբողջ Վանայ նահանգին տէրն է։

— Հոգ չէ բարեկամս, հոս Մխրզա Խան մը՝ լեռներու մէջ կարող է Խան Ճալատ մը դառնալ։

Մուսա պէկ այս խօսքը ըսելուն պէս ոտքի եղաւ ու դողդողալով բացագանչեց։

— Ուրեմն դո՞ւք էք հեչակաւոր Խան Ճալատը։

— Չի հասկցաք պէկս... ըսել ուզեցի թէ Մխրզա-Խան բարեկամդ վար չի մնար Խան Ճալատէն, երբ լեռներու մէջ ըլլայ։

Մուսա պէկ զարհուրեալ համոզուեցաւ։

— Ա՛լա, ես կարծեցի թէ դուք էք այն մեծ մարդը. դողդողաց Մուսա-Պէկ։ Հաւաքաբար ուրախութենէս խելքս գնաց։

— Ինչու համար։

— Ինչպէ՞ս «ինչու համար» ոմն անանուն կարիճ մարդ մը չուզեր տեսնել, այն ալ իր յարկին տակ։

— Մխրզ վտանգաւոր չէ՞ ձեզի համար ատանկ հայ մը յարկերնուդ տակ պահել։

— Ամենեւին. ինծ մարդը թշնամի չունենար, եթէ արդարութեամբ մտածուի։ Ինչ կ'ըսէք... ոմն անոր մազին կրնայ դպչիլ։

— Լաւ, ինչո՞ւ կառավարութիւնը կը հալածէ զինքը քանի որ կարիճ մըն է։

— Կառավարութիւնն իր դաւերը ծածկելու համար ատանկներուն դոյութիւնը չուզեր։

— Ըսել է թէ՝ պատահմամբ այդ Խան-Ճալատ տուընդ գայ ու յանձնուի ձեզի, կառավարութեան չի պիտի իմացնէք։

— Երբէք։

— Կ'երդնո՞ւք։

— Այո՛։

— Է՛հ, սիրելի Մուսա-Պէկս, ուրեմն կը տեսնեմ թէ ես Խան-Ճալատի մարդն եմ, եթէ այդքան կը փափագիք զինքը տեսնել, այս գիշեր միասին անոր տունը կ'երթանք ու դուք խղճերնիդ կ'առնէք։ Կ'ընդունի՞ք։

— Ամենայն սիրով... գոնէ անոր միջոցաւ ես ալ իմ հօրս վրէժը կը լուծեմ։

Արդարեւ գիշերուան ժամը չորսի տանեցին, Մուսա-Պէկ իր խուլամներէն երեք հոգի կանչեց, անոնց կռնակը բեռցուց գաթայ, փոխինդ, պանիր, կարագ ու մեծ քանակութեամբ հաց և ըսաւ.

— Առանց գաղտնիք մը յայտնելու ճամբայ ինկէք և մեր հետեւէն քալեցէք։

Ու ինքը Աւազակապետին հետ առաջնորդին եղաւ անոնց։

Երբ խումբին կեցած վայրին մօտեցան, Աւազակապետը կամաց ձայնով մը մրմնջեց.

— Ձեր խուլամներն թող սպասեն այստեղ։ Մենք պէտք եղած տեսակցութիւնները կ'ընենք ու կը վերադառնանք. Գալով բեռներուն, Ման-Ճալատ մարդիկ ունի, անոնք կուգան կը տանին։

Գիղեցիկ ու պարզ էր գիշերը, լուսնակայ չը կար, բայց աստղերը կը ցոլային ու մթութիւնն այնքան թանձր չէին թողուր ապառաժներուն մէջ։

Աւազակապետը ու Մուսա-Պէկ քիչ մը առաջացան։ Այն տեղն Աւազակապետը սուլիչով մը նշան մը տուաւ։ Իսկոյն գիշերային պահակը մօտեցաւ ու առաջնեց զանոնք։

Խումբը կեցած էր Դարեւանդի մը վրայ և լուռ էր։ Մուսա-Պէկ մութին մէջ հականերու ձեւ առած այդ կարիճներուն վրայ նայեցաւ ու Աւազակապետին հարցուց.

— Ասոնց մէջ ո՞րն է Ման-Ճալատ։

— Ասոնց մէջ՝ ձեր երդուեալ բարեկամն է Ման-Ճալատ, սիրելի, պէկս։

— Դո՞ւք։

— Այո՛ ես։

— Ուրեմն ինչո՞ւ ծածկեցիք։

— Ոչ, կարծեմ ըսի թէ՝ երբ լեռներու մէջ ըլլամ, ես եմ Ման-Ճալատ։ Ահաւասիկ լեռ. ահաւասիկ-Ման-Ճալատ։

Մուսա-Պէկ չուարած էր։ Կարծեց թէ երազ կը տեսնէր գիշերային թանձր ստուերին մէջ, որուն խորհրդաւորութիւնը կը ճնշէր զինքը։

— Մի մտածէք բարեկամս, Աստուծոյ ու բաղդին

գործերը յանկարծ այս կերպով կը յայտնուին, նկատեց տուաւ Աւազակապետը։ Տունիդ սեմերէն ներս յարկիդ տակ ու ձեր քով եղած ատենս Պարսկաստանցի Միրզա Ման մըն էի, իսկ հոս այս լեռներու վրայ ու մըթութեան մէջ Ման-Ճալատն եմ, որուն ձեր բաւանդակ անձնուիրութիւնը տալ խօստացաք։ Տուէք ձեռքերնիդ ինծի. ես բարեկամիս վրէժը ու դուք ձեր սիրելի հօր վրէժը լուծեցէք։ Չէ՞ որ Րիֆաթ պէյ վաղը պիտի գայ, դուք ամենեւին բացառական մընէք ձեր պատասխանը։ Սարսիկներ հաւաքեցէք ու սա լեռան տակ ձեր մը կայ հոնտեղ առաջնորդեցէք զինքն իր ոտիկաններով։ Երբ ես պաշարման չղթան կը դնեմ, դուք ալաւօրէն ճեղքեցէք չղթան ու խոյս տալու աշխատեցէք, իմ զինուորներս քուրտերուն վրայ գնդակ մը պիտի չ'արձակեն։ Ան տեղն իմ ձեռքս կը մնայ առ ոտիկանապետը։

— Դուք պիտէք մրմնջեց Մուսա Պէկ։ Բարեկամիդ աւելի՝ եղբայրդ եմ։ Ձեր հրամանը գլխուս ու աչքիս վրայ թող ըլլայ։

Մուսա-Պէկ յուզուած սրտով մը բաժնուեցաւ Աւազակապետէն ու իր մարդիկներու քովը եկաւ։ Անոնց խոհեմ պատուիրեց որ գիշերուան հոն գոլերնին մէկու մը չը յայտնեն։

— Գիտցած ըլլաք, հրամայեց ան, ձեր ամենէն փոքրը կարը կը մնայ ականջնուդ թաւը։

Ու առանց չշուկի մը գիւղը վերադարձան ամենքն ալ։

Հետեւեալ օրը Աւազակապետը լեռան թիկունքին վրայ ամենէն ապահով գիրքը բռնեց ու ըսաւ իր խումբին.

— Տղե՛րք, այս գիշեր կառավարութեան ոտիկանհնձելազօրաց մէկ կարեւոր չակատին դէմ պիտի կըռւինք։ Իմացածիս նայելով՝ յիսուն հոգիէ կը բաղկանայ

այդ ջոկատը, որ վերջին ժամանակներուն մէջ կազմակերպուած է, իբր ձեռնարկութիւն մը՝ զոր «1896 մայիս 11ի» ծրագիրը կը պահանջէր թուրք կառավարութենէն: Ահա բարենորոգման առաջին քայլն է ասիկա: Եւրոպայի դիւանագիտութիւնն ու ռուսական պետութեան ծիծաղը ստեղծեցին զայն՝ տառապեալ հայուն ըսելու համար. «փախիտ վրայ ցանէ որ անոր խորութիւնը, անոր չարաւը անոր արիւնը չը տեսնենք»: Բայց անոնք աղէկ գիտեն թէ ոստիկաններու կազմութիւնը ինչ կը նշանակէ: անոնք աղէկ գիտեն թէ Համիտեան կառավարութիւն գիշերուան մութին մէջ թափառող մըն է, որուն ձայնը չեն ուզեր տեսնել: Ձը խաբուիք: Մեր կորուստը, մեր անկումը, մեր գահավէժը՝ մեր միամտութեան մէջ է: Պառաւով մեռնելը Թող մեր նշանաբանն ըլլայ: Լակոն մարդը՝ Թոյլ ու վախկոտ կիներու պէս՝ իր աւերակներու տակ կը մեռնի:

Քաղաքի աղերք, ընդ որս Սարկաւագ, ուրախ էին ու վրէժխնդրութեամբ լեցուած կը սպասէին որ գիշերը ըլլար և իրենք կոխկռտելով անցնէին թշնամի ջոկատը:

Ու գիշերը հասաւ:

Թօփ-ատաղը բաւական բարձրացած էր: Ցանկարծ ձայն մը լսուեցաւ:

— Պատրաստ, գոչեց Աւազակապետը:

Մուսա Պէկ տասնեւ չորս խուլաւիներով միացած էր Ոստիկան հնձելազօրաց պետին. սակայն չարունակ եւս կը մնար ու լեռան թիկունքին հակառակ կողմը կը յառաջացնէր իր մարդիկները:

Աւազակապետը յետակողմէն պաչարման չղթան զօրացուց ու ջանաց միայն ոստիկանապետը այդ պաշարման ներքեւն առնել,

Աւազակապետը մութին մէջ վարժուած էր յատակ կերպով ամեն բան դիտել:

Ան տասն իր նշանը տուաւ:

Մուսա-պէկ հրացանի պայթիւնը լսելուն պէս խուլաւիներուն հետ դէպի ձորը փախուստ տուաւ. իսկ ոստիկան – հնձելազօրաց ջոկատը պարտաւորուեցաւ կռուիլ:

Բայց որո՞ւ հետ:

Որո՞ւ դէմ:

Խաւարին մէջ գնդակները կը տեղային չորս կողմէն ու իրենք ալ կը պատասխանէին:

Սակայն անօգուտ բան... իրարու հետէ դիակներ կը փուռէին:

Եւ որովհետեւ ամենք ձիու վրայ հնձած էին, ահեղի չուռով կը տապալէին գետին:

Վերջապէս կռիւը տեւեց ամբողջ երեք ժամ:

Րիֆաթ պէյ ոստիկանապետ նահանջել. ու հազիւ թէ ձիուն սանձը քաշելու վրայ էր՝ որ լեռան թիկունքէն դէպի վար իջնէ, ահա գնդակ մը հասաւ իր կուրծքին:

Այդ գնդակը Մուսա-պէկին գնտակն էր...:

Մուսա-պէկ գիտէր թէ պաշարման չղթայէն դուրս հեռու տեղ մը կեցած էր Րիֆաթ պէյ ու սպասով էր իր կեանքը. այդ պատճառաւ ապառաժի մը տակ պահուրտած կը դիտէր զանի ու դարանակալ եղած էր անոր կեանքին:

Գնտակը մխուեցաւ թէ չէ, Րիֆաթ պէյ ձիէն վար տապալեցաւ:

Առտուան լուսուն դէմ, երբ ոստիկան-հնձելազօրաց պետը հոգի կուտար, խումբին պահապաններէն մին պատահմամբ անոր մօտեցաւ ու դաչոյնի մը հարուածներով չախչախեց գլուխը:

Աւազակապետը իսկոյն հեռացաւ Արsour սարի թիկունքէն ու Սիփան լեռը դիմեց որ բաւական հեռու էր, իսկ Մուսա-պէկ Ոստան վերադարձած էր:

Այս հիանալի ճակատամարտին մէջ — եթէ կարելի է այսպէս կոչել — տեսնելու էր Սարկաւագին եռանդը, մանաւանդ անոր ուղիղ նշանառութիւնը: Սասունցի աղջիկը զրկուած էր իր լեռներէն ապրի քան վեց տարիներէ ի վեր: Երբ այսօր այդ լեռները կը բացուէին իր առջին ու հրացանն իր ուսէն կը կախուէր, ոյնեւս առիւծ մըն էր ան որ գառագեղէն դուրս կը նետուէր:

Ամբ. սիրելի Արապօին քովն էր ան ու կը կռուէր բոլոր անձնուիրութեամբը:

Տեղակալը չէր գուշակած անոր ով ըլլալը. սակայն չափազանց համակրած էր: Ու օր մը.

— Վարպե՛տ, մրմնջեց Արապօ՝ Աւազակապետին. մեր նորեկ ընկերը շատ կարիճ մէկն է: Անոր գնդակները պարապ չեն երթար. այնպիսի վրէժխնդրութեամբ կը նետուի թշնամիին մէջ, որ կը վախնամ վտանգը չուտով պիտի տանի զինքը: Ըսէք իրեն որ քիչ մը զըսպէ իր եռանդը: Ցանձնապաստանութիւնն ալ աղէկ չէ: Դեռ երիտասարդ է... շատ բան կարելի է սպասել իրմէն:

— Ես ալ առանկ կը տեսնեմ, սիրելի տեղակալս, պատասխանեց Աւազակապետը դառն ժպիտ մը պատկերացնելով իր չրթանց վրայ. բայց ի՞նչ ըսեմ... խորհրդաւոր անցեալ մը ունի որ չը թողուր այդ եռանդը մարելու: Պարապ է վէրք ունեցողին ըսել «մի՛ հառաչէր»: Մէկ նայիր, անիկա այնպիսի տառապանքներէ ազատելով հոս եկած է, այնպիսի բանտէ մը դուրս նետուած է, այնպիսի զարհուրելի կեանք մը ունեցած է որ կը սոսկամ եթէ լսելու ըլլաս: Անոր պատմութիւնն եզերական տուամ մըն է, զոր արտասուելով յայտնեց ինծի և խնդրեց որ գաղտնի մնայ մինչեւ ժամանակը հասնի:

— Մենէ գաղտնի՞ պահել ուզեց:

— Գաղտնի պահել չուզեց, այլ ժամանակին յայտնելու ուզեց:

Տեղակալը հառաչեց, յետոյ հարցուց.

— Գիտէ՞ք բնիկ ուրտեղացի է վարպետ:

— Առիկա յայտնեց, բնիկ Սասունցի է, մրմնջեց Աւազակապետը:

— Սասունցի՞:

— Այո՛:

— Ո՞ր ընտանիքէն:

— Ձչմարիտն ըսելով այդ ալ ըսաւ:

Այս խօսակցութիւնը չէր աւարտած, ահա խումբը մօտեցաւ իրենց:

— Լեռան չուրջը շատ ապահով է, յայտնեցին ահնոնք, և ամէն կողմը մաև եկանք:

— Աղէկ՝ վրայ բերաւ Աւազակապետը: Ահա հակայ Սեփան մերն է: Դուք կեցէք հոս: Ես մօտերս հայաբերել է ուտելու կրնամ ճարել անկից, եթէ երբէք ուտելու հայ մը մնացած է:

Աւազակապետը մեկնեցաւ:

Կէս օրը կը մօտենար: Խումբին պինդորները քարերու տակ չուք գտան ու հանգստացան:

Արապօ տեղակալն ու Սարկաւագ մինակ մնացին ապառաժի մը կուշտը:

Խոր լռութենէ մը յետոյ տեղակալը հարցուց:

— Իրա՞ւ է որ դուք Սասունցի էք:

— Իրաւ է մրմնջեց Սարկաւագը:

— Ո՛ր ընտանիքէն:

— Մխկենց:

— Մխկե՞նց, բացագանչեց տեղակալն ու սկսաւ մըտածել:

Ատ անունով ընտանիք մը չէր ճանչնար:

Հետեւաբար աւելցուց:

— Ո՛ր թուականէն ի վեր մեկնած էք անկից:

— Ե՛ս:

— Այո՛, դուք:

— 1894 էն ի վեր:

— Ըսել է թէ՝ Սասունի կոտորածին ժամանակ դուք հո՛ն էիք:

— Ճիշտ է:

— Կը ճանչէ՛ք Շահէնը:

— Մելիքենց Շահէ՞նը:

— Այո՛:

— Զեմ ճանչնար: բայց անունը լսած եմ: Անիկա կարմիր մէկն է կ՛ըսեն:

— Գիտէք ինչ եղաւ:

— Լսածիս նայելով բանտարկուած է:

— Ցեռո՛յ:

— Ուրիշ տեղեկութիւն չունիմ:

— Վայ, ուրեմն տեղէ մը լուր չառի՞ք:

— Ո՛չ:

Արտաքո ուրիշ հարցում մը չրրաւ. միեւնոյն ատեն չը յայտնեց թէ ինքն էր Շահէն և թէ բանտէն ազատուած էր:

Այսպէս երեք ժամ անցած էր:

Աւազակապետը տապրակ մը լեցուն հաց ու պանիր առած հետը, վերադարձաւ:

— Մեկնինք ասկից ալ, դնկատել տուաւ Աւազակապետը: Վանայ վիլայէթին վրայ աւելցած վաշա մը վիլայէթները հրաման առած են մեր ետեւէն հետապնդելու: Յոհեմութիւն է յարձակողական զէրք մը ընենալ անոնց դէմ:

Խումբը հաւաքեց զէնքերն ու ինկաւ ճամբայ: Երկար ձորէ մը դէպի հիւսիսային արեւելք դիմելով գիշերուան ժամը չորսին Արճէշու վերեւը բարձրացած բլուրներուն մէջ մտան: Անկից ալ ուղղակի Քալբերունակաց գաւառը ճեղքեց ու Տիրամայր կոչուած վանքին մօտերը դիրք մը գրաւեց որ չատ ապահով էր:

Աւազակապետը վաղուց էր այդ խորհրդաւոր ու ամբողջ հայութեան պաշտելի եղող վանքը չէր տեսած. այդ պատճառաւ կրօնաւորի տարազ մը հագաւ ու հո՛ն գնաց լուսոյ դէմ:

Հայաբնակ գիւղ մը կայ վանքին արեւմտեան կողմ հազիւ հարիւր տունէ կը բաղկանայ ան: Ատեն մը երբ ուխտատեղի մըն էր այն վանքը բոլոր քիւրտերուն ու հայերուն, գիւղացիները չատ հանդիստ կ՛ապրէին և չէին մտածեր իրենց ապրուստի միջոցներուն վրայ:

Բայց կոտորածի թուականէն ի վեր դադրած ըլլալով ուխտագնացութիւնը գրեթէ այս փոքրիկ գիւղը յետին աստիճանի թշուառութեան մէջ մատնուած էր. իսկ վանքը կը սկսայ լքեալ ու խեղճ՝ իր անցեալ օրերու փառքին հետ:

Աւազակապետը ծերունի կրօնաւորի մը դանդաղ ու մտախոհ քալուածքով վանքին բարձր որմերուն տակ կեցաւ և պահ մը այդ սրբատաշ քարեւուն նայեցաւ, որոնք հնութեան բովանդակ պատկերացումը կը ցոլացընէին: Ցետոյ դուռին առաջքը գնաց: Ծիշտ՝ հին օրերը... յիշեց այն կարօտալից չրթունքները, որոնք փակած էին այդ ծածուկ բայց հաստատուն դուռին ու անոր քարէ չրջափակերու վրայ:

Ու կամաց կամաց կը յառաջանար, պատանդմամբ դէմն ելաւ գիւղին ծերունազարդ քահանան, որ Տէր Մարտիրոս կը կոչուէր:

— Աստուած օգնական, Տէր Հայր, մրմնջեց Աւազակապետը:

— Աստուած օգնական, Հայր Սուրբ պատասխանեց

Տէր Մարտիրոս, որ խորին հետաքրքրութեամբ մը նայեցաւ։

— Ո՞ւր կ'երթայիք, նկատել տուաւ Աւազակապետը։

— Ինչ անեմ, ախըր սիրասնեղացաւ, Հայր Սուրբ մտածէ, մտածէ... էսպէս վանքին կողմն երթալ ո՞ւզեցի։

— Վանքը բա՞ց է,

— Որի համար։

— Ուխտաւոր չի՞ գար։

— Ինչ կ'ըսէք, էս երեք տարի է՝ ուխտաւոր մը տեսա՞ծ հնք։

— Ինչո՞ւ։

— Ինչու «ինչու» միթէ պատճառը ձեր սրբութեանդ յայտնի չէ։

— Ինչ գիտնամ։

— Աղէկ, բնիկ ո՞ր տեղացի էք։

— Ե՞ս։

— Այո՛. դուն։

— Պարսկաստանցի եմ։

— Մեր երկրին վիճակը ծանօթ չէ ձեզի.

— Չէ, ես Պարսկաստանի մէջ վանք մը քաշուած կ'ապրէի։

— Ինչ եղաւ որ այս կողմերը եկար։

— Ձենէ ինչ մեղքս պահեմ վանքին մէջ երեսուն տարի կեանք անցուցի։ Բոլոր աշխարքս, բոլոր մըտածումս, բոլոր անձնուիրութիւնս աղօթքն էր ինձի համար։ Օր մը քունիս մէջ երազ մը տեսայ, կին մը դէմս եկաւ ու ձեռքով մը նշան ըրաւ որ կենամ։ Նայեցայ ու մարիկ ըրի։ «Ես Աստուածամայրն եմ, ըսաւ անկուզեմ որ «Տիրամայր» կոչուած վանքն երթաս ու ձեռ-

քովդ անոր տաճարին կանթեղը լուսես»։ Արթնցայ ու սկսայ մտածել ուր է այդ «Տիրամայր» վանքը։ Մտածումներուս մէջ դարձեալ քնացեր էի։ Ահա այդ կինը ծպտելով երեւցաւ ինծի ու հարցուց. «ինչո՞ւ համար կը մտածես»։ Ան ատեն թոթովելով մրմնջեցի. «Սուրբ ուխանարատ կին, պարտքս ըլլայ երթամ, սակայն քու անուանդ ամէն տեղ տաճարներ կառուցուած են, ըսէ ինձի ո՞ր է այս վանքը, որուն կանթեղը լուսելու կը դրկես զիս»։ Ծայտնեց թէ վանայ նահանգին մէջ կը գտնուի։ Ահա այս պատճառաւ թողուցի մենաստանն ու եկայհոս։

— Միայն կանթե՞ղ մը լուսելու համար.

— Այո՛.

Ծերունազարդ քահանան իր գլուխը երկար չարժելով րսաւ։

— Ինչ ասեմ հայր պատուական, ջուրն եկեր ջաղացքը տարեր է. մեր Աստուածամայրն ալ անոր չախչախը կը հարցնէ՝։

Աւազակապետը չր կրցաւ իր ծիծաղը զսպել ու ըսկսաւ դառնութեամբ մը մրմնջել.

— Էհ, ինչ ընէ խեղճ Աստուածամայր։

— Ինչ պիտի ընէ իր զօրութեանը մեռնիմ. միթէ չէր կրնար չորցունել իր տաճարին կանթեղը մարող ձեռքերը։

— Այդ այդպէս է Տէր եղբայր գոնէ թշնամիները կը հասկընային թէ իրաւ զօրաւորն է ան և այնքան խըռովութիւններ տեղի չէին ունենար ինչպէս կ'ըսէք։

— Բայց ինչ որ է, եկած գտնուած էք. երթանք ձեր ուխտը կատարուի։ Երանի բարին ըլլայ։

Ու երկու եկեղեցականները դէպի վանքը յառաջացան։ Տէր Մարտիրոս գրպանէն բանալի մը հանեց ու բացաւ դուռը։ Նախագաւիթը մութ ու խոնաւ էր։ Ձե-

տոյ տաճառը մտան։ Շատ մեծ չէր ներսը. հազիւ գիւղական եկեղեցիի մը ընդարձակութիւնն ունէր. բայց բարձր ու մամուկներով ծածկուած էին, որոնց վրայ ուխտաւորներու չրթանց համբոյրներ դրոշմուած էին։ Խաչկալին առջեւը, խորանին ճիշդ դէմը կախուած էր արծաթ կանթեղ մը որ հին ժամանակներէ կը մնար ու Քիւրա Շէյխի մը նուիրական յիշատակն էր։ Կը պատմեն թէ Աչիրէթներուն էն ազդեցիկ էն անուանի ու միանգամայն էն բարեպաշտեան Շէյխ մը որ վերջէ մը կը տառապի եղեր։ Չէ մնացեր աչխարհիս երեսը բժշկութիւն դնել ու դարման որ չընեն այդ վերքին համար և անօգուտ բան։ Եւ որովհետեւ շէյխը չափազանց կրօնամոլ ու քրիստոնէութեան հակառակ մէկն է եղեր, նախապէս կը հաճարէ իրեն տիրամօր ոտքը երթալ, որպէս խորհուրդ կուտային իր արիւնակիցները՝ հազար ու մէկ օրինակներ մէջ բերելով։

Բայց օր օր յանկարծ երազ մը կը տեսնէ։ Երազին մէջ կին մը կը մօտենայ իրեն ու կըսէ. «անհաւատ Շէյխ ինչո՞ւ ոտքս չես գար որ բժշկուիս։ Ատ վերքը մահացու է... և դուն չատ չի քաշած պիտի մեռնիս։ Անդին աչխարհին ալ ատ վերքովդ լաւ տեղ մը չես ունենար...։ Եթէ կուզես չտառապիլ, սիրական կնոջդ մէջքի արծաթեայ գօտին չինէ կանթեղ մը և բեր կախէ իմ առջիս...։ Երբ վերդ բժշկեմ, դուն այդ լուսով աչքերդ բաց որ տեսնեն զօրութիւնս»։

Անհաւատ շէյխին համար այս երազը սոսկալի յայտնութիւն մը եղաւ։ Հազիւ արթնցած, սկսաւ դողալ. տակաւին երազին ազդեցութեան տակ կ'ապրէր։ Ո՞վ էր արդեօք այդ կինը, կը մտմտար շէյխը, Մէրիամ անո՛ւն պէտք է ըլլար անտարակոյս, քրիստոնեաներու Աստուածին, հրաշագործ Ցիսուսին մայրը, որ կ'երեւար իրեն այդ կնոջ կերպարանքով ու կը խօստանար զինքը

բժշկել. բաւական է որ հաւատաքի գար։

Ատոր վրայ անհաւատ շէյխը կնոջ գեղեցիկ գօտիովը կանթեղ մը չինել կուտայ ու կը բերէ տիրամօրը։ Կը բժշկուի ու կտակ կ'ընէ բոլոր քիւրատ գեղերուն որ յարգեն իր նուէրը։ Ահա այդ պատճառու Թալանի ժամանակ քիւրաները չը կողոպտեցին զայն։

— Իրաւ է որ սա կանթեղը քիւրատ Շէյխ մը նուիրած է, հարցուց Աւազակապետը։

— Գլուխն ուտէ ա՛ն ալ իր նուէրին հետ, մրմռաց Տ. Մարտիրոս նեղացած ձայնով մը։

— Ինչո՞ւ համար։

— Սա նուէր աուրդ Շէյխին մարդիկները չէին որ երկու ճահիլ ճիվան կարիճներս այս խորանին առջեւը կանթեղին տակ յօշոտեցին գազանեւրու պէս ու անոնց արիւնովը կանթեղն ալ ներկուեցաւ։

— Ձեր զաւակները սպանուա՞ծ են։

— Այ՛, երկուքն ալ։

— Ինչո՞ւ փախեր էին հոս։

— Ա՛հա, հայր սուրբ, ատոնց պատմութիւնը չատ երկար է և միանգամայն ազեատալի։ Թողունք զայն։ Կատարեցէք ուխտերնիդ ու մեկնինք։ Ես չատ սիրտ չեմ կրնար ընել հոս սպասելու։

Աւազակապետը հողէ աման մը առաւ, որուն մէջ կաւաւոր իւղ կար, գոր ձէթ կը կոչէին գիւղացիները, կանթեղը լեցուց, պատրոյգը բարձրացուց ու խաչ մը հանելէն ետքը վար իջաւ։

— Վերջացա՞ւ, հարցուց Տ. Մարտիրոս։

— Վերջացաւ. պատասխանեց Աւազակապետն ու մեքենաբար Տ. Մարտիրոսին ձեռքը բռնեց։ Կեցէք Տ. եղբայր, խօսք մը ունիմ։

— Ի՞նչ մը ունիք։

— Այո՛:

— Ըսէք:

— Սա տաճարին մէջ երկու սիրական զաւակներուդ արիւնը թափուած է անանկ չէ՞:

— Ճշմարիտ է.

— Կուզէ՞ք որ անոնց վրէժը լուծեմ:

— Որմէ՞:

— Ֆիւրաերէն:

— Ֆիւրաը չէ այդ ոճիրները յաջողը:

— Հապա՞:

— Ի՞նչ ըսեմ...

— Մի ծածկէք, հոս Աստուծոյ տաճարն է ու մենք ալ անոր պաշտօնեաներն ենք:

— Բուն յանցաւորը համիտեան կառավարութիւնն է:

— Աղէկ:

— Ան է որ վայրենի ֆիւրաին հրացան տուաւ և անոր դարաւոր սովորութիւնները մոռցուց: Ան որ մեր վանքերը մեր եկեղեցիները, մեր տաճարները, մէկ խօսքով՝ մեր սուրբ վայրերը քանդել տուաւ, որպէս զի մեր ազգին գոյութիւնը բնաջինջ ըլլայ. Ախ, չը գիտէք որչափ որ ֆիւրաը վայրենի է լեռնային է և աւազակային կեանք մը ունի, սակայն համիտեան կառավարութեան պէս անբարոյական ու նենգաւոր չէ:

— Ուրեմն համիտեան կառավարութենէն կը լուծեմ ձեր զաւակներուն վրէժը, չըլա՞ր:

Համիտեան կառավարութենէն... ախ հայր սուրբ, արդար է բանծնիդ. արդէն ձեզի և ինձի պէս ծերունիներուն մնաց համիտին դէմ կռուիլ անոնք որ բազուկներ ունէին, անոնք որ պզպզատէ թիկունք ու կուրծք մը կը կրէին, անոնք ամէնքն ալ ինկան փըճացան, անհետացան: Արևան աչխարք մը մնաց մեզի

իր աւերակներուն մէջ: Բայց ինչ է մեր վարած կեանքը սա բոլոր վրէժներուն դէմ, ինչ կարող ենք ընել, եւթի ազէկ էր Աստուած հոգինիս առնէր որ միանգամ ընդ միշտ ազատուէինք:

Աւազակապետը ժպտելով պատասխանեց.

— Տէր Մարտիրո՛ս, անա ինչպէս ըսի. Աստուծոյ նուիրական տաճարին մէջ ենք երկուքս ալ: Կը յայտնեմ թէ կրօնաւոր մը չեմ ես...:

— Հապա՞, բայագանչից քահանան,

— Ես յեղափոխական մըն եմ:

— Յեղափոխակա՞ն...:

— Այո՛... այսինքն հայրենեաց ու ազգին վրնուռներէն եմ: Եկայ որ բարի ու հայրենասէր մարդու մը յայտնեմ այն անհրաժեշտ պէտքը զոր հայթայթելու պարտականութիւնն ես առանձնած եմ:

— Ի՞նչ է այդ պէտքը:

— Հաց, ուրիշ ոչինչ:

— Մարդիկներդ չատուո՞ր են:

— Չէ. փոքրիկ խումբ մըն է, հազիւ 24 հոգիէ կը բաղկանայ:

— Ո՞վ է անոր գլխաւորը:

— Մեր գլխաւորին անունը Յան - Ճալատ է:

— Յան - Ճալա՞տ:

— Այո՛:

— Անիկա այս կողմե՞րն եկած է:

— Ճիշտ է:

— Ախ, բարի Աստուած... երէկ չէ առջի օրը վաչտ մը ձիաւոր զապթիէներ անցան: Մեր Ռէս Ծունան վերջէն յայտնեց ինծի թէ Յան - Ճալատի դէմ կ'երթան եղեր: Դուք այդ խումբին մէջ ինչ պաշտօն ունիք:

— Ինչ պաշտօն կրնամ ունենալ... կը տեսնէք թէ տրչափ ծերացած եմ, հետևաբար հրացան նետելու չափ

ուժ մը չունիմ... միայն թէ Ման Ճալատին ծառայութիւն մը ընելու համար, ասանկ ծպտեալ վիճակով դեղէ գեղ մաղ կուգամ ու պաշար կը ճարեմ։ Ա՛ս եղած է ուխտս և ա՛ս պիտի ըլլայ մինչեւ գերեզմանիս ցուրտ հողը։

— Աստուած կարողութիւն տայ ձեզի... մրմնջեց Տէր Մարաիրոս ու չուզմունքէն չը կրնալով արցունքները զսպել, սկսաւ արտասուել։

Ու առաջնորդեց Աւազակապետն իր անչուք բայց կոկիկ տունը, նստեցուց կակուղիկ մինտէրի մը վրայ և ըսաւ,

— Բարեկամս, կը խօստանամ ձեռքէս եկած օգնութիւնն ը՛ելլու։ Բայց խնդիրք մը ունիմ... արդեօք կարելի՞ է։

— Ինչ է, հարցուց Աւազակապետը.

— Կը փափաքէի անդամ մը այդ Ման-Ճալատ կոչուած մեծ մարդը տեսնել ու այնպէս մեռնիլ։ Ա՛խ, չատ բաներ լսած եմ իր վրայօք, չատ քաջութիւններ պատմած են ինձի անոր կեանքէն։ Ծերացած եմ, կը տեսնե՞ք մէկ ոտքս միշտ գերեզմանիս ճամբուն մէջն է, աչքս ցուրտ հողին տակ փակելէն առաջ անոր կերպարանքը տեսնեմ որ գոնէ երկու զաւակներուս վրէժը թողում իրեն։

— Ամենայն սիրով, տիկնա իմ պարտքս ըլլայ, կը խոստանամ անոր ըսել ու երկու օր ետքը, գիշեր մը, վանքի եաին, այն խոր ձորակին մէջ առաջնորդել զինքը ուր կարող ըլլաք երկարօրէն տեսակցիլ։ Ձեր խընդիրքը չը պիտի մերժուի։

Տ. Մարաիրոս՝ուրախութիւն մը զգաց ու իր հոգեկան բովանդակ տրամադրութիւնը ճառագայթ մը պատեց։ Այն գիշերը պատրաստեց՝ ինչ որ կրցաւ պատրաստել ուտելիքի վերաբերեալն ալ ու յանձնեց Աւազակապետին և կրկնեց։

— Ես վաղը չէ միւս օրը գիշերուան ժամը չորսին ձեր ըսած ձորին մէջ պիտի սպասեմ։ Անպատճառ եկէք։ Ծայտնեցէք իրեն թէ կարեւոր գաղտնիք մըն ալ պիտի հաղորդէ ծերունի քահանան։ Գացէք Աստուած ձեզի հետ ըլլայ։

Աւազակապետը չուվալը չալկած՝ անցաւ իրարու չղթայուած բլուրներուն մէջէն ու ժամէ մը մօտեցաւ խումբին վայրը։ Գիշերային արթուն պահակն իսկոյն անոր դէմը ելաւ ու յագանօք կանգնէն վար առաւ հացի բնոը։

Երկու օր վերջը խոստումին համաձայն, հետեւ առաւ Սարկաւագը գիշերուան ժամը չորսին այն խոր ձորակն եկաւ ուր պիտի սպասէր գիւղացի քահանայ մը։ Աւազակապետը հագած էր լեռնային աւազակի մը սրմայ բանուածքով սարազ մը։ Ուսերէն կախուած էին խաչափակ փամփչատակներ ու մէջքէն կախուած էր արծաթեայ թուրը։ Իսկ Սարկաւագը պարզ էր իր լեռնային հագուստին մէջ։

Տէր Մարաիրոս ժամանակէն առաջ ձորը դիմած էր ու ուռենիի ծառի մը տակ, պղտուկ ազբիւրի մը քովիկը նստած կը սպասէր։

Աւազակապետն ու Թիկնապահն անոր մօտեցան ու բարեւեցին։

— Սրտնեցէք հայր պատուական, ըսաւ Աւազակապետը ձայնը կեղծելով։

Ու երկուքն ալ ձեռքը համբուրեցին քահանային խորին պատկառանքով մը։

— Աստուած օրհնէ ձեզ որդեակներս Թոթովից բարեմիտ քահանան։ Ո՞վ էք դուք։

— Ես ա՛յն անձն եմ որուն համար կը սպասէք հոս, պատասխանեց Աւազակապետը։

— Յան-Ճալա՞տ։

— Այո, նոյն ինքը։

— Դո՞ւք բացագանչեց Տէր Մարտիրոս՝ բոլորովին յուզուած ձայնով մը։

— Ես, կրկնեց Աւազակապետը։ Յայտնեցէք ձեր գաղտնիքը, ինչ է։

— Եկէք ուրեմն Թոմոլեց քահանան ու զանոնք առաջնորդեց ձորակին էն նեղ մէկ անցքին մէջ ու քարանձաւին մը առջին կեցուց։ Հոս անտուկ մը հրացան ունիմ, որ չորս տարիէ ի վեր կը հնոյ պահուած, եթէ հրացանի պէտք ունիք, առէք զանոնք։ Ամենևին ժանգոտած չեն։ Ես չարաթուան մէջ երկու անգամ զանոնք մաքրած եմ ու հոգուոյս պէս դուրգուրանքով մը խնամած եմ։

Աւազակապետը Տէր Մարտիրոսին ցոյց տուած քարանձաւը մտաւ, որ բաւական երկայն ու մարդ մը պարտկելու չափ լայնութիւն ունէր։ Մթութեան մէջ խարխափելով մինչեւ ներքին մասը յառաջացաւ և քարերու տակ թաղուած անտուկը դուրս հանեց։

— Ո՞ւսկից է այս զէնքերը ձեր ձեռքն ինկած, հարցուց Աւազակապետը։

— Առանք փաշաքէն զրկուած էին իմ զաւակներուս ու հարկ եղած տեղն կառչին, պատասխանեց Տէր Մարտիրոս, սակայն կազմուած խումբը սա Բզնունեաց փոկրիկ թերակղզին մէջ չարդուեցաւ, անոնց զէնքերը գիշերով հոս փոխադրուեցան։ Այդ կառչին մէջ ինկաւ մէկ որդիս. իսկ երկուքը կարողացան զէնքերը փախցընել, յետոյ սպաննուեցան վանքի տաճարի հանդէպ։

Աւազակապետը անտուկը դարձեալ քարանձաւին մէջ դրաւ ու ըսաւ.

— Տէր Մարտիրոս, պահեցէք զանոնք. երբ պէտք ըլլան մեզի, ան տեղն կը փոխադրենք։ Գալով զաւակներուդ վրէժին, անիկա մեր պարտականութիւնն է։ Աղօթեցէք որ Աստուած առաջնորդէ մեր քայլերը։ Կեցէք. ձեղնէ զատ կա՞ն ուրիշ դիտացողներ։

— Ինչ բան։

— Սա զէնքերուն հոս ըլլալը։

— Բնաւ։

— Խիստ լաւ։ Քարայրին մէջ չի՞ կրնար ըլլալ որ ուրիշ մանուկներ ըլլան։

— Չէ՛, որդեակս, չէ... այս ձորը մէկը չի գար, արիւնալի ձոր մըն է։ Եւ սա քարերը միայն արիւնահոսող բնակարաններ եղած են։ Գիշեր է։ Եթէ ցօրեկ ըլլար, պիտի տեսնէիք թէ ինչ զարհուրելի խորխորատ մը կար սա ապառաժներուն առջին և թէ քարայրն ինչ կերպով կը տեսնուի։ Ես վարժուած ըլլալուս, կարող եղայ անվնաս առաջնորդել ձեզ հոս, եթէ ոչ դժուար է ճամբան իսկ գտնել։

Աւազակապետը չառարկեց։ Կրկին բացաւ իր զէնքերը, պատկառելի ծերունիին ձեռքը համբուրեց ու բաժնուեցաւ Թիկնապահին հետ։

Տէր Մարտիրոս վերադարձաւ գիւղը։

Աւազակապետը յանկարծ լեռան եռեւէն ձայներու չշուկ մը լսեց։ Ականջ դրաւ և հասկցաւ որ Կաւավաքեանց Թղթատար չոկան էր, որ վիրջին խուզբութեան պատճառաւ երեսուն ձիաւոր սպահականներ կը բաղկանար։ Ապահովի մը եռեւէն մտիկ ընելով համոզուեցաւ որ հանդիսաւ առնելու համար նետած էին ամենքն ալ։ Եւ որովհետև այդ գնդասած տեղը շատ հեռու չէր խումբին դիրքէն և անմիջապէս լսուած իր մարդիկներուն որ լեռան թիկունքէն դէպի վարը լաւ մը պաշարումի տակ առնեն Թղթատար չո-

կատը։ Ասիկա կէս ժամէն կատարուեցաւ։ Կը մնար յարձակումին։ Աւազակապետը՝ հետն առած երիք հոգի՝ մօտեցաւ ապառաժին ու գոչեց։

— Յան-Ճալատի անունով կը հրամայեմ ձեզի որ անձնատուր ըլլաք, եթէ ոչ գլուխնիդ տեղը չը մնար։

Այս վճռական ու միանգամայն վրէժխնդիր ձայնը չփոթ ու ալմուկ ձգեց ջնկատին մէջ ու սարսափեցուց ղանմանքը

— Անձնատո՞ւր էք... պոռաց Աւազակապետը։

— Անձնատուր ենք, պատասխանեցին սահմկած թոյլ ոտիկանները միաբերան։

— Նախ զինաթափ եղէք ու զէնքերը մէկկընուդ յանձնելով հոս ղրկեցէք։ Ցետոյ մազի մը չափ տեղերնուդ մի երերաք։

Ոտիկանները յանձնեցին զէնքերը։

Ան ատեն Աւազակապետը սուլիչով մը պաշարման չղթան նեղցուց ու չրջափակ մը դարձուց իր գինեալ մարդոց խումբը։ Ու ինքը մօտեցաւ գերիներուն։

— Ո՛րն է ձեր Փոլ Աղասին, հարցուց Աւազակապետը։

Աղա սա է, սա է, մատնանիչ ըրին ոտիկանները չորս դիէն։

— Դո՞ւն ես ըսաւ Աւազակապետը մատնանիչ եղած մարդուն։

— Ես եմ դողդողաց Փոլ Աղասին որ ոտքերուն վրայ կենալու անգամ ժամանակ չունէր։

— Աղէկ, ըսէ նայիմ, ո՞ւր է պայուսակը։

— Հոս է։

— Տուր ինծի։

— Հրամեցէք։

Աւազակապետը քիւրտերէն լեզուով ըսաւ Արապօին։

— Բացի կառավարութեան վերաբերեալ թուղթե-

րէն ու նամակներէն ուրիշ ոևէ բան մի առնէք։ Մենք գողեր չենք։

Արապօ մէկ կողմը դրաւ դրամներուն քսակները, միայն թէ թուղթերն ու նամակները առաւ. յետոյ դրամները պայուսակին մէջ գետեղեց։

Փոլ Աղասիի, Յան-Ճալատի հրամանին համաձայն ես դրամական որ և կողոպուտ չեմ ըներ, նկատեց Աւազակապետը միայն թէ կառավարութեան թուղթերն ու նամակները կը տանիմ անոր։ Գնա քու կառավարութեանդ ու Սուլթան Համիտի ըսէ որ Յան Ճալատ աւազակ մը չէ, ինչպէս կը յայտարարէ։ Անիկա արդարութեան իրաւանց ու օրինաց պաշտպանն է։ Գնա, եթէ Յան-Ճալատի հրամանը չըլլար, իմ ձեռքէս ողջ չէր մնար ձեր ամենուն գլուխը։

Այս ըսելով՝ Աւազակապետը սուլեց և այդ նշանով հակառակ խումբին որ հեռանայ։ Երբ խումբը հեռացաւ, ինքն ալ ապառաժներու մէջ անյայտ եղաւ։

Աղօթարանի դէմ Աւազակապետը խոհեմութիւն հատկցուց այդ կողմերէն ալ դառնալ. ուստի միչտ լեռներու մէջ յառաջանալով՝ խումբը բերաւ վարագայ լերդը թայակապ սարերու թիկունքը։ Հետեւաբար մօտաւորապէս ինքը ժամ անընդհատ ճամբայ քալած էր։

— Էհ, սիրելի զաւակներս, ըսաւ ան՝ ճակատի ոլորտն քրտինքները սրբելով, բաւական յոգնեցայ ես և յոգնեցուցի ձեզ։ Հիմակ ալ հանգիստ եղէք։ Երկու օրուան պաշար ունինք։ Անկից ետքը Տէրը կարող է։ Այս սարը յաւիտենական սարսափ մրն է Համիտի զինուորներուն, ոչ անոնց հրամանատարը հրնայ սիրտ ընել հոս գալու և ոչ ալ անոնց Եըլտըզի Մարգասպանը։ Մենք վարագայ վանքին ալ մօտ ենք։ Հարկ եղած ատեն՝ ատ ևս գլուխ վեղարաւորներէն կրնանք ուտեստ առնալ։ Անոնք թէեւ հայրենասէր չեն, սակայն «վախը

մահէն չար է» ինչ ապուր ուտեն... պիտի սիպտուին օգնել մեզի որ անոնց չուքին չի դպչինք: Ա՛խ. սա վեղարաւորները կուգան ազռաւներու կը նմանին... գիշեր ու ցորեկ իրենց կեանքէն զատ բանի մը վրայ չեն մտածեր: Արեան անզուսպ յորդումը դադրած է անոնց երակներուն մէջ. միայն նշանաբան մը ունին «ագօթենք ու ապրինք.»

Աւազակապետը կը խօսէր երբեմն, բայց անանկ ոգեւորուած կը խօսէր որ խումբը կը դիւթուէր, կը յափշտակուէր այդ պահուն: Անոր ձայնին մէջ անանկ արտասանութիւն մը կար, որ մարդուս սիրտը կը թրթռացնէր իր բովանդակ զանգուածովը:

Աւազակապետը թղթատար ջոկատէն առած թուղթերն ու նամակները բանալով բաւական կարեւոր գաղտնիքներ գտաւ անոնց մէջ: Ամենէն աւելի աչքի զարնուածը պաշտօնական գրութիւն մըն էր զոր վանի կուսակալ Թահիր փաշան Բ. Դրան կը ղրկէր: Այդ պաշտօնական գրութիւնը չատ կարճ բայց խորհրդաւոր էր: Հնացեալները վաչխարական նամակներ էին: Ամենքն ալ պատռեց ու նովին տուաւ: Միայն սա մէկ գրութիւնն իր ծոցը գտաւ և երկու օր ետքը, գեղացի պարզ քահանայի մը տարազով դէպի քաղաքը դիմեց:

Դեռ բաւական արեւը չէր ծագած երբ քաղաքը մտաւ: Բաւական տեն թափառեցաւ որ ժամը գտնէ երեքին մօտենար: Ան տեն ուղղակի բարձր ու հոյակապ տանի մը դուռը զարկաւ: Սպասուհի մը բացաւ դուռն ու վեր հրամցուց զինքը: Գեղեցիկ դահլիճի մը մէջ քառորդի մը չափ սպասեց թէ, ահա ներս մտաւ բարձրահասակ ու յաղթանդամ մարդ մը:

Այս մարդը մեր Վանի ջոջն էր:

— Ողջոյն, ջոջ աղա մբռնչեց Աւազակապետը:

— Օրհնեցէք, տէր հայր, վրայ բերաւ ջոջը, բարին էրնի, ինչ կայ:

— Բարի է ջոջ աղա, հանգիստ եղէք: Միակ թէ գաղտնի թուղթ մը ունիմ քովս...:

— Գաղտնի թո՞ւղթ մը:

— Այո:

— Ինչ թուղթ է, ո՞վ տուաւ:

— Մէկը չը տուաւ:

— Հապա՞:

— Ճամբուս վրա գտայ:

— Ինչէ՞ն գիտէք որ «գաղտնի թուղթ մըն է«:

— Ինչ չատ կարդալ գիտեմ:

— Ինչ լեզուով է:

— Թուրքերէն:

— Տուէք նայիմ:

Աւազակապետը գրեթէ երկիւղալի զգուշութեամբ մը թուղթը ծոցէն հանեց ու ջոջին յանձնեց դողդողալով:

Վանայ ջոջը գրպանէն հանելով ակնոցը որ ոսկեպատ էր, դրաւ զայն աչքերուն ու բացաւ այդ գրութիւնը, որ հետեւեալը կը պարունակէ.

Կուռակալութիւն Վանայ
Համար 75
Թիւ 117

Վսեմ. Բարձր. Եպարքոսին

«Բ. Դրան հրահանգին համաձայն՝ Վանայ նահանգը ընդհանրական չղթայի մը տակ առնուած է:

«Ոստիկան հեծելազօրաց նոր վաշտը կազմակերպած ու իրկուընէ ի վեր աւազակ Խան-Ձէլատի եռեւէն ղրկուած է:

«Օր ըստ օրէ տեղացի հարուստները վճարելու վրայ եմ: Արդէն անոնց ազդեցութիւնը բոլորովին ջնջե-

ած է։ Մխիթարյան աստեն՝ անոնք միայն մնացած են միայն կառավարական պաշտօնէութեանց մէջ, որոնք մեր չահուն ու մեր օգտին համար կը ծառայեն։ Իսկ ջոջը ձեռքիս մէջ է...

«Քիչ առնէն Խան-Ճէլաթի դլուխը պիտի դրկեմ Ձեր վեհութեան։»

Կուսակալ Վանայ Նահանգին
ԹԱՀԻՐ

1899 Յունիս 14
Վան-քաղաք

Ու այս կարեւոր ու միանգամայն գաղտնի գրութիւնը Վանի ջոջը ծայրէ ի ծայր կարդալէ հետը, սոսկումով մը հարցուց.

— Ըսէք Տէր Հայր, ուսկից կուգայիք։

— Մե՛նք չեչոեց Աւազակապետը։

— Այո՛ դուք։

— Ես Տիրամօր կողմերէն կուգայի։ Լեռան մը մէջ գտայ այդ գրութիւնը։

— Չունէ զատ մէկը տեսա՞ւ։

— Ես միտակ էի։ Վերն Աստուած ու վարը՝ մենք երկուքս գիտենք անոր պարունակութիւնը։

— Խիստ լաւ, ինչպէ՞ս եղաւ որ առաջին անգամ ինծի դիմեցիք։

— Ա՛ռ գրութեան մէջ «Վանայ ջոջը ձեռքս է» յայտարարուած է։ Հարցուցի մէկ երկու քաղաքացիներու թէ «ո՞վ է Վանայ ջոջը»։ Ձեր տունն ինծի ցոյց տուին։ Ես ալ վստահաբար ներս մտայ։ Եթէ սխալած իսկ ըլլայի, դարձեալ ո և է կասկած մը չը կար, որովհետեւ հայ էիք։

— Այդպէս է, բարի եղաւ որ ուղղակի հոս եկաք։ Այս գրութիւնը խորհրդաւոր գրութիւն մըն է և կառավարութեան համար մեծ արժէք ունի։

— Ատոր մէջ յիշուած Խան-Ճալատ Աւազակապետը հա՞յ է ջոջ ալ։

— Կ'ըսեն թէ հայ է։

— Հարցունելուս պատճառը այն է որ ասկէց տասն օր առաջ մէկը ներկայացաւ ինծի ու Խան-Ճալատի անունով ուտելիք պահանջեց։

— Ինչ լեզուով խօսեցաւ։

— Քաղաքացի հայու մը պէս մաքուր հայերէնով խօսեցաւ ինծի հետ ու պատուիրեց որ մէկու մը չը յայտնեմ։

— Սա ըլլալու է, բայց ներեցէք որ անգամ մըն ալ բերանիդ չառնէք Խան-Ճալատի անունը։

— Ինչու, ինչ կայ որ։

— Ինչպէս ինչ կայ, գլուխնիդ կ'երթայ մարդ Աստուծոյ։

— Անանկ է նէ ինչուս պէտք, ամենևին խօսք չեմ ըներ անոր վրայօք։ Հիմակ այդ թուղթն ինչ պիտի ըլլայ։

— Այս գրութիւնը ձեղի հարկաւոր չէ։ Ես կը յանձնեմ զայն ուր որ պէտք է։

— Ո՞ւր։

— Կառավարութեան։

— Կառավարութեա՞ն։

— Ի հարկէ։

— Ինչ ըսելով։

— Անոր կը պատկանի։

— Ամենևին։

— Հապա՞։

— Ես կ'ըսեմ թէ այս գրութիւնը հայ ազգին կը պատկանի, իրրեւ վաւերական ապացոյց մը համիտեան ջարդարարութեան հետեւելիք չարագործութեանց։ Պէտք կառավարութեան հետեւելիք չարագործութեանց։ Պէտք է դուք և ուրիշ կարեւոր հայ անձնաւորութիւններ մէկ

տեղ դաք ու խորհրդակցիք ասոր սարսռալի պարունակութեան մասին։ Ինչ կառավարութիւնը կը յայտարարէ բացէն ի բաց թէ՝ «հայը ջնջուելու մօտ է» այս գրութեան մէջ, դուք դարձեալ կը ճանչէ՞ք զայն և կ'ընդունիք իբրեւ կարավարող մարմին մը։

— Մեր քովը մնալու ըլլայ ինչ արդիւնք պիտի յուսաք։ Չէ՞ որ առաջին անգամն ըլլալով պիտի պահանջեն ձենէ որ յայտնէք գրութեան ոլ տուած ըլլալը։

— Էյ...

— Այնատեն դուք ինչ պիտի ընէք։ Չէ՞ որ կամ ինքզինքիդ պիտի դատապարտէք և կամ դաւաճան պիտի ըլլաք. մին կամ միւսը, կա՛յ ուրիշ միջոց մը։ Մոհեմութիւն է բրածնիդ։

Վանա ջոջը չի գիտցաւ թէ իր դէմը գտնուողը հասարակ մահկանացու մը չէր և թէ չինական միամիտ քահանայ մը չէր իր պարզ տարազին տակ պարունակող այդ մեծ մարդը. հետեւաբար ուզեց հաւատացնել թէ՝ գրութիւնը կառավարութեան պիտի յանձնէր։ Բայց երբ լսեց եկեղեցականի ցնցոտիներով ամփոփուած քահանային առարկութիւնները, չը կրցաւ ճշմարտութիւնը ծածկել։ Ձեռքը քրանաթոր ճակտին տանելով ըսաւ.

— Իրաւունք ունիք Տէր Հայր, ամէն կերպով վըտանգաւոր է այդ գրութեան մասին խօսք մը ընելը։ Հիմակու հիմա թող մնայ։ Տեսնենք օր մը Աստուած հարկաւ երկու դուռնէն մէկը պիտի բանայ մեզի։

— Առանկով ալ փուչիներու մէջ պիտի թողունք զայն, այնպէս չէ՞ առարկեց Աւազակապետը։ Մինչդեռ այդ անանկ գրութիւն մըն է որ երբէք ծածկելու չի գար։ Ազգին ու հայրենեաց անկումը յայտարարող վա-

ւերական թուղթ մը պահելը պարզապէս դաւաճանութիւններու էն պարկելին է... և ասիկայ ձենէ չեմ կըրնար յուսալ։

— Աղէկ տէր պապա, ինչ ընելու է։

— Անմիջական դարման մը։

— Ինչպէս։

— Կեցէք ջոջ ազա կարծեմ այդ գրութեան մէջ յիշուած է թէ՝ «վաչա մը նոր կազմակերպուած Ոսմանկան-հեծելազօրք բերուած է Խան-Ձէլաար ձերբակալելու... անոր գլուխը չուտով մը պիտի իյնայ մեր ձեռքը։»

— Այո, այսպէս գրկուցում մը կայ։

— Ասիկա ճշմարիտ է՞, գուք կառավարութեան գործառնութեանց քիչ շատ տեղեակ է՞ք։

— Ճշմարիտ է։

— Շատո՞նք է որ կազմակերպուած է այդ վաչաը։

— Չէ մօտաւորապէս երիու չաբաթ կ'ըլայ։

— Դէպի ո՞ր կողմերը գրկուած է։

— Ասիկա յայտնի չէ, մանաւանդ ինչ վերաբերութիւն ունի մեզի հետ։

— Հարցնելուս պատճառն ուրիշ բան մը չէ եթէ ոչ ազգիս ու հայրենեաց ծառայութիւն մը ընել կուզեմ։

— Ինչպէս։

— Պարտականութիւն մը համարելով ինձի, կինայ լեռնէ լեռ, սարէ սար ու ամենուրեք, մը փնտռեմ Խան-Ձէլատն ու անոր կը յայտնեմ կառավարութեան այդ քաւմնելի դաւը, միայն թէ ճշմարտութիւնն ըսէք, այդ մարդը պարզ աւազակ մըն է, թէ ոչ հայրենիքի գինուոր մը, հարկաւ կառավարական չրջանակներու մէջ խօսքն եղած է։

— Կառավարական չրջանակներու մէջ աւազակ անուն կուտան անոր ամենքն ալ. ինչ կը նայիս։

— Իմ փնտռածսատ չէ, գիտեմ թէ ստորակարգ-

նալ պաշտօնեաները մեր ոչխարներուն պէս են, յաճախուն կը հաւատան, ու տեսածնուն կը զարմանան։ Ես կը հարցնեմ ձեզի, Թուրքերու բարձրաստիճան չրջանակներու դարձուածքները։ Հարկաւ բարձրագոյն դռնէն ամէն բան կիմանան անոնք։

— Ատոնք իմ առջիս կարելի՞ է հայու մը յեղափոխական անուն տան, բնական է աւազակ պիտի կոչեն ամէն անոնք որ հայրենեաց սիրոյն կ'իյնան լեռներու մէջ։

— Ուրեմն Յան-Ճալատ կ'ընդունի՞ք որ հայրենեաց ու ազգին գինուոր մըն է։

— Եթէ խղճիս հարցունելու ըլլամ՝ կ'ընդունիմ։

— Էհ, ուրեմն ես ալ այս գրութիւնը Յան-Ճալատին պիտի տանիմ չըլլա՞ր։

— Ինչ գիտնամ, ուր պիտի գտնէք գինքը։

— Հըր՛մ. ջոջ աղա, մի նայիք հասակիս. ես դեռ հայրենեաց մեծ ծառայութիւններ կարող եմ ընել։ Իմ մէկ ձեռքս թուր և միւսը՝ խաչ մը եղած է տարիներէ ի վեր։ Այդ լեռներու մէջ գիշեր ըլլայ թէ ցերեկ, ես թափառած եմ ամիսներով։ Ինչ կայ Յան-Ճալատը գտնելու, քանի որ լեռներն ամենքն ալ ծանօթ են ինծի։ Մեղքս չեմ պահեր, սա աքեմը վրաս առնելէ առաջ արիւնարբու մէկն էի, որուն Աւազակ անուն կուտայ կառավարութիւնը։

— Աւազա՞կ մըն էիք։

— Այ՛, չատ տարիներ, բայց հարկադրուեցայ սա աքեմը վրաս առնել որ կարենամ ծածկել ինքզինքս։ Ահա ատոր համար է որ վստահօրէն կը յայտնեմ թէ Յան-Ճալատը չը կրնար ձեռքէս ազատիլ։ Միայն թէ մի դուցէ գրութեան մէջ նշանակուած Վանայ ջոջին ով ըլլալը հարցնէ ինծի. ան տեսեր ի՞նչ պատասխանեմ։

— Լսէք որ «չեմ ճանչեր»։

— Սո՞ւտ խօսիմ։

— Հապա ի՞նչ պիտի ըսէք։

— Ճշմարտութիւնը։

— Հոգ չէ տասնիկ ըսէք։

— Եթէ կամք ընէ ձեզի տեսնելու, առաջնորդե՞մ գինքը։

— Ո՛չ։

— Հոս։

— Տէր Աստուած, ինչպէս, կարելի է տասնիկ մարդ մը յանձն առնէ մինչեւ հոս գալու։

— Ինչ կ'ըլլայ, միթէ տարիներով այդ խարխրդաւոր կեանքին մէջ պարտկող մարդը չը՞ կրնար միջոցներ հայթայթել ոչ թէ հոս գալու. այլ կուսակալին անգամ ներկայանալու։ Ասիկա խնդիր մը չէ... միայն թէ դուք հաւանելու էք. կ'ընդունի՞ք։

— Ինչ ըսեմ տէր հայր, դուք աւելի կը տեսնէք քաղքին կատածելի դրութիւնը. ամէն բան մտքի վրայ է։ Եթէ յանկարծ մտանելու ըլլայ ան տեղն ինչ վիճակի կը հանուիմ ես, չէ՞ որ ընտանիքս սրէ կ'անցուի։ Նայեցէք ես զաւակներու տէր եմ անոնք ինչ զաւակներ մէկը չունին։ Մանաւանդ տասնիկ փոքրիկ պատճառ մը կը փնտռէ կառավարութիւնն որ գրաւէ կալուածներս, որոնց վրայ չորս բացած է իր աչքը։

— Աստուած իմ կարծիքով, պատճառ մը չեն Յան-Ճալատին համար, ջոջ աղա։ Անիկա ազգին գոյութիւնը կը մտածէ, որովհետեւ անոր անկումը նաև ձեր անկումն է։ Տեսէք սա գրութեան մէջ վանի կուսակալը Մեծ Եպարքոսին կը գրէ. «Հայը ջնջուելու վրայ է»։ Ըսել է թէ՝ ջնջուած պիտի ըլլաք. երբ հայ անունով ուզէք հակառակ պարագային մէջ պիտի ուրանալ ուզէք ազգութիւնիդ։ Աներեւութական և վճռական է։ Դուք պիտի ուրանա՞ք ազգութիւնիդ միմիայն զաւակներուդ սիրոյն համար։

— Աստուած չընէ։

— Հապա զաւակներդ։

— Թող աչքիս առջին յոչոտուին, բայց ես չը տեսնեմ անոնց ուրացումը։

— Հիմակ ամփոփեցէք մտածումներդ, կը հարցնէի թէ՝ Յան-Ճալատին հոս գալը պիտի ընդունիք։

— Էհ, ինչ հարկը պահանջելու ըլլայ պատրաստ եմ տէր հայր։

— Աւազակապետը մինչեւարար ոտքի ելաւ ու ջոջ աղային ըսաւ.

— Յիշեցէք, ասկից քանի մը տարի առաջ այս ցնցոտի աքեմովը է որ տունդ կը մտնէր Ներսէս Արծրունի, անանկ չէ՞։ Ահա այսօր ալ նոյն ցնցոտին է վրաս, նոյն անձն եմ ես ու կը կոչուիմ Յան-Ճալատ Աւազակապետ։

— Դո՞ւք, բացագանչեց Վանի ջոջը.

— Այո, ես։

— Ո հ, Աստուած իմ, այո, յիշեցի, նախ Շէյխի տարազով ներկայացաք ինծի, յետոյ քահանայ մըն էիք ճիշտ հիմակուան պէս, իրաւ է, իրաւ։ Բայց ուսկից ձեր ձեռքն անցած է այդ պաշտօնական գրութիւնը։

— Չէ՞ք կրնար գուշակել, Թղթատար Չոկատին դէմն ելայ ու անոր պայուսակէն հանեցի զայն։

— Զարմանք, քանի՞ օր եղաւ։

— Սանկ նանկ երեք օր մը կայ։

— Ո՞ւր էր Թղթատար Չոկատը։

— Տիրամօր լեռներու թիկունքը։

— Սպանուա՞ծն ալ անոր ունեցա՞ւ։

— Ամենեւին։

— Զը դիմագրեցի՞ն ասոնք։

— Ինաւ, միայն գնդերը յանձնեցին ու կեցան ո-րովհետեւ Յան-Ճալատի անունը տուած էի անոնց։

— Ինչպէս կ'ըլլայ չորս մը անգամ չելաւ։

— Կերեւի թէ կուսակալը սրտին ցաւէն բան մը յայտնել չուզեր։

— Ատանկ ըլլալու է։

— Այն չէ, հիմակ ո՞ւր կը գտնուիք։

— Լեռներու մէջ, ամեն տեղ։

— Հաւանական է որ մեկ երկու օրէն իմանամ ոստիկաններու վաշտին ուր երթալը, ինչ կերպով լուր տալու՞է ձեզի.

— Ես կարող եմ գալու։

— Իմիտ լաւ։

— Մինակ թէ հարցում մը ունիմ ձեզի։

— Ինչ է։

— Ասկից քանի մը տարիներ առաջ Առաքել Էֆէնտի մը կար, կը յիշէք։

— Կը յիշեմ։

— Անոր կինը մեռա՞ծ է թէ ողջ է։

— Կը ճանչէ՞ք զինքը։

— Կը ճանչեմ։

— Ողջ է։

— Ո՞ւր կը գտնուի։

— Սա դիմացի տունը։

— Ինչ կ'ընէ հոն։

— Ինչ պիտի բնէ։ Երիկէն մնացածդրամով տուն մը գնեց։ Հիմակ վերը վարձու տուած է. իսկ վարի յարկը ինքը կը նստի։ Ինչ մըն ալ մօտիկ ազգականուհիա է։

Այսինքն հօրաքրոջը աղջիկն է։

— Գոնէ հանգիստ կ'ապրի։

— Ինչ հանգիստ պիտի ապրի. Երկան անձնասպանութիւնն ու մեկ հատիկ զաւկին մահը միշտ աչքին առջեւն է։

— Աւազակապետը խօսքը փոխեց։ Իւր մտածումէ մը եաքը յարեց.

— Քալաքին ինչ դրութեան մէջ է. սանկ պաշարելու չափ ուժ կրցա՞ծ է ձեռք բերել։

— Մ՛խ, ես բան մը չեմ տեսներ, միամիտ ձեւակերպութիւն մը կայ ամէն տեղ, այսչափ.

Աւազակապետը չը չարունակեց։ Ոտքի ելաւ ու մեկնեցաւ դէպի Աւանց, տեսնելու համար Միրօ ախպարը, որմէ բաւական առեն բաժնուած էր. Բերդին հիւսիսակողմը փոս մը մտաւ և վրայէն հանեց սքեմն ու գլխոցն գտակը. Զանոնք իր փոքրիկ խուրձին մէջ տեղաւորեց. Եւ որովհետեւ սքեմին տակէն քուրա գեղացիի մը հագուստը կը կրէր, բոլորովին ծպտեցաւ.

Նաւամատոյցը դիմեց ու սկսաւ անդին ասդին աչքերը դարձնել.

Կուռօ, ինչ կ՛ուզես, հարցուց երիտասարդ մը թուրքերէն լեզուով.

— Քիրվա Միրէ հոս չէ՞, պատասխանեց Աւազակապետը.

— Չէ, անիկայ չաբաթ մը եղաւ որ հիւանդ է.

— Ո՛ւր է.

— Աւանց.

— Որո՛ւ տունը.

— Ինչ տուն, նաւավարներու չվաքն է. եթէ հարցնես, ամէն մարդ քեզի ցոյց կուտայ.

Աւազակապետը դրեթէ արագ արագ Աւանց դիմեց ու հարցնելով գտաւ նաւավարներու չվաքը. Ներս մըտաւ և տեսաւ գետնամածին վրայ անկողին մը. Մօտեցա՛ւ... ախ, Միրօ ախպարն էր.

Տառապեալ ծերունին հալումաշ եղած էր, ինչպէս քայքայուելու մօտ ծառ մը. Կերպարանքը մահու ըստ

ւերով մը պատած էր ու հալած մեռին տակէն ոսկորը կ՛երեւար։

— Միրօ ախպա՛ր, ձայնեց Աւազակապետը։

Ծերունին բացաւ աչքերը նայեցաւ չուրջը, դիտեց իր դէմ կեցող մարդը, ու ճանչցաւ։

— Մ՛հ, դո՞ւք էք, բացագանչեց ան։

— Ես եմ ինչ ունիս, ըսէ, ընդհատեց Աւազակապետը։

— Չեմ գիտեր, չեմ գիտեր, կը զգամ թէ աշխարհքը կը մթնէ վրաս։ Ախ, կը խնդրեմ բացէք սա տապրակս, առէք զայն, տ՛ղ պէտք չեմ ունենար անոնց, պատառ մը կտաւ ու ափ մը հող բաւական են ինծի։ Առէք, տակիս ճակտիս քրտինքն է։ Ես մէկը չունիմ ձենէ զատ։

Ըն սակայն չկրցաւ չարունակել։ խեղճ Միրօ ախպար խռնդիւն մը ըրաւ կոկորդին մէջ ու աչքերը փակեց դողդղալով։

Մեռած էր։

Աւազակապետը քսակը հանեց ու գրպանը գետեղելէն եաքը, լուր տուաւ Մօլլային։

Մօլլա մը և նաւավարներու ասորին դասակարգ մը չուտով հաւաքուեցան ու Միրօ ախպար մարմինը թաղելու տարին։ Այդ մենաւորի թափօրին կը հետեւէր նաև Աւազակապետը։

Թաղումը կատարուեցաւ։

Բայց նոյն գիշերը՝ Աւազակապետը զգուշութեամբ մը գերեզմանոցը մտաւ, բացաւ գերեզմանն ու պատանքին մէջ փաթթուած մնացորդը գրկելով քանի մը արտասւալոր հեռու տեղ մը տարաւ։ Հետն առած էր բահ մը ու բրիչ մը, անոնցմով խոր փոս մը փորեց ու Միրօ ախպարն անոր մէջ թաղեց։

— Հանգիստ եղիր, տարաբաղդ ծերունի, մարմինդ օտարաց փոսին մէջ չէը թողուցի, մրմնջեց Աւազակապետն ու հեռացաւ։

Գիշերը բաւական յառաջացած էր։ Աւազակապետը «Շահ-Պաղի»ի վերեւէն ուղղակի Սըղքա ելաւ ու անկից ալ դէպի սարը բարձրացաւ, որուն ետին կը գտնուէր խումբը։

Բայց նանդարտ մնալ չէր կրնար, ամբողջ վրէժ եզած էր, ամբողջ կրակ ու բոց եզած էր իր հոգին։ Օր մը հազիւ կեցաւ խումբին քով, ահա Շէյխի մը տարաշրջ դարձեալ քաղաքը վերադարձաւ։ Այս անգամ ուղղակի Թահիր փաշայի ապարանքը գնաց ու համարձակօրէն ներս մտաւ։

Եալէր մը դիմաւորեց զինքը, յարգանքով մը դահլիճը առաջնորդեց, որ հիանալի չքեղութեան մը մէջ կը փայլէր, անդուսէ բազմոցի մը վրայ հրամցնելէ ետքը, յայտնեց թէ կուսակալի հրամանն էր քիչ մը ատեն սպասելը։

Արդարեւ, կէս ժամ անցաւ թէ չէ, ահա ներս եկաւ միջահասակ, գիրուկ, թաւ ու խիտ մօրուքով, ծանր ու լուրջ կերպարանքով, խոշոր աչքերով լայն ճակատով ու նենգալի նկարագրի մը բռնանդակ արտայայտութեամբ անձ մը։

Այս մարդը Թահիր փաշան էր։

Այս պժգալի ճիւաղը Վանի կուսակալն էր, որուն հոգեկան տրամադրութիւնը նենգութեանց ու [դաւերու մէջ ննած էր։

— Թահիր փաշա մին էր այն զոհելու տիպարներէն զոր Սուլթան Համիտ կը ստեղծէ.

Շատ տարիքոտ չէր, բայց հոգւոյն չարութիւնը ևս ու նողկալի խորչումներ գծաց էր անոր լայն ճակատին վրայ։

— Ալէք-իւմ-սլամ, մրմնջեց Թահիր փաշա՝ խորհրդաւոր ու ծանր ձայնով մը։

— Ալէք-իւմ-սլամ, կրկնեց Աւազակապետը գրեթէ անվրդով ձայն մը կեղծելէ ետքը։

— Բարի է, Շէյխ էֆէնտի։

— Բարի, փաշա էֆէնտի, եկայ որ ձեր վսեմաձեռան յայտնեմ կարեւոր գաղտնիք մը, որպէս զի ծանթայութիւն մը մատուցած ըլլամ թէ՛ կառավարութեան և թէ ձեզի։

— Ինչ է։

— Քանի մը օր առաջ մեր խուլամիները լեռան մը մէջ կեավուր մը մը տեսնեն որ կը չարչարուի եղեր իր վէրքին ու հոգւոյն հետ։

— Է՛յ։

— Կը մօտենան սա կեավուրին ու առանց խնայելու կը սպաննեն։

— Ցետո՞յ։

— Երբ վրան կը խուզարկեն, կը գտնեն թուղթ մը՝ որ կառավարութեան կը պատկանի։

— Ինչպէս։

— Ահա այդ թուղթը։

Թահիր փաշա առաւ թուղթն ու ահա ինչ որ կարդաց։

«Մեծանուն Խան-Ճալատ,

«Երեք օր ետքը մեր կողմերն եկէք։ Խումբը թողլեռը մնայ, ես հոն կուգամ ու կը տեսակցինք։ Կը փափաքիմ վանայ կուսակալի ձեռքով գրուած պաշտօնական յայտարարութիւնը կարդալ։ Ուրախ եղայ որ թղթատար Ջոկասը կողոպտած էք այս անգամ»։

Բարեկամներդ

Հազրօ պէկ

— Ո՞վ է այս Հազրօ Պէկը, կը ճանաչէ՞ք, հարցուց նենգամիտ վալին իր սրահին դողդողացումները զսպելու ջանալով։

— Կը ճանաչեմ. պատասխանեց Աւազակապետը։ Բայց կեղծ անուն մըն է։ Անիկա պէկ մը չէ։ Մուկուրցիներու աչիրէթին կը պատկանի։ Բաւական հարուստ է։

— Լաւ ուրեմն ի՞նչ ընելու է։

— Տուէք ինծի ամենէն հաւատարիմ անձերէդ չորս հոգի։ Անոնք պիտի գան տունս։ Ես ունիմ չիսունէ աւելի խուլամներ, գիշեր մը կ'երթանք Հազրօի ժամադրաձլեռը, երբ անոնք տեսակցութեան սկսին, մենք առանց ժամանակ կորսնցնելու կը յարձակինք վրանին ու առանկով ողջ ողջ ձեռքերնիս կը ձգենք։

— Եթէ ոստիկաններ ըլլան, չէ՞ք վստահիր։

— Ի՞նչ ըսեմ, ոստիկան ըսածդ վարձկան զինուորի մը կը նմանի, չատ վստահութիւն չըլլար անոր, որովհետեւ հրացանի մը պայթիւնը լսելուն պէս կռնակը կը դարձնէ։ Մանաւանդ չատ տարաձայնութիւններու ալ պէտք չկայ։ Ման-ճալատին մարդիկ չատ կան, անոնք կրնան լուր տալ. ան առեն մեր ընելիքը բոլորովին ապարդիւն կը մնայ։ Աւելի աղէկ է ձեր վստահութեան արժանի նկատուած անձերու ընտրութիւն մը... վերջապէս պալատականներ ըլլալու են։

Վալի փաշա չկրցաւ աւելի մտածել. անոր աչքին հանդէպ միայն վրէժխնդրական դաւ մը կար զոր կատարել կ'ուզէր հեռուէաբար վստահեցաւ ըսելու.

— Իմ եավէրներէս երկու անձ նաև մէկ հաւիկ քեռորդիս ունիմ. անոնք թող ընկերանան ձեզի, կըլա՞յ։

— Հա՛յ հա՛յ, ինչպէս չէ։ Մարդուս է՛ն հաւատարիմ անձերն ալ ատոնք են։ Ձեր քեռորդին զինուորական մըն է։

— Այո՛, մանաւանդ նշանառութեան մէջ նշանաւոր եղած է։

— Ատ աղէկ. ուրեմն ամէն բան կարգադրուած պէտք է նկատել։ Վաղը կը մեկնինք։ Ո և չչուկ թող տեղի չունենայ։ Կատարեալ գաղտնիք պահելու է գործը։

Ու Թահիր փաշա կը մտածէր։

Տարիներէ ի վեր Աւազակապետ մը կը թափառէր իր չուրջը, ամեն տեղ, տարիներէ ի վեր. արիւն թափել կուտար, անօգուտ բան. հիմակ բարդին բերմամբ՝ Շէյխ մը կը ներկայանար իրեն ու վստահաբար կը խոստանար ձերբակալել այդ ոճրագործի կարգն անցած մարդը։

Որչափ մեծ պատիւ իրեն։

Ո՛րչափ փառք իր անուան ու իր պաշտօնին. երբ այդ աւազակապետը կենդանի վիճակի մը մէջ կարենար մինչեւ Բ. Դուռը ղրկել և իր սիրոյ արիւնոտ դանակով մորթել տալ։

Մանաւանդ իր քեռորդին ի՞նչ բարձրութեան պիտի չը հասնէր։ Անիկա Գերմանիայէն նոր վերադարձած՝ հազիւ հարիւրապետի աստիճան մը ընդունելու բաղդն ունեցած էր։ Այդ դէպքը պատճառ պիտի ըլլար իրեն որ աւելի նշաններու արժանանար և գոնէ էֆէնտիութենէն պէյ մը ըլլար՝ կայսերական չնորհով մը։

Սակայն չէր մտածեր թէ իր պալատին մէջ, իր յարկին տակ, իր աչքին դէմ կեցող Շէյխին ի՞նչ գաղափարներ կը յղանար ճիշտ այդ ժամուն և ինչ կը խորհէր ան։

Օ՜հ, բոլորովին իրարմէ տարբեր, իրարմէ արտակարգ տարաձայնութեանց մէջ էին անոնց հոգիները, մին՝ որ չարագործութեանց, դաւերու, նենգութեանց ու անբարոյականութեանց մէջ անած էր, կը մտածէր դարուս վամբիրին համար մարդկային զոհ մը պատրաստել. իսկ միւսը որ առաւելած էր. չարչարուած

էր, լացած էր ու անձնուիրաց մը եղած էր գնրի ազգի մը համար, կը մտածէր վրէժով մը իր ձեռքը լուալ ու այնպէս հանգստանալ։

— Երկու մարդիկ էին ատոնք. մին ի պաշտօնին մէջ, իր տիտղոսներու տակ ու իր պատուանշաններու ուժով մեծ էր և ազդեցիկ. խակ միւսը արդարութեան ժառագայթով մը ծածկուած ու անզօր էր։

Վալի՛ և աւազա՛կ, որչափ իրարմէ հեռու էին ատոնք։

Բայց ահա մտերիմ եղան ու սրտակից բարեկամներ դարձան՝ նենգալի դաւ մը նիւթելու համար։

Այսպէս վանի կուսակալը Թահիր փաշա օր մը վերջը ճամբու դրաւ իր բարեկամին՝ երեք հազարամարդեր յանձնելով անոր։

Աւազակապետը յատկապէս ճամբան երկարցուց որ աղէկ մը գիշեր ըլլար։ Ամէնքն ալ ձիով էին։ Վալի փաշա իր ամենաընտիր նժոյգներէն մին տուած էր անոր։

Կամաց կամաց Վարագայ սարը հասան ու անոր թիկունքէն դէպի վար սկսան յառաջանալ։ Մթութիւնը թանձր էր։ Փոքրիկ արահետ մը կար, որ ժայռերու ապառաժներու և վիթխարի քարերու մէջէն կ՛երկարէր և խումբին ձիշտ տեղը կը տանէր դիրենք։

— Աս ի՛նչ տսկալի ճամբաներէ կանցնինք կոր, Շէյխ էֆէնտի, նկատեց տուաւ կուսակալի քերթողին, որ Թէֆիք կը կոչուէր։

— Հապա՛, էֆէնտիս, դեռ ասիկա բան մը չէ... աւելին տսկալի կայ, մրմնջեց Աւազակապետը՝ հեգնական ծիծաղով մը։ Արդեօք Եւրոպայի մէջ տսանկ տեղեր չէի՞ք տեսած, որ կը զարմանաք։

— Ի՞նչ գիտնամ, ես չեմ տեսած։

— Է՜հ, պէտք է տեսնել, որովհետեւ վաղուան օրը կեսավուրներուն դէմ կռուիլ հարկ կ՛ըլլայ, անոնք ո՛ր պիտի գտնէք, անպատճառ ուր պիտի գտնէք. անպատճառ տսանկ տատանուներու եղած վայրեր։ Հիմակուընէ վարժուելու էք մեր լեռներուն. հիմակուընէ արիաբար դէմ դնելու էք հրացաններուն, որոնք յանկարծ կարձակուին տա ապառաժներուն մէջէն. տնտնկ չէ՞ Եավեր էֆէնտիներս։

— Անտնկ է պատասխանեցին միւս երկու եավերներն, որոնք լուռ ու մունջ կը հետեւէին Աւազակապետին ու Թէվֆիք էֆէնտիին։

Բայց այս խօսակցութիւնը չատ չը տեւեց. ահա սուլիչ մը չալուեցաւ, որուն արձագանգը լեռնէ լեռ թռնաց։ Աս սուլոցին հետեւեցան երկրորդ երրորդ և չորրորդ սուլոցներ յաջորդեցին։

— Ա՛խ, ինչ է այս... գոչեց Թէվֆիգ էֆէնտի դողդողալով։

— Մի տոսկար, սուլոցի ձայներ են, նկատել տուաւ Աւազակապետը։ Կերեւի որ մեզի պէս ուրիշ ճամբորդներ ալ կան այս ժայռերուն մէջ, անոնք կը սուլեն որ պիրար չը կորնցնեն։ Ամէն ճամբորդ կունենայ։ Նա ես ալ ունիմ, կեցէք որ սուլեմ։

Աւազակապետը սուլեց... բայց այդ սուլոցներով կրցաւ խորհրդաւոր լեզու մը ստեղծել ու իր խումբը կանչել որ պաշարումի տակ տանէին զիրենք։

Աւազակապետի սուլոցը չ՛երկրորդած տա ապառաժին հետեւէն գրեթէ իրենց մօտիկ ձայն մը կսչեց։

— Մի յառաջանաք եթէ ոչ գլուխնիդ կ՛երթայ։

— Ա՛հ, աւազակներ են հոգ մի ընէք բան մը չեն ըներ. միայն թէ տուէք զէնքերնիդ որ յանձնեմ իրենց, ան տտեն ճամբայ պիտի տան մեզի, տտարկեց Աւազակապետը։ Նա ահաւասիկ ես կը տանիմ. ինչ կը վախնաք։

Թէվֆիք էֆէնտի ու երկու եավերները յանձնեցին

զէնքերը Աւազակապետին՝ որ ձիէն վար իջաւ ու ապառաժներու մէջ գնաց։

Անմիջապէս մէկդի նետուց վրայէն Շէյխի յատուկ վերարկուն, հանեց գլխէն քօղը ու իր լեռնային տարազը հագնելով՝ սուրը ձեռքը մօտեցաւ արահետին էն նեղ անցքին մէջ ոպատող երեք անձերուն։ Ու թուրքերէն լեզուով մը՝

— Ո՞վ էք դուք, ո՞ւր կ'երթայիք հարցուց Աւազակապետը ձայնը բոլորովին կեղծելով։

— Մեր Շէյխին տունը կ'երթայինք. դողդոջ Թէֆֆիք էֆէնտի։

— Ո՞ւր է ձեր Շէյխը։

— Մեր զէնքերը տուինք անոր ձեղի յանձնելու համար, եթէ չէք հաւատար ահա իր ձին ասիկայ է։

— Մեզի զէնքեր յանձնող մը չեղաւ։ Ուրեմն եկէք եաեւէս, հիմակ ուր որ է այն Շէյխը մէջտեղ կ'երևի։

Թէֆֆիք էֆէնտի ու եավէրները ձիէն վար իջնելով հետեւեցան Աւազակապետին որ մինչեւ խումբին կեցած վայրը տարաւ զանոնք։

Եւ որովհետեւ լուսընկան ծագելու մօտ էր, Աւազակապետը հրամայեց որ կանայք խոտերուն վրայ նստին իր մեծարելի հիւրերը. Անոնք նստեցան. իսկ ինքը գընաց Շէյխը գտնելու։ Քիչ յետոյ դարձեալ առջի տարազըն առաւ վրան ու վերադարձաւ։ Հարիւրապետը լուսնի նորածագ լուսոջ նայեցաւ եկող Շէյխին վրայ ու բարկանալով ըսաւ.

— Ո՞ւր գայիր մարդ, ի՞նչ ըրիր զէնքերը։

— Հոն են, տուի անոնց պատասխանեց Աւազակապետը խռպոտ չեչոով մը։

Ցետոյ աւելցուց ցած ձայնով մը.

— Տեսա՞ք, էֆէնտիս չըսի թէ սա լեռներու մէջ

ճամբորդելը մահու և կենաց խնդիր մըն է, ահա ասանկ աւազակներու ձեռքը կ'իյնանք։

Հարիւրապետը բոլոր մարմնով կը դողար և կը կարծէր թէ լեռը կը բլեր ոտքերուն տակ։ Բառ մը, ձիչ մը հանելու կարողութիւն չունէր։ Ու կը զարմանար Շէյխին վրայ որ ամենեւին հոգ չէր ըներ ասանկ գերի վիճակի մը մատնուելուն։

— Հիմակ ինչպէս պիտի ազատուինք ան ըսէք, թոթովեց Թէֆֆիք էֆէնտի։

— Նայինք ալ Աստուծոյ մնաց վիճակնիս, նկատել տուաւ Աւազակապետը։

— Այդ պահուն խումբին պահակներէն ուժ հոգի մօտեցան ու հրացաններնին ուսերնէն վար առնելով չորս պատ մը կազմեցին։

Լռութիւնը տիրեց։

Այսպէս, այդ խորհրդաւոր դրութեան մէջ Աւազակապետը մեքենաբար ոտքի ելաւ ու ծանր ձայնով մը ըսաւ.

— Էյ, Թէֆֆիք էֆէնտիս, կարծեմ թէ վալի փաշայի խղճն էր որ դուք հրչակաւոր Խան-Ճալաթը կենդանի ձերբակալէիք ու մինչեւ կ. Պոլիս ղրկէիք ղինքն. անանկ չէ՞, բայց վատ բաղդ մը յանկարծ մեզ առնոր ձեռքը մատնեց, հիմակ ինչ կ'ուզէք որ ընենք, այդ մարդն իր օխերիմ թշնամիներէն է. ձեր Աստուածը ինչ կ'ըսէ, ձեր խիղճն ինչ կը պատմէ։ Պատասխանեցէք մի՛ լռէք.

Թէֆֆիք էֆէնտին վախի մը պէս աչքերը սեւեռեց Շէյխին վրայ ու մէկէն ի մէկ չը հասկցաւ անոր ըսածը։

— Զը հասկցա՛ք, կ'ըսեմ թէ Խան-Ճալաթին գե-

րին էք դուք, գոչեց Աւազակապետը։ Կը բաղձայիք անոր գլուխը տանիլ որ ասիճանիդ մեծնար ու օր մը դուք ալ անոնցմէ մին դառնայիք, որոնք ոտքերուս տակ կոխկռտելէ չի կշտացայ։ Ա՛խ անիծած Եւրոպայէն հոս եկար որ հայու արեան գետերու մէջ փառքդ չինես, անանկ չէ՞։ Տղերք կտրեցէք սա վատին գլուխը, թող գիտնայ թէ Ման-Ճալատ ո՛վ է, թող հասկնայ Շէյխին ինչպիսի մէկը լինելը։

Այս հրամանին վրայ՝ Արապօ սուրը մերկացուց և ուժգին հարուածով մը գետին նետեց անոր գլուխը։

— Տարէ՛ք, պօռաց Աւազակապետը, այս երկու վատերն ալ։

Տղերք, մէկդի քաշկռտեցին, երկու եաւէրներն ու զանոնք դաշոյնով սպաննեցին։

Ան ատեն Աւազակապետը պատուիրեց Արապօին որ Վալիի քեռորդւոյ գլուխը չրւվալի մը մէջ փաթթէ ու խումբն առած դէպի սարը բարձրանայ։

— Ես այս մարդուն գլուխը իր աիրոջը տանելու պարտականութիւնը ստանձնած եմ յայտեց ան վրէժխնդրական արտակարգ քմծիծաղով մը. հետեւաբար այս գիշեր դարձեալ պիտի բաժնուիմ ձենէ։ Բնաւ հոգ մի ընէք։ Ատուած իմ քայլերս առաջնորդած է մինչեւ ցարդ, վերտին պիտի առաջնորդէ։ Բերէք ինծի Շէյխական հին տարազներէս մին։ Անով կը դառնամ գիւղացի ծերուկ չէյխ մը. Եւ որպէս զի յաջողիմ այս արիւնաթաթախ գլուխը Թահիր փաշայի առջին դնել՝ զայն իր Սուլթանին ղրկելու համար, պէտք է որ իմ պաշտօնակից Մօլլայի մը կեանքն ալ վտանգի տակ դնեմ։ Թող իրարու միան իմանան ու ես կատարած ըլլամ պարտականութիւնս։ Այս է յեղափոխականի մը մեծ դերը զոր կոչուած է գլուխ տանելու։ Մենք անհամեմատօրէն կազմուած ուժ մըն ենք հասկնան կառավարութեան

մը սադրանքներուն դէմ, այդ պատճառաւ չենք կրնար յայտնի ու համարձակ կերպով ազատամարտական դրօշը պարզել. մանաւանդ մեր ներքին կազմակերպութիւնը չունի այն վիճակը, որով կարենամ թէ ղինքը պահպանել և թէ իր կեղեւէն դուրս ելնել։ Եղած ուժերը սպառեցան։ Կը մնայ միայն ինքնապաշտպանութեան մը չափ ուժ մը մեր մէջ։ Անիկայ վտանգելու չէ։ Ա՛ւ այժմ բանականանք վէգիրներու, փաշաներու և քուրա պէկերու կեանքին չուրջը դառնալ։ Գիտցէք որ վէգիրի մը կեանքը չատ կ'արժէ քան երբէք հարիւրաւոր սպանուելը։ Երբ մենք արեան ճապաղիքներու մէջ կը թողունք ղինուորական հրամանատար մը, գիտցէք որ անոր դին բանակ մը ջախջախած կ'ըլլանք։ Միայն հրացանն ու անձնուիրութիւնը չեն յեղափոխականի մը կոչումը. պէտք է ան ունենայ խորհրդաւոր գաղանիք մը ինքզինքը ծածկելու մարդոց չուքէն. ահա բոլորը։ Ան ատեն է որ լեռը, սարը, ժայռն ու ձորը կը դառնայ կրկներեւոյթներով ընդարձակուած ասպարէզ մը։

Աւազակապետը չատ ժամանակ կը պարզէր իր գաղափարը հայկական յեղափոխութիւնը չատախօսելու կերպին նկատմամբ, բայց ոչ մէկ ատեն կ'ընդունէր չարաճակողական անխոհեմ քայլերն որոնք ժողովուրդին ուժը սպառելէ զատ՝ արդիւնք մը չէին ունենար։

Իր մեծ նպատակը սա էր.

«Ահաբեկել կառավարութեան բարձրաստիճան վէգիրները, որոնք չարիք գործելու ղրկուած էին Սուլթանի պալատէն։

«Ցետոյ՝

«Ահաբեկել քուրա պէկերն ալ, եթէ անոնք չը համաձուէին միանալու։

Աւազակապետը չէր վախնար ոչ մահէ և ոչ ալ վտանգներէ։

Անա գիշեր մը ճամբայ ելաւ դէպի քաղաքը։ Ինչպէս ըսինք, անիկա հագած էր գիւղացի մօլլայի մը հրնամաչ ու կարկատած տարազ մը, որուն վրայ նայող մը կը գթար։ Ոչ ոչ կրնար կասկածիլ թէ այդ խղճալի ճիւպպէյին տակ մեծ մարդ մը ծածկուէր իր մեծ հանճարովը։

Այգեստանի մէկ անշուք արուարձանին մէջ մզկիթ մը կար, որուն ճիշտ քովիկը ցածուկ ու միայարկ տուն մը չինուած էր։ Այդ տունին մէջ կ'ապրէր մօլլա մը, որ ստորակարգեալ մըն էր անուանի մօլլայի մը։ Հոն մտաւ Աւազակապետը՝ լուսնալուս մօտ։

— Մէր-հապ-պա մրմնջեց ան խռպոտ ու այլանդակօրէն կեղծուած չնչաւոյ մը.

— Մէր-հապ-պա կրկնեց քառասունն անցած տարիքով մօլլա մը, որ ժպտեցաւ։

— Մակկ ըրէք, յարեց Աւազակապետը դողդոջուն ու երկիւղալի ձայնով մը։ Ես վալի փաչային ներեան եմ չեմ և չեմ կրնար խօսիլ անոր հետ կուզեմ որ...։

— Ինչ կայ ընդհատեց մօլլան խորին հեռատեսութեամբ մը։

— Երթանք կաբեւոր գաղտնիք մը անոր յայտնելու...։

— Ինչ է։

— Կառավարութեան վնասած մարդու մը գլուխը։

— Կեավո՞ւր է։

— Հարկաւ։

— Գոմիթաճի՞։

— Ճիշտ է։

— Ինչպէս ձեր ձեռքն ինկաւ.

— Ժամանակը չէ... գիշեր մը տունս եկաւ... ես հասկցայ որ կեավուրի մեծ գոմիթաճին է. գլուխը վարեցի։

— Գիտէ՞ք անունը։

— Ձեր ինչ պէտք, հալալա-նալլա, դուք միայն թէ երբ Վալի փաչային երթաք, ըսէք «Ման-Ճալատկեավուրին գլուխը տունս է»։

— Աղէկ, բան մը կա՞յ ճամբը։

— Ինչպէ՞ս չէ, լսածիս նայելով Վալի փաչա յայտարած է թէ «Ման-Ճալատի գլուխը բերողին 4000 ղրուշ պարգեւ մը կայ»։

— Վա՛յ, ուրեմն հիմակ կերթամ. Ո՛ր է գլուխը.

— Ահաւասիկ, մանանեխ ըրաւ չուվալին մէջ փաթթուած գլուխը։

Մօլլան տպի ելաւ որ երթար, սակայն մտածում մը կեցուց զինք։

— Կեցէք, բարեկամս, ես մեծաւոր ունիմ. չըլլար որ լուր առմ իրեն ու միասին երթամ նկատել տուաւ միամիտ մօլլան։

— Ինչու չէ, աւելի ազէկ կ'ընէք, որովհետեւ Վալի փաչային առջեւը խօսելու մեկը չէք երեւար։

— Մօլլան իր ցածուկ խրճիթէն դուրս ելաւ և մեծաւորին ապարանքը դիմեց. իսկ Աւազակապետը գրպանէն թուղթ մը հանեց. ղրաւ զայն չուալին մէջ ու կամաց մը հեռացաւ։

— Շատ դիմականնե՛ր... բացագանչեց Աւազակապետը երբ մտաւ Ակրի քարերու մէջ. հիմա յայտնէք անոր վրայ։

Ու արագ արագ սարը յառաջացաւ։

Գալով մօլլային՝ անիկա իր մեծաւորին հետ վալիի պալատը վազեցին ու այս ուրախագին լուրը տուին։ Բայց քիչ յետոյ տանջանքներու ենթարկուած վիճակի մը մէջ, երկուքն ալ բանտը նետուեցան։

Այս էր Աւազակապետին ուզածը։

Այս էր անոր պարտականութիւնը զոր կատարեց ու վերադարձաւ իր սիրելի խումբին քով։

Օր մը մնաց թէ չէ, յանկարծ լուր առաւ որ դրացի աշխէթի մը ձանվար պէկին դէմ կռուելու պատրաստուած է. խնամիական ջնջին պատճառով մը։

— Տղե՛րք, բսաւ Աւազակապետը, թէպէտ և մեր ոյժը սահմանուած չէ սանկ ջնջին կռիւներու, սակայն ձանվար պէկ մին է այն բարի մարդերէն. որուն երախտիքը չենք կրնար մոռնալ։ Շաւեցիներու ցեղապետը թող ճանչնայ թէ հայը հաւատարիմ է և վստահելի. և այնուհետեւ աւելի կապուած մնայ մեզի հետ։ Միևնոյն սանն՝ բոլոր Շաւեցիները սերտ մտերմութեամբ մը պիտի վարուին հայերու նկատմամբ։ Ասիկա մեծ օգուտ մըն է։ Երթանք. ապագայի պատրաստութեանց ու գործունէութեանց մէջ պիտի քաղենք աւար արդիւնքը։

Ու խումբը գիշերանց ճամբայ ձգեց դէպի Թրքէչանի լեռնագաշտը։ Գիւղէն կէս ժամ հեռու բլուրի մը ետին դիրք մը յարմարցուեցաւ, ուր ձանվար պէկին ներկայացաւ։

Շաւեցիներու ցեղապետը չափազանց ուրախացաւ, տեսնելով իր անգին բարեկամին այսպէս յանկարծական երեւումը։ Հետեւաբար հարցուց.

— Աս ո՞ւր մնացիք։

— Լեռներու մէջ, պատասխանեց Աւազակապետը։

— Աղէկ, գոնէ տեղեկութիւններ հաղորդեցէք ինձի։

Ինչ պէտք պիտի ունենայիք տեղեկութիւններու. բաւական է որ յարեկամդ ձեզի կը ներկայանայ ձեր նեղ օրերուն մէջ։

— Երախտապարտ եմ. բայց նեղուելու բան մը չէ. սանկ խնամիական ջնջին պատճառ մը տեղի տուաւ որ աւարտինք Մլանցիներու ցեղապետին հետ։ Երեկ խուլամիներէս մին գրկեցի որ գործը ուշադրութեամբ կարգադրեն. տեսնենք, եթէ ընդունին աշխ, իսկ եթէ չընդունին, ան ատեն կը պարտաւորուիմ ցեղիս պատիւը պահպանելու։ Հակառակ պարագային մէջ անուանարկուած ու ինկած ցեղ մը պիտի համարուիմ։

— Կրնա՞մ բուն խնդիրն իմանալ։

— Խնդիրը մեծ բան մը չէ, ինչպէս ըսի, բայց կարեւորութենէ զուրկ չեմ կրնար նկատել։ Մլանցիներու աշխէթէն երիտասարդ մը բռնութեամբ աղջիկ մը փախցուցած է մեր ցեղէն։ Այդ աղջիկը կամք չէ տուած այն նուիրական նիքահին զոր ողորթաբար կ'ընէ ամեն քուրթ։ Բանի որ այդ նուիրական երդումին առջեւ չէ խոնարհած մանկամարդ աղջիկը. մեր պարտականութիւնն է զանի ազատել։ Նախ՝ պատուիրակութիւն ղրկենցի անոնց ցեղապետին ու յիշեցնել տուի թէ՝ ապագայ պատահականութեանց պատասխանատուութենէ զերծ մնալու համար մարդասիրել կերպով թող կարգադրուի չնչին հարցը. պատասխանուեցաւ թէ՝ քանի մը օրէն հարկ եղածը պիտի իմացուներ ինձի։ Անցաւ չաթթ մը. ալ համբերել չէր մնար մեզ։ Երկու հոգի խրկեցի։ Այս անգամ յայտարարեցի թէ «Շաւեցիները պատրաստ են իրենց արիւնով իրենց պատիւը պահպանել»։ Դեռ ո և է պատասխան մը չկար։ Մ'ինչեւ իրիկուն անպատճառ կը սպասեմ։

Այս խօսակցութիւնը չէր աւարտած. ահա ներս մտան երկու հոգի և ծունկի եկան ցեղապետին առջեւը։

— Ինչ լուր հարցուց ձանվար պէկ այլայլած կերպարանքով։

— Ձեր պահանջումը մերժուեցաւ, պատասխանեցին երկու խուլամիները։

— Աւելի աղէկ, ուրեմն լուր առէք պատրաստ եղող մարդիկներուս, թող առնեն հրացաններէս մէյմէկ հատ ու ճամբայ իյնան։ Տեսնենք կամ տակը կամ վրան, այս է մեր պատիւը։

— Ուրե՛մն չեչթեց Աւազակապետը։
— Ինչ կայ. հարցուց Ճանվար պէկ։
— Ջը խոստացա՞յ ձեռքս ձեզի տալ։
— Է՛յ...
— Կը յայտնեմ թէ միասին պիտի երթանք.
— Դո՞ւք.
— Այ՛.
— Մե՛ն, չէ, Խան-Ճալատ թող կռուի թուրք բանակին դէմ անոր համբաւը չեմ ուզեր որ աւանկ ջընջին վէճերու մէջ իյնայ։ Միայն թէ...
— Ինչ...
— Ձեր անունով լուր մը տուէք, ասիկա բաւական է. ինչու որ չեմ ուզեր արիւնակիցներուս կոտորման պատճառ ըլլալ։ Եւ երբ ձեր անունը լսէ Մլանցիներու ցեղապետը, չը կրնար դիմադրել ու կը կարգադրէ գործը։
— Աւազակապետը չսարակեց։ Իսկոյն գրութիւն մը տուաւ երկու խուլամներուն և հետեւեալ քանի մը բառերով յայտարարեց.
«Խան-Ճալատի անունով կ'իմացունեմ թէ արիւնհեզութիւն տեղի չունենայ, եթէ ոչ ձեր տոհմին անունը կը ջնջուի»։

Այս սպառնական երկտողը խուլամները յանձնեցին Մլանցիներու ցեղապետին։ Կարդալուն պէս ժամանակ չանցուց առեւանգուած աղջիկը չատ մը պատիւներով վերադարձնելու, առանց մէկու բացատրելու այդ կերպ վարուելուն պատճառը։

Երբ մանկամարդ աղջիկը Ճանվար պէկին տունը բերուեցաւ, Աւազակապետը ժպտելով ըսաւ.

Իրաւ որ խելացի մէկն էք դուք, Ճանվար պէկ, ինչպէս ալ գիտէիք այդ խելուած ցեղապետին հոգեկան տրամադրութիւնը։

— Ամէն սիրելի Խան-Ճալատս, դուք չը գիտէք թէ այս քանի մը ամսուան մէջ ձեր հռչակը որչա՛փ մեծ և որչա՛փ ազդեցիկ եղած է, ընդհատեց Ճանվար պէկ։ կը պատմեն թէ՝ երբ լուր կը դնէք ձեր ոտքը, յանկարծ տասպէրական աշխարհ մը կը դարձնէք ամէն բան, և միայն ձեր բալանդակ մարմինովը չուք մը կը մնաք բանակներու դէմ։ Ասիկա պատմողները թուրք հազարապետներ եղած են, որոնք վաչտերով ձեր վրայ կը զբոսնէին։ Եթէ դինւարական հրամանատարները մեր քիւրտ կըզիլներու մէջ աւանկ արտակարգ յայտնութիւններ կ'ըներ, ինչպէ՞ս վախ ու սարսափ կը պատճառեն անունդ։ կը հաւատա՞ք, երբ ըսեմ թէ օր մը գնդապետին մէկը պատահմամբ տունս եկաւ։ Ան պատմեց թէ չարունակ ութ օր 250 հոգինոց վաչտով մը ձեր դէմը կռուած էր. այն լեռան մէջ, ուր տեղի ունեցած էր ճակատամարտը, մինչեւ այն ձեղ անտառ է եղեր որ հարիւրաւոր գնդակներու մէջ նետուած, հրացանիդ կը պարպէիք։ Իրր թէ գնդակները կը զարնուին եղեր ձեր հագուստին ու վար կը թափուէին. առանց ձեր մարմին մէկ հատ մը հասցնելու, իսկ դուք չորս դին դիակներ կը փռէք եղեր, և ասիկա, ինչպէս բաւ գնդապետը, չարունակ ութ օր, ութը գիշեր։ Անանկ որ ա՛լ ձարը հատած ու դինւորներէն կէսը ջնջուած՝ վերադարձած էր։ «Ամէն, ամէն, — աւելցուց գնդապետը սոսկումով մը, — ասիկա մարդ մը չէ՛, Ճանվար պէ՛կ, ամենեւին, ան կը պնդեմ թէ մարդու կերպարանքով դեւ մըն է, որուն վրայ ո՛չ գնդակ կը բանի, և ոչ ալ սուր, ո՛վ որ իր արիւը մխնցունել կ'ուզէ, թող հրամմէ, չիտակը սիրտ պէաք է Խան-Ճալատին դէմն եղնելու։

Աւազակապետը քմծիծաղով մը պատկերացուց իր կապուցած ու զառնացած չրթունքներուն վրայ, որ ծածկուած էին թաւ ու ալեխառն պեխով մը։ Նայեցաւ քիւրտ պէկին երեսն ու հարցուց.

— Սա ֆաքիրին անունէն ալ դողդողացողներ կ'ըլլա՞ն մի։

— Ֆաքիր, հըը՛մ, ո՛վ ըսաւ որ դուք ֆաքիր մըն էք, սիրելի բարեկամս, առարկեց ձանվար պէկ խընդալով։ Եթէ աննչան մէկն ըլլայիք, Բ. Դուռը հազարաւոր զինուորներ կը հանէ՞... մանաւանդ դրամական ահագին խոստումներ կ'ընէ՝ որ ձերբակալել տայ ձեզ։ Անցեալներս այդ յայտարարութիւններէն մին ձեռքս ինկաւ։ Կը փափաքի՞ր տեսնել։

— Տուր նայիմ.

Ձանվար պէկ իր թուզթերուն մէկէն հանեց կառավարութեան գաղտնի յայտարարութիւններէն մին և յանձնեց Աւազակապետին։

Լեռան մարդը բացաւ զայն ու ահա ինչ որ կարդաց.

«Ցանուն Սուլթանի, պարտք կը դնենք մեր բոլոր կրօնակից քիւրտ ցեղապետներուն վրայ որ ամէն ջանք չը խնայեն երկրին ու կառավարութեան անդորրութիւնը խռովող աւազակ մը ձերբակալել, որ ճանչցուած է Ման-Ճալատ անունով։

«Այս չարագործը վաղեմի թիապարտներէն մին ըլլալով, խոյս տուած է և այժմ կը գտնուի լեռներու մէջ։ Արդէն զինուորական իշխանութեանց հարկ եղած հրահանգները տրուած են Բ. Դռնէն որ ճետապնդեն զինքը։ Կը մնայ պարտականութիւն մը ձեզի որ աչալուրջ հակազդութիւն մը ընէք անոր ապաստանած վայրը հաստկընալու։ Ասիկա բաւական պիտի ըլլայ այդ եղեռնագործը ձերբակալելու։

«Կառավարութիւնը կը խոստանայ անոր ո՛ւր ըլլալը յայտնողին հարիւր ոսկի պարգեւ մը տալ։ Իսկ այն ցեղապետներէն մին, որ քաջութիւնն ունենայ անոր գլուխը բերելու, պիտի ստանայ հինգ հարիւր ոսկիի պարգեւ մը և կայսերական պատուանշան մը։

— Կը յուսայ կառավարութիւնը յանուն կրօնի և վեհապետին՝ դուք որ ամէն կերպով պիտի ընդունիք այս յայտարարութիւնը»։

— Հինգ հարիւր ոսկիի պարգեւ մը և կայսերական պատուանշա՞ն մը մրմնջեց Աւազակապետն իր հեգնական արտակարգ եղանակով։ Շիտակը մեծ բան է, երանի՛ անոր որ կը ստանայ զանոնք։ Միայն թէ՝ չափազանց ապուշութիւն մըն է ասիկա, անագին ուժ ունեցող կառավարութեան համար ձեռնհաս պէկ, որովհետեւ բանակներ կան ետին, իսկ ինքը պարգեւներ խոստանալով դարձ կը տեսնէ։ Կը նայիք, չէ՞, ինչ եմ ես, ինչ ուժ ունիմ։ Պարզ մահկանացու մըն եմ ես ու ամէն օր կառավարութեան դուռներէն կ'անցնիմ, ինչո՞ւ աչքերը չի բանար որ տեսնէ զիս։

— Ես անանկ համոզուած եմ որ այդ ֆայէրի տարածին տակն ալ տեսնեն ու ճանչնան ձեզ, նկատել տըւաւ ձանվար պէկ դարձեալ վաչա մը հեծնել ոստիկաններ ու վաչա մըն ալ զինուորներ պիտի հանեն ձեզի պէմ որ կարենան մօտենալ ու ձերբակալել, եթէ ոչ ձեր անունէն կը սարսափին քաղաքական ու զինուորական իշխանութիւնները հասարապետ։

Աւազակապետը միայն ինդաց այս անգամ։ Երկու օրվի չափ հիւր մնալէ ետքը՝ հարկ եղած պաշարները առաւ ու մեկնեցաւ։

Աշնան առաջին ամիսն էր։ Մեղմիկ ու չզչզուն արեւը կանանչութիւնը թարշամած վիճակ մը կը տառնար ու

ծառերու տերեւները կը դեղնէին մանու ատուերի մը խոր երանգովը։ Բնութիւնը կը սկսէր ամէն կողմ և կ՛ամայանար իր աւերներուն մէջ։

Վերադառ էր ձմեռը։

Ինչպէս ամէն ժամանակ, այս անգամ ալ Աւազակապետը մտադրեց խումբը Պարսկաստան տանիլ ու ըսպասել որ գարունը գար։ Իրեն համար վտանգաւոր էր սահմանաքներու մէջ գործել, առանց արդիւնք մը ձեռք բերելու։

Հետեւեալ օր մը յայտնեց իր սիրելի զաւակներուն։

— Որդեակներս, ըսաւ ան գորովալի ու հայրական քաղցր չեչոով մը, ահա աշունը հասաւ. մեր երկրին աշունը թեթեւ չանցնիր. գրեթէ ձմեռուան պէս բան մըն է։ Ըսած իս յաւագոյն է հեռանալ այժմէն այս լեռներէն ու Պարսկաստան ապաստանիլ։ Կը համբերենք, եթէ ձմեռած կեանք ապ մեզի, գարունը բացուելուն պէս դարձեալ կը միանանք ու աչքը կը դառնանք մեր Հայրենեաց լեռներուն։ Ինչ կ՛ըսէք, հաւանութիւն կուտաք, ազատ էք ձեր գաղափարները յայտնելու։

— Դուք գիտէք ձեր կամքը, պատասխանեցին ամէնքն ալ միաձայն հաւանութեամբ։ Մեռնի՛լ մեռնի՛լ ապրի՛լ ապրիլ, այս է մեր նպատակը։ Մեր ենասի աստեղ դուք ո՛ւր ըլլաք՝ մենք ալ հոն։

Աւազակապետը ծարաւաց այս կերպ պատասխանի մը վրայ ու աչքերն արցունքով լեցուեցան։ Չէր յուսար այս ամրձան անձնուիրութիւն մը այդ բոլոր մը քաջ երիտասարդներէն, որոնք բաղդին բերմամբ իր արկածալից կեանքի ու երկիւղալի գործունէութեան կապուած էին։ Հիմակ ի՛նչ ըսէր անոնց, ինքը կարող էր ձաքերի, քահանայի, չէյխի, մոլլայի, պէյի և գեռ չատ աեսակ դասակարգերու ատրազով մարդ ազատօրէն

ու բնաւ կասկածներու չենթարկուիլ, իսկ այդ անփորձ երիտասարդներն ի՛նչ ընէին։

Մտածե՛ց, խորհեցաւ ու գառն կերպով մտածեց, բայց միջոց չի գտաւ. հետեւաբար ըսաւ.

— Ամիս մը եաքը միասին կ՛երթանք Պարսկաստան չը՛լար։

— Ձեր կամքը, կրկնեցին երիտասարդները։

Աւազակապետը լուեց։ Ու նոյն գիշերը դէպի Վանի հիւսիսակողմը յառաջացուց խումբը։ Այս անգամ Ա... գիւղի վերեւը բարձրացած լեռնաշղթային մէջ ապաստան մը գտաւ, որուն եաին ծովը կը ձնայ գրեթէ ժամ ու կէս հեռաւորութեամբ։

Հազաւ իր կղերականներու յատուկ տարազն ու բամնուեցաւ խումբէն։ Արշալոյսի առեն՝ գիւղը մտաւ և ուղղակի երեսփոխան Ակոր աղայի տունը գնաց. Այս էր տեղական սովորութիւնը զոր կ՛ընէին վարդապետները։ Երեսփոխանը կընարուէր գիւղացիներու միայն հաւանութեամբ և փորձառու, տարիքն առած անձ մը պիտի ըլլար։ Անոր կը յանձնուէր եկեղեցիին բանալիներն ու բոլոր զարդեղէնները։ Ան էր հոգեւոր իշխանութեան ներկայացուցիչը՝ բառին բովանդակ նշանակութեամբը։

Աւազակապետը բակին դռնէն ներս անցած ժամանակ նշմարեց որ ձերունի Ակոր աղան անկիւն մը քաշուած՝ փսիաթ կը հիւսէր կնկան բարակ թելերով։ Մօտեցաւ անոր ու ժպտելով ողջունեց։

— Օրհնեցէ՛ք, հայր սուրբ, բարի եկաք, մրմնջեց Ակոր աղա։

Ու ոտքի երթալով՝ իր հիւրանոցն առաջնորդեց զինքը։

— Ըսէ՛ք նայիմ Ակոր աղա, գեղին մէջ ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ, հարցուց Աւազակապետը։

— Ի՞նչ պիտի էլնի, հայր սուրբ, հառաչեց Ակոր

ազա խորին դառնութեամբ մը։ Անա էսպէս պաղ թո-
նիրի մը քով նստած կը սպասենք։ Տեսնենք Աստուած
ինչ բարի դուռ մը բանայ վրանիս. վիճակնիս աղէկ չէ
ինչ ասեմ։

— Է՜հ, դէմ բարոց եղթալու չէ, Ակոր ազա, հար-
կաւ օր մը չէ օր մը կը փոխուի եկրին դրութիւնը, ասանկ
չը մնար.

— Ինչ պահեմ, չատ անգամ կը յուսահատիմ ու
կ'ըսեմ ինքնիրենս. «ախբր Աստուծոյ համբերութեան
չափը չը լեցուեցա՞ւ. ինչ է աս մեր քաչածը, մինչեւ
ո՞ւր կը հասնի մեր թշուառութիւնը։ Ա՜խ, ինչո՞ւ չը
նայիր, ինչո՞ւ չը տեսներ, ալ տեղ մնա՞ց մեր մեռելնե-
րը թաղելու, ալ աչք մնա՞ց զանոնք լալու։ Չէ՞ որ մենք
ալ անոր սեղծածներն ենք, ո՞ր է, ինչո՞ւ ասանկ ե-
րեսէ ձգած է մեզ»։

— Չէ՛. չէ՛, ատանկ յուսահատական խօսքեր մի
ընէք, Ակոր ազա, Աստուած կը տեսնէ ամեն բան, կը
նայի ու կը դատէ։ Միայն թէ մենք ալ վշխկներս ծռած
նստելու չենք։

— Իչ՞ն անենք հայր սուրբ, եկուր վշխկդ ծռած մի
նստիր. ահա կրակը ղրեր են, գիւղը կ'այրեն...

— Ինչ կայ որ, ընդհատեց Աւազակապետը։

— Ինչ պիտի ըլլայ, երկու օրէ տասնրութը հոգիէ
բաղկացած ոսոխականներու խումբ մը մտած է գեղին
մէջ, ոչ դիտենք ինչ է նպատակնին, և ոչ ալ կը մեկ-
նին։ Կուտեն, կը խմեն ու քէֆերնին կը նային անա-
մօթները։ Դուք եղէք իմ տեղս, ու մի մեղադրուիք։
Մենք օր մը անօթի օր մը կուշտ կանցնենք որ ապրինք.
ասդին մենէ կը պահանջուի համակ ուտելիք մը։

Այս տխուր խօսակցութեան մէջ էին Ակոր ազա և
Աւազակապետը, ահա, հեւալով ներս մտաւ երիտասարդ
մը, և ըսաւ.

— Ամեն, հայր սուրբ, պահուտելու տեղ մը. ո-
րովհետեւ վատ ոսոխականներէն մին ձեր գիւղին մէջ մեռ-
ուսած է և մեծաւորին հրաման առած է ձեղ ձերբակա-
լելու։ Անպատճառ մեր ցածհոգի լուսարարէն մատն է
եղեր։ Ժամանակ մը լ վեր սկսած է գաղտնի լրտե-
սութիւններ ընել, չատեր կ'ըսէին, բայց չէին հաւա-
տար։ Ա՛խ ինչ պիտի ըլլայ, չէ որ Գիլիր Զաքօի սերունդն
է. արիւնը կը քաշէ։

Աւազակապետը չուսաւ մը դրացի պատաւի մը տու-
նը գնաց ուր հիւանդ մը կար անկողնին մէջ։ Այդ հի-
ւանդ խեղճ պատաւին էրիկն էր որ վեց ամիսներէ լ
վեր կը տառապէր։

Գաղտնի կերպով մը յայտնեց երէսփոխանին թէ՝
մինչեւ գիշերը հոն մնալէնետքը՝ կուզէ եկեղեցին եր-
թալ։

Երէսփոխանը հաւանութիւն մը տուաւ և կարծեց
թէ վարդապետը վատահելի տեղը հոն ընտրած էր իրեն
համար։ Ուստի գիշերուան ժամը չորսին լուր տուաւ ա-
նոր և յայտնեց թէ խուզարկութիւնները վերջացած էին,
հետեւաբար կարող էր եկեղեցին երթալ։

Աւազակապետը պատասխանեց եաւ և եկեղե-
ցին ապաստանեցաւ։

Սմբողջ գիշեր մը անցուց։

Առաւօտեան դէմ, երբ մութը դեռ բոլորովին վեր-
ցած չէր, նախ ժամկոչը ներս մտաւ ու կէնակ մը առ-
նելով՝ մեկնեցաւ, յետոյ չատ չը քաշեց անա լուսարարը
անընդհատ դէպի տաճարը յառաջացաւ որ կանթեղը
լուսէր։ Ան ատեն Աւազակապետը վրան յարձակեցաւ
ու կոկորդէն բռնած քանի մը դաշոյնի հարուածներ
իջեցուց սրտին մէջ։

Լուսարարը ճիչ մը չարձակած՝ ինկաւ գետին ու հո-

գին փչեց. իսկ Աւազակապետը կամայ մը դուրս նետուեցաւ և արագ արագ հեռացաւ դէպի խումբը։

— Օ՜ֆ, դեռ չէ չորցա՞ւ սա Գզիր Զաքոյի սերունդին արմատը մանչկց Աւազակապետն ինքնիրեն։ Անիծած արմատ, հրէշի մը պէս գլուխներ դուրս կուտայ կարծես։

Ու յանկարծ իր ուղեղին մէջ մտածում մը ծագեցաւ։

— Կեցի՛ր, մրմնջկց ինքնիրեն. ինչո՞ւ կռնակս դարձի գեղին ու հեռացայ։ Չէ՞ որ ոսոխականներու չոկատ մը կայ հոն, չէ՞ որ խնդճ Անոք ազան ըսաւ որ՝ «կրակն ինկեր կ'այրենք ամենքս ալ»։ Ո՞վ պիտի ազատէ զանոնք այդ հրէշներու ձեռքէն։ Ես Աւազակապետն ըլլամ ու թողում գիւղ մը աչքիս հանդէպ թշուառ վիճակի մը մէջ, անկարելի է ասիկա։

Հետեւաբար խումբին մօտ գնաց թէ չէ, անմիջապէս լեռնային հովիւներու տարազ մը հագաւ ու տարբեր ճամբով մը իրիկուան դէմ դիւղ վերադարձաւ։

Անծանօթ հովիւը Բուրտերէն լեզուաւ քանի մը հոգիներու հարցուց Բէօչկին ուր ըլլալը։

Այդ քէօչկը, ինչպէս ըսած ենք, ամեն գեղի մէջ ալ կը գտնուէր։ Երբ Արեւելեան պատերազմէն ետքը՝ Համիտի կառավարութեան Ռէսութեան, Մէլիքութեան ու Մխիթարութեան պաշտօններ տուաւ հայերուն՝ անոնց աչքը գոցելու համար, այս Բէօչկները չհնուեցան ան ատեն, ուր գիւղախումբը պիտի դատեր ու վճռէր տեսակ մը հարցեր որոնք կը պատահին գեղացիներու մէջ։

— Բայց այդ անցա՜ւ։

Արդէն կոտորածի թուականէն առաջ ինկած էր այդ չնորհքներուն ազդեցութիւնը. միայն թէ Բէօչկը կանգուն պահուեցաւ հարկահաւաքներու, զապթիէներու ու հիմակ ալ ոսոխականներու համար։

Ահա այդ պատճառաւ մեր ծպտեալ հովիւը Բէօչկը գիմեց ուղեց ինքզինքը բոլորովին քուրա մը ձեւացնելով յաջս հայերուն։

Վերջապէս հարց ու փորձ ընելով գտաւ այդ չէնքին ուր ըլլան ու հոն մտաւ։

Գաւխթը լեցուած էին ոսոխականներ։

— Նե՞րսն է Ազա պէյը, հարցուց ան ոսոխականներուն։

— Ներսն է, ինչ կ'ուզես պատասխանեցին ոսոխականները ծաղրական եղանակով մը։

— Կ'ուզեմ տեսնել զինքը։

— Մակ։

— Աւազակապետը դուռը բացաւ ու Ազա պէյին քովը գնաց։

— Ինչ կայ, հարցուց Ազա պէյ որ քառասունի մօտ անձ մըն էր։

— Խօսք մը ունիմ մրմնջկց Աւազակապետը չինականներու կոչտ թուրքերէնով մը։

— Ըսէ նայիմ։

— Ես Քօմիթաներ տեսայ։

— Քօմիթանե՞ր տեսար։

— Հէ՜...

— Ո՛ւր էին անոնք, ինչպէս գիտես որ քօմիթաներ էին։

— Ես ոչխարներս կարածէի։ Իրիկուան դէմ էր։ Տեսայ որ գիւնակ մարդ մը մօտեցաւ ինծի ու հարցուց. «հովիւ կորմանճ ես թէ ֆլայ ես»։

— Ինչ ըսել է կորմանճ։

— Բուրտերուն կորմանճ կ'ըսեն. իսկ հայերուն ֆլայ։

— Էյ, եաքը.

— Երբ «Ձկայ եմ» ըսի, այն ատեն հայերէն լեզուով սկսաւ խօսիլ հետս։

— Ինչ ըսաւ։

Ինդրեց որ գիւղը գայի և անկից ուտեստ առնէի իրենց։

— Մինակ սա մա՞րդը տեսար։

— Չէ՛։

— Հապա՞։

— Անիկայ ցոյց տուաւ ինձի լաւ մը պինուած խումբ մը մարդիկ և յայտնեց թէ «Բօմբիճաճիներ էին անոնք Սուլթան Համիտին դէմ էին»։

— Ուրի՞շ։

— Ուրիշ բան մը չ'ըսաւ։

— Զը խոստացա՞ր անոնց հայ տանիլ։

— Խոստացայ։

— Ե՞րբ։

— Այս գիշեր։

— Ոչխարներդ որո՞ւ ձգեցիր։

— Ջաւակ մը ունիմ տատներկու տարեկան, անիկա մնաց հոն։ Եթէ հայ տանելու չըլլամ, սպառնացան որ պիտի մորթեն զաւակս։

— Դուն այս գիւղին հալի՞ւն կա։

— Չէ, ամուկ կայ սա լեռան կոխն կա անոր հովիւն եմ։

— Ինչո՞ւ հոն չը գացիր։

— Հոն կ'երթայի, բայց ճամբան հանդիպեցա թուրք աղայի մը, որ խորհուրդ տուաւ ձեզի դիմելու։ Անիկա դիտէ եղեր ձեր հոս ըլլալը։

— Դիչերուան ո՞ր ժամուն անոնք պիտի գային ձեզ հայ առնելու։

— Ես ժամէն չեմ հասկնար, Աղա պէյ. ինձի ըսին թէ թօփ աստղը սարին վրայ երբ գայ, ան ատեն պատրաստ եղիր որ հայը յանձնես մեզի. Հովիւը ժամացոյց չունի, անոր ժամացոյցը աստղն է։

— Աղէկ, կը խոստանա՞ս առաջնորդել մեզ։

— Ամենայն սիրով. չէ՛ որ այդ էր նպատակս։

— Ինչպէս պիտի առաջնորդես։

— Ասկից կուտաք ինձի հայ, պանիր և քանի մը կտոր բաներ։

— Է՛յ։

— Ես կ'առնեմ զանոնք հետս ու կ'առաջնորդեմ ձեզ ալ անոնց մօտ լեռան մը ծայրն։ Տարած ուտելիքներս կը յանձնեմ ու զաւակս կ'ազատեմ։ Եւ՞ թէ մի ասիկա, այն ատեն սուլիչ մը ունիմ, յանկարծ կը չափեմ ու ձեզ կը կանչեմ։ Եւ որպէս զի դուք գիւրութեամբ ազատիք զանոնք, ես կը ջանամ նեղ անցքի մը մէջ տանիլ այդ կեավուրները որ չը կարենան տեղերնուն երթալ։ Ի՞նչ կ'ըսէք... ես հովիւ մըն եմ։ Ա՛ռ պէյ, իմ խելքս չատ բաներու չը հասնիր. դուք ալ մտածեցէք. մինակ թէ զաւակս չազատած՝ յարձակում մի ընէք, հա՛։

— Ըսել է թէ զաւակդ և ոչխարներդ անոնց ձեռքը մնացին։

— Հարկաւ. ի՞նչ կրնայի ընել, ես զէնք չունիմ, բան մը չունիմ։ Եթէ մերժէի, հաւու մը պէս պիտի մորթէին դիս։ Ա՛խ, ա՛խ սա կեավուրները։

Ոսմիկաններու հրամանատարը պահ մը մտածեց, գոյնը նետեց ու խորին յուզմունքի մը մէջ մնաց։ Ծառերը, երկիւղալի ու միանգամայն մահացու հարց մը ներ, երկիւղալի ու միանգամայն մահացու հարց մը դիզուած էր առջին։ Եթէ յանձն չառնէր հովիւին հետեւիլ երթալու, պատասխանատուութեան մը ներքեւ կը մնար... հակառակ պարագային մէջ՝ եթէ երթալու ըլ-

լար, անպատճառ մահն աչքն առնելու էր: Միւնոյն առեն, կը մտածէր:

— Հապա եթէ Խան-Ճալատի խումբն ըլլա՛ր, ինչպէս պիտի ազատէր:

Ուսաի դողդողալով հարցուց.

— Զօպան պէ՛, առ քօմիթաներու մէջ Խան-Ճալատ անունով մէկը կա՞ր մի:

— Խան-Ճալատ ըսիք:

— Հէ՛:

— Ինչ գիտնամ, անունք անունին ըսին ինծի, պատասխանեց Աւազակապետը:

— Շատ՞ որ էին:

— Չէ, երեսուն հոգի չը կային:

— Ինչ հագուստով էին:

— Շիտակը՝ մեր քուրտերու պէս ազուր հագուստներ ունէին և գինուած էին:

Ոսկիկանութեան հրամանատարը քիչ մը սիրտ առաւ: Իմացած էր Խան-Ճալատի մարդիկ Ռուս քաղաքներու պէս հագուած էին ու գլուխնին կար արդէն հիւսուած գաղափար մը: Ուրեմն առ խումբը կեսվարներու նոր խումբ մըն էր, որ անպատճառ օձիքը ձեռք պիտի տար: Այս երեւակայական մտածումն ընելով՝ ոտքի ելաւ ու ոսկիկան մը կանչեց ներս:

Հիւանի, չուտով քառասուն հատ հոգ, տասը կտոր պանիր ու քիչ մըն ալ ժաժիկ առ բեր հոս, հրամայեց ան խիստ ձայնով մը: Նայէ, ով որ չտալիք կ'ընէ ձեռնելով քէօչկը զրկէ: Երկու ժամէն պատրաստ պիտի ըլլան ըսածներս, հասկցա՛ր:

— Հասկցայ, դողդողաց ոսկիկանը փողոցային անարգ վտակ մը պէս կծկտուելով ինքն իր մէջ:

Ու աճապարանքով մը դուրս ելաւ:

Դարձեալ ոսկիկաններու հրամանատարն սկսաւ հարցումներ ընելու:

— Զօպան, դուն քանի՛ տարի է որ առ լեռներու մէջ կ'ապրիս, ըսաւ ան:

— Ինչ ըսեմ, առ եղաւ 30 տարիէ որ առ լեռներու մէջ կը թափառիմ ոչխարներուս համար, նկատեց առաւ Աւազակապետը:

— Ըսել է թէ՝ ժայռը քարը, ձորն ու ապառաժը ծանօթ են քեզի:

— Հա՛յ, հա՛յ, եթէ ոչ կրնա՞մ հովութիւն ընել: Մինչեւ անգամ գայլերուն՝ ուսկից դուն ինծի յայտնի է:

Առ պահուն դուռը բացուեցաւ ու արցունքներուն մէջ չարչրկուած կին մը ներս մտաւ, որ հազիւ 40ի մօտ տարիք մը ունէր:

Թչուառ կինը լացակոկ ծածկած էր բերանը և կը ջանար զսպել իր հեծկլտանքները:

— Ինչ կայ հարցուց ոսկիականներու հրամանատարը հայերէն լեզուով մը:

— Ոտաց մեռնիմ ազա, թոռոմից կինն ու չը կըրցաւ չարունակել:

— Առ տէ՛, քահպէլէնմէ, պօռաց անարգ մարդը:

— Ես որբեվայրի կին մըն եմ:

— Է՛յ:

— Չորս եթիւններ ունիմ:

— Ցետո՛յ:

— Էտանք չեմ կրնար անօթի մեռցընել:

— Ո՞վ կ'ասէ որ զ'էտանք անօթի մեռցուր:

— Բիւ Զապթիէն ազա:

— Ինչ կ'ասէ:

— Մուրալով քիւրալով ալուզ մը ժաժիկ չինած եմ եթիւններուս եկեր կասի թէ՝ Աղան էս «ալուզը կուզէ»:

— Հա է՛տ էր ցաւդ, սէնի կիսի կեավուր, ինչի՛

կը մրմռաս, թող սատկելու երթիւներդ ժաժիկ չուտեն չէնի՞ր։ Հայաէ դուրս ելիր ժաժիկդ զապիէին տուր։

— Չեմ տար։

— Չե՛ս տար։

— Չէ՛։

— Անզգա՛մ, դուն ձեզ կերած ունի՞ս։

— Չուտեմով էլ կախելու էլնիս, նորէն երթիւներուս նափախան չեմ տար քեզի։

Ոսոիկաննուհեան հրամանատարը կատաղութեամբ մը ոտքի ելաւ և ապտակ մը զարկաւ խեղճ կնոջ երեսին։

Կինը վզէն անջատուած հաւու մը պէս թփրատց ու ինկաւ սախատականածին վրայ։ Բիւէն սկսաւ յորդ արիւն մը պռոթկալ որ կերպարանքը ծածկեց։

Իսկոյն երկու ոսոիկաններ ներս մտան ու քաշկըռտելով դուրս հանեցին զանի։

— Ամա կեավուր է քոլթաքը, չը սատկիր որ, բացագանչեց ոսոիկաններուս հրամանատարը։

Աւազակապետը՝ այս զարհուրելի միջադէպին ի տես կը դողար լոյոր մարմնովն ու կը չանար ինքզինքը զսպել։

Վերջապէս գիշերը բաւական յառաջացաւ ու ամէն բան պատրաստէր։

Աւազակապետը զաղտնի ճամբայով մը ոսոիկաններուս հրամանատարն ու հնծեալ զինուրներուս ջոկատը դէպ ի լեռը առաջնորդեց։ Լեռան թիկունքը խոր ձորակ մը կար, որ երթալով կը մնծնար ու անտգին խորխորատներուս մէջ կ՚առնէր ճամրորդները։ Հոն մացուց զանոնք։

Գիշերուան մթութիւնը, ժայռերու ցցուածքը, ձորին օձապտոյտ դարձուածքները սոսկալի մը ձգեցին Աւազ պէյին սիրտը։ Անիկա կարծեց թէ անյատակ անդունդէ մը դէպ ի վար կը խորասուզուէր... հետեւապէս գողգողալով հարցուց.

— Ո՞ւր կ՚երթանք Ջօպան։

— Մե՞նք, վրայ բերաւ Աւազակապետը։

— Այո։

— Քօմիթեաներուն տեղը։

— Շան որդիներ ինչ տեղուանք մտած են, կը հասկնա՞ս։

— Հապա՛, սատանան անգամ ոտք դրած չէ հոս։

— Այս ըսելով կանգ առաւ։

— Ահա մօտեցանք, հազիւ հարիւր քայլ մնացեր է անոնց հասնիլը։ Դուք սպասեցէք։ Ինչպէս ըսի երբ առաջին սուլիչ մը չալեմ, մի գաք, երկրորդ սուլիչիս ձայնն առնելնուն պէս սա արահետէն յառաջանալով ուղղակի յարձակեցէք անոնց վրայ։ Ես խելացութիւն մը մտածեցի։ Երբ կերակուրի նստին, ան ատեն կը չալեմ երկրորդ սուլիչս։ Բնաւ դիմադրելու ժամանակ անգամ պիտի չունենան։

— Աղէկ, աղէկ, չուտով գացէք, սպասելու ժամանակ չունինք, բացագանչեց ոսոիկաններուս հրամանատարը։

Աւազակապետը հեռացաւ, քիչ յետոյ սուլեց որ խումբը հասկնար իր գալուստը։ Բաւական ատեն լռութիւն մը տիրեց։ Այդ խորհրդաւոր լռութեան մէջ յաջողեցաւ արահետին երկու անցքերն ալ գրաւել, այնպէս որ անազին քարերու մէջ պիտի մնային ոսոիկաններն ու անոնց պետը՝ որոնք հնծեալ էին։ Երբ ամէն կերպով ծրագիրը վերջացուց, ահա մօտակայ ժայռի մը հետեւէն չալեց մահացու սուլիչը։

Հնծեալ ոսոիկաններն ու անոնց հրամանատարը յառաջ նետուեցան թէ չէ, ահա զինակիներու տեղա-

տարափի մը մէջ մնացին։ Ան տակն ձայն մը լսուեցաւ. «Խան-Ճալա՛տն է, Խան-Ճալա՛տը»։

Այս ահաւոր, չանթահարիչ ու մահատարած ձայնը թնդալով լեռներու մէջէն, Աղա պէյի ականջին հասաւ։

Փոխանակ յառաջանալու՝ այս անգամ կռնակը դարձուց, սակայն գնդակները չը թողուցին։ Իր մարդիկներէն միայն երկու հոգի մնացին քովը, միւսները մնա՛ծ էին թէ ոչ, չէր գիտեր։

Անձնասա՛ր եմ, Խան-Ճալա՛տ, պօռաց սասիկաններուն կողմը։

— Վար իջի՛ր ձիէդ, հրամայեց ձայն մը։

Աղա պէյ վար իջաւ։

Երեք հոգի չղթայով մը կապկպեցին անոր ձեռքերն ու ոտիկաններն ալ եռեւէն ձգելով Աւազակապետին առջեւը տարին.

— Հապա միւսնե՞րը... հարցուց Աւազակապետը։

— Ինկան ամենքն ալ, պատասխանեցին խումբին քաջերը։

— Խիստ լաւ, ո՞ւր են Սարկաւագ. Արապօ ու Շահէն, նկատել տուաւ Աւազակապետը։

— Անոնք վարի անցքը բռնած էին հիմակ կուգան, վրայ բերին քաջասիրտ երիտասարդները։

Արդարեւ չատ չանցած Արապօ և Շահէն բռնած էին Սարկաւագին թեւերն ու կամաց կամաց կը մօտենային։

Աւազակապետը չուտով մը Սարկաւագին դէմն ելաւ ու հարցուց.

— Ինչ եղար զաւա՛կս։

— Բան մը չկայ, մրմնջեց Սարկաւագ, կատաղի նայուածք մը արձակելով չղթայակապ գերիներուն վրայ։

— Գնդակ մը վիրաւորեց զիս.

— Կուրծքէ՞դ.

— Այ՛ո.

Աւազակապետը բերել տուաւ պայուսակը բացաւ իր բժշկական դարմաններու ծրարը, դեղին փոշի մը ցանեց անոր կուրծքին վրայ և լաւ մը վիրակապերով փաթթեց։ Եւ որպէս զի չը յայտնուէր անոր կոյս աղջիկ մը ըլլալը, բոլորովին մինակ կատարեց այդ գործողութիւնը։

Դարմանը բաւական օգուտ ըրաւ, ցաւը դադրեցուց առժամապէս։ Սարկաւագը քիչ քիչ ինքզինքը գտած էր։

— Է՛յ սիրելի զաւակս, ըսաւ Աւազակապետը՝ Սարկաւագին ձեռքը բռնած իր ձեռքերուն մէջ։ Ջանի որ սա աւազակին գնդակովը վիրաւորուեցար, ա՛ռ անոր սուրը, ա՛ռ նոյնպէս անոր վեցհարուածանոցն ալ։ Սպանելէ յետոյ կարէ գլուխը։

Սարկաւագը չուտով մը աւազակին մէջքէն կախած վեցհարուածանոցն առաւ, ու անոր սրտին ուղղեց... այնպէս՝ միւս երկուքն ալ, յետոյ կարեց անոնց գլուխները։

Երբ արիւնը դուրս կը հոսէր այդ վտառներու կուրծքէն, Սարկաւագը բացագանչեց.

— Օ՛խ, վրէժս լուծեցի։

Աւազակապետը խումբին հրամայեց որ մեկնելու պատրաստուի։ Ջառորդի մը մէջ պատրաստ եղաւ ամենքն։ Հետեւաբար, անկից մեկնելով ուղղակի Տիրամօր լեռնաշղթան մտաւ խումբը ու հանգստացաւ։

Բայց ախուրը այն եղաւ որ Սարկաւագին վէրքը վտանգաւոր ու երկիւղալի երեւոյթ մը առաւ։

Ապառաժի մը թիկունքին վրայ պառկեցաւ ան ու սկսաւ առատապիւղ։ Դեղ, դարման. և ո՛չ մէկ բան արդիւնք մը ունեցաւ։

Արիւնը կը հոսէր, անդադար կը հոսէր։ Անոր յանկուցիչ կերպարանքը մահուան անողոք դարկութեան մը մէջ կը թաղուէր ու չունչը հեռագնաց կը սպառէր, կը խղդուէր կարծես։

Աւազակապետն անոր կուչը նսաւած։ կը դիտէր այդ բոլոր այլայլութիւնը։ կը զգար թէ վայրկեանէ վայրկեան, կեանքը կը մարէր անոր էութեան մէջ, մէկ խօսքով՝ կը զգար թէ Սարկաւագը մահուան ղէմ կը մաքառէր, բայց անօգուտ տեղ,

Ան ատեն իր քով կանչեց Արապոն ու անոր ձեռքը բռնելէն առքը ըսաւ.

— Գուցէ քանի մը ժամ չը տեւեր, կը բաժնուի մենք Սարկաւագ, հետեւաբար ախուր է այս տեսարանը մեզ համար.

Արապօ ձեռքերը ծալլեց ու կեցաւ.

Սարկաւագ աչքերը փակած էր, միայն թէ կը հեւար։

— Այս նուիրական պահուն, չարունակեց Աւազակապետը՝ կիսկատար ու խղդուած ձիգով մը, սիրելի տեղակաս հարկադրուած եմ դառն ճշմարտութիւններու ամենէն դառնագոյնը խոստովանելու քեզի։ Ո՛հ, չը պիտի կրնայի յայտնել, եթէ մահուան ու անոր գոհին քով չըլլայինք։ Մինչեւ այսօր Սարկաւագ աղամարդու մը պէս կռուեցաւ և աղամարդու մը կերպին ու յանդգնութիւնը ցոյց տուաւ, անանկ չէ՞ . . . և դուք կը հիանայիք անոր անձնուիրութեանը վրայ։ Բայց ո՛րչափ պիտի հիանաք, երբ ըսեմ թէ՝ անիկա մանկամարդ աղջիկ մըն է . . .։

— Մանկամարդ աղջի՞կ մըն է, բացագանչեց Արապո սարսռալի նայուածքով։

— Այո . . . մանաւանդ սրտիդ ամենէն սիրելին . . .

— Ո՞վ է։

— Նշանածդ.

— Նշանա՞ծս.

— Ձիշդ է.

Արապո հոգեկան փղձկումով մը համակուած՝ ձեռքը ճակտին տարաւ խորչումները և մտաներուն մէջ ճըմըղկեց, ինքնիրմէ ելած չարժում մը ըրաւ ու յուզուած լինելու Սարկաւագին կուչը։

— Մա՛րօ, Մա՛րօ, ձայնեց ան՝ անզուսպ ձիչ մը արձակելով։

Սարկաւագ, — որուն Սկիվի անուն տուած էր զինքը առեւանգող Սաֆտոին վուչան — Մարօ կը կոչուէր. հետեւաբար Արապոն ձայնը իսկ թմրութենէ մը սթափեցուց զանի։ Աչքերը տաղանդաւմով մը բացաւ ու հոգւոյն բովանդակ իղձով լեցուած նայուածք մը նետեց Արապոի վրայ, բայց չը կրցաւ խօսիլ։

— Մա՛րօ, խօսէ՛, ինչո՞ւ կը նայիս, միթէ չը ճանչցա՞ր զիս, յիշէ՛, նշանա՛ծդ եմ, թոթովեց Արապօ՝ բոլորովին կիսկատար բառերով։

Մահուան անողոք ճիրաններուն ղէմ մաքառող Սարկաւագ՝ ուղեց պատասխանել, միայն թէ ցոյացած մը պատկերուեցաւ իր կերպարանքին վրայ, ինչպէս այս մը պատկերուեցաւ իր կերպարանքին վրայ, ինչպէս այս նահատ տերեւի մը վրայ վերջալոյսի չող մը կը պլպլայ յանկարծ. Ու իր մեծ ու խոշոր աչքերը բացաւ անդամ մըն ալ, բերանը դողդողացաւ չրմունքներու ներքեւ, ճակտաը մթնցաւ ու չունչը կուրծքը ճնշեց։

Սարկաւագ մեռած էր . . .։

Աւազակապետը պլշիրով, մանկամարդ աղջկան մար-

մինը Տիրամօր գերեզմանատունը տարաւ։ Ցետոյ Տէր Մարտիրոսին դիմեց ու հասկցուց եղելութիւնը։ Բարի եկեղեցականը, չը նայելով գիշերուան ցուրտին, եկաւ գերեզմանատունն ու թաղեց տարաբաղդ մեռելը։

— Պէտք է մեկնինք այս մահարեր վայրէն, ըսաւ Աւազակապետը։ Մեր վրէժը չը լուծուեցաւ։ Լսեցի որ Սուլթանի պալատէն խրկուած նշանաւոր Մօլլա մը եկած է և նպատակն է եղեր Վանի հարաւակողմը գտնուած Նօրտուչ. Տհեր, Մոկս, Շատախ, Շիտան և մանաւանդ Ռչտունեաց գաւառին բոլոր հայերը այլասերել աշխատիլ։ Այս Մօլլան եթէ քաղաքէն դուրս ելնէ, չուտով յաւիտենականութիւն կը ղրկենք. բայց եթէ չը հեռանայ քաղքէն, ան ատեն միջոց մը պիտի մտածեմ։

Բոլոր խումբը յուզուած ըլլալով, իրենց վարպետին այս վրէժառու առաջարկութիւնը սիրով ընդունեց և կամք առաւ։

Աւազակապետը գանոնք կրկին վարագայ լեռան անտառիկ թիկանց վրայ առաջնորդեց ու ամէնէն ապահով վայրը թողուց, իսկ ինքը ձերվիչի կերպարանքով քաղաք մտաւ։

Լեռներու հսկայ մարդը ծպտուած էր այնպէսի յարմար ձեւով մը որ նոյն իսկ չէր ճանչցուէր իր հետ ընկերացող ամենամտերիմ անձերէն ալ։

Նախուն ու աղտ կապած չալիկ մը կար վրան, որուն թեւերն լայն էին ու կիսովին ցոյց կուտային ածոր դաստակները։ Ձեռքէ բարակ զպրուն մը հագած էր, որ հազիւ կերեւար իր դեղնագոյն ու մինչեւ ծունկերը ծածկող վերարկուին տակէն, կանանչկեկ տիզիկ մը ուներ, որուն երկու բաշտները ծունկերէն վար կ'իջնէին. իսկ ոտքերը բոլորովին բոպիկ էին։ Գլուխը դրած էր արաբ Տէվրիշներու յատուկ գդակ մը, որ գրեթէ կա-

չի կտրավ էր։ Ձեռքը հաստ գաւազան մը բռնած էր ու մէկ ուսէն ալ կոտ մը կախած։

Սեւ մօրուքը ներկած էր, ինչպէս կ'ընեն տէրվիշները։

Լուսուն դէմ այս ծպտեալ տէրվիշը, այսինքն լեռներու Խան-Ձալատը, քաղքին դուրսի պարիսպներու մէկուն ներքեւ նստեցաւ. ու կը թուէր՝ իր մտածումներու մէջ թաղուած էր։ Իր քովէն չուկացի մարդիկ կ'անցնէին կը դառնային, բայց անոր աչքը չէր թարթեր։

Վերջապէս այդ անհարկի ու արտակարգ երեւոյթը վատ ոստիկանի մը կասկածը կը ներշնչէ։ Այդ ոստիկանը հայ մըն էր։ Կը մօտենայ Աւազակապետին, որ տեղէն անգամ չը շարժիր։

— Էյ, ինձի նայէ մարդուկս, ոտքի կել, գոչեց ահարդ ոստիկանը հեգնական ձայնով մը. հոս ո՞ւր կը կարծես ինքզինքդ արքայութի՞ւն է թէ գժո՞ւնք։

Աւազակապետը պաղարիւն նայուածքով մը պաշտօնական հագուստը կրող լիժժին վրայ նայեցաւ ու ժըպտեցաւ։

— Որո՞ւ կ'ըսես, կրկնեց ոստիկանը։

— Ձեմ գիտեր, մրմնջեց Աւազակապետը։

— Ինչպէս չես գիտեր. խենթ ես ինչ ես։

— Խենթ չեմ։

— Հապա՞։

— Անօթի եմ։

— Անօթի ես։

— Ճիշտ է։

— Ուսկի՞ց եկած ես։

— Հեռու երկիրներէ։

— Ո՞ր երկրէն։

— Արապիստանէն։

— Դուն Աբա՞պ ես։

— Հէ՛։

— Ե՞րբ եկար։

— Այս գիշեր։

— Ինչի՞ օրէ որ հայ կերած չես։

— Ձեմ գիտեր, բնաւ կերած չեմ։

Ոսկիկանը ծիծաղեցաւ այս պատասխանին վրայ. սակայն իր հոգւոյն մէջ խլրտացող որդը չի թողուց որ հետևանար անկից։ Կասկածը չը փարատեցաւ, այդ պատճառաւ հրամայեց որ ետևէն երթայ։

— Կերակուր պիտի տա՞ս ինձի, հարցուց Աւազակապետը կատարեալ միամտութեամբ մը։

— Հարկա՛ւ, ինչ տեսակ կ'ուզես վրայ բերաւ չարասիրտ ոսկիկանը։

— Փչուր մը հաց։

— Որչափ։

— Չնաքին չափ։

— Ուրիշ։

— Ուրիշ ոչինչ։

— Առավ կը կշտանա՞ս։

— Ես մատ մը հացով ալ կը կշտանամ։

Այս խօսակցութիւնը տեղի կ'ունենար ճամբան քալած աեներին։ Վերջապէս դուռի մը առջին կանգ առաւ ոսկիկանն ու ըսաւ Աւազակապետին։

— Ներս մտիր։

Ընդարձակ ու փայտաչէն տուն մըն էր մտած տուներուն, որ պաշտօնատուն մը եղած էր ոսկիկանութեան։

Աւազակապետին ծանօթ էր այդ զարհուրելի չէնքը։

— Դուն հոս սպասէ, պատուիրեց ոսկիկանը ու ինքը կաչիէ ծածկոցով դուռէ մը ներս մտաւ։

Քիչ յետոյ վերադարձաւ և Աւազակապետին հրամայեց որ հոն երթայ։

Լեռան մարդը ներս գնաց։ Հոն կանանչ չուխայով մը ծածկուած սեղանի մը քով, Մօլա մը և քաղաքական պարզ հագուստ մը հագած տարիքոտ մարդ մը կար։ Երկուքն ալ արտակարգ նայուածքով մը դիտեցին ի բուն դէմը կեցող ոստիկանը։

Մին ոսկիկանութեան տեսուչն էր. իսկ միւսը՝ Սուլթանէն դրկուած կրօնական բարենորոգիչ մը։

— Տէրվի՞շ մըն ես, հարցուց ոսկիկանութեան վերատեսուչը որ Սիւրըի պէյ կը կոչուէր, և ծանօթ էր իր կրօնամոլ հոգիով ու հայատեաց բնաւորութեամբը։

— Այո, աֆէնդիս կ'ըսեն, պատասխանեց Աւազակապետը յիմարական արտայայտութիւն մը դնելով իր ձեւերուն մէջ։

— Աֆէնդիս մի՞ կ'ասեն։

— Ճիշտ է։

— Այդ ինչ տեսակ պատասխան է, դուն չը գիտե՞ս քու ինչ ըլլալդ։

— Գիտեմ։

— Ըսէ՛,

— Թչուառներուն թչուառը։

— Սուտ ես։

— Դուք ալ այդպէս դիտցէք։ Ախ, պէյս քար մըն ալ դուք նետեցէք ինչ կ'ըլլայ որ։ Ես չեմ վշտանար։ Մանաւանդ որ՝ խօսողը ձեղի պէս բարձրատիճան մըն է։

Ոսկիկանութեան վերատեսուչը բարկութեամբ մը տեղէն վեր ելաւ ու գոչեց.

— Անիծած տէրվիշ. կը ծաղրես դիս։

— Ե՛ս մրմնջեց Աւազակապետը զարմանքով մը։

— Այո դուն։

— Առուած չընէ. ես այն թչուառ արարածն եմ որ ամենուն հեգնութեան առարկայ եղած եմ, ինչպէս կը

յանդգնիմ ծաղրելու ձեզ։ Ինչ՞ս վրայ, ո՞ր երջանիկ օրերուս նայելով, ախ, նայեցէք անգամ մը՝ չապիկ մը չունիմ։ Նաև բարի պէյս կը խոստովանիմ թէ երեք օրէ ի վեր բան մը կերած չեմ։ Ահա վիճակս, մինչդեռ դուք խօսքը սեպ հասկցաք։

Ոստիկանութեան վերատեսուչը տեսակ մը արգահատանք զգաց այդ անկեղծ խօսքերուս վրայ ու իր լպրիշ շրթունքներէն ծիծաղ մը թրթռացուց։

— Մարդ կարո՞ղ է երեք օր անօթի մնալ, տէր-վէչ, առակեց ան. կերեւի որ խելքիդ եկածը դուրս թող կուտաս ու չը գիտես ինչ է ըսածդ։

— Հապա ինչ գիտնամ, այնպէս կ՚ըսեմ, ընդհատեց Աւազակապետը։

— Քանի՞ տարու ես։

— Տարիքս չը գիտեմ, մնակ թէ կեավուր Մօսքօֆի կռուին ես երեսուն տարեկան էի։

— Ո՜հ, սանկ նանկ ազէկ տարիներ անցուցած ես, մարդուկս։ Կեավուր Մօսքօֆի կռուին ո՞ւր էիր դուն։

— Տէրվիշ էի։

— Աղէկ, ո՞ւր կը գտնուէիր։

— Թափառականութեան մէջ։

— Ինչո՞ւ դուն ալ կեավուրներու դէմ չի գացիր։

— Զը գացի. բայց շատ օգուտներ. չատ ծառայութիւններ ըրի։

Ա՜խ օ՜ֆ, Եարապպի՛. Եարապպիմ, բացագանչեց Աւազակապետն ու ինկաւ գետնամածին վրայ գալարումի մը ու ցնցումներու մէջ։

Մօլլան և ոստիկանութեան վերատեսուչը տարտափած վեր ցատկեցին ու երկիւղէն սկսան դողդղալ։

Աւազակապետը ներքին յուզմունքով մը չորչարած՝ մարմինը գալարեց, դողդղացուց ու շրթանց փրփուրներ կուտակեց, ինչպէս ցաւագար լուսնոտ մը։

Ասիկա տեսեց ամբողջ հինգ վայրկեան։

Յետոյ թմրութիւն մը եկաւ անոր վրայ, աչքերը քացաւ սառած վիճակի մը մէջ, նայուածքը դէպի ձեղուն սեւեռեց, բերնին փրփուրը կէս մը մկկի ըրաւ լեզուին միջոցաւ ու ամբողջ կերպարանքը հանդարտացընելէն ետքը սկսաւ այսպէս.

« Կեավուրնե՛ր, կեավուրնե՛ր...

« Որո՞ւ դէմ կը կռուիք, որո՞ւ դէմ պատերազմ կը քանաք։ Նայեցէք, ամէն կողմէ գունդ գունդ զուրս կուգան անձնուէրներ։ Անոնց կուրծքը պողպատէն աւելի կարծր է, ձեր սուրերը անզօր են անոր մէջ մխելու. անոնց հաւատքը գերբնական է, ձեր կրակը չը կրնար մխիր դարձնել զայն։

« Օ՜ֆ, յառաջ մի գաք. մեր հողը ներկուած է մեր արիւնով։

« Դողացէ՛ք։

« Մեր սուրբ պատերազմը պիտի չարունակուի։

« Կամ սկիզբը կամ վախճանը... այս է անոր նշանաբանը։

« Կ՚իյնանք մենք, բայց վերջին կը ծնինք, մեր ոսկորները չեն փտիր, որովհետեւ ամբողջ հաւատք, ամբողջ հոգի փոխուած են, ու հաւատքը չը մեռնիր հոգւոյն պէս։

« Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ։

« Մի՛ մօտենաք մեր սրբավայրերուն, դուք պիղծ էք, դուք անկրօններ էք, թողէք մեր լոյսերը մեզի. մի՛ ափոէք ձեր խաւարը։

« Մենք ուրիշ բան չունինք...

« Աստուած ու կամք»։

Այս մղին, անորոշ ու խորհրդաւոր բանդագուշանքներէն ետքը, Աւազակապետը լռեց։

Աչքերը գոցուեցան, բերանը փրփուրներով լեցուեցաւ ու չարժուեմ մը ըրաւ։

— Կը սթափի կոր, մրմնջեց Մօլլան։

— Խեղճ մարդ, լուսնոտ է եղեր, նկատել տուաւ ոստիկանութեան տեսուչը։

Կը սխալիք առարկեց Մօլլան, լուսնոտի գործ չէ ատիկա. Ջէրվիշներու հիվեան է, սովորաբար այս տեսակ կ'ըլլայ։

— Էվլիա՞։

— Այո՛։

— Ինչ կը նշանակէ։

— Երբ անցեալը յիշեցնել տաք անոր, անմիջապէս մտածումի մը դօրաւոր ցնցումը կ'ազդէ վրան ու ինքնիրմէ եղած վիճակի մը մէջ կ'իյնայ գեհին։ Ան ատեն կը սկսի խօսիլ։ Շատ անգամ բռածներն անհասկանալի կ'ըլլան։ Երբեմն ալ իմաստալից նշանակութիւններ ունեցող պարբերութիւններ կ'արտայայտէ։

Ոստիկանութեան վերատեսուչն ու Մօլլան խօսքերնին չէին վերջացուցած, ահա Աւազակապետը մեքենաբար ոտքի ելաւ ու նախկին կեցուածքով մը սպասեց։

— Ինչ առաջ ինչ կը խօսէիր, հարցուց ոստիկանութեան վերատեսուչը։

— Ո՞վ. ընդհատեց Աւազակապետը զարմացած։

— Դուն։

— Ե՞ս։

— Այո՛։

— Որո՞ւ հետ։

— Մինակդ։

— Չեմ գիտեր, բայց կարելի է։ Անօթութիւնն ամէն բան կ'ընէ։ Ա՛խ, ներեցէք, այսպէս է վիճակս։ Աստուած հոգի մը տուած է ինձի, ես անոր տառապանքն ինկած եմ պէյս։

Ան ատեն ոստիկանութեան վերատեսուչը ներս կանչել տուաւ դժոխատիպ հայ ոստիկան մը ու անոր պատուիրեց որ ճաչարան մը տանի, կերակրէ զայն ու յետոյ Մօլլային տունը առաջնորդէ։

— Կերակուր ուտելէդ ետքը տունս եկուր հո՛, վրայ բերաւ Մօլլան, որուն գործին կուզար իր պաշտօնին մէջ առնել տանտիկ տէրվիշ մը։

— Գլխուս վրայ, ինչո՞ւ չէ, մրմնջեց Աւազակապետն և ոստիկանին հետևեցաւ։

Վիժած հայը ճաչարան մը տարաւ ու ծաղրելով կերակրեց զինքը. յետոյ Այգնատեանի արուարձանն առաջնորդեց ուր կը գտնուէր կրօնական բարեկարգիչ Մօլլային բնակարանը։

— Բարի՛. բարի՛ տէրվիշ պապա, ձայնեց Մօլլան մտերմական չեշտով մը։ Վեր հրամմէ... այսօր չատ համակրելի եղար ինծի։

— Աստուած կեանք տայ ձեզի որ կը գթաք թշուառներու թշուառին վրայ, մրմնջեց Աւազակապետը։

— Ինչո՞ւ թշուառներու թշուառն ըլլաս։ Ակիդ ետքը զուտ բաց է քեզի համար, կեր, խմէ ու ծերութեանդ օրերը հանգիստ անցուր։

— Աղէկ կ'ըսէք, բայց չեմ կրնար։

— Ինչ բան չես կրնար։

— Հանգիստ ապրիլ։

— Ինչո՞ւ համար։

— Կը նեղուիմ, անանկ որ ատ տառապանքը չատ ծանր պիտի գայ ինծի, քան երբէք անօթի մնալս։

— Եթէ պատկառ երթանք։

— Կարելի է հանդարտ ըլլամ տանկով։

— Ուրեմն միասին սա կեավուրի գիւղերը կ'այցելենք ու հաւասարի կը բերենք զանոնք, կ'ընդունի՞ս։

— Ինչպէս չէ, ատիկա պարտականութիւնս է ու ես բովանդակ կեանքովս անոր զոհն եղած եմ։

— Կեավուրները չատ կ'ատե՞ս։

— Անոնք որ անհատատ են, անոնք որ արդարութեան ճամբէն չեղած են, անոնք որ ճշմարտութեան տեղ խաբէութիւն մտցնել կ'ուզեն, մէկ խօսքով՝ անոնք որ Աստուծոյ ձայնը չեն լսեր ու խիղճ չունին, ես կ'ատեմ բոլոր հոգիովս, անոնք իմ թշնամիներս են ու ես անոնց թշնամին։

— Ապրի՛ս ազրվիչ պապա, ճշմարիտ ու կատարեալ մարդն ես դուն։ Կեավուրները թշնամի են մեզի, հարկաւ մենք ալ թշնամի պիտի ըլլանք անոնց։ Մեր սրբավայրերը չեն գար, պէտք է որ ճանչնան անոնց վեհութիւնը։ Մեր վեհապետին կամքը Գուրանի վրայ հաստատուած է։ Ինչպէս գիտէք, Գուրանի պատգամներէն մին է « անկրօններու աչքը լոյսերուն մէջ բանալ ու մեր ճշմարիտ հաւատքը ճանչցնել տալ »։

— Արդար է այդ պատգամը, բայց զայն գործադրելու համար կամք ու անձնուիրութիւն պէտք են։ Անկրօնը մանր աւազներէ կազմուած ապառաժի մը կը նմանի, անձրեւի կաթիլներուն տակ անգամ կը փչրուի ու կը քայքայուի, ինդիրը կաթիլներ ստեղծելուն վրայ է։ Զարիքը միշտ կայ։ Ինչպէս լոյսը։ Մին կամ միւսը։

— Քանի՞ տարի է որ այս կռիւները կը գանուիք։

— Շատ չէ, երեք տարի հազիւ կայ։

— Տաճկաստա՞ն գալէ։

— Այո՛։

— Անկէց առաջ ո՞ւր էիր։

— Հնդկաստան։

— Ուրի՞շ։

— Աչխարքիս ամէն կողմը։

— Միշտ ոտքո՞վ։

— Միշտ։

— Չո՞ս յոգնիր։

— Ամենևին ըսի թէ՝ մարդուս համար կամք ու անձնուիրութիւն պէտք են, անոնք գերբնական մարմնացում մը կուտան։

— Կ. Պոլիս ալ գացի՞ր։

— Հարկաւ։

— Այնտեղ Մէվլեւիանէ մը կայ, որ չատ նշանաւոր է, հոն մտա՞ր։

— Չէ։

— Ինչո՞ւ համար, այնտեղ Տէրվիշներ կային։

— Ինչ ընեմ տէրվիշը, ես մարդ կը փնտռեմ։

— Անոնք մարդ չե՞ն։

— Մարդ են, բայց թշուառ են ինձի պէս։

— Հապա դուն երջանիկնե՞ր կը փնտռես։

— Երջանիկներ չեմ փնտռեր։ Ես կը թափառիմ պարտականութիւնս կատարելու. իսկ անոնք միօրինակ չարչարանքներու ենթարկուած կեանք մը կ'անցնեն։ Մարդկութեան օգուտ մը չեն ընծայեր։ Իրենց անձնուիրութիւնն՝ իրենց մարմնին համար է ու հոգին պարապ տեղ կը չարչարուի կեանքի մը յարատեւութեանը մէջ։ Մի կարծէք թէ ամէն տէրվիշ միեւնոյն դերն ունի ու միեւնոյն նպատակը դրած է կեանքին ազէտաւոր դարձուածքներու հանդէպ. կան որ ապրելու համար ընտրած են այդ կոչումը, կան որ կամք ունին, բայց անձնուիրութենէն զուրկ են, վերջապէս խաբեւելու չէ։ Աչխարհքը եղերերգական տեսարան մըն է. ամէն մարդ իր տեսակը կը ներկայացնէ ամէն ձեւի տակ։

Գիտնական Մօլլան, որ անթարթ աչքերը յառած ողորմելի տէրվիշին վրայ մտիկ կընէր, չափազանց զարմացաւ՝ այդքան լայն ու իմաստալից խօսքերը լսելով. որոնք մէյմէկ գոհարներ էին. Հասկցաւ թէ անճարակ

ու ախմար մկը չէր ան. հասկցաւ թէ չէր նմաներ իր տեսած անանկ միաքերուն որոնք փուր մը հաց չարչարանք գիտէին միայն։ Հետեւաբար աւելի պատկառանքով մը սկսաւ վերաբերուիլ ու չափել հարցումները։

— Բուն ծննդավայրդ ո՞ր երկիրն է։

— Երջանիկն Արապիա, պատասխանեց Աւազակապետը։

— Շատո՞նց է որ անկից մեկնած ես։

— Ճիշտ երեսուն տարի կ'ըլլայ։

— Ազգականներ չունի՞ս։

— Ոչ մեկը չունիմ։

— Ախտ լաւ. եթէ չես նեղուիր, վաղը ձիով քանի մը գիւղեր երթանք։

— Ձի՞ով։

— Այո։

— Ես ձի չեմ ուզեր։ Իմ ոտքերուս ինչ է եղեր որ սա անասունը ծառայէ ինձի։

— Զըլլայ թէ հոգեփոխութեան կը հաւատաս։

— Մի՛թէ սխալ է, ուր կ'երթան մարդոց հոգիները։

— Ո՞ւր պիտի երթան, ժպտեցաւ կրօնական բանեւորիչը. բնական է որ Աստուած կը զրկէ զանոնք ու նորէն Աստուած կ'առնէ, չէ՞ մի։

— Այդ այդպէս է, յարեց Աւազակապետը, սակայն հոգի ըսածդ անգործունեան չը կրնար դատապարտուիլ Անպատճառ պէտք է ընդունիլ որ ան մեռած մարմինէ մը եղնելով կենդանի մարմնի մը մէջ կը փոխանցուի, ինչպէս ճառագայթ մը։ Լսէք, կարո՞ղ կնք արեւը փըճացնել։

Այս խօսակցութիւնը յանկարծ ընդհատուեցաւ, որովհետեւ Մօլլայի բարեկամ հաֆըզներէն մին ներս մտաւ և յայտնեց թէ՝ վարը կեավուրի մը աղջիկ ու Թուրք երիտասարդ մը կը սպասէին։

— Ինչ կ'ուզեն Հաֆըզ, հարցուց Մօլլան։

— Չեմ գիտեր, ձեզ տեսնել կը փափաքին, պատասխանեց Հաֆըզ։

— Մինակ անո՞նք են.

— Չէ, հետերնին Մօլլա մը կայ.

— Սղէկ, ըսէ թող հոս գան.

Հաֆըզ հաւատարիմ մարդու մը պէս յարգական ձեւ մը ըրաւ ու դուրս ելաւ։ Քիչ յետոյ երիտասարդ մը, մանկամարդ աղջիկ մը ու Մօլլա մը ներկայացան։

Մօլլան իր պարզ հագուստին նայելով, գիւղացի մըն էր, նոյնպէս աղջիկն ու երիտասարդը։

— Քանի՞ տարու ես։ հարցուց կրօնական բարենորոգչը մանկամարդ աղջկան։

Աղջիկը լուռ մնաց, աչքերը կուրծքին վրայ սեւեռած էին ու փոսիկներու տակէն կէս մը երեւցող ճակատը փրփնքի մէջ էր։ Բոլոր կերպարանքը մեռելի գոյն մը կուտար կառնէր։

— Ձը պատասխանե՞ս, յարեց Մօլլան։

Երիտասարդին կուշտը կեցող գեղացի Մօլլան առաջ անցաւ և յայտնեց թէ Թուրքերէն չէր հասկնար մանկամարդ աղջիկը։

— Հապա ինչ լեզու գիտես վրայ բերաւ Մօլլան։

— Իրենց գեղին մէջ քիւրտեր բնակելուն համար, քիւրտերէն գիտէ։

— Երիտասարդն ալ գիտէ՞.

— Քիւրտերէն.

— Այո՛.

— Ձը գիտեր, ան իմ զաւակս է.

— Դուք ո՞ր կողմերէն էք.

— Շատ հեռու չենք անոնց գիւղէն.

— Ախտ լաւ, ինչ է նպատակնիդ.

— Իմ որդիս սիրահարեր է այս կեավուրի աղջի-

կան։ Կ'ուզեմ նիքեան ընել։ Սակայն աղջիկը չուզեր իմ կրօնքս ընդունիլ։ Ես ալ մեղք գործած պիտի ըլլամ, առանկ կեավուր մը իմ տունս մտցունելով։ Այս է բոլորը։

— Քանի որ քիւրտերէն լեզուն գիտես, իմ հարցումներս ու ըսածներս թարգմանէ։ Կ'ուզէի գիտնալ թէ քանի տարեկան է։

Իեզացի Մօլլան հարցուց աղջկան.

— Քանի՞ տարու ես.

— Ջեմ գիտեր, մրմնջաց աղջիկը.

— Տես, Մօլլա էֆէնտին է հարցնողը.

— Ով կուզէ թող ան ըլլայ.

— Խենթ մըլլար, ըսէ.

— Ես խենթ չեմ, բան մը մի՛ հարցնէք ինծի.

Գեղացի Մօլլային ու մանկատի աղջկան միջեւ փոխանակուած խօսքերը կէտ առ կէտ թարգմանուեցան։ Ան առեն կրօնական բարենորոգիչը ճամբու դրաւ երիտասարդն ու իր հայրը ըսելով.

— Երկու օրէն եռքը հոս եկէք։ Ես խելքի կը բերեմ զանի։ Ուր է ծնողքը։

— Հայրը մեռած է, միայն չատուկ մայր մը ունի, նկատեց առաւ. գեղացի Մօլլան։

— Ո՛ր գեղին մէջ կը բնակի.

— Նորավանց գեղին մէջ.

— Լաւ, գացէք հիմակ.

Հայրն ու որդին դուրս ելան. իսկ մանկամարդ աղջիկը սենեակ մը ղրկուեցաւ. որուն թէ պատուհանները գոց էին և թէ դուռը։

Դահլիճին մէջ դարձեալ սէրվիչն ու ինքը մնացին։

— Տեսա՞ր սա չղիկ կեավուրին յամառութիւնը, մրմնջաց կրօնական բարենորոգիչ Մօլլան։

— Բայց ես բան մը չը հասկցայ, առարկեց Աւազակապետը։

— Բան մը չը հասկցա՞ր։

— Ոչ։

— Ինչպէս, չի լսեցի՞ր եղածը։

— Ի՞նչ եղած էր որ.

— Երկու հոգի դուրս ելան, չէ։

— Այո՛.

— Անոնք հայր և որդի էին։ Երիտասարդը սիրահարեր է սա կեավուրի աղջկան վրայ... Կ'ուզէ առնել. բայց եկուր նայէ որ աղջիկը միւսլիման չըլլար։

— Էհ.

— Հիմակ միւսլիման պիտի ընենք որպէս զի նիքեանը կատարուի.

— Հասկցա՛յ, ըսել է աղջիկը լուսաւորնալ չէ։

— Այո. կոյր ծնած է և կոյր մնալ կ'ուզէ։ Բայց, ես բան մը մտածեցի։ Կանչել պիտի առնեմ իր մայրը, ընդունել պիտի առնեմ մեր կրօնքը, յետոյ աղջիկը դիւրութեամբ կը դառնայ։

Շիտակը լաւ մտածեր է.

Այս որոշումէն եռքը, նոյն օրը չորս ձիաւոր ոստիկաններ Նորավանց գիւղը գացին ու գիշերուան ժամը հինգին վերադարձան, հետերնին տարիքն առած կին մը բերած էին։

Այս կինը բաւական թուրքերէն խօսիլ գիտէր, հետեւաբար Մօլլային դէմը չը դողաց, միայն կանացի ամօթխածութեամբ մը վերաբերուեցաւ։

— Աղջիկդ համոզուեցաւ, մրմնջաց Մօլլան՝ իր նայուածքը կնոջ աչքերուն մէջ նեռելով, նայինք դուն ի՛նչ կ'ըսես։

— Ինչ բանի համաձուեցար, հարցուց կինը։

— Մեր կրօնքը ընդունելու։

— Եթէ իմ աղջիկս է, եթէ իմ արիւնէս է անիկա, չը կրնար ընդունիլ։

— Վա՜յ... մինչ մինչեւ ըլլալը դէ՞ն բան մ՚է։

— Ոչ, ինչո՞ւ գէշ ըլլայ, բայց մինչ դաւանափոխ ըլլալը լա՞ւ է.

Ծնած օրէս ի վեր հաւատքով ապրած եմ ու հաւատքով պիտի մեռնիմ։

— Կ՚ուրանա՞ս աղջիկդ.

— Երբ ան կ՚ուրանայ դիս.

— Ան չ՚ուրանար քեզ, կ՚ուզէ որ դուն ալ ճշմարիտ կրօնքի մը մէջ ապրիս.

— Աղիկա ուրացում մըն է... ես չեմ կրնար ընդունիլ.

— Ինչ կուզես, անոր արիւնը պիտի մանես։ Անիկա նիքեահ եղաւ լինցաւ, կնիկ-զաւակ.

— Թող սեւը կապէր այդ նիքեահին տեղ, մինչ ես անոր հարամ կա՞ւ ծծել տուեր էի.

— Նայէ՛, կը վայելէ՞ քեզի պէս քաւըն կնոջ մը առանկ աիեղցիկ խօսքեր ընել. քիչ մը չէնք չնորհք պատասխաններ չը տա՞ս,

— Ինչ ընեմ, սրտիս մրմունջը չատ բաներ ըսել կուտայ։ Անիկա իմ մէկ հատիկ աղջիկս էր։ Անոր վրայ էր իմ աչխարհքս ու անոր արիւնը։ Մինչ չե՞մ ցաւիր, երբ անիկա ուրանայ դիս. ուրանայ իր աղգը. ուրանայ իր հաւատքը և օտարի մը հետ նիքեահ ըլլայ, աւելի աղէկ էր հողը մանէր։

— Ինչո՞ւ առանկ կանխես, մեղք չէ՞.

—Կ՚անխեմ, ու դեռ պիտի անխեմ մինչեւ որ հաղը ծածկէ դիս։ Անոր հագած չապիկը անէ օձերու չապիկը դառնայ ու այրէ իր մարմինը, բան չեմ ըսեր. անոր աչխարհքին առջեւը ծաղր դարձուց իր մայրը, չատ

որ չը տեսնէ ու իմ արցունքներս արիւն ըլլան իր բերնին մէջ։

Թչուառ կնոջ ձայնը խղդուեցաւ ու չը կրցաւ չարունակել։ Մօլլան ու Աւազակապետը կը նայէին։

— Մ՚խա ողորմած Աստուած, ո՞ւր ես, ո՛ւր մնացիր, չարունակեց կինը մորմոքած չեչտով մը։ Ձենէ դռնիկդ փակուեր է, գութ չունի՞ս։

— Գաար՛ն, գաար՛ն, հերիք է, ինչ տեսակ անըզգամ մէկն ես եղեր դուն, գոչեց Մօլլան՝ իր տեղէն ոտքի եղնելով։ Կերած ապուրը նայէ, հիմակ ալ Աստուծոյ հետ խօսելու եկեր է։ Անիծա՛ծ. ես կ՚ուզեմ որ անուշ-չուքեամբ ու համոզմունքով գործը վերջացունենք, եթէ ոչ ինչ տեսակ մէկն ես դուն որ կարենաս դէմս այսքան խօսիլ։ Գիտցիր որ լեղուդ ծոծրակէդ գուրս քաչել կուտամ ու անանկ կը լռես, ես քու ճանչցած մարդերէդ չեմ։ Կ՚սեմ թէ մեր կրօնքը պիտի ընդունիս դուն... այոչափ։

— Ես բացագանչեց կինն ու քայլ մը առ դնաց։

— Դո՛ւն.

— Քու կրօ՛նքդ ընդունիմ.

— Այո՛.

— Չեմ կրնար.

— Բայց կը պղծաս.

— Ինչ ունիմ պղծալու... ահա՛ զարկ, սպաննէ՛, մեռցուր դիս, աս չէ՞ բոլորը.

— Ըսել է թէ քօմիթաճիներու պէս կը պատասխանես, չէ՞.

— Քօմիթաճի չեմ. բայց չեմ ուրանար ա՛չ հայրենիքս և ոչ ալ անոր կրօնքը.

— Վերջապէս կ՚ուրանաս.

— Բմնուխեան տակ.

— Ինչ կերպով որ ըլլայ.

— Բայց բռնութեան տակ կրօնափոխները քնաւ օգուտ մը չեն ըլլար ձեզի: Միեւնոյն ատեն յիշեցէք որ անոնք ալ Աստուած մը ունին... միթէ ասոնք պիտի սիրեն:

Նենգաւոր Մօլլան իսկոյն իր հաւքընկերէն մին կանչել տուաւ ու ըսաւ.

— Տար նկուղը, խաւարին մէջ խելքը գլուխը կոտրայ,

Հաւքըզ կնոջ թեւերէն բռնած երկու յարկերէն վար իջեցուց ու մութ նկուղ մը մտցուց զինք:

— Հիմակ ի՛նչ ընելու է սա չան զաւակ կնոջ հետ, ըսաւ Մօլլան քիչ մը հեռուն նստող ենվրիչին, որ Աստանակապետն էր: Դուն ինչո՞ւ չես խօսիր: չիտակը, թօզքը բերաս չորցաւ: Ասանկ դիմադրձութիւն, ըսելիք չը կայ, Աստուած հեռու պահէ մարդս կեավուրի կնոջ անզգամութենէն:

Աստղակապետը ժպտեցաւ, բայց այդ ժպիտը մին էր իր հոգւոյն մռայլ ու սարսռալի պատկերացումին, խորհրդաւորութիւնը բացատրելու չը գար: Միեւնոյն ատեն՝ չանաց իր բովանդակ պաղարիւնութիւնը ցոյց տալ այդ եղեռնական առաջին հանդէպ ու միայն հանդիսատես մը ըլլալ:

— Ինչո՞ւ չես խօսիր, Տէվրիչ պապա, յարեց նենգաւոր Մօլլան:

— Ի՛նչ խօսիմ, ես այս տարիքս եկած եմ, ու մազերս ճերմակ եղան, տե՛ս, առաջին անգամն է որ կնոջ մը հանդէպ կը գտնուիմ... այդ պատճառաւ ծանօթ չէ ինձի անոնց հոգեկան տրամադրութիւնն և չեմ ուսումնասիրած թէ ինչ է կին մը իր կաչին տակ, ինչ է անոր նկարագիրն իր էութեան մէջ:

— Ի՛նչ պիտի ըլլայ կին արարածը... պարզապէս պուպրիկ մը է, որ կը պլպլայ իր շուքին մէջ. Ուսումը

նասիրելու հարկ չկայ: Միայն թէ հեռու, հեռու ըլլան ասանկ կնիկներ, ասոնք այդ չուքը չունին, ասոնք աստղակական ճիներու կը նմանին. երեսին պատառած ու լեզունին երկնցած է:

— Սարկա կեավուրի կնիկ էր չէ՞:

— Հապա եթէ կեավուրի կնիկ մը չըլլար այսքան եռանդը պատռած կը տեսնէիր: Ինչ, դեռինը կ'անցնի սլիւմանի կնիկ մը ու նորէն լեզու չը դարձնէր բերնին մէջ:

— Աղէկ. ինչու ուրեմն ատանկ ինկածները կը բռնէիք որ սլիւմանի ըլլան, պատիւ մը կը բերէ՞ մզի:

— Արդար կը խօսիս աէրվիչ պապա բայց ասկին մանկամարդ աղջիկ մը ունի. եթէ սլիւլիւմանի ըլլայ այս սէրդիւկը, կը վերջանայ ամեն բան... եկուր նայէ որ այս քալթաքը չի համոզուիր և ատանկով գործ կը կընճռոտի: Մէյմն ալ յուսահատելու չի գար. վաղը պաշճռռատի: Մէյմն ալ յուսահատելու չի գար. վաղը պաշտօնիս սա է. ատանց ալ բռնութեամբ ընդունել տալով պիտի յաջողինք կեավուրներու արմատը ջնջել: Մեր վախսը համոզուած է որ այս ժողովուրդը թշնամի մը պիտի մնայ իր Սուլթանութեան, ցորչափ կանգուն են իր եկեղեցիներն ու վանքերը: Հիմակ ճանչցած է որ կեավուրը սեւ իժի մըն է որ տարիներով անած է անոր կուրծքին վրայ ու այսօր եկած է զանի թունաւորելու: Տարիներ առաջ մեր իմաստուն մօլլաները չատ բան յայտնած են, ատոնք մնացած են փոչիներու տակ: Տարիներ հոգը յայտնութիւնները պատգամ կը դառնան: Տես վատ կին մըն է... սակայն տուած պատասխանը սարսափեցուց զիս: Մեղայ, մեղայ, մինչեւ իսկ Աստուածն ալ անիծելու համարձակցաւ:

— Լսեցի՛, լսեցի՛, ատիկայ մի կրկնէք: Միայն թէ հրաման տուէք ինձ, այդ կինն ու աղջիկը համոզելու. պրդեօք կարելի՞ է:

— Ամենայն սիրով։ Ահա տրամադրութեանդ տակ կը դնեմ սա առանձին սենեակս, համոզէ զանոնք. խղճի պարտականութիւն մըն էր որ պիտի կատարես։

Ու անմիջապէս առանձին սենեակ կանչել տուաւ նկուղին մէջ նետուած կինը. իսկ ինքը քաշուեցաւ իր մեկուսարանը։

Աւազակապետը դողդղալով կնոջ երեսը նայեցաւ ու անոր բովանդակ թշուառութիւնը դիտեց։ Ցետոյ, մեզմ ու հանդարտ ձայն մը դնելով իր արտասանութեանը մէջ, հարցուց.

— Մարիկ ըրէ դատըն, ինչու համար կը բարկացընէք Մօլա էֆէնտին,

— Ես անոր ոչ հացին եմ և ոչ ալ ջուրին, պատասխանեց խեղճ կինը։ Հոգւոյս վրայ ծալիկի մը պէս բռնացած ու մինչև այս հասակը բերած աղջիկ մը ունէի, անիկա բռնութեամբ ձեռքէս խլեցին. բաւական չէր հիմակ ալ կուզէ որ ես ալ հոգիս մեռցընեմ ես ալ ուրանամ իմ հայրենիքս ու իմ հաւատքս։

— Ո՞վ։

— Ո՞վ պիտի ըլլայ, աս Մօլան։

— Անիկա չըսեր ուրացիր ազգդ, այլ ճշմարիտ կրօնքնուս դաւանիր։

— Մինչ իմ կրօնքիս ես եմ չը հաւատացողը։

— Թող աս առարկութիւնդ նիչ կ'ընդունիս խելքդ սովրեցնեմ քեզի։ Զափազանց յաւեցայ քու թշուառութեանդ վրայ... միւնոյն առեն՝ աղջկանդ արցունքները սիրտս լեցուեցան։ Եկուր ընդունէ, յետոյ աղջիկդ ալ կ'աղատես։

— Ինչ, նիքեահէն եաքը։

— Նիքեահ չէ եղած, յատկապէս առանկ ըրաւ որ ընդունիս։

— Խիստ լաւ, նիչ նիքեահ ընելու ըլլայ։

— Չէ՛, դուն ըսէ որ ես և աղջիկս դաւանափոխ կըլլանք, նիչ աս երիտասարդը բաց Թողու մեր ոճիքը»։

Տարտաղդ կինը հառաչանքով մը նայեցաւ իր դէմը կեցող Տէրվիշին երեսն ու արտասուեց։

— Ա՛խ, Աստուած իմ, որչափ բարի ես դուն, Տէրվիշ պապա, մրմնջեց ան։

— Աստուած բարի է միայն. աղջիկս ընդ՝առեց Աւազակապետը։ Բայց չըլլայ որ ըսկիքենա մէկու մը յայտնես, ան առեն ինձի ալ մեղք է, գլուխս կ'երթայ

— Չէ, չէ՛. բերանս չորնայ Թող նիչ մէկու մը յայտնեմ։ Ես բարիք ընողին, չարիք չեմ հատցներ։

— Հարկաւ այդպէս ըլլալու է։ Հիմակ ես Մօլա էֆէնտիին մօտ կ'երթամ, կը յայտնեմ թէ կինը հաւատնուքիւնը տուաւ, և պատրաստ է։ Երբ անիկա իր ներկայութեան կանչէ քեզ ու աղջիկդ, ջանայ որ պարբերութիւն մնաս ու կասկածներդ տեղի չի տաս։ Կը պատասխրոր աղջիկդ յամառի, ան առեն քու լեզուդդ հակցուր անոր գիտաւորութիւնդ... մի՛ վախնար, ոչ Մօլա էֆէնտին կը հասկնայ և ոչ ալ ես։

Աւազակապետը Մօլա էֆէնտիին հասկցուց թէ՝ պէտք էր փիչ մըն ալ անոնց կամքին համաձայն վարուէր։

Մօլան անօթի վագրի մը պէս որ յանկարծ որս մը գտնելու յաջողի անմիջապէս իր ներկայութեան կանչեց մայրն ու աղջիկը։

— Ա՛ֆէրի՛մ պատրն, ահա այդպէս, մռնչեց Մօլան իր նենդաւոր նայուածքն երկու զոհերուն վրայ նետելով։ Ինչո՞ւ կը յամառէիր, չէ՞ որ ըսկիքն այդ էր։ Շիտակը մեղք ըրիր քեզի և միեւնոյն առեն ինձի ալ։ Հիմակ յայտնէ կամքդ քու աղջկանդ ու ըսէ որ Միւսլիւմանութիւնն ընդունի։

— Բայց խնդիրք մը ունիմ Մօլլա Էֆէնտի, ընդմիջեց կինը։

— Ի՞նչ է։

— Երբ միւսիւլման մը ըլլամ, դարձեալ չպիտի ուզեմ աղջիկս առ Քէլ Ահմէտին տալ։ Ի՞նչ կ'ըսէք։

— Աղէկ գաղջն, հապա եթէ աղջիկդ ուզելու ըլլայ։

— Ան առանց չեմ տիպիր։

— Ձշմարիտն ալ այդպէս է։

Այդ կարճ տրամախօսութենէն ետքը խօսակցութիւնը սկսաւ մօրն ու աղջկան միջեւ. անա ինչ որ սրտչեցին անունք հայերէն լեզուով։

— «Աղջիկ Սանամ, խօ դուն չես ուրանար քու սուրբ հաւատքը, չես ուրանար քու սեւ չիւար մէրիկդ, որ կաթ առած է քեզի, մրմնջաց խեղճ կինը դառնութեամբ մը։

— Ո՛վ Մարէ, ո՛վ կ'ուրանայ, ընդհատեց մանկամարտ աղջիկը դողդղալով։

— Դուն։

— Ե՞ս։

— «Հապա։

— «Ոչ, սուտ է, վէրջ չուան անցունելով խզդելու առնին գլխ նորէն չեմ ուրանար աղջս, չեմ ուրանար իմ լոյս հաւատքս և սրբէք չեմ ուրանար քեզ, ասիկա գիտցած եղիր։ Խաչեր են, խաչեր են քեզ. մերիկս, մի հաւատար։

— Մտիկ արա, անկալատ աղջիկս, էս օձու ձեռքից ազատելու համար պէտք է ընդունինք միւսիւլմանութիւնը. բայց կասես թէ Քէլ Ահմէտը չեմ ուզեր։ Մէյմը դուրս գնենք. այն առանց մեր առաջնորդին առքը կ'իյնանք և նորէն մեր սուրբ աւազանին ծոցը կը դառնանք։ Ինչ անենք, ուրիշ ճար մը չիկայ։ Զայներ-

նես լսող մը չկնեբ։ Իմ վախս ան է որ այդ մարդուկը կը կանչեն ու բնութեան տակ նիքեան կ'անեն, հասկը կըցա՞ր։

— «Դուն գիտես, Մարէ. ես քու խօսքէդ չեմ գնար։

Պահ մը լռութիւն տիրեց։ Մօլլա էֆէնտին հասկցաւ թէ խօսակցութիւնը վերջացած էր երկու գերիներուն միջեւ, հետեւաբար ուրախ ժպիտով մը հարցուց.

— Ինչ կ'ըսէ աղջիկդ։

— Ինչ պիտի ըսէ. անիկա ինծի կը նայի։ Միայն թէ «միւսիւլման կ'ըլամ, ինչ ըլլամ ըլլամ, նորէն Քէլ Ահմէտին չեմ երթար» կ'ըսէ, նկատել տուաւ կինը կատարեալ համարձակութեամբ։

— Շատ աղէկ, հիմակ երկուքդ ալ քէվի առանձնարանս մտէք որ քիչ յետոյ իմ խրատներս լիուլի լսէք։

Սայրն ու աղջիկը դուրս ելան դոնլիճէն ու առանձնարանը քաշուեցան։

— Իրաւ որ խելացկութեամբ մը վարուեցար, սիրելի Տէվրիշ, ըսաւ Մօլլա էֆէնտին՝ բազմոցին մէկ անկիւնը կծկուած Աւազակապետին դառնալով։ Շիտակը տարբեր միջոց մը չկար։ Ա՛ռ այժմ այս եղանակով չարիլը բաւական է։

— Հարկաւ, երբեմն մարդ է որ միջոցը կը ստեղծէ, երբեմն ալ միջոցն է որ մարդը կը ծնեցնէ, ընդհատեց Աւազակապետը։ Տեղ կայ ուր բնութիւնն իր օգուտը ունի, տեղ ալ կայ ուր համոզումը մեծ դեր կը կատարէ։

Խօսակցութիւնը չատ երկար տեւեց։ Օրը մթնած էր Աւազակապետը ճիշդ երկու օր կ'ըլար ու խումբէն հեռացած էր։ Ուզեց մեկնիլ, սակայն նկատին ձայն մը չը թողուց։

Մտածեց...

Այդ ապարանքին մէջ կը մնային կին մը ու մանկամարդ աղջիկ մը, ինչ պիտի ըլլային ատոնք:

Սուլթանի պալատէն դրկուած այս կրօնական բարեզորգիչը չատ բարի ծագիկ մը չէր երեւնար, անոր նայուածքը ժողովրդեան արտայայտումը կը պատկերացնէր:

Ուրմէն...

Վատահէր այդ Մօլլային երկու անմեղ հոգին ոնոր իր արիւնէն էին:

Ո՛չ...

Սոիկա Աւազակապետին համար չէր:

— Կանգնա՛կամ տարաբաղդնկու փրկութիւնը վճռեց Աւազակապետը:

Մօլլա էֆէնտին ուրախութեամբ սեղան մը պատրաստեց ու երկուքն ալ ճաշի նստեցան:

— Այսպէս քանի մը օր հիւր կը մնաս ինծի, ըսաւ Մօլլա էֆէնտին Աւազակապետին:

— Ամենայն սիրով մրմնջեց Աւազակապետն, որուն հոգեկան տրամադրութիւնը բոլորովին տարբեր երեւոյթ մը առած էր:

Ճաշէն նաքը՝ հաճըզ մաքուր անկողին մը պատրաստած ըլլալով, Աւազակապետը ննջելու հրաւիրեց:

Բայց Լեւոն Մարդը չը կրցաւ քնանալ:

Մութ էր իր անհնակը, լուսիւնն ալ բան չէր տեսներ անկէ:

Աւազակապետը չորս պատերուն ականջ կը դնէր, որ ձայն մը լսէր, գոռոին քով կը կենար...

Գիշերուան ժամը հինգն էր:

Ցանկարծ ճռոց մը լսուեցաւ... դուռ մը կը բացուէր: Աւազակապետը մոխ ըրաւ: Ոտնաձայն մը կուգար դէպ դահլիճէն: Ցետոյ փափուկ մը միայն, ուրիշ ոչինչ:

Չը կրցաւ համբերել...

Կամացուկ մը դուրս եկաւ իր անհնակէն ու դահլիճի դրան մօտեցաւ, պզուլութեամբ մը ականջ դրաւ կղպանքին քով ու մոխ ըրաւ: Ահա ինչ որ լսեց:

— «Քանի որ Քէլ Ահմէտը չուզեցիր, կ'ըսէր գարշահոտ Մօլլան, պէտք է կամքս կատարես. եթէ ոչ իմ իմաստալից խրատականներս լսոցած չըլլար:

Եւ այս խօսքերը քուրանէն լեղուով կը յայտնէր:

— «Ամենեւին, ես քու կամքդ չեմ կատարեր և Քէլ Ահմէտն ալ չեմ առներ. կ'ուզեմ որ մանկամարդ աղջիկը համարձակ ձայնով մը, ինչ կ'ուզես ըսէ, չեմ ընդունիր:

— «Չես ընդունի՞ր:

— Ո՛չ:

— «Գիտցած եղիր որ կատ կատ կ'ընեմ քեզ:

— «Ըրէ:

— «Ըսէ է չե՞ս վախնար ինէ:

— «Ինչ պիտի վախնամ... չատ չատ պիտի մեռցնես զիս, անանկ չէ, անա պատրաստ եմ:

— «Սո՛ւտ, չուն աղջիկ, հիմակ արիւնդ կը թափեմ, պուտց Մօլլան ինքնիրմէ եկած ձայնով մը:

Այս ապառնական բացագանչութեան վրայ աղմուկ մը լսուեցաւ: Աւազակապետը հասկցաւ թէ բռնաբռում մը տեղի կ'ունենար, այդ պատճառաւ բացաւ դահլիճին դուռն ու յարձակեցաւ Մօլլային վրայ, որուն մրեկութիւնը գարշելի երեւոյթ մը առած էր: Մօլլան այդ յարձակումէն սարսափած ուզեց ճչել. բայց կոկորդը մնաց երկաթի պէս ամուր ձեռքերուն մէջ: Աւազակապետը ճզմեց ու Մօլլային լեղուն ակռաներէն ու շրթունքներէն դուրս ձգեց: Մանկամարդ աղջիկը վախէն

անկիւն մը քաշուած պահուն՝ մարած էր։ Երբ Մօլլային բանը բուսաւ, մանկամարդ աղջկան մօտեցաւ ու բաթափեցուց։

— «Մի վախնար, ես քու վրէժդ լուծեցի, բսաւ Աւազակապետը հայերէն լեզուվ. մէկու մը չի յայտնես. Հիմակ սա պատուհանէն վար կը իջնցնեմ քեզ ու միասին կը փախչինք, ո՞ւր է մայրդ։

— «Չեմ գիտեր, անիկա իմ քովս չէր այս գիշեր, դողդողաց մարկամարդ աղջիկը։

— Կեցի՛ր, սա սրահին վրայ սենեակ մը կայ, անգամ մը հոն երթամ։

Այս բսելով՝ դահլիճէն կամաց մը դուրս ելաւ ու սրահին վրայ գտնուած սենեակին դուռը զարկաւ, ներսէն կանացի ձայն մը լսեց։

— Տէվրիշն եմ, ակնոյ բսաւ Աւազակապետը։

— Դուռը կղպուած է պատասխաննց կինը։

— Մ՛ո առաւ բսնալին։

— Մօլլա էֆէնտին։

— Սպասէ՛ ուրեմն մրմնջեց Աւազակապետն ու վերադարձաւ դահլիճը։

Մօլլայի զրպանները խառնեց։ Անդամանդէ մատանի մը, հասակով ծրար մը ու բանալի մը կային հոն։ Առաւ գտածը։ Շուտով մը կնոջ սենեակին դուռը բացաւ։

— Ջըլայ թէ վախնաս, ես հայ եմ. յայտնեց Աւազակապետը։ Աղջիկը աղաւեղի անունց ձեռքէն։

— Ո՞ւր է աղջիկս, թոթովեց կինը։

— Դահլիճն է։

— Հապա անիկա։

— Մեռցուցի։

Կինը չը խօսեցաւ։ Իակոյն դահլիճը մտաւ ու աղջկան ձեռքը բռնեց։

— Մի վախնար, աղջիկս, մի վախնար, ըսաւ դողդղալով, մեր բարերարը հայ է եղեր։

— Գիտեմ մարէ, գիտեմ պատասխաննց մանկամարդ աղջիկը։

Աւազակապետը չուան մը գտաւ ու անով մայրն ու աղջիկը պարտէզն իջեցուց։ Պատուհանը բաւական բարձրը էր, բայց Լիւսան Մարզը վար նետուելցաւ ու առաջնորդից զանոնք պզտիկներու այն սովոյ մահն, ուր երբ նահատիւններ չը կային։

Լուսոյ աստղը ծագած էր. հետեւաբար գիշերը վերջանալու մօտ էր։ Աչքերնին մինչեւ խաւարին գոնը ընտելու էր, պիտի կրնա՞յին քալել։ Վերջապէս փոքրիկ հանգիստ մը եաքը յայտնեց.

— Ակիս երեք ժամ հետաւորութեան վրայ մարդիկ ունիմ, կրնա՞ք քալել։

— Ինչո՞ւ չէ, կը քալենք, պատասխանեցին մայրն ու աղջիկը։

Այն տեսն առանց սպասելու, ուղղակի վարագայթին թիկունքը դիմել տուաւ զանոնք։ Ու լոյսը բացուելու մօտ հասաւ այն անտառիկ վայրն ուր խումբը կը գտնուէր։ Քաջասիրտ աղերք ուրախութեամբ դիմաւորեցին զինքն ու թշուառները։

— Ահա մեր երկրին թշուառութեան ծագիկներէն են սոոնք, ըսաւ Աւազակապետը, մայր մը ու աղջիկ մըն են, որոնք Աստուծմէ զատ մեղի ապաւինած են։

— Բայց ինչո՞ւ ուշացաք վարպետ, հարցուց Սրապ ախուր ձայնով մը։

— Ինչ ընեմ, միջոցն է որ կը սահզծէ արդար ոճիր մը, երբեմն ալ արդար ոճիրն է որ կը սահզծէ միջոցը, վրայ բերաւ Աւազակապետը խորհրդաւոր բացատրութեամբ մը։

Արտաշ հասկցաւ թէ Աւազակապետին ձեռքերը նորէն արեան մէջ թաթախուած էին։ Հեռւաւորապէս գոնուանակութիւն մը զգաց։

— Պաշար ունի՞ք զաւակներս, ընդհատեց Աւազակապետը։

— Ունինք, պատասխանեցին ալերք։

Ու նոսան ամենքն ալ ճաշի։

Երբ կերակուրը վերջացաւ, Աւազակապետը մայրն ու աղջիկը առնելով մօտակայ գիւղ մը աւազնորդեց ուր անձնուէր բարեկամ մը ունէր։ Մենք այդ մարդուն գործունէութիւնը չի յիշատակենք որովհետեւ փափուկ պերի մը մէջ կը գտնուէր ան։

Ցետոյ վերադարձաւ։

Խումբին անդամները մեկիկ մեկիկ հարցաքննեց թէ կոուիլ կուզի՞ն տակաւին։

— Ձը կշտացանք վարպետ, չը կշտացանք վարպետ գոչեցին միաբերան։ Ձիւնին բուքին չենք նայիր, մեր վրէժը մեզ կը տաքցնէ։

Գիշեր մը մնաց անոնց քով. առաւօտուն ճակատը հրավառ քրտինքներու մէջ էր, երբ արթնցաւ։ Կեղտոտ անքը ժժգունած ու այլայլած էր, նայուածքը կսկծալի երեւոյթ մը ունէր։

— Ինչ ունիք վարպետ, նկատել տուաւ Արտաշ, որ ցաւով դիտեց այդ յանկարծական փոփոխութիւնը։

Աւազակապետը չուզեց ծածկել։ Մտնուան անկողնին մէջ ինկած հօր մը պէս՝ յայտնեց սարսռալի երազը զոր տեսած էր այն գիշեր։

«Սիրելի զաւակներս,

«Այս գիշերը ճակատագրական երազ մը տեսայ. բարձր ու ապառաժներով շրջապատուած լեռան մը մէջ կը գտնուէինք։ Ձեմ յիշեր, այդ լեռը մեր հայրենիքի արեւնտահայ լեռներէն մին էր։ Վարը լիսո ու հինաւուրց ծառերով լեցուած անտառ մը կար ու խորունկ ձոր մը։ Այդ ձորէն հեղեղ մը կը գոռար ու ձայնը մեզի կը հասնէր։

«Անտառիկ էր մեր դիրքը։ Բայց յանկարծ լոյս մը ցոլաց հեռուէն ու անոր յաջորդեց որոտաւմ մը, որ անտառէն մինչեւ ապառաժներու մէջ արձագանգուեցաւ։

«Այդ որոտումը թնդանօթի որոտում մըն էր։

«Դուք քաջասիրտ արիւծներու պէս գուբս նետուեցաք ձեր դիրքէն ու ապառաժներու եռին մէյմէկ պատնէշներ յարմարցուցիք ձեզի։

«Փուճ տեղ թնդանօթը կը գոռար, վուճ տեղ հրաձիգները կը ժայռքէին անկից քարկու մէջ ձեր մազին ճնաս չը կար։

«Գալով ինձի ժեռ ու բարձր քարի մը վրայ կեցած էի ու աչքս ձեր դիրքերէն չէի հեռացներ։

«Ամբողջ օրը թնդանօթը նետուեցաւ յաջորդաբար անոր լոյսը և որոտումը միայն յայտնի էին։

«Վերջապէս գիշերը հասաւ։

«Երկինքը մութ ամպերով պատած էր ու մեայլ խաւար մը կը ծածկէր ամեն բան։

«Մահասարսուռ լռութեան մը մէջ, յանկարծ պատչարուեցանք։

«Ոչ մեկերնիս չարժած էինք մեր դիրքերէն. հետեւաբար աղէտաւոր կռիւ մը սկսանք։

«Ա՛խ, զիրար չէինք տեսներ։

«Այդ կռուին մէջ գնդակ մը մխուեցաւ սրտիս մէջ ու ինկայ։

«Ձեմ գիտեր, չիմ գիտեր, այդ վիճակով քանի՞ ժամ մնացեր էի, ահա աչքս բացի ու չուրջս տեսայ վաչտ մը գինուոր. և գարշահոտ հրամանատար մը։

«Շարժում մը ըրի ու նոսանցայ, չը նայելով որ սըր-

ախ մէջ մխուած գնդակին վէրքէն դեռ արիւնը կը հոսէր հեղեղի պէս։

— «Ա՛ս է Յան-Ճալատ, Մխիթա՛ր, հարցուց հրամանատարը քիչ մը հեռուն գտնուող մարդուն, որ աչքերուս մէջ կը նայէր։

— «Ա՛ս է աա է, հաստատեց Մխիթար՝ որ ոստիկանի մը հագուստը հագած հայ կին մըն էր։

«Այս բացայայտ վճռին վրայ, վաչոը ինդուվեամբ մը լեցուած ետեւէն ինկաւ ու քաղաքը տարին գիս։

«Դատարանի մը մէջ մահուան պատապարտեցին ու կախելու պատրաստուիլնը սեսան։

«Օ՜հ, չուանը վիզս էր ու ես կը նայէի ժողովուրդին երբ յանկարծ արեւնցայ ու ձեղ գտայ այս սիրական լեռան մէջ»։

— Ո՜հ, վարպետ, երազ է. այդքան ինչո՞ւ համար կարեւորուիլն կուտաք, յարեց Արապօն։

— Իրաւունք ունիք, սիրելի տեղակալս, մրմնջեց Աւազակապետը, բայց կը ցաւիմ որ հայու մը ձեռքով տեղի կ'ունենայ այս ճակատագրական երազին խորհրդաւորութիւնը։ Չեմ ուզեր որ պատմութեան այս արկածալից դարձուածքութիւնը սեւ արատով մը ծածկուի։ Դժուար է, ա՛խ, չատ դժուար է հայրենից անձնուէրի մը մտնն իր արիւնակցի, հայու մը ձեռքով։ Երանի թէ սեւ օձ մը ծնած ըլար ու փորին վրայ սողոսկէր։

Այդ օրը միշտ սխուր մնաց որչափ կը ջանար ծածկել, սակայն հոգեկան ազդեցութեան մը տակ կը զըտնուէր։ Կարծես թէ վայրկեանէ վայրկեան մէկու մը կը սպասէր ու աչքը չարունակ լեռան թիկունքէն դէպի վար կը սեւեռէր։ Հոն այդ խորհրդաւոր ձորին մէջ, որ անտառով մը ծածկուած էր, կարծես թէ գաղանի ականներու պեղումի մը տեղի կ'ունենար ու ինքը կը զգար անոր չարժուիլը, անոր թնդալն ու երերակալը։

Իրեն անանկ կուգար որ ամբողջ լեռը կը հեռանար իր տեղէն, կը փլէր ու կը ցածնար խորունկ գահավէժի մը մէջ։

Ասիկա սարսափ մը չէր՝ որ կը տիրապետէր անոր բովանդակ էութեանը վրայ, ո՛չ, արտակարգ ու անհրեւակայելի տեսիլք մըն էր որ կ'երեւար այդ մեծ մարդուն ու այդ զարհուրելի տեսիլքն էր որ կը ցնցէր զինքը։

— Հեռանա՜նք, զաւակնե՛ս, հեռանա՜նք այս ճակատագրական վայրերէն, բացագանչեց Աւազակապետը։ Հոգիս չուզեր որ մնանք հոս։ Ձեմ գիտեր, ներքին ըմբռնում մը կը խռովեցնէ զիս։ Այսօր աշխարհքը չատ տարբեր կ'երեւայ ինծի, կը զգամ թէ ապետալի դատաւորութիւն մը կայ մեր չուրջը, կը զգամ թէ պաշարուած ենք անպատին բանակէ մը, վերջապէս կը զգամ թէ բարի չէ այս արիւը մեզի համար։ Այդ պատճառա՝ անցնինք, հեռանանք, վայրկեան մը անգամ չը սպասենք։

Արապօ կատարեց վարպետին հրամանը։ Մէկ ակընթարթի մէջ խումբը սկսաւ ճամբայ իյնալ։ Արեւը մըտնելու տատն էր։ Բայց հազիւ թէ քառորդի մը չափ վար իջած էր խումբը ժայռերէն, անա հրացան մը արձակուեցաւ, որուն գնդակը բարձր ժայռի մը զարնուելով ինկաւ գետին։

— Տեղերնի՛ս, պօռաց Աւազակապետը։ Գոնէ սուղ գնել տանք կեանքերնիս։ Պաշարումը մեծ է։

Տղերք չուտով իրենց նախկին դիրքը գրաւեցին ու անվեհեր քաջութեամբ մը սպասեցին։

Անտառին խորերէն գնդակները կարկուտի պէս կը տեղային ու հետզհետէ աղմկալից վիժտուկ մը կը բարձրանար։

Ասիկա չարունակուեցաւ ժամ մը։

Գիշերը կը մօտենար։ Թանձր մթութիւն մը կը պատէ չորս բոլորը։ Աւազակապետը խռնմբութիւն համարեց դիրքերէն դուրս չը գալ, որովհետեւ զնդակներու նշաններէն հասկցած էր թէ ամէն կողմէ պաշարուած էին։

Պահ ընդ պահ կ'ընդհատուէր հրացանաձգութիւնը, լռութիւն մը կը տիրէր և չչուկ մը անդամ չէր լսուեր, յետոյ նորէն կը չարունակուէր։

Բոլոր գիշեր մը այդպէս անցաւ։

Առաւօտն դէմ երբ հորիզոնին վրայ արիւնոտ արշալոյս մը ծագելու մօտ էր, թշնամիի չղթան, աւելի նեղցած ու զօրացած կ'երեւնար։

— Տղե՛րք, ըսաւ Աւազակապետը. մեր դէմը վիթխարի բանակ մը ունինք, գուցէ ամենքս կ'իյնանք այս արիւնահեղ ճամաւամարտին մէջ ու մահաբոյր արշալոյսը չը ծագած՝ կուրծքերնիս պղպատ րրած, կը դիմենք դէպի մեր թշնամիներու սուինները։ Օ՜հ, վերջին անգամն ըլլալով համբուրեցէ՛ք զիրար, տուէք ձեռքերնիդ իրարու և հրաժեշտնիդ ըսէք։ Ասիկա ճակատագրական րոպէ մըն է։

Տղերք մօտեցան իրարու, համբուրուեցան ու պատկառանքով համբուրեցին Աւազակապետին ձեռքերը։ Ան ալ անոնց ճակատը համբուրեց։

Արշալոյսը ծագեցաւ։

Ան առն արիւնահեղ ընդհարում մը տեղի ունեցաւ, որ յեղափոխութեան պատմութեան մէջ ալիտի մնայ միշտ սարսռալի ու եզական։ Քաջասիրտ տղերք, առանց աչքը թարթելու, գիակներ կը սփռէին ապառաժներու մէջ, քարերու տակ ու դարեւանդներու վրայ։

Ամբողջ օրը տեւեց, իրիկուան մօտ ընդհարումն

աւելի սաստկացաւ ու թշնամիին անապին բանակը դէմ առ դէմ եկաւ բուռ մը քաջերու։

Աւազակապետը թուրքերու պատմած առասպելական դևի մը պէս նետուած էր սուիններու մէջ ու կը ջարդէր...։

Ան պահուն մարդ մը չէր ան, իրաւ որ վիրաւորուած առիւծ մըն էր։

Այսպէս՝ երկու ժամէն տղերք ամէնքն ալ ինկան թշնամիին 350 դիակներուն վրայ։

Աւազակապետը վիրաւորուած էր, բայց չէր ինկած։

Մթութեան մէջ յաջողեցաւ ճեղքել թշնամիին սահարկու բանակն որ մօտակայ բլուրի մը եռեւէն հայբնակ գիւղ մը փախչիլ։

Եւ որովհետեւ կուրծքէն անվնաս կերպով վիրաւորուած էր, չը կրցաւ աւելի հեռու տեղ մը երթալ, պարտաւորուեցաւ գիշերանց գեղին քահանային դուռը զարնել։

Երբ դուռը բացուեցաւ, ալեզարդ մօրուքով քահանայ մը երեցաւ սեմին վրայ, որուն ձեռքը հողէ ճրագ մը կար ու հարցուց.

— Ո՞վ ես և ինչ կ'ուզես։

— Հայ Քրիստոնեայ եմ, աէր հայր, մրմնջեց Աւազակապետը։

— Աղէկ, ըսաւ կուգաս։

— Քաղաքը կ'երթայի... ճամբան գողերու հանդիպեցայ, հոգիս հազիւ ազատեցի անոնց ձեռքէն։

Հրէշաւոր եկեղեցականի աչքերուն մէջ այլանդակ արտայայտութիւն մը պատկերացաւ և տես այդ անծանօթ մարդուն, որուն հագուստը լոկ չամլիկ մը ու վարտիկ մը կը մնար. իսկ գլուխը բաց էր՝ նայեցաւ ու դիտեց չափիկին արիւնը։

— Ինչ է սա. զարնուա՞ծ ես, վրայ բերաւ քահանան։

— Չէ՛, փախած ատենս՝ ինկայ քիթս արիւնեցաւ... նկատել տուաւ Աւազակապետը։

— Խելքիս մօտ բան չէ, ամա, մրմռաց քահանան ու ներս տարաւ Աւազակապետը։

Տունին մէկ անկիւնը, դրեթէ ախոռի նմանող սենեակ մը կար, որուն պատուհանը վիմային երդիք մըն էր, հոն կծկտուեցաւ մեծ մարդը։

Պառէն կախուած էր հոգէ ճրագ մը։ Քահանան իր հոգին չի կրցաւ հանդարտեցնել, հետեւաբար սկսաւ աւելի ծանր հարցումներ ընել։

— Բայց չըլլայ թէ վտանգաւոր մարդիկներէն մէկն ըլլաս դուն, մրմնջեց ան՝ երկիւղի ձեւ մը պատկերացնելով իր ծթռած ու գարշելի կերպարանքին վրայ։

— Ո՞վ է վտանգաւոր մարդը, տէ՛ր հայր, առարկեց Աւազակապետը, որ ներքնապէս կը տառապէր վէրքին ցաւէն։

— Ի՞նչ գիտեմ, կան տասնկ սրիկաներ որ բանգործ ըրած են լեռներուն մէջ ապրիլ ու երկրին խռովութեան պատճառ դառնալ։

— Չէ՛, անոնց եղբ՛ր, ես անոնցմէ չեմ։

Քահանան դուրս ելաւ։ Առաուն իմացաւ որ գիշերը կռիւ տեղի ունեցեր էր ու այդ կռուին մէջ Խան-Ճալատ Աւազակապետը փախչելու յաջողած էր։ Այս լուրը սեւ օձ մը դարձաւ եկեղեցականի սրտին մէջ ու ինքնիրեն մտածեց։

— Կեցի՛ր, ես գիտեմ որ Խան-Ճալատը գանդղին մեծ պարգեւներ կան, ինչո՞ւ կը սպասեմ։

Անմիջապէս գեղին մէջ դանուող զապթիյէին դիմեց ու գործը հակցուց։ Զապթիյէն երեք ոստիկան-

ներով չրջապատեց տունը։ Բայց չը համարձակեցաւ ներս մտնելու։

— Ինչո՞ւ ներս չէք գար, հարցուց քահանան զապթիյէին։

— Մ՛, անոր Խան-Ճալատ կ՛ըսեն, նկատել տուաւ անարգ զապթիյէն։

Ու սպասել որ քաղքէն ոստիկաններու չոկատ մը հասնէր։

Գալով Աւազակապետին, անիկա տգղեկութիւն մը չունէր անցուդարձին և չէր գիտեր թէ էր դէմը կեցող կրօնականը սոսկալի դաւ մը կը սարքէր դուրսը։ Ինքը կը դժար թէ վերքը բաւական կը լաւանար ու դիչերը մօտենալուն պէս պիտի կրնար մեկնիլ։ Հետեւաբար քահանային հետ մին լաթեր խնդնեց որ մարմինը ծածկէր։

— Ինչ պէտք ունիս, այս գիչերը կ՛երթաս տուընդ... կը փոխես վրադ, առարկեց քահանան։

Աւազակապետը լուռ։

Վերջապէս մութը կոխած էր։ Քաղքէն ոստիկաններու չոկատը հասած ու պաշարած էր զինքը։ Երբ դուրս եկնել ուզեց, յանկարծ վրան յարձակեցան ոստիկաններն ու ձերբակալեցին։

— Հրէ՛շ... բացագանչեց Աւազակապետը՝ քահանային դառնալով։

Ոստիկաններու չոկատը մեծ յաղթանակով մը այդ հսկան քաղաքը տարաւ ու բանտարկեց։

Անոր ոտքերէն անպին չմիայ մը անցուեցաւ, որմէ ծանր երկաթի դունտ մը կախուած էր, իսկ ձեռքերը կաշկանդումով մը վզէն կախուեցաւ։

Ամբողջ քաղաքը իրարանցումի մը մէջ էր։

Թահիր փաչա, վանայ նահանգին այդ ճիւաղափսիկ վտանգակալը, մեծ ուրախութիւն մը զգաց և անձամբ

քանա գնաց տեսնելու համար Խան-Ճալատ Աւազակապետը։

Այն ներուզը, ուր նետուած էր կայանատուրը, բոլորովին խաւար էր և երբէք ճեղք մը անգամ չունէր, ուսկից լուսոյ ցոլք մը թափանցէր ներս։ Այլ պատճառաւ լամբար մը վառուեցաւ որ կարելի ըլլար տեսնել անոր կերպարանքը։

Կուսակալը մօտեցաւ, ու խորունկ վրէժով մը լեցուած դիտեց Աւազակապետը, որուն չղթաները հատցիկ մը անցուած չին։

Պժգանքը՝ զոր զգաց ան իր հոգւոյն բովանդակ գարշելութեամբ՝ պատկերացաւ կերպարանքին վրայ։

Մօտեցա՛... մօտեցա՛ւ այնպէս, ինչպէս մկկը կը մօտենայ գառագեղի մը մէջ փակուած զարհուելի գազանի մը։

Ու կեցաւ...

Աւազակապետը՝ խոր ու քաղցնելի մրափէ մը արթնցած՝ աչքերը բացաւ թէ չէ, անմ, դէմը տեսաւ իր երդուեալ թշնամին, ա՛յն բռնակալն՝ որ հազարաւոր ոսկիներ կը խոստանար իր գլուխը բերողին։

— Հը՛մ... չսնջաց կուսակալը գլուխը չարճելով, ամբողջ ժողովուրդի մ՚անդորրութիւնը խանգարողին վիճակն այս պիտի ըլլար ուշ կամ կանուխ... կը հաւատա՞ս արդեօք։ Պատասխան՛...

— Ո՛ր ժողովուրդին համար է ձեր դիտողութիւնը— ընդմիջեց Աւազակապետը խրխոտ ու անվեհեր ձայնով մը։

— Այն ժողովուրդին, որուն մէկ անարգ չարագործն ես դուն, սասանց Թահիր փաշա՝ ուժգին ապտակ մ՚ի. ջեցնելով Աւազակապետին երեսը։

Լեռներու մարդը ծանր չղթաներու տակ ցնցուեցաւ... բայց չը կրցաւ չարժուիմ մընել։

— Կը լռե՞ս, չարագործ, կը լռե՞ս դուն, պօռաց Թահիր փաշա։ Ըսէ՛ ո՞ւր են ընկերներդ, ո՞ր թողուցիր... անոնց ապաստանարանը յայտէ՛, եթէ չես ուզեր ոտքերուս տակ գլուխդ ճզմուած տեսնել։ Ո և է փախուստի ճամբայ չը կայ քեզի համար։ Ալ արդարութեան ճանկին մէջ ես. և սպիտուած ես խոստովանիլ բոլոր չարիքներդ... Դուրջ.., վհատիս կայսեր գիտութիւնը քու պատիժդ թեթևցունէ առանկով...

Աւազակապետը հնգնական ու նոզկանքով խառն ժպիտ մը պատկերացուց իր գալարուած չրթանց վրայ. նայուածքը մթնցուց, չիպ մ՚երթաւ ու գոչեց.

— Թահիր փաշա՛... գիտութիւն ըսիր... ո՞րմէ գըտութիւն պիտի սպասեմ։ Քու վհատիսդ ա՛յն գազանն է՝ որ մարդկային արիւնը ծծելով անած տասն ինը քսան տարիներէ ի վեր, մինչ ազատ եմ որ հաւատամ թէ գիտութիւն ունի ան։ Ո՛չ, ես գիտութեան պէտք չունիմ. սպիկա ներանալու եմ, Այն օրը՝ ուր կեանքս լեռան ու ապաստաժին կապեցի, այն օրը՝ ուր գէմ առ գէմ տիսալ թշնամիներ զարձանք իրարու, այն օրը, Թահիր փաշա՛, այն օրը կատարեալ համոզուեր էի թէ ո՛չ քու վհատիսդ և ո՛չ դուն մարդկային սիրտ կը կրէք։

Կուսակալը կեցած տեղը գալարուեցաւ, ինչպէս ենթաիականացած իմ մը։ Լայնիչ ճակտին ներքեւ խոյունկցած աչքերը մեծ մեծ բացաւ ու բոլորին լրջունք սրբելով, սպառնաց։

— Վերջապէ՛ս, այլ լեզուդ դուրս քաշել պիտի տամ...։

— Իրաւունք ունիս... բռնակալէ մը տակից աւելին չը սպասուիր, ծագրեց Աւազակապետը։ Տէ՛հ, մի կենար, ո՛վ վանայ կուսակալ, մի՛ կեներ, մտեցի՛ր... գիտեմ, ա՛խ, գիտեմ թէ կարօտը կը քաշէիր լեզուիս, կարօտը կը քաշէիր իմ արիւնաթաթախ գլուխս տեղա-

նիդ վրայ տեսնելու... : Երջանիկ եղի՛ր, ահա դիակնացած գլխիս տեզ, ողջ գլուխս մը կը գտնես : Դուն ձեռքովդ կարե՛ զայն : Ինչ կ՚ըլլայ մէկ ապտակով... Ինչ կ՚ըլլայ նախատինքներով... : Եթէ քու տեղդ ըլլայի, կախաղանով արուած պատիժն անդամ պիտի չ՚ուզէի : Ես իմ թշնամիս ձեռքովս կը խողխողեմ... և անոր արիւնը չը խմած՝ չեմ կշտանար :

— Լռէ՛... հրամայեց կուսակալը՝ գետնին զարնելով ոտքերը : Դուն անպատճառ խելագարուած ես :

— Երբէ՛ք : Գիտնալու ես որ Յան-Ձալատ մը չափազանց խելացի չ՚ըլլար : Այս չղթաները, այս տանջանքները, այս բոլոր նեղութիւնները բան մը չեն ինձի համար : Ես այս բոլորը չսասնց է որ այչքիս առջին ունեցած էի : Սարսափելի բան մը չը տեսայ...

— Հէյ կիտի ալչաք... բացագանչեց կուսակալը, չարագործութիւններդ այնքան չափն անցուցին որ ամենէն եաքը քու ազդիդ կրծնաւորն անդամ չը կրցաւ հանդուրժել...

— Գիտե՛մ... բա՛յց...

Ո՛չ, խօսքը չը կրցաւ առաջ տանիլ : Կոկորդը սեղմուեցաւ... հոգին իր բովանդակ էութեամբ գտնացաւ ու աչքերը խնարհնցուց չղթաներուն վրայ...

— Այդպէս չէ՛... յարեց կուսակալը :

— Անէ՛ծք... դոդդաց Աւազակապետը :

— Անէծք մի՛... հապա ինչ կ՚ուզէիր : վատ, ինչ կը փափաքէիր : Մի՛թէ բաւական չ՚եղան տարիներէ իվեր ամբողջ նահանգ մը տակն ու վրայ ընելդ : Ո՛չ, թէ անէծք այն ձեռքերուն որ կապանաւորեց քեզ, այլ օրըննութիւն և պատիւ պէտք է...

Աւազակապետը խոր և սարսռալի հառաչանք մը հանեց սրտէն ու չը պատասխանեց :

— Օ՛հ, անիկա զառապղի մը ժէջ պարփակուած առ-

ջեծն էր, որուն սիրտը ծակելու կը համարձակիս, կը չարչարես, կը տանջես, բայց ինքը չկրնար պաշտպանուիլ...

Այսպէս, Վանայ անխիղճ կուսակալը միա՛յն նախատեց, ապտակեց, տանջեց Աւազակապետը, —այսինքն այն մեծ մարդը զոր Յան-Ձալատ անունով ճանչցած էին. սակայն չը կրցաւ անոր բերնէն բառ մը հանել... չը կրցաւ անոր գազանքները խոստովանցնել :

Փո՛ճ տեղ ժամերով բանտին առանձնարանը մնաց : Ամեն ապառնալիք ապարդիւն եղաւ :

Ուստի ապասեց որ Սուլթանէն հրահանգ մը գար, և ըստ այնմ վճռէը անոր պատիժը :

Սըդարեւ չարաթ մանցաւ թէ չէ, ահա հեռագիր մը կը հասնէր Սուլթանէն : Այդ հեռագրով կը հրամայէը որ Աւազակապետը կ. Պոլիս փոխադրուէր՝ խիստ հակոզութեան ներքեւ...

Իրաւէն վարկենապէս գործադրուեցաւ, Աւազակապետը Պոլիս փոխադրուեցաւ :

Տասներկու հեծեալ ոստիկաններու չոկատ մը և հրամանատար մը՝ Աւազակապետը պաշարման տակ առնելով ուղղակի պատարն մէկ դահլիճը մտցուցին, եւ որպէս զի Վանայ զորաբաժնին քաջութիւնը մնար իր վեհութեան մէջ, Աւազակապետը թողուցին մէկ չապկով և մէկ վարտիքով, ինչպէս որ ձերբակալուած էր ան : Դահլիճին մէկ անկիւնը ապասեց Աւազակապետը չղթայակապ վիճակի մը մէջ :

Ահա քովընտի սենեակին դուռը բացուեցաւ ու անոր սեմին վրայ մարդկային ուրուանման պատկերացած անձ մը երեւցաւ :

Այս ուրուականն, որ գարուս առասպելական սիրելին մին էր, միլիոնաւոր ժողովուրդներու վեհապետ կոչուած Սուլթան Համիան էր :

Միջահասակ, նիհար կազմուածք մը ու այլասերած նկարագիր մը ունէր. քիմքը մեծ ու գարչելի երեւոյթ մը

կը պատկերացնէր. այտերը փակած էին ոսկորին, որուն կաշին մեռելի մը գոյնը պատած էր. աչքերը վտա էին ու անոնց զարհուրելի խորութեան մէջ ազէատաւոր մահ ահախուռ մը կը թանձրանար: Անոր բերանը նողկալի բացուածք մը ունէր, որ իր լպրիշ շրթունքներուն տակ կը մնար:

Այդ պիչերային վամբիրը, պահ մը կեցաւ ու դիտեց Աւազակապետը, որ գեղակերտ արձանի մը պէս կը պատկերանար իր բոլանոկ անվեհերութեանը մէջ: Դիտե՛ց, այո, դիտեց իր դանիճին մէկ անկիւնը քաշուած հսկան, որուն վրայ չապիկ մը ու վարսիկ մը կային միայն:

Բայց ներքին վրդով մը, աննկարագրելի զօրութիւն մը չէր թողուր իրեն որ յառաջանար... կարծես թէ Աւազակապետին չունչը ժխտական մաղնիսացումի մը պէս զանի յետս կը մղէր:

Ամրողջ կէս ժամ անաւոր դրութեան մէջ էր Սուլթան Համիա: Ցետոյ քայլ մ'առաւ ու հարցուց.

— Դո՞ւն ես խան-ճաթաը:

— Ես եմ, պատասխանեց Աւազակապետը դրեթէ անսկիզբ ձայնով մը: Բայց աչ թէ այս արիւնով ու ոճիրներով լի յարկին տակ:

Սուլթան Համիա ցրտասարսուռ դող մը զգաց իր գազանական էութեանը խորը: Շրթայակապ աւազակի մը համարձակութիւնը գալարած էր իր սիրտը: Հեռաւարար խզդուած ձայնով մը յարեց:

— Կը տեսնե՞ս, այսպէս ամէն չարագործ, ամէն խռովարար իր պատիժը կը գտնէ ուշ կամ կանուխ: Նայէ անգամ մը վիճակիդ վրայ, ինչ է՞ սարկայ, ինչ դարձեր ես աչքիս հանդէպ:

— Վիճակիս վրայ նայելու պէտք չունիմ, առարկեց Աւազակապետը, որովհետեւ Թուրքիոյ վեհապետի մը

առջեւն հանուղ մեծ մարդիկ այսպէս եղած են: Ձեր պինդորները չապիկ մը միայն թողուցին:

— Լսէ՛, ի՞նչ կը զառանցես, թշուառական, ընդհատեց Սուլթան Համիա ապշած ու զայրոյթէն մը: Հոս ո՛ւր է, դիտե՞ս...:

Աւազակապետը մեծ ու վեհ գլուխը վեր առաւ ու իրմէ քանի մը քայլ հեռուն ոսկի վրայ կեցող մարդուն երեսը նայեցաւ. որուն կերեւոյթը գարշելի ոճիրներու ու չարագործութեանց սաւևերով մը ծածկուած էր:

Ակն, վայրկեան էր որ հրէշը չէր տեսած, վայրկեան էր որ դարուս Մեծ Եղեռնագործին հանդուգն չէր գտնուած, որ դարուս Մեծ Եղեռնագործին հանդուգն չէր գտնուած,

Սուլթան Համիա խզեց լռութիւնն ու չարունակեց.

— Դիտցա՞ր ուր ըլլալդ:

— Ես, հարցուց Աւազակապետը:

— Դո՛ւն:

— Զը գիտնալու բան մը չէ. հոս այն պալատն է ուր միլիոնաւոր ժողովուրդի մը անէծքը, հառաչանքը, արցունք ու արիւնը կայ, և դուք կ'ապրիք այդ միլիոնաւոր ժողովուրդներու անէծքին, հառաչանքին, արցունքներուն ու արիւնի մէջ, անա՛ ճշմարտութիւնը:

— Լրութիւնդ չափաւորէ և ճանչցիր անգամ մը թէ որու դէմ կը գտնուիս:

— Մեկը չկայ, հոս միայն թէ՝ չղթայակապ խանճաթա մը և եղեռնագործ Սուլթան մը կը գտնուին և լոկ պէտք է գիտնաս որ Աստուծոյ աչքն անգամ չը թափանցեր այս պալիճին մէջ:

— Թշուառական, գեռ կը համարձակի՞ս իմ ներկայութեանս ալ սանկ լիրբ լեզու մը գործածել, գոչեց Սուլթան Համիա կատաղի գազանի մը պէս, բայց քայլ մը չը յառաջացաւ:

Աւազակապետը խռովայոյզ ու վրիժառու նայուածք մը նետեց անոր աչքերուն մէջ և արտակարգ ժպիտ մը պատկերացուց:

— Այդ լեզուդ դուրս քաշել պիտի տամ, աւազակ քեզի, յարեց Սուլթան Համիտ սպառնական ձայնով մը։

— Այսուհետեւ այդ մսի կտորին մնացիք, նկատեց տուաւ Աւազակապետը, մինչդեռ բոլոր մանուկս ձեզի յանձնուած եմ։ Բայց չը խարուիք լեզուէս ասելի՝ սրտիս պէտք ունիք, ձեղքեցէ՛ք, յօշոտեցէք, բըզիկ բզիկ ըրէք այդ ահաւոր գանդուածն, ան առանց կարելի կ՚ըլլայ ձեր վրէժը լուծել, ան առանց խանձարուրը կը մնան, ան առանց ձեր ձեռքերը տաք ու եռուն արիւն մը պիտի զգան զոր երբէք զգացած չենք։

Սուլթան Համիտ մռիկ կ՚ընէր. անոր նայուածքը կը մթնար։ Իրեն անանկ կուգար որ այդ ձայնը մարդկային կերպարանքով ուրուականի մը ձայնն էր՝ նոյնքան ազնուական ու նոյնքան քաջամեկին։ Կարող էր հրամայել մը արձակել ու վայրկենապէս գլխատել տալ այդ անվեհեր կուռքը, որմէ պատգամներ կ՚արձակուէին կարծես։ Բայց չուզեց այդ հրամանն ընել, միայն լսեց անոր խօսքերը։

— Գիտե՛մ, յիմար մը դարձեր էք՝ դուք և ձեր նմանները, դարմնջեց Սուլթան Համիտ, հեռուստար չէք նայիր թէ ինչ կ՚ընէք և ինչո՞ւ։

— Երբէք, եթէ այդ գահին վրայ ձեր մտածումն այդ է եղած միայն, սխալած էք, առարկեց Աւազակապետը։ Մռիկ ըրէք, ձիւդ երեսուն տարի է որ մարդիկներուդ դէմ կուռծք տուի, երեսուն տարի է որ արիւն թափեցիր, բայց անարդար գործ մը չըրի։ Այն կեանքը զոր ունեցայ ես, չը պիտի կրնամ նկարագրել։

— Պատճառը, ինչո՞ւ կռուեցար մարդիկներուս դէմ։

— Որովհետեւ ժողովուրդի մը գոյութեան հետ կը մտաքաւին անունք, որովհետեւ Օսմանեան պետութիւնը

պանծացող ազգի մը ջնջուիլը կ՚ուզէին, այն ժողովուրդին՝ այն ազգին՝ որուն կուրծքին վրայ հաստատուած ն ձեր գահը։

— Ցիմա՛ր, մթթէ քեզի՛ է մնացեր անագին կայսրութեան հետ կռուիլու։

— Ո՛չ բայց ե՛ս էի որ ձեր պինուորական հրամանատար Սաէտտին ու Շեվքի փաշաները կերայ, ես էի որ ձեր ամենասիրելի քուրա պէկերը մէկիկ մէկիկ ոտքերուս տակ քաշկռտեցի, ես էի որ ձեր կրօնական բենտրոգիչ Մօլլային վզէն բռնած իր ապարանքին մէջ խզդեցի, եթէ չէք հաւատար, ահա՛ ձեր տուած կայսերական մատանին։

— Ո՞ւր է։

— Հրաման ըրէ՛ք թիկնապահներուդ որ գան քաշկեն զայն. սա չապիկիս տակ է։

Սուլթան Համիտ ա՛լ չը կրցաւ համբերել, անմիջապէս թիկնապահներուն ձայն տուաւ, որ ներս մտնեն ու մատանին առնեն։

Թիկնապահներէն չորս հոգի դահլիճն եկան ու չապիկին տակէն կապուած մատանին առին.

Վեհապետը հեռացած էր։

Քիչ յետոյ Աւազակապետը նորէն պալատին այն զարհուրելի առանձնարանը տարուեցաւ, ուր խաւարը գարշելի ու մահաոյր էր։

— Մարդասպա՜ն, մարդասպա՜ն... բացագանչեց Աւազակապետը. այս զարհուրելի պալատին մէջ տեղու չէիր վախ։ Մերկութեա՜նս վրայ կը նայիս, չէ՞, բայց արժանի ես տանուկ տեսարաններ դիտելու, որովհետեւ դարուս այն մեծ աւազակն ես դուն որ մարդկային պիակներով ու արիւնով կը տնանկիս։ Դուն այն անգութ գազանն ես որ կը յօշոտէ իր որան՝ անոր սիրտը քամելու համար։ Ձէ՛, մարդկային ո՛չ մէկ նկարագիրը քամելու համար։

գիր գայութիւն ունի քու մէջդ, մխիթարն օձ մը դարձած ես դուն որ իր զալարումներուն տակ կը ճզմէ ամեն բան։

Մենախօսեց Սւազակապետը, վրէժխնդրութեամբ մը մենախօսելով։ Ցետոյ գեղեցիկ գլուխը խոնարհ ու մթագոյն օրիորդը կրծքին դրաւ ու պահ մը խորհրդածութեան մէջ թաղուեցաւ։

Ան առանց ուրուագրի իրականութիւն մը պատկերացաւ իր աչքին առջեւ ու չը կրցաւ ինքզինքը զսպել։

— Դուռաճա՛ն, յարեց ան խղդուած ձայնով մը. ինչո՞ւ ձեռքերդ իմ արեանս մէջ թաթխեցիր, ինչո՞ւ հոգիդ սեւցուցիր։ Հրէշ, չէ՞ որ հայ քահանայ մըն էիր դուն... չէ՞ որ քու կոչումդ բարձր էր։ Ի՛նչ չար ոգեներ, մարդասպան Համիա ինչ տուար քեզի։ Ա՛խ, զիտե՛մ, զիտե՛մ...յ կաթիդ մէջ գարչնի անուրոյակատնութիւն մը խառնուած էր ու դուն անոր ազդեցութեան գերչուքիւնով։

Սւազակապետը բռկումներէն անդադար չարժում մը ըրաւ ու չղթաներու ծանրութեան տակ ճնշուած մնաց։

Գիշերուան ժամը վեցուկէսին կը մօտենար։ Երբոր այդ դժոխային սպանդանոցը խոր լռութեան մը մէջ թաղուած էր, միայն պատին առջեւը տարածուած ընդարձակ պարտէզին բուի մը եղերաձայն վայնասունը կը յանկերգուէր։

— Վա՜ռ, վա՜ռ, վա՜ռ։

Ու ողբանուագ անէծքը կ'արձագանգէր պատին մէջ ու չատ անգամ կը խառնվէր Մեծ Մարգասպանին քունը։

Այդ պահուն Սւազակապետը առանձնարանին մէջ երեք հոգի կը մանէին, երկար քարէ սանդուխէ մը, որուն դուռը գաղտնի ելք մըն էր՝ Սուլթանի սենեակներէն մէկուն։

Առանձ... այդ գաղտնի ճիւաղները Սուլթան Համիտի գահիճներն էին, որոնք ոչ դուռ ունէին և ոչ

ալ զգացում։ Մարդկային կերպարանքով գազաններ գարձած էին ամէնքն ալ։

Սւազակապետը չախչախուած ու խռովատանջ գըրութեան մը մէջ մրափած էր, երբ գահիճներէն երկուքը մօտեցան ու իրենց բազուկներուն մէջ ամուր մը կաչկանդեցին անոր գլուխը։

Այս յանկարծական կաչկանդումէն ցնցուած՝ Սւազակապետ աչքերը բացաւ և իր գահիճներուն երեսը նայեցաւ։

— Ձայն չը հանես... հրամայեց աւազ գահճապետը, որ քալլ մ'անդին կը կենար, ու ձեռքը բռնած էր խոշոր վազր մը...։

— Մի բռնապատէք... ևթէ գլուխս կուզէք, ես կուտամ... նկատեց Սւազակապետը։

— Սո՜ւտ... գոչեց գահճապետը, քեզի մարկ չենք կրնար ընել։ Դուն ինչ չուն ես որ գլուխդ ասա մեզի։ Ձեռքիս վազրը ազդ ըլայ...։

Ու երկու գահիճները՝ չը նայելով որ չղթայակապ դիւցազնը ինքնաբերաբար ոտքի ելաւ ու մօտեցաւ նըկուղին անկիւնը գանուող խոշոր սալին և գլուխը ծռեց, դարձեալ քաչկռտացին զինքը։

Օ՜հ, մարդկային քամուելի ւեռարան...։

Ձիչդ այն պահուն, ուր Սւազակապետը սալին վըրայ իր գլուխը կը դնէր և գահճապետը կը սպասէր, անա՛ նեռս կը մանէր Սուլթան Համիտ որ հանդիսատես ըլլար զարհուրելի սպրին...

Ու գահճապետը վազի արագ հարուածով մը յաջողեցաւ անջատել Սւազակապետին գլխիկ գլուխն ու զայն ներկայացնել այդ արիւնարբու գահակալին։

Սուլթան Համիտ աչքը սեւեռեց արիւնաթաւ գանգուածին վրայ որ գլուխ մըն էր, ու դիտեց անոր ճակատը, դիտեց աչքերն ալ որոնք բաց էին և որոնց մէջ հայկազան գազան մը կար, դիտե՛ց ու սարսռաց։

— Ի՛նքն էր... ի՛նքը։

ՎԵՐՋ